

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Arda Can ÇELİK

BİR HİBRİD REJİM ÖRNEĞİ OLARAK DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İNCELEMESİ:
1946-1960

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya,2024

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Arda Can ÇELİK

BİR HİBRİD REJİM ÖRNEĞİ OLARAK DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İNCELEMESİ:
1946-1960

Danışman

Prof. Dr. Faruk Ataay

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Arda Can Çelik 'in bu çalışması, jürimiz tarafından. **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi** Anabilim Dalı
Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç Dr. Cerem I. Cenker Özek

Üye (Danışmanı) : Prof Dr. Faruk Ataay

Üye : Doç Dr. Ramazan İzol

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Okudan Dernek

Üye : Dr. Öğr. Üyesi B. Toygar Halistoprak

Tez Başlığı: BİR HİBRİD REJİM ÖRNEĞİ OLARAK DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ
İNCELEMESİ: 1946-1960

Tez Savunma Tarihi : 08./08./2024

Mezuniyet Tarihi : 12/09/2024

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “BİR HİBRİD REJİM ÖRNEĞİ OLARAK DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İNCELEMESİ: 1946-1960” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Arda Can Çelik

21 / 08 / 2024

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Arda Can ÇELİK
Öğrenci Numarası	20185219011
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Faruk Ataay
Doktora Tez Başlığı	BİR HİBRİD REJİM ÖRNEĞİ OLARAK DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İNCELEMESİ: 1946-1960
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2435642012
Rapor Tarihi	21.08.2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 2 Alıntılar dahil: % 5
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 382 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Prof. Dr. Faruk Ataay İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİBRİD REJİMLER

1.1. Demokratikleşme Olgusu	9
1.2. Demokratikleşmenin Nihai Hedefi: Çoğulcu Demokrasi	13
1.2.1. Demokrasinin Konsolide Olması	22
1.3. Demokratikleşmenin Tıkanması ve Gri Alanlara Dair Teorik Çerçeve: Hibrid Rejimler	26
1.3.1. Delegasyoncu Demokrasi	29
1.3.2. Demokrasiye Getirilen Sıfatlar ve Rekabetçi Otoriterlik	38
1.4. Hibrid Rejimlerin Ortak Özellikleri ve Demokrasinin Gelişmesine Negatif Etkileri	49
1.4.1. Anti Kurumsalcılık	49
1.4.2. Kapsamlı Yürütme Yetkisi	53
1.4.3. Kurtarıcı-Popülist Liderlik	57
1.4.4. Hesap Verebilirlik Kriterinin Zayıflığı	63
1.4.5. Kayırmacılık ve Himayecilik	65
1.5. Hibrid Rejimlerin Bazı Yapısal Faktörlere Bakışı	68
1.5.1. Kurumsal Zayıflık	68
1.5.2. Ekonomik Güç, Mülkiyet Hakları ve Gelir Dağılımı	72
1.5.3. Eğitim	75
1.5.4. Sivil Toplum	77
1.5.5. Sınıf Yapısı	79
1.6. Yöntem	80

İKİNCİ BÖLÜM

HİBRİD REJİMLERİN DOĞASI ÇERÇEVESİNDE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

2.1. Hibrid Rejimler ve Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Dair Genel Bir Analiz	85

2.2. Hibrid Rejimlerin Doğası Çerçevesinde Çok Partili Hayata Geçiş	96
2.2.1. Otoriter Rejimin Yasal Dayanağı: 1924 Anayasası ve Tek Parti Dönemi	104
2.2.1.1 Tek Parti Dönemi ve Muhalefet Denemeleri	107
2.3. Otoriterlikten Uzaklaşma ve Çok Partili Yaşam.....	109
2.3.1. Ekonomik Görünüm	119
2.3.2. Siyasi Görünüm.....	122
2.3.3. Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Gelişmesi.....	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REJİM VE İKTİDARIN DEĞİŞİMİ

3.1. Rejim ve İktidarın Değişimi	170
3.2. Hibrid Rejimin Meşruiyet Metinleri: Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı	170
3.3. Yeni Kurtarıcı İktidar: Demokrat Parti'nin Yükselişi	176
3.3.1. Parti İçi Otoriteyi İnşa Mücadelesi : Menderes'in 1. Hükümeti ve Programı	177
3.3.2. Otoriter Motivasyonun İlk Adımları	180
3.3.3. Otoritenin Yerelde Konsolidasyonu	187
3.3.4. Sadık Kadro Arayışı ve Mikro Yönetim Hedefi: Menderes Hükümeti'nin İstifası..	191
3.3.5. Lidere Sadakatın Kademeli Artışı: Menderes'in 2. Hükümeti	193
3.3.6. Farklı Alanlarda Sıralı Kavgalar: Hibrid Rejimin Otorite Pekiştirme Planı.....	194
3.4. Dikey Hesap Verebilirliğin İşletilmesi: Yeni İktidarın İlk Genel Seçimi	216
3.5. 1954 Seçimleri'ne Kadar Türk Ekonomi Modeli ve Demokrat Parti'nin Ekonomi Politikaları	222
3.6. 1954 Seçimleri'ne Kadar İktidarın Yönetim Anlayışı	231

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YATAY HESAP VEREBİLİRLİĞİN BERTARAF EDİLMESİ VE ANTİ KURUMSALCILIĞIN YÜKSELİŞİ

4.1. Hesap Verebilirliğin Bertaraf Edilmesi ve Anti Kurumsalcılığın Yükselişi	236
4.1.1. İktidar Programları	239
4.1.2. Yatay Hesap Verebilirliğe Dair İlk Büyük Saldırı ve Anti Kurumsalcılığın İdrakı	241
4.1.3. Dikey Hesap Verebilirliğe Dair İlk Sınamalar :Yerel Seçimlerin Ertelenmesi	246
4.1.4. Kronikleşen Husumet	246
4.1.5. Lidere Son Başkaldırı.....	250
4.1.6 Yatay Hesap Verebilirliğin Tasfiyesine Dair Kararlılık: Basın ve Yargıya Karşı Devam Eden Saldırıları	263
4.1.7 Seçim İttifakı Deneyimi.....	266
4.1.8 Seçimlere Doğru	271

4.2. 1954'ten 1960'a Uzanan Türk Ekonomi Modeli ve Demokrat Parti'nin Ekonomi Politikaları	274
4.3. Demokrat Parti Döneminde Kararnamelerin Kullanım Biçimi.....	279

BEŞİNCİ BÖLÜM

POPÜLİST LİDERLİK ALTINDA KAPSAMLI YÜRÜTME YETKİSİ VE İDARENİN YASAMAYI İKAME EDEN OTORİTESİ

5.1. Menderes'in 5.Hükümeti	282
5.1.1. Yürütmenin Yasama Fonksiyonunu Sınırlandırması: Meclis İç Tüzüğü	285
5.1.2. Popülist Kurtarıcı Liderlik ve Düşmanlar	287
5.1.3. İnönü'ye Saldırıları	295
5.1.4. Kapsamlı Yürütme Yetkisinden Daha Fazlası: Tahkikat Komisyonu.....	300
5.1.5. Öğrenci Gösterileri ve Menderes'in Ege Gezisi	302
5.1.6. İktidarın Devrilmesi.....	305
5.1.7. Darbe: Demokrat Parti ve Ordu.....	307
5.1.8. Demokrat Parti ve Himayecilik.....	313
5.1.9. 1954-1960 Arası Demokrasi Anlayışına Dair Gözlemler	318
SONUÇ.....	322
KAYNAKÇA.....	339
EK-1 DÖNEME AİT RESMİ BELGE VE HABERLER	365
ÖZGEÇMİŞ.....	368

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Hibrid Rejim Özellikleri ve DP İktidarı.....	176

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
BBC: British Broadcasting Company
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DMO: Devlet Malzeme Ofisi
DP: Demokrat Parti
DPMGMZ: Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları
IMF: International Monetary Fund
MBK: Milli Birlik Komitesi
MKP: Milli Kalkınma Partisi
MPPT: Millet Partisi Parti Tüzüğü
MP: Millet Partisi
NATO: North Atlantic Treaty Organization
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development
Org: Orgeneral
SEKA: Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları
TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TDİEY: Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllığı
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

Yayın için not: Bu çalışmada parti isimleri noktalarla ayrılmayacak ve dönem itibarıyla birçok eserde görüldüğü üzere noktasız şekilde yazılacaktır. Örnek: Cumhuriyet Halk Partisi, C.H.P olarak değil CHP olarak kısaltılacaktır. Bu kural diğer partilere de uygulanacaktır

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin demokratikleşme olgusuna dair yaşadığı problemleri, hibrid rejimler çerçevesinde incelemektedir. Tek partili dönemden itibaren Türkiye'nin yaşadığı gelişmeler, ilk önce rejimin açılıma gitmesine neden olmuş ve ülke otoriterlikten uzaklaşarak çok partili hayata geçmiştir. Takip eden süreç ise iktidarın barışçıl şekilde seçimler vasıtası ile değişmesine sahne olmuştur. Bu sürecin bir demokrasi deneyimi olarak telakki edilmesi zor olduğu ölçüde, rejimin konsolide olmuş bir demokrasiye sahip olması için yeterli özellikler içermediği dile getirilmektedir. İktidarın değişmesi ile birlikte, yeni hükümetlerin getirdiği düzen, demokrasi anlayışını test ederek, siyasi hayatımıza dair yeni gerçeklikler yaratacaktır. Çok geçmeden görüleceği üzere, Demokrat Parti iktidarı ile rejimin değişmesi, özlenen yerleşik demokrasiye doğru bir yolculuk olmaktan çok, demokrasi ile otoriterlik arasında gri tonlarda yer alan ve her iki rejime dair özelliklerin görüldüğü hibrid nitelikler taşıyacaktır. Söz konusu süreç, teori noktasında da ele alınacak ve hibrid rejimlerin nasıl oluştuğu, geliştiği ve taşıdığı nitelikler dile getirilecektir. Bu dinamiklerin bazı prototipler öne çıkardığı görüldüğünde ise, bu sistemler detaylı şekilde analiz edilerek, taşıdığı değerler incelenecektir. Böylece, rekabetçi otoriterlik ve delegasyoncu demokrasi gibi unsurlar ele alınarak, bu siyasi yapıların oluşturduğu mekanizmalar araştırılacaktır. Söz konusu rejimlerin inşa ettiği ortak özelliklere ulaşıldığı noktada ise, bu çerçevenin Demokrat Parti hükümetleri döneminde nasıl bir yansımayla sahip olduğu analiz edilecektir. Hem demokratik hem de otoriter rejimlere dair özellikleri barındıran hibrid sistemlerde iktidar, icra gücü ve meclis çoğunluğu ile yasama kanadını kontrol altına almakta ve bu çoğunluğu kendi gücünü artırmak için vekil kılmaktadır. Böylece idarenin eylemleri; muhalefet, basın ve yargı gibi diğer aktörleri zayıflatmak için kullanılmaktadır. İktidarın tüm sistemi kendi lehine manipüle ettiği bu ortamda, demokrasiye ait normların gelişmediği fakat tam bir diktatoryaya kayma ihtimalinin gözlemlenmediği ifade edilmektedir. Rejim, meşruiyetini sağlamak için bir rekabete ve muhalefete ihtiyaç duymakta dolayısıyla siyasi çekişmenin varlığı önem kazanmaktadır. Söz konusu durum, Demokrat Parti iktidarı sürecinde test edilecek ve ortaya hangi benzerliklerin çıktığı not edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti İktidarı, Hibrid Rejimler, Delegasyoncu Demokrasi, Rekabetçi Otoriterlik, Adnan Menderes, İsmet İnönü

SUMMARY

AN ANALYSIS OF THE DEMOCRAT PARTY ERA AS A HYBRID REGIME: 1946-1960

This study examines the problems Turkey has encountered regarding the phenomenon of democratization within the framework of hybrid regimes. Since the single-party period, the developments experienced by Turkey initially led to an opening of the regime, moving the country away from authoritarianism and transitioning to a multi-party system. The subsequent process saw power change hands peacefully through elections. While it is significant to consider this process as a democratizing experience, it is argued that the regime does not possess sufficient characteristics to be considered a consolidated democracy. As will soon become apparent, the change in regime with the Democratic Party's rule will be less a journey towards the desired established democracy and more a structure exhibiting hybrid characteristics that lie in the grey areas between democracy and authoritarianism, displaying features of both regimes. This process will also be addressed theoretically, discussing how hybrid regimes form, develop, and their characteristics. When it is seen that these dynamics highlight some prototypes, these systems will be analyzed in detail, and their values will be examined. Thus, by addressing regimes such as competitive authoritarianism and delegative democracy, the mechanisms created by these political structures will be investigated. When common features of these regimes are reached, this framework will be analyzed to see how it is reflected during the Democratic Party governments. In hybrid regimes, the system contains characteristics of both democratic and authoritarian regimes, the ruling power controls the legislative branch through executive power and parliamentary majority, using this majority to increase its own power. Thus, the actions of the administration are used to weaken other actors such as the opposition, the press, and the judiciary. In this environment, it is observed that democratic norms do not develop, but the possibility of a complete shift to dictatorship is not observed either. The regime requires competition and opposition to maintain legitimacy, making the existence of political contention significant. This situation will be tested during the Democratic Party's rule, and the emerging similarities will be noted.

Keywords: *Democratic Party Rule, Hybrid Regimes, Delegative Democracy, Competitive Authoritarianism, Adnan Menderes, İsmet İnönü.*

TEŞEKKÜR

Çalışma süresi boyunca yüksek katkılarını esirgemeyen ve her daim kendisine kolayca erişebildiğim danışman hocam Prof. Dr. Faruk Ataay'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Değerli katkıları ile beni aydınlatan, her defasında olaylara farklı bir bakış açısıyla yaklaşma fırsatı veren, kıymetli hocalarım Dr. Kadriye Okudan Dernek ve Doç. Dr. Ramazan İzol'a ayrıca teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın daha doğru bir noktaya evrilmesi için katkılarını sunan ve teori kısmında yaşadığım problemlere çözüm sunan Işıl Cerem Cenker Özek hocama ayrıca teşekkür ederim. Gözlemleri ile eksikliklerin giderilmesine yardımcı olan Burak Toygar Halistoprak hocama keza teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca sınırsız bir fedakârlık gösteren annem Gülsen Çelik ve babam Adnan Çelik'e karşı müteşekkir olduğumu söylemek zorundayım. Ayrıca, bu eserin ortaya çıkması sürecinde, sınırsız bir sabırla beni destekleyen eşim Valeria'ya karşı sonsuz bir minnet duyduğumu eklemek isterim.

Arda Can Çelik

Antalya,2024

ÖNSÖZ

Bu çalışma, tek parti sürecinden başlayarak çok partili döneme uzanan ve ardından Demokrat Parti iktidarını kapsayan zaman aralığında, Türkiye'nin demokratikleşme olgusuna dair yaşadığı sıkıntıları, hibrid rejimlerin doğası çerçevesinde analiz edecektir. Hibrid rejimler demokrasi ile otoriterlik rejimleri arasında kalan ve her iki sisteme dair özellikler gösteren karma yapılar olarak gri bir alanda konumlanmaktadır. Genellikle iktidarın teorik olarak değişmesine izin verecek derecede rekabet ve çekişmenin yaşandığı bu rejimlerde, iktidar tüm dinamikleri kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmekte ve muhalefeti baskı altına almaktadır. Basının yüksek derecede sansür altında olduğu, yargının sık sık müdahalelerle karşılaştığı bu yönetim biçimlerinde, demokratik normların kök salmaktan uzak olduğu görülmektedir.

Söz konusu uygulamaların başlangıç noktası otoriter iktidarın açılımı sonrası eski rejimden kalan mirasın yeni yönetim biçimini etkilemesi ile hayat bulmaktadır. İktidar değişimi sonrasında ise demokrasiye dair umutlar kısa sürede yerini, iktidarın güç artırıcı faaliyetlerine bırakacaktır. Bu açıdan muhalefeti ve bürokrasiyi baskı altına alacak yasal ve idari eylemler partizan ve sadık kadroların oluşmasını sağlamakta, iktidar dışı aktörler ise sindirilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu rejimler, tipik olarak bazı ortak özellikler göstermektedir. Bunlar arasında hesap verebilirlik kriterinin zayıf olması ve yatay hesap verebilirlik olgusunun işlememesi, popülist liderlik, anti kurumsalcılık, himayecilik, kapsamlı yürütme yetkileri gösterilebilir. İktidar bu rejimlerde kendisini denetleyecek kurumları arzu etmemekte ve bu durumun iktidarın gücüne engel teşkil ettiğine inanmaktadır. Benzer şekilde iktidar, meclisteki çoğunluğu ile yasama kanadını kontrolü altına alarak partizanlaştırmakta ve idari kararlar ile yasa yapım sistemini bypass ederek düzenleyici idari eylemler üzerinden kural koymaktadır. Bu kurallar, çoğunlukla muhalefet ve basın gibi aktörleri hedef almakta ve iktidarın yönetim gücünü artırmayı, diğer aktörlerin görev gücünü ise azaltmayı hedeflemektedir.

Bu anlayışın bir uzantısı olarak, iktidar kurumsallaşmaya da karşı durmaktadır. Hükümet, kendisi dışında işleyen sistem çarkları yerine kendisi üzerinden işleyen ve ona bağımlı bir yönetim biçimini tercih ettiğinden, kurumsal dinamiklerin gelişmesini gereksiz bir ayrıntı olarak görmektedir. Bunun yarattığı sonuç ise çoğu zaman işlerlik problemleri yaşayan bir idari anlayış olacaktır. Bu çalışmada söz konusu yaklaşımların, Demokrat Parti iktidarında yansımaları, hibrid rejimlerin özellikleri çerçevesinde ele alınacaktır.

GİRİŞ

Bu tezin aradığı cevaplar, geçmişten günümüze uzanan ve sürekli şekilde şahit olduğumuz “demokrasi krizi” olgusuyla yakından ilgilidir. Türkiye’nin neden tam anlamıyla yerleşik demokrasiyi hayata geçiremediği merak konusudur. Söz konusu merak, Türkiye Demokrasi Tarihi’nin sıkıntılarını anlamak ve Kamu Yönetimi-Siyaset Bilimi literatürüne katkı sağlamak hedefiyle, tek parti döneminden itibaren rejimin otoriterlikten uzaklaşması ve demokratikleşme serüveninde nasıl bir yol izlediğini analiz etmelidir. Bu yolun hangi noktaya kadar bir ilerleme kaydettiği ve nerede tıkanma yaşandığı tetkik edilmelidir.

Yerleşik Demokrasi’nin oluşmasını engelleyen deneyimlerin, rejimin doğasında meydana getirdiği değişiklik, siyasi hayatın önemli bir araştırma konusudur. Bu değişikliğin kapsamı ölçüsünde rejimin dinamikleri analiz edilmekte ve yönetim sisteminin kimliği ortaya çıkmaktadır. Otoriter rejimin bir değişim ihtiyacı yahut kararıyla attığı adımlar, bir yolculuğun başlangıcı olacak ve otoriterlikten uzaklaşma olgusu, belirli siyasi gayretler eşliğinde yeni bir nizam getirecektir. Bu nizamın demokrasi olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı ise rejimin özellikleri ve yarattığı yeni gerçeklik üzerinden tartışılacaktır. Buradan hareketle, çalışmamız, siyaset bilimine katkı yaptığı ölçüde bizleri mutlu edecek, demokrasi sermayesinin yaratılmasında ortaya çıkan engellerin analiz edilmesiyle demokratikleşme anlayışına ışık tutacaktır.

Endüstriyel geçmişi olmayan parçalanmış bir imparatorluktan, Kurtuluş Mücadelesi ile kendisine yeni bir gelecek yaratan genç Cumhuriyet, 2 kere çok partili hayata geçmeyi denemiş ve üçüncüsünde bunu başarıyla tatbik etmiştir. 1950 yılında iktidarın kansız ve barışçıl bir şekilde devri önemli bir değişime kapı aralayacaktır. Ne var ki iktidarın devri; bir demokrasi hikâyesi yaratmaktan çok; siyasi krizler, kavgalar ve çatışmalar eşliğinde kendi gerçekliğini oluşturacaktır. Bu gerçeklik ise bizi en sonunda bir darbe sürecine sürükleyecektir.

Söz konusu darbe, Türkiye’nin yaşadığı ilk darbe olsa da, sonuncusu olmayacaktır. Takip eden dönemde, ülke bir darbe, üç muhtıra ve darbe girişimleri ile demokrasi ikliminin sürekli kesintiye uğradığı ve rejimin normal bir devrim içinde ilerlemesinin mümkün olmadığı krizleri tekrarlayacaktır. Bu deneyim, Türkiye’nin ileri düzeyde ve modern çoğulcu demokrasinin gerektirdiği standartları yakalamaktan uzak kaldığını gösteren önemli bir vesikadır.

Demokrasi olgusunun, iktidarın barışçıl şekilde değişmesi ile hayatımıza girdiği 1950 sonrası dönem, aynı zamanda demokrasinin nereye evrileceği ve yeni iktidarın, yeni bir rejim

vasıtasıyla nasıl bir performans göstereceğine de şahit olmaktadır. Bu zaman aralığı, her demokratikleşme sürecinin bir demokratik konsolidasyon yaratmayacağı, otoriter sistemin çöküşünün, demokratik rejime dönüşüm yönünde garantiler sunmadığı, otoriter rejimden uzaklaşmanın, demokrasiye dair kaçınılmaz bir yol haritası sağlamadığını gösterecektir.

Otoriter rejimden kopuşun demokratik bir süreç için garantiler sunmaması, söz konusu rejimin aynı oranda yeni bir otoriterlik yaratması ihtimalini barındırmakla birlikte, hem otoriterlikten farklı, hem de demokrasi denilemeyecek yeni formlar doğurabileceğini de göstermektedir.

Demokratikleşme literatürü, demokrasi deneyiminin, demokrasi yönünde atılan adımlar olduğunu ifade etmekle birlikte, otoriterliğin genel olarak, ya yerleşik modern demokrasiye dönüşeceğini ya da bir regresyona tabi olarak tekrar otoriter rejime geri dönüşeceğini ifade etmektedir. Bunun yanında, bazı ülkeler rejim değişimini başarmakta, eski otoriter sistemden uzaklaşarak daha ılımlı ve demokrasiye ait özellikleri barındıran yapıya bürünmekte fakat demokrasi yönünde anlamlı bir ilerleme göstermekten uzak kalacak şekilde, istikrar gösteren ara formlara dönüşmektedir.

Kısacası otoriter sistem, demokratikleşmenin var olduğunu gösteren nitelikleri karşılayan bir yapı olmaktan uzak kalmakta, aynı zamanda tam otoriter sistem olarak telakki edilemeyecek derecede demokratik rejime ait bazı özelliklere sahip olmaktadır. Bu süreç, demokrasiye ait ilkelerin alan kazanıp rejimi demokratik noktaya götürmediği fakat otoriter rejimin tüm özellikleri ile güç kazanmaktan da uzak olduğu yeni bir gerçeklik doğurmaktadır. Böylece kendine has özellikleri barındıran kronik ara formlar gün yüzüne çıkmaktadır Söz konusu kronik ara formlar günümüzde hibrid rejimler olarak adlandırılmaktadır.

Hibrid rejimlerin varlığına iki güzergâh üzerinden ulaşılabacaktır. Demokratikleşme sürecinin işlerliğini kabul eden bakış açısı, geçiş paradigmasının doğal bir süreç olarak karşımıza çıkacağını ifade etmekte fakat hibrid rejimlerin bu sürecin farklı bir sonucu olarak doğduğunu kabul etmektedir. Demokrasiye geçiş aşamasının 1990'ların başında ikiye ayrılması ile söz konusu tasarı gerçekleşecektir. Birinci dönem olan ilk geçiş aşamasında, rejim değişimi ele alınmakta, ikinci aşama ise demokrasinin konsolidasyonu olmaktadır. Bu anlayış; iki aşamanın tamamlanmasına dair garantiler sunmamaktadır. Birinci aşamanın tamamlanarak, ikinci aşamaya geçildiği ve ikinci aşamanın hiçbir şekilde başarı ile ilerlemediği rejimlerin, belirli bir süre sonra kendisine has kronik formlara dönüştüğü görülecektir. Böylece, geçiş paradigması üzerinden hibrid rejim olgusuna ulaşılabacaktır.

1990'ların ikinci yarısı ise, geçiş paradigmasının olmadığı ve bu rejimlerin hiçbir zaman demokratikleşme yönünde evrilmediği düşüncesi üzerinden yeni bir bakış açısına kapı

aralayacaktır. Söz konusu yeni durumda, daha önce karşımıza çıkan dönemdeki kapalı otoriterlik rejimlerine benzemeyen ve bu rejimlerin demokratik rejimlerdeki bazı aygıtları kullanması sonucu, yeni sıfatlarla tanımlandığı bir gerçeklik görülecektir. Bu noktada, rejim değişiminden ziyade, azaltılmış alt türlerin ortaya çıktığı ifade edilecektir. Söz konusu anlayış, hibrid rejim çerçevesinin ikinci dayanağını oluşturacaktır. Bu dönemde görüldüğü üzere, rejimlere atfedilen sıfatların aslında demokrasi yahut otoriterliğe ait edinilen alt türler olduğu ve bunların azaltılmış alt form noktasında telakki edilmesi gerektiği fikri pekişecektir.

Azaltılmış alt türlerin yeni bir bakış açısı getirmesi, geçiş süreci paradigmasına vurgu yapmanın anlamsızlaştığı ve bu yapıların kendine has bir gerçeklik olarak gri alanda konumlandığını vurgulamaktadır. Söz konusu türler, yeni bir rejime değil, demokrasi yahut otoriterliğin altı türü noktasında hayat bulacaktır. Azaltılmış alt türlerin hepsine ortak şemsiye altında hibrid rejim denmesi ise 2000’li yıllarda mümkün olacaktır.

Geçiş paradigmasını kabul etmeyen ve azaltılmış alt türler çerçevesini temel alan literatürün ulaştığı sonuç ile geçiş sürecini tamamlayamayan ve bu aşamada tıkanarak, kronik yapıların oluştuğunu vurgulayan bakış açısının birleştiği ortak nokta ise hibrid rejimlerin varlığı olacaktır. İki anlayış biçiminde de kabul edildiği üzere, demokratikleşme ve otoriterlik arasında bazı kalıcı formların vuku bulduğu ve bu gri alanlarda yer alan rejimlere, demokrasi yahut tam otoriter rejim denemeyeceği kabul edilerek, hibrid rejim olgusu kullanılmaya başlanacaktır.

V-Dem Enstitüsü’nün belirttiğine göre, günümüzde 65 farklı sıfat içeren hibrid rejim bulunmakta ve her bir rejim; demokrasi yahut otoriterlik noktasında farklı problemler yahut özellikleri ile bu sıfatları kazanmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise, demokrasi ve otoriterlik noktasında alt türleri temsil eden ve güçlü kapsayıcılık içeren bazı hibrid rejim tipleri öne çıkmaktadır. Delegasyoncu Demokrasi ve Rekabetçi Otoriterlik olgusu açıklayıcılık, benzerlik, teorik sunum ve kavramsal açıdan daha kapsayıcı bir şemsiye görevi ihtiva etmektedir. Söz konusu rejimler, hem kavramı yaratan teorisyenlerin karşılıklı olarak birbirini tanımlarını, hem de azaltılmış alt form olarak pozisyonel noktada birbirini kabul etmeleri nedeniyle daha karşılaştırmacı imkânlar sunmaktadır.

Bu rejimler, teorik açıdan kendilerine benzeyen diğer sıfatlı rejimlere nazaran çok daha fazla araştırma ve literatür taramasına konusu olmakta, yaratılma tarihleri ve kavramların içini doldurma gayretiyle teori noktasında daha fazla detaylandırılmaktadır. Üçüncü olarak ise bu rejimlere dair Türkçe literatürdeki atıflar daha kapsamlı yer ve kabul arz etmektedir. Dolayısıyla benzetmeler daha sık yapılmıştır. Kısacası, Türkiye demokrasisi yahut

Türkiye'nin otoriterliği bu çerçeveler üzerinde ele alınmıştır. Bugün ise, söz konusu alt formlar anlatıcılık gücü açısından öne çıkmıştır.

Çalışmada, hibrid rejimlerin öne çıkan temsilcileri, bu motivasyon eşliğinde ele alınmaktadır. Hem demokrasiye ait alt türün temsilcisi, hem de otoriterliğe ait alt türün temsilcisi analiz edilerek, hibrid rejimlerin ister demokrasi istasyonunda isterse otoriterlik istasyonunda kendi temsilcileri üzerinden bazı ortak özellikler geliştirip geliştirmediği görülmektedir. Böylece, söz konusu türler vasıtasıyla hibrid rejimlerin anatomisine dair bazı gözlemler yapılmıştır. Bu gözlemlerin ortaya çıkardığı değerler ise 1950-1960 arası Demokrat Parti iktidarları üzerinden bir sınamaya tabi olacaktır. İktidarın on yılının hangi döneminde hangi özellik gösterdiği, bir benzeşmenin görülüp görülmediği analiz edilerek, iktidara ve rejime dair çıkarımlar yapılmaktadır.

Bilindiği üzere, 14 Mayıs 1950 tarihi; iktidarın barışçıl şekilde ilk kez el değiştirdiği bir dönemin başlangıcı olarak Adnan Menderes'in Demokrat Parti'sini ülke yönetimine getirecektir. Bu süreç, büyük beklentiler eşliğinde, ülkeye demokrasinin gelişi olarak telakki edilecek ve büyük bir sevinçle karşılanacaktır.

Kısa sürede, siyasi tarihimize karşı başka bir gerçeklik çıkartacak ve Demokrat Parti iktidarı, merkezi yönetimin aşırı derecede yoğunlaştığı, yetkinin onu denetleyecek kurumları denetimsiz kılmak üzere kullanıldığı, meclisin iktidar çoğunluğu vasıtasıyla konsensüsten uzak ve iktidar gücünü diğer kurumlar aleyhine genişleten bir aygıtla dönüştüğünü gösterecektir. Liderin aşırı güç hırsı ile iktidar erkini; aşkın güç edinimi vasıtasına dönüştürdüğü, muhalefetin, basın ve yargının sürekli baskı altında tutulduğu uygulamalar; ülkenin yeni bir gerçekliğe uyandığını çok geçmeden resmedecektir.

Bu zaman diliminde; iktidarın, muhalefete karşı attığı aşındırıcı adımlar sıradan bir hal alacak ve kamu gücü bu anlayışın tesis edilmesinde kullanılacaktır. İktidarın güç artırıcı adımları, özellikle 1954'ten sonra daha da yoğunlaşarak, siyasi ve sosyal hayatta iktidarın eylemlerine yönelik ciddi bir kaygının doğmasına neden olacaktır. Bunun sonucunda ise iktidar darbe ile yönetimden uzaklaştırılacaktır.

Askeri iktidar, ülkeyi doğrudan yönetme isteğini kalıcı şekilde göstermek istemeyecek, daha çok ulusun kurtarıcısı ve rejimin muhafızı bakış açısıyla, iktidarı kısa sürede sivil hükümetlere teslim edecektir. Ne var ki, bu dönem aynı zamanda ordunun özerk ve siyaset üstü bir güce sahip olduğunu, gerektiğinde siyaseti dizayn edebileceği anlayışı göstermesi açısından önemli sonuçlar doğuracaktır. 1960 sonrası Türkiye, sivillerin ordunun üzerinde güç olarak konumlanmadığı ve ona her daim söz geçirme erkine sahip olmadığı bir özerkliğe kapı aralayacaktır. Bunun sonucunda ortaya çıkan siyasete müdahale alışkanlıkları her daim

hissedilecektir. Ekim 1961'deki parlamento seçimleriyle demokrasisini tekrar tesis eden Türkiye, 1971 Mart'ında bir muhtıra ile seçilmiş hükümetin istifaya zorlanmasına şahit olacaktır. Bu dönemde her ne kadar parlamento fesh edilmemiş ve siyasi partilerin yaşam hakkı engellenmemiş olsa da, hükümetin anti demokratik vasıtalar ile görevden el çektirilmesi, demokrasi deneyimine zarar verecektir.

1973 sonrası düzen bu açıdan bir farklılık getirmeyecektir. Söz konusu zaman aralığında, siyaset üretiminin barış yerine huzursuzluk kaynağı olması, gerilim azaltıcı politikalar yaratamaması, ülke sathında genel bir mutsuzluk doğuracak ve toplumsal barış, kötü siyasi iklim ve ekonomik memnuniyetsizlikler eşliğinde, yaygın bir kamusal gerginlik üretecektir.

Siyasetin, çatışmaları çözümleyemediği dönemin yükselişe geçmesi sonucunda, iktidar ile muhalefet partilerinin ilişkileri ciddi ölçüde yara alacak ve normal siyasi dinamiklerin izlenmesi zorlaşacaktır. 1977-80 yılları arasında iktidar ile muhalefet partileri bir araya gelmekten kaçınarak ülke politikalarına dair görüşme yapma yetisini kaybedecektir. Söz konusu bunalım, 12 Eylül 1980 darbesine giden yolun taşlarını döşeyecektir. Darbe vasıtasıyla tekrar kesintiye uğrayan 'demokrasi' ise Kasım 1983 parlamento seçimleriyle sorunlu bir şekilde yeni formuna kavuşacaktır.

Siyasi hayatımızdaki problemlerin önemli bir kısmı, iktidar eylemleri sonucunda ülke siyasetinin kutuplaşması vasıtasıyla yaratılmaktadır. Bu motivasyonun ana kaynağı ise iktidarın diğer aktörler aleyhine güç artırımı ve alan kazanma isteğinde yatmaktadır. İktidar bunu yapabildiği ölçüde, sistemi test etmeyi ve kurumları kontrol etmeyi denemiş, yapamadığı noktada geri adım atmıştır. 1960'ların ikinci yarısından 1990'lara kadar Demirel; muhalefet ile uzlaşma arayan ve ılımlı bir lider profili çizmekten uzak kalmış, 1983'ten sonra da Turgut Özal'ın ürettiği siyaset, tüm aktörleri kucaklayan ve kamunun ortak problemlerini, kapsayıcı siyaset yapımı ile tabana yaymaya gayret eden anlayıştan kaçınmıştır. Turgut Özal, 1983-1989 arasında idarenin gücünü artırmak isteyen ve muhalefeti politika yapım süreçlerinin bir parçası görmekten uzak adımlar atmış, sık sık yasama organını bypass eden kararnameler ile oldukça kişiselleşmiş ve mutabakattan uzak liderlik sergilemiştir.

Bu dönemde lider, politika adımlarını yakın çemberindeki birkaç bakan ve bürokrat haricinde istişareye tutmaktan imtina etmiş, çoğu zaman kabine üyelerini dahi politika yapım sürecinden dışlamıştır. Benzer süreç 2000'li yıllardan itibaren de görülecektir. Ülkede kutuplaşmanın arttığı, liderin kişisel özelliklerinin artan şekilde övülerek aşkın bir hal aldığı, parlamentonun yani yasama kuvvetinin bypass edildiği, cumhurbaşkanlığı kararlarının

politika yapımında standart bir uygulama olduğu, muhalefet ve basının sindirildiğini gösteren örnekler; bu zaman diliminde sıkça karşımıza çıkacaktır.

Söz konusu deneyimlerin benzerliği, hibrid rejimlerin gösterdiği özelliklerinin, 1950-1960 arası dönemle sınırlı kalmadığını ve günümüze kadar gelen bir birikimi test etme ve örneklendirme yetisini taşıdığını göstermektedir. Bu açıdan, hibrid rejimlerin doğasını anlamak ve özelliklerini idrak etmek, siyasi hayatımıza dair sınırlı bir zaman diliminden öte genel çıkarımlar yapma ihtimalini doğurmakta ve teorik çerçevenin günümüze dair sorunları analiz ederek, süreci temsil etme gücünü artırmaktadır.

Bu anlayışla, Birinci bölümde demokratikleşme olgusu ve demokratikleşmenin nihai hedefi ele alınacaktır. Bu sürecin analiz edilmesi, demokratikleşme yolculuğunu ve motivasyonunun yarattığı çerçeveyi gösterdiği kadar, üretilen değerleri de ele aldığı için önem arz etmektedir. Daha sonra, demokratikleşmenin başaramadığı noktada bizi nasıl bir gerçekliğin karşıladığı değerlendirilecektir. Bu alan, demokratikleşme sürecinin tıkanması sonucunda ortaya çıkan gri alanlara dair teorik bir çerçeve sunarak, demokrasi olmayan kalıcı formların var oluş sürecini analiz etmekte ve bu yapıların doğasını incelemektedir.

Söz konusu yapıları temsil eden grupların ne olduğu ve bu şemanın nasıl bir temsil sunduğu değerlendirildikten sonra söz konusu rejimlerin yarattığı ortak özelliklere odaklanılmaktadır. Bu özelliklerin ele alınması, hem hibrid rejimlerin daha iyi anlaşılması hem de günümüzdeki siyasi sistemlere benzerlik noktasında test imkanı sunması açısından önem taşımaktadır. Söz konusu özellikler ele alındıktan sonra, ortaya çıkan veriler bir sonraki bölümde Türkiye'nin 1950-1960 arası deneyimleri ile karşılaştırılacaktır. Böylece siyasi hayatımıza dair bir rejim analizi yaratma hedefi gözetilmektedir.

Bu bölüm, aynı zamanda hibrid rejimlerin bazı yapısal faktörlere bakışını ele alması açısından da önem taşımaktadır. Bu faktörler üzerinden gri alanda yer alan kronik yapıların ve demokrasi olarak adlandırılmayacak sistemlerin, belli parametreler karşısında ortaya koydukları sonuçlar değerlendirilmekte ve onların hangi dinamikler üzerinde işlediği görülerek yapısal faktörlere karşı pozisyonları idrak edilmektedir.

2.Bölümde, hibrid rejimlerin doğası çerçevesinde çok partili hayata geçiş ele alınacak ve söz konusu rejimlerin demokratikleşme olarak kabul edilen süreci neye dönüştürdüğü analiz edilecektir. Bu bölüm aynı zamanda otoriter sistemin açılması ile doğan yeni gerçekliği değerlendirmektedir. 3. Bölüm ise rejim ve iktidarın değişimine odaklanmaktadır. Hibrid rejimlerin sunduğu özelliklerin otoriter sistemin dönüşüme uğraması sonucunda, yeni rejimde nasıl sonuçlar doğurduğu ve demokrasi beklentisinin yeni iktidar yönetiminde nasıl uygulamalarla karşılandığı anlaşılmalı çalışılacaktır.

Bu bölümde, hibrid rejimlerin hangi özelliklerinin daha çok öne çıktığı tartışılacak ve Menderes'in ilk iki hükümetinin otorite pekiştirme anlayışı ele alınacaktır. Söz konusu dönem, iktidarın yeni değiştiği ve yönetim sistemini henüz ele geçirdiği bir düzene adaptasyon olarak görülmekte ve asıl yönetim uygulamalarının sonraki bölümde gözlemlenebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan 4.bölüm detaylı bir analize fırsat veren veriler koyacaktır.

Söz konusu bölümde, hibrid rejimlere dair tipik özelliklerden olan hesap verebilirlik kriterlerinin zayıflatılması ve anti kurumsalcılık denemeleri; iktidar uygulamaları üzerinden ele alınacaktır. Böylece, iktidarın demokrasiye dair fikirleri berraklık kazanırken, yeni rejimin ortaya çıkardığı gerçekliğin; demokrasinin yahut otoriterliğin neresinde konumlandığına dair fikirler netleşecektir.

5. Bölüm ise, bir önceki bölümün devamı niteliğinde yapı arz ederek, hibrid rejimlere ait özelliklerden olan kapsamlı idari yetkileri analiz edecektir. Yasama süreçlerinin dışlandığı yahut partizanlaştırıldığı bir ortamda, yasama faaliyetlerinin idari eylemler ile nasıl baskı altına alındığı ve bu platformların içeriğinin nasıl tazyik altında tutulduğunu göstermesi açısından bu analiz, önemli veriler sunmaktadır. Söz konusu yönetim anlayışı, rejimin kodlarına dair önemli bir bakış açısı sunacak ve demokratikleşme serüveninin hangi vasıtalar sonucunda bir krize girdiğini gösterecektir. Bu açıdan ortaya çıkan gerçekliğin, bir modern demokrasi yolculuğu olmaktan çok, kendine has gri alanda konumlandığı ve içerdiği özellikler itibarıyla hibrid bir rejim analizini güçlendirip güçlendirmede tartışılacaktır.

Bu tezin araştırma konusu, Demokrat Parti döneminde ortaya çıkan yönetim özellikleri üzerinden Türkiye'nin rejim niteliklerinde ne tip bir değişim yaşandığını irdelemekte ve yeni rejimin ne olduğunu sorgulamaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın hipotezi 1945-1960 arası dönemde Türkiye'nin hibrid bir rejime dönüştüğünü ifade etmektedir. Araştırma sorusu, hibrid rejim özelliklerinin bu dönemde ne ölçüde görüldüğünü ele alırken, çalışmanın hipotezi sadece hibrid rejim dinamiklerine vurgu yapmamakta ve hibrid rejim özelliklerini teşhis ederek bu unsurların Demokrat Parti iktidarı döneminde görüldüğünü iddia etmektedir.

Bu çerçevede tez; hibrid rejimlerin ortak özellikleri olarak kapsamlı yürütme yetkisi, popülist-kurtarıcı liderlik, anti kurumsalcılık, hesap verebilirlik kriterinin yokluğu, kayırmacılık ve himayecilik gibi faktörleri ele almakta ve bu olguların, Demokrat Parti iktidarı altında vakalar eşliğinde teşhis edilebildiğini öne sürerek siyasi pencereyi örneklendirmektedir. Bu dönemin hibrid rejim özellikleri üzerinden analize tabi tutulması; aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşme serüveninde yaşadığı problemleri anlaması açısından elzem bir teorik vurguyu göz önüne sermektedir.

Bu çalışmanın bulguları da, Demokrat Parti döneminin hibrid rejim özellikleri taşıyan bir idari anlayış ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Otoriterlik ile demokratik bazı nüvelerin bir arada bulunduğu, iki yönetim biçiminden de izler taşıyan fakat ne tam anlamıyla demokrasi olarak görülebilecek ne de bir diktatoryanın siyasi kuşatıcılığına sahip bu dönem, hibrid rejim olgusunu merkeze taşımaktadır.

Bu çalışmanın genel yazına katkısı, iktidarın ilk kez seçimler yoluyla başka bir iktidara devredildiği dönemin ardından, yeni iktidarın siyasi erki nasıl kullandığını, nasıl politikalar ürettiği ve bu uygulamaların demokrasiye dair yansımalarını, hibrid rejim kavramı üzerinden incelemeye tabi tutmasıdır. Hibrid rejimlerin ortaya koyduğu özelliklerin, vaka konusu olan Demokrat Parti iktidarı dönemindeki siyasi tercihler üzerinden analize tabi tutulması ise hibrid rejim dinamiklerinin nasıl bir çerçeve içinde geliştiğini göstermektedir.

Bu motivasyon eşliğinde çalışma, Türkiye'nin siyasi tarihindeki önemli bir aralığa dair gözlemleri ortaya koyarken, bir rejimin hangi uygulamalar eşliğinde nasıl kök salmaya başladığını ve demokratik dinamiklerin gelişmesinin nasıl baskılandığını incelemektedir. Buradan hareketle çalışma, aynı zamanda otoriterlik, hibrid rejim dinamikleri, popülizm, himayecilik gibi kavramlar üzerinden akademik bir tartışmayı gündeme getirmeyi hedeflemiştir.

Hibrid rejimlerin kavramsal bir çerçeve olarak ortaya koyduğu özelliklerin analiz edilmesi, otoriter dinamikler ile bazı demokratik unsurların bir arada nasıl bulunabildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Demokrat Parti dönemi uygulamaları bu referanslar eşliğinde hibrid rejim uygulamalarına dair kritik örnekler içermektedir. Dönemin ortaya koyduğu özelliklerin kapsamı göz önüne alındığında, çalışma hibrid rejim literatürüne katkı sağlamaktadır. Bu katkı; hibrid rejimlerin özelliklerinin bir ana çerçeve içinde sunulularak belirli başlıklara ayrılması ve bu başlıklar üzerinden dönem politikalarının gözlemlenmesi ve örneklendirilmesi ile gerçekleşmektedir. Böylece çalışma, sadece hibrid rejim literatürüne değil aynı zamanda Türk siyasi tarihine, popülizm ve otoriterlik literatürüne dair bir katkıyı hedeflemektedir.

Bu çalışmada ortaya konulan sonuçlar, hibrid rejimlere dair gelecekteki çalışmalar için bir referans noktası olmayı hedeflemektedir. Demokrat Parti dönemi, hibrid rejim mekanizmalarının işleyişini anlamak isteyen akademi mensupları için önemli bir vaka örneklendirmesi sunmaktadır. Türkiye'nin demokrasi deneyimi ve yaşadığı sorunlarına dair gerekli bir analiz, söz konusu inceleme sahasından etraflıca faydalanabilir. Buradan hareketle, Türk siyasi tarihinin diğer dönemleri ve başka siyasi sistemler üzerinden karşılaştırmalı analize imkân tanınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİBRİD REJİMLER

1.1. Demokratikleşme Olgusu

Demokratikleşme çabalarının teorik alt yapısını analiz etmek; olaylara Türkiye özelinde açıklık kazandırdığı kadar, bu deneyimin orijinallğine de atıfta bulunmaktadır. Bu tetkik süreci, demokratikleşme serüvenimizin hangi kategori içinde dönüşüme uğradığını değerlendirmek için çok değerli veriler içermektedir. Teorik alt yapının resmedilmesi sonucunda; devlette, siyasi ilişkilerde, bürokraside ve toplumda ortaya çıkan değişme zorunluluğunun yahut kararlılığının hangi dinamikler vasıtasıyla olgunlaştığı açıklık kazanacaktır.

Siyasi dinamiklerin bir teori çerçevesinde ele alınması, olaylara dair genel geçer bir reçete hazırlanması olarak düşünülmemelidir. Tam aksine, her ülkenin deneyiminin özel olduğunu, fakat bu özelliğin kendi içinde bir rasyonalite içerdiğini ve değişimin teorik düzeyde açıklanabilir hale getirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bu ilkeler ışığında çalışmada, ilk önce demokratikleşme olgusunu ve demokratikleşmenin nihai hedefini ele alacağız. Daha sonra ise demokratik süreçlerin tıkanmasının nasıl bir durum yarattığını ve ortaya çıkan yeni bir gerçekliğin doğasını, hibrid rejimler bağlamında değerlendireceğiz. Söz konusu dinamikler, hem hibrid rejimin çehresini analiz etmemizi sağlayacak hem de demokratikleşmeme problemlerinin bizi nereye götürdüğü tetkik edilecektir.

Demokratikleşme, Welzel'in(2018:21) ifade ettiğı gibi, bir ülkenin bulunduğu konum üzerinden farklı manalara gelmektedir. Bu açıdan Gallie'in(1994) öne sürdüğü üzere demokratikleşme kavramı doğası itibarıyla tartışmalı konseptlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratik olmayan rejimlerde demokratik adımların atılması, demokrasilerde ise demokratik değerlerin sağlamlaşması olarak görülebilen bu tanım, demokrasinin kalıcı bir şekilde varoluş mücadelesi olarak ele alınmaktadır(Welzel,2018:75).

Demokratikleşme bir ifade biçiminden çok, bir momentumu ve süreci ifade etmektedir. MacKenzie'ye(1994) göre ise Demokratikleşme, demokrasi paradigmasından ayrılamayacak şekilde bir ideolojiyi ve bir teoriyi ihtiva etmektedir. Bu teori niteliğı itibarıyla, siyasi ideallerin yoğunluğı en gelişmiş sosyal yapı olarak görülmelidir. Demokratikleşme doğası itibarıyla tek parti ve zümrenin yahut kişisel yönetimin hatta bir grubun hâkimiyetinin sona ermesi ile birlikte çoğulcu çizgide ilerleyen bir temsil şeklini adlandırmaktadır. Demokratikleşme tanımı, hem bir dinamizmi, hem de olgunlaşma ile birlikte, demokratik atmosferin konsolide olmasını ortaya koymaktadır. Bu olgunlaşma süreci sistemsel

değişiklikleri içermektedir. Doğrusal çizgide ilerlemeyen ve inişli çıkışlı bir grafik seyreden deneyimler genel itibarıyla vatandaşlık haklarının kalıcı kazanımlarına odaklanmaktadır. Grugel ve Bishop'un(2014) ifade ettiği üzere, demokratikleşme olgusu, felsefi ve siyasi tartışmaları derin bir şekilde bünyesinde barındırmaktadır. Öyle ki, birey haklarına, gruplara, vatandaşlığa, insan haklarının kökenine dair etraflıca bir tartışma söz konusudur. Demokratik hakların tanımlanması ve bunların nasıl korunacağına dair eylem planı, bu felsefi tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

Demokratikleşmenin üç ana parametresi vardır. Bunlar; devlet, toplum, siyasi ve iktisadi iç-dış etkenler olarak sıralanabilir. Bunun dışında ülkenin kendine has unsurları, elitlerin pozisyonu, güç ve çıkar çatışması ve son olarak diğer ülkelerle yürütülen ilişkiler sayılabilir.

Demokrasi, Lincoln'un¹ belirttiği üzere halkın, halk için, halk tarafından yönetildiği bir sistem ise demokratikleşme bunun gerçekleşme süreci olarak görülebilir. Gücün halk elinde kurumsallaşması olarak adlandırabileceğimiz bu dinamik, ne yazık ki tarihsel açıdan rutin bir olay değildir. Daha çok bir temenni ve ideal olarak gelişen süreç, siyaset felsefesince de çok uzun bir süre zincirlere vurulmuş gözükmektedir.

Antik Yunan'da acımasızca eleştirilen demokrasi, Platon tarafından yanlış yönetimin bir sureti olarak görülmüş ve sadece diktatörlükten bir derece iyi yönetim biçimi olarak adlandırılmıştır(Ferrari,2000:277). Aristoteles ise iyi yönetim biçimi olarak oligarşi ile iç içe işleyen bir sisteme atıf yaparak *politeia* adını kullanmış, *demokratia* kavramını ise ayak takımı, köle ve aşağı sınıflar nazarında ele almıştır (Aristotle,1981: 244-46). Öyle ki, Yunan tarihçi Polybius çete yönetimi olarak gördüğü bu kavramı türeterek *ochlokratia* tanımına ulaşmıştır (Møller ve Skaaning,2010:2).

Tarih boyunca demokrasi, bir yönetim biçimi olarak ele alındığı gibi yönetimin sonucu olarak ta değerlendirilmiştir. Saint Thomas, *Summa Theologica*'da adil olmayan yönetim biçimlerinden birisi olarak demokrasiyi göstermiş, Hobbes ise demokrasiyi anarşi yolu olarak damgalamıştır (Hobbes,1968:3-171). Thomas Morus, hayal ettiği sistem içinde dahi oligarşik bir yapı dışına çıkmazken, Bousset ve Bodin, egemenliğin parçalanamayacağı tezi üzerinden iktidarı ancak monarşiye uygun bulmuştur.

Tocqueville'i en iyi anladığı söylenen ve Amerikan Demokrasisinin kurucu babalarından biri olarak adlandırılan Jefferson'un köle sahibi olduğu göz önüne alınırsa demokrasi anlayışının içselleştirilmesi tarihin henüz yeni sayılabilecek son yüz yılına ait bir kavram gibi gözükmektedir(Cohen,1969:503-526).

¹ Abraham Lincoln'un, *The Gettysburg Address* adlı konuşması, "Government of the people, by the people, for the people" kavramına atıfta bulunmaktadır(The Gettysburg Address,19.11.1863)

Demokratikleşmeyi, gücün halk elinde kurumsallaştığı ve tabana yayıldığı bir kavram olarak değerlendirdiğimizde, bizleri zor ve yavaş ilerleyen bir süreç karşılamaktadır. Bunun tek bir formülü olmadığı gibi, sürecin içindeki unsurların niteliği hakkında da tam bir mutabakat yoktur. Buna rağmen literatürün demokratikleşmenin itici gücü olarak *orta ve işçi sınıfına, şehirli gruplara, yönetime doğrudan katılmayan ve kenarda kalmış elitler ile alt elitlere, ticaret kesimine* sık sık atıf yaptığı görülmektedir.

Tarihsel olarak elitlerin, aristokrasinin, sermaye kesiminin “güç artırıcı”(power maximizing) aktörler olduğu ve mümkün olduğunca gücü elinde tutmaya çalıştığı ifade edilebilir (Davies,2017:227-250). Bu aktörlerin bir başka güç ile karşılaşmadıkça güçten feragat etmeyi düşünmedikleri kabul edilmektedir.

Monarşi ile aristokrasi, aristokrasi ile sermaye, sermaye ile halk arasındaki etkileşim; gücün kaybedilmemesi üzerine ilerlemiştir. Ne zaman ki, dinamiklerin sıfır toplamı bir sürece gidildiği kanısı hâkim olursa, o oranda güç kontrollü bir şekilde paylaşılmıştır. Elitlerin halk nezdinde feragat ettiği her ayrıcalığın, elitlerin gücünü sınırlayıcı ve halkın özgürlüğünü arttırıcı bir dengeye doğru gidildiği görülmektedir.

Güç dengesi olduğu ölçüde ekonomik kaynakların da paylaşımı bir dengelemeye tabi olacak ve bu süreç siyasi, sosyal haklar ile tamamlanacaktır. Demokratikleşmeyi, kaynakların ve gücün paylaşıldığı bir sisteme doğru atılan adımlar olarak düşünürsek, elitlerin kaynaklara ulaşımı için bir rıza arayışı gerekecektir. Downing ve Hart (1992)’ın da vurguladığı üzere elitlerin toplumsal servet üzerinde yapacağı her işlem için topluma bir geri ödeme yapması gerekmektedir. Bu ödemenin siyasi yahut iktisadi bir şekilde yerine getirilebileceği açıktır. “*Temsil yoksa vergilendirme yok*” ilkesi bu bakış açısının vücut bulmuş halidir ve demokratikleşme serüveninin doğduğu noktadır (Welzel,2018:75).

Demokratikleşme, ilke olarak gücünü kaynakların adil dağıtımı üzerinden almaktadır. Bunun diğer alanlardaki yansıması daha çok siyasi temsiliyet, yönetime katılma, sosyal ve kültürel haklar olarak görülebilir. Marxist bakış açısı nazarında ise ne zaman bir demokratikleşmeden bahsedilse ortada liberal bir demokratikleşme söylemi mevcuttur. Bu ise sınıf sömürü aracının yeni bir ambalaj halinde küresel olarak takdim edilmesinden ibarettir.²

Demokratikleşme, günümüzde; liberal demokrasinin işleyişi olarak görülse de, tarihsel açıdan bu kavram, Liberalizm’den beslendiği kadar Sosyalizm’e de atıf yapmaktadır. Bu açıdan Amerika’da haklar mücadelesi liberalizm bağlamında ele alınmış ama aynı mücadele Kara Avrupa’ında, Fransız Devrimi’nin getirdiği kardeşlik, özgürlük ve eşitlik temasına

² ABD ve İngiltere gibi demokrasilerin derin mali problemleri olduğu vurgusu günümüzde sıkça kabul edilen bir argümandır. Örnek olarak ABD’de, 40 milyon üzerinde nüfusun gıda pullarıyla geçindiğini ve demokratik ülkelerde yapısal eşitsizliklerin sürdüğünü not etmeliyiz.

bürünmüştür. Bu eğilim, endüstriyel toplumlarda Sosyalizm kavramına sık sık atıf yaparak, sınıf bilinci etkisi ile yoğunlaşmıştır.

Sosyalizm'in devrimci yorumunun dönüşüme uğraması sonucunda, Sosyal Demokrasi kavramı Almanya'da güçlü bir parlamenter temsile yönelmiş ve 20.yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren diğer Avrupa ülkelerini önemli ölçüde etkilemiştir. İngiltere'de ise özgürlük kavramı, demokratikleşmeden daha çok liberalizm ile beraber anılmış ve önemli ölçüde iktisadi özgürlük yahut girişim hürriyeti manasında kullanılmıştır. Aristokrasi karşısında yükselen ticaret sınıfının var oluş mücadelesi şeklinde gelişen anlayışa göre, kitlelerin demokratik haklar vasıtasıyla temsil hürriyetine kavuşması öncelik olmamıştır. İlk hedef, sermayenin doğuştan gelen tek bir seçkin grubun elinde toplanmaması olarak ele alınmıştır.

Liberalizmin önde gelen temsilcilerinden John Stuart Mill'e göre kapsayıcı vatandaşlığın, kapitalist düzen ile kusursuz bir ilişki içinde olması zor gözükmektedir.³ Hayali bir halk demokrasisine sıkıca sarılmak yerine, insanoğlunun ahlaki ilerlemesi doğrultusunda adımlar atmak daha tercih edilebilir bir seçenek olacaktır (Mayer,1968:57;Harris,1956).

Liberal Demokrasi'nin 19.yüzyıldaki halinin seçkinlerin yönetimi olduğu ve bu sistemde söz sahibi olabilmek için toprak ve mülk sahibi olmanın zorunlu olduğu bilinen bir vakadır. Bu dönemde seçme ve seçilme hakkının tabana yayılmadığı unutulmamalıdır. Liberal Demokrasi 19.yüzyıldaki anlamını İkinci Dünya Savaşı'na kadar korumuş ve ondan sonra Komünist Blok ile mücadele içinde teknik bir terim olarak özgürleşme hareketlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu açıdan liberal demokrasi, ideolojik bir motivasyon aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki, *demokrasi* kavramı Lijphart'a(1984) göre bir ideal olmaktan çıkarak gerçeği tanımlamanın vasıtası olmuştur. Grugel ve Bishop'a(2014) göre ise 2.Dünya Savaşı sonrası zaman dilimi, Demokratikleşme Teorisi için normatif bir yapıdan tanımlayıcı bir yapıya kaymaktadır. Robert Dahl'ın(1963:62) da kabul ettiği gibi demokratikleşme, yönetsel süreçlere atıf yaptığı kadar, 1950'lerden sonra yönetim biçimlerinin teşhis edilme aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Demokrasinin bir yönetim biçim olarak kabul edildiği not edilirse, bu yöndeki gayretleri kapsayan demokratikleşmenin aynı kriterleri içermesi makul gözükmektedir. Bu açıdan özgür seçimler, çok partili siyasi sistemin varlığı, seçim sonucunda partilerin iktidara

³ "En yoksul ve en kaba işçi sınıfının görüşleri ve özelemleri, diğerlerinin yanı sıra seçmenlerin ve ayrıca Yasama Meclisinin zihnini etkiledikleri için çok yararlı olabilir ve yine de, mevcut ahlak ve zekâ durumlarında, oy hakkının tam olarak kullanılmasına izin vererek onlara baskın bir etki vermek son derece talihsiz olacaktır" (Mill,1865:304). Mill'in kitlelere ve özellikle işçi sınıfına karşı çok az güveni olduğu bilinmektedir. Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler adlı eserinde bu açık şekilde görülmektedir.

gelebilmesi, sivil özgürlükler ve siyasi hoşgörü iklimi, demokratikleşme nezdinde kilit adımlar olarak görülmektedir.

Söz konusu ilkelere ilave olarak not edebileceğimiz diğer unsurlar, bürokrasi ve siyasi partileri bağlayan hukuk kuralları ve siyasi erkin çok boyutlu şekilde sınırlandırılması ile desteklenebilir. İktidarın hem yargı hem de sivil toplum tarafından sınırlandırılması önemli bir unsurdur. İktidarın, bürokrasi aygıtını, güç artırıcı bir manivela olarak kullanmadığı, basın yayın araçlarını bir propaganda mekanizmasına dönüştürmediği her ülkede, demokratikleşme için değerli fırsatlar mevcuttur.

Eşitliğin siyasi olarak vurgulanması, kanımızca önemli ama yeterli değildir. Ekonomik eşitsizliğin ve gelir grupları arasındaki uçurumun varlığı, dün olduğu kadar bugün de demokrasinin önündeki büyük tehlikelerden birisidir. Refahın tabana yayılmadığı bir sistemin siyasi olarak çoğulcu bir hava yansıtması sürdürülebilir değildir.

Siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın yaratacağı tehlike, sermayenin ciddi bir azınlık elinde orantısız birikmesi ve tabandaki yoksunluğun siyasi manipülasyona açık hale gelmesiyle gün yüzüne çıkabilir. Bu uyarılar eşliğinde demokratikleşme teorisinin bir sonuçtan ziyade bir yol olduğu ve içinde farklı alt akımları barındırdığı unutulmamalıdır.

Hayalini kurduğumuz yegâne standart olarak görülen çoğulcu demokrasi, demokratikleşme teorisinin tek biçimi değildir. Demokratikleşmenin olgunluk dönemi ve değerli bir sonucu olarak görülebilecek *Çoğulcu Demokrasi*, demokratikleşme paradigmasının nihai bir meyvesi olarak adlandırılabilir.

1.2. Demokratikleşmenin Nihai Hedefi: Çoğulcu Demokrasi

Çoğulculuk anlam itibarıyla monist bir yapının (mutlakiyetin) tersini ifade eden kavramdır. Mutlak devlet, tek bir merkezi otoriteye sahip olan ve yapı itibarıyla sınırsız güç tatbikine haiz bir olgudur. Mutlak güç, egemenlik olarak tek bir otorite etrafında toplanmakta ve şiddetin sadece bu güç odağı tarafından yasal olarak kullanılmasına imkân tanımaktadır (Hsiao,2001:1). Egemen olanın adli ve siyasi anlamda yegâne otorite olduğu bu ortamda, güç tek bir noktada yoğunlaşmaktadır. Yoğunlaşan güç ise yöneticinin aşkın otoritesine vurgu yapmaktadır.

Aşkın güç yahut egemenlik, Bodin'in ifade ettiği gibi kanunla dahi sınırlandırılmamaktadır. Devrimlerin otokrasileri alt-üst etmesi dahi egemenlik kavramının doğasında bir değişiklik yaratmamaktadır. Öyle ki, Fransız devrimi, kraldan aldığı egemenliği doğası itibarıyla sınırlandıramamış, 1791 anayasası ile olduğu gibi halka geçirmiştir(Hsiao,2001:4).

Rousseau'nun(1950) *Genel İrade* olarak bahsettiği bu olgu; bölünemeyen, devredilmeyen ve emsalsiz bir nitelik taşımaktadır.⁴ Çoğulculuk (*pluralism*) kavramı mutlak olanı sınırlandırdığı gibi mutlak olanın doğasını da sınırlandırmaktadır. Çoğulculuğa göre güç, bir merkezde toplanmaması gerektiği gibi tek bir tüzel kişilik tarafından da temsil edilmemelidir. Bu manada Çoğulcu demokrasi, egemenliğin temsili iddiasıyla bir meclis yahut iktidar tarafından tekel altına alınmasına karşıdır. Yasal yollara iktidara taşınmış olan politik aktörlerin egemen olmadığını vurgulayan bu kavram, aşkın gücün toplumun tüm unsurlarına ve kurumlarına dağıldığının altını çizmektedir. Çoğulcu Demokrasi mutlakliyetin aksine, tek bir merkezi aşkın otoriteye sahip değildir.⁵ İdarenin merkezi bir güç tarafından şekillendirilmediği bu ortamda kamunun tek bir siyasi irade altında hareket etmesi mümkün değildir.

Connolly'nin(2008:15) ifade ettiği gibi, Çoğulculuk; John Locke'un bireysel liberalizmi ile Edmund Burke'un sosyal muhafazakârlığını bir potada eritip buna Rousseau'un(1950) katılımcı demokrasisini eklemektedir. Çoğulcu Demokrasinin gerçekleşmesi için bireyin gücü önemlidir. Bireyin çevre ile olan güncel ilişkisi, hem bireyin kendini gerçekleştirmesine, hem de sosyal çevrenin bir kimlik kazanmasına fırsat vermektedir.

Bireyin çıkarı doğrultusunda sosyal alan inşa etmesi ve başka yurttaşlarla bir amaç birlikteliği geliştirmesi görünenin ötesinde etkiler yaratmaktadır. Söz konusu deneyim, grup için çıkar birliği teşkil ederken, siyasi iktidara karşı gelişen başka güç merkezleri doğuracaktır. Toplumun içinde oluşan farklı gruplar ilk etapta çeşitli amaç birlikteliği oluşturan dağınık merkezler gibi gözükse de, bunlar iktidarın sınırlandırmasına neden olacak güç ve baskı unsurlarına dönüşmektedir. Kamuyu ve kamu hayatını şekillendiren sivil güç merkezleri, toplumdaki grupların farklı hatta özel çıkarlarını korumasına rağmen esas olarak sosyal ve siyasi sistemi dönüştürmektedir. Bireyin ister kendisi isterse grup kimliği vasıtasıyla siyasi alana dâhil olması, çoğulculuğun temelini oluşturmaktır.

Kamu hayatında ve toplumda bir pay sahibi olduğunun farkına varan birey, bu farkındalığı kendi grubuna aşılarken, kendi grubu da bireyi politize etmektedir. Söz konusu karşılıklı dinamizm, yurttaşın yurttaşlık bilincini arttırırken, siyasetin içinde bir güç odağı

⁴ Rousseau'ya göre *Genel İrade*, toplumu oluşturan bireylerin iradesinin tek tek toplanmasının sonucu meydana gelmemektedir. Bu yüzden oldukça soyut bir noktaya çekilme ihtimali olan "genel irade", sosyal kontratın başlangıç noktası olabileceği gibi çoğunlukçu baskının yasal argümanı olma ihtimalini barındırmaktadır(Rousseau vd,1950). Bu konuda en büyük çekince ABD Anayasasının mimarlarından olan James Madison'a aittir(Madison ve Gilpin,1841). Hegel'e göre ise toplumdaki asli irade kavramı oldukça soyuttur ve bu durum toplumun içindeki farklı grupların temsilini tanımlamada engel teşkil edebilir(Bellamy,1987).

⁵ Çoğulcu devlet kavramı ilk olarak Harold Laski'nin *Grammar of Politics*(1925) adlı kitabında kullanılan bir kavram olsa da öz itibarıyla siyaset felsefesinin birçok önemli temsilcisine mâl olmuştur.

oluşmasına neden olacak, bu ise iktidara yahut diğer güç merkezine karşı kontrol görevi icra edecektir.

Bu noktada, Çoğulculuğa hayat veren teorik temellere vurgu yapmak önem arz etmektedir.⁶ John Locke'un *Doğal Haklar Teorisi* olarak tanımladığı ve “yönetilenin rızası” kavramına yaptığı vurgu bunlardan birisidir. Locke'a(1688,1689) göre insanlar özgür iradeleri ile doğal yaşam konumlarını değiştirerek politik topluma geçmişlerdir. İnsanların bunu gerçekleştirmesindeki temel amaç ise asayiş ve kamu düzenini oluşturmaktır.

Devletin meydana gelmesinden önce insan özgür ve eşittir. Kaos ise doğa yasası ile kontrol altındadır. Buna rağmen doğa yasasını delmek isteyenleri cezalandıracak bir sistem yoktur. İnsanlar güvenlik kaygısıyla bir sözleşme yaparak cezalandırma ve yargılama yetkilerini devlete devretmişlerdir.

Devredilen haklar üzerinden oluşan yeni siyasi güç ise keyfi değildir. Yeni oluşan siyasi gücün kanun yapma ve bunu dayatma yetkisi olmasına rağmen bu güç sınırsız değildir. Hobbes'dan farklı olarak Locke'a(1688,1689) göre insanlar devlete sınırsız yönetme hakkını devretmemiştir. Bu hak istendiğinde ve haklı nedenler oluştuğuna geri alınabilecektir. Devredilen şey güvenliğin tesisi ve suçluların yargılanmasıdır. *Minimum Devlet* ve *sınırlı iktidar* kavramını oluşturan bu görüş Locke'a göre yönetilenin rızasına dayanmaktadır.

Bu rızaya dayanmayan yönetim meşru olmadığı gibi söz konusu haklarından arındırılmalıdır. Kimsenin mutlak bir iktidara sahip olmadığı, dolayısıyla mutlak hakkın devredilemeyeceği bu ortamda “mutlak iktidar” kavramı Locke'a göre gayri meşru nitelik arz etmektedir. Thomas Hobbes'a(1688) göre en baskıcı iktidar barış ve asayiş korunduğu sürece iyi iken Locke'a göre baskıcı iktidar meşru değildir.

Hobbes, devletin kurulmasından önce adaletsizliğin olamayacağını varsaydığından adaletin sadece devletle oluştuğuna inanmakta bu ise devlete sınırsız bir güç vermektedir. Locke'a göre ise adalet doğa yasası içinde mevcuttur. Eksik olan tek şey yönetilenin rızasına dayanan bir cezalandırma mekanizmasıdır. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* adlı eserinde Locke her bireyin seçim yapmasına imkân tanıyan rasyonel bir yetkinliği olduğunu vurgulamaktadır. Bu yetkinlik ise insanlara eşit siyasi haklar tanımaktadır. Ona göre yönetilenin rızası, bireylerin doğal haklarını koruyan vazgeçilmez bir kavramdır. Eşit olan

⁶ John Locke'un(1688,1689) *The Second Treatise on Government*(Yönetim Üzerine İkinci İnceleme), *An Essay Concerning Human Understanding*(İnsan Anlayışı Üzerine Bir Deneme) adlı eserleri, Thomas Paine'nin(1776) *Common Sense*(Sağduyu) isimli çalışması, James Madison'un(1787) 10 Numaralı *Federalist* isimli araştırması, Alexis de Tocqueville'in(1835) *Democracy in America*(Amerika'da Demokrasi) adlı eseri, John Stuart Mill'in(1859,1861) *On Liberty*(Özgürlük Üzerine) ve *Considerations on Representative Government*(Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler) adlı kitapları, John Rawls'ın(1971) *A Theory of Justice*(Adalet Teorisi) isimli kitabı, Robert Dahl'ın(1963,1984) *Polarchy*(Poliarşi) ve *Çoğulcu Demokrasi'nin Çıkamazları* adlı çalışmaları kritik derecede önem arz etmektedir.

insanı; yaşam, özgürlük ve mülkiyetini rızası dışında mahrum bırakacak her uygulama, doğa kanunlarına aykırılık teşkil etmekte ve bu nedenden ötürü karşı koyulmalıdır. Locke nazarında özgürlük kavramını tehdit eden iki büyük tehlike mevcuttur. Bunlardan ilki *otoriter yönetim*, ikincisi ise ilginç bir şekilde “*kamuoyu*”dur.(Terchek ve Conte,2001:4). *İnsan Anlayışı Üzerine Bir Deneme* adlı eserine Locke, özgürlüğün bireyin orijinal tahayyülünden kaynaklandığını ve birey, kamuoyunun kendi yerine bu eylemi yapmasına izin verdiği durumlarda tahakkümün geleceğini vurgulamaktadır. Bireyin pasif bir şekilde kalabalığın ardına katılması ve bireysel düşünce fonksiyonunu yerine getirmede her nokta özgürlük için tehlikelidir.

Amerikan Anayasası ve Haklar Bildirisini kaleme alan yazarlardan birisi olan James Madison’un(1787), *10 Numaralı Federalist* eseri Çoğulculuk⁷ kavramının kritik bir noktasını oluşturmaktadır. Madison’a göre asıl sorun birbiriyle uyumsuzluk içinde olabilecek yurttaş çıkarları ve beklentilerinin ortak bir noktada yahut kamu platformunda nasıl buluşacağıdır. Birbirine aykırı olabilecek çıkarlar üzerinden nasıl bir uzlaşma sağlanacağı oldukça önemlidir.

İnsanın varoluşu gereği farklı grup ve hizipler⁸ kaçınılmazdır. İnsanların farklı fikir, motivasyon ve servet sahibi olması doğal olduğu gibi bunların yarattığı koşullar, birbirine daha yakın grupların ittifak ilişkilerine girmesine neden olabilir. Bu yüzden farklı çıkarların savunulduğu farklı fraksiyonlar ortaya çıkabilmektedir. Bu fraksiyonlar kendi çıkarlarını gözetmek üzere kamu yararı aleyhine ve diğer gruplara karşı olacak şekilde eylemlere girişebilirler.

İşte bu ihtimallerin oluşturduğu tehlikenin nasıl önlenmesi gerektiği sorusu, Madison’un Federalist 10’da cevap aradığı bir husustur. Çoğulculuğa göre toplumu oluşturan farklı gruplar ve sınıfların kendi çıkarlarını bir platformda kurumsal şekilde temsil etmesi asıl olanıdır. Bu dinamizm çoğulcu demokrasinin temel gerekliliğidir. Ne var ki, Alexander Hamilton’un da kaygı duyduğu üzere, hizip çıkarlarının olgunlaşarak bir çatışmaya dönüşmesi ihtimali, devleti istikrarsızlığa sürükleyebilir. İşte böyle bir durumda hasar kontrolü yapabilmek ve bu zararı sınırlamak önemlidir.

⁷ Çoğulculuk bu çalışma boyunca siyasi anlamda ele alınsa da, literatürde *değerler çoğulculuğu* bağlamında yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Çoğulculuk kavramını her alanda değerler çoğulculuğu şekliyle ele alırsak İsaiah Berlin’in katkılarını vurgulamak kaçınılmaz bir hal almaktadır. Berlin’e göre insanın değer atfettiği şeyler kıyaslanamaz, farklıdır, evrenseldir ve birbiri ile çatışma halindedir (George Crowder,2004). William Galston’a göre ise değer çoğulculuğu, görecelilik ile karıştırılmamalıdır. Değer Çoğulcuları insanın varlık değerini yücelteceğine inandıkları konseptleri savunmanın mantıklı olduğunu düşünmektedir. Bu noktanın dışında kalan her unsur üzerinde tartışma doğal ve mümkündür (Peter Lassman 2011:9).

⁸ Madison’a göre hizip “*ister azınlık isterse bütünü çöğunluğunu oluştursun, ortak bir tutku veya çıkar dürtüsüyle birleşmiş ve harekete geçirilmiş, diğer vatandaşların haklarına veya daimi haklarına ters düşen bir dizi vatandaşdır.*”(Madison,1787). Ona göre en yaygın hizip kaynağı rejimin biçimi, 10 Numaralı Federalist’te belirtilmediği üzere, ülkenin dini ve mülkiyetin dağılımı üzerine gelişmektedir(56-58)

Madison'a(1787) göre hasarı onarmak için bir tercih yapmak zorunludur. Ya hasarı yaratan fraksiyonlar ortadan kaldırılacak, ya da hasar kontrol altına alınacaktır. Özgürlük başlı başına farklı grupların sesi ve hiziplerin bir arada bulunması demek olduğundan, demokraside hiziplerin bertaraf edilmesi söz konusu olamaz. Aynı şekilde bir toplumda tüm fikir ve çıkarların bir potada eritilerek temsil edildiği mutlak bir görüş ve bu görüşün yarattığı bir mekanizma gerçekçi değildir. O halde hiziplerin zararlarının etkisini azaltıp kontrol edebilmek için farklı bir seçenek zorunludur. Bu ise çoğunluğu oluşturan fraksiyonun kontrol edilmesi ile gerçekleşebilir. Çünkü çoğunluğun sayısal gücü ile iktidarı elde tutacak olan fraksiyonun, azınlık aleyhine hareket edebilmesi için tüm yasal zemin hazır iken, aynı şey azınlık hizipleri için geçerli değildir. Bu yüzden bir ülkede demokrasiye karşı gelecek yıkıcı etkiler çoğunluk hizbinden kaynaklanmaktadır. Adalet; çoğunluk ile azınlık arasındaki ilişkilerin nazik doğasını sürekli kontrol etmelidir.

Adaletin tesisi tek başına yeterli değildir. Çoğunluk hizbinin yıkıcı etkileri ancak devlet mekanizmasında bazı tedbirler ile giderilebilir. Bu tedbirlere genel olarak fren ve denge(*checks and balances*) denilmektedir. Yönetim mekanizmasının elindeki güç, diğer kurumlar ile sürekli sınırlanmalıdır. Amerikan yönetiminde güçler ayrılığı kavramı federal yönetim ile federe devletler arasında bir yetki paylaşımı ve kontrol mekanizması iken, fren ve denge sistemi, Avrupa'daki güçler ayrılığı kavramı olan yasama, yürütme ve yargı manasına gelmektedir. Böylece çift katmanlı bir denetim sistemi hayata geçmektedir. Bu ise çoğunlukçuluk anlayışının oluşmasını engelleyerek gücün dağıldığı demokratik bir rejim tesis etmeyi hedeflemektedir.

Demokratik anlayışın genişlemesi ve Çoğulculuk⁹ kavramına yapılan başka bir katkı ise Tocqueville'in(1835), *Amerika'da Demokrasi* adlı çalışmasına dayanmaktadır. Tocqueville'e göre insanlık geleneksel hiyerarşinin kırıldığı, sürekli artan bir özgürlük talebi ile karşı karşıyadır. Bu süreç risklerden bağımsız değildir. Özgürlük ve eşitlik arasındaki nazik dengenin bozulması, rejim içi savrulmaya varabileceği gibi bizleri hem özgürlükten

⁹ Çoğulculuğa göre gücün toplum içindeki gruplara, tabana ve tüm ülkeye dağılması bir istikrarsızlık değil karşılıklı çıkarların temsiline dönüşmektedir. Gücün merkezde toplanmadığı bir platform, güç boşluğu değil gücün dağılması ve dengelenmesi olarak algılanmalıdır. Bir toplumda merkezde yoğunlaşmamış bir kudretin siyasi, adli ve yasal kurumların yokluğu anlamına gelmediği açıktır. Gücün toplumdaki çeşitli aktörler arasındaki dağılımının asayiş eksikliği yaratacağı ve sınırsız kargaşa ortamı doğuracağı varsayımı modern ulus devlet sisteminde oldukça zayıf temellere dayanmaktadır. Gücün merkezde toplanmadığı fakat söz konusu gruplar için bir çatışma ortamına dönüştüğü yapılarda zaten bir arada yaşama iradesi tespit edilemediğinden, bir siyasi ünite oluşturma ihtimali oldukça düşüktür. Hipotetik olarak sınırsız bir iç savaşın süreceği bu yapılar bir devlet ve kamusal alan oluşturmazlar. Bu ihtimal kabul edilse dahi siyasi ve sosyal paydaşlık kavramından bahsetmek imkânsız gözükmemektedir. Tarihsel olarak gücün demokratik kurumlar vasıtasıyla bölüşülmediği bir toplumun alternatifi bir kaos değil otokrasidir. Dolayısıyla sınırsız bir iç savaş ihtimali istatistiksel olarak zayıf gözükmemektedir.

hem de eşitlikten uzaklaşacaktır. Mutlak eşitlik arzusu devlet yönetimi için önemli riskler taşıdığı gibi demokrasiyi tehdit etme potansiyeline sahiptir. Eşitliğin güçlü olduğu yerde yurttaşın siyasi sisteme ilgisinin azalması ve yabancılaşması söz konusu iken, özgürlüğün sınırsız artışı bir anarşiye yol açabilir. Amerikan Demokrasisi ise bu tehlikeleri bertaraf etmede kendine ait bir model geliştirmiştir.¹⁰

Tocqueville(1835), 9 ay kaldığı ABD'deki gözlemleri sonucu bu modeli inceleme imkânına kavuşmuştur. Ona göre insanlar ortak değerler ve projeler etrafında birleşmekte ve bir amaç doğrultusunda kurumlar inşa edebilmektedir. ABD yasaları kendi yurttaşları tarafından sahiplenilmiş ve kendi öz ürünü olarak görülmektedir. Montesquieu'nun ifade ettiği gibi yasalar yapıldıkları topluma özgüdür.

Ne var ki, Tocqueville(1835), iyi bir yasanın ideal ve evrensel olabileceğine inanmaktadır. Ona göre demokraside tehlike yönetenden çok yönetilenden gelmektedir. Yönetilenin dejenere olduğu yerde yönetim kaçınılmaz bir şekilde bozulacaktır. Demokrasinin bekçisi bu yüzden halktır. Devletin büyümesi ise bireyin küçülmesi sonucunu ortaya çıkarabilir. Demokrasinin gelişmesi için toplumu ve bürokrasiyi kontrol eden ara kurumların varlığı elzemdir.

Bu kurumlar demokrasinin yapı taşı olduğu gibi, huzurun teminatıdır. Vatandaşların gönüllü şekilde oluşturduğu bu ara kurumlar, günümüzde sivil toplum ve baskı kuruluşları olarak adlandırılabilir. Ara kurumların geliştiği yerde demokrasi güçlenmekte ve iktidar tek bir merkez etrafından uzaklaşmaktadır. Gücün tek noktada toplanmadığı bu sisteme ek olarak adem-i merkeziyet vurgusu yapılmaktadır. Tocqueville'e göre temsilin yerele yayıldığı her yönetim biçimi demokrasiyi daha da güçlendirecektir.

Eşitliğe yapılan bir başka vurgu ise Stuart Mill'den(1885,1861) gelmektedir. Onun egaliteryan bakış açısı sosyalist çerçeveden daha çok fırsat eşitliğine dayanmaktadır.

¹⁰ Çoğulcu demokrasi fikrinin gelişmesinde önemli katkıları olan Thomas Paine'e göre toplum bizim ihtiyaçlarımızdan, devlet ise kötülüklerimizden doğmuştur. Toplum insan için bir ödül iken, devlet kötülüklerimizin bedeli olarak katlanmak zorunda olduğumuz acı bir gerçektir. Yönetilenin Rızası ve Minimal Devlet kavramlarını kabul eden Paine bu anlamda Locke ile mutabakat halindedir. *Sağduyu* isimli çalışması ile Amerikan bağımsızlığına, *İnsan Hakları*(1791) kitabı ile Fransız Devrimi'nin savunulmasına önemli katkılarda bulunan Paine'a göre, Avrupa toplumlarının gelişmesinin önündeki temel engeller keyfi yönetim, açlık, işsizlik, eğitimsizlik ve savaştır. Monarşi'ye karşı Cumhuriyetçi erdemin öne çıkartılmasının gereğine değinen yazar, halka ulaşan genel bir eğitimin, fakirlere yardımın, yaşlılar için sabit gelirin ve işsizler için kamu yardımının önemini vurgulamaktadır. Söz konusu fonların gelir gruplarının alım gücüne göre gelir vergisi üzerinden sağlanması fikri Paine'i ilginç bir noktaya taşımaktadır. Thomas Paine bu açıdan bir liberalden çok sosyal demokrata benzemektedir. Devlete sosyal anlamda ihtiyacın olduğunu vurgulaması önemli olsa da ondan gelebilecek kötülüklerin büyüklüğü, devleti sınırlamayı gerekli kılmaktadır. Paine, güçler ayrılığı ve cumhuriyetçiliğe yaptığı atıf ile önemli bir yer tutmaktadır. Ne var ki bizce yazarı önemli kılan husus, sosyal devlete Bernstein kadar olmasa da yaptığı vurgudan kaynaklanmaktadır. Sağlıklı bir toplum yapısının işlemesi için sosyal devlete olan ihtiyaç bu anlamda Çoğulculuğun önemli bir aşamasıdır. Liberal literatürde çok gözetilmeyen bu noktaya dair ilk adımlar Thomas Paine'den gelmiştir.

Çoğulculuk nazarında Mill'in katkısı ise oy hakkının, kadınlar ve fakirleri de içerecek şekilde evrensel bir nitelik almasıdır. *Özgürlük Üzerine* adlı eserinde Mill, ifade hürriyeti, bireycilik ve toplumsal ilerlemeye atıf yapmaktadır.

Vatandaşlığın oy hakkı ile desteklenerek tüm ülkeye yayıldığı bir toplumda “*eğitim*” kavramı vazgeçilmezdir. Eğitim ile desteklenen genel oy hakkı kamuoyunun doğasını değiştirecek ve demokrasinin en büyük tehlikelerinden birisi olan çoğunluğun tiranlığından toplumu kurtaracaktır. Mill'e göre hiçbir iktidar yönetimden dışlanmış kitleler adına konuşma hakkına sahip değildir. Bu yüzden cinsiyet farkı gözetmeksizin genel oy hakkının tanınması, insanların siyasi sürece katılmasından çok daha derin bir manaya sahiptir.

Yönetime katılma imkânı bulan yurttaş siyasi olarak kendini gerçekleştirme fırsatı yakaladığı gibi ülkesine ve hümanist değerlere sıkı bir bağ ile bağlanacaktır. Bu ise toplumun daha yüksek bir bilinç aşamasına geçmesi demektir. Her ne kadar, genel oy hakkının tüm topluma tanınması teorik olarak yönetime katılma anlamına gelse de gerçek manada siyasi sürecin içinde aktif rol oynamak anlamına gelmemektedir. Mill de(1885,1861) bu problemin farkındadır. Ona göre siyasetin içinde birinci elden aktif rol oynama ihtimali az olan yurttaşın, bu yükü bir atalet altında (konfor ve refah karşılığında) bir ajitatöre devretme ihtimali vardır. Çıkar ve atalet hatta maddi bir fırsat ile sıradan yurttaşı cezbedebilecek bu yol, demokrasi ve çoğulculuğun önünde önemli bir engeldir.

Çoğulculuk olgusunu tam manasıyla kavrayabilmek için onun modern anlamda temsilcisi olan John Rawls'un, *A Theory of Justice*(1971)(Adalet Teorisi) isimli çalışmasına odaklanmak gerekmektedir. Ona göre çoğulculuğun bir toplumda tesis edilebilmesi, dağıtıcı adalet kavramına sıkı sıkıya bağlıdır. James Madison ve Alexis Tocqueville'in korktuğu özgürlük ile eşitlik arasındaki gerilim ihtimali Rawls tarafından cevaplandırılmıştır. Bu iki kavramı pürüzsüz bir şekilde entegre edebilecek *fairness*(hakkaniyet) durumu çatışmaların giderilmesinde kilit bir rol oynamaktadır.

Rawls'un(1971) *orijinal pozisyon* adıyla yaptığı bir düşünce deneyi, mümkün olan en iyi toplumsal duruma ve çoğulculuğa vurgu yapmaktadır. Ona göre insanlar dünya dışında bir noktada bulundukları zaman diliminde, daha sonra içinde yaşamak üzere gelecekleri toplum hakkında bir tasarıda bulunmalıdır. Bir cehalet perdesi ardında(veil of ignorance), bu topluma kim olarak gelecekleri, hangi ekonomik durumda olacakları, hangi ırk, yaş, cinsiyet ve millete mensup olacaklarını bilmeden bir mutabakat durumu oluştururlar. Örtüşen mutabakat olarak(overlapping consensus)adlandırılan¹¹ bu süreç bir arada yaşama iradesinin

¹¹Nicholas Rescher'e göre “Mutabakat” ortak iradeyi temsil etse de mutabık olunan şeyin ne olduğu oldukça tartışmalıdır(Rescher ,1995:1). Aquino'lu Thomas'a göre mutabakat, tanrının bir teminatı iken, Kant'a göre aklın kendisidir. Hegel'e göre ruhun kendini geliştirmesi ve toplumda yer edinme başarısıdır. Habermas ise

yansımasıdır. İçinde yaşayacağı toplumu bilmemesine rağmen herkesin sahip olduğu tek şey; *işbirliği duygusu* ve doğru kararlar almasına izin veren temel *bireysel zekâ* seviyesidir. Böyle bir noktada insanlar kim olduklarını seçemese de mutabık kalınan temel bir “*iyi yaşam anlayışı*” ve hayat planı oluşturacak ve bunu bireysel olarak uyacakları bir adalet sistemi ile destekleyecektir.

Çoğunluğun, azınlık çıkarlarını ihmal etme ihtimali her zaman mümkün olduğu için adil bir toplum yaratabilmek kolay olmayacaktır. Toplumu oluşturan ve birbirinden farklılık arz eden “makul iyi” anlayışlar arasından, adalet dinamiklerini belirleyen bir üst antlaşma doğması, toplumsal mutluluk için temel gerekliliktir. Birbirinden farklı ideal yaşam anlayışlarını bir mutabakat etrafında toplarken özgürlük garanti altına alınmalıdır. Bireysel özgürlüğün garanti altına alındığı durum, fırsat eşitliği ile desteklenecektir.

Tam bir eşitliğin mümkün olmaması durumu ise bir fark yaratacaktır. *Fark İlkesi* ise bunu bertaraf edecektir. Fark ilkesi, diğer vatandaşlara oranla kötü durumda olacak vatandaşlar için eşitsizliğin etkilerini azaltmak ve dezavantajlarını iyileştirmek olarak adlandırılabilir. “*Hakkaniyet olarak Adalet*” terimi ile açıklanan bu yapı Rawls’a(1971) göre *laissez –faire*’in acımasız servet farklılığını yok etmektedir. Mücadele için gerekli olan fırsat eşitliği ve doğumdan gelen farklılıkların etkisi azaltılmaktadır.

Rawls(1971) için üretim araçlarına sahipliğin topluma yaygın olarak dağıtılması ve en kötü durumda olan vatandaşın dahi iktisadi anlamıyla hür ve refah içinde olduğu bir demokrasi, çoğulculuğun en büyük garantisidir. Modern Sosyal Demokrasi kavramı ile benzerlikler içeren bu yapı, mülkiyeti kabul ederken, servet birikiminin etkilerini sınırlamakta ve toplum geneline yayılmış bir refahı ön görmektedir. Bireyin iktisadi durumunun en minimum noktada dahi erdemli ve insana yakışır şekilde yaşamayı mümkün kıldığı atmosfer, çoğulculuk için oldukça önemlidir.

Çoğulculuk kavramının demokratik hayata dair vazgeçilmez bir unsur olmasında Robert Dahl’ın etkisi şüphesiz yadsınmaz. Yukarıdaki bölümde kısmen değindiğimiz Dahl, erken dönemde güç ilişkilerine ve siyasi aktörlerin mücadelesini ele almış fakat sonraki dönemdeki çalışmaları Çoğulculuk yönünde gelişmiştir. Katılımcı ve demokratik bir sistemi ele alan Dahl, ideal olandan daha çok mümkün olana odaklanırken gücün dar bir elit çevresine ait olmadığını dile getirmektedir.

Ona göre siyasi erk, sürekli genişleyerek yeni aktörleri kapsamaktadır. Katılımcı ve temsiliyet temelli bir demokrasinin mükemmel olmasa bile elitlerin gücünü sınırlaması ihtimali, küçümsenmemesi gereken bir başarıdır. Bir toplumda önemli olan unsurun efektif

katılım olduğunu, bu dinamiği oy eşitliği ve aydınlanmış bir idrak kapasitesinin izlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Dahl'a göre politik gündemi belirlemek ve kontrol altında tutmak ayrıca önemlidir.¹² Poliarşinin ideal ve kusursuz bir demokrasi olmamasına rağmen, işleyen bir demokrasi olduğu ve çoğulculuğu içinde barındırması gerektiği aşikârdır(Dahl,1984).

Bir sistemin çoğulcu olabilmesi için taşınması gereken asgari değerler ise şöyle sıralanabilir. İlk olarak adil ve özgür seçimlerin varlığı, koşulsuz bir şekilde gerçekleşmelidir. Bu seçimler vasıtasıyla yetkililer iş başına gelmeli ve seçimler sonunda başarısız olduklarında pozisyonlarını terk etmelidir. Oy hakkı; genel, kapsayıcı ve kanunlarla güvenlik altına alınmış olmalıdır. İfade hürriyeti ve alternatif haber kaynağı ise bu sistemi güçlü bir şekilde desteklemelidir. Tüm bu kriterleri sağlayan sistem kusursuz olmasa bile sağlıklı şekilde işleyen poliarşiyi tesis edebilecektir. Bu ise çoğulculuk yönünde atılmış önemli bir adımdır. Peki, çoğulculuğun bir ülkede ortaya koyacağı katma değer ne olacaktır?

Dahl'a göre bu sorunun cevabı açıktır. Bir toplumun sağlıklı işleyişi için asgari ölçekte cebir karşılığında, yoğun oranda anayasal hakların garanti altına alındığı sistem tesis edilecektir. Çoğulculuk *“huzursuz ve ölçüsüz bir halkta karşılıklı anlaşmayı güçlendirmek, ılımlılığı teşvik etmek ve barışı korumak için nispeten verimli bir sistemdir”* (Dahl, 1956:151). Harris (1956:90) ifadesiyle *“Çoğulculuk, bir takım grupların, başka kimselerle birlikte istedikleri gibi yaşayabilmeleri için örgütlenmeyi, yönetimi ve koordinasyonu gerektirir. İşin püf noktası, bunun ortak bir sosyal ortamı paylaşan tüm gruplar tarafından kabul edilebilir bir şekilde nasıl yapılabileceğini belirlemektir.”* Bu ise karşılıklı anlayış, ılımlılık, siyasi olgunluk ve tarafların bir arada yaşamaya mecbur oldukları hissinin kurumsal olarak kabul edilmesi ile gerçekleşecektir.¹³

İfade edilmeli ki, tüm bu gayretlere rağmen temsilin yarattığı siyasi gücün sınırlı ellerde kalması ve ortalama bir vatandaşın minimum demokratik gereklilikler üzerinden tatmin edilmesine rağmen öz itibarıyla siyaseten pasif kalması mümkündür. Bunun önüne

¹² Dahl'a göre toplumun tüm üyelerinin eşit ve etkili şekilde kamu hayatında sesini duyurabilmesi, görüşlerini bilindir kılması önemlidir(Dahl,1956). Tüm seçmenlerin oyu eşit bir şekilde tecelli etmeli ve baskı altında kalmaksızın sonuçlara yansımalıdır. Ayrıca kamusal tartışmalar ve önerilerde toplumun mensupları doğru kararları alabilmek için gerekli olan bilgi kaynağına ulaşabilmeli ve söz konusu bilgi doğrultusunda hür bir şekilde kanaat sahibi olabilmelidir. Bilginin bu noktada manipüle edilmesi ve siyasi dezanformasyonun seçmeni yanıltması ihtimaline karşı alternatif haber kaynaklarının varlığı oldukça elzemdir. Seçmenin alternatif haber kaynağına ulaşabilmesi ve bu bilginin baskı altında kalmadan şekillenmesi yine poliarşinin gereğidir.

¹³ Kusursuz olmayan ve kaynakların sınırsız olmadığı bir dünyada, tam bir mutabakat nasıl gerçekleşecektir, belli değildir. Belki de amaç, mutabakatı sağlamak yerine mutabakatsızlığın yarattığı hasarı kontrol altına almak olmalıdır. Bu noktada Rescher, fikir birliği yanlıları ile çoğulcular arasında bir fark olduğunu ifade etmektedir. Ona göre fikir birliği taraftarları anlaşmazlıktan kaçınmak için her şeyin yapılması gerektiğini savunurken çoğulcular fikir ayrılığının kaçınılmaz olduğunu ama içinde yaşadığımız ortamın bu ayrılıklar devam ederken dahi yaşanabilir olması gerektiğini vurgulamaktadır (Rescher,1995:4)

geçebilmek için ise sivil toplum, sosyal sermaye ve siyasi toplum gibi bazı değerlerin olgunlaşması gerekmektedir.¹⁴

1.2.1. Demokrasinin Konsolide Olması

Demokratikleşmenin asıl hedefi demokrasiyi tesis etmektir. Konsolide olmuş bir demokrasi, gücün bir merkezden daha fazla yerde toplandığı ve güçlerin birbiri karşısında yaşamsal tehdit algılamasına sahip olmadığı yerdir. Siyasi varlığı teminat altına alınmış siyasi güç odakları çoğulcu bir yapı oluşturmakta ve demokrasiyi konsolide etmektedir. Bu yüzden çoğulcu demokrasi aslında demokrasinin konsolide olmuş ve güçlenmiş halidir demek, abartı olmayacaktır.

Demokrasinin çeşitli engellere, hatta kültürel ve yapısal zorluklara rağmen her coğrafyada gelişebileceği ifade edilmiştir(Doorespleet, 2004:310). Yapısal faktörlere vurgu yapan literatür, demokratikleşmenin zorluğu hakkında karamsarlık yaratmasına rağmen, demokratik siyasetin sadece ekonomik ve kültürel bloklar üzerine inşa edilmiş bir üst yapı olmadığı, kendi kendini var eden bir süreç yönetimi olduğunu öne süren bakış açısı da mevcuttur. Shin (1994: 141) bu durumu şöyle ifade eder, demokrasi artık yabancı topraklarda nakledilemeyen nadir ve hassas bir bitki olarak değil, demokratik beceri ve uygun ruh hali olduğu sürece her yerde üretilebilecek bir ürün olarak görülür.

Remmer gibi isimler (1996: 630) araştırmacıların, demokrasi için makro-sosyal önkoşullar hakkında genelleme yapmaktan neredeyse tamamen vazgeçtiklerini ve daha çok politik aktörlerin stratejik seçimlerini vurgulayan koşullu anlayışlara yöneldiklerini belirtir. Ancak, aktör odaklı yaklaşımın, belirli elitlerin neden birlikte çalıştığını ve politik liderlerin neden demokrasiyi tercih ettiğini tam olarak açıklamakta zorlandıkları da not

¹⁴ Sivil Toplum kavramı, devlet yapısı haricindeki toplumsal kurum ve organizasyonlara verilen isimdir. Birey ile devlet arasında bir köprü görevi gören bu ara kuruluşlar, ticari, sosyal, hobi, enformasyon, eğitim, kültür alanında gönüllü bir birliktelik sonucu oluşmuştur. Söz konusu kuruluşlar ortak değerlerin savunulması, hedeflerin gerçekleştirilmesi üzerine inşa edilmiştir. Vatandaşların bir kurum çatısı altında bir araya gelmesi ve toplumsal dinamikler hakkında fikir sahibi olması ile siyasi süreç üzerinde de etkili olan bu kuruluşlar hem, siyasetin şekillenmesine, hem de farkındalığına hizmet etmektedir. Bu yönüyle “*politikleşmiş bir sivil toplum*” makbul olandır. Siyasi çıkarları hakkında bilgisi olan ve bu sürece nüfus etmeye çalışan bir sivil toplum kuruluşu, demokrasinin gereği olan baskı grubu niteliğine kavuşmaktadır. Siyasi gücü regüle eden ve sınırlandıran bir yapı olan sivil toplum, demokrasinin bekası için elzem olduğu kadar çoğulculuğun gereğidir. Sivil Toplum’un başarılı olması için ise Sosyal Sermaye’ye gerek duyulmaktadır. Sosyal Sermaye önceki bölümde belirtildiği üzere bir yurttaşın eğitimi, kültürü, ekonomik gücü üzerinden sosyal bağlarını ve etkileşimini güçlendiren, karşılıklı güveni tesis eden bir olgudur. Gruplar ve kişiler arası güvenin arttığı noktada bir araya gelmek, beraber bir şeyler yapabilmek, hedefler belirleyebilmek kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla toplumun iktidar nezdinde baskı gücü artmakta ve siyasi iktidar sınırlandırılmaktadır. Diğer bir kurum olan Siyasi Toplum ise mücadelenin yaşandığı noktayı temsil etmektedir. Alfred Stepan’a(2001:101) göre Siyasi Toplum “*kamu gücü ve devlet aygıtı üzerinde kontrol sağlayabilmek için siyasal rekabetin hususi olarak tertip edildiği alan*”dır (Arguing Comparative Politics. Oxford University Press.) Siyasal Partiler, seçimler, idari organizasyon, lobicilik bu alanda hayat bulur. Toplum kendi temsilcileri ile bizzat tanımlanmış bu alanda politika üretmektedir. Bürokrasi ve kurumlar hakkında ciddi siyasi kaynak üretilen bu alan, siyasetin kendine has entelektüel sahasıdır. Ne var ki, bu alan aynı zamanda ideolojik bölünme ve kutuplaşmaya açıktır. Ilımlı bir şekilde siyasi mücadeleyi, kültüre entegre edebilen kurumlar, demokrasinin önünü açacaktır.

edilmelidir(Doorenspleet, 2004:310). Bu yüzden aktör odaklı yaklaşım, siyasi icraata yer veren yapısal sütunlar üzerine yerleştirildiğinde analitik anlatıcılık kazanmaktadır (Bratton ve Van de Walle 1997:26). Dolayısıyla, aktörlerin etkisi incelenirken yapısal faktörlerin etkisini yok saymamak dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

Bir demokratikleşme süreci başarılı olarak adlandırılabilmesi için 3 ana noktadan oluşmaktadır. Bunlar, otoriter sistemin çökerek rejim değişimi yoluna girmesi, transition olarak adlandırılan geçiş süreci ve konsolidasyon sürecidir (Schneider ve Schmitter, 2004:60). Geçiş sürecinde demokratikleşme, eski rejimin dinamiklerinin etkileri nedeniyle birçok problemle karşılaşmakta ve istenilen kalitede demokrasiye ulaşamayan yahut demokrasi yönünde gösterilerin çabaların her an ilerlemeci olmadığı yahut sık sık geriye gidişlerin yarattığı dinamikleri deneyimlemektedir. Konsolidasyon ise demokrasinin artık tüm unsurları ile yerleştiği, başarılı bir şekilde işleyen ve demokrasinin geri döndürülemez şekilde kök saldığı bir ortamı ifade etmektedir.

Konsolidasyon açısından önemli bir nokta, demokratik kurumların zamanla istikrar kazandığı, benzer şekilde aktörlerin demokratik uygulamalara alışmasıyla sürecin teminatının sağlandığı iddia edilmektedir (Rustow,1970:338-341). Bir demokratik rejimin kurulmasını takiben belirli bir süre geçtikten sonra, çökme olasılığının önemli ölçüde azalması, konsolidasyon için önemli bir gösterge olmaktadır. Bazı yazarlara göre bir demokratik rejimin 12 yıl boyunca varlığını sürdürmesi konsolidasyon açısından önemli bir gösterge olsa da, istikrarın devamı için başka bir rejime geçilmesi ihtimalinin toplumun tüm aktörleri tarafından reddedilmesi önemli bir göstergedir (Gasirowski ve Power,1998:749).

Bir politik rejimden yerleşik demokrasiye geçmek için ilk önce otokrasinin liberalleşmesi daha sonra geçiş modunu tatbik etmesi ve en son olarak demokrasinin konsolidasyonu aşaması yaşanmaktadır. Otokrasinin liberalleşmesi aşamasında hangi unsurların gerçekleştiği konusunda bazı tartışmalar olsa da, rejimin genel olarak *habeas corpus* yani bireysel haklar konusunda bazı ilerlemeler tatbik ettiği kabul edilmektedir(Schneider ve Schmitter, 2004:61). Bunun yanında devlet bireye ve sosyal gruplara karşı keyfi uygulamalardan geri durmakta ve haklar manzumesi yavaş yavaş tanınmaya başlamaktadır. Özel hayatın varlığı, vücut bütünlüğü, insan dışı muamelelere maruz kalmama, adil yargılanma, seyahat hürriyeti, dini inanış dolayısıyla cezaya maruz kalmamak bu aşamada elde edilen haklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Unutulmamalıdır ki otokratik rejimin liberalleşmesi ile ciddi bir demokratikleşme hareketi arasında farklar mevcuttur(Mainwaring,1989;Anderson,1999).Otokratik renklerin tamamen solması ile temsili demokrasi arasında bir geçiş dönemi olup olmadığı her daim

kaçınılmaz bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır. *Geçiş (transition)* olarak adlandırılan bu süreç, kalıcı bir başarıdan çok demokratik girişimleri test etmek ve demokrasi uğrunda ilerlemenin yapılıp yapılmadığını ve demokratikleşmenin ivme sürecini değerlendiren aşamadır. Öyle ki bu süreç demokratikleşmeden daha çok bazen otoriterlikten uzaklaşma olarak ta telakki edilmektedir (O'Donnell vd,1986).

Daha sonraki aşama ise demokrasinin konsolidasyonu noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık bu noktada kimin iktidara geleceğinin kurumsallaşmış bir şekilde kurallara bağlandığı, demokratik hareket biçiminin ve iktidar değişiminin çok iyi şekilde tanımlandığı, sürecin kurumsal kaideler ile teminat altına alındığı ve diğer rejimlerin geri döndürülemez şekilde demokrasiyi tehdit etmekten uzak olduğu bir ortam tanımlanmaktadır(Schneider ve Schmitter, 2004:62).

Adam Przeworski(2005), demokrasinin konsolide halini anlatmak için bunun “şehirdeki tek oyun olduğu” bir durumu tarif eder. Bu noktada hiç kimsenin demokratik yapıların şekillendirdiği kurallar dışında hareket etmeyi tahayyül dahi etmediği ve kaybedenlerin bile süreci aynı çatı altında tekrar denemek istediği bir zaman okumasından bahsedilmektedir. Demokrasinin kendini gerçekleştirdiği bu platformda, siyasi güçler eylem ve politikalarını söz konusu etkileşim üzerinden devam ettirmenin en doğru tercih olduğunu kolektif şekilde idrak etmektedir(Özbudun,2000:2).

Demokratik konsolidasyonun tanımlanması, maksimalist ve minimalist konsolidasyon bakış açılarını da içermektedir. Maksimalist anlayış, yurttaşların demokratik değerleri uzun bir sosyalleşme zaman zarfında sindirmesini ifade ederken, minimalist yaklaşım ise demokratik kurumların doğasına ve mahiyetine karşı negatif bir bakış açısının olmamasını ve hür seçimlerin genel kabulünü ifade etmektedir (Özbudun,2000:2-3).

Demokratik konsolidasyonun minimal yaklaşımı her hâlükârda seçilmiş sivil politika yapıcılarının, seçilmemiş olanlara üstünlüğünü ve tüm yurttaşların temel sivil özgürlüklerine geniş bir saygı göstermesini dile getirmekte ve sürecin teminat altına alınmasını içermektedir.

Siyaset ve hukuk dinamiklerinin kurumsallaşması, demokrasinin konsolidasyonu açısından önemli bir adımdır. Bir rejimin resmi ve gayri resmi kurallarının geniş çapta idrak ve kabul edildiği, tüm siyasi aktörlerin eylemlerini bu doğrultuda şekillendirdiği bir durumda kurumsallaşmış davranış kalıpları ortaya çıkmaktadır. Bu kalıplar demokratik bir düzen oluşturabildiği gibi kurumsallaşmış bir otoriter sisteme de kapı aralayabilir.

Söz konusu aşamaları ölçmek ve sınıflandırmak kimi zaman zor olsa da Schneider ve Schmitter (2004) gibi isimler bu aşamaları belli bir grup altına oturtmuştur. Öyle ki, bir otokrasinin liberalleşmesinde bazı önemli kriterler belirlenmiştir. Bunlar; rejimin insan

hakları açısından önemli kamu ödünleri vermesi, rejimde siyasi mahkûmların bulunmaması, rejimin, sosyal gruplar veya örgütlere karşı artan hoşgörü sergilemesi olarak dile getirilmektedir.

Ayrıca, rejimde en az iki adet yasal olarak tanınmış bağımsız siyasi parti varlığı gereklidir. Parlamento veya mecliste tanınmış en az bir muhalefet partisi varlığı şarttır. Devlet kurumları veya iktidar partileri tarafından kontrol edilmeyen sendikalar veya meslek birlikleri bulunmalıdır. Bağımsız bir basın ve hükümet tarafından kabul edilen alternatif bilgi kaynaklarına erişim varlığı mevcuttur. Bu şartların aşağı yukarı yerine getirildiği bir rejimde, otokrasinin liberalleştiğinden bahsedilebilmektedir.

Yukarıdaki değerlendirme otokrasinin liberalleşme kıstasını ele alsa da bir rejimin demokratikleşmeye başlaması, otokrasinin liberalleşmesinden daha ileri safhada adımlara tanıklık edecektir. Demokratikleşmenin esaslı derecede dinamiklere bağlandığı bu aşamada ise 8 önemli göstergeden bahsedilmektedir(Schneider ve Schmitter (2004:66). Bunlar;

A) Mevcut rejime karşı olan sosyal/siyasi hareketlerle rejimin kamu müzakerelerine girmesi, B)devletin idari yapısı içinde açık çatışmaların var olması ve bunların hükümet tarafından kabul edilmesi, C) keyfi yetki kullanımını sınırlamayı amaçlayan resmi hukuki değişikliklerin yapılması, D) hesap verme kaygısı olmayan veto gruplarının rolünü ortadan kaldıran anayasa veya yasal değişikliklerin yapılması, E) tüm vatandaşlara eşit siyasi haklar ve sivil özgürlükler garanti eden bir anayasa taslağının hazırlanmış olması ve onaylanması, F) kurucu seçimlerin yapılması, G) kurucu seçimlerin serbest ve adil geçmesi, H) kurucu seçimlerin sonuçlarının geniş çapta kabul görmesidir.

Söz konusu adımlar demokratikleşmede önemli bir ara aşama olarak görülen demokrasiye geçiş sürecinin başarılmasına dair siyasi mekanizmaları ele almaktadır. Buna rağmen bahse konu olan dinamiklerin yerleşik ve konsolide olmuş bir demokrasiyi tanımlamaktan uzak olduğu not edilmelidir. Bir demokrasinin konsolide olduğunu gösteren unsurlar ise daha farklı maddelere atıf yapmaktadır(Schneider ve Schmitter (2004:68). Genel olarak bu maddeler önceki kazanımlara ek olarak şöyledir;

A)Sistemdeki siyasi partiler artık sistemden memnundur ve anayasada büyük değişiklikler savunulmamaktadır. B) Düzenli seçim sonuçları kamu yetkilileri tarafından saygı görmektedir ve büyük yahut küçük muhalefet partileri tarafından da kabul edilmektedir. C)Seçimler serbest ve adil şekilde icra edilmektedir. D)Önceki seçim koşullarını reddeden önemli partiler veya gruplar bulunmamaktadır. E) Seçim istikrarsızlığı önemli ölçüde azalmıştır. F)Seçilmiş yetkililer ve temsilciler, ülkedeki seçilmemiş veto grupları tarafından davranışlarıyla kısıtlanmamaktadır. G)İktidardaki partiler arasında iktidar değişimi veya

önemli ittifak değişikliği, belirlenen kurallar çerçevesinde gerçekleşir. H) En az iki yahut daha fazla şekilde iktidar barışçı yollardan değişmektedir. J) Dernek oluşturma ve davranışı düzenleyen kurallar konusunda anlaşma, hem resmi hem de gayri resmi olarak sağlanmaktadır. K)Yürütme biçimini düzenleyen kurallar konusunda anlaşma, hem resmi hem de gayri resmi olarak tüm gruplar arasında sağlanmıştır. L)Yetki bölümünü düzenleyen kurallar konusunda anlaşma, hem resmi hem de gayri resmi olarak tüm gruplar arasında sağlanmıştır. M) Medyanın sahipliği ve erişimine ilişkin kurallar konusunda anlaşma, hem resmi hem de gayri resmi olarak tüm gruplar arasında sağlanmıştır.

Yukarıdaki maddeler bir demokrasinin konsolide olduğu durumda nasıl bir beklenti içine girilebileceğine dair işaretler vermektedir. Ne var ki, demokrasinin konsolide olmadığı gri alanlara dair teorik çerçeve daha büyük sorunlar içermektedir.

Bu yaklaşım, bir ülkenin demokrasi olup olmadığı, demokrasiye geçip geçmediği ile yakından ilgilidir. Bu açıdan demokratikleşme yahut demokratikleşememe sürecinde kronik ara formlar ve demokrasinin(yahut otoriterliğin) gri alanlarına dair teorik bir çerçeve önem kazanmaktadır.

1.3. Demokratikleşmenin Tıkanması ve Gri Alanlara Dair Teorik Çerçeve: Hibrid Rejimler

Hibrid rejimlere dair görüşler ilk önce demokrasi ile otoriter rejimlerin arasında yer alan ve iki sınıfa da ait olmayan gri alanların varlığı üzerinden şekillenmiştir. (O'Donnell 1994; Carothers 2002; Levitsky ve Way 2002, 2010). Demokratikleşme konusunda ilerleme kaydedemeyen fakat tam bir otoriter rejim olarak adlandırılmayacak bu yapılar, kendilerini iki alanın dışında başka bir yerde konumlandıracaktır. Gri alan olarak ifade edilen bu yapıların istikrar gösteren kronik rejimler olduğu ve böyle adlandırılması gerektiği fikri zamanla olgunlaşacaktır (Levitsky ve Way,2002;Mazepus vd,2016:2-9;Cassani,2013:542-547).

O'Donnell ve Schmitter(1986:9) çalışmalarında bir rejimin dönüşüme girmeden önce iki bölge arasında konumlandığını ve bu bölgelerin yarı demokratik alanlar olarak iki kavram üzerinden tanımlandığını dile getirmiştir. Söz konusu iki bölge '*dictablanda*' yani sınırlı otoriterlik ve '*democradura*' yani sınırlı demokrasi olarak adlandırılmıştır. Bu alanlar otoriter rejimlerin süreç içinde hem demokrasiye hem de otoriterliğe evrilebileceği ve rejim değişiminde demokrasiye yönelime dair bir garantinin olmadığını ifade etmekle birlikte alt tür kavramının oluşabileceğini göstermiştir.(Zinecker 2009:302-311; Cassani,2013:542-547).

Demokratikleşme sürecinin teorik olarak var olduğunu ve geçiş paradigmasını kabul eden görüş, hibrid rejimlerin varlığına farklı bir noktadan ulaşacaktır. 1990'ların başında

demokrasiye geçişin iki döneme ayrılması ile bu durum sağlanacaktır. Bu kademeler birinci ve ikinci geçiş olarak sınıflandırılmış ve ilk aşama olan birinci geçiş süreci rejim değişimi olarak gösterilirken, ikinci geçiş dönemi konsolidasyon olarak tanımlanmıştır(O'Donnell 1994). İlk geçişin başarılmaması bir rejim değişimi olarak ifade edilmekle birlikte, ikinci geçişin de tamamlanması ile demokrasinin sağlanabileceği vurgulanmakta ve ilk geçiş aşamasının hiçbir zaman demokrasiye evrilme hususunda garanti içermediği ifade edilmiştir. İkinci geçiş aşamasının tamamlanmaması durumu ise ilk geçişi yaşayan fakat daha sonra ikinci dönem içinde sıkışarak bu aşamayı ilerletemeyen rejimlerin kendine has bazı gerçeklikler oluşturmaları üzerinden ele alınmıştır. Böylece ilk geçiş aşamasından sonra ikinci dönemde sıkışan ve ilerleme kaydedemeyen yapıların kendi gerçeklikleri üzerinden hibrid rejim olarak adlandırılması, transitology literatürü çerçevesinde hayat bulacaktır.

1990'ların ikinci yarısında ise geçiş paradigmasının olmadığı ve bu rejimlerin hiçbir zaman demokratikleşme yönünde evrilmediği fikri üzerinden bir tartışma hayat bulacaktır. Bu rejimlere dair yeni durumun, önceki dönemdeki tam otoriterlik sisteminden farklı olduğu ve kendi ait ılımlı noktaları bulunduğu için bazı sıfatlar kazandığı ve gerçekte bir rejim değişiminden çok alt tür yapıların ortaya çıktığı görülecektir. Bu alt türler, azaltılmış formlar olarak değerlendirilecek ve hibrid rejim çerçevesinin ikinci dayanağını oluşturacaktır. 1990'lardaki çalışmalarda görüldüğü üzere söz konusu sıfatların aslında demokrasi yahut otoriterliğe dair üretilmiş türler olduğu ve bunların esas olarak azaltılmış alt form noktasında konumlanması gerektiği ifade edilmiştir(Collier ve Levitsky,1997).

Azaltılmış alt türlerin kendine has bir yapı oluşu, yeni bir bakış açısının habercisi olmuştur. Böylece geçiş süreci olgusuna vurgu yapmanın artık anlamsızlaştığı çünkü bu yapıların kendine has bir gerçeklik olarak kronikleştiğini ve demokrasi yahut otoriterlik noktasında alt türlerde konumlandığı fikri alan kazanmıştır.

Söz konusu azaltılmış alt türlerin hepsine ortak şemsiye altında hibrid rejim denmesi ise 2000'li yıllarda mümkün olacaktır.(Wigell,2008;Ekman,2009;Bogaards,2009;Gilbert ve Mohseni,2011). Dolayısıyla geçiş paradigmasını reddeden ve azaltılmış alt türler vurgusunu öne çıkaran çalışmalarla, geçiş sürecinde tıkanarak kendine ait kronik yapıların oluştuğunu vurgulayan bakış açısının kaynaştığı yeni bir gerçeklik doğurmuştur. İki bakış açısında da demokratikleşme ve otoriterlik arasında kalan ve kendine ait bazı kalıcı formların oluştuğu ve bu rejimlere demokrasi yahut tam otoriter rejim denemeyeceği fikri üzerinden hareket edilecektir.

Görüldüğü üzere, her demokratikleşme süreci konsolidasyonla sonuçlanmadığı gibi kimi zaman otoriter geri dönüşler de olmaktadır. Bunun yanında bazı ülkeler rejim değişimini

başarmakta fakat konsolidasyon sürecini başarılı şekilde tatbik edemeyip, sancılı bir salınım girmektedir. Bazı “demokrasi adaylarının” Dahl’cı anlamda polyarşi olarak adlandırılmaktan uzak olup, temsili demokrasi yönünde hiçbir ilerleme kaydetmediği izlenmektedir.¹⁵ Böylece, eğer demokrasiye bir geçiş var ise bu süreçte takılı kalma eğer yok ise demokrasiye nazaran mutasyona uğramış durumda olan yeni bir yapının oluştuğu idrak edilmektedir(Ekman,2008:8-10). Demokrasinin konsolide olmadığı fakat tam olarak otoriter kavramı ile adlandırılmayacak bu dinamik, ülkelerin ürettiği kendine has bir gerçeklik olmuştur(Bogaards,2009:399-402).

Demokratikleşme teorisi, otoriterliğin genel olarak ya yerleşik modern demokrasiye dönüşeceğini ya da bir regresyona tabi olarak otoriter rejime geri dönüşeceğini ifade etmektedir(Peruzotti,2001:134). Çözülmekte olan otoriter sistem, demokratikleşmenin prosedür açısından niteliklerini karşılayan bir yapı olmaktan uzak kalmakta, aynı zamanda tam otoriter sistem olarak telakki edilemeyecek derecede demokratik rejime ait bazı özelliklere sahip olmaktadır. Bu süreç, demokrasiye ait ilkelerin alan kazanıp rejimi demokratik noktaya götürmediği fakat otoriter rejimin tüm özellikleri ile güç kazanmaktan da uzak olduğu yeni bir anlatıya ihtiyaç doğurmaktadır. Böylece kendine has özellikleri barındıran kronik ara formlar gün yüzüne çıkmaktadır.

Kronik ara formlar günümüzde hibrid rejimler olarak adlandırılmakta fakat her daim geçiş paradigması üzerinden tartışmaya açık bir noktada bulunmaktadır(Brownlee,2009:515-519). Bu tartışma 1990’lar itibarıyla aslında geçiş paradigmasının olmadığını, demokrasiye geçiş düşüncesinin iyimser kaldığını ve söz konusu rejimlerin kendisine has otoriter bir alt form olduğunu ifade etmektedir (Diamond 2002, 23-33; Levitsky ve Way, 2002:53).

Söz konusu tartışmalar demokratikleşme teorisindeki gri alanların aslında azaltılmış alt formlar olduğu üzerinden daha etraflıca bir eleştiriye de sahne olmaktadır. Azaltmış alt formların detaylıca incelenerek hibrid rejimlere dair önemli analizlerin yapıldığı noktada bazı ara formların diğerlerinden daha çok kullanıldığı ve temsil çerçevesinde güç kazandığı görülmektedir. Bunlar Delegasyoncu Demokrasi ve Rekabetçi Otoriterlik olarak ifade

¹⁵ Demokrasinin konsolidasyonu için birçok koşulun birlikte var olması veya tesis edilmesi gerektiği açıktır. Daha önce ifade edildiği gibi özgür ve dinamik bir sivil toplumun gelişimi çok önemlidir. Bunun yanında eğitimli bir siyasi toplumun varlığı kaçınılmazdır. Yurttaşların özgürlüklerinin hukuk üzerinden güvence altına alındığı öngörülebilir bir sistemin varlığı elzemdir. Bunun yanında kurumsallaşmış bir sistem ve hükümetin kurallar çerçevesinde iş yaptırabileceği profesyonel bir bürokrasi gerekecektir(Eleches ve Robinson,2015:145; Gasiorowski ve Power,1998:751).

edilebilir. Delegasyoncu Demokrasi demokratik rejimlerin azaltılmış alt türünü temsil ederken, Rekabetçi Otoriterlik, otoriter rejimlerin azaltılmış alt türü olarak karşımıza çıkmaktadır(Gilbert ve Muhsani,2011:273-277;Levitsky ve Way,2002:53).

İki yaklaşım da hibrid rejimler ve kronik ara formlara dair bakış açısı sunarken bunun dışında birçok sıfatlı demokrasi ve hibrid rejim vurgusu bulunduğu unutulmamalıdır. Bunlar arasında vesayetçi demokrasi, yarı demokrasi, illiberal demokrasi, seçimli otoriterlik, hayali demokrasi, kontrollü demokrasi gibi onlarca çerçeve bulunmaktadır. Ne var ki Delegasyoncu Demokrasi ve Rekabetçi Otoriterlik olgusu açıklayıcılık, benzerlik, teorik sunum ve kavramsal açıdan öne çıkmaktadır. Söz konusu rejimler hem yazarların karşılıklı olarak birbirini kavramsal olarak tanımlarını, hem de azaltılmış alt form olarak pozisyonel açıdan kabul etmeleri noktasında daha karşılaştırmacı imkânlar sunmaktadır(Levitsky ve Way, 2002: 53).

Bunun yanında söz konusu çerçeveler teorik açıdan kendilerine benzer sıfatlı rejimlere dair çok daha fazla araştırma ve literatür taramasına konusu olmuş ve kavramların içi teori noktasında daha fazla detaylandırılmıştır. Üçüncü olarak ise bu rejimlere dair Türkçe literatürdeki atıflar daha kapsamlı yer ve kabul arz etmektedir dolayısıyla benzetmeler daha sık yapılmıştır(Mete,2022:15).

Kısacası, Türkiye demokrasisi yahut Türkiye'nin otoriterliği bu çerçeveler üzerinden ele alınmıştır. Örnek olarak Ergun Özbudun(2000,2015) Türkiye'nin 90'ların sonuna kadar Delegasyoncu Demokrasi olduğunu savunmuş ve 2015 sonrası itibarıyla Rekabetçi Otoriterliğe geçtiğini dile getirmiştir. Benzer şekilde Berk Esen ve Şebnem Gümüşçü(2016), Türkiye'nin 2015 sonrası dönemde artık yeni bir rejime dönüştüğünü ve bunun adının Rekabetçi Otoriterlik olduğunu ifade etmiştir.

İfade edilmeli ki söz konusu rejimler kendilerinin benzerlerine dair teorik kapsayıcılık içererek ya demokrasi istasyonunda ya da otoriterlik istasyonunda alt tür olarak konumlanmıştır. Bu rejimlerin demokratikleşmenin yahut otoriterliğin gri alanlarında salınım göstermesi, 1950 sonrası Türkiye'nin bulunduğu yeri anlamak açısından önemli girdiler sunacaktır. Böylece Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde ne noktada bulunduğu, ilerleyip ilerlemediği, kronikleşmiş bir ara form olan bu gri alanların, Türkiye demokrasisi yahut Türkiye'nin otoriter hükümetleri üzerindeki etkileri belli faktörlere indirgenmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Delegasyoncu Demokrasi

Guillermo O' Donnell(1994), 1990'ların başında otoriter rejimlerdeki dönüşümleri sistematik gözlemlere dayanarak farklı bir çatı altında ele almayı denemiş ve otoriter

yönetimlerden uzaklaşma konseptini daha da geliştirerek *Delegasyoncu Demokrasi* kavramını öne sürmüştür. Geçiş sürecinin çıkmazlarını ve rejim değişimi ile konsolidasyon arasındaki boşluğu teorik açıdan doldurma gayreti gösteren bu bakış açısı, demokratikleşme teorisinin aşamalarını teşhis etme noktasında önemli bir kazanım yaratmıştır.

Delegasyoncu demokrasi; geçiş sürecinde kendini tekrar eden yeni bir gerçeklik sonucu tahmin edilen geleneksel senaryoların karşılanmadığı, demokrasiye başarılı bir geçiş sürecinin tamamlanması ile temsili demokrasinin hayat bulmadığı bir rejimdir. Bu rejim, demokratik uygulamaların tamamen bertaraf edildiği, otoriter rejimin yeniden tesis edileceği bir sistem de değildir(O'Donnell,1994:55-69). Kendine has ve konsolide olmamış bu demokrasi Delegasyoncu bir demokrasidir. Delegasyoncu Demokrasi halkın yetkilerini yöneticiye vererek onun nazarında temsil edilmesi fikrinden doğmuştur ve bu açıdan demokrasi fikrine yabancı değildir. Ne var ki bu temsil hayli bireysel ve lider odaklı olacak dolayısıyla demokrasinin diğer aygıtlarını dışlayan şekilde gelişecektir.

İfade edilebilir ki, demokratik olarak bir hükümetin iktidara gelmesi ile bir rejimin demokrasi olarak işlemesi arasında fark vardır. Delegasyoncu demokrasi kavramı önceki otoriter rejimin karakterini yahut geçiş sürecindeki dinamikleri göz ardı etmeden, hem aktörler ve lidere hem de yapısal faktörler olarak görülen sosyo ekonomik dinamikler ve tarihi referanslara atıf yaparak eklektik bir çözüm getirme arayışındadır. Delegasyoncu demokraside hızlı bir şekilde diktatoryaya kayma ihtimali yakın bir tehdit olarak algılanmamakta fakat yerleşik demokrasiye ilerleme yönünde adımların atılmadığı bir yapı ısrarlı şekilde kendini tekrar etmektedir (O' Donnell,1994:55-69).

Delegasyoncu demokrasinin doğası şöyle analiz edilebilmektedir. 1) Otoriter rejimden demokrasiye geçiş sonrası, demokratik olarak iktidara gelmiş olan yeni güç, *ikinci bir geçiş* yahut dönüşüme hem ihtiyaç duymakta, bunu başlatmakta yahut başlatma iddiasındadır (O' Donnell,1994:56). Bu ikinci geçiş ise ilkinden çok daha uzun ve karmaşık bir süreci içinde barındırmaktadır.

2) İkinci geçiş aşaması, demokratik olarak seçilmiş hükümetten kurumsallaşmış ve konsolide olmuş demokrasiye geçiş sürecini adlandırmaktadır. 3) Bu ikinci geçiş aşamasının başarılabacağına dair bir garanti söz konusu olmadığı gibi bu gri alan kalıcı bir yapıya bürünebilir.4) İkinci geçiş aşamasının başarılanması ise bazı kurumsal dinamiklerin hayata geçirilmesine ve siyasi gücün bu yönde adım atmaya kararlı olmasına bağlıdır. Demokratik kurumsal yapının inşası yönünde irade, tüm siyasi unsurlar tarafından sahiplenildiğinde, demokrasinin yapısal inşası esaslı şekilde ortaya çıkmakta ve sosyal, ekonomik sınamalar karşısında daha dayanıklı bir sistem oluşmaktadır.

Delegasyoncu Demokrasi, kurumsal yapının inşası yönünde adımların atılmadığı, demokrasinin yapısal olarak ilerlemediği, hükümet nazarında sosyal, siyasi ve ekonomik krizlere karşı etkin sorun çözme mekanizmaların tesis edilmediği bir platformu adlandırmaktadır. Bu yönetim biçimi, seçimleri kim kazanırsa o kişinin uygun gördüğü şekilde ülkeyi yönetmek istediği bir süreci ifade etmektedir(O' Donnell,1994:55-58).

Bu yöneticiyi sınırlandıran şeyler; yasal olarak seçilmesi gerekliliği, çok daha radikal yöne savrulmasını engelleyecek hukuk sistemi ve siyasi güç ilişkileridir. Bunun yanında başkanlık sisteminde olduğu gibi bir ülkede maksimum görev süresi varsa bu durum sınırlayıcı bir öge olarak görülebilir. Yönetici, çoğunlukla ülkeyi temsil etme inancının ötesinde ülkenin koruyucusu olduğuna inanmakta, ülkenin tüm çıkarlarının ve gücünün vücut bulmuş hali olduğunu düşünmektedir.

Delegasyoncu Demokrasi negatif dinamiklerine rağmen demokrasi normlarını içeren bazı özellikler taşır(O'Donnell,1994:60).Seçimlerin kısmi problemlere rağmen kabul edilebilir derecede sağlıklı şekilde yapıldığı bu sistemde, halkın seçtiği lider iktidara gelir. Bu durum çoğunlukçu bir görüntü arz eder. Muhalefetin varlığı, iktidarın yasal varlığı açısından önem taşımakta buna rağmen seçmen çoğunluğunu ele geçirmek, temsil yetkisinin kullanımı için öncelik arz etmektedir. Bu sistemde ulusun temsili bir anlayışa ve prensibe dayanmaktan çok bireye indirgenmekte ve ülkenin kaderi seçmenin oyunu kullanarak yetki devri yaptığı kişiye vakfedilmektedir.

Bu tip yönetimlerde seçimler oldukça dramatik ve yüksek tansiyona şahit olan bir platform görünümü sunmaktadır. Ulusun kaderini ele geçirecek olan kişi kurumsallaşmamış siyasi dinamikler üzerinden yönetim görevini devralacaktır. Seçimlerden sonra ise yöneticinin halktan beklentisi, yetki devri sonrası uygulanan politikaların sorgusuz şekilde desteklenmesidir(O' Donnell,1994:60). Muhalefet kriz çıkarmadığı sürece, iktidar destekçisi seçmenin de pasif bir görüntü içinde olması, aktif bir vatandaşlık bilinci yerine kayıtsız bir destekçilik üzerine konumlanması önemlidir.

Seçim kampanyalarında verilen sözleri tutmak önemli olmadığı gibi yöneticiler, durumun gerektirdiği şekilde kendi arzuları doğrultusunda politikalar üretmektedir. Bu sistemde yönetici, kendi siyasi tabanını, halk grubundan öte bir siyasi harekete dönüştürmüş olabileceği gibi, parti içinde kendi fanatik kadrolarını da tesis etme gayretindedir(O' Donnell,1994:55-69).Toplumun vücut bulmuş hali olduğuna gittikçe inanan yöneticiler aynı zamanda kendilerini siyasi parti ve güç ilişkilerinin üzerinde görmeye başlayabilir.

Delegasyoncu demokraside yöneticiler güçlü ve cesur olmak, partiler üstü hareket etmek ve karanlık güçlere karşı savaşılan bir lider olmak taahhüdü ile seçimlere girmektedir.

Ülkenin kurtarıcısı olma misyonu (*salvadores de la patria*) delegasyoncu demokraside sık görülen bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır(O' Donnell,1994:65). Kült bir lider portresi yaratımı (*personalismo*) sonucunda tanımlanan liderin özellikleri, kurtarıcı olma misyonu ile birleşmektedir. Bu füzyon, lidere de zamanla aşkın bir nitelik yüklemektedir.¹⁶

Delegasyoncu demokraside “personalismo” kavramı, yöneticinin halkın iradesini taşıyan bir lider olarak ulusun kaderini elinde tuttuğunu, kudretli bir yönetimi sırtlayacak yegane özelliklere sahip bulunduğunu ifade etmektedir(Özbudun,2000:151). Bu yöneticiler, kendi kişisel otoriteleri etrafında bir takım güç ve etki biriktirebilirler. Bu durumda, liderin kişisel nitelikleri ve yönetim tarzı, politik süreçler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilir. Söz konusu sistemde, belirli bir lider figürüne bağımlılık veya ona fazla güç verme riski açık şekilde gözükmemektedir. Delegasyoncu demokrasi ve personalismo arasındaki ilişki, temsilcilerin halkın iradesini yansıtmaya iddiasındayken, kendi kişisel otoritelerini de güçlendirmesiyle ilgilidir. Bu durum, hem demokratik sürecin işleyişine hem de politik sistemin sağlamlığına yönelik tehlikeleri biriktirmektedir.

Delegasyoncu demokrasi kriz ve problemlere de belli bir anlayış çerçevesinde yaklaşmaktadır. Bir sorunun yahut krizin uzaması onun çözüleceğine dair inancı zayıflattığından sorunun kısa sürede, çoğu zaman geçici uygulamalar ile çözülmesi yahut ötelenme gayreti öne çıkmaktadır(O' Donnell,1994:65-68). Sorunun çözümü çok taraflı bir uygulama gerektirdiğinden aslında birçok aktörün çözüm sürecine dair detaylı planı ve görüşü alınmalı, çok taraflı uygulamalar ve uzun vadeli kararlılık göz ardı edilmemelidir. Bu noktalar doğal olarak yapılması gereken eylemi siyasi liderin elinden alarak birçok unsura dağıtmaktadır. Bu ise delegasyoncu demokraside siyasi liderin çoğu zaman tercih etmek istemeyeceği bir durum olmaktadır.

Hızlı çözüm ve şahsi eylem delegasyoncu demokrasinin kriz ve sorunlara dair operasyon şekli olarak görülmektedir. Kısa vadeli çözümlerin işe yaramadığı noktada ise lider ülke nüfusu üzerinde bir ayrıma giderek kendi seçmen tabanı üzerindeki sorunlara odaklanmakta ve bu gruplara dair bazı adımlar atarak oy bloğunu korumak istemektedir. Böylece sorunun ana noktası ele alınmadığı gibi, toplumsal diğer gruplar da ihmal edilmektedir.

Genellikle ekonomik krizin kendisini gösterdiği bu toplumlarda, krizin varlığı demokrasinin yerleşik bir güç oluşturmaya farklı bir açıdan mani olmaktadır. Şöyle ki,

¹⁶ Personalismo ise İspanyolca kökenli bir terim olup, bireysel liderlik kültürünü ifade eder. Bu kavram, bir liderin olağanüstü yeteneklere veya niteliklere sahip olduğuna ve bu liderin kişisel otoritesi etrafında toplandığına işaret eder. Bu liderin kararları ve tavsiyeleri sık sık bağlı olduğu topluluğun hayatında çok büyük önem taşır.

krizlerin çoğu zaman hızlı ve ani müdahalelerin yapılması ile bertaraf edilebileceği fikri, çözümün de çok hızlı olması beklentisini doğurmakta, bu ise ilaçların belli uzmanlar tarafından dayatılması gerekliliğini beslemektedir. Bu uzman çoğunlukla yönetici ve yöneticinin seçtiği teknokrat grubu olarak karşımıza çıkmaktadır(Peruzotti,2001:137-145).

Delegasyoncu demokraside anatomik olarak yönetici kişinin, yargıyı güçlendirmek için bir uğraş içinde olması beklenmediğinden, otonom ve etkin kurumların varlığı ve işlerliği sınırlanmaktadır. Bu durum ise bir kısır döngü şeklinde yöneticinin sorumluluğunu ve iş yükünü artırarak performansını düşürmektedir. Hiçbir kuruma güvenmeyen ve tüm fonksiyonu kendi idari şeması altında toplamak isteyen yönetici, idari kapasitesini ve bunun kalitesini hızlı bir şekilde erozyona uğratmakta ve mikro yönetim çıkmazı içine girmektedir. Tüm gücü ve iktidarı elinde tutmak isteyen aktör böylece aslında anti kurumsal uygulamalar sonucunda etkin bir iktidardan uzaklaşan, işlemeyen bir yönetim şekli ile ulusu baş başa bırakmaktadır.

Kurumsallaşmış demokrasiler bu noktada karar alma mekanizması olarak yavaş telakki edilse bile alınan kararın sağlıklı, işleyen ve çatışmacı olmaktan uzak olma ihtimali fazla iken bu durum delegasyoncu demokrasi açısından tam tersi bir görüntü arz etmektedir. Yüksek derecede kişiselleşmiş bir iktidar gücün bir klik ve hatta bir kişi elinde yoğunlaşması sonrası yönetim ve idarenin karar mekanizmalarını tıkayan, alınan kararların problemlili ve kalitesiz olduğu, kısa süreli çarelerin arandığı bir noktaya sürüklenir(O'Donnell,1994:59-62). Bu yüzden delegasyoncu demokraside uzun süreli, yapısal adımların atılması çoğu zaman mümkün görünmemektedir.

Delegasyoncu demokrasinin başındaki yöneticinin hızlı, reaktif ve rafine edilmemiş kararlarına ek olarak, yasama organını eli altında tutan siyasi çoğunluğun sualsiz ve kayıtsız desteği ile yasama kurumu partizanlaştırılabilir(Peruzotti,2001:144,151). Bu durum, bazen başkanlık kararnameleri ile yasama kanadının bypass edilmesi olarak ta görülebilir. Delegasyoncu demokrasi ister bir başkanlık sistemi isterse bir parlamenter sistem altında olsun, iktidar yasama iradesini kesin bir şekilde elinde tuttuğu için güçler ayrılığı tıkanmaktadır. Başkanlık sisteminde yasama kanadının kararnameler ve başkanlık kararları ile bypass edilmesi, parlamenter sistemde ise başbakana ve bakanlar kuruluna karşı kayıtsız şartsız destek veren parlamenter çoğunluk ile yasama görevi yerleşik demokrasinin beklediği anlamda bir görev icrasından uzak kalmaktadır(Yazıcı,2017:39-77). Bu durum Delegasyoncu Demokrasi terminolojisinde *decretismo(kapsamlı yürütme yetkisi)* olarak adlandırılmaktadır.

Bu nokta, yasamanın, başkanlık kararları yahut partizan parlamenter çoğunluk ile görevini sağlık şekilde yapamadığı bir süreci anlatır. Partizan kanun ve kararnameler ile

yürütmenin yasamayı tamamen kontrolü altına aldığı bu süreçte, yasama efektif olarak yürütmenin kontrolü altına girmiştir(O' Donnell ,1994:66-67).

Delegasyoncu demokrasi yüksek dozda bireysel yönetim ve aktöre bağımlı sonuçlar üzerinden ele alındığından O' Donnell tarafından organikçilik unsurları içermekle itham edilir(O' Donnell ,1994:61). Liderin destekçisi yığınlar yaşayan bir organizma olduğu gibi liderin siyasi çözümleri de biyolojik bir varlığın hastalığına dair çözüm üretme arayışı olarak ele alınmaktadır. Ülkenin düze çıkması için gerekli olan acı reçete örneklendirmesi yahut ekonomik olarak düze çıkmak adına bazı ilaçların kullanılması gibi benzetmeler bu organik yapı üzerinde ele alınan tasarruflardır(Taş,2015:778).

İlacı yazan doktorun bir kurtarıcı ve hastayı iyi etmeye muktedir aşkın bir kişi olması, reçete sahiplerinin yüceltilmesi problemini de beraberinde getirir. Kendini tedavi yöntemine teslim etmiş olan toplum aynı zamanda hasta olduğunu da kabullenmiş ve çözüm için tek kurtarıcı olan doktora kendine emanet etmiştir. Bu doktor ise yüceltilmesi kaçınılmaz olan lider olacaktır(Kubicek,1994:423-425).

Yöneticinin meclisi, siyasi partileri, sivil toplum örgütlerini, baskı gruplarını, yığınları bir siyasi paydaş olarak görmediği bu sistemde yine de bu gruplar fikirlerini ve eleştirilerini çoğu zaman problemsiz bir biçimde ortaya koymaktadır. Yönetici ise sorumluluk ve hesap verebilirlik üzerinden değil genellikle politikasının sonuçları üzerinden sadece seçimler ile denetlenmektedir. Bu denetimin doğası, eğer bir başarısızlık var ise seçmenin lider için oy kullanmaması olarak gözükmektedir. Ülkede işlerin ters gittiği noktada seçmen nazarında iktidar partisi popülaritesini kaybetse bile bu durumda yönetici lider, iktidar partisinden kendisini ayırtırmakta ve tüm problemlere karşı tek başına savaşan bir lider olarak kendi popülaritesini tekrar yaratmaktadır(Tusalem,2015:3-4). Bu popülarite her hâlükârda liderin tüm güç gruplarından kendisini soyutlayarak en üst noktada konumlandırması ile sonuçlanabilir.

Delegasyoncu demokrasinin temsili demokrasiden farkı liderin yükselen izolasyonu ve ulusun yegane temsilcisi olma iddiası ile birlikte bu temsilin hesap verebilirlik kriterini içermemesi olarak görülebilir(Taş,2015:777-778). Toplumsal gruplar, güç dinamikleri ve güçler ayrılığı yasal olarak kabul edilen fakat gerçek manada işlerliği arzu edilmeyen unsurlar olarak görülmektedir. Temsili demokrasi bir yetkilendirme içermesine rağmen bu yetkilendirme güçlü kurallar manzumesi ile teminat altına alınmıştır. Delegasyoncu demokrasi ise gücün temsili ve yetki devri noktasında tanımlanmamış muğlak bir siyasi gerçeklik üzerinde yükselmiştir.

O'Donnell, demokrasiye geçiş dinamiklerinin sadece stratejik elit ilişkileri üzerinden değil aynı zamanda siyasi demokratikleşmenin yapısal etkenleri ile birlikte ele alınması gerektiğini söylemektedir(Peruzzotti,2001:136). Rejimin oluştuğu yapısal evre, aktörlerin durumu ve ilişkileri, alışkanlıkları, bu sürecin bir parçasıdır. Kronik bir kurumsallaşma problemine, çoğu zaman ekonomik ve siyasi kriz eşlik etmektedir. Delegasyoncu demokrasilerde bu kriz genellikle uzun süreli etkiler göstermekte ve kimi ülkede meşruiyet kimisinde ise etkili yönetimi problemleri ile beslenmektedir. Sürekli tekrarlayan ekonomik krizler ve enflasyonist ortam çoğunlukla yetkili kişilerin bu enflasyonu kontrol edememesi ve reform programların başarısız sonuçları ile bir sarmal yapısı oluşturur(O'Donnell,1994:59-62).

Peruzzotti'ye göre tekrar eden bu başarısız ekonomik reform programları belli bir noktada mutasyona uğramış kolektif bir öğrenme yaratarak, ilginç bir kabullenme örneği oluşturur. (Peruzzotti,2001:136).Aktörler, lke ekonomisinin düze çıkabilmesi için alınması gereken tüm önlemlerin alınmasına rağmen istenilen sonuçların üretilemediklerine şahit olmakta ve ileride de benzer sonuçlarla karşılaşılacağını neredeyse kabul etmektedir. Bu kabulleniş ileriki aşamada genel bir toplumsal ve sosyal krizin oluşmasının temel nüvesini oluşturmaktadır.

O'Donnell, delegasyoncu anlayışın tarihi kökleri olduğu kadar sosyo-ekonomik krizlerden beslendiğini fakat her seferinde lider eliyle bu döngünün tamamlandığını ifade etmektedir(Kubicek,1994:424).Söz konusu dinamikler üç alanda hareket etmektedir. Bunlar elit seviyesi, kurumsal alan ve kitle seviyesinde gözükmemektedir.

Elit seviyesinde ortaya çıkan gerçeklik demokrasinin önemli prensiplerinden olan pazarlık ve uzlaşı, ılımlılık gibi faktörlerin oğunluku yeni demokraside göz ardı edildiği bir güç oyunu olarak tezahür ederken, kurumsal alanda eğer daha önce bir demokrasi deneyimi varsa bu kurum ve ilkelerin canlandırılması, yok ise baştan yaratılmasının zorluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitle açısından ise demokrasiye tamamen yabancı olan yığınların politik etkinliğinin ve vatandaş nezdinde siyasetin denetiminin gerçekleştirmesinin beklentisi gibi bir durum hâsıl olmaktadır. Çoğunlukla bu donanıma sahip olmayan kitlelerin siyaseti aktif bir şekilde etkileyebileceğine olan inanç, her an manipüle edilmeye ve yönlendirmeye açık bir vaziyet sergilemektedir.

Kriz karşıtı adımlardan olan hukuk nizamının kök salması, ekonomik ve sosyal reformların yapısal şekilde tahakkuk etmesi gibi uygulamalar farklı bir gerçeklik barındırmaktadır. şöyle ki, delegasyoncu demokrasinin argümanlarını destekleyenler açısından çoğulcu demokrasinin dinamiklerinden olan pazarlık, anlaşma, uzlaşı gibi ilkeler

ışığında söz konusu büyük problemlere çözümlerin bulunması zordur(Schmidt,1995:100-102) Çünkü çözüm kataloğu çoğu zaman farklı fraksiyonların çıkarlarının çatışması, kamuoyunun genel fikri altında şekillenmektedir. Bu vaziyet büyük problemlere karşı gerekli yanıtın üretilmesi açısından oldukça nazik bir dinamik yaratmaktadır. Tüm grupların aynı anda çözümün gerektirdiği yoğun önlemleri kabul etmeyeceği var sayılmaktadır.

Delegasyoncu demokraside ise karar vericilerin siyasi baskıdan arınması bu sistemi destekleyenler açısından önemli bir avantaj olarak adlandırılmakta ve gerekli sert çözümlerin hayata geçirilmesinin kamu platformunda meydana gelen yoğun tepkilere rağmen mümkün olduğu değerlendirilmektedir. Kamuoyunun fikirlerinin lideri geri adım attırmaya yetmediği bu sistemde, gerekli kurumsal sınırlandırma olmadığından, liderin gerekli gördüğü çözümler halk tepkisine rağmen tesis edilebilmektedir. Yapılması gerekenin ne olduğunu halktan ve toplumdan daha iyi bildiği ifade edilen liderin bu sistemde halkın tepkisine karşı bağışık şekilde adımlar atması popüler olmayan gerekli çözümlerin ortaya konulması açısından bir avantaj yarattığı iddiasını doğrulamaktadır(O'Donnell,1994:60).

Benzer şekilde hızlı çözümlerin yahut hızlı politika değişikliklerinin gerektirdiği çözümlerin delegasyoncu demokraside daha net ve hızlı şekilde tesis edilmesi bazı gruplar tarafından avantaj olarak görülürken, çoğulcu demokraside karar alma sürecinin oldukça yavaş olması büyük bir handikap olarak telakki edilmektedir. Buna rağmen alınan hızlı kararların ne kadar sağlıklı olduğu her daim delegasyoncu demokrasi için tartışma konusudur. Öyle ki, hızlı kararların kolayca alınabildiği bu ortam uzun vadede delegasyoncu demokrasinin daha kaliteli bir demokrasi yaratmasına yetmemektedir. O halde karar dinamikleri hız açısından değil kalite, uygunluk ve uzlaşma açısından ele alındığında daha sağlıklı sonuçlar doğuracağı söylenebilir.

Delegasyoncu Demokrasi nitelik olarak halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla ülkenin idare edilmesi olmasına rağmen bu sistemdeki denge ve denetleme mekanizmaları, güçlü bir hükümetin yahut yöneticinin yanında zayıf ve etki kapasitesi azalmış bir muhalefetin yer aldığı koşullar altında şekillenir(O'Donnell,1994:55-61). Bu rejimde iktidarın güçlü olması muhalefetin ise zayıf ve dağınık bir durumda olması iktidarın denetimini azaltan koşulların önemli bir etkeni olarak görülebilir. Muhalefetin asli amacı statükonun değişmesi ve gücün denetlenmesi olarak telakki edildiğinden, çoğu zaman muhalefetin yaptığı şey iktidarın denetlenmesi gayreti ve eylemlerinin veto edilmesi olarak düşünülebilir. Aynı şekilde iktidar da muhalefetin birçok eylemini veto edebilir.

Tsebelis'in veto oyuncusu konsepti üzerinden ele alındığında delegasyoncu bir ülkede iki çeşit veto oyuncusu yer almaktadır(Croissant,2003:74) Bunlar kurumsal veto oyuncusu

olan aktörler ve partizan veto oyuncusu aktörler olarak adlandırılmaktadır. Kurumsal veto oyuncularını bu sistemde oldukça zayıf kalan yüksek mahkemeler, yasa komisyonları yahut çok güçlü olan başkanlar ve başbakanlar olabilir. Partizan veto oyuncusu aktörler ise yine zayıf olarak addedilen ve hükümetin kararlarını atıl bırakmak isteyen muhalefet partileri olarak telakki edilebilir.

Başka bir nokta ise delegasyoncu demokrasinin seçim sistemlerinin, genellikle büyük partileri avantajlı konuma sokması olarak düşünülebilir. Bu durum, iktidar kanadının çoğunlukla güçlü bir meclis çoğunluğuna sahip olmasına yol açar(O'Donnell,1994:55-69).Söz konusu çoğunluk, hükümetin politikalarını daha rahat şekilde hayata geçirmesine imkân tanırken muhalefetin ve partizan veto oyuncularının hareket alanını daraltır. İktidar sadece yönetim alanında değil, sermaye ve ekonomik kaynaklar, propaganda ve haber dağıtımından da kayırlmış bir konuma ulaşmaktadır. Bu süreç ise partizan veto oyuncularını ile iktidar harici kurumsal veto oyuncularının üzerinde bir baskı mekanizması oluşturur.

Muhalefetin zayıf ve parçalı bir yapı arz etmesinin önemli nedenlerin biri de seçim sistemi olabileceği gibi yönetici gücün iktidarı devralmasından sonra kademeli olarak güç artırımı politikalarına yönelmesi de önemli bir faktör olarak görülebilir(O'Donnell,1994). Çıkarılan her yasa, yürürlüğe konulan her uygulama muhalif aktörlerin gücünü sınırlamaya ve kontrol etmeye yönelik olabildiği için veto oyuncularını iktidara karşı daha zayıf bir pozisyona düşmektedir.

Delegasyoncu demokrasinin tipik bir özelliği olan muhalefetin zayıflığı hem sistemik sıkıntılar ile hem de iktidarın uygulamaları ile teminat altına alındığı noktada, demokrasinin denge ve kontrol mekanizması işlerlik problemleri ile karşılaşmaktadır(Taş,2015:778). İktidarı denetleyecek aktörlerin başında gelen muhalefetin zayıflığı, iktidarın sınırlandırılmasının önündeki önemli bir engelin kalkması olarak düşünülebilir.

Güçlü bir iktidarın yanında zayıf bir muhalefetin varlığı ise istenmeyen sonuçlar silsilesinin doğmasına neden olacaktır. Söz konusu dengesizlik, iktidar ajandasının uygulamasını kolaylaştırırken, muhalefetin varlığını tehlikeye attığı gibi asli misyonunu yerine getirmesini zorlaştırır. Bu durum, demokratik sistemin sağlıklı işleyişini kökünden engellemektedir.

Sonuç olarak, Delegasyoncu Demokraside güçlü iktidarın ve zayıf muhalefetin varlığı yaygın bir durum olduğu kadar istenmeyen sonuçların varlık nedeni olarak görülebilir. Bu dengeyi tesis etmek için ise gerek kurumsal reformlara gerekse aktörel bazda sağduyulu süreç yönetimi elzem gözükmektedir. Seçmenin ve kurumsal aktörlerin ve yapısal etkenlerin zaman

içinde oluşturacağı yeni gerçeklik söz konusu kısır döngünün bozulması yönünde bir duruma kapı aralayabilir.

1.3.2. Demokrasiye Getirilen Sıfatlar ve Rekabetçi Otoriterlik

O'Donnell'in çalışmalarından üç yıl sonra yayınlanan bir makalede Collier ve Levitsky(1997); demokrasiye getirilen sıfatların yeni bir kategori yaratmadığı bunların aslında azaltılmış alt türler olduğunu ifade etmiştir. Demokrasi tiplerini içeren kavramsal tanımlamanın çoğalmasa sonucu gelen bu yeni sıfatlar, birçok ülke nezdinde o ülkelere ait gerçekler üzerinden yeni tanımlamalar yaratmıştır. Bu tanımlamaları daha iyi anlayabilmek için ise Collier ve Levitsky(1997:431) Sartori'nin(1970:1041) aşağı ve yukarı hareket eden genellik merdiveni stratejisi üzerinden rejim tanımlamalarında nasıl hata yapıldığını esas almaktadır. Bu stratejinin amacı ise kavramsal genişlemeyi engelleme ve tipler arasında artan farklılaşmayı analiz etme durumudur.

Bu bakış açısı inşa edilirken bir ulusal siyasi rejimin demokrasi noktasında teşhis edilmesinde daha önce de açıklanan prosedürel minimum olarak tarif edilen asgari açıklayıcı dinamikler baz alınmaktadır. Söz konusu asgari açıklayıcı unsurlar; tam rekabet içindeki seçimler, ifade hürriyeti, sivil haklar, basın hürriyeti gibi başlıkları içerirken bu tanımların sayısı ve hangisinin demokratikleşme noktasında yeterli ve asgari bir durumu tanımladığına dair mutabakat bulunmamaktadır. Kimileri bunu genişletmekte kimileri ise daraltmaktadır. (Collier ve Levitsky,1997:434)

Sartori bu sorunu konseptlerin düzenlemesi ile çözmeye çalışmış ve *genellik merdiveni* bakış açısını getirmiştir. Bu merdivende açıklayıcı unsurlar ve vakaların sayısı arasında ters orantılı bir iletişim oluşmaktadır. Şöyle ki, daha az açıklayıcı karaktere ait olgular daha çok vakaya uygulanmakta ve genellik merdiveninin üst sıralarında yer almaktadır. Daha çok açıklayıcı karaktere ait olgular ise daha düşük sayıdaki vakaya uygulanmakta ve merdivenin alt sırasında yer almaktadır(Collier ve Levitsky,1997:434).

Böylece Sartori olgusal farklılaşmayı artırmak için genellik merdiveninde daha aşağı gitmeyi ve daha çok açıklayıcı kavramlarla daha az bir vaka kataloğuna daha iyi bir noktada uyuma sağlamayı hedeflemektedir Genellik merdiveninde aşağı doğru gitmek daha fazla farklılaşma sağlarken, alt tiplerin tanımlanmasına yardımcı olmaktadır.

Collier ve Levitsky'ye(1997:435-437) göre akademisyenler genellikle demokrasiyi, kapsayıcı rejim kavramıyla ilintili olarak spesifik bir tür olarak görmektedir. Dolayısıyla, eğer bir vaka ülkesinin demokratik bir rejim olup olmadığı ve kavramsal uygulanabilirliğine dair soru işaretleri varsa, genellik merdiveninde yukarı doğru hareket edip ona herhangi bir rejim adını yakıştırmaktadır. Bununla birlikte, rejim gibi genel bir olguya geçtiklerinde, kavramsal

farklılaşmaya dair büyük bir kayıp söz konusu olacağından bilim adamları rejim terimine sıfatlar ekleyerek, genellik merdiveninde orta düzeyde bir konumda yer alarak belirli rejim türlerini analiz etmek adına alt türlerin ortaya çıkmasına neden olur.

Söz konusu yeni alt türler, yalnızca demokrasileri değil aynı zamanda demokrasi olmayan bazı ülkeleri de kavramsal olarak bir çatı altına dâhil ettiği için demokrasi kavramına göre genel pozisyonlarını korumaya devam etmektedir. Bunlara örnek olarak yazarlar "sivil rejim", "rekabetçi rejim" ve "seçim rejimi" göstermektedir. Her hâlükârda rejimle ilgili bu farklılaştırmalar tartışılan durumun bir demokrasi olduğu kanısında hareket etmekte ve bizleri genel bir yanılısamaya götürebilir(Collier ve Levitsky,1997:436-438)

Birçok akademisyen rejimlerin tanımlanması soruna kavramsal yenilik noktasında yaklaşmış ve istemeden azaltılmış alt türler yaratmaya gitmiştir. Bu durum hem farklılaşmaya ulaşmaya hem de kavramsal genişlemeyi bertaraf etme noktasında değer yaratsa da, asli tanım ve ana çerçeveden bizleri uzaklaştırmıştır. Azaltılmış alt türler, demokrasinin baz tanım örnekleri olmaktan uzak kalmıştır. Azaltılmış alt türler demokrasinin konsolide olmamış bir türünü temsil ettiğinden, daha az sayıda açıklayıcı dinamiği barındırmaktadır. Bunun sonucunda da genellik merdiveninde daha üstte yer alarak daha az farklılaşma ortaya koymuştur. (Collier ve Levitsky,1997:437-438).

Azaltılmış alt türlerin katkı sağladığı nokta ve yarattığı farklılık ise demokrasinin eksik olan belirli niteliklerini tanımlamaları ve böylece alt türün azalmış niteliklerini teşhis etmektir. Dolayısıyla azaltılmış alt türler, tamamen demokratik olmayan vakalara dair kavramsal genişlemeyi bertaraf etmek için kullanılabilir(Collier ve Levitsky,1997:441)

Gelinen noktada Sartori'nin genellik merdiveninde aşağı yahut yukarı yapılan bir yolculuğun aslında rejimlerin alt türlerine doğru bir bakış açısı sağladığı ve bu durumun en fazla farklılaşmayı artırmaya yahut kavramsal genişlemeyi bertaraf etmeye katkı sunduğunu fakat yeni üst türler yaratma noktasında bir girdi sunmadığı ifade edilmektedir.

Akademisyenlerin uyguladıkları diğer stratejilere bakıldığında; tanımlayıcı nitelikler eklemek ve buradan hareket ederek demokrasinin tanımını netleştirmek yahut kapsayıcı kavramı değiştirerek tanım standartlarını değiştirme yaklaşımı yeni bakış açısı sunabilir. Ne var ki, azaltılmış alt türlerin, hibrid rejimleri analiz ederek tanımlamakta kullanıldığı fakat bu rejimlerin aslında otoriterizmin veya başka bir olgunun alt türleri olarak mı yoksa demokrasinin alt türleri olarak mı teşhis edilmesi gerektiği hususuna dair bakış açısı sunmamaktadır (Collier ve Levitsky,1997:449-450).

Azaltılmış alt türlerin aslında bir demokrasiyi tanımlamakta kullanılamayacağı bunların sadece bir rejim türünün alt tipolojisini değerlendirmede yetkinlik sunduğu varsayımı

bizi demokratikleşmede ara formların gerçekten demokrasi ile birlikte anılıp anılamayacağı sorusuna götürmektedir. Bu ülkelerin konsolidasyona evrilememesinin aslında bu ülkelerin demokrasi olmadığını gösteren bir vesika olduğunu ifade eden yeni bir bakış açısı doğacaktır.

Demokrasiye geçişte O'Donnell'in(1994) kronikleşmiş ara formlar olarak gördüğü rejimlerin aslında hiçbir zaman demokrasi yönünde ilerleme kaydetmediği varsayımından yola çıkarak ele alınan bu yaklaşıma göre bir rejim ya demokrasi olarak tanımlanabilir ya da demokrasi değildir.

Literatürde demokrasiye geçiş sürecinde görülen rejimlerin aslında iyimser bir tablo sunduğu ve kronik ara formların aslında demokrasi için bir istasyon olmadığı tam tersine bu gri alanların demokrasinin bir türü sayılabilme yetisinden uzak olduğu görüşü Soğuk Savaş sonrası gelişecektir(O'Donnell,1996;Levitsky ve Way,2002:51). Afrika'da ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan pek çok rejimin hibrid bir form içermesi yahut otoriter yöne evrilmesi, O'Donnell'a(1994) göre ikinci geçiş sürecinde tıkanma olarak görülürken, Jeffrey Herbst, Thomas, Carothers, Steven Levitsky ve Lucan A. Way gibi isimler aslında var sayılan geçiş dinamiklerinin, doğru olmadığını, demokrasiye doğru ilerleyen bir hareketin gerçekçi bir bakış açısı sunmadığını dile getirmektedir(Levitsky ve Way,2002:51).

Bu olguyu demokratikleşme açısından ele almayı bir kenara iterek, hibrid rejimlerin kalıcılığını konuşmak ve kendine has yapısından doğan bu rejim türlerini analiz etmek yeni bir sorumluluk olabilir. Son dönemde ortaya konulan seçim demokrasisi, kısmen özgür rejimler, yarım demokrasi, yumuşak otoriterlik gibi kavramlar aslında demokratikleşme dinamiklerinden ele alınan sapmalar olup demokrasi doğrultusunda ilerleme vurgusunun yarattığı bir yanılsama içermiş olabilir. Bu durum sadece demokrasi tanımlamasında sorun yaratmakla kalmamakta, buna ilave olarak rejim türleri arasındaki önemli farkları görmezden gelme problemi de yaratmaktadır. (Levitsky ve Way,2002:52). Kimi ülkelerin demokrasi açısından problemi ordunun sivil kontrolün üzerindeki güç yapısıyken bazı ülkelerde sivil özgürlüklerin sivil siyaset tarafından bastırılması, kimi ülkelere ise azınlıkların sistematik şekilde mağdur edilmesi olabilir.

Çalışma açısından öne çıkan, gri alanları kapsayan ve tipik bir hibrid rejim olarak addedilen başka bir sistem ise Rekabetçi Otoriterlik'tir(Levitsky ve Way 2010:5). Çünkü bu rejimlerde demokratik vasıtlar ve özellikle seçimler, siyasi iktidarı elde etmenin resmi aygıtı olarak telakki edilirken, demokrasinin işleyişi için gereken tüm diğer dinamikler yerine getirilmekten uzaktır (Esen vd,2023:20-28). Bu rejimde demokrasinin işleyişini tanımlayan birçok parametre iktidar tarafından göz ardı edilmekte yahut sabote edilmektedir(Levitsky ve Way,2010). Bu tip rejimler demokrasinin azaltmış bir alt formu vurgusundan çok,

otoriterliğin azaltmış alt formu ihtimalini sürekli taşımakta ve gri alanda konumlandırılmaktadır.

Rekabetçi otoriter rejimlerinin dayanıklılığı, uluslararası ve yerel faktörlerin karmaşık etkileşiminden doğmaktadır. Dış faktör olarak batı dünyasının küresel etkisi burada önemli bir noktadır(Levitsky ve Way,2020:56). İçerde ise tam bir otokrazi için şartlar olgunlaşmış değildir. Rekabetçi sistemin istikrarı, otokratik yöneticilerin hegemonik konsolidasyon için gereken organizasyonel kapasitesinden yoksun olmalarından kaynaklanmaktadır. 1990 ile 2019 arasındaki dönemi kapsayan 35 rekabetçi otoriter rejim incelendiğinde, on beşinin demokratikleştiğini, altısının başlangıçta demokrasiye geçtiğini ancak sonradan rekabetçi otoriterliğe gerilediğini ve dördünün tam ölçekli otoriterliğe kaydığını, on adedinin ise sürekli olarak rekabetçi otoriter kaldığını görülmüştür (Levitsky ve Way,2020:51)

Rekabetçi otoriterliğin bu kalıcılığı, Soğuk Savaş sonrası bir olgu olarak ortaya çıkmış dolayısıyla diktatörlüğe karşı duyarlı bir uluslararası çevrede gelişmesi yönüyle ilgi çekicidir. (Levitsky ve Way,2020:52). Yoksullukla mücadele eden, kurumsal işlev bozuklukları yaşayan, orta sınıfları küçük, muhalefet güçlerinin zayıf ve dağınık biçimde bulunduğu, sivil toplumun ise sınırlı olduğu ülkelerde söz konusu olgu gözlemlenmiştir. Dahası, hantallaşmış ve istihdam sayısı fazla bürokrasilerin mevcut olduğu, yetersiz özel sektörün bulunduğu bu ülkeler post-komünist devlet manzarası ile de benzerlikler içermektedir. (Levitsky ve Way,2010:3-9). Çoğu rekabetçi otoriter rejim kökeninin, demokratik normlara karşı olumsuzluklar içeren sosyo-politik ortam ile bağlantısı bulunmaktadır. Bürokratik mekanizmaların manipülasyonu, devlet kurumlarının eksiklikleri, etkiye açık medya kuruluşları bu ekosistemin unsurlarıdır(Levitsky ve Way,2020:59).

Rekabetçi otoriterlik hem demokrasiden hem de tam manasıyla tesis edilmiş otoriterlikten ayrılan özellikler göstermektedir(Levitsky ve Way,2002:52-53;2010:3-32).Demokraside yegâne kriterler olan iktidara talip kimselerin şeffaf, hür ve adil bir serbest seçimle iktidara gelmesi, genel oy ilkesi, basın ve medyanın hem örgütlü şekilde hem de özgürlük içinde hareket ederek eleştiri gücüne sahip olması, sivil iktidarın ülkeyi yönetme gücü ve vesayetçilikten uzak olması, siyasi ve sivil özgürlüklerin teminat altına alınması esas olandır. Bu kriterler demokrasilerde tam işlemekte yahut işlemese bile bu değerlere sistematik ve sürekli bir saldırı söz konusu değildir. Kısacası manevra alanı iyi belirlenmiş ve kurallar çerçevesinde sistemi etkileyecek bir sapma söz konusu olmadığından iktidar, muhalefet ve diğer tüm aktörler varlığını teminat altına almış hissetmektedir.

Rekabetçi otoriterlikte ise bu değerlerin aksi şekilde, söz konusu ihlal ve tacizler sistematik bir hal alarak, iktidar ile muhalelef partileri arasında adil olmayan ve eşitlikten

uzak bir mücadele biçimi gelişmiştir(Ekman,2009:8-12;Diamond,2002:23-25,Levitsky ve Way,2010 :3-21).Bu rejimde seçim sistemi düzenli şekilde işlemekte ve ciddi yahut yaygın seçim hileleri söz konusu olmamaktadır. Buna rağmen demokrasinin diğer unsurları neredeyse her alanda ihlal edilmekte ve seçimlerde iktidar avantajlı bir konumda bulunmaktadır. (Carothers,2018:131-133). Muhalefet ve iktidar arasında anlamlı ve demokratik bir mücadeleyi temin edecek koşullar gelişmekten uzak kalmakta ve sistem iktidar lehine açık ara yozlaşacak dinamikler üretmektedir(Levitsky ve Way,2002:52-53).

Muhalefet görevini yerine getirecek bir manevra sahasını bulamamakta ve iktidarın tacizleri altında sık sık çeşitli baskı mekanizmalarına maruz kalmaktadır. Bu durum medyanın sürekli şekilde baskı altına alınması ve iktidar lehine dizayn edilmesi ile garanti altına alınmaktadır. Böylece muhalefet ana akım kitle iletişim araçlarından uzak kalmakta ve kendi sesini büyük ölçekte duyuramamaktadır(Esen vd,2023:18-23;Carothers,2018:129).

Rekabetçi Otoriterlikte basın mensupları ve siyasi aktörler dâhil her kanattan muhalif sesler sık sık gözetlenmekte, tehdit edilebilmekte, taciz yahut şantaja maruz kalabilmektedir. Muhalefete mensup kişiler siyasi hayatları boyunca gerek görevleri ile ilgili gerekse uydurulmuş suçlar üzerinden hapse atılabilmekte, yargılamalarla yıldırılabilen ve düzenli şekilde soruşturmalara muhatap olabilmektedir. Bu tip unsurlar içeren bir rejimin demokrasi olarak tanımlanması sorunludur(Levitsky ve Way,2002:51-53).

Rekabetçi Otoriter sistemler demokrasi konusunda yetersiz bir pozisyonda bulunsa da benzer şekilde otoriterlik konusunda da yetersiz bir noktada konumlanmaktadır. Demokratik kurumlar bu rejimler altında sık sık taciz edilse ve görevini yapamaz bir duruma sokulsa da, bu kurumların tamamen bertaraf edilmediği görülmektedir. İktidar mensuplarının demokrasinin asli kurumlarını bariz şekilde yok etmek yerine bunları kontrol altına alarak amaçları doğrultusunda fonksiyonsuz bırakması daha ciddi bir olasılıktır(Levitsky ve Way,2002:52-53).Bu sistemde medya ve basın doğrudan tasfiye edilmemekte, muhalefet toptan kovuşturma altına alınarak kapatılma problemi ile karşılaşmamaktadır.

Söz konusu kurumlar daha yüksek derecede stratejiler ile taciz ve yıldırma politikasına maruz bırakılmakta fakat bu adımlar atılırken söz konusu kurumların yasal varlıklarını sona erdirecek eylemlere girilmemektedir. Örnek olarak rüşvet, tehdit, şantaj, yargı unsurlarını kullanarak yıldırma ve soruşturmalar üretme, medya üzerinden itibarsızlaştırma gösterilebilir. Böylece iktidar resmi olarak bir yıkım ve diktatorya inşa etmezken, kendi meşruiyetini bu kurumların varlığına dokunmadığını ispat ederek inşa etmektedir. Gerçekte ise ciddi bir kurumsal erozyon ve fonksiyonsuz hale getirme söz konusudur. (Levitsky ve Way,2002:51-54).

Rekabetçi otoriter sistemlerin ortaya çıkışı 1990'lardaki gözlemlere dayanmakta ve farklı bir yol haritası üzerinden okunmaktadır. Rekabetçi Otoriter sistemin nasıl ortaya çıkabildiğine dair teorik yaklaşım ilk olarak bu sistemin tam bir otoriter sistemin çöküşü sonucu ortaya yaşanabileceğini ifade etmektedir. (Levitsky ve Way,2002:60).

Bu yaklaşıma göre otoriter rejim içindeki ve ülke dışındaki dinamiklerin etkisi ile sarsılmakta dolayısıyla demokratik yapıları bünyesine entegre etmek zorunda kalmaktadır. Çok taraflı etkilerin yarattığı baskı sonunda demokratik kurumları kabul etmek zorunda kalan bu rejimler, daha önceden demokratik kurum olarak sunulan sentetik devlet aygıtlarının ciddi değişimler sonucunda kısmi işlerlik kazanması ile yeni bir rejime evrilmektedir. Bu yapılar tam bir demokratik başarıya ulaşmaktan uzak kalacak ve iktidar mensuplarının güçlerini idame ettirmek adına sistematik şekilde cereyan eden anti demokratik uygulamalar ile yaşamaya devam edecektir. İktidarlar demokratik kurumların içinden bazısını seçerek uygulamakta ve demokrasinin birçok normunu ise yerine getirmemektedir. Böylece seçimlerin yapıldığı ama diğer birçok demokratik aygıtın işlemediği ara form yapılar oluşacaktır. (Levitsky ve Way,2002:60).

Demokratik kuralların sık sık ihlal edildiği bu rejimde gerek ekonomik sorunlar gerekse uluslararası baskılardan ötürü muhalefetin, yargının, medyanın bazı manevra alanları bularak muhalefet havzası yaratma imkânına kavuştuğu gözlemlenmekte fakat bu aktörlere karşı yapılan baskılar devam etmektedir (Carothers,2018:131-133). Sahra Altı Afrika ve Avrasya ülkeleri ile örneklenen bu rejimlerde söz konusu güç dinamikleri demokratikleşmeye doğru adımların devam etmediğini fakat diktatoryaya doğru bir kaymanın da olmadığını ifade etmektedir. Sonuç ise kronikleşmiş bir gri alan olarak karşımıza çıkmaktadır(Levitsky ve Way,2002:60).

Rekabetçi otoriterliğe giden ikinci yol haritası ise demokratik bir sistemin regresyona uğrayarak çökmesi üzerinden şekillenmektedir. (Levitsky ve Way,2002:60).Bu süreçte uzun süren yapısal krizler, ekonomik bunalım ve siyasi tıkanıklık sistemi kilitlemekte ve seçilmiş iktidarın demokratik yapıları erozyona uğratarak güç artırımına gittiği görülmektedir.

Söz konusu sistemde demokratik kurumlar iktidar aleyhine güç kaybederken, iktidar sivil darbe sayılabilecek yöntemlerle, yasa boşluklarını kullanarak ve kanunları sürekli şekilde ihlal ederek kademeli bir şekilde sistemi otoriterliğe doğru itmektedir. Bu rejimde demokratik kurumları tamamen ortadan kaldırmaktan uzak olan iktidar hem bu oranda güce hem de diktatorya iradesine sahip değildir. Bunun yerine asıl motivasyon kaynağı iktidarın gücünü artırırken, muhalefet ve özerk aktörlerin güç ve işlerlik alanını azaltmaktır(Esen vd.,2023:20-28).

Rekabetçi otoriterlik, güç ve iktidar mücadelesi için anlamlı bir rekabetin olmadığı ancak seçim sisteminin teorik olarak ve ismen mevcut olduğu rejimlerinden daha başka bir kategoride konumlanmalıdır. Mısır, Özbekistan gibi bu tür rejimler çoğu zaman ismen bir seçim sistemi koymakta ve iktidara dair ciddi seçimler ile değişim ihtimali hiçbir zaman bulunmamaktadır. Bu tür rejimler genel olarak siyasi mücadele fırsatlarını hiçbir koşul altında sunmadığından aslında tam manasıyla otoriter olarak adlandırılmalıdır(Levitsky ve Way,2002:53-54).

Rekabetçi otoriterlik sisteminde ise muhalefetin merkezi yönetimi ve iktidarı; her ne kadar sistematik olarak dezavantajlı konumda bulunsada, ele geçirme ihtimali bulunmakta ve iktidar ile sürekli bir mücadele ve rekabet sonunda, iktidarın gücünü erozyona uğratma ihtimali söz konusu olmaktadır. Zaman zaman demokratik anların yüzeye çıkabileceği rüzgârlar ile yönetimin ve iktidarın değişme ihtimalini teorik olarak barındıran bu sistemde iktidar ile mücadelenin sürdüğü ve iktidarı sınırlama ihtimalinin bulunduğu dört rekabetçi alan öne çıkmaktadır. Söz konusu dört alan: 1) seçim alanı; 2) yasama alanı; 3) yargı ve 4) medya olarak adlandırılmaktadır(Levitsky ve Way,2002:53-54). Bu alanlar, muhalefet aktörlerinin ülke yönetimini elinde tutan güçlere karşı rekabet ettiği ve iktidar enstrümanlarını tasarlamakta kullandığı alanlar olarak sürekli bir çekişmenin söz konusu olduğu sahadır.

Mücadelenin kritik ve önde gelen birinci sahası seçim alanıdır. Rekabetçi Otoriter sistem sürekli şekilde seçimler üzerinden güçlü bir çekişmenin yaşandığına şahit olmaktadır. Aynı şey otoriter sistemlerde söz konusu olamaz (Levitsky ve Way,2002:55-57). Seçimler yapılırken, iktidar devletin tüm imkânlarını kendi lehine ve adaletsiz şekilde kullanırken, kontrol ve baskı mekanizmaları ile medyayı da seçimlere dair kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçirmektedir. Muhalefet partileri sık ve sistematik bir tacize maruz kalmakta ve itibarsızlaştırma eylemleri olağan bir vaka olarak görülmektedir.

Seçimlere dair yer yer problemlili durumların yaşandığı görülse de, seçimler otoriter sistemlerdeki kadar kapsamlı ve seçimlerin sonucunu değiştirecek bir yolsuzluk içermemektedir (Levitsky ve Way,2010:8-9). Daha da önemlisi seçimler düzenli olarak yapılmakta ve seçim dönemi iktidar için iktidarın devri riskini taşımaktadır. Yurtdışından ve uluslararası kuruluşlardan gelen gözlemciler seçim sisteminin işlediğini, oy kullanma ve sayım işlemlerinin yasal ve kabul edilebilir prosedürlere bağlandığını teyit etmektedir. Bu açıdan seçim sahası iktidarın muhalefet ile tüm imkânlarına rağmen ciddi bir çekişme yaşadığı alandır.

Çekişme ve rekabetin yaşandığı ikinci alan ise yasama platformudur(Levitsky ve Way,2002:55-57). Diktatorya ve otoriter rejimlerde söz konusu platform hiç bulunmamakta

yahut iktidar tarafından tam bir kuşatma altında bulunmaktadır. Yasama organı bu rejimlerde iktidar tarafından dizayn edilmiş bir aygıta dönüşmekte ve onay kurumu olmanın ötesine geçmemektedir. Rekabetçi otoriter sistemlerde ise yasama gücü kuvvetini kaybetmiş olmasına rağmen kanun üretiminin merkezi olmakta ve çeşitli muhalif sesleri barındırmaktadır.

Yasama sahası muhalefetin sıklıkla sesini yükselttiği ve aktif bir direnişe sahip olduğu alan olarak iktidara eleştirilerin yoğunlaşmasına dahi şahit olmaktadır. İktidar partisinin yasama sahası olan mecliste çoğunluk arz etmesi söz konusu eleştirilerin kontrol altında tutulmasına imkan verse de muhalefetin faaliyetleri kamuoyu nezdinde dikkat çekici olarak kalmaktadır. Söz konusu muhalif faaliyetler iktidarın çoğunluğu yüzünden bir kanuna dönüşme bile mücadelenin varlığı bu platformda göze çarpmaktadır. (Levitsky ve Way,2010:12-13)

İktidar ile muhalefet kuvvetleri arasındaki diğer bir rekabet sahası ise Yargı organları olmaktadır(Levitsky ve Way,2002:55-57). Otoriter rejimler ve diktatoryal yönetimlerde yargı organları tamamen yürütmenin emri altında bir manivelaya dönüşmekte ve yargı iktidarın buyruğu üzerinden hüküm vermektedir. Rekabetçi Otoriter sistemlerde ise iktidar yargıyı kontrol altında tutmak için azami çaba sarf etmekte fakat buna rağmen tam ve kapsayıcı bir kuşatma bulunmamaktadır. İktidar çeşitli kanun mekanizmaları vasıtasıyla yahut görev yeri değişimi, emeklilik sistemi, dosyadan el çektirme, rüşvet gibi uygulamalara hukuk üretim sahasına müdahil olmaya çalışmakta ve yargıyı etkilemektedir. Buna rağmen yargının görece özerk olduğu alanlar bulunmakta ve yargı sistemi tam ve sıkı bir kontrol altına alınamamaktadır. Bunun ilk nedeni söz konusu rejimlerin bu kadar açık şekilde atacağı adımların gerek rejim meşruiyeti gerekse uluslararası arenada yaratacağı maliyettir. Diğer husus ise rejimin doğasını gösteren imaj kaygısı ve ekonomik bedel ödeme endişesi olabilir.

Rekabetçi Otoriter sistemlerdeki son mücadele platformu ise medya ve kitle iletişim araçları üzerinden şekillenmektedir(Levitsky ve Way,2010:9-11;2002:55-57).Diktatörlükler ve otoriter sistemlerde medya istisnasız şekilde iktidarın emrinde hareket eden bir iletişim sistemine dönüşmekte ve liderliğin propaganda üretim ve dağıtım aygıtı olarak değerlendirilmektedir. Bu rejimlerde yoğun ve kapsayıcı bir sansür, haberin filtre edilmesi, içeriklerin çarpıtılması ve duruma göre haber üretimi sıradan olaylar olarak görülebilir. Tüm haber kanalları, gazeteler, radyolar, iletişim araçları iktidarın emri altında bulunmaktadır. Bağımsız ve özerk kuruluşların bulunmasına izin verilmemektedir. Böyle bir kuruluş teorik olarak bulunuyorsa bile satın alma, lisans iptali, yargı ve maliye üzerinden adli ve para cezaları ile söz konusu kuruluşların faaliyetine son verilir.

Rekabetçi Otoriter rejimlerde ise söz konusu kuruluşlar bulunmakta ve yasal olarak hareket edebilmektedir. Çoğulcu bir demokrasiye göre çok daha kısıtlı derecede hareket eden bu kuruluşlar, sık sık taciz ve cezalara maruz kalmakta ve iktidar organları eliyle sürekli bir baskı altına sokulmaktadır. Buna rağmen söz konusu kuruluşlar yaşamlarına devam etmekte ve dönemsel ciddi eleştirilerin odağı olabilmektedir. Muhalefet bu yapılar üzerinden zaman zaman güçlü eleştiriler ile iktidarı yıpratmaya ve kendi gündemini oluşturmaya muvaffak olmaktadır.

Rekabetçi Otoriter iktidarlar üretmiş oldukları sistem gereği demokrasinin birçok kurumu ile bir arada yaşamaya vakıf olabilirler(Levitsky ve Way,2002:38-58-59). Ülkeyi yöneten hükümetler diktatoryaya kaymayacak şekilde sistematik bir bertaraf yahut baskı metotuna yönelmemekte, seçimler işlemeye devam etmekte, demokrasinin diğer aktörlerine karşı kapsamlı bir sindirme süreci yaşanmamaktadır.

Muhalefetin eylemleri daha sofistike ve yumuşak yöntemlerle kontrol altında tutulan bu sistemde, muhalif eylemlerin tamamen sınırlandırılmadığı not edilmelidir(Esen vd,2023:17-31).Buna rağmen iktidar kendi yönetiminin idamesini sağlamak adına anti demokratik yöntemlere sık sık başvurmakta ve kurumların işleyişine müdahalelerde bulunmaktadır. Söz konusu durum ülke ve siyasi sistemde yaygın bir gerilim yaratmakta ve ülke nezdinde istikrarsızlık için elverişli koşulların oluşmasına yol açmaktadır.

Muhalefet rekabet alanları üzerinden iktidara karşı gövde gösterisi yapmakta, iktidar ise gücünün garanti altına alınması için sistemi gelecek adımlar atmaktadır. Bu sürecin doğal uzantısı ise çok yönlü gerginlikler olarak ortaya çıkmaktadır.

İfade edilmeli ki, söz konusu durum bu tip rejimlerdeki iktidarlar için bir açmaz yaratmaktadır(Levitsky ve Way,2010:20).İktidarlar daha fazla güç elde etmek adına daha fazla otoriterleşme yönünde adımlar atamamaktadır. Bunlar ekonomik nedenler, meşruiyet kaygısı, güç kapasitesi ve uluslararası dinamikleri etkileyen gerekçeler üzerinden ele alınmaktadır. Diğer taraftan sistem daha fazla liberalleşmeye izin vermemekte ve iktidar bunu yaparsa güç yitimine uğrayacağını bilmektedir. Söz konusu açmazlar sistemdeki çelişkiler olarak siyasi, ekonomik ve sosyal alanda performans kaybına neden olurken gerilimlere yol açmaktadır.

Bu gerilimler nihai noktada iktidarın devamı için daha zor seçimlerin yapılmasına kapı aralayabilir. Demokratik mücadelenin sistemde liberalleşme yönünde talepleri artırma ihtimali her daim bulunduğundan, hükümetler gücün ve iktidarlarının devamı uğruna demokratik normların tamamen yok edilmesi seçeneği ile karşı karşıya kalabilir. Sistemdeki demokratik unsurların tamamen bertaraf edilmesi vasıtasıyla iktidarın konsolidasyonu ihtimali her daim

gündemde olabilir. Bu durum zor ve çok büyük bedeller gerektiren bir karar sürecidir. Ne var ki iktidarın devamı bu tür soru işaretlerine kapı aralamaktır. Sonuç ise çoğu zaman sistemin ürettiği bir kriz olarak karşımıza çıkmaktadır(Levitsky ve Way,2002:58-59).

Rekabetçi Otoriter sistemlerin hem işleyişi hemde neden tam bir otoriterliğe evrilmediğine dair soru işaretleri bu ülkelerin uluslararası sistemde nasıl konumlandığı ve hangi ülkelerle ilişki içinde olduğu ile bağlantılı olabilir(Levitsky ve Way,2010:38-51). Bu rejimlerin Batı ile olan ilişkileri ekonomik, teknolojik, alt yapı, kredi, siyasi destek üzerinden okunduğunda bağımlılık zinciri üzerinden değerlendirmelere kapı aralamaktadır. Söz konusu ilişkiler rekabetçi otoriter sistemlerin diğer otoriter rejimlere oranla ılımlılığını korumasına katkı sunmakta ve sert otoriter adımların ülkeye getireceği maliyeti artırmaktadır.

Batı ile ilişkileri güçlü olan ülkelerde otoriterleşme yönünde atılan adımların ülkeye maliyeti görece daha etkili olabileceği için rekabetçi rejimlerin batı bloğuna yakın olan ülkelerde ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir(Levitsky ve Way,2010:40-45). Batı Bloğu ile ilişki içinde olmayan ülkelerde ise daha farklı sonuçlar görülebilir. Alternatif kutup olarak görülen Çin ve Rusya gibi ülkelerle ilişki geliştirmiş aktörlerin bu derecede hassasiyet göstermeği yahut rekabetçi otoriter sistemden daha hızlı savrulmalar ile tam bir otoriter sisteme geçiş kaydedildiği değerlendirilmektir. Söz konusu örnekler özellikle 1990'ların ikinci yarısından sonra uluslararası arenadaki değişimler üzerinden ele alınmıştır.

İfade edilmeli ki, demokratikleşme yönünde bir momentumun var olduğu algısı Levitsky ve Way'in(2002,2010,2020) bakış açısı ve Thomas Carothers'ın(2002:5-21) çalışmaları ışığında 'geçiş paradigmasına' odaklanılmasının artık aşılması gerektiği çağrısına dönüşecektir. Böylece demokratikleşme vurgusu yerini gri alanların aslında demokratikleşme yönünde bir istasyon olmadığını başlı başına bir otoriter form olduğunu, demokrasi olmayan her şeyin otoriter şablon üzerinden okunması gerektiği şeklinde bir anlayışa bırakacaktır.

Birçok otoriter rejimin istikrarlı şekilde hayatına devam ettiğini ve demokratikleşme yönünde anlamlı adımların görülmediği gerçeğini kabul etmenin başka bir gerekçesi ise otoriter rejimlerin tüm demokratikleşme dalgalarından başarı ile kendini soyutladığı vurgusu üzerine gelişmektedir(Alexander,2008:928-930). Otoriter rejimlerin Soğuk Savaş sonrası çöküşü yerini demokrasiye değil daha farklı otoriter formlara bırakmış olabileceği gerçeği ise yeni bir bakış açısı sunabilecektir(Geddes,1999:115-144).

Buna rağmen demokratikleşme yönünde adımların atıldığı ve bu yönde ilerleyen devletlerin hiç olmadığını iddia etmek te faydalı olmayabilir. Demokratikleşme sürecinde ara formların hepsinin sonsuza kadar otokratik kalacağı ve demokratikleşmesini şu ana kadar tamamlamayan ülkelerin bunu hiçbir zaman tamamlayamayacağını iddia etmek ise ortaya

başka bir manzara çıkaracaktır. O halde bir ülke demokratik olacaksa belirli bir süre içinde bunu yapacak yahut otoriter kalmaya devam edecektir. Ortada bir kazanımın var olduğunu iddia etmek ise paket olarak tüm demokratik normların işleyip işlemediğini toptan ele alarak gerçekleşecektir.

Demokrasiye geçiş ve ondan uzaklaşma paradigmasını reddetmek başka bir soruna da kapı aralayacaktır. Şöyle ki, demokrasi yönünde bir ilerleme yahut otokrasi yönünde bir regresyonun olmadığını iddia etmek, kronik ara formların kendine has bir gerçeklik yarattığını kabul etmek olsa bile aslında bir siyasi, sosyal ve ekonomik devrimin o ülkede hiç gerçekleşmeyebileceği varsayımına referans yapmalıdır (O'Donnell,1996:7-34).Bu ise tamamen statik ve donmuş bir gerçeklik tanımı olacaktır. Söz konusu durum ise bir ülkeyi insan ve kurumlarından tamamen soyutlanmış ve zamanın akışından koparılan bir duruma sabitleyecektir ki bu sosyal bilimler için tehlikeli bir noktadır.

O halde demokrasiye geçiş paradigması bazı yazarlar için var olan durum hakkında bir açıklayıcılık sunmasa bile iki noktada katkı sunmaktadır. İlk olarak demokrasi istikameti hakkında bir konumlama yapmakta bize yardımcı olabileceği gibi gri alanlar üzerinden neyin demokrasi için yeterli olmadığını göstererek alternatif rejim tanımları ile aynı noktaya dikkat çekecektir. İkinci katkı ise bir ülke hakkında o ülke rejiminin bulunduğu konumun ne olduğunu anlamak için çapa görevi görebilecektir. Böylece bu noktadan hareket eden akademisyenler söz konusu rejimin demokrasi olmadığı konusunda mutabık olacak ve ne olduğu konusunda ise tartışma içinde olacaktır.

Benzer tartışma rejim ve demokrasinin doğası açısından da yapılmaktadır. Levitsky ve Way'a (2002:53)göre rekabetçi otoriter sistem, demokrasinin temel standartlarını tamamen karşılamaktan uzak bir yapı iken Guillermo O'Donnell'in 'delegatif demokrasi' tanımı demokrasinin asgari standartlarını karşılayan bazı unsurlara referans vermektedir. Plesibit ve çok zayıf da olsa hesap verebilirlik ilkeleri burada öne çıkmaktadır. Hâlbuki rekabetçi otoriter sistemlerde bu manada bir hesap verebilirlik söz konusu değildir(Mete,2022:131).

Bu rejimlerde eğer bir hesap kaygısı var ise bu hesap yargıya ve devletin kurumlarına beyan ile değil zımni eylem ile kendini göstermektedir. Muhalefet partisinin ve medya organlarının tamamen bertaraf edilmesini engelleyen şey bunun topluma ve uluslararası sisteme nasıl açıklanacağını bilinmemesi ve maliyeti olacağından burada söz konusu eylem yaratılmayarak zımni bir hesap verme kaygısı devreye girmektedir. Hesabın verildiği yer ise değişmektedir. Dolayısıyla söz konusu yazarlar da otoriterlik ve demokrasi içinde beliren ara formları tanımlamada geçişken referanslar zaman zaman kullanmaktadır. Buna rağmen ortaya çıkan bazı eylemsel ve durumsal kalıplar yapısal mutabakat yönünde bir şablon oluşturabilir.

Görüldüğü üzere yukarıdaki değerlendirmeler demokratik olmayan, çoğulcu demokrasi olmayan ve tam otoriter yönetimleri içermeyen sistemleri inceleyerek ortak şablonlara dair kapı aralamayı hedeflemektedir. Söz konusu olguların buluşarak demokrasi-otoriterlik arasındaki gri alanlara ve ara formlara dair açıklayıcı dinamikler yaratması önemli bulgular sunacaktır. Bu gerçeklik adı ne olursa olsun; söz konusu rejimlerin neden tam bir demokrasi olmadığını, demokrasiye nazaran düzlemin neresinde bulunduklarını ve onları demokrasi yapmayan şeylerin ne olduğunu anlattığı gibi demokrasiye dönüşebilmek için nelerin düzenli şekilde işlemesi gerektiği referansını da içinde barındırmaktadır.

İşte bu motivasyon eşliğinde demokratikleşme yahut otoriterlik arasındaki gri alanların ve kronik ara formların hangi özelliklere sahip olduğu, hangi noktalarda benzer faktörler içerdiği önem kazanmaktadır. Söz konusu hibrid rejimlerin belli parametrelere yahut sistematik unsurlara indirgenmesi, bize ister demokrasinin azaltılmış alt formu olsun isterse otoriterliğin azaltılmış alt grubu olsun, gri alanlara dair özellikler kataloğu sunacaktır. Bu fırsat sonunda ise Türkiye'nin 1950'den itibaren içinde bulunduğu rejimin demokratikleşme yahut otoriterlik üzerinden ele alınması gerekliliği kadar sistematik faktörler üzerinden analiz edilme ihtimalini ortaya çıkaracaktır.

Söz konusu mantık seti Demokrat Parti iktidarında ülkenin içinde bulunduğu rejime dair daha kapsamlı bir gözlem sunacaktır. Bu gözlem demokratikleşme aşamasının nerede olduğunu yahut olup olmadığını sorgularken sonraki dönem Türkiye siyasi hayatının doğasına da ışık tutmayı hedeflemektedir.

Buradan hareketle söz konusu gri alanlara dair bazı ortak sistematik faktörler olduğunu düşündüğümüz dinamikleri aşağıda inceleyeceğiz. Bu dinamikler gerek demokrasinin gerekse otoriterliğin indirgenmiş alt türü olan tipik modellerden ve kavramsal çerçeveden türetilecektir. Bu noktada Türkiye deneyimi ile adı sıkça geçen ve teorik açıdan daha fazla referans ve gözleme tabi olan Rekabetçi Otoriterlik ve Delegasyoncu Demokrasi çerçeveleri üzerinden hareket edilmiştir.

1.4. Hibrid Rejimlerin Ortak Özellikleri ve Demokrasinin Gelişmesine Negatif Etkileri

1.4.1. Anti Kurumsalcılık

Demokrasinin tesisinde kurumların etkisi göz ardı edilmemektedir. Yerleşik demokrasi ile hibrid rejimlerin yer aldığı sistemler arasında kurumların işleyişi de farklıdır. Fonksiyonel şekilde bir kurumun işleyebilmesi o ülkede demokrasinin konsolidasyonu yönünde doğrudan etki yarattığından, bu kurumların işleyişindeki yokluk hibrid rejimin doğasına doğrudan etki etmektedir(Ekman,2009:9).

O'Donnell'a göre(1994:57-60) kurumların fonksiyonu a) kurumların dâhil edici ve dışlayıcı olması b) kurumların sonuç dağıtım ihtimalini şekillendirmesi c) kurumların, aktörlerin zaman skalasını artırması d) kurumların siyasi beklentileri tutarlı hale getirmesi e) kurumların temsil modelini teşvik etmesi ve f) kurumların eylem seviyesini hem düzenlemesi hem de artırarak aktörlerle ilişkileri güçlendirmesidir.

Kurumların dahil edici yahut dışlayıcı olması hangi aktörün, hangi argümanlar ve eylemler eşliğinde karar verme sürecine dahil olacağını, bunun hangi koşullar altında yasal şekilde yapılacağını belirlerken, marjinal aktörler süreçten dışlanır. Kurumların sonuç dağıtım ihtimali ise kurumların belli aktörler ve kaynakları işlemesi olarak ele alınabilir. Örnek olarak demokratik kurumlar yasal olmayan güç kullanımı ve güç kullanım tehdidini doğru bir vasıta ve eylem olarak görmediğinden bu sürecin işlemlerini ve sonuca ulaşmasını engellemek ister.

Kurumların aktörler nezdinde zaman skalasını artırması ise aktörlerin demokratik bir ortamda belirli zaman dilimlerinde hareket etmesi, tahmin edilebilirliğin artması, kurumsal ilişkilerin ve aktörlerin zaman çerçevesinde ilişki ağını ve eylemlerini ortaya koyabilir (O'Donnell, 1994:57-60). Bu durum gündem oluşturma, aktörlerin pazarlık yapma, itiraz etme gibi ılımlaştırıcı eylemleri hayata geçirmesine olanak tanır.

Kurumlar aynı zamanda siyasi beklentilerin tutarlı hale gelmesini düzenler. Şöyle ki, kurumsal bir yapı altında aktörler ve temsilciler belli tutum ve eylemlerin yaratacağı sorumluluk yelpazesini öngörebilir. Eylemlerin yarattığı sonuçlar yeni görüşmelere, pazarlıklara imkân tanırken aşırılıkların önü kesilmektedir(O'Donnell, 1994:57-60). Kurumlar ve kurumların yarattığı yapısal durum aynı zamanda farklı seslerin yahut benzer seslerin belirli bir potada filtre edilerek sunulmasına izin verdiğinden hem temsilin niteliği güçlenmekte hem de temsil edilenin çapı genişleyerek demokratik tabanda bir kapsama oluşmaktadır. Kuralı belirli olan bir hareket sahasında birçok çıkar grubunun temsili gerçekleştiği gibi karşıt görüşlerin bir arada yaşama ihtimali artmaktadır.

Bir ülkenin kurumlarının özellikle de siyasi kurumlarının kalite problemi yaşaması otoriter liderlerin güç maksimizasyonuna katkıda bulunmaktadır(Diamond,2002:26).Yüksek işlev gücüne sahip ve doğru çalışan kurumların var olduğu bir sistemde, siyaseti denetleyen kontrol ve denge fonksiyonu etkili şekilde görevini yerine getirdiğinden, gücün belirli bir azınlığın elinde toplanmasının önüne geçilebilecek ve siyasi elitlerin gücü sınırlandırılacaktır. Kurumların bağımsız olmadığı ve etkili çalışmadığı bir sistemde ise güçlü azınlığı ve lideri denetleyecek mekanizmalar gelişmemektedir. Söz konusu zayıflık liderin güç artırımına devam etmesini sağlayarak muhalefet güçlerini sistemsal olarak zayıflatacaktır.

Etkin ve doğru işlemeyen kurumlar, demokratikleştirici politikaların da üretilmesine mani olacağından zamanla hibrid rejimin yöneticisine kendi politik ajandasını istikrar içinde uygulamaya koyma fırsat verecektir(Peruzotti,2001:138-144). Uzun şekilde tartışılmamış, partizanca alınmış kararlar eşliğinde sadece bir fraksiyonu temsil eden politikaların böylece devletin genel yol haritasını çizen eylem planına dönüşmesi kaçınılmaz bir nitelik alacak, belli grupların çıkarını temsil eden tercihler, topluma genel politika klavuzu olarak dayatılabilecektir. Söz konusu kontrol, hem seçmenleri baskı altına alarak zoraki şekilde şekillendirmenin önünü açacak hem de muhalefetin sistematik olarak sindirilmesinin önünü açacaktır(Gilbert ve Mohseni,2011:272-276).

Yüksek kurumsal işleyişin olduğu bir yapıda muhalefet grupları hükümete karşı direnme ve alınan kararlara karşı mücadele gücüne sahipken bu işleyişin bulunmadığı bir ortam muhalefetin görevini yerine getirmesini sağlayacak kaynak ve imkanları sistematik olarak sınırlandıracaktır(Menocal vd.,2010:30-36). Bu ortam, otoriter lider için güç artırıcı faydalar sağlarken, uzun vadede ülke demokrasisi için önemli problemler ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan düşük kaliteli kurumlar hesap verebilirlik ilkesinin işletilmesine ve şeffaflığın bozulmasına önemli derecede katkı sağlarken; yolsuzluk, sosyal ve ekonomik çürüme, kötü yönetime kapı aralayabilir (O' Donnell, 1994:60).

İfade edilmeli ki, hibrid rejimlerde kısa vadeli çıkarlar ve ajandalar eşliğinde etkin kurumların varlığı tercih edilmezken, kurumsal etkinlik kavramı ile anlaşılan olgu ise daha çok hızlı karar alan yahut liderin aldığı kararı hızlı ve başarılı şekilde uygulayan yapılar olarak telakki edilmektedir(Kubicek,1994:424-425). Kararın uygulanamaması otoriter lider açısından kurumsal bir başarısızlık ve kurumun etkisizliğini gösterse de, lider sadece kararı yerine getirme gücüne odaklanmakta ve kurumların asli görevlerinden olan kararların sorgulanması, düzeltilmesi, ılımlı hale getirilmesi, tartışılması ve kapsayıcı olması gibi nitelikler göz ardı edilmektedir. Yani, yönetici nezdinde kararın başarıma oranı her zaman en önemli kıstas olarak görüldüğünden, kararın doğasını değiştirecek olan kurumsal işleyiş tasvip edilmemektedir. Bu durum ise çoğulcu demokrasinin işleyişi yönünde önemli bir problem olarak durmaktadır.

Hibrid rejimlerin bazısında kurumlar yöneticinin demokratik şekilde seçildiğini gösteren bir ispat mekanizması olarak yerlerinde dururken bazısında sembolik olarak varlığını korumaktadır(Levitsky ve Way,2010:5-7). Yasama organı yahut yargının varlığı, demokratik nizamın var olduğunu ispat etmek adına sistemin bir parçası olsa da, bu kurumların güçlendirilmesi yönünde bir gayret sarf edilmez. Tam tersine bu yapılar durumun gerekliliğine göre bypass edildiği gibi baskı altına da alınabilir.

Kurumsallaşmış güç ilişkilerinin olmadığı noktada aktörün ödül ve ceza açısından yapması yahut yapmaması gereken şeyin ne olduğu iyi tanımlanamadığından hem siyasi tahmin edilebilirlik zayıflamakta hem de aktörlerin yürüdüğü yol muğlaklaşmaktadır. Bu ise demokratik bir ortamda siyasi liderler için önemli bir tehlike arz etmektedir. Liderin yahut bürokrasideki kadroların tanımlanmamış hareketleri her daim bir savrulma riskini doğurmaktadır. Bu yüzden kurumların varlığı ve işleyiş biçimlerinin önemi demokrasinin sağlıklı şekilde işleyişini güçlendirirken, bunların eksikliği hibrid rejimlerde önemli bir demokratik yoksunluk olarak karşımıza çıkmaktadır(Levitsky ve Way,2010,78-83;O'Donnell,1994:57-60).

Hibrid rejimler altındaki liderlik, kurumsal işleyiş yönetimi yavaşlatan, hantallaştıran bir unsur olarak görmektedir(Taş,2015:778). Zayıf bir kurumsal yapı altında liderin hızlı kararlar alması övülen bir nokta olsa da, alınan kararların sağlığı her zaman tartışmaya açık ve kutuplaştırıcı olacaktır. Hibrid rejimlerde liderin yatay denetlenmemesi hızlı politika üretiminin övülmesi ile göz ardı edilmeye çalışılmakta fakat yüksek hata ihtimali, siyasi ve toplumsal filtreden geçirilmemiş, üzerinde iyi düşünülmemiş politik kararların ülkeye dayatılmasına neden olmaktadır. Bu durumun ülkede yaratacağı maliyet ve gerilim analiz edilmemiştir.

Hibrid rejimlerde kurumların işleyiş sağlıklı bir yapı arz etmediğinden herkese karşı eşit şekilde işleyen süreç uygulamaları görülmemektedir(Ekman,2009:8-11). Bu durum zaman, temsil, siyasi sonuç şeklinde negatif sonuçlar doğurabilmektedir. Temsilin partizanca ve kişisel şekilde olduğu bir noktada, bürokrasinin ve yargının keyfi uygulamaları standart bir bürokratik eylemin çok dışında olduğundan sosyal, siyasi ve ekonomik alanda beklentiler öngörülemez sonuçlar doğurmaktadır(Esen vd.,2023:18-24).Bir ticari antlaşma, bir hukuki anlaşmazlık, bir idari karar mekanizmasının ele alınış şekli, güce yakın gruplar ile sıradan bir vatandaş karşısında farklı süreçlerin işletilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Hibrid rejimlerde hangi aktör grubu yahut şahsın dışlanacağı tamamen güç ilişkilerine bağlıdır. Kısa sürede devlet düşmanı yahut marjinal bir aktör ilan edilme riski, aktörleri siyasal ve sosyal hayattan her an dışlama sonucu doğurabilir. Bu durum öngörülemezlik yarattığı gibi kişi hak ve hürriyetleri üzerinde aşındırıcı etki sunmaktadır. Kurumların sağlıklı işlemediği bir noktada, sonuç dağıtımını keyfi uygulamalara konu olabileceğinden bir siyasi, sosyal ve ekonomik kazanıma dair adalet tesis edilemeyebilir(Kenyon ve Naoi,2010:488-493). Örnek olarak bazı kişilerin hangi kriterler noktasında işe girdiği, iş sözleşmesi yaptığı, ticari kontratlara imza attığı belli değilken, bazı siyasi partilerin kazanımları yerleşik gücün itirazları sonucunda iptal edilebilir.

Kısacası, hibrid rejimler kurumların özerk olarak güçlenmesine önem vermediğinden söz konusu kurumsal dinamikler işlemediği gibi hem birey aktörler hem de tüzel aktörler arasında işleyen, tahmin edilebilir bir yapısal model ortaya çıkmamaktadır.

1.4.2. Kapsamlı Yürütme Yetkisi

Hibrid rejimlerde iktidarın yoğun bir güce sahip olması, muhalefetin ise zayıf ve dağınık bir pozisyonda bulunması, iktidarın diğer aktörler tarafından denetimini azaltırken daha fazla iktidar gücü oluşturarak sistemi kısır döngüye sokan koşulları tesis etmektedir. Yukarıdaki bölümde hibrid rejimlere dair açıklamalarda görüldüğü üzere yürütmenin bu sistemlerde kapsamlı hatta sistemi aşındırıcı yetkisi bulunmaktadır(Esen vd.,2023:21-31).Yöneticiyi sınırlandıran hususlar çoğu zaman seçim sistemi ve rejimin meşruiyetinin dış dünyaya ispat edilmesinin gerekliliği üzerinden okunmaktadır. Delegasyoncu Demokraside bu durum seçim ve seçilme dönem sınırlaması iken Rekabetçi Otoriterlikte sadece seçim sistemi olarak görülmektedir.

Her iki rejimde de yöneticiler seçim sistemi üzerinden ele alındığında çoğunlukçu bir meşruiyet söylemi oluşturarak, iktidara halkın güçlü bir yönetim hakkı verdiğini ifade etmektedir(Castaldo,2018:12-13;O'Donnell,1994:60). Ülkenin üstün çıkarları ve bekası bu iktidarın yönetim gücü ile şekilleneceğinden iktidarın güçlü bir yönetim hakkı ile donatılması söz konusu rejimlerin tipik bir beklentisidir.

Güçlü iktidar, halkın üstün çıkarlarını korumada, sistemin ve yönetimin istikrarını sağlamada, ülkenin kaos ve savrulmalara karşı durmasında hatta ülke düşmanları ile mücadele etmede kritik bir sorumluluğun ana gereksinimi olarak gösterilmektedir. Ulusun kaderini doğru şekilde yönetecek kimselerin işin ehli yöneticiler olması gerektiği ve halkın da doğru yöneticiyi seçmesinin kaçınılmaz olması aslında iktidarın aşkın gücünün hem yasal hem de haklı dayanağı olarak gösterilmektedir(Levitsky ve Loxton,2013:108-113).

Bu rejimlerde iktidarın güçlü olması ve yönetim lisansının kapsamlı bir doğasının bulunması çoğu zaman ülkedeki kronik problemlerin çözülmesi gerekliliği ile haklılaştırılmaktadır. Ekonomik kriz içinde bulunan, yoksullukla mücadele eden, sosyal ve siyasi problemleri her daim yakından hisseden ulus, aynı zamanda onun gelişmesinin başka uluslararası aktörler tarafından engellendiği hissi ile yoğrulmaktadır. Bu manzara ile karşılaşan halkın güçlü bir iktidar istemesi beklenmekte ve ancak güçlü haklar ile donatılmış bir iktidarın sorunları çözeceğine halk inandırılmalıdır(Mazepus vd.,2016:3-14).Söz konusu algının doğal uzantısı ise güçlü bir iktidar olacaktır.

Bu rejimlerde iktidarın güç ve yetkileri iki yöne doğru genişlemektedir. İlk güç artırımı doğrudan halk nezdinde aşkın bir iktidar yaratırken ikinci güç artırımı ise ülkenin

kurumları ve demokrasinin diğer aygıtlarına doğru uzanmaktadır. İki unsur ise birbirini besleyerek tüm ülke dinamikleri kapsayan kapsamlı bir iktidar yaratmaktadır. İktidarın güç artırımı kontrol ve denge mekanizmalarının sağlıklı şekilde işlemesine engel olacak şekilde yargı, bürokrasi, medya, muhalefet ve sivil toplum üzerinde bir otorite gelişimini ön görmektedir.

İktidarın kendi yürütme gücünü artırma girişiminde bulunduğu her olay ve olgu aslında yargı, muhalefet ve bürokrasi üstünde bir yitim yaratacağından, iktidarın demokrasinin diğer unsurlarına karşı otoriter bir genişlemeye gitmesi söz konusudur. Bunun doğal uzantısı ise demokrasi ihtimalinin azalmasıdır(Esen ve Gümüşçü,2016:2-14). İktidarın güç artırımı talebi muğlak düşmanlar, gizli klikler yahut dış etki ağlarını hedefe koyarak aslında gücün genişleme alanının ülkenin kurumlarına karşı olmadığını, bunun ülkenin sağlıklı şekilde düşmanlarına karşı savaşması için atılan adımlar olduğu söylemi bir manipülasyon aracıdır. (Mazepus vd.,2016:3-14). Aslında iktidarın güç artırımı demokrasinin diğer aktörlerine karşı gerçekleşmektedir.

İktidarın hibrid rejimlerde otonom ve etkin kurumların varlığına karşı bir sempati beslemediği ve bunu arzu etmediği bilinmektedir. Bu durum ise her defasında yürütmenin gücünü artırırken aynı zamanda iş yükünü artırmakta ve performansını da düşürmektedir. Kurumlar arası güven problemi yaşayan bu rejimlerde iktidar tüm yönetim sürecini kendi filtre mekanizmaları ile idari şemsiyesi altında toplayarak bu güven bunalımını atlatmak istemekte fakat sonuç olarak bir yönetim krizi ve kalitesizliği doğurmaktadır(Levitsky ve Way,2010:20).

Hibrid rejimlerde sınırsız bir otoritesi bulunmayan iktidarların kendine dair yaşadıkları iktidar bekası kaygısı, iktidarın güç artırımı beklentisi ve bunun diğer aktörler ile çekişme getirmesi sonunda hem sürekli siyasi ve toplumsal gerilimler yaratmakta hem de yönetim ve idari açıdan kalite-etkinlik sorunları doğurmaktadır.

Hibrid rejimlerdeki yöneticiler geleneksel karar verme süreçleri olarak yasama organlarını tercih etmek yerine idari yönetim aygıtlarına odaklanmaktadır(Selçuk,2016:10-14). Bunun doğal uzantısı ise kararnameler, bakanlar kurulu kararları, kanun hükmünde kararnameler, başkanlık kararları gibi uygulamaların gündeme gelmesine neden olmaktadır

Parlamentoda çoğunluğu sağlayan bazı hibrid rejimlerde ise yasamanın partizanlaştırılması sonrası kanunlar partizanca sonuçlar doğurmakta ve başkanlık kararları gibi uygulamalar ile içerik açısından bu kanunlar örtüşmektedir. Örnek olarak hibrid rejimlerde başkanlık kararları bir idari yönetim mekanizması olarak kullanılabileceği gibi parlamento çoğunluğuna sahip iktidar partisinin olduğu parlamenter sistemlerde de, hükümete

partizanca bağımlılık kendisini mecliste hissettirmektedir. Bu nedenle partizan kanunlar rahatça meclisten geçmektedir(Peruzotti,2001:144 ,151).

Hibrid rejimlerin başındaki yöneticilerin hızlı alınan, fikir teatisi süreçlerine kapalı ve etraflıca tartışılmamış kararlara daha yatkın olduğu bilinmekte ve politika üretim süreçlerinde bencil yaklaşımlar takındıkları görülmektedir. Bu durum, başkanlık kararnameleri ile meclisin yönetim sürecinden uzaklaştırılması olarak görülebileceği gibi parlamenter sistem altında meclisin yüksek iktidar çoğunluğu üzerinden partizanlaştırılması olarak ta meydana gelebilmektedir(Özbudun,2000:152). Her hâlükârda yasama görevinin asli fonksiyonundan uzaklaştırılması ve yerine iktidarın icra gücü ile yasal normlar oluşturduğu bir manzara görülmektedir. Bu durum, Latin Amerika'daki hibrid rejim gözlemlerine dayanarak terminolojide *decretismo*(*kapsamlı yürütme yetkisi*) olarak adlandırılmaktadır.

Kapsamlı Yürütme Yetkisi, hukuk normlarını doğrudan etkilemektedir. Hukuki sonuç doğuracak yasal adımların meclisin görevini sağlıklı şekilde yerine getiremediği ortamda idare tarafından yaratılması, toplumda üretilen siyasi kuralların adalet, hakkaniyet, tarafsızlık ve uygulanabilirlik açısından sorgulanmasını da kaçınılmaz kılmaktadır(Morgenbesser,2014:28-30). Yürütmenin yasamayı kontrolü altına aldığı yahut etkisizleştirdiği noktada demokrasinin doğası ve üretilen kuralların kalitesine dair soru işaretleri oluşması doğaldır (O'Donnell ,1994:66-67).

Hibrid Rejimlerde yürütmenin diğer organlara kıyasla kapsamlı bir yetki kataloğu olduğu görülmekte ve bu durumun idari kontrol, istikrar ve asayiş üzerinden değerlendirildiği anlaşılmaktadır. İdarenin icrai kuvveti hem otoritesinin konsolide olmasını sağlamakta hem de devletin diğer unsurlarına karşı sınırlayıcı tedbirler getirmektedir. Bu sınırlamalar sonunda diğer kamu organlarına karşı güç artırımı oluşmaktadır. Söz konusu güç artırımı 6 açıdan ele alınabilir.

İlk olarak yürütme organı karar alma süreçlerde ağır ve orantısız bir yetkiye haiz olmakta ve politika üretimine dair yoğun bir kontrol gerçekleştirmektedir. Devlet başkanı ve ona bağlı idari organları kapsayan bürokrasi hem gündemi hem de siyasete dair öncelikli konuları seçmekte ve buna dair karar zincirini gerek yasal gerekse idari açıdan oluşturmaktadır(Esen vd,2023:23)

İkinci olarak, yürütme doğrudan yasama sürecini kontrol etmekte ve yoğun bir şekilde etkilemektedir(Levitsky ve Way,2002:55-56,2010:2-14). Yürütmenin başındaki kişiler gerek meclis çoğunluğu gerekse bürokratik manipülasyon teknikleri ile başta seçimler olmak üzere, parlamento, yasa yapım süreci ve muhalefetin niteliği üzerinde çeşitli nüfus artırıcı adımlar

atmaktadır. Yasa yapım ve onama süreçleri yürütmenin eliyle zayıflatılıp, iktidar daha çok idari eylemlere odaklanmakta ve tek taraflı idari kararlar vasıtasıyla politika üretmektedir.

Hibrid rejimler altında iktidar seçim sistemini çoğu zaman kendi meşruiyetinin bir vasıtası olarak kullanırken, seçimleri tamamıyla kendi arzusuna göre şekillendiremeye bile önemli manipülasyon aracı olarak kullanmaktadır. Seçmen listelerinin hazırlanması, seçim bölgeleri, oy verme faaliyetleri, sayım faaliyetleri ve seçim kurulları iktidar tarafından gelecek baskı ve etkiye açık durumdadır. Seçim faaliyetleri; seçim propagandası başladığı andan mazbataların alındığı ana kadar iktidarın gölgesi altında geçmekte ve çeşitli hileler olağan bir durum olarak gözükmemektedir. Bu hileler tüm seçim sistemini yoğun şekilde ihlal etme ve oy oranını doğrudan değiştirecek güce sahip olmasa bile muhalefeti taciz etmekte ve muhalefetin rahat, huzurlu ve adil bir süreç yaşamasını engellemektedir(Morgenbesser,2014:25-31).

İktidarın diğer bir güç artırımı unsuru ise yargının bir iktidar mekanizmasına dönüşme ihtimali olarak görülmektedir. Hibrid rejimlerde yargı iktidar tarafından sürekli şekilde direktif almakta, sık sık tavsiye ve yönlendirmelere maruz kalmaktadır. Gerek delegasyoncu demokraside gerekse rekabetçi otoriterlikte yargı unsurları kanuni ve fiili güvencelerini tam olarak sağlamaktan uzak kalmaktadır. Terfi, görev yeri değişimi, atama sistemi, maaş politikası, emeklilik hakları, dosyadan el çektirme gibi yargı mensuplarını doğrudan etkileyecek aygıtlar iktidarın yargı üzerinde güç artırma politikalarının araçları olarak görülebilir(Levitsky ve Way, 2002:56-57).

İktidar tarafından getirilen yargı paketleri çoğu zaman idari yargı, anayasa mahkemesi ve adli yargı mensuplarını oluşturan daireleri etkilemekte ve dava daireleri siyasi ‘reformlar’ sonucu iktidarın istediği sonuçları üretebilmektedir. Caydırma politikaları ve disiplin soruşturmaları gibi aygıtlar ile yargı adalet sağlamaktan çok iktidarı memnun edecek süreç yönetimine doğru her an kayma tehlikesi yaşamaktadır.

Başka bir faktör ise idari gücün kendi yetkilerini merkezileştirme faaliyetleri olarak görülebilir. İktidar yürütmenin gücünü bir güçler ayrılığı unsuru olarak görmekten çok devletin diğer aygıtlarının da üzerinde ve onu kontrol edecek yegâne otorite olarak telakki etmekte ve yürütme egemen pozisyona sokulmak istenmektedir. Devletin tüm kurumları, bürokrasi ve kolluk kuvvetleri, piramitin en üzerinde yer alan yürütmeye hizmet etmelidir. Bu idari şema ülkedeki muhalif unsurları yönetebilmek adına kusursuz şekilde işlemeli ve devlet bir bütün olarak iktidarın idari makinası haline gelmelidir. Devlet ile iktidarın birleşme ihtimalini taşıyan bu süreç muhalefeti daha rahat kontrol etme ve toplumsal aktörleri baskı altına alma ihtimalini artırmaktadır.

Hibrid yönetimler altındaki iktidarlar yoğun şekilde yönetsel krizler ile uğraştıklarını ve ülkedeki ciddi problemler ile karşı karşıya olduklarını sık sık tekrar etmekte ve bunu kendi avantajına kullanmaktadır(Esen vd.,2023:239). Sürekli olağanüstü durumlar ve tehditlerin olduğu bir ülkede iktidar halkı kolektif travma ile güvenlik politikaları üzerinden bir bayrak etrafında toplama gücüne ulaşmaktadır. Bu politikanın yarattığı diğer sonuç ise ülkede ohal kararları ve yürütmenin elini güçlendiren diğer acil idari kararnameler olacaktır. Böylece yasa yapımı faaliyetleri daha haklı gerekçeler üzerinden idari kuvvete tevdi edilmekte ve iktidar kanun hükmünde kararname gibi aygıtlarla yasama erki yerine kendi gücünü ikame etmektedir.

Yukarıda görüldüğü üzere çeşitli idari vasıtalar ile hibrid yönetimler altında iktidarın gücü diğer devlet aygıtlarına nazaran öne çıkmakta ve yürütme diğer aktörlere oranla güç artırıcı eylemleri hayata geçirerek kendi manevra alanını sürekli genişletmektedir. Demokratik kurumların bu sistemde var olması onların etkili işlediğini göstermemekte, bu aktörler iktidarın kapsamlı gücü altında sürekli bir baskıya maruz kalmaktadır.

1.4.3. Kurtarıcı - Popülist Liderlik

Hibrid Rejimlerde iktidardaki yöneticilerin güçlü, cesur ve çoğu zaman ülkenin kaderini karanlık güçlere karşı savaşarak kurtarma hedefi gösteren bir profil çizmek istediği yahut böyle takdim edildiği görülmektedir. Ulusun kurtarıcısı olma görevi gerek delegasyoncu demokraside gerekse rekabetçi otoriterlikte ona çarpıcı bir misyon yüklemektedir. Delegasyoncu terminolojide *salvadores de la patria* yani ulusun kurtarıcısı olan lider aynı zamanda karizmatik ve kült bir yönetici yaratma gayreti göstermektedir(O' Donnell,1994:65). Gelişmekte olan ülkelerde ve yerleşik demokrasiden uzak az gelişmiş uluslarda, kurumlar aleyhine lider ve bireyin siyaset sahnesinde ağırlık sahibi olması, üstün bir lider portresi (*personalismo*) yaratacaktır. Bu durum sonucunda liderin kaderi, ulusun kaderi ile birleşecek ve lider iktidarını güçlendirirken ona hem aşkın bir nitelik kazandıracak hem de ahlaki bir referans tanıyacaktır.

Söz konusu niteliklerin bir başka boyutu ise siyasi güce vurgu yapmaktadır. Aşkın niteliklere sahip ve kutsal bir dava uğruna savaştığı söylenen yöneticinin halkın da iradesini taşıdığı vurgulandığından ortaya hem ulusun kaderini belirleyen, hem de olağanüstü karakteristiklerle donanmış iktidara haiz bir profil çıkmaktadır (Özbudun,2000:151). Bu yöneticilerin güç artırımına gitmesi veya gitmek istemesi “çeşitli krizlerle boğuştuğu açık olan ülke için yadırganmamalıdır” söylemi söz konusu değerler üzerinden gelişmektedir.

Liderin sistemi, sistemin ise lideri otoriterleştirdiği bu bakış açısı, yönetim sürecinin kurumlar ve bürokratik mekanizmalardan uzaklaşarak liderin kişisel nitelikleri ve tercihleri

çerçevesinde şekillenmesine olanak tanımaktadır. Hibrid rejimlerde temsilcilerin halkın iradesini yansıtmaya iddiası ile yasal dayanak oluşturduğu bu uygulama, rekabetçi otoriterlikte ulus adına en sağlıklı kararı yürütme erkinin başındaki liderin vereceği bakış açısı ile desteklenmektedir(Elçi,2019;Mazepus vd.,2016:6-13). Yoğun şekilde kişi ile bağlantılı olan bir iktidar erkinin yönetim mekanizmalarını bloke edeceği, performans ve iş yükünü artıracığı ve yönetime dair kalite problemi doğurma ihtimali açık olduğu gibi adil ve hakkaniyet içeren sonuçlar üretmesi de zordur. Bu durum ise hem halk hem de lider için daha çok güven bunalımı ve istikrarsızlık yaratacaktır(O'Donnell,1994:59-62).

Hibrid rejimlerin doğası organikçılık bakış açısını desteklenmektedir. İktidarın arkasındaki kitleler hem sistemin hem de ülkenin yaşayan bir organizma üzerinden okunmasına şahit olmaktadır. Yönetici kimseler ulusun yaşadığı sorunları biyolojik bir varlığın hastalığı ile özdeşleştirmekte ve vatanın yaşadığı problemleri bir hastanın geçirdiği kriz olarak görmektedir. Bu hastayı kurtaracak yegâne kişi ise üstün niteliklere sahip doktor olan yöneticidir. Ulusun yapması gereken şey ise tedavi sürecini sorgulamadan doktorun yazacağı reçeteye harfiyen uymak olacaktır. Bu yüzden hibrid rejimlerde ülke problemlerinin çözümüne dair acı reçete örneklendirmesi sık görülmekte ve başarılı olmak için istenmeyen bazı ilaçların kullanılması gibi benzetmeler yapılmaktadır. Söz konusu referanslar iktidarın ülke ve topluma dair organik yapı bakış açısını göstermektedir(Taş,2015:778).

İfade edilmeli ki, hibrid rejimlerin başındaki yöneticilerin gösterdiği özelliklerin çoğu popülist bir liderin ortaya koyduğu siyasi duruş ile örtüşmektedir(Levitsky ve Loxton,2013:110-115). Bu açıdan farklı tonlarda da olsa, hibrid rejimlerdeki lider prototipinin yaratmaya çalıştığı karizmatik portre, günümüzde popülizm literatürünün demokrasilerdeki problemlere dair derinlemesine analiz ettiği vakalara yakın örnekler sunmaktadır.

Günümüzde çoğulcu demokrasilerin dahi tecrübe ettiği popülist momentum, bazı karizmatik kurtarıcı lider örneklerini batı demokrasilerinde gündeme taşımıştır. Söz konusu gözlemler hibrid rejimlerdeki siyasi lider referansları ile benzerlikler içermektedir(Galston,2017;Di Tella,1997:187-193). Bu açıdan yerleşik demokrasilerdeki bazı popülist liderler de karanlık güç odakları ile uğraşmakta ve ulusun tek kurtarıcısının kendileri olduklarını ifade etmektedir. Bu noktada popülizm literatürünün, kurtarıcı-popülist lidere dair söyledikleri önem kazanmaktadır.

Popülist lider her şeyden önce insanların duygularına hitap eden basit ve duygusal bir söylem icra etmekte ve insanları hızlıca mutlu ederek onların desteğini satın almaya çalışan fırsatçı politikaları yaratan kişiler olarak tanımlanmaktadır(Mudde,2004:542). Bu politikalar çoğunlukla rasyonel ve en iyi politikalar olmaktan uzak, basit, uygulanabilir ve insanları

kolayca memnun eden çözümler sunmaktadır. Popülist momentum ile ilgili tanımlamaların çoğu iki referans konusunda mutabıktır. Bunlar elitler ve halk olarak popülizmin iki grubun ilişkileri üzerine çatışmadan güç aldığını ifade eder (Mudde,2004:543).

Bu “diğer” ya da “öteki” söylemi hem demokratik sürecin dışında bir motivasyon yaratmakta hem de toplumun karşısında ve onun kazanımlarını yok edebilecek kamplaşmaya neden olmaktadır. Bu süreç halkı hem ötekileştirmekte hem de halk krizlerden etkilenirken, ona düşmanlar sunmaktadır. Bu aşamada elitlerin toplumdan ayrıştırılması ve onlara duyulan kin, toplumun kimlik edinim sürecinde önemli bir katkı sağlamaktadır(Elçi vd,2022:328).

Popülist lider "halk" ile "seçkinler" arasında bir kamplaşmayı vurgularken bu yapıların her birinin homojen olduğunu da ifade etmektedir. Halkın kendine ait çıkarları olduğu gibi elitlerin de çıkarları bulunmakta ve elitler bu çıkarları, halk aleyhine sürekli şekilde genişletmek istemektedir. Bu iki grup sürekli çatışmakta ve birbirinin değerlerine karşı durmaktadır. Bu ayrımlar ampirik olduğu kadar ahlakidir(Galston,2018: 12). Halkın homojen olduğu ve diğer tek bir düşmanın da yine homojen olan yozlaşmış elitler olduğunu kabul ettiğimizde hiçbir azınlık hakkı var olamayacaktır. Çünkü toplum iki kampa ayrılmakta ve meşru olmayan tek bir düşman kampı bulunmaktadır(Mudde,2019:579).

Popülistler çoğunlukçu sistemden güç alsa da sadece çoğunlukçuluğu değil egemenliğin doğasını da tehdit eden yaklaşımlara girebilir. Çünkü popülistler egemenliğin tesisi için gerekli olan kurallar manzumesi ve kurumlara karşı ciddi bir karşıtlık içindedir. Bu açıdan popülizm demokrasiye karşıt bir olgu olmasa bile popülist lider liberal demokrasiyi tehdit edebilmektedir(Galston,2017:29).

Popülist yönetici, halkla karar vericiler arasındaki her türlü aracıya karşıdır (Pasquino, 2008: 21).Ona göre, kitlelerin onu yöneten lider ile arasında doğrudan bir bağ kurması daha önemlidir(Taggart,2002:67,2016). Bu liderlerin halka sunduğu söylem ise siyasetin halkın yönetiminden uzaklaştığı ve halkın artık onu kontrol edemediği dolayısıyla bu bağın tekrar kurulması gerektiğidir. Bu bağ kurumlar üzerinden değil doğrudan onu temsil eden lider üzerinden kurulacak ve halk siyasete yabancılaşmaktan kurtulacaktır(Kriesi, 2014:363).

İfade edildiği üzere Mudde’ye göre(2004:543) popülist söylem toplumu iki düşman ve homojen gruba ayırmakta ve temiz yahut düzgün halkın karşısına yozlaşmış elitleri koymaktadır. Siyaset ise halkın genel iradesi olarak görülmeli ve onu gerçek manada temsil etmelidir. Popülist liderlere göre siyasi partiler ve diğer kurumlar lider ile halk arasında her daim yapay bir ayrılık yaratmakta ve kurumlar kendi çıkarlarını halkın üzerine tutarak, halkı unutmaktadır. Popülist lider ise buna karşı mücadele etmekte ama bunu yaparken devrimci olmaktan çoktan reformist bir görüntü sergilemektedir. Politik partilerin ve kurumların

kendisine bir karşıtlıktan çok bunların yerleşik güç odaklarının elinde yozlaşması popülist lider için sorun teşkil etmektedir(Mudde,2004:543-546).

Popülist lider, seçkinleri umutsuzca yozlaşmış gruplar olarak ele alırken, insanları ise erdemli olarak konumlandırmaktadır. Yozlaşmış fakat etkili bir güç odağı olan elitlerin ise güçten düşmesi için halkın kendisini kısıtlamalar olmadan yönetmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bu yönetim ise arada hiçbir yapının olmadığı sadece erdemli popülist bir liderin olduğu yönetim ile olacaktır. Bu lider halkın gerçek temsilcisi olduğundan insanlar ile arasında bir katman bulunmamakta, tek meşru güç olan halkı ve onun isteklerini vasıtasız bir biçimde o yerine getirmekte ve halkı gerçek şekilde temsil etmektedir(Galston,2018: 12).

Canovan, demokrasinin iki çehresi olduğunu ve bunlardan ilkinin kurtarıcı diğersinin ise faydacı bir yön taşıdığını ifade etmektedir. Söz konusu iki olgunun birlikte yaşaması ise popülist vurguyu güçlendirmekte ve bu ikisi arasındaki gerilimden popülizm beslenmektedir(Canovan,1999:2-3,8).

Demokrasinin kurtarıcı yüzü bir ideale seslenmekte ve siyaset üzerinden topluma kurtuluş yahut hürriyet vadetmektedir. Halkın fikri ve iradesinin en üst güç kaynağı olduğuna dair bakış açısı kurtarıcı anlayış biçiminin ana unsuru olarak görülebilir. Halk meşruiyetin ana girdisi olarak kendi kaderini ele almalıdır. Pragmatik alanda ise demokratik kurumlar, kurallar manzumesi üzerinden toplumsal fikir ayrılıklarını ve çatışma ihtimalini yöneten mekanizmalar olarak görülmektedir. Pragmatik açıdan ise demokrasi bir yönetim sistemidir. Bu yönetim biçimi kurumlar üzerinden gücü sınırlandıran, gücün kötüye ve keyfi şekilde kullanılmasını engelleyen, bunu öngörülebilir dinamiklere bağlayan ve kurumlar vasıtasıyla kullanan bir yapıdır (Canovan,1999:9-13).

Pragmatik açıdan demokrasinin onu işlevselleştiren kurumlar üzerinden ele alındığı bir ortamda demokrasinin kurtarıcı yüzü unutulmamalıdır. Demokrasinin kurtarıcı yüzü anti kurumsal bir motivasyondan güç almaktadır. Romantik bir şekilde doğrudan işleyen bir demokrasi algısı, halkın her şeyin üzerinde olduğu bilinci, yabancılaşmaktan ve güçten uzaklaşma korkusu, doğrudan gücü kullanma dürtüsü bir bütün olarak kurumsal dinamiklerle çatışma yaşamaktadır(Canovan,1999:9-13)

İşte popülist lider bu iki noktanın geriliminden güç almakta ve aradaki boşluğu istismar ederek güçlenmektedir. Popülist lider güçlendikçe iktidara gelecek yahut iktidarını sürdürecektir, bu ise vadedilen şeylerin gerçekçilikten uzak olması sorununu doğuracaktır. Popülist lider çoğunlukla gerçekçilikten uzak şeyler vadettiği için bunu yerine getiremeyecek bu ise daha çok popülizme neden olarak bir kısır döngü yaratacaktır(Canovan,1999:12)

Popülist lider, yalnızca ekonomik problemler nedeniyle umutsuzluğa kapılan kitlelerin, ülkedeki genel adaletsizlik nedeni ile ortaya çıkan kızgınlığın yahut bazı çıkar gruplarının toplumun geneline karşı orantısız zenginleşmesine karşı duyulan bir öfkenin yansıması olarak görülmemelidir. Popülist lider daha sistematik ve kapsamlı bir bakış açısını temsil etmektedir (Galston,2018:10-11).

Lider, halkın egemenliği ilkesini kabul etmekte ve bu açıdan diktatoryadan daha çok çoğunlukçu bir görüntü sergilemektedir. Bu çoğunlukçuluğun anayasacılık faaliyetlerine karşı bakış açısı ise problemlidir. Resmi kurumların, bürokrasinin ve yasal yahut idari prosedürlerin çoğunluğun iradesini yansıtmada problem teşkil ettiğini düşünen lider, birey ve azınlık gruplarına karşı da çelişkili bir anlayışa sahiptir. Bu açıdan popülist lider demokrasi içinde dahi liberal olmayan bir demokrasiye vurgu yapmakta ve revaçtaki popüler görüşleri bir kamu politikasına dönüştüren araçları sahiplenmektedir. Bu araçlar faaliyetini yerine getirirken büyük problemlere karşı etkili çözümler üretme yetisinden uzaktır (Galston,2018: 11).

Paul Taggart'tın(2000:95,2016) da ifade ettiği gibi popülist liderin hitap ettiği kesim bir sınıf olmaktan çok çoğu zaman hayal edilmiş ve yaratılmış bir makul çoğunluk, bir topluluk olarak telakki edilmektedir. Lider bir toplumda kimi temsil ettiğini söylerken bu aslında bir merkez alan olarak telakki edilmekte ve seçmenin çoğunluğu olarak görülmektedir (Mudde,2004:559-60).

Ne var ki bu alan belli bakış açısı ile tüm ulusun efsanevileştirilmiş alt kümesi ve tipik bir formunu hem yaratmakta hem de yüceltilmektedir. Örnek olarak bir tarafta yozlaşmış kent seçkinleri ve kaynakları sömüren politikacılar bulunmakta diğer tarafta ise saf köylü, taşra mensubu ve şehirdeki fakir halk yer almaktadır. Böylece sessiz çoğunluk, makul çoğunluk, sokaktaki vatandaş, millet gibi kavramlarla seçmen hayali bir ortalama yurttaş prototipine sokulmaktadır. Bu durum ise popülist liderin aslında birilerini merkeze koyarken birini dışlamakta olduğunu ve bu açıdan çoğunlukçu hatta demokratik olmayan bir kampı temsil ettiğini göstermektedir(Mudde,2004:547).

Klaus von Beyme'ye(1996:84) göre günümüz demokrasilerinde dahi siyaset sınıfı çeşitli enstrümanlar ile köklerinden uzaklaşmakta ve seçmene yabancılaşmaktadır. Partilerin finansmanı, siyasi aktivitelerin monopol bir hal alması, siyaset yapımına katılmanın eğitimli kişiler için bile zor olması, parti sistemlerinin tek düze olması, teknokratik özerk kurumların siyaset sahnesinde gücünün artması, ulus üstü yapıların siyasete dair bir çok karar mekanizmasında yer alması sıradan vatandaşın siyaset süreçlerine inancını kaybetmesine ve yabancılaşmasına neden olabilmektedir. (Mudde,2004:552).

İfade edilmeli ki popülist lider bu yabancılaşmayı tersine döndürmeyi vadetmekte, halkın temsilcisi olduğunu ve yerleşik yozlaşmış elitlere karşı mücadele ettiğini vurgulamaktadır(Elçi,2019:1-6). Popülist lider kendini bu gruplardan soyutlasa da kendisi gerçek manada bir yabancı değildir. Çoğu zaman bu elitler grubunun bir parçası ve onlar ile ilişkileri olan bir konumda bulunan popülist liderler ekonomik açıdan da hayli zengin olabilmektedir. Bu noktada popülist lider bir yabancı olmaktan çok karşı elit olarak hareket etmekte ve halkın gerçek temsilcisinin yozlaşmış elitlerden çok kendisinin temsilcisi olduğu erdemli kadrolar olduğunu ifade etmektedir (Mounk,2018:108;Mudde,2004:559-560).

Popülist olgunun vurguladığı öncelikli alanlar ise siyasi vaka, güç ilişkileri, ülkedeki problemler ve yerleşik elitlerin durumu yahut savundukları değerler ile yakından ilgilidir(Kazin,2017:288-292). Bu durum batıda liberal bireycilik ile mücadele olabileceği bir başka ülkede çok kültürlülük ile verilen kavgaya dönüşebilir. (Canovan,1999:4)

Popülist liderler bu bakış açısı eşliğinde, sadece yerleşik güç ilişkilerine karşı tepki göstermemekte aynı zamanda otoriteye karşı bir davette bulunmaktadır. Popülist kimseler halk için ve onlar adına hareket ettikleri vurgusunu sıkça tekrarlayarak aslında bu mücadelenin hem meşru hem de egemen olan halkı temsil ettiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu süreç onlar nezdinde tamamen demokratik bir durum olarak görülmektedir (Canovan,1999:5)

Popülist liderin siyasi çıkmazı, popülizmin hem anti-politik hem de aşırı politik olmasında yatmaktadır. Siyasetin gücün dağıtımı ve farklı çıkar gruplarının farklı konulara dair çatışmadan uzak şekilde bir platformda çözüm üretmesi olduğu idrak etmek önemliyken, popülist liderin uzlaşmadan ve çözüm sisteminden kopacak şekilde meşru muhalif unsurları reddetmesi anti-politiktir(Mudde,2019:579-581). Müller'in de(2016) ifade ettiği gibi lider sadece halkı temsil etmekte ve bunu sadece o yapabilmektedir. Üstelik lidere göre siyaset dahi gereksizdir çünkü halkın fraksiyonlara ayrılmasına gerek yoktur, halk tek bir bünyedir ve çatışmanın yönetilmesi gereksizdir çünkü halk birleştiğinde çatışma olmayacaktır(Müller,2016:3) Popülistler aynı zamanda her şeyin halkın iradesine bağlı olduğunu düşündüğü için aşırı politiktir. Sonuçta siyaset 'halkın genel iradesinin' tezahürü olduğu için bununla kıyaslanabilecek bir güç yoktur. Bunu yaparken ise siyasetin tekrar doğru şekilde ele alınması gerekecektir. (Mudde,2019:581)

Görüldüğü üzere popülist kimseler, seçmenleri yerleşik güç odaklarına ve yozlaşmış iktidarlara karşı mücadele etmeye çağırmakta ve bunu yaparken demokratik şekilde hareket ettiklerini ifade etmektedir. Kuşkusuz popülistlerin kullandığı araçlardan olan referandum gibi uygulamalar bu noktada doğrudan demokrasi ile sıkı bir bağlantı içinde olduğu için popülist

motivasyona meşruiyet sağlayan zeminin aracı olarak görülmektedir. (Mounk,2018:108;Canovan,1999:7)

Popülist kimseler yozlaşmış kurumlar ve devlet yapılarını devreden çıkararak insanların aracısız ve doğrudan temsilcisi olduğu vurgusunu yapmakta ve buradan güç almaktadır. Bu bakış açısı çoğu zaman karizmatik, kurtarıcı lider vurgusu yapan kişileri ön plana çıkarmaktadır. Bu durum ise siyaseti daha çok kişiselleştiren, kurumların ve yasal prosedürlerin küçümsendiği bir sisteme kapı aralamaktadır. Bunun meşru ayağı ise bürokratik yapılar üzerinden halktan uzaklaşan siyasetin tekrar halka getirildiği söylemidir.(Canovan,1999:14).

1.4.4. Hesap Verebilirlik Kriterinin Zayıflığı

Hesap verebilirlik kavramı halkın bahsettiği temsil yetkisini kullanma ve bunu yaparken bunun doğurduğu ahlaki, adli, cezai ve hukuki sorumluluğu üstlenebilme sürecidir. Hibrid rejimlerdeki yöneticiler nazarında ise bu kavram iktidarın gücünü sınırlandıran bir düzene işaret ettiğinden rahatsız edici bir durumdur. Bu rejimlerde yönetici mümkün olduğunca hesap verme kavramını göz ardı etmeye çalışmaktadır(Özbudun,2000 150-153).

Hesap verebilirlik kavramı yönetici ile seçmen vatandaş arasında sorumlulukların paylaşıldığı ve bu sorumluluk sonunda ceza mekanizmasının işlediği bir düzene işaret eder. Seçmen yetki devri ile yöneticiye kendisini temsil etme, onun adına karar alma hakkı tanırken yapılan eylemlerin hatalı olması durumunda bu sürecin denetlenmesi ve yöneticinin yetki devrini kötü kullanması ihtimali ortaya çıkmaktadır(Papadopoulos,2016:205-216). Bunun getirdiği sonuç ise sorumluluk sisteminin işletilerek yöneticinin cezalandırılmasıdır(Schmitter,2004:47). Bu cezalandırma çoğu zaman yöneticinin sandıkta seçilmemesi olarak tezahür ederken bazen kurumlar eliyle adli anlamda bir cezalandırma olarak ta düşünülebilir.

Her iyi işleyen temsili demokraside öngörülebilir şekilde işleyen bir hesap verebilirlik sistemi bulunmaktadır. Öyle ki, en otokratik sistemlerde dahi belli bir hesap verebilirlik olgusunun var olduğu iddia edilmektedir. Yönetici halka değilse bile tanrıya karşı hesap vereceği bilincini taşımaktadır(Schmitter,2004:48). Modern demokraside ise siyasi manasıyla hesap verebilirlik, her vatandaşın hakları ve sorumluluğu ile birleşen, yetkili kişilerin sınıma maruz kaldığı ama kendini savunabildiği bir platformdur. Bu platform siyasi ve hukuki olarak ortaya koydukları eylemlerin değerlendirilmesi, uygun bulunması ve ibra edilip edilmemesi noktasında ele alınmaktadır.

Hesap verebilirlik olgusunun iyi işlemesi için kurumsallaşmış bir nizam içinde hayat bulması gerekmektedir. Bu ise kurallar manzumesinin iyi anlaşıldığı ve net bir şekilde

tanımladığı yol haritasıdır. Vatandaş ve yönetici tarafından yetki devri, temsiliyet ve getirdiği sorumluluklar iyi idrak edilmiş olmalıdır. Ayrıca, bu değer yasa ve yargı mekanizmasının eylemleri ile bir teminat üzerinden desteklemelidir. Yöneticinin eylemleri sonucunda soruşturmaya, kovuşturmayaya ve cezai açıdan mahkûmiyete uğrama potansiyeli olduğu her daim göz önünde bulundurulmalıdır(Peters,2014:211-225).

Yatay Hesap Verebilirlik kavramı ise yönetici ile yönetilenin ilişki içinde bulunması dışında rejimin diğer kolları arasında ilişkilerden doğmuş bir kavramdır. Devletin kurumları arasında dinamikler sonucunda ortaya çıkan bu kavrama göre, söz konusu siyasi eylemlerin kontrol ve denge mekanizmaları sonucunda denetim sistemi hayat bulmaktadır(Peruzotti,2001,135-138). Yöneticinin bu süreç üzerinden yargı ve devletin diğer kurumları vasıtasıyla denetlenmesi ve hesap vermesi esas olmalıdır. Bu süreç çoğu zaman dikey hesap verebilirlik kavramı ile de ilişki içinde olabilir(Bogaards,2009:401-404).Örnek olarak seçmenin çoğunun desteklediği bir kararın Anayasa Mahkemesince reddedilmesi gibi sonuçlar doğurabilir yahut kemer sıkma politikası gibi bazı popüler olmayan uygulamaların idare mahkemelerince desteklenmesi olarak düşünülebilir.

Hesap verebilirliğin, konsept değerlendirilmesi kimi zaman zor olabilir. Hangi yöneticinin hangi oranda hesap verdiğini ölçmek kolay değildir. Buna rağmen vatandaşın sistemin yönetimine katılıp katılmadığı, yöneticilerin bu sürece duyarlı olup olmadığı gibi etkenler söz konusudur(Schmitter,2004:58).

Yerleşik bir demokraside hesap verebilirlik sadece dikey olarak değil aynı zamanda yatay olarak işleyen bir yapı içermektedir. Seçilmiş temsilcilerin sandıkta sorumluluğu sürekli şekilde sınanırken, güç dinamikleri açısından da bir sınırlandırmaya maruz kalmaktadır. Yargı, yasama, yerleşik uygulamalar, baskı grupları kamuoyunun iki seçim arası dönemde aktif protestosu eliyle bu hesap verebilirlik sürekli şekilde bir denetime tabi tutulmaktadır.

Hibrid Rejimler’de ise yatay hesap verilebilirlik anlayışı hiç bulunmamakta yahut önemli şekilde erozyona uğramış gözükmemektedir(Brinks, vd.2014:269-284;Menocal vd.,2008:33; Bogaards,2009:401-404;Ekman,2009:12-13,25).Yatay hesap verilebilirliğin güçlenmesini sağlayacak kurumlar, delegasyoncu yöneticiler yahut rekabetçi otoriter liderler açısından gereksiz görülmekte ve liderin başarılı bir şekilde çalışmasını engelleyen ayrıntılar olarak telakki edilmektedir. Böylece söz konusu kurumların gelişmesi, istenmeyen bir vaka olarak ele alınabilir(Mete,2022:116-118).

Hibrid rejimler ilke olarak hesap verebilirliği inkâr etmemesine rağmen, hesap verebilirlik ilkesinin hayata geçmesi için gerekli olan kurumsal zeminin oluşmadığı bir sistem olduğundan sorumluluğun denetlenmesi oldukça zayıf bir ihtimaldir(Wigell,2008:231-238).

Konsolide olmuş bir demokraside hem seçmenin hem de kurumların haksız bir fiil işleyen yöneticiyi sorgulaması hatta cezalandırarak görevden el çektirmesi kurumsal mekanizmalar ile teminat altına alınmıştır(Kubicek,1994:424).Hibrid rejimlerde ise böyle bir sınırlandırma dinamiği söz konusu değildir.

Yatay hesap verebilirliğin çalışmadığı noktada karşımıza önemli ihlaller çıkmaktadır. Şöyle ki, parlamentonun ve yargının yönetici üzerindeki denetimi işlememekte, buna ek olarak yargı bağımsızlığı hasar almaktadır. Özellikle hükümet kanadından yargıya müdahale açık bir hal almaktadır. Bu durum yargısal denetimin işlemlerini tamamen sorunlu hale getirir(Croissant, 2003:69)

Hibrid rejimlere dair karşılaştırma yapıldığı noktada ise bazı gözlemlerden bahsedilebilir. Örnek olarak delegasyoncu demokraside yatay hesap verebilirlik süreçlerinin görülmemesi, rekabetçi otoriter sistemlerde de aynı şekilde izlenmekte fakat buna ek olarak rekabetçi otoriter sistemler dikey hesap verebilirlik noktasında da problemler yaşamaktadır(Esen ve Gümüşçü,2016:3; Mete,2022 :131).Dikey hesap verebilirlik kavramı seçimlerin hür, şeffaf ve adil şekilde yerine getirilmesi ile sıkı sıkıya bağlı olduğundan bu rejimlerde seçimlere dair yer yer problemlerin yaşandığı ve seçim sürecinin iktidarın tacizine açık hale geldiği unutulmamalıdır. Levitsky ve Way'in(2002) de ifade ettiği gibi seçimlerde bazı adayların siyasi bahaneler ile seçim sürecinin dışına itildiği, manipülasyon tekniklerinin uygulandığı ve iktidar dışı aktörlerin kendisini anlamlı şekilde anlatmasına izin verilmediği noktada hür ve adil bir seçim söz konusu olmadığından dikey hesap verebilirlik kavramı da yara alacaktır.

Hibrid rejimlerde iktidar otoritesini artırmak isteyecek ve bunu yapmak için güç artırıcı politikalara yönelmeyi deneyeceğinden yatay sorumluluğun artırılması bu rejimlerin yönetimleri için tehlike arz etmekte ve yönetimlerin ayakta kalabilmesi için tam tersi şekilde yatay hesap verebilirliğin azaltılması önem taşımaktadır(O'Donnell,1994:62; Wigell,2008:231-238).

1.4.5.Kayırmacılık ve Himayecilik

Kayırmacılık ve Himayecilik özü itibarıyla ekonomik değeri olan veya olmayan mal ve hizmetlerin, siyasi destek ve oy karşılığında, siyasi parti ve destekçisi yapılar tarafından, hedeflenen kesimlere dağıtıldığı bir sistemi ele almaktadır(Sayarı,2011,2014). Bu açıdan kayırmacılık(klientalizm), toplumdaki seçmen ve vatandaş grupları ile siyasi yapıların birbirleri ile olan siyasi-ekonomik çıkar ilişkileri etrafında şekillenen çok boyutlu bir dinamiktir.

Siyasi aktör, mal ve hizmetler karşılığında kendi desteğini temin ederken, desteklenen grup ise ihtiyaç duyduğu araçlara ulaşmaktadır. Benzer şekilde himayecilik(patronaj) anlayışı da söz konusu mal ve hizmetleri siyasi sadakat etrafında dağıtan bir sisteme kapı aralamaktadır. Bu yapı; genellikle bir ağa, patron, köyün ileri geleni, siyasi parti yahut eşraf gibi siyasi motivasyona sahip kişi ve grupların gözettiği ve himaye ettiği destekçilerine doğru hizmet ve kaynak temin etmesi vasıtasıyla siyasi desteğini garanti altına alması sürecidir. Söz konusu motivasyon, devlet kaynaklarının dağıtımı olabileceği gibi, kamu görevlerine dair atamaları, ekonomik yatırım projeleri, yol, baraj, su, gıda temini gibi çeşitli kolları kapsamaktadır.

Himayecilik anlayışında, ekonomik ve siyasi kaynaklara herkesin aynı oranda ulaşması mümkün olmadığından, ortaya çıkan eşitsizliğin yarattığı ilişki, bu gruplar arasındaki sosyal etkileşim ve dinamikleri düzenlemektedir(Sayarı,2011:102-103). Böylece, ekonomik-siyasi güç yapılarının daha çok siyasi güç için, ekonomik olarak zayıf olan kesimlere karşı karşılıklı taahhüt içine girmesine neden olmaktadır. Söz konusu yardım; siyasi ve ekonomik kaynaklara erişim, aracılık ve proje, kalkınma hizmetleri olarak karşılanmaktadır.

İlk etapta tarım toplumundaki dinamiklerden güç alan bu ilişkiler, genel ahaliye oranla güç ve zenginliğe sahip kişilerin asimetric şekilde yarattığı etkileşim ve bunun siyasi etkilerini temel almaktadır(Sayarı,2014:656). Geleneksel açıdan ele alındığında, kayırmacı dinamikler; arazi sahipliği üzerindeki orantısızlıkların yanı sıra, siyasi ve sosyolojik entegrasyonun zayıf kaldığı ve kamu gücünün yeterince kuşatıcı olmadığı ekosistemde filizlenmektedir. Bu süreç, sonraki aşamalarda köy ve taşradaki maraba-eşraf ilişkisinin, ulus devlet ve piyasa sisteminin güçlenmesi ile genişletilmiş müşteri sistemine doğru evrildiğini gösterecektir. Bu açıdan geleneksel merkez-çevre dinamikleri, taşradaki aracı-komisyoncu-arabulucu kimselerin zamanla siyasi parti yapıları tarafından entegre edildiği ve parti üzerinden gelişen aracılık ilişkilerine dönüştüğünü not etmektedir(Sayarı,2011:103-104).

Bu anlayış; modern yaşamdaki gözlemlere uyarlandığında, tarım toplumundaki dinamiklerin farklı şekillerde de olsa modern siyasi sistemlerde devam ettiğini göstermektedir. Yeni kayırmacılık anlayışında, seçmenin eski döneme göre daha özgür olduğunu ve oyunun bilincinde olarak, bu durumu kendi grubu, mahallesi, semti yahut şahsi çıkarı için maximize etme beklentisi içerdiğini göstermektedir. Bunun için artık eşraf yerine beklentisini siyasi partiye yöneltecektir. Tarım toplumundan kent banliyölerine doğru kayan bu yeni kayırmacılık, büyük şehirlerdeki yoksul ve dezavantajlı grupların, kendi oyunu en

çok fayda getirecek şekilde nasıl kullanacağını öğrendiği bir süreci göstermektedir(Sayarı,2014:657)

Söz konusu kayırmacılık, sadece fakir ve alt kesimleri değil siyasetin kendine sadık iş çevresi ve zengin grupları teşkil etme çabasını da içermektedir. Bu açıdan kamu hizmetleri, inşaat projeleri, alt yapı sözleşmeleri, imtiyaz alanları ve kamu kontratları himayecilik sisteminin uzantısı olacaktır.

Hibrid rejimlerde himayecilik ve kayırmacılık olgusu yaygın olarak rastlanılan bir durumdur. Bunun en önemli nedeni ise, bu rejimlerin demokratik manada hesap verebilirlik mekanizmalarını işletmemesidir. Bu tip rejimlerde, ekonomik problemler sıkça yaşanmakta ve ekonomik eşitsizliğe dair güçlü veriler bulunmaktadır. Ekonomik eşitsizliklerin derin olduğu ve kamunun herkese karşı eşit fırsatlar üretmediği bu yapılarda, demokratik kontrol mekanizmaları da doğru çalışmadığından, bir kesimin diğer gruplara nazaran daha çok kayırılması yüksek bir ihtimal olarak görülmektedir. İktidar ise kaynakların sınırlı olduğu ve derin ekonomik problemler yaşayan ülkede, kaynakları kendi oy tabanına ve destekçilerine yöneltecek, böylece diğer grupları dışlayacaktır. Bu sürecin bir denetim mekanizmasına tabi olmadığı da görüldüğünden, liderin sınırlı kaynakları kendi siyasi tabanına yöneltmesi rejimin doğal bir girdisi olarak gözükmemektedir(Morgenbesser,2014).

Hibrid rejimlerde siyasi erke yakın gruplar, devletin sunduğu imkânlardan ve ekonomik kaynaklardan, çeşitli ayrıcalıklardan faydalanırken, toplumun diğer kesimleri bu imkânlardan uzak kalmaktadır. Bu durum imtiyazlardan uzak kalan grupların daha çok yabancılaşmasına ve sosyal tansiyona neden olabilmektedir. Birçok demokratik olmayan sistemde, iktidar destekçilerinin toplumun diğer gruplarına nazaran imtiyaz sahibi olması, toplumun daha büyük kesiminin hem ekonomik olarak zarar görmesine, hem de artan sosyal huzursuzluk ihtimaline kapı aralamaktadır.

Günümüzde, vatandaşlar siyasi mekanizmaların yarattığı fırsatlara dair geniş bir farkındalık taşımaktadır. Bunun doğal uzantısı ise kayırmacılık dinamiğinin siyasi partileri destekleyenler için fırsat yaratmasıdır. Her eski destekçi, bu sistemde elde ettiği fayda ile yeni destekçi havzası yaratabilmektedir. Bu durum aynı zamanda, söz konusu süreçleri önemsemeyen yahut kabul etmeyen kesimden olan muhalif çevrelerin sosyal ve ekonomik olarak daha çok dışlanması ihtimalini artırmaktadır(Mazepus vd,2016: 13-14). Bu rejimde iktidar, kişisel çıkarlarını üstün görürken, kamu görevlilerinin de daha geniş bir kamu yararından öte kendi kazanımlarını öncelik olarak görmesi, çıkar anlayışına dair bir piramid şeması oluşturmaktadır.

Böylece, en tepeden aşağı doğru siyasi sadakat ve oy beklentisi ile oluşturulan çıkar ağı, kayırmacı yapıların genişlemesine ve yolsuzlukla beraber kök salmasına neden olabilir(Menocal vd.,2008:34-35). Bu yapıları engelleyecek hesap verme dinamiklerinin gelişmemesi ise, seçmenin seçim sistemi dışında iktidarı denetleyecek bir vasıtası olmadığı bilinci üzerinden umutsuzluğu kronikleştirmektedir. Ayrıca seçim sisteminin kendisi dahi bu yolsuzluk ve himayecilik sisteminin içeriğini besleyebilmektedir. Bu rejimlerde siyaset, siyasi kampanya yürütmenin pahalı oluşundan dolayı söz konusu sadakat ağı üzerinden demokrasi dışı ilişkilerin güçlenmesine neden olmaktadır.

1.5. Hibrid Rejimlerin Bazı Yapısal Faktörlere Bakışı

Hibrid Rejimler demokratikleşmenin konsolide olmasını engelleyen faktörleri ele alırken eklektik bir yol izleyerek hem lidere hem de yapısal enstrümanlara odaklanarak bir cevap arayışına girmiştir. Liderliğin geliştirdiği *personalismo* ve *decretismo* gibi unsurlar sonucunda hem yürütmenin kapsamlı idari yetkisi, hem de kurtarıcı-popülist lider misyonu ile demokrasinin gelişmesini engelleyen siyasi güç artırım mekanizmaları hayat bulmaktadır(Özbudun,2000:151-152). Bunun yanında yatay ve dikey hesap verebilirliğin işletilmemesi ve anti kurumsalcılık yaklaşımı, lider odaklı anti demokratik güç siyasetinin alan kazanmasına yol açmaktadır.

Bu denklemin yapısal kısmı ise hibrid rejimlerin önemseydiği bir durumdur. Demokrasinin sağlıklı şekilde işleyebilmesi için kurumların, devletin ve aktörlerin görevlerini iyi tanımlanmış sınırlar içinde ve denetleme mekanizmaları eşliğinde yerine getirmesi beklenirken, bazı yapısal problemler bu çarkların dönmesini engellemektedir(Eleches ve Robertson,2015:144-149). Bu faktörlere örnek olarak kurumsal zayıflık ve kapasite problemi, ekonomik alt yapı, kalkınma ve ülkenin ekonomik problemleri, ekonomik eşitsizlik, etnik ve kültürel çatışmalar, medya özgürlüğü ve sansür, sınıf ilişkileri, üretim ilişkileri, toplumsal gelir, sivil toplumun kapasitesi, eğitim sistemi, bilgi erişimi ve toplumsal dönüşüm, mülkiyet hakları gösterilmektedir. Bu unsurların her birine değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.5.1 Kurumsal Zayıflık

Detaylı olarak bakıldığında kurumsal zayıflık, bir devletin temel işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirememesi durumunu ifade eder. Bu kavram, demokratik rejimlerin sağlıklı işleyişi ve çoğulcu demokrasinin gelişimi açısından önemli bir etkidir. Kurumsal zayıflığın mevcut olduğu bir ülkede, devlet kurumları ya yetersizdir ya da istenildiği ölçüde işlememektedir(Brinks vd,2019:10-28). Bu durum siyasi müdahalelere maruz kalma sonucunda ortaya çıkabilmekte ve demokratik süreci etkili bir şekilde yürütme yeteneğini

azaltmaktadır. Zayıf kurumlar, adaletin sağlanmasında güçlükler çıkarmakta ve yolsuzluk, rüşvet, adaletsizlik gibi kronik problemlere zemin hazırlamaktadır.

Kurumsal zayıflık, öncelikle devletin yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki dengeyi sağlamak ve halkın çıkarlarını temsil etmek gibi temel işlevlerini yerine getirememesiyle kendini gösterir. Bu durum, demokratik mekanizmaların etkin bir şekilde işlemesini engeller ve siyasi karar alma süreçlerinde bozulmalara yol açar. Örneğin, yasama organının yeterli denetim yetkisine sahip olmaması veya yargının siyasi baskılara maruz kalması, demokratik denge ve denetimi zayıflatır.

Kurumsal zayıflık ayrıca hukukun üstünlüğü ilkesini ve adaletin sağlanmasını da tehdit eder(Brinks,2003:1-19).Bağımsız bir yargı organının olmaması veya yargının siyasi müdahalelere maruz kalması, hukukun güvencesizliğine ve adaletsizliğe yol açabilir. Bu da demokratik rejimin meşruiyetini sarsar ve toplumda güven eksikliği yaratır(Levitsky ve Murillo,2013:93-107).Söz konusu sürecin diğer etkisi ise kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını engellemesidir. Devletin temel görevlerini yerine getirememesi, eğitim, sağlık, altyapı gibi temel kamu hizmetlerinin verimsiz bir şekilde sunulmasına neden olabilir. Bu durum, toplumun refahını ve yaşam kalitesini olumsuz etkiler ve sosyal huzursuzluğa yol açabilir.

Kurumsal zayıflık, hibrid rejimlerle doğal bir etkileşim içindedir(Menocal vd. 2008:33-34). Bu rejimlerin ortaya koyduğu çerçeve, güçlü yürütme yetkileri ve zayıf kurumsal yapılarla tasvir edilir. Yürütmenin tek elde idaresi, etkili denetim ve denge mekanizmalarını sarsacağı gibi kurumsal performans ve iş yükü noktasında da sonuçlar doğurmaktadır. Bu tip bir rejimde performans ve kurumsal işleyişten çok yürütmenin idari şeması altına bir toplanma görülmekte, bu ise kurumsal işleyiş yerine sadakat beklentisini öne çıkarmaktadır(Levitsky ve Murillo,2013:93-107).

Kurumsal zayıflığın hibrid rejimlerde etkisi kolayca fark edilebilir. İlk olarak, hızlı karar alma ve politika uygulamaları cezbedici adımlar olarak görülmekte ve bu durumun iktidarın idari gücünü artıracığı düşünülmektedir(Mazzuca ve Munck,2020). Böylece lider, bürokratik sorunlar veya yasama süreçlerinin prosedürel kronolojisi ile zaman kaybetmeden ortaya çıkan krizlere yahut halkın taleplerine hızlı bir tepki ve cevap verebileceğine inanmaktadır. Bu eylem hızı seçmeni memnun eder gözükse de uzun vadede kurumsal işleyiş ve kararların kalitesine dair ciddi bir sorun olarak görülmektedir.

Kurumsal zayıflık sonucunda hibrid rejimlerdeki liderlik yürütmenin konsolidasyonunu sağlayabilmektedir. Güçten düşürülen diğer aktörler iktidarın önünü açacak ve devlet aygıtı içinden ona rakip olabilecek kurumlar bulunmayacaktır. Bu durum ise iktidar

açısından istikrar kazanımı olarak görülmektedir. Güçlü kurumsal kısıtlamaların olmadığı bir ortamda, liderler karar alma süreçlerini dilediği şekilde yerine getirecek ve siyasi gündemlerine müdahale edecek güç odakları bulunmayacaktır(Piketty,2014:112).Ancak, kurumsal zayıflığın bu rejimlerde kronik hale gelmesi, demokratik kurumların hızlı bir şekilde erozyona uğraması riskini taşımaktadır.(O'Donnell, 1994:45). Gerçekten de, demokratik normları ve prensipleri koruyacak sağlam kurumların eksikliği, yürütme yetkisinin aşırı kullanımına ve sivil özgürlüklerin erozyonuna yol açabilen dinamiklerin öne çıkmasına neden olacaktır.

Kurumsal zayıflık başka bir açıdan bakıldığında devlet kapasitesine de vurgu yapmaktadır. Demokrasiye dair literatür son dönemde devlet kapasitesinin önemine sıkça atıf yapmaktadır (Fukuyama,2020:19). Devletin kapasite sorunu, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını engelleyen ve temel görevlerin yerine getirilmesini zorlaştıran dinamikleri ifade etse de içerik itibarıyla daha geniş etkiler doğuran sorunları tanımlamaktadır (Knutsen,2013:1-14).

Kapasite sorunu hem bir ulus inşası sürecini dile getirmekte hem de eğitim, sağlık, altyapı hatta adalet dağıtımı gibi temel kamu hizmetlerini ön plana çıkarmaktadır. Bu unsurların eksikliği ise toplumun refahını olumsuz etkileyen dinamikleri tanımlamakta ve yaşam kalitesini hatta ülke ve topluma olan inancı düşürmektedir(Mares,2005:623-630). Devlet kapasitesinin yokluğu o ülkedeki temel fonksiyonlarını icra gücü ile yakından ilişkili olduğundan çoğulcu bir demokrasinin gelişimi açısından da kapsamlı sıkıntılar doğurmaktadır(Dargent vd.,2017:4-12;Herrera ve Martinelli, 2013:165-169).

Yetkinlik sorunu yaşayan bir devletin hukukun üstünlüğü alanında problemler yaşaması da sürecin doğal bir uzantısı olarak görülmektedir.(Mazzuca ve Munck,2020). Sağlıklı şekilde hayata konulan kanunlar demokratik bir toplumun temeli iken bu kanunların varlığı ve ortaya çıkması yahut uygulanması gereken platform, devlet kurumlarının gücü ile yakından ilişkili olacaktır. Kapasite problemi yaşayan bir devlette kanunların hayata geçirilmesi ve uygulanması kronik problemlerle karşılaşmakta bu ise hem yolsuzluk hem de daha çok adaletsizliğe kapı aralamaktadır.(Knutsen,2013:1-14)Bu sistem ise güç sahiplerinin kurumları kolayca manipüle edebileceği bir ortama zemin hazırlamaktadır(Herrera ve Martinelli, 2013:165-169).

Yetersiz bir devlet kapasitesi aynı zamanda etkin temsilin hayata geçmesini engelleyen sorunlar da yaratmaktadır. Demokratik bir yönetim biçimi, devletin yurttaşlarının gereksinimlerine yanıt verme yetkinliği ile yakından ilişkilidir(Mazzuca ve Munck,2020;Eleches ve Robertson,2015:146). Kapasitesi sorunu yaşayan bir ülke ise temel

hizmetlerin yerine getirilmesinin yanında, temsilin sağlanması noktasında birçok sorunlarla karşılaşmaktadır. Ortalama yurttaş yanında alt grupların, azınlıkların marjinalleşmesine neden olabilecek bu yetersizlik olgusu, söz konusu grupların sistemden yabancılaşması sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Her hâlükârda toplumun tüm unsurları bu ekosistemden negatif şekilde etkilenmekte ve birçok sosyal, siyasi ve ekonomik haklardan mahrum kalma ihtimali ile karşılaşmaktadır(Brinks vd.2019:20-29;Eleches ve Robertson,2015:146).

Söz konusu ortam, çoğulcu bir demokrasi için elzem gözüken bilgi ve fikirlerin sirkülasyonunu da bloke etmektedir. Kronik sorunlar yumağı içinde kaybolan bir devlet, çeşitli fikir ve görüşlerin hayat bulacağı sağlıklı bir kamusal alanı tesis edemeyecek aynı zamanda toplumsal barış sağlama yeteneğini kaybedecektir. Bu durum ise çatışmaların yönetilmesi ve toplumsal uyumun devam ettirilmesi açısından kritik bir girdi sunmaktadır. Çoğulcu bir demokraside çatışmaların yönetilmesi bu aygıtlar vasıtasıyla sağlanırken aynı aygıtlardan kapasite sorunu yaşayan devlet mahrum kalacaktır.

Hibrid rejimlerin işleyen bir devlet kapasitesine sahip olması söz konusu kaygıları azaltmaktan çok etkili yönetimin yürütmenin gücünü konsolide etmede kullanılabileceği fikrini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlayış gücün kötüye kullanılmasını kolaylaştırmakta ve otoriteyi artırmaktadır(Bäck ve Hadenius,2008:1-9). Düşük devlet kapasitesi ise devletin işleyiş kabiliyetini zayıflatmakta, istikrarsızlığa ve demokratik aşınmaya neden olmaktadır.

Diğer açıdan bakıldığında hibrid rejimlerde düşük devlet kapasitesi, zaten kurumsal problemler yaşayan devletin ve hükümetin etkili bir şekilde işleyebilmesine engel olabilmektedir. Politikaların hayata geçirilmemesi ve zayıf hizmetlerin daha da kötü şekilde yerine getirilmesi genel bir krizin ve idari tıkanmanın belirtisi olmaktadır. Yurttaşlar kurumların işlemediğini görürken, çok inandıkları liderlerin de buna etkili bir çözüm getiremediğini gördükçe demokratik sisteme olan inanç hızla erozyona uğrayacak, küskünlük ve yabancılaşma artarak sistemin meşruiyeti zayıflayacaktır.

Devlet kapasitesi ile hibrid rejimler arasındaki ilişki söz konusu etkiler ışığında sorunlu bir görünüm arz etmektedir. Bunun nedeni ise devlet kapasitesinin kurumlar eliyle güçlendirilmesi yerine partizan aktörler üzerinden güçlendirilmeye çalışılmasındadır. Bu durum ise kısır bir döngü oluşturmaktadır. Kapasite ve işlerlik problemi yaşamayan devlet bu gücü, liderin otoriter mevkisini sağlamlaştırmak için kurumlar aleyhine kullanırken, zayıf bir devlette söz konusu problemler işleyişi daha da kötü bir noktaya sürüklemekte, etkisiz yönetime kapı aralayarak, halkın demokratik sisteme olan güveninin aşınmasına neden olmaktadır.

1.5.2 Ekonomik Güç, Mülkiyet Hakları ve Gelir Dağılımı

Diğer bir yapısal faktör olan ekonomik güç, bir ülkenin refah üretme, gelişmeyi idame ettirme ve kaynaklarını ulus nezdinde hakkaniyetli bir biçimde bölüştürme gücünü tanımlamaktadır. Ekonomik yetkinlik ise bu gücün yurttaşlar ve devlet açısından ulusal ihtiyaçların karşılanması ve ülke çarklarının işleyişinin tesis edilmesi olarak düşünülebilir. Bu dinamikler doğru şekilde hayata geçirildiğinde ülke ihtiyaçlarının optimum şekilde karşılanması ulus nezdinde bir refah yaratacağı için toplum ve devlet sistemi üzerindeki baskıyı kaldırmada etken olabilir(Coatsworth,2008:545-552). Bu baskının yokluğu ise demokratik bir sistemin işleyişini kolaylaştırabilmektedir. Ekonomik güç yoksunluğu, çoğulcu demokrasinin temellerini erozyona uğratan mali problemlerle yakından ilişkili olduğu kadar mali yetersizliğin kötü bir kamusal hizmet sunumu yarattığını düşünmek marjinal bir fikir olmaktan uzaktır.

Başka bir açıdan bakıldığında, ekonomik yetenekler yahut kaynakların yokluğu bir ülkedeki siyasi ve toplumsal eşitsizlik için çarpan etkisi yaratabilmektedir (Doorenspleet, 2004). Refah üretiminin sistematik şekilde engellendiği bir ortamda, sınırlı kaynaklar ile hareket etmek zorunda kalan devlet, yurttaşlık haklarının doğru şekilde hayata geçirilmesine fırsat verecek sosyal, siyasi ve ekonomik çarkların çalışmasını desteklemekten uzaktır (Burkhart ve Beck,1994:903-910). Bu ekonomik eşitsizlik ortamı, varlıklı şahıs veya grupların, orantısız etkinliğini de besleyeceğinden, ekonomik problemler eşit temsile ilişkin temennilerin gerçekleşmesini engeller.

Bir ülkenin ekonomik kapasitesi, var oluş sebebiyle bağlantılı olacak şekilde hukukun üstünlüğü, sosyal düzeni idam ettirme yetenekleri ile de alakalıdır(Lipset, 1959). Kanunları işler kılmak ve üretilen siyaseti hayata geçirmek, ekonomik ve mali enstrümanlar olmadan etkin şekilde gerçekleştirilemeyeceğinden, bu hususların yokluğu devletin işlerliğini ve otoritesini sekteye uğratacaktır. Söz konusu negatif manzara, toplumun büyük bir kesiminin ekonomik olarak haklarından da mahrum kalmasına hatta marjinalleşmeye de yol açabilecektir. Bu durumlar ise ister istemez çoğulcu demokrasinin doğasına ters etkiler doğuracaktır. Adil bir ekonomik sistemin yokluğu, demokratik kurumlara olan güveni derinden sarstığı kadar radikal ideolojileri de besleyebilecek ortamın filizlenmesine neden olabilir.

Bir ülkenin ekonomik gücü yalnızca mali işleyişin yarattığı bir sinyal olmayıp aynı zamanda çoğulcu demokrasinin tesisi ve idamesi noktasında da kritik bir değer taşımaktadır (Pelke,2023). Etkin bir ekonomi, devletin tüm gruplar karşısında etkin ve adil işlerliği

açısından önemli olduğu kadar kapsayıcı bir temsil ve sağlıklı bir kamusal alanın ortaya çıkması için lazım gelen kaynakları da sağlayabilir.(Doorenspleet, 2004).

Ekonomik güce eşlik eden diğer bir parametre zenginlik ve refahın orantısız dağılımıyla vuku bulan ekonomik eşitsizlik problemidir(Ansell ve Samuels,2014). Söz konusu hadise yerleşik ve güçlü demokrasinin gelişmesi açısından tehditler sunar(Acemoğlu vd, 2005:385-389). Ekonomik eşitsizlik doğrudan siyasi temsil yeteneklerini etkilediğinden temsilin doğası ve hakkaniyetini de bozmaktadır(Robinson,2006:503-509).Zenginliğin orantısız bir ölçüde dağıtıldığı bir ülkede, zengin azınlık genellikle politik süreçleri baskı altına almak ve şekillendirmek için daha fazla kaynağa sahip olacaktır. Daha fazla kaynağa sahip olanlar ise siyasi adaylarını hatta kampanyaları destekleyebilmekte ve beklentileri ölçüsünde bazı tercihler yapabilmektedir. Tercih edilen kişiler beklenen kamu pozisyonlarına geldiklerinde ise onu destekleyenleri kayırabilmekte ve pozisyonun sunduğu imkânları onu destekleyen kimseler için kullanıma açabilmektedir. Siyasi aktörlere kolayca ulaşabilen finansman sahiplerin beklentileri, toplumun genel çıkarlarının aksine orantısız bir vaziyette temsil edilme riskini doğuracaktır.

Öngörüldüğü üzere ekonomik eşitsizliklerin varlığı siyasi süreçlere katılım önünde önemli bir problem olarak görülmektedir(Ansell ve Samuels,2014). Tabandaki minimum gelir gruplarının politik sürece dâhil olması, üst gruplara göre daha problemli olduğu kadar, etki altına alınması ve manipüle edilme ihtimali de güçlenmektedir(Acemoğlu ve Robinson,2008:135-141). Bu durum ise gerek siyasi gerekse sosyal alanda bir takım huzursuzluklar hatta kolektif bir apolitikleşme gibi savrulmaları gündeme getirebilir. Dolayısıyla, ekonomik eşitsizlik çoğulcu demokrasinin kök salmasını doğrudan engelleyen önemli negatif etkiler taşımakta ve siyasi eşitsizlik yahut katılım yönünde problemleri ortaya çıkarmaktadır(Pelke,2023).

Hibrid rejimlere dair araştırma yapanlar demokrasi ile ekonomik gelişme arasında doğrudan bir tetikleyici faktör üzerine düşünmekten çok ekonomik eşitsizlik ve ekonomik kriz ortamının neden ve sonucu üzerinden bir okuma yapmaktadır (O’ Donnell,1994:56; Przeworski, 2004). Onlara göre siyasi gücün belirli bir lider ve kliği etrafında yoğunlaşması, kısa sürede kamu kaynaklarının ve servetin liderin seçeceği sadık kişilere aktarılmasına yol açarak servet eşitsizliklerini şiddetlendirebilir. Bu tip rejimlerde lider ekonomik olarak kendisini garanti altına alarak hem siyasi hayatını idame ettirme gayretine girmekte hem de kendisini destekleyen grupları ekonomik olarak tatmin etme arayışına soyunmaktadır. Bunun sonucunda ülkedeki ekonomik eşitsizlikler artmakta ve siyasi mücadelenin doğası anti demokratik şekilde değişmektedir(Sprong, vd.,2019:1625-1637).

Lidere bağılı elitlerin devlet aygıtını ele geçirmesi yanında var olan kamu servetini de doğrudan yönetmesi, söz konusu zenginliklerin partizan grupların statülerini sağlamlaştırmak için kullanılmasına neden oldukça toplumun dışlanan büyük çoğunluğu hem demokratik sisteme yabancılaşmakta hem de daha da fakirleşmektedir. Hibrid rejimlerdeki liderler, eşitsizliğin yapısal nedenlerini ele almakta başarısız olurken, siyasi destek kazanmak için kısa etkili ekonomik yardım programları önermekte ve bu adımlar daha çok seçim rekabetinin mevcut olduğu dönemler öncesi oy temin etme amaçlı olarak hayata geçirilmektedir (O'Donnell,1994:64-65). Lider, ekonomik eşitsizliğin temel sorunlarının ele alındığı uzun süreli adımlardan uzak durmakta ve bunun getirdiği sancılı programları uygulamaktan geri durmaktadır.

Menocal vd.(2008) ifade ettiği üzere hibrid rejimlerde kurumların güçlendirilmesi kaygısı bulunmadığından kamu kaynaklarının ve ihalelerinin sağlıklı şekilde dağıtım ve yönetimi, adil vergilendirmenin hayata geçirilmesi, verginin orantısız dağıtımı, işçi ve çalışan kesimlerin haklarının korunması gibi hedefler gerçekleşmez. Bu ise ekonomik eşitsizliğin artmasına neden olarak bazı kesimlerin toplum aleyhine sürekli şekilde zenginleştiği çarpık bir yapıyı güçlendirmektedir.

Otoriter liderler çoğunlukla sorunlu bir gelir dağılımının olduğu ortamda ve belirsiz mülkiyet hakları üzerinde ilerleyen bir sistemde daha rahat hareket etmektedir(Fukuyama,2020:17). Bunun bazı nedenleri olabilir. Şöyle ki, ekonomik eşitsizlik üzerinden siyasi gücün konsolidasyonu daha kolay olmakta, kaynaklar üzerinde kontrol ihtimali artmakta ve muhalefetin sindirilmesi ihtimali güçlenmektedir(Gradstein,2004,2007:252-260).Gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda, zengin kesimlerin politika yapımı üzerinde orantısız bir gücü olacaktır. Otoriter lider, kendisine olan desteği garantiye almak ve zengin azınlıklar lehine olan ekonomi politikaları üreterek daha kısa sürede otoritesini artırabilmektedir.

Buna ilave olarak, muğlak mülkiyet hakları, söz konusu liderlerin kaynakları kontrol etme ihtimali artırmakta ve bu kaynakları kendisine yakın gruplara orantısız şekilde dağıtma ihtimalini güçlendirmektedir. Şeffaf olan ve yasalar ile sıkıca korunan mülkiyet haklarına sahip bir sistemde kaynaklar minimum mağduriyet ve minimum orantısızlık üzerinden tahsis olurken, zayıf ve taraflı hukuk içtihatlarının olduğu belirsiz bir sistemde kamu kaynakları hatta özel mülkiyet hakları, liderlerin çıkarları doğrultusunda el değiştirebilmektedir. (Goldsmith, 1995:157-163).

Mülkiyet hakları ve gelir dağılımı bir ülkedeki kaynaklar üzerinde mülkiyetin yasal olarak tanınması olduğu kadar mülkiyetin ve servet üretiminin bir toplumun tabanına ne kadar

yayıldığı ile yakından ilgilidir. Çoğulcu bir demokrasinin gelişmesinde mülkiyet ve gelirin yasal olarak tanınması ve güvence altına alınması önemli olduğu ölçüde onun toplumun geneline yayılması da önem arz etmektedir(Knutsen, 2011:164-169,182). Bu gerçekleştiği takdirde ekonomik ve sosyal barış, siyasi katılım, siyasetin sağlıklı şekilde üretilmesine katkı sunacaktır.

Mülkiyet haklarının çarpık bir şekilde vuku bulmadığı ve gelir grupları arasında uçurum bulunmayan bir toplumda servetin küçük bir azınlığın elinde toplanması daha da zorlaşmaktadır. Bu ise ekonomik eşitsizliklerin azalmasına sosyal adaletin tesis edilmesine ve siyaseti etkileyen grupların toplumun daha büyük bir kesimini temsil etmesine imkân tanıyacaktır. Mülkiyet hakları ve gelirin artması bu açıdan siyasi katılımı kolaylaştıran bir faktördür. Mülkiyet ve gelir sahibi olmak, bireylere siyasi süreçlere katılmak için gerekli olan ekonomik güvenliği ve bağımsızlığı sağlamakta, farklı bilgi kaynaklarına ulaşarak siyasi ve ekonomik açıdan bireysel donanımı artırmaktadır(Goldsmith,1995). Bu durum ise oy verme alışkanlıkları, siyasi partilere iştirak etme, onları denetleme, fikirlerin hatta memnuniyetsizliğin dahi örgütlenebilmesi açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır.

1.5.3 Eğitim

Çoğulcu demokrasinin gelişmesi yönünde önemli bir faktör olarak gözüken eğitim ise demokratik yönetim, seçme ve seçilme, yurttaşlık hakları ile doğrudan bağlantılı olarak ifade edilmektedir(Climent,2008). Eğitim siyasi hayatın yaratılmasını doğrudan gözlemleyebilecek, buna dâhil olacak yetkin ve bilgili yurttaşlık havzasının oluşmasını şekillendiren bir donanım inşa süreci olarak görülmektedir. Gerekli eğitimi almamış yurttaşın siyasi bilinçten yoksunluğu hem siyasi aktörlerin denetlenmesini zorlaştıracak hem de vatandaşın bizzat rasyonel tercihler yapmasına mani olacaktır(Lipset,1959). Bu durum ise kamu hayatının, kamusal alan ve söylemlerin negatif şekilde etkilenmesine neden olduğu kadar siyasi aktörlerin de denetlenmesini zorlaştırmaktadır.

Eğitim eksikliği doğal olarak toplumdaki grupların sosyal ve ekonomik eşitsizliğine kapı aralayacağından çok katmanlı sorunlar yumağı oluşturarak siyasi ve ekonomik alanda kronik etkiler gösterebilir(Sprong, vd.,2019:1625-1637).Sivil toplumun ve baskı gruplarının bilinçsiz ve donanımsız kitleler eliyle nasıl oluşturulacağı sorusu aslında çoğulcu demokrasi ile eğitim arasındaki organik bağı gösteren yegane bir unsurdur. Seçmenin yetkin olmadığı ve siyasi süreci iyi okuyup değerlendirmedeği ortamda oluşacak güç boşluğu diğer çıkar grupları ve aktörler tarafından hızlı bir şekilde doldurulacağından siyasi temsilin doğası belli fraksiyonlar lehine etkilenecek ve istenilen adil, eşitlikçi, kapsayıcı temsil yara alacaktır(Glaeser vd., 2007:77-83).

Eğitimsiz bir toplumun bilinçsiz bir yurttaş, demokratik değerleri benimsememiş hatta bu ilkelerden bihaber kitleler yaratacağı varsayımı güçlü bir ihtimal olarak görülebilir.(Levistky ve Way,2010:74).İlimlilikten uzak, haklarının farkında olmayan, kolay manipüle edilen ve hoşgöründen uzak bir vatandaş prototipi güçlü bir demokrasinin inşa edilmesinde derin bir engel olarak karşımıza çıkacaktır(Glaeser vd., 2007:77-99). Hibrid rejimlerde, yetkinin halk adına karar alması beklenen temsilcilere devredilmesinin yanında bu yetki devri sonrası seçmenin siyasete aktif müdahale etmediği ve denetleme hakkını kullanmaktan ziyade daha çok onaylayan bir konumda bulunması tercih edilmektedir(O' Donnell,1994:60).

Bu sistem, yapı itibarıyla üç nedenden ötürü bilgili bir seçmen kitlesini tercih etmeyecektir. İlk olarak liderleri eylemlerinden sorumlu tutabilecek bilgili bir seçmen kitlesi, söz konusu liderin tercihlerini sorgulayan bir kitle doğuracaktır ki bu istenmeyen bir durumdur(O' Donnell,1994:60-61). Tam tersine eğitim düzeyi düşük olduğunda seçmenler, liderlerin performansını ve politikalarını eleştirel bir şekilde değerlendirmek için gerekli araçlardan yoksun olacaktır.

İkinci durum ise genel olarak hesap verebilirlik kriterini benimsemeyen rejimlerin, bunun doğal uzantısı olarak hesap soracak kişilerin belirli bir donanımına sahip olmamasını tercih etmesidir. Lider hem yetkinliğini sorgulayan hem de şeffaflık talep eden bilgili bir toplum karşısında çok daha büyük bir eleştiriye açık olacağından, bu durum iktidarın gücünü aşındıran bir süreci başlatabilecektir.

Hibrid rejimlerde liderin aşkın gücü ve kurtarıcı misyonu sıkı bir imaj çalışmasına ve yoğun bir propagandaya bağlıdır(Mazepus vd.,2016:5-9;O' Donnell,1994:62-65). Bu sürecin işlemesi ise kritik düşünme yeteneğinin aktif olarak işletilmemesini gerektirecektir ki, yetkin bir vatandaş üzerinde propaganda süreci eğitimsiz vatandaşlara göre daha az tesir gösterebilmektedir. Rasyonel soru ve sorunlar karşısında sistematik düşünebilen ve sorgulayan bir grup, liderin yetenekleri ve inanırlığı için doğrudan tehdit içerdiğinden, liderlerin donanımlı bir seçmen kitle yaratma hedefi bu rejimlerde mantıklı olmayacaktır. Tam tersine düşük eğitim seviyesine sahip ve siyasi farkındalığı az olan bir toplumda, siyasi liderin manevra alanı daha geniş olabilmektedir.

Eğitilmiş vatandaşların sorunlara uzun vadeli çözümler arama ve gerçek bir kalkınmayı yahut sosyal refahı önemseyen politikaları talep etme olasılıkları daha yüksektir. Buna karşılık, eğitimsiz kitleler, liderlerin altta yatan gerçek problemlere temas etmeden vurgulayabileceği acil, basit ve göz boyayıcı adımlara aldanabilmektedir. Bu kısa vadeli

çözümler, sürdürülebilir politikaların geliştirilmesini engelleyebilmekte ve liderin sorumluluğunu gündeme getirecek süreci bertaraf edebilmektedir.

Sonuç olarak, vatandaşlar arasındaki eğitim düzeyi, siyasi katılımın doğasına bu ise hibrid rejimlerin işleyişine önemli bir girdi sunmaktadır(Ekman,2009:13-19).Düşük eğitim seviyeleri, hesap verebilirliğe dirençli liderleri güçlendirerek demokratik süreci baltalayabilir. Tersine, iyi eğitilmiş bir seçmen, güç yoğunlaşmasına karşı bir set görevi inşa ederek liderlerin kamu yararına hareket etmesini sağlayabilir. Bu nedenle, eğitimi geliştirmek yalnızca insan sermayesine yapılan bir yatırım değil, aynı zamanda liderlere verilen yetkinin halk tarafından denetime tabi olmasını sağlayan demokratik bir güvencedir.

1.5.4 Sivil Toplum

Unutulmaması gereken diğer bir faktör ise sivil toplumun varlığıdır. Topluluk grupları, işçi sendikaları, inanç temelli kuruluşlar, mesleki dernekler ve vakıflar gibi oluşumları kapsayan sivil toplum örgütleri, çoğulcu bir demokraside kritik bir aktör ve baskı mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum doğası gereği siyaseti düzenlemekte, etkilemekte, farklı toplumsal grupları temsil ederek siyasi katılımı desteklemektedir. Yurttaşların haklarının savunulmasını gerçekleştirirken, onları bir araya getiren sivil toplum kritik bir demokratikleştirici aktördür(Edwards,2004:18-54;McLaverty,2002:303-312).

Sivil toplum yurttaşların toplumsal problemler karşısında farkındalığını arttıran, problemleri bilinçli ve birleşmiş şekilde siyasi platforma aktaran bir yapı icra ederek demokratikleşmede önemli bir rol oynar(Warren, 2012:377-390;Way,2014:35-43).Ayrıca STK'lar siyasi aktörlerin hesap vermesinde önemli bir rol oynamaktadır. Hükümetin icraatlarını takip eden bu kuruluşlar, hem izahat hem de şeffaflık beklentisi üzerinden hesap verebilirlik kavramının altını doldurmaktadır. Siyasi gücün tek bir elde kontrolsüzce toplanmasına karşı bunun denetlenmesi son derece önem arz ettiğinden STK'lar bu açıdan hayati bir görevi yerine getirmektedir (McLaverty,2002:303-312). Daha da önemlisi, sivil toplum kuruluşları yurttaşlık ve insan haklarının ihlal edilmesinde önemli bir tampon görevi icra ederek söz konusu hakların çatışmasını engellemektedir(Warren, 2012:377-390). Çoğu STK temsil ettikleri kuruluşların hem sektörel çıkarlarını hem de vatandaşların temel haklarını kolektif bir şekilde idareye karşı koruyarak yaşamsal bir fonksiyon icra eder(Edwards,2004).

Sivil toplum, takip ettiği ve ilgilendiği sektör ve konu üzerinden yetkin uzman bilgisi sunarak farklı çıkarları temsil etmekte ama bunu yaparken de hem teknokratik açıdan uzmanlık alanına hem de siyaset yapımına katkıda bulunmaktadır(Howard,2010:186-192). Çoğulcu bir demokraside politik icraat toplumsal grupların ve tüm fraksiyonların ortak kazançlarını gözeterak oluşturulduğundan, STK'lar farklı grupların seslerini siyaset sahnesine

taşınmasında önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bu durum ise temsili kapsayıcı hale getirir(Wnuk-Lipinsky,2009:675-692).

Hibrid rejimlerin belirleyici unsurlarından bir tanesi de liderliğin zayıf bir sivil toplumu tercih etmesidir. Bu tercihi çeşitli faktörler üzerinden okumak mümkündür. Bu tercihin asli nedenlerinden ilki iktidarın konsolidasyonudur(Toepler vd.,2020:1-6).Güçlü bir sivil toplumda çeşitli baskı grupları ve kurumlar iktidarın otoritesine karşı gelebilir ve liderlerin tek taraflı kararlar almasını zorlaştırabilir. Böylece asıl amaç olan iktidar üzerinde kontrol ve dengenin sağlanmasının ihtimali artarak, gücün belirli bir klik üzerinde yoğunlaşması engellenir. Bu durum otoriter yöneticilerin tercih etmeyeceği bir senaryodur.

Zayıf bir sivil toplumda, kontrol ve dengenin olmadığı bir sistem otoriter yöneticilerin beklenti ve amaçlarına daha çok uymakta ve idarenin gücünü artırmaktadır(Giersdorf ve Croissant,2011:1-12). Liderin iktidarını güçlendirmesi hatta muhalefeti güçlü bir baskı altında tutması, tek yanlı kararlar alması ve bu kararların denetlenememesi, sivil toplumun güçlü olmadığı bir ülkede daha kolay olacaktır.

İktidarın konsolidasyonunu isteyen yöneticiler bu açıdan güçlü bir sivil topluma özlem duymayacaktır(Lewis, 2019:325-330).Bir ülkedeki sivil toplum dinamiklerinin zayıf olması aynı zamanda halkın siyasete katılımının azalmasına neden olacağından hem yöneticilerin manevra alanını güçlendirmekte hem de protesto bilinci ve muhalefetin kapasitesini azalttığı için iktidarın etki alanını genişletmektedir. Bu açıdan ele alındığında zayıf bir sivil toplum otoriter liderler için arzu edilen koşulların oluşmasını mümkün kılabilir. Örgütlenme yetisini hayata geçiremeyen bir halk, lideri denetleyemeyecek, siyasete müdahil olamadığı gibi grev ve protesto bilincine ulaşamayacaktır. Söz konusu bilincin oluşmaması ise liderin güç artırımına neden olacaktır.

Hibrid rejimlerdeki yöneticilerin bir başka beklentisi ise toplumun nabzını ve heyecanını kendi ajandaları etrafında şekillendirmek olduğundan, kamuoyunun fikirlerini değiştirmek hatta manipüle etmek kendi siyasi hayatlarının idamesi için elzem gözükmektedir(Taş,2015:777-779). Zayıf bir sivil toplum bu mekanizmaların hayata geçirilmesi ve iktidarın propaganda yetisini koruması açısından elverişli bir iklim oluşturacağından arzu edilen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Unutulmaması gerekir ki, güçlü olmayan bir sivil toplum kısa vadede liderin eylemini ve karar mekanizmalarını hayata geçirmesi açısından kolaylaştırıcı bir ortam yaratsa da bunun sonuçları uzun vadede kötü yönetim, yolsuzluk ve kurumların daha da bozulması, liderin denetlenememesi gibi daha ağır sonuçlar doğuracaktır. Bu ise ülkenin siyasi ve ekonomik manzarası açısından daha da ağır bir tablo oluşturacaktır.

1.5.5 Sınıf Yapısı

Bir toplumun sınıf yapısının, demokrasinin nitelikleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu sık sık ifade edilmiştir. Ülkedeki siyasi dinamikler, gücün toplum ve ulus nezdindeki dağılımı, toplumun dokusuna yönelik açıklayıcı sonuçlar doğurabilir. Güçlü bir orta sınıfa sahip toplumların demokrasi açısından daha verimli bir ekosistem oluşturduğu bunun yanında orta sınıfın güçlü olduğu toplumlarda hukukun güçlü şekilde tezahür ettiği Piketty(2014), Moore(1973),Lipset(1959) gibi yazarlar tarafından dile getirilmiştir.

Sınıflar arasındaki ekonomik ve yasal kazanımların büyük farklar içerdiği toplumlarda, toplumsal çatışma ihtimalinin varlığı ve temsilin doğası ise ülke dinamikleri üzerinde ayrı bir etki yaratmaktadır. Öte yandan, derin ekonomik eşitsizliklere ve marjinalleşmiş sınıfa sahip toplumlar demokratik konsolidasyon açısından engellerle karşılaşabilir. Üst sınıf, ayrıcalıklarını terk etmek istemeyerek demokratik reformlara direnebilirken, alt sınıf, yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele içinde boğulmakta, demokratik idealler yerine daha acil ekonomik rahatlamayı düşünebilmektedir(Acemoglu ve Robinson, 2006:256-262,285). Bu kaygılar, demokratik kurumların sağlamlaştırılmasını engelleyen siyasi kutuplaşma ve toplumsal huzursuzluk ortamının tetikleyicisi olabilir.

Hibrid rejimlerde sınıf yapısının demokratik yönetim üzerindeki etkilerini göz ardı edilmemelidir. Hibrid rejimlerde orta sınıfın zayıf konumda yer aldığı ve bunun toplumsal dinamikler üzerinde gerginlik yaratan bir uçuruma dönüştüğü fikri genel olarak orta sınıfın demokratikleştirici faktör olduğu tezinin bir ürünüdür(Rueschemeyer vd, 1992; Collier, 1999; Huber vd., 1997). Bu bağlamda, halk sıklıkla ekonomik ve sosyal krizlere hızlı çözüm vaat eden, popülist ve kurtarıcı güçlü bir lider figürüne sarılmaktadır(Kellerman,1986). Bu lider iktidara geldiğinde ise, demokratik denge zayıflarken, yönetim kanadında denetlenemeyen güç artırımı gayretleri gözükmemektedir.

Thomas Piketty (2014) gibi yazarların, ekonomik eşitsizliğin sınıf yapılarını şekillendirme ve demokrasi üzerindeki etkisi benzer çerçevede sınıf vurgusunu öne çıkarmaktadır. Piketty'nin analizi, gelir dağılımındaki tarihsel salınımların belirli kesimler lehine servet eşitsizlikleri arttırdığını bu durumun ise sosyal gerilimleri artırırken, demokratik motivasyonunu yaralayabileceğini ifade etmektedir.

Orta sınıfın canlılığı, demokratik değerleri ve istikrarı destekleme potansiyeline sahip olduğu varsayımı, keskin ekonomik eşitsizliklerin bulunduğu toplumlarda siyasi kutuplaşmanın arttığı bakış açısıyla yakından ilişkilidir. Bu bakış açısı, hibrid rejimlerin tanımlandığı siyasi ve ekonomik atmosfere uzak değildir.

Denetimsiz bir idari sistemin, kurumların işleyişindeki risk artırıcı faktörü nasıl mümkün gözüktüyorsa toplumsal dokunun birbirinden çok farklı ekonomik katmanlara ayrılması ve bazı katmanların derin varoluş kaygısı taşıması aynı şekilde toplumsal ve siyasi dinamikleri etkileyebilir. Przeworski tarafından belirtildiği gibi, demokratik yapıyı güçlendirmek için, sosyo ekonomik eşitsizliklerin ele alınması ve orta sınıfın güçlendirilmesi gibi çabalar önemlidir(Przeworski vd,2000).

Yukarıda sayılan faktörler demokrasinin gelişebilmesi için hem bir girdi etkisi yaratmakta hem de çoğulcu demokrasinin gelişmemesinin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani bu faktörler hem demokratikleşmenin sağlıklı ilerlemesi için kritik unsurlar olarak adlandırılmakta hem de demokratikleşmenin ilerleme göstermediği hibrid bir yapıda bu unsurlar problemleri bir görüntü sergilemektedir. Neden sonuç ilişkisine sıkıca bağlı olan bu dinamikler genel olarak tarihsel faktörler, sosyo-ekonomik problemler ve kurumların etkisi olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu sürecin Türkiye'deki yansımalarına odaklanmak, bu veriler eşliğinde 1950 sonrası sürecin demokrasi açısından idrak edilmesine olanak tanıyacağı gibi demokrasi yahut otoriterlik olgusunun 1950-1960 arasında nerede konumlandığını anlamaya yardımcı olacaktır.

1.6.Yöntem

Bu çalışma, tarihsel analiz yöntemini kullanarak, Demokrat Parti iktidarı döneminde demokratikleşme problemlerini incelemektedir.

Tarihsel analiz, daha önce cereyan etmiş hadiseleri, tarihsel vaka ve durumları tetkik etmek, bunlar arasında mantık örgüsü kurmak, süreç dinamiklerini değerlendirmek suretiyle olayları ele alan bir araştırma yöntemidir. Bu metot, tarihi işleyişin komplike çıktılarını ve bu sürecin güncel yansımalarını idrak etmede önemli bir fırsat sunmaktadır. Tarihi olguların ortaya koyduğu sonuçlardan üretilen veri akışı, anlamlı bir şekilde elemeye tabi tutulmakta ve rafine bilgiye ulaşma hedefiyle tarihi süreç ve dinamikler tetkik edilmektedir.

Bu yaklaşımda, kaynakların teşhis edilmesi ve çalışılması kritik bir safhadır. Bu açıdan kaynaklar ikiye ayrılmaktadır. Birincil kaynaklar; orijinal belgeler ve olayların birinci derecede şahitleri yahut yaratıcısı olan kimselerin üzerinden oluşturulan belgelerdir. Bu açıdan meclis tutanakları, parti grubu zabıtları, kanunlar, kararnameler, devlet ve bürokraside yer alan aktörlerin kendi anıları öne çıkmaktadır. İkincil kaynaklar ise tarihi sürecin içinde yahut dışında olsun süreci doğrudan ele alan durum ve kişilerin dış çemberinde yer alan, olaylar hakkındaki birincil kaynakları kullanarak kendi sonucuna ulaşan yahut olayı doğuran belge, bilgi ve kişilerin ötesinde bu kaynakları yorumları ile analiz eden eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel analiz ilk önce kaynakların eleştirisini yapmakta ve özgünlüğünü teyit ederek kaynak taramasına koyulmaktadır. Tarihsel analiz, bu süreçte kendi iç eleştirisini de yaparak, kaynakların güvenilirliğini, kaynağı üreten kurum yahut kişilerin objektifliğini ve veriyi doğuran sürecin, vaka ile ne derecede bağlantılı olduğunu tetkik etmek durumundadır. İlke olarak birincil kaynakların kullanımı esas olmakla birlikte, ikincil kaynaklardan da istifade etmek mümkündür. Tarafsızlık problemi yaşayan eserlerden faydalanıldığı noktada bu husus belirtilmeli ve bir yorum yahut herhangi bir cenahın görüşü olarak ele alındığının altı çizilmeli ve olayı oluşturan mantık örgüsü üzerinden bağlam hakkında vurgu yapılmalıdır. Bu tür eserlerden faydalanıldığı noktada bu görüşün karşıt argümanı olan kaynaklara da aynı ölçüde değinilerek, bakış açısında iki tarafın da dediklerini nakleden bir denge yaratılmalıdır.

Birincil ve ikincil kaynakların değerlendirilmesindeki ana gaye her iki veri akışından sistematik olarak faydalanmak ve bu bilgilerin mümkün olduğu kadar objektif şekilde tasnif edilmesini sağlayarak, çalışmanın temelini hazırlamaktır. Tarihsel analiz aynı zamanda kaçınılmaz olarak bağlamsal bir tetkik zincirine sahip olduğunu göstermek durumundadır. Bunun için sosyal, siyasi, kültürel dinamikler vaka üzerinden değerlendirilmelidir.

Söz konusu unsurların vakaya dair sunduğu referanslar, olayların meydana gelişindeki faktörleri göstermesi açısından kritik bir değer sunmaktadır. Böylece, neden-sonuç örgüsü daha berrak bir hal alacak ve vakanın gün yüzüne çıkışındaki tüm boyutlar etraflıca analiz edilecektir(Mahoney vd,2003:1-17).

Buradan elde edilecek sonuçlar bir vakanın sistematik çalışmaya bürünmesinin önemli bir yapı taşı olduğunu göstermektedir. Bu bakış açısı üzerinden üretilen değer, araştırmacılar için farklı ülke ve kültürlerde farklı zamanlarda ortaya çıkan mekanizmaların benzer yahut farklı yönlerini anlamada bir kılavuz görevi görerek, karşılaştırmalı analizlere kapı aralayacaktır. Bu süreç, çalışmayı doğal bir istikamet olan diyalektik bakış açısına taşıyacaktır. Tez ve anti tezin ele alındığı olay örgüsü, çalışmayı nihai aşamada senteze yönelterek, okuyucuya verinin son hali olan işlenmiş analizi takdim edecektir.

Tarihsel analizin ortaya koyduğu değer aynı zamanda onun neden önem arz ettiğini anlatmaktadır. Bu açıdan tarihsel analiz; geçmiş dönemi anlamak, tarihi süreçlerden çıkarımda bulunmak, sosyal-kültürel-siyasi değişim ve farklılıkları idrak etmek ve gelecek dönemlere dair varsayım geliştirmek için önemli bir yol haritası sunmaktadır. Geçmiş olay ve olayların yarattığı koşulları anlamak hem süreç içindeki aktörlerin motivasyonunu anlamamıza yardımca olmakta hem de söz konusu dönemin hangi idrak dünyasında geliştiğini görmemizi sağlamaktadır.

Dönem içindeki koşulların çeşitli ülke ve toplumları nereye sürüklediğini anlamamıza yardımcı olan bu süreç, aynı zamanda düşünce dünyası ve toplumsal dinamiklerin bir ulusu hangi gerçekliğe sevk ettiğini görmemizi sağlamaktadır. Bu durum; başarılar ve yanlışlar eşliğinde oluşan yeni anlatıyı göstermekte ve hataların getirdiği sonuçları anlamak açısından bir ikaz görevini de yüklenmektedir.

Gelecekte ortaya çıkacak olan problemlere dair bir yol haritası sunan bu yaklaşım, aynı zamanda aktör ve toplumların tercih kapasitesini, tarihi veriler üzerinden geliştirmektedir. Bu yaklaşım, sadece toplumlara ve sistemlere dair analiz penceresini geliştirmekle kalmamakta aynı zamanda insanlığın akademik ve entelektüel ilerleyişine de katkı sunmaktadır. Geçmişin analizi bizlere objektif çıkarımlarda bulunma fırsatı tanırken, karmaşık sosyal-kültürel-siyasi dinamikleri öğrenmemize fırsat tanımakta, bunu yaparken araştırma ve karşılaştırmalı düşünme yetisini desteklemektedir(Mahoney vd,2003:1-17).

Geçmişle günümüz arasında bir değer köprüsü kuran tarihsel analiz, antik hadiselerin özeti olmaktan çok önceki dönemler ile bugün arasındaki karmaşık sosyal-siyasi-kültürel ve ekonomik bağların nasıl tesis edildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu açıdan tarihsel analiz geleceğe dönük bir bakış açısının temsilcisi olmaktadır. Siyasi dinamiklerin, toplumsal normların, ekonomik çıkmazların, sosyal buhranların ve kültürel pratiklerin nasıl ortaya çıktığı ve hangi koşullar altında geliştiği, tarihsel analiz yöntemi ile güçlü bir şekilde tetkik edilebilmektedir. Bu yönüyle tarihsel analiz, gelecekteki belirsizliklerin riskini azaltmada bir katkı çıpası görevini üstlenmektedir.

Tarihsel analiz, karmaşık tarihi hadiselerin karşılaştırmalı olarak ele alınmasında değer yaratırken makro değişim süreçleri hakkında gözlemlerde bulunmayı ihmal etmemiştir. 1990'lerden sonra tarihsel analiz, geçmişi irdelemeye devam ederken; sosyalist sistemlerin çöküşü, liberalizm çalışmaları, kapitalist paradigmanın dönüşümü, demokrasinin krizi, siyasi yönetim sistemlerindeki yeni gözlemler, bilgi teknolojisi, ulusal ve küresel değişiklikler gibi alanlarda inceleme sahasını genişletmiştir. Yeni temaları ele alırken tarihsel analiz, kendi ayırt edici özelliklerini de öne çıkarmakta zorlanmamıştır.

Tarihsel analiz, nedensel kurguyu ön plana çıkartırken, zaman-süreç dinamiğini bağlamsal bir zemine oturtmayı ön görmektedir. Bunu yaparken tek bir tanımlayıcı unsur yahut nedensel çıkarım yerine, zaman ve mekân içinde oluşan kademeli verileri, sistematik şekilde toplamakta ve yorumlamaktadır. Tarihsel analizin genelleştirmeye yönelik gayretleri her zaman olay örgüsü ve vakanın kapsam koşulları ile yakından ilgili olmak durumundadır. Bağlamın iyi teşhis edilmesi vakanın açıklanabilirliğini artırdığı ölçüde, çalışmanın güçlü temeller üzerinde ilerlemesini kolaylaştıracaktır.

Genelleştirme yapılırken, karmaşık ve değişken koşulların iyi analiz edilmesi ve uyarlanabilirliği bu noktada vakanın kapsam koşulları ile sıkı sıkıya bağlıdır. Heterojenliğin bir eksiklik ve hatadan kaynaklanıp kaynaklanmadığını tespit etmek, olay örgüsünün benzer yahut farklı vakalara ne ölçüde uygulanabilir olduğunu ortaya koymada önemli bir kilometre taşı olacaktır.

Tarihsel analizin ayırt edici özelliklerine baktığımızda ise 3 dinamik karşımıza çıkmaktadır (Mahoney vd,2003:1-17). Bunlardan ilki, bu araştırma yönteminin nedensel bir yapı taşı üzerinde oturtulması ile yakından ilişkilidir. Nedensel bağ, araştırma sürecinin merkezinde yer alırken bu sürecin tetiklediği önermeler, ihtiyatlı bir şekilde sunulmaktadır. Nedensel argümanlar, vakanın ürettiği gerçeklik ile alakalı olmalı fakat benzer gelişmelerin yanında farklı zaman dilimleri içindeki farklı vakalara, aynı argüman sistematigi ile entegre edilebilmelidir.

İkinci husus ise tarihsel analizin, tarihsel set yahut dizileri tetkik etmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Devrimler, çatışmalar, ekonomik olgular; tek ve donmuş bir noktada ortaya çıkan statik hadiseler değil zaman dinamiği ile yoğrulan ve gelişen olay örgüsüne sahiptir. Bu yüzden zamansal oluşum, tarihsel analizde, tarihsel zincir kurgunun tezahürü ile sıkı bir ilişki içindedir. Olayların zamansal gelişimi, olayın yapısı ile de ilişki içinde olduğundan tarihsel zincir kurgusunu göz önünde bulundurmak kaçınılmaz olacaktır.

Son olarak ise tarihsel analiz, benzer ve farklı durumların sistematik olarak ele alınmasında bağlamsal bir muhakemeye imkân tanıdığı için karşılaştırmalı bir analiz fırsatı sunmaktadır. Bu yönüyle metodik bir karşılaştırmaya imkân tanınması, onu vaka ayrıştırması yahut benzerliği konusunda bir çıkarıma sevk etmektedir. Bu çıkarım, olguların sınıflandırılmasında ve belirli kategorilere ayrılmasında değerli fırsatlar sunmaktadır. Söz konusu üç özellik, tarihsel analizin büyük sosyal olguları, karmaşık tarihi ilişkileri ele alması ve insan yoğun dinamikleri teşhis edebilir kılmasında önemli bir kazanç olarak görülmektedir.

Bu bakış açısıyla, söz konusu yöntem, hibrid rejim sistemlerinin analiz edilip vakaya uyarlanmasında da önemli bir aygıt görevi icra etmektedir. Çalışmamızda ilk önce hibrid rejimlerin ne olduğu, anatomisi ve onları oluşturan dinamikler incelenecek ve bu rejimleri oluşturan esaslar değerlendirilecektir. Böylece hibrid rejimlerin azaltılmış alt türlerine yapılan vurgu ortaya çıkacaktır. Alt türlerin analiz edilmesi sonucunda, demokrasiye ait formların yahut otoriterliğe ait alt formların gri alanda yer almasından kaynaklanan spesifik özellikleri ele alınacaktır.

Bu sürecin ortaya koyduğu benzerlikler, azaltılmış alt türlere dair mekanizmaların özelliklerini incelememizde önemli bir vasıta olacak ve hibrid rejim şemsiyesi altında bu

türlerin benzerlikleri ve oluşturduğu ortak mekanizmalar sıralanacaktır. Çalışma böylece, ortaya çıkan sonuçların, vaka kısmına uyarlamasını yapacaktır.

Hibrid rejimlerin gösterdiği ortak özelliklerin, vaka alanı olan Demokrat Parti dönemi iktidarına uygulanması gözetilirken, döneme ait veriler, birincil ve ikincil kaynaklar esas alınacaktır. İktidarın ortaya koyduğu söylem dilinden çok icraatların getirdiği sonuçlara önem verilmesi kritik görüldüğünden, kararnameler, kanunlar, iç tüzük uygulamaları ve düzenleyici idari işlemler, tarihsel analizin işletilmesinde esas noktayı alacaktır. Bu uygulamanın yarattığı sonuçlar ve demokrasi anlayışı noktasında yarattığı etki, rejimin niteliğine dair vurguyu güçlendirecek ve hibrid rejime dair bir sınama süreci olarak görülecektir.

İktidarın niyetini ve eylemlerini göstermesi, muhalefetin ise tepkisini ve kaygılarını ortaya koyması açısından; Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları ve Meclis Tutanakları ayrıca önem taşımaktadır. Söz konusu verilere ek olarak, hibrid rejim uygulamasının yarattığı toplumsal ve siyasi etkiler noktasında, dönemin gazeteleri önemli görülmektedir. Bu kaynakların yanında, dönemi yaşayan kişilerin birincil gözlemlerinden oluşan eserler keza önemli bir araştırma çıktısı olarak kabul edilecektir. Söz konusu eserler bazı ikincil kaynaklar ile de desteklenecektir.

Bu çalışmaların ortaya koyduğu sosyal ve siyasi gözlem ise, tarihsel analiz noktasında değerlendirilerek, günümüze uzanan siyasi sürecin etkilerini ve mirasını test edecektir. Bu açıdan çalışma; vaka kısmında ilk önce tek parti dönemi mirasını ele alacak ve ardından çok partili hayata geçiş sürecini tetkik edecektir. Daha sonra ise, teori kısmında yapılan gözlem ve analizlerin, Demokrat Parti iktidarındaki uygulamalara uyarlanması hedeflenmiştir. Bu açıdan 5 hükümet döneminin ürettiği siyasal sonuçlar, bir kronoloji yaratmaktan çok, iktidar araçlarının bir sistemin inşası aşamaları olarak görülmektedir. İktidar, 1954 yılında kadar belirli bir noktada bulunurken, 1954-57 arasında ve 1957 sonrasında hibrid rejimlerin gösterdiği farklı uygulamaları siyaset sahnesinde tatbik edecektir.

Sürecin yansımaları, teori kısmında tartışılan hibrid rejim özelliklerine atıf yaparak; anti kurumsalcılık politikalarını, yatay hesap verebilirlik dinamiklerinin işlememesini, himayecilik ilkesinin tesisini, kapsamlı idari yetkilerin kullanımı ve kurtarıcı-popülist iktidar eylemlerini ele alacaktır. Söz konusu dinamikler, vaka açısından sınamaya tabi tutularak çalışma sona erdirilecektir. Nihai kısımda ise, çalışmanın günümüze yansımalarına dair bir tartışma yapılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

HİBRİD REJİMLERİN DOĞASI ÇERÇEVESİNDE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

2.1. Hibrid Rejimler ve Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Dair Genel Bir Analiz

Türkiye'nin otoriter bir rejimden uzaklaşmasında 1940'ların sonlarında atılan adımlar oldukça önem arz etmektedir. Söz konusu zaman dilimi demokrasi tarihi açısından Osmanlı dönemi ve tek parti iktidarında yapılan denemeler ile birlikte ele alındığında, Türkiye'nin anlamlı derecede demokratik bir platform oluşturacak politik ve hukuki adımları tesis eden birikiminden bahsedilmektedir.

Bu adımlar günümüze kadar yaşanan problemler eşliğinde kazanımlar da getirmiştir. Buna rağmen Türkiye demokrasisinin 2 darbe, üç muhtıra ve darbe girişimleri ile yara aldığı, demokrasinin kesintiye uğradığı ifade edilmelidir(Özbudun, 2000:1). Demokratik momentumu zaman zaman iflas eden ülke, bunu yeniden tesis etmeye gayret edecektir. Bugün Türkiye, ileri düzeyde ve çoğulcu olan bir demokrasiye ulaşma konusunda istenilen başarıyı göstermekten uzaktır.

Birçok siyasi analist için iki seçimden fazla şekilde barışçıl iktidar devri, demokrasinin konsolidasyonu açısından önemli bir kilometre taşı görülmektedir. Hâlbuki hükümet değişikliklerinin çoğulcu demokrasi konusunda istenilen göstergeyi yaratmaktan uzak olduğu ifade edilebilir. Özellikle parlamenter sistemler bu konuda farklı bir performans gösterir. 1973 ile 1980 arasında Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel önderliğindeki hükümetler arasında üç kez iktidar devri ortaya çıkmış olmasına rağmen, bu vaziyetin demokratik konsolidasyon noktasında bir gösterge olduğunu ifade etmek zordur (Özbudun,2000:3). Nitekim söz konusu hükümetlerden sonra yaşanan darbe bu durumu açık şekilde gözler önüne sermiştir.

1950-1960 arası dönemi kapsayan bu çalışma, demokrasinin konsolidasyonu için erken bir tarih aralığı olarak görülmektedir. Bir ülkenin demokratik sisteme geçişinden hemen sonra, söz konusu nizamı demokratik konsolidasyon ile açıklamak, hem zaman aralığı açısından hem de kurgu itibarıyla ciddi bir sonuç ortaya çıkarmayacaktır. Bir ülkenin kimi analistlere göre 12 yıl, kimine göre daha da fazla demokrasi nizamı ile yaşaması konsolidasyonun konuşulmaya başlanması için önemli olduğu bir noktada, 1950 itibarıyla

demokrasiye geçişten hemen sonra demokratik konsolidasyon çerçevesinde bir açıklama getirmeye çalışmak problemler yaratacaktır(Gasiorowski ve Power,1998:749).

Buna rağmen demokrasinin gelişmemesinde bazı yapısal problemlerin, ülke üzerinde yarattığı etki, demokrasinin erken döneminde bu unsurların yokluğunun oluşturduğu sıkıntılar gösterilmeye değerdir. Söz konusu etkenler ileriki dönemde demokrasinin sağlam temeller üzerinde yükselmemesinin ve yaşanan döngüsel krizlerin tetikleyici faktörlerini analiz etmek açısından önem taşımaktadır.

Demokrasiye dair deneyim süreci; otoriter rejimin açılmasıyla birlikte yeni bir gerçeklik üzerinden okunması gereken fakat bunun demokratik konsolidasyon üzerinden tanımlamanın mümkün olmadığı gri zaman dilimlerini ele alması bakımından farklı bir bakış açısına ihtiyaç duymaktadır(Zinecker,2009:304-313;Wigell,2008). Ayrıca demokratik rejime geçiş anı ile demokratik konsolidasyon süreci arasında büyük bir gri alanın var olduğu ifade edilmelidir.

Bu süreci ele almada kuramsal çerçeve olarak hibrid rejimlere odaklanmak bize fırsatlar sunacaktır. Hibrid rejimlerin içinde ise konsept ve kategori tartışmaları her daim devam etmektedir(Cassani,2013:554,Bogaards,2009).Buna rağmen bazı formlar üzerinde çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Demokrasiye ait azaltılmış alt tür ve otoriterliğe dair azaltılmış alt tür olarak Rekabetçi Otoriterlik ve Delegasyoncu Demokrasi kavramları öne çıkmaktadır. Söz konusu kavramlar hibrid rejimlerin nereye evrildiği ile de ilişkilidir. Genel olarak hibrid rejimlerin istikrar içinde olduğu ama rejime dair zafiyetlerin de bulunduğu not edilmektedir(Carothers,2018;Ekman,2009;Levitsky ve Way,2010,Cassani,2013:552).

Bu noktada eğer demokrasiye doğru bir geçiş paradigması yaşandığı iddia ediliyorsa “iki geçiş” kavramı öne çıkmakta, yaşanmadığı düşünülüyorsa ise bir geçişten bahsetmenin gerçekçi olmadığı ve demokrasiye geçiş paradigmasının süreci okumada yetersiz kaldığı ve geçiş sürecinden bahsetmek yerine kendine has otoriter kalıcı formların oluşturduğu düzeni incelemek gerekmektedir.(Brownlee,2009;Levitsky ve Way,2002; O'Donnell,1994:56).

İlk hipotez baz alındığında, demokrasiye ilk geçiş anı otoriter rejimin son bularak otoriter olmayan bir rejime evrilme sürecini tanımlarken, ikinci geçiş süreci ise demokratik rejimin başlamasından sonra bu kazanımların demokratik konsolidasyonla sonuçlandığı yol haritasını ifade etmektedir (Taş,2015:787). İkinci geçiş süreci, ilk geçiş sürecinden daha uzun ve bir o kadar zorlu olan, demokrasi açısından hiçbir şeyin garanti içinde olmadığı, regresyon ve otoriter geri dönüşleri içeren, savrulma ve kriz döngülerini içinde barındıran bir zaman dilimini ifade etmektedir. Söz konusu sürecin başarı ile sonuçlanacağını teminatı yoktur. Bu yüzden ikinci geçiş süreci demokratik konsolidasyondan çok daha farklı bir anlam içerir ve bu

yol haritasının kendisini tanımlamaktadır. Söz konusu sürecin başarı ile tamamlanarak sonuna ulaşılması durumunda demokratik konsolidasyona varılmaktadır(O'Donnell,1994:56).

Hibrid rejimlerdeki teorik çalışmalardaki önemli bir vurgu ise söz konusu geçiş paradigmasının erken dönem çalışmalara ait olduğunu ve yeni dönemdeki çalışmalarda geçiş sürecini ayırmanın anlamsız olduğu ve ortada bir geçiş paradigmasının olmadığını çünkü demokratikleşme yönünde bir ilerlemenin görülmediği ifade edilmektedir. Kendine has bu kronik yapıların aslında otoriter bir sistemin alt türü olduğu gözden kaçmamalıdır(Levitsky ve Way,2002,2020)

Demokratikleşme yolunda birçok ülkenin ilerleme göstermek yerine, sıkışıp kaldığı ve bu alanda yaşadığı kronik çıkmazların kuramsal olarak ele alınmasında ise Hibrid Rejim çerçevesi devreye girmektedir. Bu kuramsal çerçeve, kurumsallaşma ve konsolide olma konusunda yetersiz kalan fakat rejimin diktatoryaya kayma riski içermediği sistemleri ele almak açısından yeni fırsatlar sunmaktadır. Birçok yeni rejimin bu gri alanda sıkışması demokrasi ve otoriterliğe dair gri alanların ele alınmasını zorunlu kılmış ve bu süreç yeni bir gerçekliğe kapı aralamıştır. Türkiye'nin de dâhil olduğu birçok ülke demokratik manada konsolide olmaktan uzak kalan fakat yakın bir diktatorya ihtimali ve rejim çöküş riski taşımayan hibrid bir rejime sahiptir(Özbudun,2000:11). Bu ülkelerin tatbik ettiği süreci sistematik olarak ele almak için söz konusu yaklaşım yeni fırsatlar sunmaktadır.

Bu bakış açısının Türkiye'ye uygulanabilirliğine dair bir tartışma önemlidir. Esas itibarıyla yakın çökme riski taşımayan fakat konsolide olma noktasında ilerleme kaydedemeyen bu ülkeler kimi zaman demokrasi noktasından ele alınmakta kimi zaman ise otoriterlik noktasından ele almaktadır(Özbudun,2000:149-154). Gri alanlara dair teşhisin zorlaşmasındaki neden ise bu olguların birbiri içine geçmiş demokrasi ve otoriterlik kümesinde yer almasıdır. Bu sorunu aşacak bakış açısı ise söz konusu dinamiklerin aslında azaltılmış alt formlar olduğunu ve bir ülkenin demokrasi noktasında azaltılmış alt form yaşıyorsa delegasyoncu demokrasi, otoriterlik noktasında azaltılmış bir alt form içinde ise rekabetçi otoriterlik yaşadığı ama her hâlükârda hibrid rejim çerçevesinde ele alınacağı görülmektedir(Zinecker,2009:304-310,Collier ve Levisky,1997:430-440).

Bu kavram tercihi dönemlere göre ayrılmaktadır. Örnek olarak Özbudun, Türkiye'nin 2015'e kadar delegasyoncu demokrasi, 2015'ten sonra ise Rekabetçi Otoriter rejim içinde olduğunu ifade edecektir(Özbudun,2000,2015). Çok ince bir çizgi üzerinde gösterilen bu ayrımın çoğu zaman söylem farkı içerdiği de düşünüldüğünde, Türkiye'nin siyasi tarihi ya azaltılmış alt form noktasında tek tek incelenecek yahut azaltılmış alt tür ayrımı yapmadan bir üst basamakta hibrid rejim olarak telakki edilecektir. Bu çalışma demokrasi ve otoriterliğe

dair azaltılmış alt formların karşılaştırılması üzerinden ortak bazı bulgulara odaklandığı için, Türkiye'nin 1950-1960 arası zaman dilimini hibrid rejim kavramı içinde ama azaltmış alt türlerin ortak göstergeleri eşliğinde analiz edilecektir.

Hibrid rejimlerin başkanlık sistemleri içinde sıkça görülmesi olağan olduğu gibi parlamenter sistemlere de bu vakalarla karşılaşıldığı not edilmektedir.(Özbudun,2000:152). Şöyle ki, burada temel nokta iktidar kanadının meclisi etkileme, işlevsiz bırakma ve partizanlaştırma kapasitesi olarak ele alınmaktadır. Başkanlık sistemlerinde kararnameler ve başkanlık kararları üzerinden parlamento bypass edilirken aynı motivasyon parlamenter sistemde, hükümete fanatikçe bağlı iktidar kanadı çoğunluğunun oluşturduğu meclis, bakanlar kurulu kararları ve kanun hükmünde kararnameler ile benzer şekilde icraat oluşturmaktadır.

Aşırı derecede kişisel yönetimin bulunduğu, liderin sıkça övülerek ona bilge niteliklerin atfedildiği, ulusun kurtarıcısı olduğu fikrinin halka dayatıldığı bu rejimlerde, siyasi kurumlar oldukça zayıf bir şekilde iktidarın etkisine açık durumdadır. Yasama organının iktidar eliyle fanatikleştirildiği bu yapılarda, yargı organları ve bürokrasi gerektiği gibi işleyememekte ve ülke kurumlarına karşı hesap verebilirlik olgusu çalıştırılamamaktadır. Söz konusu özelliklerin Türkiye'nin demokrasi deneyimi ile örtüştüğü düşünülmektedir. Hibrid rejimlerin getirdiği bakış açısı sadece demokrasiye geçilen(yahut otoriterlikten uzaklaşılan) ilk dönem olan 1950-1960 arasını değil günümüze kadar tatbik ettiğimiz Türk Siyasi hayatını açıklama noktasında güçlü argümanlar sunmaktadır (Taş,2015,779;Özbudun,2000:153).

Türkiye'nin demokrasi noktasındaki pozisyonunu en iyi şekilde açıklayan bakış açısının bu tip ara formlar olduğuna Ergün Özbudun(2000,2015), Hakkı Taş(2015), Metin Heper(2002), Ezgi Elçi(2019), Esen vd(2023),Esen ve Gümüşçü(2016),Castaldo(2018), Sunar(2015) gibi isimler de katılmaktadır. Bu yazarlara göre Türkiye; kurumsallaşma, popülist lider, yürütme yetkileri, açısından büyük sorunlar yaşamaktadır. Türkiye'nin siyasi hayatı bu tip örneklerle doludur. Söz konusu sıkıntılar demokrasinin sağlıklı işlerliği açısından ciddi problemler içerse de, otoriterliğin tamamen dikta rejimine dönüşmesine neden olacak bir konum yaratmaktan uzaktır.

Çoğulcu ve temsili demokrasiye doğru güçlü adımların görülmediği Türkiye gibi ülkelerde kişisel liderlik ve siyasi partilerin sadece bir lider ile anıldığı yönetim biçimi kısa sürede devlet yönetimine sirayet etmekte ve kurumsallık yerine birey odaklı bir idare tarzı tesis edilmektedir(Esen vd,2023:88-94). Yöneticiler için hukuka ve kurumlara karşı hesap verme bilinci gelişmediği gibi bu mekanizmaların yöneticinin görevini yerine getirme noktasında engel çıkartan birer baş ağrısı olduğu fikri siyasi hayatta yerleşmiş gözükmektedir.

Türk siyasi arenası, politika yapımında fikir alışverişinden, uzlaşma olgusundan ve kapsayıcı karar alım mekanizmalarından istikrarlı şekilde kaçınan iktidarlar ve siyasi partiler ile doludur(Tekin,1966;Karpas,1967:467-490). Bilimsel bakış açısını gündeme taşımak, çıkar grupları, sivil toplum ve muhalefet partileri ile fikir alış veriş yapmak çoğu zaman arzulanan bir şey olmadığı gibi mümkün olduğu noktada iktidar kararnameler, kanun hükmünde kararnameler ve cumhurbaşkanlığı kararları ile birçok adımı tek taraflı şekilde atmıştır.

Kanunlar ise iktidarın mecliste güçlü çoğunluğu oluşturduğu noktada muhalefetin rızası aranmadan hızlıca iktidarın talepleri doğrultusunda çıkarılmıştır. Meclis komisyonlarındaki kavgalar kapsayıcı ve her kesimin katıldığı bir düzen yönetiminin olmadığını açık ispatıdır(Ahmad,2010). İktidar ve muhalefet arasındaki bu husumet hibrid rejimlerin tipik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin ilk başarılı demokrasi denemesi, Başbakan Adnan Menderes (1950-1960) hükümetleri ile başlayan ve darbe ile sona eren tipik bir hibrid rejim görüntüsü sunmaktadır. Adnan Menderes'in başbakanlığı dönemi Türk tipi hibrid rejimin doğuşu olarak değerlendirilebilir(Özbudun,2000:11,152). Liderin güç artırımına gittiği, siyasi sürecin her aşamasını kontrol etmek isteyen mikro yönetim kurgusu içinde olan, muhalefeti bastıran uygulamalar bu sürecin yansımasıdır.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin sonucu, Celal Bayar ve Adnan Menderes'in Demokrat Parti'sini iktidara gelmiştir. Bu süreç, ilk başta ülkede demokrasi havasının esmesine neden olmuş; ardından güçlü merkezi yönetim gayretleri, yetkinin denetimsiz kullanılması, parlamento çoğunluğunun iktidarın tek taraflı politikaları altında şekillenmesi, bireysel liderlik ve aşkın güç hırsı, muhalefet ve basının sürekli baskı altında tutulması gibi uygulamalara şahit olmuştur(Ataay,2019:126-135). Menderes, gücünü her defasında konsolide etmeye çalışan bir lider olarak sık sık medya ve sivil özgürlükleri kısıtlayan adımlar atmıştır.

Bu dönemde iktidarın muhalefete karşı tahammülsüzlüğü sıradan bir hal almış ve kamu kaynakları muhalif sesleri kısmak için kullanılmıştır(Eroğul,1998). DP iktidarının muhalefet ile ilişkisinin hızlı bir biçimde bozulması,1954'ten sonra daha da ivme kazanarak diğer aktörler nazarında endişe yaratmıştır (Albayrak,2004:260-272). Bunun sonucunda ise Türkiye'nin demokrasisi darbe ile sonlanmıştır.

Askeri yönetim ülkeyi doğrudan yönetme isteğini kalıcı şekilde göstermek istememiş daha çok bir bekçi ve denetleyici pozisyonuna soyunarak ülkeyi kısa sürede sivil hükümetlere teslim etmiştir. Bu doğrultuda yeni hükümeti kuran askeri cunta(MBK) muhalefet partileriyle birlikte demokratik bir anayasa hazırlamıştır. Ekim 1961'deki parlamento seçimleriyle

demokrasisini tekrar tesis eden Türkiye, 1971 Mart'ında bir muhtıra ile seçilmiş hükümetin istifaya zorlanmasına şahit olmuştur.

Bu dönemde her ne kadar meclis kapanmamış ve siyasi partilerin varlığına müdahale edilmemiş olsa da hükümetin demokratik olmayan bir yolla görevden ayrılması ülkenin demokrasi deneyimine zarar vermiştir. Demokrasinin yara aldığı diğer bir dönem ise 1973'ten sonraki siyasi kutuplaşma sonunda olgunlaşmıştır(Ahmad,2010:209-255).Bu dönemde siyasetin çatışmayı giderecek çözümler üretememesi, genel huzursuzluk olarak sokağa da yansımış ve toplumsal huzur yerini genel bir gerginliğe bırakmıştır. Bu gerginlikler muhalefet ve iktidar partilerinin ilişkisini ciddi derecede sarsmış, 1977-80 arası iktidar muhalefet arası görüşmelerin yaşanmadığı bir ortam gün yüzüne çıkmıştır. Söz konusu gerginlikler 12 Eylül 1980 darbesine yol açacak ve kesintiye uğrayan demokrasi, Kasım 1983 parlamento seçimleriyle tekrar işlemeye devam edecektir(Ahmad,2010:255-262).

Bahse konu olan huzursuzlukların önemli bir kısmı ise liderlerin eylemleri sonucunda ülkedeki siyasetin kutuplaşmasında aranmalıdır. 1960'ların ikinci yarısından 80'lere kadar Demirel gibi isimlerin, 1983'ten sonra da Turgut Özal'ın politikaları siyasetin kapsayıcı çözüm üretme gücünü zayıflatmıştır. Turgut Özal 1983-1989 arasında idarenin gücünü artırmak isteyen ve muhalefeti politika yapım süreçlerinin bir parçası görmekten uzak adımlar atmış, sık sık yasama organını bypass eden kararnameler ile oldukça kişiselleşmiş ve mutabakattan uzak liderlik sergilemiştir(Ataay,2019:183-190). Bu dönemde lider, politika adımlarını yakın çemberindeki birkaç bakan ve bürokrat haricinde istişareye tutmaktan imtina etmiş, çoğu zaman kabine üyelerini dahi politika yapım sürecinden dışlamıştır. Benzer süreç 2000'li yıllardan itibaren de görülecektir. Ülkede kutuplaşmanın arttığı, liderin kişisel özelliklerinin artan şekilde övülerek aşkın bir hal aldığı, parlamentonun yani yasama kuvvetinin bypass edildiği, cumhurbaşkanlığı kararlarının politika yapımında standart bir uygulama olduğu, muhalefet ve basın sindirildiği dönemin en güçlü örnekleri birçok iktidar döneminde göz önüne serilecektir.

İfade edilmeli ki, Türkiye'de demokrasiye geçişin her noktasında (1950, 1961 ve 1983) otoriter iktidar sahipleri reform üzerinden demokratikleşme sürecini tetiklemiştir. Demokratik çöküşler ise siyasi elitlerin süreç yönetimini iyi yapamaması, gerginlikleri yönetememesi ve yüksek dozda seyreden elit kutuplaşmasının kurumsal dinamikler yokluğunda demokrasiyi kesintiye uğratmasıdır.

Bir başka nokta ise Türk siyasetinin tek parti rejiminden ayrılmasından itibaren parti siyasetinin ötesinde bir siyaset üretememesinde aranmalıdır. 1946-1960 dönemi iki parti sistemi üzerinden yürüyen ve temsilin çok orantısız olduğu bir seçim sistemi yaratırken,

temsil problemi şekil değiştirerek 1960'lerden itibaren partilerin parçalanarak çok dağınık olduğu yeni bir durum yaratmıştır. Bu parçalı yapı da istikrarsızlık ve kutuplaşma getirdiğinden siyasi sistem yine temsil ve katılımcılık yönünde problem yaşamıştır. Hibrid rejimlerin tipik bir özelliği olan kurumsallaşma karşıtlığı, kapsayıcı ve katılımcı siyasetin yokluğu toplumda genel huzursuzluğun kronikleşmesine ve çatışmanın artmasına neden olarak 1980'de demokrasinin çöküşüne katkıda bulunmuştur.

MGK'nın yarattığı yeni sistem ise büyük partilerin rahatça siyaseti sırtlanabileceği, küçük partilerin ise siyasi arenadan silineceği bir durum doğurmuştur. Bu motivasyon eşliğinde 1983 ve 1987 seçimleri üzerinden tek parti hükümeti olan Anavatan Partisi iktidara gelmiştir. 1990'larda bu sistem tekrar parçalanmış ve istikrarsız siyaset üretirken, 2000'li yıllarda dört partili sistemin yer aldığı bir kutuplaşma görülecektir.

İfade edilmeli ki, Türkiye'de, güçlü parti disiplini hesap verebilirliğin engellenmesinde önemli bir nokta olmuştur. Parti içi demokrasinin gelişmediği bir ortamda, Türk siyasi hayatı liderlerin sıkı kontrolü altında işleyen partilere tanık olmuş, âdeta partiler bu liderin şahsi teşkilatı olarak düşünülmüştür (Tuncay, 2016; Yaşar, 2014: 520-534). Aynı denetim milletvekillerini de kapsayacaktır. Gerek iktidarın gerekse muhalefetin çatısı altında siyaset yapan seçilmiş milletvekilleri, parti grubu politikalarına son derece bağımlı ve müstakil hareket etmekten uzak bir konumdadır. Bu beklentiyi karşılamayan milletvekilleri ise kısa süre içinde parti ile husumete düşmüş ve lider etkisi altında işleyen parti disiplin kurulları tarafından partiden uzaklaştırılmıştır.

Parti liderlerinin her daim 'ülkenin kurtarıcısı' olarak sunulduğu Türk siyasi hayatında, seçim vaatleri ile uygulanan politikalar sık sık çelişmiş, iktidar gücü her daim kontrol ve denge mekanizmalarından kaçmaya çalışmıştır. Hesap verebilirliğin sürekli istenmeyen bir durum olarak görüldüğü ortamda iktidar yargı ve yasamayı sürekli şekilde etki altında tutmaya gayret etmiştir (Esen vd., 2023: 92-99). Tüm bu göstergeler, hibrid rejim olgusunun Türk siyasi hayatını okumada önemli bir çerçeve sunduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'de hibrid rejimin etkili bir şekilde görülmesinin bir başka sebebi ise yargının tam manası ile güvence altına bulunmaması ve siyasi etkiye açık durumda yer almasıdır. 1924 Anayasası'nda bulunmayan yargı güvencesi 1961 ve 1982 Anayasasında yer alsa da, bu güvence sadece süre ve gelir güvenliği noktasında ortaya çıkmıştır (Gözler, 2020: 35-48). Kanunlar, işleyiş yönünden bir etki yaratmamıştır. Yer yönünden yani coğrafi güvencesi olmayan yargıç ve savcılar her daim istenmeyen dosyalar üzerinde çalışırken başka bir yere tayin edilerek el çektirilebilmiştir. Ayrıca Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu, disiplin mekanizmaları yönüyle her daim hakimler üzerinde etki kuran bir yapı olarak tesis edilmiş ve

söz konusu yapı siyasetin etkisine açık şekilde Adalet Bakanlığı üzerinden dizayn edilmiştir (Özbudun,2000:152-153). Bu durum ise yargının işleyişi üstünde siyasetin etki yaratma gücüne dönüşecektir.

Türkiye, sivil toplumun varlığı açısından post komünist ülkelerle karşılaştırıldığında daha öne çıkan bir konumdadır(Özbudun,2000:5). Türkiye'nin totaliter bir geçmişi olmadığı gibi Tek Parti yönetimi döneminde sınırlı da olsa farklı seslerin yankılanmasına izin verilmiş, müstakil grup üzerinden ve iki muhalefet partisi denemesi ile siyasi temsil geliştirilmeye çalışılmıştır. Siyasi olmayan alanda örgütlenme ve sivil toplum faaliyetlerini kapatmak için iktidarın yoğun bir gayret gösterdiği söylemek zor olsa da, rejim sınıf tabanlı örgütlenmenin her daim karşısında olmuştur.

Demokrasiye geçişle birlikte sivil toplum kurumları göreceli olarak gelişen ülkede 1961 Anayasası'nın kabulüyle sivil toplum ve örgütlenme faaliyetleri önemli bir başarı sağlasa da bu durum 12 Eylül rejimi ile ciddi bir darbe almıştır (Ataay,2019:179-180). 1982 Anayasası, siyasi olmayan örgütlerin faaliyetlerini askıya alırken, sendikacılık bilinci, örgütlenme, vakıf ve meslek kuruluşlarını yasaklamış ve bu kurumların etkileşim içinde bulunmasının önüne geçmiştir. 1982 Anayasası örgütlenme ve sivil toplum faaliyetleri açısından 1961 Anayasası'nın oldukça gerisinde kalacak ve bu düzenlemelerin yarattığı durum 1980'lerin sonuna kadar açık bir şekilde kendisini hissettirecektir(Gözler,2020). Söz konusu katı kararlar 90'larda değişmeye başlayacak ve 1995'te geçen yasa değişiklikleri ile daha özgürlükçü bir alana ulaşılacaktır. 1990'larda hızla artan sivil toplum kuruluşlarının sayısı 2000'li yılların başında faaliyetlerine devam etse de AKP iktidarı döneminde sivil toplum faaliyetleri kontrol yahut kısıtlamalar ile karşılaşacak ve sivil toplumun hareket sahası ciddi şekilde daraltılacaktır.

Türkiye'de anayasacılık ve hukukun üstünlüğü faaliyetlerine göz attığımıza küçümsenmeyecek derecede uzun bir geçmişe sahip olduğumuz ifade edilebilir(Karpat,1967:17-52).Söz konusu deneyim demokratikleşmenin devam etmesi noktasında bir kazanım olarak düşünülebilir. Ayrıca demokratikleşme deneyiminin ne kadar uzun sürerse o ülkenin o kadar kazanım içinde olacağı ve konsolidasyon yönünde avantaj sağlayacağı eleştirisi makul gözüktüğü de bunun kesin bir teminat içermediği not edilmelidir. Tanzimat ve Islahat Fermanları, Kanun-i Esasi ve 1909'değişiklikleri Anayasacılıkta önemli gelişmeler olarak görülmelidir. Padişah'ın Anayasa ile sınırlandırıldığını bizzat kabul etmesi ve Bakanlar Kurulu'nun padişah yerine doğrudan parlamentoya karşı sorumluluk taşıması, yürütmenin sorumluluğu açısından kritik bir değer taşımaktadır.

Cumhuriyete giden yolda Millet Meclisi'nin açılışı ve arkasından hayata geçen 1921 Anayasası, önemli bir hadise olarak görülebilir. Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükümet Sistemi ile yürütmenin savaş koşulları altında gücünü arttıran düzenlemeler meclisin etkinliğini frenlemiş değildir(Gözler,2020). Tam tersine Millet Meclisi etkinliğini korumuş fakat Halk Zümresi, Türk Halk İştirakiyun, Türkiye Komünist Partisi gibi oluşumların erken dönemde kapatılmaları ile Meclis içinde sol cenah tasfiye edilmiştir. Buna rağmen, tek parti yıllarında bile Cumhuriyeti kuran kadrolar anayasal bir hükümet görünümünü dikkatle korumaya devam etmiştir.

Çok partili dönemde ise 1961 ve 1982 anayasaları, bağımsız bir Anayasa Mahkemesini tesis ederek, teoride de olsa yargının bağımsızlığını tanımıştır. Kuvvetler ayrılığının korunması yönünde mesajlar vermeye devam eden cumhuriyet rejimi, yargıçlar ve savcılar için güvenceler sağlamaya gayret etmiştir. 1990'lı yıllarda özellikle tartışma konusu olan Devlet Güvenlik Mahkemelerinin varlığı, Askeri Mahkemelerin faaliyet alanı ve kolluk kuvvetlerinin insan hakları noktasında iyi denetlenmemesi gibi tartışmalar idari sisteme demokrasi noktasında yapılan eleştiriler olmuştur(Özbudun,2000:7).

Yukarıdaki gözlemlere istinaden Türkiye demokrasisinin 70 yıllık süreçte hibrid rejimlerin temel özelliklerinden olan anti kurumsalcılık, kapsamlı yürütme yetkisi uygulamaları (decretismo), kurtarıcı popülist liderlik (salvadores de patria), hesap verilebilirliğin yoksunluğu ilkelerini güçlü bir şekilde taşıdığı gözlemlenmiştir. Liderin yürütme gücü üzerinden idari uygulamaların merkeze konulduğu ve politika yapımında yasama kurumunun onay platformuna dönüştürüldüğü her daim not edilmiştir (Taş,2015:778-788). Siyasetin partizanlaşması ve aktif siyasi hayatın, liderin tercihleri altında dar bir çevrede şekillenmesi yadırganmamış tam aksine standart bir eylem planı olarak görülmüştür.

Demokrat Parti döneminde bu durum kararnameler yahut yasama kurumunu oluşturan iktidar milletvekillerinin tam sadakati ile sağlanırken, 1980'lerden sonra Kanun Hükmünde Kararname ve Bakanlar Kurulu Kararları ile sağlanmış, şu anki sistemde ise Cumhurbaşkanı Kararları ile garanti altına alınmıştır. *Salvadores de Patria* ilkesi altında gelişen ulusun kurtarıcısı olma misyonu ise gerek siyasi partilerin lidere tam sadakati gerekse medyanın kontrol altına alınması sonucunda lideri yücelten bir propaganda metodu ile hayata geçirilmiştir(Heper,2002:139-146).

Milli Şef geleneğinin etkisi altında başlayan süreç, Menderes döneminde kurtarıcı lider misyonu ile gelişmiş günümüzde ise asrın lideri, uzun adam ve büyük usta söylemi ile devam ettirilmiştir. Liderin kişiliği altında gelişen kurtarıcı popülist yönetim ulusu bazı reçeteleri uygulamaya itmekte ve yöneticiyi; hasta olan ulusu iyileştirebilecek yegâne doktor

olarak göstermektedir. Hibrid Rejim yaklaşımının lideri ele alırken toplumu reçeteye hazırlayan doktor benzetmesi yapması, Türk Siyasi hayatının çoğu evresinde tespit edilmiş örnekler sunmaktadır. Menderes, Demirel ve Erdoğan ilaç ve reçete benzetmelerini sık sık yaparak bu kurtarıcı misyonu tarihimizin farklı kesimlerinde sahiplenmeyi bir görev bilmıştır(Taş,2015:778-788).

Hesap Verebilirlik kavramı açısından ise Türkiye'de yöneticiler hem yönetilen seçmen ile hem de rejimin diğer kurumları ile istenilen seviyede ilişki kurmaktan uzak kalmıştır(Esen vd.,2023:92-99).Liderler siyasi eylemlerin kontrol ve denge mekanizmaları aracılığıyla denetlenmesini ve yöneticinin hesap vermesini isteyen hatta temin eden adımlar atmaktan imtina etmiştir(Albayrak,2004; Eroğul,1998). Eğer gücü dâhilinde ise bunu engelleyecek eylemleri hayata geçirmekten geri durmamışlardır(Ahmad,2010:147-173). Bu süreçte politikalarının değerlendirilmesini sadece seçilme ve oy oranı üzerinden ele alan liderler, kurumlara karşı sorumluluklarını ve yargı önünde izahat verme dinamiğini sorunlu bulmuşlardır.

1950'ler boyunca yargıçları potansiyel siyasi güç olarak gören bakış açısı bu aktörleri sınırlandırmaya çalışmış, söz konusu kaygılar 1990'lara kadar not edilmiştir. Koalisyon hükümetleri dönemi olan 1990'lı yıllarda yargı daha çok askeri kadrolar ile iyi ilişkiler içinde olmuş, siyaset kurumu ise yargı üzerinde istediği vesayeti oluşturamamıştır. Tam tersine bu dönemde Yüce Divan üzerinden hayata geçirilmeye çalışılan siyasi ve hukuki sorumluluk, siyasi kadroların yargıya karşı hesap verdiği bir zaman diliminin yansımasıdır. Daha sonraki dönemlerde ise yargının büyük bir siyasi kontrol altına girmesi ile hesap verebilirlik sadece seçim ve referandum bağlamında ele alınmıştır.

Türkiye'deki sistem ve ürettiği liderler, hibrid rejimlerin tipik bir örneği olarak hesap verebilirlik açısından başarılı bir noktada bulunmamıştır(Heper,2002:139-146). Yöneticilerin genellikle denetimden kaçınması, muhalefeti bastırması ve kontrol mekanizmalarını zayıflatması nedeniyle yatay hesap verilebilirlik sağlanamamaktadır. Bu durum, halkın gerçek anlamda yönetim süreçlerine katılımını da engellemektedir.

Hibrid rejimlerin son girdisi de, söz konusu ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik vaziyet ile yakından ilgilidir. Bu rejimi tatbik eden bir ülke genel olarak ciddi ekonomik problemler girdabı içinde bulunmakta ve ekonomik tablo siyasetin karamsar görüntüsünü güçlendiren veriler içermektedir (Peruzotti,2001:137-144). Söz konusu ülkelere ekonomik kriz, yüksek enflasyon, fakirleşme, gelir dağılımı adaletsizliği, yolsuzluk temel parametreler olarak ifade edilmekte ve ülkenin siyasi havasının kutuplaşmasına katkıda bulunmaktadır. Vatandaşın hem siyaset platformuna hem de tüm kurumlara karşı güvensizlik beslediği bu

ortamda genel bir toplumsal huzursuzluk ve mutsuzluk olağanlaşmaktadır (Peruzotti,2001:137-144).

Yozlaşma, yolsuzluk, liyakatsizlik, ekonomik kriz ve kurumların işlevsizliği olguları sürekli şekilde kendini tekrar eden bir sarmal yaratmaktadır. Türkiye ekonomisi 1954'ten itibaren neredeyse her on yılda bir ekonomik kriz girdabı ile yaşamak zorunda kalmış ve nesiller yüksek enflasyonist bir ortamda ömrünü geçirmiştir(Öniş,2010:46,60). Demokrasiye geçişten sonra özel sektör kademeli şekilde büyüye de, piyasa güçlerinin rolünü artırmak için alınan onlarca önlem ve paketler kayda değer çözümler yaratmamıştır. 1990'lardan itibaren ise piyasa eliyle adaletsizlik ve rant ekonomisi hayata geçirilmiştir(Ataay,2019).1946'dan itibaren 6 devalüasyon ve onlarca kriz gündemine maruz kalan ekonomik görünüm hibrid rejimlerin içinde bulunduğu ortamı tam olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda ele alınan bilgiler ışığında bu çalışma, Türkiye'nin "demokrasiye" geçişinden itibaren on yıllık Demokrat Parti iktidarı döneminde yaşanan demokratikleşme problemlerini hibrid rejimlerin doğası çerçevesinde ele alacaktır. Söz konusu yaklaşım; demokrasinin azaltılmış alt formunun dinamikleri ile otoriterliğin azaltılmış alt türünün özelliklerini bir potada eriterek ortak bir izlenim çerçevesi yaratmakta ve bu özellikleri Türkiye bağlamında değerlendirmeye çalışacaktır. Bu bakış açısı demokrasi karnemizin anlaşılması açısından kritik bir açıklama yeteneği oluşturabilir. Demokrasinin kalıcı olarak çökme riski taşımadığı ancak tam anlamıyla konsolide olamadığı bu gri alan Türkiye'nin demokrasi deneyimiyle örtüşen önemli göstergeler sunmaktadır. Adnan Menderes'in liderliğindeki Demokrat Parti dönemi, demokratikleşme yönünde yaşadığımız problemleri anlamak açısından önem arz etmektedir.

Hibrid rejim yaklaşımı, sadece Türkiye'nin demokrasi serüveninin ilk dönemi olan 1950-1960 arasını değil, günümüze kadar uzanan Türk siyasi hayatını ve çeşitli iktidarların tutumlarını açıklamak için de güçlü argümanlar sunmaktadır(Özbudun,2000:149-153). Ne var ki bu sürecin başlangıç noktasını Demokrat Parti dönemi ve Adnan Menderes liderliği oluşturmaktadır. Türkiye'nin hibrid rejime dönüşmesindeki kritik bir başlangıç dönemi olarak görülen DP iktidarı, güçlü bir merkezi otoriteyi hedefleyen, kurumların güçlenmesini hedeflemeyen ve kurumsallaşmayı tesis etmekten imtina eden bir görüntü çizmektedir. DP iktidarı, liderin yetkilerini sürekli artırma hedefi güttüğü, idari gücünü diğer aktörleri denetim altına almak için kullandığı, muhalefeti bastıran, lideri yücelten, hesap verilebilirliğin göz ardı edildiği bir modeli benimsemiştir. Bu dönem, Türk demokrasi tarihinde demokrasinin sürdürülebilirliği açısından incelenmesi gereken önemli bir dönüm noktası olarak öne

çıkılmaktadır. Söz konusu dönemi hibrid rejim anlayışının sunduğu teorik çerçevede detaylı şekilde incelemek bu açıdan önem arz etmektedir.

2.2.Hibrid Rejimlerin Doğası Çerçevesinde Çok Partili Hayata Geçiş

Hibrid rejimlerin genellikle otoriter rejimler üzerinden dönüşüm ile gerçekleştiği ve otoriter rejimlerin çözülmesi ile hibrid rejiminin alan kazandığı görülmektedir. Bu örneklerle ek olarak sınırlı da olsa demokrasiden otoriterliğe giden ters istikamet te söz konusudur(Levitsky ve Way,2020). Demokrasinin yozlaşması ve çökmesiyle bir regresyona tabi olan rejimin otoriterleşmeye doğru adım atarak hibrid rejim statüsüne düşmesi de ihtimal dâhilindedir.

Bu rejimlerde demokrasinin kurumları liderlik eliyle zamanla yıpratılarak kademeli şekilde çözülmekte ve demokrasinin kurumları iktidarın emri altına girmektedir. Bu ihtimal, otoriter rejimlerin çözülmesi ve yaşadığı krizlerle güç kaybetmesine oranla daha zayıf görüldüğünden, literatürdeki ana istikamet olarak hibrid rejimlerin, otoriter rejimlerin zayıflaması üzerinden geliştiği görülmektedir.

Otoriter rejimlerin genellikle dört nokta üzerinden çözülmeye giderek hibrid rejime evrildiği gözlenmektedir(Przeworski,1986:50-54). Bunlardan ilki rejimin bir askeri istilaya uğrayarak yabancı gücün baskısı ile dönüşüme uğramasıdır. Bu noktada işgalci güçlerin baskısı sonunda otoriter kurumların demokrasi yönünde dizayn edilmesi zorunluluğu duyulmaktadır. Rejimin otoriter yapısına, demokratik çehreyi entegre etmek zorunda bırakılması ile demokratik kurumlar inşa edilmekte fakat devletin asli alışkanlıkları olan otoriter yapı da tam anlamıyla sona ermemektedir. Sonuç ise hibrid bir rejimin varlığı olarak görülebilmektedir.

İkinci ihtimal ise otoriter sistemin meşruiyetini idame ettirme noktasında sıkıntıya düşerek rejimin yapısının çözülmesi ile gelişmektedir(Przeworski,1986:50-54). Otoriter sistem bu noktada artık halka ve sistemdeki aktörlere karşı meşru olarak addedilmemekte ve bu durum cebri güç ile sürdürülebilir olmaktan uzak kaldığı için sistem çözülmektedir.

Üçüncü ihtimal ise otoriter rejimlerdeki iktidar bloğu üzerindeki çatışmalardan gelişmiştir. Bu çatışmalar iktidar kanadındaki anlaşmazlıklar, elitler arası çekişme olabileceği gibi askeri kanattaki kadroların siyasiler ile gösterdiği çekişmeler yahut çeşitli güç koalisyonlarının diğer kliklere üstünlük sağlama mücadelesi ile gelişmektedir.

Süreç içinde bu iç çekişmeler doğru şekilde yönetilemez noktaya sürüklenmekte ve çözüm bulunamadığı için çatışma artmaktadır. Söz konusu iktidar bloğu bu çatışmalar yaşanırken güç artırımı için yeni gruplara ve aktörlere de davette bulunabilmektedir. Her

halukarda yönetici blok çatışmalardan dolayı dağılmakta ve bu durum rejimin yapısını kökünden çözerek otoriter sistemi yıkmaktadır(Przeworski,1986:50-54).

Dördüncü ihtimal ise rejimin misyonunu tamamlaması noktasında ele alınmaktadır. Rejim artık fonksiyonel olarak hem görevini yerine getirmiş hem de bunu idame ettirmesi olanaksız hale gelmiştir. Dolayısıyla rejim sürdürülemez bir pozisyonda bulunduğunu görerek kendisi açılıma gitmeye karar verecektir. Bu açılım ise yeni bir rejime evrilmenin habercisi olacaktır. Söz konusu değişim çok hızlı olmadığından ve sistemsel alışkanlıklar belli ölçüde korunduğundan hibrid bir görüntü ortaya çıkacaktır.

İfade edilmeli ki her otoriter rejimde, iktidar kanadı kendi içinde ılımlı çizgide bulunan yöneticiler yani '*blandos*'(*soft liners*) ve şahin kanatta bulunan sertlik yanlıları '*duros*'(*hard-liners*) ihtiva etmiştir(O'Donnell ve Schmitter,1986:16-24;Cassani,2013:543). Genel olarak sertlik yanlısı kanat(*duros*) otoriter yönetimin devam ettirilebileceğine inanmakta ve bunun elzem olduğunu ifade ederek yönetimin doğasını korumak istemektedir. Bunu yaparken yönetim, görünüşte kendisine demokratik bir yapı süsü verebilmektedir. Eğer iktidarlarının ana bünyesini koruyabileceklerine inanıyorlarsa sertlik yanlıları bu tip taktikleri pekâlâ mümkün görebilmektedir.

İktidardaki sertlik yanlısı gruplar birkaç fraksiyondan oluşabilmektedir(Przeworski,1986:50-54). Bunların içinde fırsatçılıktan beslenenler, rejimin istikrarına dair uzun dönem stratejileri ve hedefleri olmayanlar, sadece şahsi beklenti ve istikbalini düşünenler yer alabilmektedir. Eğer sertlik yanlıları sadece bu grup üyelerinden oluşuyor olsa belki de doğru cezbedici araçlarla demokratikleşme yönünde bir motivasyon öncesi bu gruplar satın alınabilirdi. Ne var ki sertlik yanlılarının önemli bir kısmı demokratik adımların hastalık olduğuna ve vücuda sirayet eden zararlı bir süreç teşkil ettiğine kökten inanmakta, bu yönde tüm gayretlere tamamıyla prensip olarak karşı durmaktadır(Przeworski,1986:50-54).Söz konusu grup demokratikleşme hareketleri eğer hız kazanırsa bunu engellemek için kararlılık göstermekte ve regresyon yaratacak kaos, darbe ve anti demokratik motivasyonun merkezinde yer almaktadır.

Öte yandan ılımlı kanatta yer alan gruplar (*blandos*) süreç içinde benzer derecede keyfi uygulamaları destekleyebilmekte ve güvenlikçi politikaları uygulamaktan yeri geldiğinde çekinmemektedir. Ne var ki bu grubu sertlik yanlılarından ayıran olgu, ileride bir noktada rejimin er geç meşruiyet problemi riski yaşayacağını bilmeleri ve seçim sistemi üzerinde rejime meşruiyet kazandıracak bazı adımların atılması gerekliliğine olan inançlarıdır. (Przeworski,1986:50-54).

Rejimdeki ılımlı kanat, iktidarın çok uzun zaman geçmeden belli özgürlükleri tanımamasının kaçınılmaz olduğunu telakki etmekte ve bunun hem uluslararası kamuoyu hem de halk nezdinde kritik bir aygıt olduğunu kabul etmektedir. Bu kimseler ılımlılıkların bir ayrıcalığı olarak rejimde sertlik yanlılarına karşı denge gücü oluşturmakta ve rejim meşruiyet kaygılarının hissedilmeye başladığı dönemlerde iktidarda kritik görevlere gelebilmektedir.

Otoriter rejimlerin çözülmesi sürecinde dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise aktörlerin liberalleşme adımlarına karşı pozisyonlarının ne olacağıdır. Bu durum ileride hibrid rejimin kendi meşruiyetini de etkileyecek bir süreç dinamiğini tetikleyebilmektedir(Mazepus vd, 2016).Her grubun bir çıkarı olacağı gibi bu çıkarların sürdürülmesi yönünde hesaplamalarda demokratikleşme sürecinde önemli bir yapı taşı olacak ve sürecin gerçekleşmesini engelleyerek ara formlara dönüşmenin yolunu açabilecektir. Bu açıdan silahlı kuvvetlerin pozisyonu, burjuvanın çıkarları, bürokrasinin beklentileri gibi noktalar söz konusu aktörlerin stratejik tercihleri ve kazanımlarını doğrudan ilgilendirdiğinden demokratikleşme sürecini hızlandırabileceği gibi sürüncemede bırakma ihtimalini içermektedir.

Yukarıdaki gözlemlerin yanında temel bir senaryo olarak hibrid rejimin doğuşu otoriter rejimin güç artırım denemesinin başarısızlığı ile de ilişkilendirilmektedir. Otoriter bir rejimin otoriterlikten uzaklaşması yahut demokratikleşmesi, genel olarak otoriter rejimin çökmesi, rejim kapasitesinin iflası yahut devrim ve çatışma üzerinden de ele alınmaktadır(Ekman,2009; Diamond 2002). Bu açıdan diktatör kimseler rejimin kendisini idame ettirecek araçların zayıflaması sonunda, rejim güvenliğinin sona erdiğini görmekte ve çatışmayı tırmandırarak rejim güvenliğini artırma önlemine başvurmaktadır(Márquez,2016).

Bu süreç sınırlı kaynakların tüketilmesini hızlandırmakta ve toplumdaki kamplaşmayı ve iktidara olan nefreti çoğu zaman artırmaktadır. Kriz ve iç çatışma içinde bulunan bir ülkede normal ekonomik parametrelerin izlenmesi de mümkün olmayacağından, söz konusu ülke ekonomik kriz koşulları altında bu siyasi kaosu tatbik edecektir. Sınırlı kaynakların iktidar savaşı için heba ediliği bu ülkede, halk fakirlik; devlet ise kapasite problemleri eşliğinde daha yoğun sorunlarla karşılaşacaktır(Alexander,2008:938-943).

Bu durum iktidarın düşmanlarını artıracak ve baskı politikaları sürdürülemez noktaya vararak rejimde bir çözülme gerçekleşecektir. Rejimdeki çözülme ise gücün yerleşik aktörler tarafından paylaşılmasını hızlandırarak, egemenliğin tek elde toplanmasını engelleyecektir. Bu ortam ise demokratikleşmenin tetiklenmesine imkân tanıyarak; güçler ayrılığı, kontrol ve denge mekanizmaları, muhalefetin yaşamsal güvenliği, seçme ve seçilme hürriyeti gibi temel demokratik dinamiklerin canlanmasına imkân tanıyacaktır.

Söz konusu bakış açısı otoriter rejimlerin çözülmesi ile ortaya çıkan ve modern bir demokrasi olarak adlandırılmayacak hibrid formların oluşmasına dair tipik bir yol haritası sunsa da her ülkenin kendine ait durumsal gerçekliği unutulmamalıdır. Yukarıdaki maddelerden bazıları bazı ülkeler için geçerli olabileceği gibi her bir madde bazı ülkeler nezdinde ayrı ayrı izler de taşıyabilmektedir. Bu açıdan söz konusu rejim dönüşümlerinde karma yol haritaları da söz konusu olabilir(Wigell,2008). Bu noktada Türkiye'nin deneyimi kendine ait özellikler taşımaktadır.

Çok partili hayata geçiş, Türkiye'nin demokrasi serüveninde önemli bir kilometre taşı olarak görülmektedir. Bu dönüşümün kazandırdıkları nazarında Türkiye'nin demokratikleşme serüveni başlayacak ve otoriter sistem açılıma gidecektir(Ahmad,2010:15-44).Otoriter sistemin dönüşümü sistemin sonraki on yıllarda doğurduğu negatif sonuçlar ile beraber ele alındığında, demokrasi vurgusunun güçlü şekilde öne çıkma potansiyelini de zayıflatacaktır.

Bir ülkenin demokrasisinin günümüzde yaşadığı sorunlar, doğal olarak o ülkenin demokrasiye geçişinin sicilini de geriye doğru etkileyecek ve döneme dair eleştirilerin kapsamını da artıracaktır. 1945-1950 arası dönem bu süreçten bağımsız değildir. Bu açıdan 1945-1950 arası dönem otoriterlikten uzaklaşma olarak ele alınabileceği gibi demokratikleşme süreci olarak ta ele alınabilmektedir.

Bu dönemde, otoriter sistemin açılımlara giderek önemli reformları hayata geçirdiği görülecektir. Bu açılım, sorunlar ve gerginliklerden uzak olmayacaktır. Seçim güvenliği, parti devleti uygulamaları, muhalefetin var oluş hakkı yönünde sürekli bir çekişme gündeme gelecek ve söz konusu tartışmalar yer yer siyasi krize neden olacaktır(Eroğul,1998). Buna rağmen atılan kademeli adımlar rejimin yumuşamasına neden olacak ve söz konusu reformlar eşliğinde Türkiye adil ve şeffaf sayılabilecek bir seçim ile iktidarını değiştirecektir.

Türkiye'nin 'demokratikleşme' süreci kendi gerçekliği üzerine inşa edilmiştir. Bu yolda iktidar hiçbir zaman yaşamsal tehditle karşılaşmayacak ve ekonomik kriz kaygıları yahut devlet kapasitesinin yoksunluğu otoriter rejimin zayıflamasında faktör olmayacaktır. Bunların aksine Türkiye'nin demokrasiye geçişi birkaç faktörün bir araya gelmesi sonucunda, yönetici gücün kanaatları doğrultusunda bir açılımın gerekli olduğu üzerinden gelişecek ve süreç kendi momentumunu oluşturacaktır(Baban,2009:283-355). Bu süreç içinde iç ve dış zorlama önemli bir etken olarak okunmamaktadır.

Herhangi bir iktidarı açılım doğrultusunda sıkıştıracak potansiyel faktörler olarak ekonomik kriz, dış baskı, elitler arası çatışma, meşruiyet problemi, ideolojik kamplaşma, sınıf çatışması gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Türkiye'nin demokratikleşme sürecini aydınlatma hedefinde bu unsurları analiz etmek faydalı olacaktır. Söz konusu dinamikleri anlamak

demokratikleşme yönünde atılan adımların itici gücünü kavramaya doğrudan katkı sağlayacaktır.

İlk olarak Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde karşı elitlerin ve sermayenin etkisi, bu unsurların gücü oranında ele alınmalıdır. 1930 ve 1940'lar boyunca elit kavramı, Türkiye için bir soyluluk ifadesi olarak değil iktidar mensubu milletvekili, toprak sahibi kesim, eşraf ve bürokrasideki üst düzey kadrolar olarak değerlendirilmektedir(Karpat,1967:53). Söz konusu elitler iktidar partisinin mensubu, milletvekili ve temsilcisi olarak hayatlarını idame ettirmiş ve çoğu zaman iktidarın desteği ile pozisyonlarını korumuştur. Bu kesimler batıda görüldüğü gibi burjuva yahut soyluların iktidara karşı yürüttüğü ölçekte hiçbir zaman iktidara karşı protesto içinde bulunmamış ve doğrudan bir çatışma hâsıl olmamıştır.

Bu kimseler temsil ve güç projeksiyonlarını önce iktidarın içinde kalarak yapmış ve iktidara savaş açmak yerine iktidarın politika değişikliğine gitmesi yahut belli politikalarını sulandırmak için yapmıştır(Ahmad,2010;Albayrak,2004).Toprak Reformu bu konuda tipik bir örnek olarak görülmüştür. Toprak Reformu 1940'lar boyunca iktidarın kilit mevkideki kadroları tarafından da içeriği boşaltılacak noktaya sürüklenmiştir. Sonradan tarım bakanı olacak Cavit Oral gibi kimselerin yoğun gayretleri eşliğinde kanunun 17.maddesi tasarıdan çıkartılmış ve kanunun asıl hedefi olan 5000 dönüm üzeri toprak sahipliğinin engellenmesi ve çiftçiye 50 dönüm üzeri toprak tahsisi, kanun meclisten geçse dahi uygulanmamıştır(Aydın Tarihi,1954:51-53).

Toprak Reformu toprak sahibi kesimin iktidar karşısında alternatif bir oluşum sürecinin sembolü olarak gözüktü de, bu oluşumun iktidara rağmen gerçekleştiği vurgusu gerçeği yansıtmamıştır. Bu tasarı üzerinden mecliste potansiyel alternatif kadroların siyasi yıldızı parlamış fakat iktidar bu süreci desteklemiştir.

İktidara rağmen gelişmeyen bu süreç sonucunda iktidarın bir parçası olan ve rejimin yetiştirdiği insan profiline haiz olan siyasiler, yine iktidarın bir parçası olan toprak sahibi kesimlerin desteği ile iktidarın onayı dâhilinde bir oluşuma gitmiştir. İktidarın bu sürecin karşısında olmak istemesi durumunda söz konusu alternatif kadroların direneceğini düşünmek gerçekçi bir manzara sunmaktan uzak olacaktır(Demirel,2021:28-80). Bu açıdan İsmet İnönü'nün kararları, bir irade değişikliğinde, onu bu ters istikametten alıkoyarak demokrasi yönünde ilerlemesi için baskı altına alabilecek kurumsal bir güç doğurmamıştır. Söz konusu alternatif siyasi oluşumun iktidarın isteği halinde kapatılabileceğini Celal Bayar dahi hatırlarında tespit etmiştir(Toker,1990:91).

Türkiye'deki alternatif elitlerin muhalifet gömleğini giydiklerinde eğer iktidar onay vermese siyasi hayatta kalabileceklerine dair garantileri olmamıştır. Buna rağmen iktidar,

muhalef grubun oluşmasını teşvik ederek, onun siyasi yaşama girmesine katkıda bulunmuş, muhalefet gücünü artırdıkça bunu beklenmedik bir gelişme olarak telakki etmiş fakat onu bertaraf etmeye soyunmamıştır. Böylece muhalefet siyasi tarihimizde ilk kez varlığından emin olduktan sonra iktidar muhalefet etkileşimi meclis çatısı altında gelişmiştir(Albayrak,2004).

İktidar; yaratılmasına katkıda bulunduğu ve yok etmemek konusunda teminatlar sunduğu alternatif elitlerle, demokratikleşme yönünde bazen çatışmacı bazen ise uzlaşmacı müzakerelere girmiştir. Bu müzakereler çoğu zaman zımni şekilde birbirinin politikalarını onaylamama noktasında gelişmiş fakat devlet başkanı olan İnönü'nün müdahalesi eşliğinde kaostan uzak ve kontrol edilebilir bir ortamda filizlenmiştir.

Başka bir argüman olan ekonomik krizin bir rejim dönüşümünü tetiklediği fikri ise Türkiye özelinde sağlam temellere dayandırılmamaktadır. 1945 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ekonomik profili kötü bir durum arz etmemektedir. Ülkenin 250 milyon dolarlık döviz rezervi bulunmakta ve bu oran iki yıllık ithalat hacmine eş gelmektedir(Boratav,2004 :93-104). Söz konusu durum 2024 verileri üzerinden karşılaştırıldığında yıllık 420 milyar dolar ithalatı olan Türkiye'nin 840 milyar dolarlık bir rezervi olduğuna işaret edecek bir oranlama olarak görülebilir. 1945 yılı sonrası 3 yıl boyunca ülke büyüme hızı savaş sonrası sıkıntılardan arındırıcı bir hızda % 18'lere yaklaşmış ve tarımsal her üründe hızlı rekolte artışları kaydedilmiştir(Aydemir,1988:206-225). Bu manzara otoriter bir rejimin ekonomik kriz dolayısıyla açılıma gitmek zorunda kaldığı senaryo ile örtüşmemektedir

Bir başka rejim değişim unsuru olan otoriter rejimlerin dış baskı sonucunda çözülmeye gitmek zorunda kaldığı iddiası ise Türkiye gerçeği üzerinden yapılan bir okuma ile örtüşmemektedir. Dönem içerisindeki kilit pozisyonlarda yer alan kişilerin hatıralarında Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a rejimin içeriği ile ilgili ABD ve İngiltere'nin bir kaygı taşımadığı, asıl kaygı noktasının rejimin türü ne olursa olsun istikrarlı olması gerektiği; dönemin İngiltere ve ABD elçileri vasıtasıyla iletilmiştir.

Bu ülkeler nezdinde bir demokratikleşme hareketinden çok Sovyetlerin, Türkiye üzerinde nüfus artırıcı eylemlere soyunmasına imkân tanıyacak güç boşluğu olması, kaygı yaratmıştır. Bu fikri güçlendiren diğer bir nokta ise rejimin otoriter uygulamalarını destekleyen bazı adımların göz ardı edilmesinde yatmaktadır. Demokrasi aleyhine olsa bile dönem içerisinde Türkiye'deki sosyalist partilerin ezilmesi süreci, ABD ve İngiltere açısından problem teşkil etmeyecektir.

Türkiye'nin 1950'de yaşadığı rejim değişikliğine, sınıf yapısı ve sınıf çatışması açısından bakıldığında ise bazı noktalar öne çıkmaktadır. Öncelikle Türkiye'nin modernleşme sürecinde, Osmanlı'nın son döneminde yaratılmaya çalışılan Hayriye Tüccarları gibi sınırlı

uygulamalar dışında güçlü bir kapitalist sınıf görülmemiştir(Karpat,2012:46-60). Mülk edinimi ve transferi, Tanzimat sonrası güvence altına alınsa da sermaye birikimi Türk ticaret kesiminin çok başarılı olduğu bir husus olmamıştır. Nüfusunun %80'i köylerde yaşayan ve ana üretim kaynağı tarım kökenli mamul olan ülkede, toprak üzerinde bazı varlıklı kesim ve eşraf bulunsa da bu dönemde endüstriyel bir güç üzerinden gelişen sınıf yapısı söz konusu olmamıştır.

Cumhuriyet döneminde milli burjuva yaratma hedefi daha çok varlık vergisi uygulamaları etrafında ele alınmış ve azınlık esnafın boşalttığı yerin planlı ve üretime dönük büyük bir milli atılım ile doldurulması başarılmamıştır. Büyük iş çevreleri olgusu erken dönemde gerçekçi bir bakış açısı olmaktan uzak kalmıştır. Dönem içinde Nuri Demirağ, Vehbi Koç, Kazım Taşkent gibi önemli iş adamları bulunsa da bu isimlerin ülkede sınırlı bir gelişmeyi temsil ettiği görülmüştür(Demirel,2021:25-69).

Tam aksine Türkiye'nin demokratikleşmesinde hâkim kadroların sınıf yapısı söylemine karşı çekingen yaklaştığı ve iktidarların sınıf olgusunu, sınıf çatışması yaratacak bir platform olarak değerlendirdiği görülmüştür. 1946 yılına kadar sınıf esaslı üzerinden cemiyet kurulması yasaklanmış ve bu karar İsmet İnönü'nün 10 Mayıs 1946 söylevinden sonra kaldırılmıştır. (Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları,1946:401-407).

Yasağın kalkması dahi alternatif ana kadroların bu yönde bir oluşuma girmesini teşvik etmemiştir. Öyle ki Demokrat Parti gerek muhalefette gerekse iktidarda iken bir sınıf partisi görüntüsü vermeyi çoğu zaman reddetmiştir. Bunun yerine toplumun tüm unsurlarını kapsayan bir siyaset ana hedefleri olmuştur.

Yukarıdaki gözlemlere ek olarak otoriter rejimlerin dört nokta üzerinden çözülmeye giderek hibrid bir yapıya dönüşme süreci, Türkiye deneyimi üzerinden bazı gözlemleri gerekli kılmıştır. Öncelikle Türkiye, ilk maddede ifade edildiği üzere askeri bir istilaya uğrayarak, yabancı gücün baskısı ile rejim dönüşümüne giden bir ülke değildir. Bu kavram daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrası bazı gelişmeler ve 2003 sonrası Irak gibi örneklendirmeler üzerinden gelişmiştir.

Buna ilave olarak, Türkiye'deki rejim, Kurtuluş Savaşı üzerinden zafer kazanmış kadrolar eliyle kurulduğu için, hiçbir zaman meşruiyet ve otorite problemi yaşamamıştır. Buna rağmen 27 yıl süren tek parti dönemi batı demokrasilerine felsefe ve dünya görüşü olarak yakınlık duyduğundan, demokrasiyi özlenen bir ideal olarak görmüş ve bu öykünme üzerinden ileride bazı adımların atılmasını gerekli bulmuştur(Demirel,2021;Aydemir,1987).

2.Dünya Savaşı sonrası galip ulusların demokrasiler olduğu gerçeği ve bu kampta yer alma

arzusu, İnönü'nün, rejime dair bazı açılımların gerekliliği konusunda fikirlerinin olgunlaşmasını sağlamıştır (Ataay,2019:116-134).

Otoriter rejimlerde iktidar bloğu üzerinden çatışmaların gelişerek, bu grupların rejimde bir çözülmeye neden olması gibi bir görüş Türkiye'nin deneyimleri ile örtüşmemiştir. Türkiye'nin rejim değişim gündemi de hibrid rejim terminolojisinde yer alan ılımlı kanat(*blandos*) ve sertlik yanlısı kanat olan (*duros*) gibi bir yapı üretmiştir. Bu açıdan duros kliğini Recep Peker gibi isimler temsil ederken, blandos grubunu ise Nihat Erim temsil etmiştir. Ne var ki bu grupların çatışması İnönü nezdinde her daim yönetilebilir olmuş ve genel bir kriz çıkarma potansiyeli doğmamıştır(Albayrak,2004:118).Aynı durum Demokrat Parti'nin kurulmasında da görülecektir. Bu partinin muhalefeti yer yer sertlik içerse de iktidar bunu yönetmeyi bilmiş ve partinin varlığı bir rejim krizi olarak görülmemiştir. Tam tersine söz konusu partinin hayat bulması ülkenin liderliği tarafından birçok noktada desteklenecektir(Toker,1990).

Hibrid rejime geçişte diğer bir bakış açısı olarak, rejimin misyonunu tamamlayarak otoriterliğin çökmesi olgusu ise detaylı bir veri sunmaktan uzak kalmaktadır. Bu çöküşün sebebi liderin demokrasiye geçiş iradesi olarak görülüyorsa, söz konusu madde Türkiye deneyimi ile benzerlikler içermektedir. Ne var ki, bir rejimin hangi zaman zarfında misyonunu tamamlayacağı ve sürecin tamamlanmasına dair genel kanaatin yönetici kadroda oluşması gerçek yaşam deneyimlerinde kolay tespit edilememektedir.

Bir iktidar teorik olarak ortaya çıkan bu anlatıyı gerçekte kolay tatbik etmekten uzak kalacaktır. Bir yönetim sistemi iktidarda kendi destekçilerini güçlü şekilde oluşturma ve rejim taraftarlarını yaratma gücüne sahip olduğu ölçüde, bu grupların siyasi erkine ve partizanlığına da tanık olmakta ve rejim değişimi bir istasyon ve misyon tamamlama üzerinden kolay şekilde çözülmemektedir.

Bu noktada rejimin yönetiminde artık demokrasinin gerekli olduğu ve otokrasinin sürdürülemez olduğu kanısı oluşması, söz konusu değişim için bir işaret olabilir. Türkiye deneyiminde rejimin otoriter yapısının sürdürülemez olduğuna dair bir kanıdan çok, değişimin gerekliliğine olan inanç ve ileriye yönelik meşruiyet kaygısı hedef alınmıştır. Lider ise bir reformist olduğunu ve ülkeye demokrasi getiren kişi olma gayesiyle, iyi süreç yönetimi kaygısını birleştirerek hareket etmiştir(Eroğul,1998:15-41).

Yukarıda dile getirilen noktalar eşliğinde, otoriterlikten uzaklaşma kaygısını merkeze koyarak, çok partili hayata geçişin yasal platformunu incelemek, rejimin hangi meşruiyet esasları üzerinden hareket ettiğini görmemizi sağlayacaktır. Buna ek olarak, sonraki kısımda

rejimin açılım yönünde 1950'ye kadar attığı adımlar analiz edilerek, rejimin demokratikleşme motivasyonu tetkike tabi olacaktır.

2.2.1. Otoriter Rejimin Yasal Dayanağı: 1924 Anayasası ve Tek Parti Dönemi

1924 Anayasası, yeni Cumhuriyetin ihtiyaçları doğrultusunda gündeme gelmiş ve savaş zamanında kapsayıcı çözümlerden ziyade acil gerekliliklerden doğan 1921 Anayasasını ikame etmek amacıyla hazırlanmıştır. Asıl ismi Teşkilat-ı Esasiye olan 1924 Anayasası, 1961 yılına kadar yürürlükte kalacaktır.

Bu anayasa, çalışmamızın omurgasını oluşturan Demokrat Parti döneminin hangi yasal zemin üzerinde hareket ettiğini anlamak açısından önemlidir. 1921 Anayasası hazırlanış yönüyle yeni kurulan cumhuriyetin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu gibi 1876 tarihli Kanun-i Esasi'yi de yürürlükten kaldırmış değildir. 1924 Anayasası bu eksikliği görerek kesin bir biçimde Madde 104 ile bu durumu ortadan kaldırmıştır. Böylece çift anayasal sistem gibi bir durum bertaraf edilmiş bulunmaktadır.

1924 Anayasası prensip olarak anayasal üstünlük ilkesi ile donatılsa da, dönem içinde Anayasa Mahkemesi mevcut değildir. Bu durum; kanunların anayasaya uygunluğunu gözeterek bir merci olmamasının ötesinde, kanun ile anayasa arasındaki hiyerarşik denetimi yapacak bir yetkinin olmaması sonucunu doğurmuştur. Bu görevi, Danıştay ve Yargıtay icra edebileceğini düşünmediği için olsa gerek ki bu kurumlar söz konusu boşluğu dolduracak yetki denetimine soyunmamışlardır.

1924 Anayasası yapılış şekliyle bir kurucu meclis tarafından değil, 2. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapılmıştır. Asli bir referandum ile oluşmayan bu Anayasa, meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunun üçte iki çoğunluğu ile kabul edilmiştir. Bu durum, üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile karıştırılmamalıdır.

1924 Anayasası katı bir biçime haizdir. Bu anayasada yapılacak herhangi bir değişiklik ile ilgili öneriler için aranan çoğunluk, üye tam sayısının minimum üçte biri tarafından sunulmalı ve üye tam sayısının minimum 2/3'ü tarafından kabul görmelidir. Bu değişikliklerde yürütmenin Cumhurbaşkanı dâhil olmak üzere bir tasarrufu (ret, kabul, geciktirme) mevcut değildir. Cumhurbaşkanı'nın yetkileri daha çok kanunlarda ortaya çıkmış ve anayasa değişikliği hakkında kendisine tanınmayan hak, kanun değişikliklerinde geciktirici veto şeklinde tecelli etmiştir. Kanunların yapılması hakkında meclisin keza mutlak bir hak ve sorumluluğu bulunmaktadır (1924 Anayasası).

1924 Anayasası altı kısımdan oluşacak şekilde tasarlanmıştır. İlk kısım genel hükümlere, sonraki kısımlar sıra ile yasama, yürütme, yargı, temel hak ve hürriyetler ve eklere ayrılmıştır. Devletin şekli birinci madde itibarıyla Cumhuriyet olarak tespit edilmiş ve 102.madde ile

bunun değiştirilmesi yasak addedilmiştir. “Devletin dini İslam’dır” hükmü anayasanın ilk halinde mevcut iken 1928 değişikliği ile kaldırılmıştır. 1937 tarihinde bu maddeye laiklik prensibi eklenmiştir.

Yasama yetkisi 1924 Anayasası ile meclise verilmiş bulunmaktadır. Seçimler dört yılda bir kesintisiz olacak şekilde tekrar etmektedir. Bu meclis alt ve üst kanattan oluşmayan tek bir yapı icra etmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu anlamıyla yekûn bir yapıdır. Vekil adedi ile ilgili herhangi bir madde bulunmaz iken, milletvekili olabilmek için 30 yaşını doldurmak gereklidir. Oy kullanabilmek için ise on sekiz yaşını tamamlamış olmak şartı aranmaktadır. Bu madde, Cumhuriyet’in 11.yılında 4 yıl daha yükseltilmiştir, aynı yıl kadınlara da milletvekili olma ve oy kullanma hakkı tanınmıştır(1924 Anayasası).

Seçimler basit çoğunluk sistemi ile tek dereceli şekilde icra edilmektedir. Cumhurbaşkanı’nın seçilmesi sonrası görev süresi dört yıl iken tekrar seçilme hakkı mevcuttur. Cumhurbaşkanı’nın kararlarına karşı yürütme içinde bir güç dengelemesi olarak başbakanın onayı mevcuttur. Bu durum, günümüzde karşı imza kuralı olarak bilinmektedir. Böylece yürütme kendi içinde bir karşı denetime girmektedir. Cumhurbaşkanı’nın azli ancak vatana ihanet maddesi sebebiyle çalıştırılmaktadır. Bu durum TBMM’ye karşı bir yükümlülük şeklinde tezahür etmektedir.

Meclis Hükümet Sistemi yaratan 1924 Anayasası’nda, Başbakan meclis içinden Cumhurbaşkanı’nca göreve getirilmektedir. Başbakan ise milletvekilleri arasından bakanları seçerek kendi kabinesini oluşturur. Bu kabine Cumhurbaşkanı tarafından uygun bulunduktan sonra meclise kendisini takdim ederek onay almak zorundadır. Söz konusu onay, hükümetin yapacağı işleri bir plan adı altında meclise arz etmektedir. Böylece, güvenoyu istemi sağlanmaktadır(Gözler,2020).

Hükümetin üyeleri hem şahsi, siyasi icraatlarından, hem de hükümetin toplu siyasi faaliyetlerinden meclise karşı sorumluluk taşımaktadır. Hükümet sistemi, Özbudun ve Gözler’in ifade ettiği gibi Kuvvetler Birliği ve Görevler Ayrılığı modeli olarak telakki edilebilir. Bu sistem, daha çok hibrit bir nitelik taşımakta ve meclis hükümeti ile parlamenter yapı arasında bir yol izlemektedir. Şöyle ki, yasama ve yürütme meclis elinde toplanmakta ve meclis, kabineyi her daim denetleyebilmekte yahut görevden el çektirebilmektedir. Bu durumun aksine, hükümet, büyük millet meclisini hiçbir koşul altında feshetme hakkına sahip değildir(Gözler,2020).

Sayıdığımız özellikler daha çok meclis hükümet sisteminin unsurları iken 1924 Anayasası aynı zamanda parlamenter nitelikler taşıyan bazı özellikleri de içselleştirmiştir. Bunlar yasamanın yürütme görevini asli olarak yüklenmemesi ve bu yetkiyi açık bir biçimde

yürütme eliyle kullanmasıdır. Hükümet nezdinde icra edilen görev açık bir görev ayrılığı yarattığı gibi söz konusu görev karşılığında hükümet bir bütün olarak meclise karşı sorumluluk taşımaktadır. Bu noktadan bakıldığında hibrid bir sistemin var olduğu açıktır.

Yargı alanında ise yetki Mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. 1924 Anayasası günümüz aksine nihai bir mahkeme olarak görülecek Anayasa Mahkemesi, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi kurumları barındırmamaktadır. Onu yerine Yüce Divan bulunmaktadır. Burası, idari ve adli mahkeme üyelerinin yargılanabileceği bir yapı arz etmektedir. Kanunların belli bir görüş çerçevesinde değerlendirilmesi yetkisi ise yargı organlarınca değil meclis tarafından sağlanmaktadır.

Hâkim güvencesi olarak gösterilebilecek yer ve görev yönünden güvence ilkeleri, günümüz ile aynı seviyede gözükmemektedir. Günümüzde anayasada bulunmayan yer yönünden hâkim güvencesi 1924 Anayasasında da bulunmamaktadır. Buna rağmen hâkim bağımsızlığı ilkesinin gözetildiği görülmektedir(Gözler,2020).

1924 Anayasası'nın haklar ve özgürlükler açısından bazı gereklilikleri karşıladığı söylenebilse de hür seçimlerin olmadığı, otoriter bir rejim tarafından kullanıldıktan sonra demokrasiye geçişte bertaraf edilmemiştir(Bayar,1986:112-113).Tam tersine söz konusu anayasa kullanılmaya devam etmiştir. Demokrasiye geçişe rağmen otoriter bir rejimin anayasası ile hareket etmek, yeni dönemin de özgürlükçü bakış açısından uzak bir platformda duruşunu güçlendirmiştir(Bayar,1986:112-113). Bu anlayış aslında demokrasiden çok bir hibrid rejim felsefesinin ürünü olarak telakki edilmektedir.

O dönemde olgunlaşmamış özgürlükçü ve sosyal devlet ilkesi ancak 1961 yılında güvence altına alınacaktır. 1937 yılında Anayasa'ya giren altı hedeften ikisi olan devletçilik ve halkçılık bu noktada bir kazanım olarak görülebilir. Kişisel haklar açısından Madde 69 ile 82 arasındaki hükümler kişi eşitliğini, mahremiyetini, mülk dokunulmazlığını, inanç hürriyetini, işkence yasağını, çalışmayı, bir araya gelmeyi, dernek ve müessese kurmayı, haber ve hareket hürriyetini teminat altına almıştır(Gözler,2020:32).

1924 Anayasası, demokratikleşme yönünde kısmi fakat yeterli olmaktan uzak kalan bir sürecin başlangıcıdır. Seçme ve seçilme hakkının teorik olarak kabul edilmesi, oy verme hürriyetinin tüm ülkeye yayılması açısından oldukça önemlidir. Ne var ki bu süreç iktidarların fiili uygulamaları ile her daim manipüle edilecektir.

Demokratikleşme yönündeki genel oy faaliyetleri 1934 yılında, kadınları da sürece dâhil ederek teorik bir eşitlik mekanizması yaratmıştır. Vatandaşlık haklarına dair cılız bir liberal yaklaşım sergileyen ve girişim hürriyeti açısından, en azından 1930'ların ortasına

kadar şahsi ve kurumsal ekonomik serbestliği savunan bir anlayış, cumhuriyet felsefesinin temelini oluşturmuştur.

Bu Anayasa, felsefe olarak çoğunlukçuluk ilkeleri etrafında olgunlaşmıştır. Parlamento kudretinin bir limitinin olmadığı ve sayısal fazlalığı elinde tutan grubun sistematik olarak denetlenemeyeceği bir yapı içermesi hibrid rejime dair güçlü bir motivasyon sergilemektedir. Yine de Türk Anayasacılık faaliyetlerine katkısı geçmiş dönemlere oranla küçümsenmeyecek boyuttadır. Çok Partili hayata geçişimizin bu Anayasa çevresinde olgunlaştığı ve tek turlu basit çoğunluk sistemi ile iktidarın barışçıl ama önemli oransal farklar altında teşekkül ettiği hatırlanmalıdır.

Cumhuriyetin yönetici kadrosunun bu anayasayı ele alırken gözettiği felsefe, katı reformların uzlaşısı ile alınamayacağı noktasından hareket etmiştir. Modernleşmeci katı reformların, güç ve otoritenin dağınık olduğu bir siyasi sistemde uygulanma ihtimali onlara göre tartışmaya açıktır.¹⁷ 19.yy İngiliz Kabine sistemindeki tolerans seviyesinde bile reformlara dair mutabakat sağlamak için 65 yıla ihtiyaç duyulmuştur. Böyle bir ortamı günümüz çoğulculuğu ve baskı gruplarının etkinliği çerçevesinde değerlendirmek yerine olduğu şekilde kabul etmek en rasyonel olanıdır.

2.2.1.1 Tek Parti Dönemi ve Muhalefet Denemeleri

Tek Parti dönemi, Takrir-i Sükûn gibi bazı uygulamaları üretmesi açısından oldukça otoriter görüntü sergilese de dönem içinde bazı siyasi açılım gayretleri not edilmiştir. Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası vesilesiyle siyasi hayatımıza giren, Kurtuluş Savaşının önemli figürlerinden olan Kazım Karabekir ve kadrosunun liberal tonlarda, merkeziyetçilikten uzak bir çizgide politika üretmesi, bu deneyimi kısa da olsa özel kılmıştır. Başvekâlete¹⁸ İsmet Paşa yerine Fethi Okyar'ın gelmesi, iktidar ile muhalefet arasında bir uyum yaratma kaygısı, otoriter rejimin erken dönem yumuşa çabalarından biri olarak gözükmiştir.

Buna rağmen dönem içinde iktidar muhalefet ilişkileri istenilen olgunlukta ilerlememiş ve artan siyasi gerginliklere ek olarak yurt içindeki ayrılıkçı ayaklanmanın yarattığı kaygılar, muhalefet partisi deneyimlerinin kısa sürmesine zemin hazırlamıştır.

1926 yılında kurucu kadronun liderine yapılan suikast girişimi, ülkeyi güvenlikçi politikalara yöneltmiştir. Söz konusu ihtiyat, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın daha ılımlı bir

¹⁷ Halil İnalcık, Atatürk ve Demokratik Türkiye adlı eserinde Falih Rıfkı'nın, Mustafa Kemal'in düşünce dünyasının tasvirini etkili bir biçimde aktarmaktadır. "*Falih Rıfkı Atatürk'ün yukarıdan hızlı değişim, İnkılab metodunu şu misalle açıklamaktadır: Mustafa Kemal'e, Harf İnkılabı için beş-on yıl bir hazırlık dönemi gerektiği söylenmiş; Atatürk, "Hayır! Bu iş üç ayda olur yahut hiç olmaz. Bir kriz çıkar, bizim teşebbüs de Enver'inkine döner"* diye aktarmaktadır (İnalcık,2007:42) İnalcık'a göre "*Atatürk, bütün inkılaplarını, savaş meydanındaki bir kurmay gibi hızla getirmiş ve uygulamıştır. Gerçekten Atatürk, inkılaplarını bir kurmay subayının yaklaşımıyla planlar: Hedefi ve hedefe ulaştıran koşulları açıkça maddeleştirir, sonra harekete geçer, planı süratle uygulamaya koyar*"(42).

¹⁸ Başbakanlık dönem içindeki resmi adı olan Başvekâlet olarak adlandırılmaktadır.

nitelik taşınmasına neden olacaktır. Fethi Okyar önderliğinde kurulan bu ikinci parti farklı koşullar altında hayata gelmiş değildir. 1926 yılından 1930 yılına kadar süren Ağrı İsyanları ve Kubilay olayı devletin sürekli şekilde alarm halinde olduğu bir durum yararmıştır (Aydemir,1966).

Genç Cumhuriyetin istikrarsızlık karşısındaki bu korkusunda, şüphesiz 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkileri bulunmaktadır. Demokratikleşme yönünde denemelere rağmen istenilen olgunluğun tezahür etmemesi, modernleşme yönünde atılan adımları engellemiş değildir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın devlete olan ihtiyacı daha da artırması, Keynezyen ekonomi için önemli bir manevra sahası yaratmıştır. Genç Cumhuriyet, bu süreçten uzak kalmayacak şekilde devletçi uygulamalara yönelerek kalkınma hamlesini devam ettirmiştir(Borataş,2004).

Aslında rejim demokratikleşme üretemediğini gördükçe meşruiyetini güçlendirmek için kalkınmaya odaklanmıştır. 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılmasını takiben, 1932 yılında Ziraat Bankasının reforme edilmesi, tarımda üretimin sürdürülebilirliği açısından katma değer yaratmıştır. Bu süreç 1938 yılına Toprak Mahsulleri Ofisinin Kurulması ile güçlendirilmiştir. 1.Beş Yıllık kalkınma planının 1933 yılında devreye alınması, temel tüketim mallarının üretimine yönelik önemli bir hamledir. Bu dönemde kurulan 19 fabrikanın üretim yönünde yaptığı katkıya ek olarak istihdam alanında durgunluğu giderdiği söylenebilir.

Dönem içinde Avrupa'da yükselen otoriter eğilimlerden bağımsız kalmak konusunda tam bir başarı sağlanamamasına rağmen bu politikaların katı bir diktatoryaya evrilmemesi olumlu olarak görülebilir. Bunun yanında, 2.Dünya Savaşı'nın ağır koşulları altında rasyonaliteden sapmaya neden olan ve sonuçları itibarıyla yürürlüğe konulma nedenini aşarak bazı travmalara kapı aralayan 1943 tarihli Varlık Vergisi gibi uygulamalar hala tartışılmaktadır(Demirel,2021:28-69).

Benzer şekilde Toprak Mahsulleri Vergisi gibi tedbirlerin asıl hedef kitlesi olan toprak ağalarından uzaklaşarak sıradan köylüyü zorlayan uygulamalara dönüşmesi not edilmeye değerdir. Buna rağmen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu önerisiyle taşradaki şikâyetlere dair çözümler arandığı gözükmemektedir. Merkezi bürokrasi ve devlet aygıtı her daim ideal eylemleri ortaya koymasa da yanlıştan dönme iradesine sahip olduğu not edilmiştir. Örnek olarak 1935 Kongresi ile parti devletine dönüşme ihtimali, 1939 Kurultayı ile kısa sürede geri alınmıştır. 1938 yılında toplanan 1.Olağanüstü Kurultay sonucu İsmet İnönü'ye verilen Milli Şef ünvanı, çok partili hayata geçilmesinin ardından kaldırılacaktır(Demirel,2021:28-69 ;Albayrak,2004:5-37).

Dönem boyunca kültürel devrim¹⁹ için önemli adımlar atan Cumhuriyet hakkında tarihsel kanaata varmadan önce tespit edilmesi gereken iki husus vardır. İlk olarak rejimin ayrılıkçı ayaklanmalar ile karşılaştığı ve politikanın siyasi güç mücadelesi ile test edildiği bir mecliste dahi Kemalist rejimin teori nazarında çok partili demokratik bir düzeni ideal olarak kabul ettiğini yok saymak zordur.

Buna rağmen, çoğulculuğun, zamanın gerçekleri ile değerlendirilmesi gerektiği hususu açıktır. Bu açıdan Terrakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası iki kez çok partili hayata geçme denemesi olarak kritik bir değer yaratırken, bu partilerin kapatılması iki kez hayal kırıklığı yaratmış olabilir. Bu deneyimleri küçümsemek yerine söz konusu çizginin Kemalist kadrolar eliyle 3.kez ve nihai olarak gerçekleşmesi göz ardı edilmemelidir. Bu üçüncü denemenin ne ölçüde demokrasi yarattığı ise halen tartışılmaktadır. Bu açıdan rejim ilerleyen dönemde yerleşik bir demokrasiden daha çok gri bir alanda konumlanacak ve kendine has hibrid bir yapı oluşturacaktır. Ne var ki, iktidarın 1950 yılında kansız ve tam anlamıyla seçimler üzerinden değiştirilmesini başarmak, küçümsenecek bir hadise değildir.

Cumhuriyet, Faruk Ataay'ın(2019:113) da değindiği gibi modern ulus inşasında eklektik ve grift bir süreç içinde ilerlemiştir. Bir imparatorluğun yıkıntılarından modern bir ulus yaratma çabası bir vatandaşlık bağı olgusunu gerekli kılarken, bunun güçlü bir kültürel birlik ve homojen bir toplum üzerine inşa edilmesi kaygısı Rousseau'cu dayanışmaya atıf yapmaktadır. Bu ise çoğulculuktan bir sapmaya neden olabilecek homojen ulus düşüncesinin ürünü olabilir. Burada ortaya çıkan Rousseau'cu dayanışma kavramı ve vatandaşlık bağı olgusu imparatorluk mirası altında şekillenen ve halen çok kültürlü mozaik bir görüntü sunan Anadolu coğrafyasında belli sıkıntılara neden olmuştur. İlerleyen dönemde bu sıkıntıların Genç Cumhuriyet'in başını ağrıtabilecek gelişmelere sebep olduğu ise herkesin malumudur.

2.3. Otoriterlikten Uzaklaşma ve Çok Partili Yaşam

Otoriter bir rejimin hangi nedenle olursa olsun açılıma gitmesi, demokratikleşme süreci olarak telakki edilebileceği gibi, otoriterlikten uzaklaşma olarak ta görülmektedir. Bazı yazarlar söz konusu sürecin ileride gerçek bir demokrasi doğurmayacağını ve hibrid bir rejime

¹⁹ Cumhuriyetin kültürel devrim yönünde attığı adımlara dair verilmesi gereken örneklerden, Türk Ocakları'nın 1931 yılında kurulması ve sonraki aşamada halkevlerine dönüşmesi önemlidir. 1940 sonrası eğitim ve kültür faaliyetlerine yönelik kurulan, Halkodaları taşraya uzanma çabalarının bir sonucudur. 1930 yılında Türk Tarih Kurumunu'nun kurulması, 1932 yılında Türk Dil Kurumu'nun hayata geçirilmesi ve 1936 yılında Dil Tarih Coğrafya fakültesinin açılması önemli adımlar olarak telakki edilebilir. Okul kitaplarının Türkçeye çevrilmesi 1935-37 arası güzel sanatlar, konservatuvar, senfoni alanlarında kurumsallaşma çabaları, kültürel gelişime dair güçlü sinyaller vermektedir. 1940'lar boyunca mühendislik okullarının açılması ve gerek başkent gerekse İstanbul'da üniversite çatıları altında yaygınlaşması, değerli gelişmelerdir. Sadece eğitim alanı olarak değil, tarım, zanaat, kendi kendine yeterlilik, kültür ve modernizm olarak ta öne çıkan Köy Enstitüleri Projesi takdire mazhar olmuştur. Esas itibarıyla yerelin insan kaynağını, bulunduğu bölgede işleyerek tekrar yerelin hizmetine sunan ve taşranın ayağa kaldırılmasında öne çıkabilecek bu proje 1940 yılında hayata geçirilmiş ve kapanacağı 1954 yılına kadar 21 tane Köy Enstitüsü'nün kurulmasına vesile olmuştur.

evrilme ihtimalini ifade ederek, demokratikleşme kavramını kullanmak yerine tam otoriterlikten uzaklaşma kavramını tercih edebilmektedir (O'Donnell ve Schmitter,1986).

Söz konusu kaygılar, rejimin gerçek manada demokratikleşmesini engelleyen faktörlerin devam edeceği fikrinden güç almaktadır. Bu dönemde otoriter rejim yasama süreçlerinde bazı adımlar atarak, önceki rejimin katı kanunlarında düzenlemelere gidebilmekte, bir muhalefetin oluşması için daha elverişli koşulları meydana getirebilmekte, iktidardaki ılımlı kanat(blandos), sert kanata(duros) nazaran güç kazanabilmekte, seçim sisteminde bazı ılımlı düzenlemeler görülebilmektedir. Bu adımları kamu hayatında daha makul bir güvenlikçi politika yapımı da takip edebilmektedir. (O'Donnell ve Schmitter,1986:16-24;Cassani,2013:543).

Bu anlayış sistemde bir yumuşama yaratsa da, gerçek manada bir demokrasiden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Gerçekten de Türkiye özelinde bu dönem, seçim sistemine dair bazı ılımlı adımların atıldığı kısmi açılımı sağlayacak, iktidardaki ılımlı kanat olan Nihat Erim ve ekibi güç kazanacak, muhalefete dair çalışmalar hız kazanacaktır(Albayrak, 2004:118).

Söz konusu süreç; demokratikleşme olarak ifade edildiğinde, demokrasiye geçiş paradigmasının ilk geçiş denemesinin başlaması olarak öngördüğü noktadır. Bu aşama seçimler ile iktidarın değişmesi sonucunda, ilk geçişin tamamlanması olarak görülebilecektir. Ne var ki, ilerideki gelişmeler ışığında gerçek manada bir demokrasinin yaşanıp yaşanmayacağı test edilmeye açık olacaktır. İkinci geçiş aşamasının değerlendirilmesi olarak görülen bu süreç, demokrasi üretemediği noktada sıkışıp kalacak ve kronikleşmiş bir gri alan sistemi doğurarak hibrid bir düzen inşa edecektir.(O'Donnell,1994).

Geçiş paradigmasının var olmadığı bir bakış açısında ise atılan ılımlı adımlar ile tam otoriter çizgiden uzaklaşma başlayacaktır(Carothers,2002). Bu istikamet otoriterlikten diğer bir rejim olan demokrasi kümesine doğru hareket eden, fakat bu rejime dahil olmaktan yine uzak kalarak kendi alanında daha açık tonlara doğru evrilen bir konuma yöneliştir. Bu istikamet söz konusu rejimi azaltılmış alt türe doğru götürecektir(Collier ve Levitsky,1997).

Söz konusu formlar ileride bir demokrasi yaratmayacağı için kronik bir hal alacak ve kendine has bir sistem oluşturarak siyasi olarak hibrid bir görüntü arz edecektir(Ekman,2009;Zinecker,2009;Wigell ,2008;Bogaards,2009). Bu dinamiklerin bir demokratikleşme yaratması söz konusu olmamaktadır. Gerçekleşen şey ise tam otoriter sistemin, azaltılmış alt türüne doğru evrilmesi olacaktır. Bu azaltılmış otoriter alt form ise hibrid bir rejimin tam kendisidir.

Görüldüğü üzere iki yol haritasında da rejim demokratikleşme yolculuğunda bir başarı kazanamayıp bir noktada tıkanmakta ve süreç, kendine has istikrar arz eden kronik yapılar doğurmaktadır(Levitsky ve Way,2002,2010).Bu yapılar, dönemsel bazı iyileşmeler(demokratik adımlar) yahut kötüleşmeler(otoriter adımlar) gösterse bile, iki istikamette de kalıcı sonuçlar doğurmadığı için, rejim hibrid görüntüsünü muhafaza edecektir. Bu aşamada, yukarıda bahsi geçen değerlendirmeler ışığında, Türkiye'nin deneyimine daha yakından odaklanmak, söz konusu gelişmeleri derinlemesine tetkik etme imkanı sağlayacaktır.

Türkiye'nin otoriterlikten uzaklaşma deneyimini sadece bir siyasi tarih vakası olarak görmek, tarihsel açıdan anlamlı olsa da teorik bir analiz için yeterli değildir. Siyasi Tarih yaklaşımının kronolojik bakış açısıyla ele aldığı siyaset-toplum-ekonomi kavramları, Türkiye'yi zaman dilimlerine ayıran bir biçimde geliştirmiştir. Bu bakış açısı ilk önce Tanzimat'a yönelmiş daha sonra Meşrutiyet ve Cumhuriyet İnkılapları şeklinde sıralamaya odaklanmıştır. Cumhuriyet dönemi ise, ilk önce inkılaplar olarak tartışılmış, daha sonra kendi içinde tek partili ve çok partili dönem kategorisi altında ilerlemiştir. Bu yaklaşımın eksik kaldığı husus, ne yazık ki çok partili hayata geçişin teorik bir çerçevede ele alınmamasından kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki başı açısı teori kısmında bu boşluğu doldurmaya gayret etmiş ve bu kısımda ise vakaya dair değerlendirmeler ile olay örgüsü gösterilmeye çalışılmıştır.

Türkiye siyasetinin çoğulcu bir ekosistem oluşturma gayretlerine yönelik açıklamalar, ister Ralws'ın(1971) ifade ettiği anlamda bir hakkaniyet üzerinden tanımlansın, isterse Dahl'cı(1982) anlamıyla gücün merkezde toplanmasının önüne set çekilmesi olarak ifade edilsin Türk deneyiminde oldukça karmaşık bir hal almaktadır. Türkiye'nin demokrasi tecrübesi, poliarşi kavramının öngördüğü dinamikleri istikrarsız, kimi zaman çekingen ve birbiriyle çelişen eylemler içinde ama bir demokrasi özlemi yönünde irade gözeterek geliştirmiştir.

İsmet İnönü'nün idaresi altındaki Türkiye'nin 1945 yılında bir poliarşi olmadığı malumdur. 1923 yılından beri kesintisiz bir biçimde seçimler yapılmasına rağmen bu seçimler tek bir parti altında yapılmıştır. Bağımsız bir yargının olup olmadığı tartışmalıdır. Anayasaya uygunluk ise bir yüksek mahkeme tarafından denetlenmemektedir. Parti ile devlet kavramları çoğu zaman iç içe geçmiş bir vaziyettedir. Genel ve kapsayıcı oy kavramı henüz gelişmemiş ve sivil haklar tanımlanmamıştır(Demirel,2021:28-63).

Bu manzaranın demokrasi olarak ifade edilemeyeceğinin en çok İsmet İnönü farkındadır. Avrupa'da otoriterlik rüzgârının güçlü esmeye başladığı böyle bir zamanda 1939 yılı 6 Mart günü İstanbul Beyazıt meydanında İnönü kalabalıklara hitaben “..Halkçı bir

idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın mürakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna millet kanaat getirmediğçe halk idaresi vardır denilemez. Onun için Büyük Millet Meclisinin vazife ifa etmesi en ufak tereddüde mahal vermeyecek selamette olacaktır.” demektedir(Ulus,07.03.1939).

Meclisi esas alan bu bakış açısı egemenliğin işleyişi hakkında referans içerse de, bir yönetimin dayanması gereken kriterleri göstermesi açısından önemli bir tespitte bulunmaktadır. İsmet İnönü’nün bu sözleri, demokrasiye dair önemli bir nutuk olarak görülen Kasım 1945 konuşmasından yıllar önce söylendiği için önem arz etmektedir. Uygulamada ise söz konusu noktaya doğru ilerlemek için yılların geçmesi gerekmektedir. Bu yıllar demokrasiye, daha doğrusu hiç bitmeyecek bir süreç olan demokratikleşmeye yönelik sancılı adımlardır(Özbudun,2000,2011).

Böyle bir dönemde, daha demokrasinin omurgası tesis edilmemişken sermaye ve sınıflar gibi kavramlar, Türkiye özelinde iyice bulanık bir hal almıştır. Sermayenin Türkiye’nin demokratikleşmesindeki etkisi gerçekten de Türkiye’de sermayenin varlığı kadardır. Sınırlı bir alanı teşkil ettiğini düşündüğümüz ve bürokrasinin kanatları altında denetlenerek yavaşça büyüyen bu olgu, Türkçe literatürde farklı olaylara atıf yapmaktadır. (Keyder,1989). Milli Korunma Kanunu ile canlılık kazanan karaborsacılık faaliyetleri, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinden toprak sahibi kesimin ve eşrafın hoşnutsuzlukları, bu kavramların daha çok tartışılmasına neden olacaktır.

Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren sınıf kavramının varlığı, lider kadro nezdinde bir iç mücadele, çarpışma, devrim ve kaos gibi durumları çağrıştırmıştır. Sınıfın olduğu her yerde sınıflar arası mücadele ve çatışmanın varlığı ilkesi henüz yeni kurulan cumhuriyetin en çok çekindiği hususlardan biri olmuştur. 1911’den 1923’e kadar süren 12 yıllık savaşlar dizisi sonrasında istikrar ve sükûnetten başka bir hedefi olmayan kurucu kadronun en son kabul etmek isteyeceği konu sınıf çatışması ve devrim olgusu olmuştur. Sınıf çatışmasının, demokratikleşmenin doğal bir safhası olduğu manasına karşı çekingen davranan davranan siyaset, bunun yerine lider faktörüne yoğun atıf yapmıştır. Demokratikleşmenin başarısız olduğu noktalarda ise siyasi aktörlere daha büyük sorumluluklar yüklenmektedir(Aydemir,1987:19-58).

Otoriter rejimin zayıflamasında orta sınıf ve işçi sınıfının etkisinin varlığına yapılan atıf Türkiye özelinde zayıf gözlemler sunmaktadır. Türkiye çok partili döneme geçiş aşamasında köylü ve çiftçi sınıfını başarılı şekilde eriterek şehirlerde yaşayan işçilere dönüştürmeye yönelmemiştir. Bunu zorunlu kılan bir sanayi alt yapısı da söz konusu olmamıştır(Boratav,2004).Dolayısıyla demokrasinin inşası ile bu olgu arasında Türkiye nezdinde bu aşamada güçlü bir bağ bulunmamaktadır. 1960’ların başından itibaren sanayiye

ağırlık verildiği durumlarda dahi işçi sınıfı diğer sınıflara oranla sınırlı bir sayıda kalmış dolayısıyla sınırlı temsil oranı yakalamıştır. 1940 ve 50'ler boyunca ortaya çıkan emekçi sınıfının oranı, demokrasi çerçevesinde dönüştürücü farklılıklar yaratacak büyüklükte olmamıştır.

Türkiye'de otoriter rejimin yumuşaması; burjuva ve köylülerin birleşerek aristokrasi ve krallığı(padişahlığı) dönüştürdüğü bir sistem olmadığı gibi, aristokrasinin burjuva ile birleşerek ılımlı şekilde halkı yönetime dâhil ettiği sistem de inşa etmemiştir. Ortada kendi kazanımları ile Avrupa'daki manada tanımlanmış soylu ve ticaret kesimi de olmamıştır(Karpat,1967,2012).

Türkiye bu açılardan bakıldığında erken dönemde güçlü bir kapitalist sınıf oluşturmamıştır. Mülk edinimini ve veraseti Tanzimat ile tesis eden Osmanlı'da hem birikim, hem de birikimin nesilden nesile aktarımı önceki dönemler için söz konusu değildir. Kapitalist bir üretim mekanizmasına sahip olmayan ülke, emeğin organize bir şekilde emilerek artık bir değer yaratmasına ve birikime dönüşmesine neden olacak alt yapıdan uzak kalmıştır(Keyder,1989).

Rejimin devraldığı yönetim sistemi toprak üzerinde aracı aktörlerin kalıcı kazanımlar edinmesine tarih boyunca sıcak bakmamış ve ayanlığın bir aristokratik sömürü mekanizmasına evrilmesi önünde durmuştur. Devletin, toprak üzerindeki tekeli mekanik tarıma ve yaygın pazar içi üretime dönüşmediği gibi, çiftçi ve köylünün Junker'lerin kölesi konumunda olmadığı açıktır(Clark,2006).

Bu durum, bağımsız milyonlarca köylünün varlığını sürdürmesine neden olmuş, mültezimin yerel aristokrata dönüşmesi ihtimaline karşı köylü ve merkez arasında zımnî bir mutabakat oluşmuştur. İlerleyen dönemde devlet eliyle yapılan sanayileşme varsa bile kolektif müsadereye uzak kalındığı açıktır. Bu durum, kapitalist dinamikler üzerinde kısıtlayıcı etki yaratmıştır.

Türkiye'nin otoriterlikten uzaklaşma deneyimi bu gözlemlere rağmen hem siyasi hayatımızda, hem de kolektif kültürümüzde belli kazanımlar yaratmış ve bazı farkındalıklara neden olmuştur. Bu bilincin katlanarak birikip birikmediği ve bir dönüşüm üzerindeki etkisi ise test edilebilirlik açısından zordur. Önemli demokratik kazanımların bireysel tercihler ve gelişen beklenmedik olaylar sonunda güçlü bir şekilde erozyona uğradığı ve tüm kazanımların tarih sahnesinde açık şekilde zedelendiği deneyimler de mevcuttur. Türkiye'nin siyasi tecrübesi bu tip geri gidişler ile doludur.

Çok partili düzene geçişteki adımlar yukarıdan gelse de, bu durum daha çok muhalefete, bürokrasiye, hukuk ve siyasi sisteme yönelik adımlar olmuştur. Köylünün üretim

ilişkilerini hızlı bir biçimde etkilememiştir. Ekonomik alt yapının belirleyici koşul olmadığı bu ortamda, siyasi aktörlerin tercihleri, karar vericilerin politik adımları kilit bir değer taşımaktadır(Yılmaz,1997,1-16). Makul süreç yönetimi ister toplumdaki talepler sonucunda oluşsun, isterse liderin kanaatleri sonucunda şekillensin ortaya bir devinim çıkarmıştır. Bu bakış açısıyla ele alındığında, İsmet İnönü'nün kararları, Türkiye'nin otoriterlikten uzaklaşması sürecinde en büyük etkenlerden birisi olarak görülebilir.

İnönü'nün niyetinde atalet oluşması durumunda yahut bir irade değişikliğinde, onu bu ters istikametten alıkoyarak demokrasi yönünde ilerlemesi için baskı altına alabilecek kurumsal bir güç Türkiye sınırları içinde mevcut değildi. Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra bu durumu en açık şekilde Celal Bayar tespit etmektedir. “ *İki jandarma eri gönderebilirler ve Partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı. Fakat ben İsmet İnönü'nün bunu arzulamadığından emindim.*”(Toker,1990:91).

Liderliğin ve sağduyulu kararların önemli olduğu bu dönüşümde, elbette hatalar yapılmıştı. 1947'nin ortasına kadar Demokrat Parti, hukuk dışı baskı metotları ile sık sık karşılaşmıştı. Ayrıca anti-demokratik uygulamalar tamamıyla bertaraf edilmiş değildi. Buna rağmen dönüşüm gayreti liderler eliyle tecelli etmişti. Gerçekten de Türkiye'de otoriterlikten uzaklaşma süreci, liderlerin insiyatifi altında oluşmuş bir olgu gibi gözükmemektedir. Tabandan bu yönde erken dönemde baskı geldiğini ve demokratikleşme yönünde güçlü bir haklar talebinin bulunduğunu söylemek kolay değildir.

Kitlenin bir hak arayışına girdiği ve elitlerin bu yönde mutabakatı sonucunda bir reform olduğunu iddia etmek zordur. Ayrıca, halk ile elitler arasında doğan bir çatışmadan kaynaklanan devrim de mevcut değildir.

Bu dönemde lider kadro ciddi şekilde bir pazarlığa girerek başka bir elit grubu ile ilk etapta görüş alışverişi yapmış değildir. Siyasi pazarlıklar sonucu güç bölünmesi ve iktidar devri de gerçekleşmemiştir. Bu durumun oluşması için bazı şartlar gereklidir. Bu şartlara örnek olarak, alternatif elitlerin kendi siyasi varlığından emin olması ve iktidarın kendilerini bertaraf edemeyecek derecede güçlü olduklarına inanmalarıdır.

Türkiye'deki alternatif elitler muhalif bir oluşuma soyunduklarında, iktidar razı gelmese siyasi hayatta kalabileceklerine dair garantileri yoktur. Ayrıca iktidar, bu koşulların oluşmasını mutlak şekilde engelleyebilecek bir güçtedir(Baban,2009).Buna rağmen hâkim siyasi güç, bir muhalif grubun oluşmasını teşvik ederek onun siyasi yaşama girmesine katkıda bulunmuş, muhalif kesim güçlendikçe şaşırmış fakat onu bertaraf etmeye soyunmamıştır(Aydemir,1987:99-129).

İktidar; yaratılmasına katkıda bulunduğu ve yok etmemek konusunda garantiler sunduğu alternatif elitlerle daha sonra bir uzlaşmaya gitmiştir. Yani ilk önce muhalif elitlerin oluşmasını desteklemiştir. Bunu takiben, alternatif elitler ile çekişmeli bir biçimde uzlaşa aramıştır(Yılmaz,1997,1-16).

Çok partili döneme geçiş, yukarıdan gelen haklar takviyesi ile alternatif elit oluşumu üzerinden gerçekleşmiştir(Yılmaz,1997,1-16). Ne var ki, söz konusu elit antlaşması bir iktidar transferi demek değildir. Bu antlaşma çoğu zaman zımnidir. Shumpeterci ve Michels'ci(1993) anlamdaki oligarşik bir elit sirkülasyonundan daha çok, görüş alış verişi sonucunda oluşan kanunların otoriter rejimin yumuşamasına katkı yaptığı gözükmetedir. Çünkü elitler bir antlaşma sonrasında iktidarın sürdürülmesi adına başka hak taleplerini bastırmamaktadır. Tam tersine sisteme tabandan siyasi katılımın yolunu açmaktadır.

Böylece, DP'nin ilçe örgütlerinde 27 yıl boyunca iktidar ile ilişki içine girmemiş ve elit kavramından oldukça uzakta olan hatta alım gücü açısından kayda değer bir varlığı olmayan siyasi figürler ortaya çıkmıştır. Bu figürlerin bazıları, siyasi yaşama yerel anlamda da olsa etkili şekilde katılmış gözükmetedir(Albayrak,117-169).

Türkiye'nin çok partili yaşama geçişi aynı zamanda kontrollü bir açılım olarak düşünülse de, ortada bu kontrolün hızını ayarlayacak ve haklar manzumesi üzerinde detaylı bir mutabakatı yönetecek politik bir alışveriş olmamıştır. Siyasiler arası etkileşim bu dönemde genel seçimlerin güvenliği, seçim sistemi, basın kanunu ve iktidarın gazabına uğramadan selamete hür bir seçimin yapılmasına zemin hazırlamak üzerinedir. Kendi siyasi güvenliğini teminat altına alma ve kendisine verilen oy nispetinde temsil edilme gayesi etrafından dönen bir mücadeleden fazlası yoktur(Demirel,2021:28-69).

Bu durum, iktidar üzerinde bir güç pazarlığı ve iktidarın devredilmesi için baskı yaratmak şeklinde telakki edilmemelidir. Eğer bir güç pazarlığı varsa bu durum seçimleri kim kazanırsa kazansın, onun engellenmemesi ve iktidarın teorik olarak herkese açık olmasından ibarettir. İktidar bu açılımlara onay verirken Halk Partisi'nin iktidarı kaybedeceğini düşünmemiş, kendisinin iktidarı koruyacağından bazı tedirginliklere rağmen emin olmuştur.

Gerçekten de demokrasinin aynı zamanda bir iktidar değişimi fikri olduğu ortadayken, Halk Partisi bu dönüşüm için gerekli olan dinamikleri kimi zaman geciktirmiş, kimi zaman baskı yapmış, ya da doğrudan kabul ederek yürürlüğe koymuştur. 5 yıl içinde muhalefetin ısrarlı talep ve stratejileri sonunda mutabakatın sağlandığı bir zemin oluşmuştur.

Bu değişiklikler yapılırken dahi iktidar yerinde kalacağına inanmış, demokrasiyi birden çok partinin meclis çatısı altında görevini ifa etmesi olarak düşünmüştür. İktidarın devri teorik olarak kabul edilse dahi bunun hemen gerçekleşebileceği düşüncesi fazla

tartışılmamıştır. CHP, 1946'dan sonra iktidarın değişim ihtimalinin hızını tahmin edememiş fakat bunu durdurmak için organize bir faaliyete girişmemiştir. İktidarın devri artık elzem gözüktüğünde ise 1946 yılında gerçekleşen vakaların aksine, 1950 yılında problemsiz bir şekilde iktidarı devretmeyi bilmiştir(Eroğul,1998:25-44).

Çok partili hayata geçişte yaşanan sıkıntıları yahut atılan pozitif adımları, kültürel yapının bir uzantısı olarak görmek, siyasi bir kültür tanımlaması olarak her daim tartışılmıştır. Buna rağmen otokrasinin arkasında bir kültürün olduğunu iddia etmek kolay değildir. Aynı kültürden sadece bir nesil arayla otoriter, faşist ve çoğulcu demokrasi uygulamaları çıkartan Almanya, Güney Kore, İtalya gibi ülkelerin deneyimlerini bu bakış açısıyla ele almak isabetli olmayabilir.

Ülkedeki kendine has siyasi koşulların otoriter bir rejim yaratacağı ve bunun kalıcı olacağı iddiası tartışmalıdır. Ayrıca, bir ülkedeki kurumların hangi kültürel etkileşim altında olduğu ve bunun nasıl ölçüldüğü muğlaktır. Görülüp test edilebilecek tek olgu kitlenin aktif bir hak talebine girip girmemesi olabilir. Bu noktada bile söz konusu eylemin kültürel bir gelenek ile kurumları dönüştürdüğü iddiası test edilmeye açıktır.

Türkiye'de yeniden dağıtımçı bir talep halk nezdinde güçlü bir hareket yaratmamıştır. Elitlerin vergiden kaçınma isteği en azından erken dönemde bekledikleri kadar mümkün olmamıştır. Bu yüzden kitle aleyhine sistematik bir sömürü iddiasında bulunmak zordur. Devlet aygıtı eliyle elitlerin çıkarına organize şekilde eşitsizlik artırma gayreti en azından kitle aleyhine görülmemektedir. Bu durum 1980'lerde itibaren dolaylı vergiler, zamlar, kamu kredilerinin belli kesimlere yönlendirilmesi ve rant kavramının keşfi ile gelişecektir.

1940'larda ise iktidar tam tersine burjuva yahut orta sınıf sayılabilecek kesimlere yönelik bir adım atarak Varlık Vergisi gibi uygulamalara soyunmuştur. Bu eylemler sistematik ve kararlı şekilde uzun bir dönem devam etmese de ticaret erbabı azınlıklara, büyük şehirlerdeki özel müteşebbislere belli bir ölçekte zarar vermiştir. Bu maliyet sonucunda ticaret kesimindeki bazı grupların alternatif elitlere doğru kaydığı iddiası mümkün gözükmemektedir(Albayrak,2004:26-30).

Türkiye'de ana kadrodan ayrılarak alternatif akım oluşturan elitlerin bazı iş ve toprak sahibi çevrelerce desteklenerek, siyasi ve ekonomik haklarını pekiştirmek istedikleri görülmektedir. Yukarıdan geldiği kabul edilen bu isteklerin, özgürleşme talebi gibi gözükmesine rağmen üst sınıflar arasında derin bir çatışma yaratmadığı ortadadır.

Alternatif elitlerin hâkim güce karşı mücadelesinde kitleyi mobilize etmesi devrimsel manada değil seçim ve miting desteği manasında gelişmiştir. Buna rağmen bir güç gösterisi olarak ele alındığında, oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Halk desteğine sahip bir

muhalefetin varlığı iktidar nezdinde muhalif partiye yönelik cezai eylem ihtimalini azaltmıştır. Alternatif elitler iktidara geldiğinde ise kamu kadrolarında yoğun bir partizanlık krizi oluşmamıştır. Geriye dönük kovuşturmalar çok kapsamlı olmadığı gibi, eski yönetime ait kadrolar ile sıkı bir işbirliği söz konusudur. Örnek olarak göstermek gerekirse, Adnan Menderes, CHP iktidarında, İstanbul Valisi'nin DP'ye karşı oldukça otoriter davrandığını ifade etmiştir. Menderes, başvekil olduğunda ise, bu valiyi görevden almamıştır(Baban, 2009:50).

Türkiye'de rejimin yumuşaması, vergilendirme yahut verginden kaçınma üzerinde gelişen mücadeleden de doğmamıştır. Anglo Sakson'cu anlamda zengin azınlığın sıfır toplamlı bir oyuna doğru gittiğini fark etmesi ve diğer grupları da devlet mekanizmasına davet ettiği iddiası Türkiye için açıklayıcı değildir. Toprak Kanunu gibi servete yönelik uygulamaların alternatif elit kadrolarını bir araya getirmede bir etken olduğu varsayılabilir iş çevresi ve tüccar kesiminden iktidara yönelik dönüştürücü ve çatışmacı bir baskı mevcut değildir.

Çok partili hayata geçişte, rejime dair infial yaratacak derecede bir güçsüzleşme yahut yıpranma söz konusu olmamıştır. Elitler içinde demokratikleşmeyi hızlandıracak bir rekabetin siyasi manada yavaş yavaş olgunlaşmaya başlaması makul bir ihtimaldir. Alternatif elitlerin bu mücadelede kitleyi mobilize etmeye başlaması da bir vakıadır. Buna rağmen söz konusu hareketlilik rejime yönelik bir ayaklanma ve tehdit niteliğini almamıştır.

Rejimin hâkim ideolojisi olan Kemalizm alternatif elitler tarafından reddedilmemiş tam tersine sahiplenilmiştir. Alternatif siyasi kadroların siyasi yaşamlarının hemen hemen tümü bir muhalefet doğmadan önce rejimin içinde geliştiğinden ve temel olarak rejimin yarattığı insan prototipinden farklı olmadığından, rejimin ilkeleri ve inkılaplara yönelik bir tehdit söz konusu değildir(Ergun,1977).

Uygulamada ise gerek CHP'de, gerekse Demokrat Parti'de inkılaplara yönelik yozlaştırıcı bir motivasyonun yavaş yavaş geliştiği görülecektir. Bu durum, rejimin ilkelerine düşmanlıktan daha çok popülist gerekçelerle açıklanmaktadır. Muhalif kadroların asıl hedefi ise karar mekanizmalarında daha çok söz sahibi olmak ve iktidara barışçı yollar vasıtasıyla gelmek üzerinedir(Ahmad,2010:15-50).

Tek parti Türkiye'sinde rejimin meşruiyeti, modern otokrasilerde görüldüğü üzere bir ekonomik ödüllendirme projesi üzerinden gelişmemiştir. Dağılan bir imparatorluktan askeri başarılar sonunda yeni bir devlet yaratan cumhuriyet bu noktada kitlenin reddettiği bir gayrimeşruluk problemi hiç yaşamamıştır. Bu özgüven sonucunda rejim, başka ödüllendirme sistemini gerekli görmediği gibi kendisine yönelik bir tehdit hissetmemiştir.

Doğuda yaşanan sorunlar çoğu zaman sınırlı kalmış ve rejimi tehdit edecek boyuta hiçbir zaman ulaşmamıştır. Böyle bir ortamda sistem, rejimi destekleyenlere yönelik rant kapısı olarak görülmediği gibi rant talep edecek ciddi bir özel motivasyon söz konusu da değildir.

Devletin bireylere yahut partizan özel teşebbüslere dağıttığı yoğun bir kredi sistemi olmadığı gibi bunu talep edebilecek bir anlayış da güçlü değildir. Buna rağmen 1950'lerden itibaren milletvekillerinin bireysel ihtiyaçları için resmi kurdan rahatça dolara ulaşması, ucuz uçak biletleri ile yurt dışı seyahatleri ve ithal mallarda kendilerine kolaylık sağlanması gibi hukuksuzluklar görülmektedir. Ayrıca 1950'lerden itibaren tarım sektörü odaklı ciddi fakat takibi yapılmayan bir kredi sistemi devreye girecektir(Yurtoğlu,2017:87-124).

İfade edilebilir ki, 1945-1950 arası dönemde, 1990'ların aksine demokrasiyi ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmaları uluslararası manasıyla gelişmiş değildir. Günümüzde artık bir ideal bir norm haline gelmiş demokratikleşme olgusu, Soğuk Savaş döneminde bir moral üstünlük gibi gözükse de, yokluğu halinde o ülkenin ekonomik tecritine neden olmamıştır.

Bu gibi konular 1970'lere kadar uluslararası siyasette olgunlaşmadığı gibi bir ülkedeki rejimin doğası, ticaret sistemi ve kredi tedariki üzerinde bir baskı söz konusu değildir. Komünizm karşıtı olmak, Batı kampında yeterli bir kanıt olarak görülürken çoğu zaman çift kutuplu sistemin gelişmeye ihtiyaç duyan zayıf aktörleri, Sovyetler ile Batı Bloku arasında birini diğerine kaldıraç olarak kullanarak ekonomik kazanç aramış ve demokratikleşme olgusu geri planda kalmıştır.

Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin çok ihtiyaç duyduğu sanayi donanımı ve kredi tedariki sisteminde en azından bir alternatifte sahip olması, rejimin karakteri üzerindeki baskıyı hafifletmekte ve otoriter sistem hızlı bir açılım kaygısı gütmemektedir. Dolayısıyla yerel aktörlerin ve bölgesel elitlerin demokratikleşme yönünde adım atmalarının, çift kutuplu dünyanın şartları altında hiçbir zorunluluk arz etmediği düşünülebilir.

ABD'ye göre bir rejimin niteliği Sovyetler Birliği ile bir müttefiklik ilişkisi içinde olmadığı müddetçe 1940'lı yıllarda kritik değildir. Kore ve Latin Amerika'dan, İspanya ve Portekiz'e, Apartheid Güney Afrika'sından, Mobutu diktasına kadar otoriter rejimlerle ahenk içinde çalışıldığı bilinen Batı Bloku'nun demokrasiyi ön koşul olarak belirtmesi, 80'lerden sonra gelişmeye başlayan ve 90'larda sonra ağırlık kazanmış bir olgudur.

Dolayısıyla çok partili yaşama geçişte rejimin uluslararası bir baskıya maruz kalmamak adına yapay bir muhalefet yaratma düşüncesi sınamaya açıktır. Bu iddia, rejimin niyetini teşhis etmekten uzaktır. Eğer yapay bir muhalefet ile ilerleme düşüncesi olsaydı,

tabanı oldukça dar olan ve ses getirmeyen Milli Kalkınma Partisi ile pekâlâ bu yola girebilirdi. Böylece sentetik bir açılış görüntüsü verilebilirdi.

İsmet İnönü MKP kurulduktan sonra bile ülkede bir muhalefet partisinin olmadığını dile getirerek gerçek bir muhalefet beklentisini vurgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 7.Dönem, 3.Yasama Yılı, 54.Birleşim, 14.05.1945:70). Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a rejimin içeriğinden ziyade ülkenin istikrarlı olması gerektiği İngiltere ve ABD elçileri vasıtasıyla sık bir şekilde tekrar edilmiştir. Burada asıl söylenmek isteyen şey, Sovyetlerin ülke içinde nüfus sahibi olmasını kolaylaştıran güç boşluğu olmadığı müddetçe bu ülkeler açısından rejimin otoriterliğine dair bir problem olmadığıdır.

2.3.1 Ekonomik Görünüm

11 Eylül 1939 günü Başvekil Refik Saydam, Meclis açılış beyanatında Avrupa'da başlayan savaşa dair Türkiye'nin genel diplomatik tutumunu dile getirmiş, ayrıca yurt içindeki ekonomik manzaranın istikrarlı olduğunu ifade etmiştir. Başvekil Refik Saydam: *"Devlet sanayi programlarının tatbik ve ikmaline, açılmış fabrikaların faaliyetlerinin daha iyi tanzimine dikkatle çalışılmaktadır..Ergani bakır madeni işlemeğe başlamıştır. Morgol madeninin de teçhizatına çalışılmaktadır. Kömür istihsalâtında, mevcut vasıta, şart ve imkânların israfına mahal verilmeyerek azamî neticeler elde etmek için her türlü gayret sarfolunmaktadır.. Kömür havzasının devletleştirilmesi için de teşebbüse girişilmiştir. Aziz arkadaşlarım; Ziraî istihsal vaziyetimiz emin ve sağlamdır. Gıda maddeleri üzerinde her hangi bir sıkıntı varid değildir. Bereketli ve iyi kaliteli bir mahsul yılını idrak etmiş bulunuyoruz. Evvelce de arzettiğim gibi, mevcudumuz yıllık ihtiyacımızın üstündedir. İstihsal kudretimiz eski devirlere nisbet edilmeyecek derecede yüksektir. Yalnız son sekiz - on yıl içinde ekim sahası asgarî bir hesaba yüzde otuz, alınan mahsul ise ortalama yüzde elli artmıştır. Bu artış bazı çeşidlerde yüzde yüzü bulmakta ve hattâ aşmaktadır. Geçen umumî harbden evvel büyük şehirlerimizin ekmek ve im ihtiyacının dışarıdan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bu gün ise buğday da ihraç edecek vaziyete geçmiş bulunuyoruz. Sekiz - on yıl evveline gelinceye kadar yirmi - yirmi beş milyon kentali ancak bulabilen buğday rekoltesi bu gün 35 - 40 milyon etrafındadır ki ihtiyacımızın fevkindedir. Toprak mahsulleri ofisinin silo ve depolarındaki buğday miktarı bir buçuk milyon kentaldır. Köylü ve tüccar elinde de bunun en az iki misli bir stok kalmış olduğunu tahmin ediyoruz. Pirinç, Harbi umumiden evvel hemen tamamen bir idhal maddesi idi, bu gün pirinci de ihtiyacımıza yeter derecede yetiştirmekteyiz ve daha fazlasını yetiştirecek vaziyetteyiz. Şeker evvelce münhasıran hariçten tedarik ediliyordu. Bu gün bunu memleket içinde ve ihtiyacımızın yüzde yetmiş beşi derecesinde yapmaktayız. Diğer bütün gıda ve iâşe maddeleri üzerinde de aynı inkişaf ve tezayüdü görmekteyiz. Fındık, kuru üzüm, incir ve emsali gibi bu gün esas itibarile ihraç ettiğimiz mahsullerimizin de çok kesif ve yüksek kalorili gıda maddeleri olduğunu unutmamak lâzımdır. Et bakımından da vaziyet müsaide ve emindir. Hayvan miktarı yıldan yıla artmaktadır, bu artış 929 a (nisbetle yüzde kırkı bulmaktadır. Pamuk ve yünümüz memleket ihtiyacının çok fevkindedir. Bu itibarla*

giyim ve giyim maddeleri üzerinde hiç bir endişeye mahal yoktur. Bazı gıda ve ibtidai maddelerinin ihracı hususunda son zamanlarda yapılan takyidat, zaruret icabı değil, ihtiyat tedbiridir. Aynı mülâhaza ile istihsali eksiltmemek, bilâkis arttırmak için icab eden tedbirleri de almak yolundayız.” diyecektir(TBMM Zabıt Ceridesi,6.Dönem,1.Yasama Yılı,39.Birleşim, 11.09.1939).

Ne var ki 2.Dünya Savaşı, bu kavganın tarafı olmayanları da ciddi şekilde sarsacaktır. Ülkenin ticari münasebetleri ağır yara almış, milli refah önemli ölçekte etkilenmiştir. 1938-1945 arasında sanayi %24 oranında, tarım ise 1/3 nispetinde azalmıştır.

Milli gelirdeki düşüş neredeyse %40 civarında seyretmiştir. Tarım alanındaki iş gücünün önemli bir kısmı silah altına alınmış ve 5 yıl boyunca 1,3 milyon asker hazır bekletilmiştir. Ahmet Makal’ın belirttiğine göre 1945 yılında nüfusun %70’i halen okuma yazma bilmemekte ve toplam nüfusun sadece %19’u şehirleşmiş vaziyettedir (Makal,1999:164).

Mark Thornburg raporunda anlatıldığı üzere köylü nüfus, toplam nüfusun 4/5’ni oluşturmakta ve Türkiye halen bir tarım toplumu olarak gözükmektedir(Thornburg,1949). Bu şartlar altında tarımda kapsamlı bir vergi politikası yürütmek gerçekçi olmamıştır. Belki de bu yüzden tarım kesimi toprak mahsulleri hariç bir vergilendirme politikasına maruz kalmamıştır.

1940’ların Türkiye’sinde alım gücü vergilendirilmiş durumdadır. Dolaysız vergilerden olan kazanç vergisine ek olarak dolaylı vergi uygulamaları getirilmiş ve umumi istihlak, hususi istihlak vergileri tanımlanmıştır. Gayrimenkul vergisi, veraset vergisi gibi uygulamalar 1920’lerin sonundan itibaren alınmaya devam etmiştir. Bu dönemde halkın ekonomik olarak ezildiği ve türedi zenginlerin olduğu ifadesi oldukça sık tekrar edilmiştir.

Devlet Yönetimi de bu durumun farkında olacaktır. Bu şikâyetler tartışmalı şekilde de olsa Varlık vergisinin temelini oluşturacaktır. 1 Kasım 1942’de Meclis açılış konuşmasında İnönü; “...Bulanık bir daha ele geçmez zamanı fırsat sayan, eski bataklık, çiftlik ağası, elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirasları için fırsat sayan birkaç politikacı” derken bu durumu kastetmektedir(TBMM Zabıt Ceridesi, 6.Dönem,5.Yasama Yılı, 1.Birleşim,01.11.1942:8-11).

Devletin bu dönemde azınlıklardan bilinçli bir servet transferi politikası güttüğü iddiası bizim tartışmamızın kapsamında değildir.²⁰ Varlık Vergisi’nin hedef aldığı kesimlerin

²⁰ Cumhuriyet döneminde, iş çevreleri bu süreçten uzak kalamamıştır. Örnek olarak göstermek gerekirse, servetini doğrudan parti ve devlet ilişkileri ile yaptığı söylenemeyecek Vehbi Koç’un bile bürokrasi ile zıtlaşması durumunda ticari hayatında ne derece muvaffak olacağını kestirmek zordur. CHP Parti İl Yönetim Kurulu üyeliği ve Ankara Ticaret Odası Başkanlıklarını beraber yürütmesi ise dönemin tipik bir gerçeğidir. Aynı şey Demokrat Parti için de geçerlidir. Kazım Taşkent ve Üzeyir Avunduk gibi işadamları Demokrat Parti’nin kuruluşundan itibaren sürecin içinde olacaktırlar.

varlık sahipleri olduğu malumdur, edilen tarh miktarları raporlar halinde yayınlanmıştır.1942-43 yılı için 318 milyon liralık bir tarh söz konusudur. 1944 yılında ise 4530 sayılı kanunla tüm uygulamalar terk edilmiştir(Albayrak,2004:27).

Ülke genelinde bu tip bir uygulamanın yarattığı sarsıntı azınlıkların ekonomik faaliyetlerinde önemli etkiler doğurmuş olabilir. Ne var ki, bu durum bir ekonomik sınıfa yönelik organize bir baskı politikasının olduğunu iddia etmek için tek başına güçlü argümanlar sunmamaktadır. Buna rağmen kısa süre içerisinde toprak sahipleri bu baskıyı hissettiklerini söyleyeceklerdir. Şikâyetlerinin sebebi ise topraksız köylünün toprak sahibi olması meselesidir.

Demokrasiye geçiş sürecinde bir başka ekonomik faktör olarak telakki edilen ABD yardımlarının etkisi fazlaca tartışılmıştır. Ülkenin demokrasiye geçişinde ekonomik bir yardım paketi beklentisi yahut Bretton Woods sisteminin katılım hedefleri kritik rol oynamamıştır. San Francisco Barış Antlaşması bir demokrasi ve ekonomi modeli vurgusu yapmadığı gibi, çok farklı bakış açısına sahip temsilci ülkeler tarafından imzalanmıştır.

Bu antlaşmaların ekonomideki kısa süreli tek etkisi ülkedeki sabit kurun sokaktaki gerçekler ile örtüşmesi yönünde atılan adımlardır. Savaş sonu enflasyonist bir manzaranın olduğu malumdur. İktidar bu durumu ekonomik bir realite çerçevesinde not etmiş, 7 Eylül 1946 yılında 1 dolar 1.28 seviyelerinden 2.8'e çıkarılmıştır(Ahmad,2010:34-35).

Böylece, ihracat ve ithalatta yeni zorluklara rağmen ekonomik tahminler yapabilmenin yolu açılmıştır. 1946 yılının ilk yarısında Beş Yıllık Kalkınma planı İsmail Hüsrev ve Şevket Süreyya Aydemir gibi isimler tarafından hazırlanmıştır. Bu plan daha sonra liberal politikalar lehine terk edilecek olsa bile bürokrasinin bakış açısını yansıtmayı bakımından önemlidir.

1945 yılında Türkiye'nin iktisadi manzarası dramatik görüntü içermemiştir. Ülke bu dönemde 250 milyon dolarlık döviz rezervine sahiptir. Bu rezerv 1946 yılı ithalat hacminin iki katı olduğu düşünülürse önemli bir miktar olarak karşımıza çıkmaktadır(Boratav,2004:93-104). 1946-48 arası büyüme hızının %17.2 olarak not edildiğı de düşünülürse, ortada ABD kredilendirmesi sonucunda yönetim modeli değıştirmeyi gerektirecek bir talep ve hadise söz konusu değıldir.

Savaş sonunda oluşan yeni düzene, sanayi dönüşümünü tamamlamamış bir tarım ekonomisi olarak giren Türkiye'nin, Wallerstein'cı anlamda bir çevre ülkesi olması şaşırtıcı olmamıştır. İktidar bu problemin farkındadır. İnönü Mayıs 1945 konuşmasında "*Vatanda endüstrinin gelişmesini sağlamayı, medeni bir millet olmanın temel şartlarından sayıyoruz. Kömürü, demiri, kromu, bakırı olan bir memleketin endüstri kurmaması imkânsızdır. Az ölçüde meydana*

getirebildiğimiz eserlerin, harp yıllarında eskisine nazaran bize ne kadar kudret verdiğini yakından denemiş bulunuyoruz. Hesapsız ihtiyaçlarımızı giderebilmek için, endüstrileşme hareketlerine, gücümüzün yettiği hızla, devam edeceğiz.” diyerek bu hadiseyi ele almaktadır(Aydın Tarihi,1945:51-53).

Bir çevre ekonomisi olarak yeni döneme gözlerini açan Ankara'nın batı blokunun uzmanları gözündeki konumu farklı değildir. Türkiye'ye yapılan telkinlerin de çevre ekonomisi olarak uzmanlaşmayı cesaretlendirmesi tipik bir hadisedir. Örnek olarak, İsmet İnönü: *“Bana vaktiyle yabancılar, endüstri ile uğraşmayın, siz bir ziraat memleketisiniz, ziraatı islâh edin kâfidir demişlerdi.”* diye nakletmiştir (Eskişehir Halkevi'nde Türk – Sovyet İlişkileri ADB ve İngiltere ile İlişkiler ve İç Ekonomik–Politik Duruma İlişkin Verilen Söylev - İsmet İnönü, 3.05.1946).

Meclis içinde de bu baskı kendini göstermektedir. Bürokrat raporları ve bakanlıklar arası sanayi kalkınma projelerine rağmen meclisteki toprak sahibi nüfusun, tarıma yeterli destek verilmediği yönündeki eleştirisi, 1946-1950 arası sık bir biçimde dile getirecektir. Bu beklentilerin tek başına bir siyasi oluşuma zemin hazırlayacağını düşünmek yeterince açıklayıcı olmayabilir. Buna rağmen 1945 sonrası dönem, hem Türk Siyasi Tarihi hem de dünyadaki politik manzara açısından değişim olgusunun öne çıktığını göstermektedir.

Bu dönemde Türkiye'nin ekonomik açıdan problemleri olsa bile sosyal manada oturmuş bir yapı söz konusudur. Millet inşasında ve ulusal kimlik bilinci açısından önemli mesafeler kaydedilmiştir. İnkılaplar ve Cumhuriyet fikri sahiplenilmiş durumdadır. Bu açıdan Rustow'un demokrasiye geçiş için yegâne kriter olarak gördüğü *aidiyet-birliktelik* ilkesi gerçekleşmiş gözükmektedir. Güçlü işleyen bir bürokrasi, Weber'ci anlamıyla mevcuttur. İnönü bu durumu önemli bir kazanım olarak görmekte ve imparatorlukla, cumhuriyet arasında sistematik bir farkın olduğunu dile getirmektedir. Cumhurbaşkanı nazarında, maaşları zamanında ödeyen ve asayiş için kanun dışı kimseler ile işbirliği yapmayan bir cumhuriyet, en büyük kazanımlardan birisini yaratmış görünmektedir(İnönü,1987:262-272).

2.3.2 Siyasi Görünüm

Cumhuriyet'in erken yahut sonraki bir dönemde anlamlı bir plüralizm yaratamadığı malumdur. Erken dönemde parti devleti uygulamaları ve otoriterlik herkesin sıkça konuştuğu olgular olmuştur. Bu durum rejim nazarında devrimlerin çoğulcu bir ortamda nasıl hayata geçirileceği savunması ile birlikte gündeme gelmiştir. Görüldüğü üzere, rejimin meşruiyet prensibi ilk önce kalkınma ve gerekli reformların hayata geçirilmesi fikri üzerinden şekillenmiş daha sonra ise demokratikleşme yönünde adımlara odaklanıldığı ifade edilmiştir. Örnek olarak, İsmet İnönü: *“Devletin karakterinin, bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında bir temel olarak Cumhuriyetin bir halk*

idaresi olarak kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur. İlk devirlerinde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve Devletin lâyük bir Cumhuriyet olmasını ve lâtın harflerini, bütün bunları açık ve uzun tartışma ile kabul ettirmemizi insaflı hiç kimse bekliyemezdi. Bütün bu devrimler yine bir diktatörlük rejiminin eseri olarak meydana gelmemiş, hepsi Büyük Millet Meclisinin kanunlarıyla kurulmuş ve tepkileri Büyük Millet Meclisinin denetleri ve hesap sormaları önünde yenilmiştir.” diyerek görüşlerini dile getirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi,7.Dönem,4.Yasama Yılı,1.Birleşim, 01.11.1945).

Ahmet Faik Barutçu’nun anılarında aktardığı gibi İnönü:“*bu ülke gezgin istiklal mahkemeleri ile yönetilemez... Diktatörlük devrimle yıkıma mahkûmdur. Biz demokrasiyi doğal şekilde memlekette tesis etmeye gayret ediyoruz*” demiştir. (Barutçu,1977:419). Abdi İpekçi’nin *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor* adlı eserinde İnönü “*tek parti köşe başını tutan ve sırtını iktidara dayayan her vatandaşı, kendinden küçüğe karşı zalim, kendinden büyüğe karşı da, haysiyetsiz bir uşak haline sokmuş*” bir mekanizmadır ve sürdürülmesi mümkün değildir diyecektir (İpekçi,1981:46). Zamanın zorunlu kıldığı değişimi idrak etmekte muvaffak olan İnönü’ye göre değişim kaçınılmazdır ve bu değişim demokratik ülkelerin kampı yönünde olmalıdır.

2.Dünya Savaşı’nın bitiminde dünya gayri millî hasılasının %36’nı tek başına yakalayan ABD gibi bir ekonomi, yanına Fransa ve Britanya İmparatorluğunu almıştır. Böyle bir ortamda fazla alternatifin olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Sovyet-ABD husumetlerinin George Kennan Raporu ile kısa sürede artması, Türkiye’yi taraf seçmeye zorlayan koşulların olgunlaştığına işaret etse de bunun test edilebilirliği her zaman zor görülmüştür.

Sovyetlerin, savaşın bitimini takiben Türkiye ile Dostluk Antlaşmasını uzatmaması bu çekincelerde önemli rol oynamıştır. Ne var ki, Sovyetler Birliği bununla kalmamış 3 nota daha vererek Türkiye’nin güçlü çekincelerinde önemli bir hata sahibi olmuştur. Türkiye 1952 yılında NATO’ya girmiş, Stalin ise 1953 başında ölmüştür. Stalin’in ölümü sonrası Sovyetler Birliğindeki nisbi yumuşama göz önüne alındığında, Türkiye’nin herhangi bir kampa katılmama konusundaki kısmi gecikmesi, Sovyet-Türk ilişkilerinin seyri hakkındaki spekülasyonlardan birisidir.

Böyle bir ortamda Türkiye’nin NATO gibi bir askeri şemsiyeye ihtiyacı tartışma konusudur fakat Sovyetler Birliği’nin Mart 1945 Notası, Haziran 1945 talepleri, Ağustos 1946 Notası ve en son 24-25 Eylül Notaları bu süreci döndürülmez noktaya taşımıştır. Siyasi olaylar eğer böyle olsaydı tarzında varsayımlar üzerinden ele alınamayacağından, geçmişimiz kendi değişmez gerçeğini çoktan tayin etmiştir. Müttefiklik ilişkilerimiz de bu çerçevede cereyan etmiş ve en azından Johnson Mektubu’nun yayınladığı 1964 yılına kadar Sovyetler Birliği ile olumlu yönde ilerleme görülmemiştir(Kurban,2014;Armaoğlu,1980).

Çok partili yaşama geçiş sürecinde, Türkiye'nin demokrasi yönündeki deneyimi çok karamsar bir noktada da bulunmamıştır. İkinci Meşrutiyet'ten günümüze hukuk, anayasacılık faaliyetleri, basın özgürlüğü, mutlak iktidarın sınırlandırılması kavramları hep konuşulmuştur. Kanun-i Esasi'nin varlığı, 1920 Meclisi'nin çok sesli yapısı önemli deneyimler olmuştur. Ayrıca İkinci Meşrutiyet'ten, İttihat Terakki'nin 1913 yılında iktidarı devraldığı döneme kadar geçen 5 yıl, Türkiye'de meclis ve meşveret olgusunun anlaşılması için güçlü deneyimler sunmuştur (Karpas, 1967).

Bu deneyimler asker-bürokrat kadroların güç boşluğunu doldurması şeklinde cereyan etmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra iktidar mensupları ile iktidara katılmayan yığınlar arasında rejimin niteliği yönünde bir uçurum da olmamıştır. Halkın, Cumhuriyet olgusuna çok yakın olmadığını iddia edenler bile bunun düşmanca bir reddiyeye dönüştüğünü ilan edememiştir.

Rejimin militarist laikliği, muhafazakâr köylü üstünde zulüme dönüşmemiştir. Buna rağmen sosyal manada rejimin kuralları ile taşra arasında bir farklılık her zaman mevcut olmuştur. Cumhuriyetin niteliği konusunda bürokrasi, elitler, iş çevresi, eşraf, güvenlik kuvvetleri açısından bir mutabakat olduğu gibi ülkenin husumet içinde olduğu gruplar konusunda da mutabakat vardır.

Komünizm ve Sosyalizm sadece iktidar için değil alternatif elitler olarak görülen muhalefet açısından da hasım olarak telakki edilmiştir (Ahmad, 2010). Dış Politika'da İsmet İnönü'nün ton, usul ve profesyonelliğe yönelik kaygıları ayrı tutulursa Bayar ve Menderes ile CHP kadroları arasında ciddi farklar olduğunu söylemek zordur.

1945 Nisan ayında ABD Başkanı Roosevelt hayatını kaybetmiş ve Truman görevi devralmıştır. Temmuz ayında ise Churchill, İngiltere'de seçimleri kaybetmiş ve yerini Attlee'ye bırakmıştır. Savaş sonrası düzen hem savaşın galiplerinde hem de mağluplarına değişimin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir.

İnönü ise değişim rüzgârlarının esmeye başladığını iyi anlamış bir devlet adamıdır. Bu değişim hızlı bir şekilde iktidarın devredilmesini sağlayacak alternatif güçlerin oluşması demek değildir. İktidarı devirmeye yönelik bir dış baskı zaten mevcut değildir. Bu değişim her şeyden önce İnönü'nün kendi duygu ve mantık dünyasında inanmaya başladığı bir olgudur (Baban, 2009: 282-355).

İnönü, statik bir siyasi düzenin meçhul olduğunu düşünmüştür. Söz konusu düşünce onun iktidarı süratli bir biçimde alternatif kadrolara teslim etmeye hazır olduğu anlamına gelmiyordu.

Ülkeye 22 yıldır hükmeden kurucu bir partinin iktidarı koruma refleksinin kısa sürede yok olacağını beklemek oldukça iyimserdir. Buna rağmen bir değişimin gerekli olduğunu ve bu değişimin eğer mümkünse kademeli bir şekilde gerçekleşmesini istiyordu. Bu durum Tanel Demirel'in iddia ettiği gibi bir gölge muhalefet yaratmaktan öte görünüyordu (Demirel,2021:61).

Kontrol edilmek istenen şeyden kasıt sentetik bir muhalefet ise bunun başarılı olmadığı biliniyordu. Yıpratıcı, kaosa açık ve bugünkü manası ile olgunlaşmamış siyasi münasebetlerin, ülkeyi istikrarsızlaştırmasından korkuluyordu. Kontrol edilmek istenen şey siyasi olgunluk ve iktidar devrinin hızıydı. Bu ise tam demokratikleşmeye giden adımların atılmasını imkânsız kılarak hibrid bir sürecin doğuşuna işaret ediyordu.

Muhalefetin kurulması sonucunda iktidarın hemen bu gruplara geçeceği fikri hiçbir zaman hedeflenmemişti. Halk Partisi, kendisinin yönetimde belli bir süre kalacağına inanıyor ve değişimin hızının kontrol edilemez olmasından çekiniliyordu. Buna rağmen *muvaazaa partilerinin* herhangi bir katma değeri olmadığı görülmüyordu (Demirel,2021:25-69).

Gerçek bir muhalefet ve demokrasi beklentisi ile iktidar-muhalefet arasındaki uyum beklentisi otoriter sistemin yumuşama sürecinde çatışmaların ana kaynağı olacaktı. Başarılı bir demokrasi hedefine ilk önce yapay bir muhalefet yaratıp ondan sonra sıkı bir kontrol ile ulaşmak mümkün değildi. Demokrasi bu şekilde tatbik edilemezdi. Bunun yürümediği özellikle Serbest Fırka deneyimi ile görülmüştü. Emir altındaki bir muhalefet ise manasızdı. Böyle bir düşünce mevcut olsa, parti içi müstakil grup, başka bir parti adı altında kurularak görev icra edebilirdi. Bu grup demokrasi oyunu için oldukça uygun olabilirdi.

İnönü, muvaazaa partisi yaratmanın doğru bir hedef olmadığını düşünüyordu. Ona göre gerçek bir muhalefet partisi ülke demokrasisi için elzemdi. Bu açıdan tek kaygı bu parti ile ilişkilerin ılımlı olması hedefiydi. Özellikle halk desteği zamanla artacak olan bir partinin çatışmacı ilişkiler yürütmesinden çekiniliyordu. 22 yılı devirmiş tek parti yönetiminde, memlekette birikmiş memnuniyetsizliklerin olması doğaldı. Böyle bir durumda halkın önemli bir kısmının yeni oluşuma yönelmesi pekâlâ mümkündü. Asıl sorun ise bu gücü arkasında hisseden yeni parti ile oluşacak münasebetlerin yaratacağı iklimdi.

Değişimin sinyalleri 1945 yılından itibaren hızlanmıştı. İnönü, 19 Mayıs nedeniyle gençliğe hitaben yaptığı konuşmada *“Türk Gençleri! Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”* diyerek görüşünü ortaya koymaktaydı (Ayın Tarihi,1954:51-53).

Demokrasi mucizevi bir kavramdı. Bu tahayyül daha sonra Demokrat Parti eliyle tüm sıkıntıların sona ereceği bir iktidar değişimi gibi gösterilecekti. Buna rağmen 22 yıllık devrimin Anadolu'daki sıradan vatandaşın gündelik hayat kalitesi üzerinde önemli bir değişim yapmadığı biliniyordu. İnönü, vaziyetin yarattığı hassasiyetin farkındaydı. Aynı konuşmasında köylünün durumuna değinerek, işlikli(istihdam sağlayan) ilkokulların ve bölge ilkokullarının kurulmaya devam edeceğini, ebe ve sağlık memurlarının istihdamına ağırlık verileceğini, devamlı doktor bölgelerinin geliştirileceğini, köylünün öz toprağını işleyebilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağını dile getirmekteydi. Şöyle ki; İsmet İnönü : *“Cumhuriyet, köy meselesini, ilk gündenberi, iyi dileklerle karşılamıştır. Birçok denemelerle köylü meselelerini kavramağa ve bütün olarak ele almağa çalıştık. Türlü tedbirlerin en ilerisinde, köyde ilköğretimi gördük. Şimdi, bu meselenin hazırlık devrini geçirmiş ameli verim devrine girmiş bulunuyoruz. Ufak büyük, dağınık toplu, her köyde, bütün gayretlerimizi harcıyarak, işlikli ilkokullar kurmağa başladık. Bu çalışmayı, işlerimizin ehemmiyetlisi ve zevklisi sayıyoruz. Memleketin köylüsünden ve aydınından gördüğümüz karşılık, çok cesaret vericidir. Binlerce okulları bir sene içinde meydana gelmesi, bütün vatanseverlerin ortak hazzı ve iftiharı olmuştur. Az senelerde bu dâvayı temelinden başarabileceğimize kesin olarak güveniyoruz. Köylerde kurmağa çalıştığımız bölge okulları da bilgiyi ve tekniği kuytu vatan köşelerine yayacak teşebbüslerimizdir. Bölge okullarının ilkokullar ile aynı zamanda meydana gelmesi, ilköğretimle bezenecek köylerin, aynı emekler ve zamanlar içinde daha ileri ve daha yapıcı bir cemiyet olmasını sağlayacaktır. Köylerde sağlık işlerinin düzenlenmesi için, ebe ve sağlık memurlarıyla, esaslı bir tedbire başvurulmuştur. Bundan sonra bütün köyleri devamlı doktor bölgelerine bağliyerek, temelli sağlık ağlariyle kaplamak devrine gireceğiz. Topraksız köylüye işliyeceği toprağı kendi malı olarak temin etmek, bugün başarmak üzere olduğumuz bir teşebbüstür. Bundan da, Türk milletinin ileri ve kudretli olması için büyük ümitler besliyoruz. İşliyen köylünün bütün emeğinden ve kazancından tamam olarak kendi ailesinin faydalanması ve kendi öz toprağını verimli ve bayındır kılması, Türk milletinin son yirmi sene içindeki hayırlı inkılapları arasında en üstte göze çarpan parlak eserlerden biri olacaktır. (Sürekli alkışlar.) Asırların fena geleneği olan bir toprak sistemi, hür insanların yaşadığı yeni ve ileri [bir] sisteme çevrilmek üzeredir. Cumhuriyet, toprak dağıtımı ile beraber donatım işlerini de düşünmüştür. Köylü kalkınması büyük dâvasının içine daldıktan sonra, ihtiyacın göstereceği yeni tedbirleri, iktidarımızda olan bütün vasıtalarla, durmadan temin etmeğe çalışacağız.”* diyecektir (İsmet İnönü,19.05.1945 Gençliğe Hitaben Yapılan Konuşma, Ayın Tarihi,1954:51-53).

Söz konusu kaygılar ve vatandaşın genel ekonomik durumu, toprak reformu fikrinin doğmasına zemin hazırlayacaktır. Toprak Reformu ilginç bir şekilde Türk Demokrasi Tarihi'nin kırılma noktalarından birisi olmuştur. 1945'in Ocak ayında meclise gelen, Mayıs ayında görüşmelere başlanan ve Haziran 1945 itibarıyla, Meclis Genel Kurulu'nun gündemini

kaplayan bu konu, 5000 dönüm üzeri toprak mülkiyetinin sınırlandırılmasını hedeflemiştir(Albayrak,2004:20-24).

İçerik itibarıyla, toprak ağası hegemonyasını engelleyen, 50 dönüme kadar olan toprakları ise köylüye tahsis eden, modern, reformist bir projedir.²¹ Planın içeriğinde kamulaştırmanın gerçek değer yerine arazi matrahı üzerinden hesaplanması, özellikle toprak sahibi kesimin tepkisini çekmiş ve bu kanun teklifinin engellenmesi için söz konusu kesimde önemli bir fikir birliği oluşmuştur(Eroğul,1998:26-29).

CHP içinde Cavit Oral gibi (sonradan Günaltay ve Saka kabinesinde Tarım Bakanı olacaktır) önemli kimselerin, bu karar karşısında yer aldığı sık sık iddia edilmiştir. İleriki aşamada meşhur 17.Madde'nin düşürülmesi ile CHP'nin kendi tasarısını nasıl sulandırdığı görülmüştür. Yeni kurulacak olan Demokrat Parti'nin bu yöndeki çabaları ise fazlasıyla ilginçtir.

2.3.3 Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Gelişmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası otokratik rejimler, yönetim sistemlerine dair haklılaştırma çabalarını (meşruiyet kaygılarını), kendilerinin bir geçiş dönemi liderliğini temsil ettikleri vurgusu üzerinden yaratacaklardır. Otokrasinin otoriter olarak kalmaya devam etmesi bu açıdan demokratikleşme çalışmalarını himaye eden lider vurgusunu öne çıkaracaktır(O'Donnell ve Scmitter,1986:15).

Bu açıdan bakıldığında, seçim sistemleri ve muhalefet partileri hem iktidarların rakiplerini kontrol etmesine hem de kendi meşruiyetine kapı aralamaktadır(Chehabi ve Linz 1998:18; Gandhi ve Przeworski 2007:1280).

Otoriter sistem yumuşamaya başlayıp bir açılıma gittiğinde, ilk ortaya çıkan şey seçimsel otoriterlik olarak gösterilebilecek demokrasi dışı bir durumdur (Schedler 2002, 47). Bu sistemde otokrat kimseler çok partili bir yapıya izin vermekte ve bir rekabet görüntüsünün ortaya çıkışı hâsıl olmaktadır. Günümüzde seçimli otoriterlik kavramı da bir hibrid rejim düzenini ifade ettiğinden, Türk siyasi sisteminin hibrid rejim vurgusunu aldığı ilk dönem Demokrat Parti'nin kurularak, 1946 seçimlerine katılması ile başlayacaktır.

Türkiye'nin hibrid rejime geçişine dair vurgu bu açıdan 1990'larda ortaya çıkan rejimlerden çok daha önce teşekkül edecek ve Brezilya, Meksika, Senegal ve Tayvan gibi öncü örneklerde yer alacaktır. (Özbudun,2000;Diamond 2002, 23-24).

²¹ Esas No. İ/386 Karar No. 2, Komisyon raporuna ifadesine göre “Türkiye 'de 128 690 hiç toprağı olmayan ve 872830 az topraklı aile mevcuttur. Türkiye'de beş yüz dönümden yukarı olan orta ve büyük mülklerin kapladıkları saha 23 milyon dönüm raddesinde bulunuyor. Bu suretle, kabul edilmekte olan hükümlere göre orta ve büyük araziden 10 - 15 milyon dönüm dağıtılabileceğı tahmin olunabilir. (T.B.M.M Tutanak Dergisi,7.Dönem,3.Yasama Yılı,54.Birleşim,14.05.1945)

Tamamen kapalı otokrasilerin, seçimli otoriter yahut yarışmacı otoriter rejime dönüşmesi, söz konusu seçimlerin rejim değişim imkânını teorik olarak taşıması ile yakından ilişkili olacaktır. Seçim sisteminin bir muhalefet partisinin iktidara gelmesine olanak tanıyan süreci tetiklemesi, ilk önce rejimin bu durumu teorik olarak kabul etmesi ile başlamaktadır.

Söz konusu süreç, rejimin otokrasinin azaltılmış alt formu hürriyetine kavuşmasını sağlayarak, otokratik rejimin hibrid kimliğe bürünmesine neden olacaktır. Seçimden doğan rekabetçi düzen, bu rejimin demokratikleşme ihtimalini artırmakta ve demokrasiye dair kapı aralamaktadır. Rekabetçi otoriter sistemler bu yüzden kapalı olan türlere oranla demokratikleşme ihtimalini barındırmaktadır.

Demokrati Parti'nin kuruluş süreci bu dinamikler çerçevesinde şekillenecektir. Parti'nin kuruluşunu yekûn bir şekilde Toprak Kanunu'na bağlamak mümkün olmasa bile lider kadrosunun siyasi olarak parlamasına neden olan hadiselerin birisi de Toprak Refomu sürecidir.

Tasarı hakkında Meclisteki görüşmelerde, daha sonradan Demokrat Partiyi kuracak kişiler hayli aktif rol alacaktır. Refik Koraltan tasarımı, birisinin malını başka birisine vermek olarak adlandırılmış, Emin Sazak, varlık düşmanlığı olarak tanımlamış, Arıkoğlu ise mantıklı bulmamıştır(TBMM Tutanak Dergisi, 7.Dönem, 3.Yasama Yılı, 54.Birleşim,14.05.1945: 70,82). Diğer vekiller, üretim probleminin çiftçi ve köylüye toprak vererek değil zirai ve donanın ile hallolabileceğine inanmıştır(Ahmad,2010: 25).

CHP'den Şükrü Saraçoğlu, (Haziran başındaki görüşmelere istinaden) özellikle Menderes'in amele ve çiftçiye toprak verdirmemek için büyük çaba harcadığını ifade etmiştir(TBMM Tutanak Dergisi 7.Dönem, 3.Yasama Yılı, 68.Birleşim,4.06.1945:106). Mayıs'ta bütçe görüşmeleri sırasında eleştirilerin dozu artacaktır. Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak, Adnan Menderes gibi isimler parti geçmişinde görülmemiş derecede güçlü eleştirilerde bulunacaktır. Kamu borçlanması, geçim koşullarının enflasyonist sürece bağlı olarak kötüleşmesi, karaborsacılık faaliyetleri ve vergilendirmedeki problemler üzerinden gelişen ilk dalga eleştiriler sonunda mecliste aleyhte 5 oy kullanmıştır. Bütçe görüşmelerindeki 5 olumsuz oyun sahipleri Emin Sazak hariç Demokrat Parti'nin kurucularıdır.

7 Haziran'da Celal Bayar(İzmir), Refik Koraltan (İçel), Adnan Menderes(Aydın),Fuat Köprülü(Kars), milli egemenliğin tam tecelli etmesi gerektiğini ve parti için mekanizmaların demokratik bir şekilde işleminin elzem olduğunu ifade etmiştir. O tarihte 4'lü tahrir olarak adlandırılan önerenin parti grubuna sunulması, literatürde Demokrat Parti'nin doğuşu olarak kabul edilmektedir(Albayrak,2004:42-55).

Bu önergede kanunların ve parti tüzüğündeki anti demokratik maddelerin kaldırılması, Meclisin hükümeti güçlü şekilde denetlemesi, seçimlerin serbestçe yapılması gibi hedefler gözetilmektedir. Demokrasi açısından önemli görülebilecek bu taleplerin, 12 Haziran'da, parti grubunca esastan reddedilmemesi sadece usulen kabul edilmemesi not edilmelidir. Parti Grubu; tüzük için Kurultaya, kanun için ise Meclise başvuru yapılması gerektiğini hatırlatacaktır. Bu girişim karşısında erken dönemde sert bir tepki ve ihraç söz konusu dahi olmamıştır. Uygulama da ise tek parti kendi muhaliflerini gerçek manada yaratmaya başlamıştır.

Dörtlü Takrir'in Meclise getirildiği takdirde reddedilip reddedilmeyeceği tartışmalıdır. Eroğul'a göre(1998) iki ihtimal aynı anda ortaya çıkmış gözükmemektedir. Bunlardan ilki, CHP'nin eski alışkanlıklarının devam etmesi, diğeri ise parti içi muhalefetin partiden ayrılarak partinin konsolide edilmesidir. Bu durum aynı zamanda yeni bir partinin kurulması ihtimalini güçlendirecektir. Her hâlükârda, yukarıdaki isimlerin partiden tasfiyesi hızlanacaktır.

17 Haziran 1945 itibarıyla, 6 milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde, CHP'nin ilk defa aday göstermemesi önemli bir sinyaldir. Bir dönüşümün başladığını şeklinde yorumlanan gelişmeler, belki de sisteme girecek aktörleri "artık tayin etmiyoruz" mesajı taşımaktadır.

Değişim havası içinde parti kurma girişimlerine Bayar ve Menderes'ten daha önce soyunan işadamı Nuri Demirağ, Temmuz ayında siyasi oluşumunu tamamlamıştır. Ağustos ayında İçişleri Bakanlığı'ndan aldığı izin ile Milli Kalkınma Partisi adıyla ilk muhalif parti kurulacaktır.

5 Eylül'de siyasi hayata dâhil olan bu parti, sisteme getirdiği renk dışında fazla bir yol alamayacaktır. MKP kitleleri sürüklemeyi hiçbir zaman başaramayacaktır. Metin Toker'in tabiriyle Nuri Demirağ, bazı gazeteci ve iş adamlarına kendi villasında verdiği yemek partileri dışında ciddi bir siyasi çalışmaya odaklanmamıştır. Buna rağmen 1946 seçimlerine çok partili bir düzende gidilmesinin yolu ilk kez Milli Kalkınma Partisi ile açılmıştır. Bu dönemde Meclis içinde başlayan eleştiriler, hızlı bir şekilde Tan ve Vatan gibi gazetelere kaymış, muhalefetin Meclis içine hapsedilmeden, kalabalıklara duyurulması ve eleştirilerin daha yüksek bir perdeden yapılması fikri ortaya çıkmıştır.

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün Tan ve Vatan gazetelerinde başlayan yazıları gerçek manada bir halka sesleniş projesinin uzantısı olarak görülmelidir. Bu ciddiyet ve halkla ilişkiler projesi, Nuri Demirağ'ın partisinde her daim eksik olmuş, sonuçları da sandıkta hissedilmiştir. Menderes ve Köprülü'nün milletvekili olarak bir siyasi parti kurmadan önce

siyasi fikirlerini halk önünde işleme cesaretine sahip olması, rejimi test eden bir öz güvenden ziyade bunu yapabileceklerine dair inançtan kaynaklanmaktadır(Uzman,2017:205-228).

Gazetelerdeki eleştirilerin, işledikleri konu itibarıyla popülist manada ilgi çekici olup olmadığı tartışmalıdır. Bu eleştiriler, başlık olarak şöyle özetlenebilir. 1)Vatandaşın siyasi sistemi denetlemesi şarttır. 2)İnsan hürriyetleri ve bunların güvence altına alınması elzemdir.3)Demokrasi dışı uygulamaların iptali vazgeçilmezdir. Menderes'in, sosyalist bir düşünür olan Sabiha Ertel'in sahibi olduğu Tan gazetesinde yazılar yazması, belki de onun yazabildiği her yerde düşüncelerini açıklama gayretinin sonucudur. Ne var ki, CHP Parti Grubu kitle önünde yapılan eleştirilerin parti disiplini ile uyuşmadığını düşünecektir.

Aslında Mecliste ve parti grubunda yapılan tartışmalar sorun arz etmemektedir fakat bu eleştirileri doğrudan halka taşıma gayesi parti nezdinde tehditkâr bulunmuştur. Nitekim 21 Eylül 1945'te toplanan Parti Divanı, cezai karar alarak Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü partiden ihraç etmiştir. Bir hafta sonra Celal Bayar, partiden olmasa bile milletvekilliğinden istifa etmiştir. Kasım sonunda ise bu isimlere verdiği desteği sürdüren Koraltan'ın eylemleri ihracına neden olacaktır. Celal Bayar'ın partiden istifa etmesi ancak Aralık başında gerçekleşecektir.

Bu süreci bir kaos ve kavganın habercisi olarak okumak yanıltıcıdır. İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 günü TBMM açılış konuşması, eşine rastlanılmamış derecede güçlü mesajlar vermektedir(TBMM Tutanak Dergisi, 7.Dönem,3.Yasama Yılı, 54.Birleşim,14.05.1945:70). Bu mesajların istikameti ise demokrasi hedefinin bizzat kendisidir. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kaldırılması teklifini öven giriş ile başlayan konuşma, İhracat Vergisinin kaldırılması, Orman ve Toprak Kanunlarının kabulüne değinmektedir. İkinci Dünya Savaşı boyunca yaşanan gelişmeleri detaylı şekilde ele alan İnönü, potansiyel eleştiri noktalarına karşı etkili cevaplar içermektedir. Hâlihazırda bir muhalefet partisinin var olmasına rağmen gerçek bir muhalefet partisinin bulunmadığı ve bunun gerekliliği olduğu dile getirilmiştir. İsmet İnönü *“Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak itham edilmiştir. Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmıyacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.”* diyecektir (TBMM Tutanak Dergisi, 7.Dönem,3.Yasama Yılı, 54.Birleşim,14.05.1945:70).

Basın Kanunu'nda bazı maddelerinin demokratik prensiplerle örtüşmediği ve değiştirilmesinin doğru olduğu tespit edilmiştir. *“Son zamanlarda Basın Kanununun bir maddesinden ve diğer bazı kanunlardan çok bahs olunmuştur. Basın Kanununun maddesi, Hükümetin umumî politikasına aykırı olan yayınlardan dolayı, Hükümete gazeteyi ka patmak hakkını vermektedir.*

Nazari olarak düşünülürse, Hükümeti serbestçe tenkit etmek hakkı gibi yazı hürriyetinin ilk şartı olan bir hak, Hükümetçe kapanma cezasına uğratılmak yüzünden, hakikatte mevcut değil demektir. Bu maddenin bu mânasıyla kalması savunulamaz. Onun kaldırılması ve gerekiyorsa, diğer tedbirler düşünülmesi zaruridir.” (TBMM Tutanak Dergisi, 7.Dönem, 3.Yasama Yılı, 54.Birleşim,14.05.1945:70).

Parti içinde hizipçiliğin faydalı olmadığı bu kimselerin açık şekilde yeni bir oluşuma gitmeleri gerektiği ve bunu yeni bir parti çatısı altında yapmalarının doğru olduğu ifade edilecektir. *“Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tâyin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz.Şunu biliriz ki, bir siyasî kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmıyanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasî hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasî olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur (Bravo sesleri, alkışlar).Siyasî kanaat ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız”*(TBMM Tutanak Dergisi, 7.Dönem,3.Yasama Yılı, 54.Birleşim,14.05.1945:70). İsmet İnönü bu konuşmasında net bir biçimde muhalif seslere örgütlenmelerini tavsiye etmektedir. Celal Bayar’ın diğer kurucular yerine böyle bir konuşma sonunda partiden istifa etmesi belki de onun ihtiyatlı doğasının bir ürünüdür.

Celal Bayar’ın 1 Aralık’ta basına verdiği demeçte bir siyasi parti oluşumuna gideceği açıklanmıştır(Ulus,02.12.1945). 4 Aralık’ta Bayar ve İnönü’nün bir araya gelerek yemek yediği düşünülürse bu görüşmenin yeni kurulacak partiye dair karşılıklı fikir alışverişi içerdiği söylenebilir. İşte bu gelişmeler ışığında 7 Ocak 1946’da mesai bitimine oldukça az bir zaman kala İçişleri Bakanlığı’na verilen dilekçenin yine hızlı bir şekilde kabul edilmesi üzerine Demokrat Parti kurulmuştur.

Önümüzdeki bölümde görüleceği üzere, Demokrat Parti, parti programı ve ilkeleri açısından CHP ile büyük farklar taşıyan bir parti değildir. Cihad Baban’ın(2009) ifade ettiği gibi aradaki önemli bir fark, Bayar’ın liberalizmi ile İsmet İnönü’nün devletçiliğidir. DP’yi kuran gruplar alternatif elitler olarak düşünülse bile hiçbir zaman dışlanmış gruplar değildir. Sürecin en başından DP kurulana kadar bu kesim, bürokrasi ve parlamentoda önemli bir yer almıştır ve konumlarını korumuştur.

DP’nin kuruluş aşamasında dahi muhalif çekirdek kadro, merkezin dışladığı isimler değildir. Bu kişileri sistemin yabancılaştırdığı elitler olarak düşünmek manasızdır. Fevzi Çakmak gibi bir aktörün DP listesinden bağımsız aday olması, eski başbakan Bayar’ın

partinin kurucusu olması bunun en güçlü delilidir. Bu isimler yabancılaşmış, kenara itilmiş, marjinal elit prototipinden uzaktır.

DP, kuruluşundan itibaren CHP'den ilkesel olarak çok farklı olmamıştır. Otoriter bir rejimin muhalif partilerin kuruluşu aşamasında rejimin felsefesine esastan karşı gruplar üretmesini beklemek iyimserlik olacaktır. Bu açıdan, söz konusu iki parti, ayrı dünyaların temsilcisi olmayacaktır. Dış politikadaki tutumdan, sosyalist hareketlere karşı anlayışa, ABD ile olan ilişkilerden, şark meselesinde gözetilen hassasiyetlere kadar birçok konuda mutabakat vardır (Ahmad,2010:22-40).

DP'nin büyük bir değişimin temsilcisi olduğu iddiası, CHP'nin 1950 yılına kadar atacağı adımlarla teorik açıdan zayıflatılmaya çalışılmıştır. Bu noktada tek ve büyük bir fark iktidarda olmanın yıpranmışlığıdır. Yeni kadroların varlığı, halkın bu heyecana ortak olmasını teşvik edecektir. DP, taşraya açıldıkça inkılapçı ilkelerini (populist gerekçelerle) kaybedecek fakat Cumhuriyetin mahfuz alanlarına karşı saygısını ilk etapta yitirmeyecektir.

Parti, iş dünyasına göz kırparken, muhafazakâr kesimleri kucaklayacaktır. Halkın sosyo ekonomik görüntüsü temel alınır, DP'nin CHP'den farklı olarak hitap edeceği yeni bir kesim yahut sınıf mevcut değildir. Bu açıdan DP ne bir işçi partisi, ne de bir köylü partisidir. DP'nin başarılı bir şekilde yürüteceği yegâne politika, toprak sahipleri ile dinamik bir ilişki içindeyken, köylüye onun yanında olduğunu hissettiren populist tezler sunma yeteneğidir(Özer,2012).Adnan Menderes'in enerjisi ve dinamik çıkışları bu açıdan DP'nin yükselişinin arka planını oluşturacaktır(Eroğul,1998:141-160).

Demokrat Parti en başından beri bir sınıf partisi olarak tanımlanmaktan çekinmektedir. Fuat Köprülü şöyle demektedir. *“Memlekette sınıf meselesi yoktur. Biz Anglo-Saxonlara benzeriz. Soğukkanlıyızdır, demokrasimiz de onlar benzeyecektir.”*(Cumhuriyet, 9.10.1946) DP, hem ülkedeki hâkim ideolojinin dışına çıkmamış, hem de farklı toplumsal gruplardan oy alabilmenin hesabını yapmıştır. Buna rağmen, siyasi gelişmelerin teoride bir sınıfsal parti kurulmasını kabul ettiği görülmektedir. CHP Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946, İsmet İnönü *“Sayın Üyeler! Partimizin programı sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını, tetkik edeceksiniz. Biz, kendi programımızda, sınıf mücadelesini istemiyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arıyan esasta kalacağız. Vatandaşlardan, sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile mâni olmayacağız.”* (Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları,1946:401-407).

1947 yılında CHP tüzüğünün 22. maddesi iptal edilecektir. Bu durum farklı sonuçlara yol açmasa bile sınıf farkı ve çıkarı gözeterek propaganda yapmanın önünü açmış gibi durmaktadır. Söz konusu adım uygulamada büyük bir fark yaratmayacaktır. CHP'nin bu

adımı atarak ulaşmak istediği sonuç, belki de sınıflar üstü bir parti olduğunu ifade etmektedir(Ahmad,2010:2).

DP'yi CHP'den ayıran ciddi bir politika ajandası hiçbir zaman olmamıştır. Bu durum, CHP'nin sıkça kullanacağı bir argüman olacaktır. Ne var ki, söz konusu farkınlık, CHP için avantaj gibi gözükse de DP'yi daha uzlaşmaz ve katı bir çizgiye çekmiştir. Politika farkının olmadığı yerde muhalefet muhalifliğini sertleştirmek durumundadır.

Partinin en başından beri finansman problemi bulunmamıştır. Bayar'ın 8 Ocak 1946'da Cumhuriyet gazetesine verdiği röportajda, bu durum net bir biçimde gözükmektedir. Dönem itibarıyla mütevazı bir evin parti merkezi olduğu düşünülürse, kurucu kadronun belli bir gelir standardı ile bu problemleri aştığı anlaşılmaktadır. Üstelik iş çevresinden ve varlıklı kesimden DP'ye doğru bir akış hissedilmektedir(Eroğul,1998:28-30).

Muhalefetin varlığı CHP'nin reform konusunda bazı adımları atmasında tetikleyici unsur olmuş olabilir. Bir muhalefet partisinin oluşması başlı başına önemli bir hadise olduğu gibi muhalefet partisiyle icraat üzerinden yarışmak zorunda kalmak, kamu hizmeti anlayışının gelişmesine olanak tanımaktadır. İktidarın erken dönemdeki icraatlarını, muhalefetin eleştirisinden kaçınmak için yaptığını düşünmek fazla iddialı olsa da bu durum 1946 seçimlerinden sonra değişecektir.

İktidarın erken dönemdeki icraatları, yeniden seçilme kaygısından daha çok değişim ihtiyacına yönelik reform gibi gözükmektedir. Daha sonraki dönemde gelen reformlar ise kısmen DP'nin artan baskısını hafifletmek ve seçim kazanmaya yöneliktir. 1947'den sonra demokratikleşme yönünde atılan adımlar, daha çok DP'nin iktidar olma nedenini boşa çıkarmak için tasarlanmıştır(Albayrak,2004:76-148).

İktidar bu dönemde demokratikleşmeyi liberal dünyanın temsilcisi olan partileri gözeterek şekilde ele almış ve sosyalist yahut irticai anlamda oluşumları aynı çerçevede değerlendirmemiştir. 1946 yılı sadece Demokrat Parti'nin kuruluşuna şahitlik yapmamıştır. Sosyal Adalet Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi gibi birçok siyasi oluşum, bu dönemde kurulan partilerdir. Bu partilerin çoğu hâkim ideolojinin çizdiği sınırlarda kalmaya zorlanmış, bazıları ise Sovyet etkileşimine açık olabilecekleri düşüncesiyle baskı altına alınmıştır. Sosyalist vurgusu öne çıkanlar tolerans gösterilmeden kapatılmıştır.

Erken dönemdeki icraatlar Ocak 1946 itibarıyla görülmeye başlamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kaldırılması, İşçi Sigortaları Yasası'nın yürürlüğe koyulması ve Çalışma Bakanlığı'nın kurulması, köylü ve işçi kesimine yönelik bir adım olarak görülebilir. Öğrencilerin dernek kurmasını kolaylaştıran çözümler, gençliğe yönelik yeni adımları

sembolize etmektedir. Atılım projelerinin birçoğu mevcut kaynaklar üzerinden yürütülmeye çalışılsa da askeri ve teknik donanım için Türkiye ekstra krediye ihtiyaç duymaya başlayacaktır. Nisan ayında ABD Donanmasına ait Missouri savaş gemisinin ülkeye ziyareti, kredi taleplerimizi cesaretlendirecek bir yakınlaşma olarak telakki edilmiştir. Böylece, 500 milyon dolarlık ilk kredi talebi ortaya çıkmıştır(Eroğul,1998:22-37).

29 Nisan 1946'da hükümetin Meclise sunduğu teklifte, belediye seçimlerinin yapılacağı tarihte değişiklik ön görülmektedir. Seçimlerin Eylül yerine Mayıs ayında yapılması gerektiği anlaşıldığında, Demokrat Parti ciddi bir muhalefet gösterecektir. Demokrat Parti yetkilileri yürüttükleri siyasi hareketin gelişmesine imkân tanınmadan baskın bir seçim şeklinde alınan bu kararın doğru olmadığını belirtmiştir. Bu gelişmeler üzerine Demokrat Partililer yerel seçimleri boykot kararını almıştır(Albayrak,2004:42-76).

Boykot kararı daha sonraki seçimlerde de sıkça kullanılan bir koza dönüşecektir. Aslında, 29 Nisan'da Meclise sunulan kanun tasarısı 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 1/571 maddelerinin değiştirilmesini teklif etmektedir. Değişiklik teklifindeki maddelerin içerik olarak rahatsız edici unsurlar taşımadığı söylenebilir. Oy verme işleminin aynı gün bitmesi, tüm seçimin ise bir ay içinde bitmesi maddesi(32.madde) seçimin salahiyeti açısından önemlidir. Seçim bürolarının 500 seçmen adedi ile birbirinden ayrılması(33.madde), yine sayımı kolaylaştıran bir unsurdur. Tartışma yaratan hususun ise seçim zamanındaki değişiklik olduğu, Demokrat Parti temsilcileri tarafından dile getirilmiştir. Adnan Menderes; Meclis kürsüsünde kaygısını çarpıcı bir biçimde ifade etmiştir. Adnan Menderes“...*Tek dereceli seçimde reye iştirak edecek olan Türk köylüsü yaz aylarında tarlada, bahçede, yaylada işi gücü başına dağılmış ve fazlasıyla meşguldür. Kaldı ki, Milletvekilliği seçimlerinin kanuni miadı da ilkbahar aylarına rastlamaktadır. Binaenaleyh,, seçimlerin böyle âni olarak tacil edilmesi gerçek, inandırıcı sebeplere dayanmak gerek idi. Halbuki, böyle yapılmamıştır. ... Arkadaşlar, bugün siyasi hayatımızın en önemli olayı, Cumhuriyet Halk Partisinden başka siyasi partilerin kurulmakta olmasıdır. Yani Türk milleti şu aylarda siyasi alanda gerçek bir teşkilâtlanma devresi yaşamaktadır. Siyasi alanda bu bahsedilen teşkilâtlanma gerçekleşmeden rey serbestliği ve milletler iradesi gereği gibi gerçekleşemez. Hâlbuki siyasi teşkilâtlanmanın henüz, daha ilk aylarını yaşamaktayız. Seçimlerin böyle bir zamanda yapılmasını, yeni kurulmakta olan partilere birkaç ayın dahi esirgenmek istenmesi, millet iradesinin serbest tecellisini engelleyen bir karar olarak karşılamak mecburiyetindeyiz.*”(TBMM Tutanak Dergisi, 7.Dönem, 4.Yasama Yılı, 45.Birleşim,29.04.1946: 216)

Demokrat Parti bu gelişmeler ışığında kati bir biçimde seçimlere girmeme kararı alacaktır. Söz konusu karardan iki gün sonra 10 Mayıs 1946'da, CHP 2.Olağanüstü Kurultayı toplanmıştır. Kongre'de İsmet İnönü, Demokrat Partililerin eleştirilerine detaylı bir şekilde

açıklık getirecektir. CHP, 2.Olağanüstü Kurultayı,10 Mayıs 1946, İsmet İnönü “Esasen, seçimi, tabii olarak 1947 için düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali, geçen sene tahmin edebildiğimizden daha bulanık ve karanlık olarak, uzun bir sürünceme yolunu tutmuştur. İktidarda kalacaksa veya kalmıyacaksa, bunun, ancak vatandaş oylarının çokluğu ile kararlaşılmış olduğuna, hepimizin inanmamız lâzımdır. Bu maksatla, bir sürü tedbir düşündük. Eski kanuna göre, Eylül başında başlayıp Ekim ortasında bitecek belediye seçimlerinin, Mayısta başlayıp Haziran başında bitirilmesi tedbiri de, bunlardandır. Bugünkü belediye meclisleri, büyük çoklukla, Cumhuriyet Halk Partisi üyeleridirler. Belediye meclisleri milletvekili seçiminde vazifeli olduklarından, yazın yapılacak genel seçimin, kendi partimizin eskiden seçilmiş üyelerinin elinde yapılmış olması ithamına düşmek istemedik. İlk genel seçimde, her tedbiri almış olmak için, belediye meclislerinin daha önce seçime arz edilmesi, iyi niyetimizin bir delili olarak kabul edileceğini ümit etmek hakkımızdır.” (Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları,1946:401-407)

Buna ilave olarak genel seçimler hakkındaki vaziyet, tek dereceli seçim sistemi beklentisi, değişmez genel başkan ve milli şef ünvanlarının ilgasına dair tespitler yapılmıştır. Kongre sonunda sınıf esaslı parti kurulmasının önü açılmış, otoriter devlet başkanlığı ünvanları kaldırılmış, parti içindeki müstakil gruba son verilmiştir.

Adnan Menderes’in de tahmin ettiği gibi belediye başkanlığı seçiminin öne çekilmesi, genel seçimleri etkileyecektir. Görüldüğü üzere, genel seçimlerin öne alınma ihtimali bu kongre sonunda ortaya çıkmıştır. Nitekim bir ay sonra 10 Haziran’da, Meclis, Erken Genel Seçim yönünde karar alacaktır.

CHP Kongresi’nin toplandığı tarihlerde Demokrat Parti’nin iktidardan talepleri açıktır. DP, muhalefet partilerinin olgunlaşması için belli bir zamana ihtiyaç olduğunu ve kendi parti teşkilatlarını kurabilmek için bu fırsatın verilmesini istemektedir. İlave olarak, sıkıyönetim uygulamalarının kalkması, Seçim Kanunu’ndaki anti demokratik maddelerin ilga edilmesi ve bürokrasinin tarafsız olması yönünde istekler mevcuttur. Bu maddelerin gündeme getirilmesi, demokratikleşme olgusu için oldukça isabetlidir. Bu talepler, bir çoğulculuk olgusunun sağlıklı işleminde kritik derece önemlidir. Buna rağmen tek dereceli çoğunluk sisteminin yaratacağı tehlike, otoriter sistemin gücünü devam ettirme kaygısının bir uzantısı olacaktır(Ahmad,2010:31-45).

Bu dönemde DP bir sınıf partisi görünümünün içinde olmaktan mümkün olduğunca uzaklaşmaya çalışmış ve tabana yayılmaya gayret etmiştir. CHP ise partiyi güçlendirirken demokrasi vurgusunu öne çıkaran icraatlara odaklanmaktadır. Haziran başında tek dereceli Seçim Kanunu fikri kabulü edilmiş, 13 Haziran’da Matbuat Kanunu’nda değişikliğe gidilmiştir. Hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. Maddenin, mahkemelere devredilmesi

hatırı sayılır bir gelişme olmuştur. Gazete kapatma yetkisinin mahkemelere devredilmesi yeterli görülmemiş olacak ki basın suçlarının affedilmesi de kısmi teminat altına alınmıştır. Buna ilave olarak üniversitelere idari ve bilimsel özerkliğin önünü açan kararlar alınmıştır. Söz konusu gelişmeler otoriter rejimin hibrid bir rejime dönüştüğünün yasal göstergeleri olarak karşımıza çıkmıştır(Eroğul,2010:25-89).

10 Haziran'da erken seçim kararının alınması, siyasi partilerdeki hareketliliğin olağanüstü şekilde artmasına neden olmuştur. Partiler artık yerel ve genel teşkilatlarını oluşturma aşamasını tamamlamakta ve ilçe örgüt teşkilatlarını hızlı şekilde geliştirmektedir. Siyaset artık Ankara'daki genel kurullardan yerele doğru nüfus edecektir. Anadolu'daki her köy bu gelişmelerin etkisini hissedecektir. Yereldeki nüfusun hızlı bir şekilde politikleşmeye başladığı bu dönem, ileride tahmin edilemeyecek derecede büyük bir siyasi faktör olarak karşımıza çıkacaktır.

12 Haziran'da Celal Bayar, Cumhuriyet gazetesine verdiği mülakatta, Demokrat Parti'nin 34 ilde ve 160 ilçede teşkilatlanmayı başardığını dile getirmiştir. Meclisin 14 Haziran'da tatile girmesi ve seçimlerin yaklaşması ülkeyi önemli ölçüde seçim havasına sokmuştur. Ortaya çıkan ilk manzaranın bir heyecandan çok gerilim olduğu söylenebilir. Ülkede tansiyonun siyasi partiler tarafından bilinçli bir şekilde yükselttiğini iddia etmek için yeterli bir kanıt yoktur. Bu iklime katkı, ilk etapta basından gelmektedir. Demokrat Parti'nin ülke genelinde yapmaya başladığı büyük mitingler Ulus gazetesinden Falih Rıfkı Atay'ın dikkatini çekmiş ve gereksiz derecede sert eleştirilerine neden olmuştur.

Siyasete dair heyecan dolu atmosfer yeni siyasi oluşumları da beraberinde getirmiştir. Temmuz ayına gelinceye kadar 4 yeni parti daha kurulmuştur.²² Bu partiler seçim oranları açısından bir fark yaratmasa da, siyasi iklim noktasında önemli bir renk olarak görülebilir. Ülke tarihinde ilk kez muvazaa olarak tanımlanamayacak siyasi ilişkiler içinde bir seçim atmosferi bu şartlar altında tecelli etmiştir. Eksikliklere hatta bazı seçim bölgelerinde ciddi gayri hukuki işlemlere rağmen yurttaşın gücü sandık üzerinden kısmi şekilde tecelli etmeye başlamıştır(Eroğul,2010:25-89).

Seçimlerden 4 günce İsmet İnönü'nün yapmış olduğu seçim bildirisi, siyasi hayatımızda önemli bir yer tutacağı mukadder olan bu seçimin önemli bir kazanç olduğunu ifade etmektedir. Seçim beyanından görüldüğü üzere, İsmet İnönü'nün kaygıları daha çok dış politika noktasında toplanmıştır. Siyasi bir taktikten öte, halka ülkenin içinde bulunduğu nazik durumu aktarmak ve Sovyetlerin ısrarlı şekilde yürüttüğü toprak talepleri bildirmek, İsmet İnönü açısından oldukça önemli görülmektedir. İsmet İnönü, Milletvekili Genel

²² Bu partiler sırasıyla; Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi(20 Haziran), Yalnız Vatan İçin Partisi(21 Haziran), Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi(21 Haziran) , (26 Haziran) Aritma Koruma Partisi'dir.

Seçimleri Dolayısıyla Yayınlanan Ulusa Bildiride bu hususu analiz etmektedir. *“Memleketin kaderi sizin elinizdedir. Her meseleyi olduğu gibi bilmenizi isterim. Ŗimdi, size, günlük seçim konuları üstündeki büyük politika meselelerini anlatacağım. Cumhurbaşkanı olduğumdanberi bir dış politika takibediyoruz. Bu politikanın Cihan Harbi esnasındaki yürüyüşünü tekrar hikâye etmiyeceğim. Bu devrin muhakemesini tarihe bırakıyorum. Fakat harp sonrasındaki durumun, bütün dünya için ve hususiyle vatanımız için ehemmiyetli ve nazik olduğu noktası üzerinde duracağım. Bugün, memleketimiz, 1918 de olduğu kadar ehemmiyet kesbetmesi ihtimali olan meseleler karşısındadır. Boğazların ve dolayısıyla İstanbul ve etrafının emniyeti meselesinin masa üstüne getirilmesi ihtimali vardır. Ŗark vilayetlerimiz için dünyanın dört köşesindeki komitalar harekettedirler. Bu meseleler, bütün milletçe varlığımız ve bağımsızlığımızla ilgilidir. Bugün, harp zamanında olduğu kadar, silah altında asker tutuyoruz.”*(lk Milli Kültür Dergisi; Cilt: 10, Sayı: 116, 18.07.1946:1-3).

Cumhurbaşkanı bu alışkanlığını hiç bırakmayacak, muhalefette olduğu yıllar da dâhil olmak üzere, attığı her adımda dış politikanın hassas önceliklerini detaylı şekilde göz önünde bulunduracaktır(Albayrak,2004 :76-100).

21 Temmuz 1946 seçimleri sona erdiğinde CHP, 465 sandalyenin 390 adedini almış, Demokrat Parti ise 64 milletvekili çıkarmıştır. Siyasi hayata yeni tutunmuş ve yeteri kadar teşkilatlanamamış bir parti için aslında sonuçlar kötü olmamıştır. Demokrat Parti ise çok daha fazlasını beklemektedir. Bunda da haksız sayılmadığı kısa süre sonra anlaşılacaktır. Sonradan parti merkezine akan bilgilerin işaret ettiğine göre birçok seçim bölgesinde bürokrasi ve parti yetkilileri CHP lehine sandık sonuçlarını manipüle edecek eylemlere girişmiştir. Ne yazık ki, bürokratik çarklar otokratik reflekslere neden olmuştur. Sonuç itibarıyla bürokrasi belki de CHP’nin doğrudan talimatıyla bazı bölgelerde gayri hukuki eylemlere yönelmiştir.

Demokrat Parti, seçimlerde yaşanan usulsüzlükleri sert biçimde kınamıştır. İzmir’de 25 Temmuz’da, Bursa’da ise 27 Temmuz’da büyük gösteriler yapmıştır. Celal Bayar’ın konu hakkındaki sert eleştirilerini yayınlayan Yeni Sabah, sıkıyönetim kararlarına dayanarak kapatılmıştır. CHP kadroları, eleştiriler karşısında eski dönemin alışkanlarını taşıyan korumacı otoriter refleksler göstermeye başlamıştır. DP tarafında ise memnuniyetsizlik yoğun şekilde hissedilmiştir. DP’nin erken dönemde yaşadığı bu hayal kırıklığı, iki parti arasındaki ilişkilerin seyrini önemli ölçüde etkileyecektir (Albayrak,2004:76-100).

Seçim sonuçları, 4 yıl daha iktidarda kalmayı garantilemiş olan CHP’nin reform programı söyleminin önünü açmıştır. DP kanadında ise yeni stratejiler geliştirmenin gerekliliğini teyit etmiştir. Muhalefetin yeni stratejisi, CHP ile İsmet İnönü’y birbirinden ayıran ve İnönü’nün devlet başkanlığı algısına hitap edecek metotlar içermektedir. DP, İnönü’y partiler üstü konuma oturturken, onu izole etmeye çalışacaktır. Böylece “paşa

faktörü” olarak tabir ettikleri İnönü’nün siyasi ağırlığının CHP lehine tecelli etmesi engellenmeye çalışılacaktır(Ahmad,2010:31-45).

Bu seçimlerde Demokrat Parti listelerinden bağımsız aday olarak gösterilen Fevzi Çakmak milletvekili seçilmiştir(Çiftçi,2019).Bu durum, gerek orduda gerekse halk nezdinde Demokratlara yönelik sempatinin arttığını göstermektedir. CHP ise bu hamleye karşılık Kazım Karabekir’i Meclis Başkanlığına seçerek bir denge unsuru yaratmaya çalışmıştır. Karşılıklı hesaplamalar yeni gerginliklere kapı aralamıştır. CHP içindeki ılımlı kanat olarak gözüken Nihat Erim ekibinin bu dönemde sesi güçlü çıkmamaktadır. Daha çok radikal kanat olarak bilinen Recep Peker grubu öne çıkmaktadır. Nitekim hükümeti kurma görevi Recep Peker’e verilmiştir.

Meclis açılış konuşmasında Recep Peker, *“Sayın arkadaşlar; yeni Hükümetiniz demokrasiyi memlekette en üstün siyasi akide olarak kökleştirmek azmindedir.”* (Başbakan Recep Peker tarafından 14.8.1946’da Kamutayda okunan Hükümetin Programı, T.B.M.M Kararı, Karar No: 1504,15 Ağustos 1946).Peker bu *beyanda* bulunmasına rağmen, 12 Temmuz 1947’ye kadar sürecek baskıcı CHP hükümeti görevine başlayacaktır. Meclis’in açıldığı günün ilk oturumlarında Adnan Menderes bu hususta kürsüden Meclis’e şöyle seslenmektedir. *“Bundan birkaç gün evvel Başbakana rica ettik, programın Mecliste okunmasından birkaçgün evvel bize de verilmesini istedik. Mümkün olmadığı cevabını aldık.. Hülâsa arkadaşlar, tek partili idare zamanında yerleşmiş zihniyet. Usul ve tertip ne varsa bunların terkedilmesi zamanı gelip geçmektedir. Hâlbuki Hükümet programının müzâkeresi münasebetiyle beliren vaziyet gösteriyor ki, tenkitten ve murakabeden azade kalmak kaygusu, iktidar partisinin yine bir düsturu ve tedbiri olarak kalmaktadır, (Soldan asla sesleri, Sağdan alkışlar). Bu sebeplerle ve Hükümet programının müzakeresine iştirak edememek durumunda bırakıldığı için Partimiz derin bir teessür duymakta olduğunu arzetmek mecburiyetindedir.”*(T.B.M.M Tutanak Dergisi,8 Dönem,1.Yasama Yılı,3.Birleşim, 14.08.1946).

Meclisin açılış gününde İnönü, Meclis’e girdiğinde DP’liler ayağa kalkmaktan vazgeçmiştir. Yükselen tansiyon, Meclisteki çalışmaların hızlanmasıyla daha da artmıştır. Geçmiş seçimlere yönelik 25 ildeki itirazlar ciddi bir şikâyet olarak Mecliste dile getirilmiştir. Seçim tutanaklarına, yönelik itirazlar sonucunda bir komisyonun kurulması kararlaştırılsa da, söz konusu şikâyetlerin sonuç doğurmadığı görülmüştür (T.B.M.M Tutanak Dergisi,8 Dönem,1.Yasama Yılı,8.Birleşim,26.08.1946).

1 Eylül’de yapılan İl Genel Seçimleri aynı atmosferin eseri olarak telakki edilmiştir. Seçim günü Demokrat Partililer, 56 ilçede seçim usulsüzlükleri yapıldığını ifade ederek seçimlerden çekilme kararı almışlardır.

Bu dönemde Demokrat Parti'nin karakteristik tepkisi, protesto şeklindedir. Yeni kurulmuş bir partinin kapatılma korkusunu henüz yenmekte olduğu görülmektedir. Süreç içinde benzer çekinceler kısmen devam edecektir. Demokrat Partililer, iktidarın gerçek niyetini tam okuyamamakta ve tepkilerini nasıl ayarlayacağını bilememektedir. Belki de bunun nedeni, İnönü'nün demokrasi istikametindeki yavaş idaresi ile onu farklı metotlar ile frenlemeye çalışan statükocu CHP'liler arasındaki etkileşimdir(Albayrak,2004 :76-100).

Bu tip şüpheleri ateşleyen hadiselerden birisi de, Eylül ayındaki ekonomik vaziyettir. Aslında, ekonomik vaziyet, muhalefet partileri için her zaman eleştiri potansiyeli olarak görülmüştür. 7 Eylül Kararları da DP için bir fırsattır. Finansal işlemlerdeki sınırlamaların ilga edilmesi, özellikle ithal girdilerin basit işlemlere tabi tutulması, 7 Eylül kararlarının temelini oluşturmuştur. Türk lirasını devalüe eden bu uygulama aslında sabit kurda bulunan her ülkenin zamanla real kur ayarlamasına gitmek suretiyle ele aldığı bir güncellemedir. (Ahmad,2010:31-45).

Paranın değerini düşüren bu kur ayarlaması ihracatı kolaylaştırmış gibi gözükse de ülkedeki alım gücünü düşürmüş ve ithal eşya fiyatlarını artırmıştır. Demokrat Parti gibi serbest girişimi savunan bir partinin bu uygulamalar karşısında bocalaması şaşırtıcı olmamıştır. Çünkü iktidarda kendisi olsa, yapacağı şey muhtemelen aynısı olacaktır.

Demokrat Parti eleştirilerini daha çok ihracat noktasına çekme yoluna giderek, ihrac kalemelerindeki zamansız değer kaybının döviz girdisini etkileyeceğini dile getirmiştir. DP'liler söz konusu devalüasyonun biraz daha beklemesi gerektiğini ifade etmekte, devalüasyonun yarattığı bütçe açığının kamu giderlerinden karşılandığının altını çizmektedir. Dolayısıyla DP'liler kamu kalemelerinde gider artışını eleştirmiştir. Örnek olarak göstermek gerekirse, iktidarın demiryolu ücretlerindeki artışı, memur maaşlarında zam yapabilmek için uygulanan bir tedbir olacaktır.

Bu dönemde, alım gücünün memur olmayan kesimde azaldığı görülmüştür. Bütçedeki ihtiyati hareketler, ileride yaşanması muhtemel mali problemlerin habercisi olsa da bu gelişmeler, DP'nin popülerliğini artıracak fırsatlar olarak öne çıkmaktadır. Benzer gelişmelerin tipik bir örneği 13-20 Eylül'de gerçekleşen Matbuat Kanunu görüşmelerinde ortaya çıkacaktır. Kürsüde söz alan Adnan Adıvar, konuyu Basın Kanunu'na getirerek önemli tespitlerde bulunacaktır. Adnan Adıvar; *“Arkadaşlar, Hükümetin bu teklifinde Hiç şüphem yoktur ki, demokrasiye uygun kısımlar vardır. (Bravo sesleri). Meselâ ruhsatname usulünün kaldırılması, kefalet akçesinin kaldırılması, çok güzel ve demokrasiye, uygundur. Fakat bazıları maalesef böyle delildir... Meselâ 38 nci maddedeki uydurulmuş havadisler tabirini almak istiyorum.”*(T.B.M.M Tutanak Dergisi,8 Dönem,1.Yasama Yılı,14.Birleşim, 13.09.1946:281).

Benzer şekilde, Cihad Baban'ın kürsüde yaptığı eleştiriler dikkat çekmiştir. Cihad Baban; *“Yalnız, demokratik, esaslara ve Anayasamıza intibak ettirmek üzere; tahlil, teminat parası ve ruhsat gibi,mâni tedbirleri. kaldırmağı, münasip gören Hükümet vatandaşın en meşru hakkı olan müdafaa hakkını, Anayasa ile teyit edilmiş bulunan mahkemelerin aleniyeti prensibini ihlâl eden, hükümleri kaldırmamıştır. Öyleki matbuat Kanununun bir 42nci maddesi, vardır. Bu maddede herhangi bir gazete aleyhine dava açıldığı zaman o gazetenin artık bu dâvadan bahsetmemesi âmiridir. Bir de şu garip hüküm konmuştur. Mahallin en büyük mülkiye âmiri ve Cumhuriyet Savcısı suç mevzuu olsun olmasın, sırf bir merak saikasıyla takma ad ile imzasız veya remizle yazanları derhal gazeteden sorabilecek ve gazete sahibi 24 saat gibi kısa bir müddet içinde bu cevabı veremezse, 3 aydan eksik olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılacaktır.”* (Baban,2009:284).

Bu tartışmalardan anlaşıldığı üzere, 12 Temmuz 1947'ye kadar Demokrat Parti ile iktidar arasında güven problemi devam edecektir (Demirel,2021:28-69). Bu güvensizliğin tamamen haksız olduğunu iddia etmek ise güçtür. Söz konusu güven eksikliği, Demokrat Parti'nin siyasi hayatına yönelik bir eyleme dönüşmese de diğer partiler bu tasarruftan muaf olmamıştır. Aralık'ta Dr. Şefik Hüsnü Değer'in Emekçi ve Köylü Partisi sıkıyönetim kuvvetlerince kapatılmıştır.

1 Kasım 1946'ya gelindiğinde Meclis Açılış konuşması vesilesiyle İnönü, ülkedeki durumu detaylı bir şekilde resmetmiştir. Türk lirasının yurt içi ve yurt dışındaki değerini dengeleyen devalüasyon işlemi, üretim için getireceği avantajların yanı sıra; savunma, bayındırlık faaliyetleri, köylerin kalkındırılması, memurların yaşam standartındaki iyileştirmeleri hedeflemektedir (T.B.M.M Tutanak Dergisi,8 Dönem,1.Yasama Yılı,14.Birleşim, 13.09.1946). Her zaman olduğu üzere dış politikadaki durum ve ülkelerle olan münasebetler hakkında bilgi veren Cumhurbaşkanı, özellikle Montreux Antlaşmasına dair güncelleme isteyen aktörleri eleştirmiştir.

Bu konuşmada İnönü; iç politika ve seçimler hususunda ülkedeki en önemli hedefin iç huzur olduğunu dile getirmiştir. Siyasi partiler arasındaki farkların vatandaşlar üzerinde bir husumet ve gerginlik oluşturmaması İnönü'nün üzerinde ısrarla durduğu bir noktadır. Aslında, 1 Kasım günü, muhalefet ve iktidar açısından problemli bir gündür. İsmet İnönü *“Bu sene üç büyük seçim geçirdik. Birçok güçlükler ve tecrübesizlikler içinde, aylarca, çetin tartışmalar oldu. Bu memleketin iyiliğini istemeyenler, seçim çekişmelerinin, memlekette karışıklıklar ve ayaklanmalar çıkaracağına ümit bağladılar”* sözlerini dile getirmiştir(T.B.M.M Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 2. Yasama Yılı,1.Birleşim, 01.11.1946).

Demokrat Parti ise Meclis Başkanlık Divanı seçimlerine katılmamıştır. Benzer tutum Aralık ayında bütçe görüşmelerinde de kendisini gösterecektir. DP'nin tarımın desteklenmediği yönündeki vurgusuna ek olarak, bürokrasideki partizanlık ve ülkenin mali

durumu ile ilgili yoğun tepkileri olmuştur. Eleştiriler başta enflasyon olmak üzere Eylül ayından beri artmıştır. İktidar kanadı ise yeni oluşan bütçe programının uygulanmasına fırsat verilmediğini dile getirmiştir. İktidar, bütçe programı hayata geçmeden yapılan eleştirileri haksız bulacaktır.

Adnan Menderes'in 18 Aralık'ta yaptığı 3800 kelimelik bir konuşmada bütçe oldukça detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Menderes'in bütçe içindeki tutarsızlıklara yaptığı vurgu, iktidarı oldukça sinirlendirmiştir. Recep Peker'in ünlü "*Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun.... mariz karanlıklar içinde ruh akislerini dinledik*" sözleri, bu olaylar üzerine söylenmiştir(T.B.M.M Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 2. Yasama Yılı, 18.Birleşim, 18.12.1946:28). Bu yakışsız sözler, belki de seçimlerden sonra aylarca süren DP eleştirilerinin birikimi olarak yansımıştır. İfade edilebilir ki, Menderes'in güçlü analizi, Recep Peker'in sinirlerini germiştir. Hâlbuki ortada cevaplanması gereken önemli sorular vardır. Örneğin dış ticaret ve döviz alım satım muamelesinden tahakkuk eden 135 ton altın bütçeye işlenmemiştir. Türk Parasını Koruma ve Merkez Bankası Kanunları vesilesiyle idareye devredilen kalemlerin hesapları da bütçede gözükmektedir. Gelir vergisindeki oranlamalar ve Devlet İktisadi Teşekküllerindeki hesaplamaların şeffaf olmadığı ifade edilmektedir (T.B.M.M Tutanak Dergisi, 8.Dönem, 2. Yasama Yılı, 18.Birleşim, 18.12.1946:15-23).

Recep Peker'in reaksiyonu Demokrat Parti'nin Meclisi terk etmesine neden olmuştur.10.Birleşimin olduğu gün bu protesto devam etmiştir. DP tüm rasyonel argümanlarla iktidarı sarsacak eleştirilerde bulunurken siyasi gerginliklerin had safhaya ulaşmıştır. Bu gerginliklerin had safhada olduğu noktalarda ise DP çözümü, Meclis ve seçim platformundan uzaklaşma taktiğinde bulmuştur. Bu taktik, DP'nin ustalıkla kullanacağı bir aygıt olacaktır.

Bu dönemde, İsmet İnönü'nün, partiler üstü bir rol oynama konusundaki gayretleri bilinmektedir. Cumhurbaşkanı'nın araya girmesi üzerine 27 Aralık'ta DP, Meclise dönecektir. Muhalefet bu bir yıl boyunca iktidarın onu yok etmeyeceği konusunda kademeli olarak ikna olmaya başlamıştır. Demokrat Parti'nin varlığı, gücün merkez aleyhine dağılması yönünde bir eğilim oluşturmuştur. Çok partili hayat dışında, basın kanunu, üniversite özerkliği gibi konularda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Muhalefetin bulunmadığı bir ortamda söz konusu açılımların aynı hızda gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışmalıdır.

7 Ocak 1947 tarihinde, Ankara-Anafartalar Caddesi Yeni Sinema'da, Demokrat Parti Birinci Kongresini toplamıştır. Bu kongre, Türk siyasi yaşamında ilk kez bir muhalefet partisinin kapatılma korkusunu geride bıraktığını simgelemektedir. Bu heyecanı sürekli üzerinde hisseden katılımcıların birlikteliği 4 gün sürmüştür. Basın mensubu Faik Fenik'e göre bu durum Erzurum, Sivas Kongresi kadar önemli bir durumdur. Bu toplantıda her renk

ve kesimden²³ ciddi bir katılım sağlanmış, partinin yönetici seçimine dair önemli bir yol haritası oluşmuştur.(Eroğul,1998:45).

906 delegenin katıldığı toplantının oylama kısmına sadece 548 delegenin katılması daha ilk başta belli çekişmelerin yaşandığını göstermiştir. Parti Başkanlığı'na Celal Bayar'ın seçildiği kongrede bazı önemli kararlar alınmıştır. Daha sonra adı, Ana Davalar Komisyon Raporu/Hürriyet Misakı olarak adlandırılacak kararlar silsilesine göre başta Seçim Yasası olmak üzere kanunların demokratik hayatın şartlarına tam uyumu hedeflenmiştir. Bürokrasinin partizanlıktan uzaklaşması ve bağımsız yargı kurumlarının idareyi tam denetimi talep edilmiştir. Özel olarak vurgulanan nokta, seçim sisteminin yargı organlarınca denetlenmesidir. İdarenin tarafsızlığı tavizsiz şekilde uygulanmalıdır(Albayrak,2004:100-168).

İdarenin tarafsızlığı demek aynı zamanda, Cumhurbaşkanı ve Parti Genel Başkanı'nın ayrı kişiler olması demektir. Dolayısıyla bu iki görevin aynı kişide toplanmasını engelleyen yasal bir dayanak yaratılması istenmiştir. Aslında bu durum, 1946'nın ortasından itibaren İsmet İnönü ile CHP'yi birbirinden ayırma stratejisinin bir parçasıdır. Böylece muhalefetin iktidar mücadelesini kolaylaştıran bir yol haritası ortaya çıkacaktır. Bu hedefleri demokratik gerekçeler üzerinden planlama gayesi ise oldukça başarılı olacaktır. Aynı zamanda demokrasiye dönük önemli katkılar sunan bu taleplerin etkisi göz ardı edilmemelidir(Demirel,2021:25-69).

Kongre'deki orijinal vurgu ise söz konusu taleplerin yerine getirilmemesi halinde muhalefetin Meclisten çekilme stratejisine tekrar başvuracağını belirtmesidir. Demokrat Parti eşit şartlar altında yürütülmeyen ilişkileri artık daha az tolere etmektedir. Bu durum, iktidarı sürekli şekilde açılıma zorlamaktadır. Söz konusu planın gerçekleşeceğine dair inanç ise, iki nedenden ötürü sağlam temellere dayanmaktadır.

Demokrat Parti kapatılmayacağına inandığı bu yeni dönemde, iktidarın demokrasiden başka bir seçeneği olmadığına kuvvetle inanırken yapmacık bir muhalefet olmayı kesinlikle reddetmektedir. İkinci neden ise DP'nin, iktidarı kendi yokluğu ile tehdit etmesinin ardında onlara göre iktidarın zayıflığı yatmaktadır. Demokrat Partililere göre eğer iktidar demokrasi istiyorsa, DP'ye koşulsuz bir şekilde ihtiyaç duymaktadır. İktidarın gerçekten demokrasi istediği yahut demokrasiden başka bir alternatifi olmadığı inancı ise sürekli artmaktadır.

²³ Kongrede ılımlı kesimler olduğu gibi Sadık Aldoğan gibi radikal isimler de mevcuttur. Kongrede yaptığı konuşmada CHP'nin bertaraf edilmesi gerektiği gibi marjinal fikirleri dillendirmekten çekinmemiştir. Bu isimlerin partiden tasfiyesi Bayar–İnönü görüşmelerinden sonra olgunlaşacaktır. Partileri birbirine yaklaştırma ve ılımlıları güçlendirirken radikal kanadı tasfiye etme planı, demokrasinin sağlıklı işlemesi açısından İnönü'nün hususi olarak üzerinde durduğu bir konudur.

Hürriyet Misakı'nın hükümet kanadında yarattığı tepki ise kızgınlık olmuştur. Gelişmeler üzerine Nihat Erim'in Ulus'a verdiği demeçte, Meclise karşı yapılmış bu tehditin doğru olmadığını, demokrasi platformunun bir şantaj aracı haline getirilmemesi gerektiği belirtilmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Sökmen Süer ise bu tip eylemlerin Komünist mücadele şeklini andırdığını ifade etmiştir(Albayrak,2004:100-135).

Bu gergin ortam içinde, 16 Ocak'ta CHP Büyük Divanı toplanmıştır. Toplantının etkileri ise 27 Ocak itibarıyla hissedilmeye başlanacaktır. Parti Programı ve Tüzüğündeki planlanan değişikliklerin görüşülmesi yeni sorunlar doğurmuştur. Özellikle, din eğitimi hususundaki popülist olarak nitelendirilen adımlarının artırıldığını hisseden Mehmet Ali Aybar gibi isimler, partiye yönelik eleştirileri artıracaktır. Demokrat Parti kanadında ise iktidarın uygulamalarına yönelik memnunsuzluğun devam ettiği görülmektedir. Şubat ayında yapılan Muhtar Seçimleri'nin ilk bölümü bu görüşlerin tekrar ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Seçimlerde baskı olduğunu iddia eden Bayar, olayları “zor darbesi” olarak lanse etmiştir. Bu tarihten itibaren Temmuz ayına kadar iki parti arasında gerginliklerin önemli ölçüde arttığı görülecektir(Ahmad,2010:31-38).

DP bu dönemde parti içinde de güç mücadelesi yaşamaktadır. DP İzmir İl Örgütleri içindeki grupların Fevzi Çakmak'ı DP lideri yapmak istemeleri, Menderes-Bayar grubunun partiyi güçlendirme ihtimaline rağmen hoş karşılamadıkları bir tutumdur. Çakmak'ın ağırlığı, Bayar ve Menderes'i gölgede bırakma ihtimalini doğurmuştur. Bu tartışmalar eşliğinde 6 Nisan'da yapılan İstanbul Ara Seçimleri ve Mayıs ayındaki ikinci etap Muhtarlık Seçimleri kriz vesilesi olacaktır.

Demokrat Parti'deki parti içi tartışmaların yarattığı risk görülmüş olacak ki okları iktidara yöneltme kararı öne çıkartılmıştır. Böylece DP, söz konusu seçimleri yine boykot kararı almıştır. Bu kararda DP'nin Şubat ayında şikâyetçi olduğu bürokrasi baskısı kadar DP'nin genel stratejisinin etkisi mevcuttur.

Nisan ayına gelindiğinde sokakta bir hareketliliğin var olduğu görülmüştür. DP taraftarları bazı gösteriler yapmıştır. Recep Peker nazarında bu gösteriler oldukça tehlikelidir ve memleketin huzurunu bozmaktadır. Recep Peker bu gösterilerden fazlaca etkilenmiş olmalı ki olayları kınarken, İstiklal Mahkemelerine atıfta bulunacaktır.

7 Mayıs'ta Demokratlar, ay sonunda yapılacak ikinci etap Muhtar Seçimlerine yönelik bazı taleplerde bulunmuştur. 2 ay önce yaşanan memnuniyetsizlikleri referans göstererek, seçim güvenliğinin sağlanması ve idari uygulamaların tarafsız şekilde yürütülmesinin garantisini istemiştir. Bu şartlar oluşmadığı takdirde seçimlere iştirak etmeyeceklerini ifade etmiştir. Aynı gün CHP'nin 4541 Sayılı Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair verdiği

kanun değişikliğinde bu kaygıları yatıştıracak iyileştirmelerin mevcut olduğu ifade edilebilir.²⁴ Muhalefetin talebi ise seçim kurullarına yargı mensubu kimselerin başkanlık etmesi yönündedir. Oyların bir hücrede kullanılması bu taleplerden bir diğeridir. Söz konusu talepler iktidar tarafından gereksiz görülmüş ve reddedilmiştir.²⁵

Benzer şekilde, Ekim 1940'tan beri yürürlükte olan ve Marmara Bölgesini kapsayan sıkıyönetim hali 6 ay daha uzatılmıştır. Peker'e göre buradaki en büyük etken ulusal güvenlik ve dış tehlikelerdir. Muhalefet bu tedbirlere sert bir biçimde karşı çıkmıştır. İleride görüleceği üzere söz konusu anti demokratik adımların muhalefeti bastırmak için kullanılan aygıtlara dönüşmemesi büyük bir şanstır. Recep Peker hükümetinin kısa süre içinde gerçekleşecek istifası bu yola girilmemesinde önemli bir faktör olarak görülebilir.

Bu süreçte karakteristik olarak adlandırabileceğimiz olgu, Recep Peker hükümeti ile muhalefetin atışmalarıdır. Bu tartışmalar genellikle, Demokrat Partililerin Meclis'ten çekilme tehdidi ile bertaraf edilmektedir. İsmet İnönü ise bu süreçte arabulucu ve yatıştırıcı aktör görevini üstlenecektir. Bunun tipik bir örneği 10 Mayıs 1947 tarihinde görülmüştür. Devletin temsil edildiği delegasyonlara genellikle Dışişleri ve iktidar partisinin kadroları davet edilirken, bu tarihte meclis kadroları üzerinden bir delegasyon oluşturulacaktır. Böylece, muhalefet partisinden isimler de yurt dışı gezisine davet edilmiştir. İngiltere'ye yapılan ziyaret bu tip gezilerden birisidir(Albayrak,2004:118-146).

10 Mayıs 1947'de, belki de İsmet İnönü'nün arzusuyla hükümet ve muhalefet liderleri arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerin hemen sonuç vermemesinin nedeni Recep Peker'in Hürriyet Misakı kavramına başından beri kuşkuyla yaklaşmasıdır. Eroğul ve Ahmad gibi isimlerin dikkat çektiği husus ise iki ay süren bu görüşmelerin samimi ortamda geçtiği fakat kamuoyundan gizlendiğini belirtmeleridir.

Söz konusu süreç, 12 Temmuz Beyannamesi ile sonuçlanacaktır. İnönü Vakfı'nın açıkladığı kayıtlarda, bildiri tarihinin 11 Temmuz'a ait olduğu görülmektedir.²⁶ Bildirinin gazete ve basında 12 Temmuz'da yer alması sonucunda bu isim verilmiştir. Her hâlükârda, Haziran başından itibaren Bayar ile İnönü arasında Recep Peker'in de hazır bulunduğu bir ortamda görüşmelerin başladığı anlaşılmaktadır(Eroğul,1998:60-71).

²⁴ En büyük mülki amirin elinden alınan seçim denetimi, muhtar temsilcilerden kurulu bir yapının denetimine verilmiştir(Madde16). Komisyon denetimi ve Oy Güvenliği 11 ve 12. Maddeler ile artırılmıştır. Bakınız: EK 1.

²⁵ Bu tartışmalar eşliğinde, Recep Peker kabinesi gerilimi artıracak şekilde, gereksiz bir yola girerek; Demokrat Partililerin dokunulmazlıklarını kaldırmaya teşebbüs edecektir. Sonuçsuz kalacak bu eyleme rağmen fezlekenin Meclise gelmesi sağlanmıştır.

²⁶ 7 Haziran'dan itibaren İnönü ve Bayar arasında gerçekleşen görüşmeler oldukça profesyonel bir şekilde yürütülmüş hatta çoğu partiliden saklanmıştır. Çözüme ulaşıldığı noktada ise başarının nedeni kişilere değil sürece mal edilmiştir.

Bu görüşmeler sırasında Demokrat Parti'nin eleştirel gücünden geri durmamak ve parti tabanını konsolide etmek niyetiyle, bazı kanun değişikliği talepleri olduğu görülmektedir. Ne var ki, bu talepler partiler arası ilişkiler açısından önemsizdir. Örnek olarak, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu ve İskân Kanunu'nun kritik bir konu olmamasına rağmen neden öncelikli olarak gündeme getirildiği belli değildir. Ayrıca, siyasi partilerin devlet radyosundan yararlanma talebi önemlidir(Eroğul,1998:60-71).

Anlaşıldığı üzere Demokrat Parti propaganda yeteneğini hukuki manada teminat altına almak istemektedir. Dolayısıyla, kitle iletişim araçlarına erişme hakkının iktidar tarafından tanınması etkili bir işarettir. Celal Bayar, Sivas İl Kongresinde partililere, baskının kaldırılacağı teminatını vermesi ve bu haberin basında yer alması, görüşmelerin olgunluğu açısından kritik bir eşik olarak görülmektedir. İnönü'nün bu yönde verdiği sözler, Bayar'ın bahse konu olan açıklamaları yapmasında asıl etkindir.

Görüşmelerin tam manasıyla kamuoyuna açıklanması, hem Recep Peker'i hem de Bayar'ı etkileyecektir. Böyle bir görüşmeden Demokrat Partili radikallerin rahatsız olması kaçınılmazdır. Siyasi bekasını aktif ve sert bir muhalefet üzerine kuran ve bu yolda önemli ödünler kazanan bir partinin, CHP ile gizli görüşmeler yapması, muvazaa iddialarını tetikleyebilecektir. Celal Bayar'ın çekincelerinden birisi de budur(Albayrak,2004:118-146).

Daha sonra da görüleceği üzere iktidar ile görüşmeler, Demokrat Partililerin bir kısmında kızgınlık yaratacaktır. CHP'ye güçlü ödünler verildiğini telakki eden bazı partililer, yumuşayan ilişkilerin DP tabanını ve parti dinamiklerini sarsmasından endişelenmektedir. Söz konusu görüşmelerin parti tabanlarına kademeli şekilde aktarılması, belki de sürecin olgunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Buna rağmen siyasi hayatın normal akışında devam etmesi bir ikilem yaratacaktır.²⁷

İşte bu hesaplamalar ve ihtimaller arasında 12 Temmuz günü İsmet İnönü'nün bildirisi radyo ve gazeteler aracılığı ile halka aktarılacaktır.²⁸ Bu beyanın genel olarak Recep Peker'in sözlerinin yalanlanması olarak görüldüğü ve bu yüzden Peker'in kısa süre içinde istifa ettiği dile getirilmektedir. Oysaki hem İnönü'nün beyanında hem de Toker'in hatıralarında anlatıldığı üzere, metin yayınlanmadan evvel (ayrıca tüm görüşme aşamalarında)

²⁷ Beyanname sonucunda, Peker'in baskı yaptığı iddiası artmıştır. Baskı ithamları karşısında iktidarını korumak zorunda kalan Peker'in, böyle bir baskının olmadığını söylemesi ve tam tersine Demokrat Partililerin bozgunculuk yaptığı iddia etmesi, sataşmaların sona ermekten uzak olduğunu göstermiştir.

²⁸ Bu bildiriden sonraki gün ABD ile yardım antlaşmasının imzalanması, çeşitli spekülasyonlara neden olmuştur. ABD yardımının muhalefet ile iktidar arasındaki iyi ilişkilerin durumuna bağlandığı yönünde güçlü bir delil mevcut değildir.

Peker hazır bulunmuştur. Beyanname yayınlanmadan önce Peker'in onayı alınmış ve kaleme alınırken rızası aranmıştır.²⁹

Metindeki ithamları İnönü şöyle sıralamıştır. “Demokrat Parti Başkanı,partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilal usulleri takip ettiğine dair ithamları reddetti. Hükümet reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul etmeyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lâzım olduğu iddiasında kaldı.”(Aydın Tarihi, Sayı:164,11.07.1947:14-16). Bu iddiaların tespitinden sonra İnönü, muhalefete yönelik baskı olsun ya da olmasın, kendisinin baskı yapıldığını kabul edeceğini, muhalefetin ise kanun dışı usul ve maksat suçlamalarını reddetmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir. İnönü ayrıca, muhalefetin kanun sınırlarında kalmasının ileriye dönük bir taahhüt olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu değerlendirmelerden sonra İnönü şöyle devam etmiştir. “Bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm....muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır”³⁰(Aydın Tarihi, Sayı:164,11.07.1947:14-16).

Demokrat Parti'nin yakınlaşma sürecini, gerçek manada kucaklamak isteyip istemediği çok net değildir. Çünkü ortak bir demokratik platformda buluşma olgusu sınırlı kalacaktır. Partiler arası yakınlaşma ve siyasi partilerin uyumlu bir şekilde çalışması ihtimali, her partide olduğu gibi Demokrat Parti'de de bazı grupları etkileyecektir. Gücünü aykırılıklardan alan ve varlık sebebini siyasi husumetlere dayandırmış gruplar her partide mevcuttur. DP içindeki benzer gruplar, söz konusu yakınlaşmanın parti dinamizmini kırdığını düşünecektir.

12 Temmuz sonrası süreçte partiler arası balayı, sadece Recep Peker'in gücünü değil, Demokrat Parti'deki radikal kanadı da etkileyecektir. Ulus gazetesinin bildirdiğine göre 22 Temmuz'da Demokrat Parti'nin merkez üyelerini de kapsayan ufak bir danışma heyeti toplanacaktır. Bu toplantı basına kapalı cereyan ettiği halde, sonuç bildirgesi halka arz edilecektir. Bildirgeden anlaşıldığı üzere, yumuşamanın Demokrat Parti'yi yapay bir

²⁹ Recep Peker'in istifasındaki ana neden, 12 Temmuz Beyanname'si'nin getirdiği iklimin kendisine olan desteği eritmesidir. Ne var ki, beyannamenin yayınlandığı anda Peker bunun gerçek bir dönüşüm yerine taktik bir söylem olduğunu düşünmüş olabilir. Aksi takdirde istifasını beyannameden hemen önce vermesi daha mantıklıdır. Tam tersine, beyanname için oluru dahi alındığına göre, Peker beyannamenin ne getireceğini görmek istemiş olabilir.

³⁰ Bayar, bu beyanı, Demokrat Parti grubunda partililere anlatırken, İnönü'nün iyi niyetinden kuşku duymadığını dile getirmektedir. Buna rağmen, Bayar, biraz da alaycı bir biçimde, İnönü'nün başka çaresi olmadığını söylemektedir.

muhalefete sürükleyeceği korkusu oldukça güçlüdür. Ilımlı havanın böyle kötü bir iktidarı zayıflatmayacağı, tam aksine kuvvetlendirileceği dile getirilmiştir.

Eroğul'un(1998) ifade ettiği üzere, bildiri, sadece iktidarı değil muhalefet liderliğini de eleştirmektedir. CHP kanadında ise Recep Peker kendi kabinesini toplayacaktır. Recep Peker, kabine politikalarına dair bazı kuşkuların olduğunu düşünmüş olmalı ki, 26 Ağustos'ta parti grubundan güvenoyu istemiştir. İsmet İnönü'nün yeterince arkasında durmadığını hisseden Peker'in parti grubunda bir özgüven tazelemesi yaparak elini güçlendirmek istemesi doğaldır.

Güven oylaması sonunda çıkan manzara Başbakanı tatmin etmeyecektir. Kararlarını genellikle oy birliği ile alan bir yapının içinde 35 tane muhalif oyun bulunması, Recep Peker'in görevden ayrılmaya karar vermesinde etken olacaktır.³¹ İsmet İnönü'nün 8 Eylül'de kabine toplantısına başkanlık etmeyi kararlaştırması, aslında gerçekleşecek değişim habercisi olarak görülebilir. Bu toplantıda 12 Temmuz Beyannamesi'nin çizdiği hedeflere tekrar vurgu yapan İnönü, partiler arası münasebetlerin ılımlı bir havada yürütülmesi gerektiğine dair inancını yüksek sesle ifade etmiştir. Ertesi gün Recep Peker sağlık sebepleri yüzünden istifa edecektir. Bu durum, CHP için önemli bir fedakârlık olarak görülecektir.

12 Temmuz Beyannamesi'nin sonuçlarına bakıldığında, 3 başlık ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, partiler arası yumuşama gündeme gelmiştir. İkinci gelişme ise CHP'de demokratik açılımların devam etmesidir. 3. durum ise Demokrat Parti'nin parçalanması fakat konsolide olmasıdır. Ayrıca, partiler arası iletişimin hızı kayda değer bir biçimde değişecektir(Albayrak,2004:118-146).

15 Temmuz'da İnönü ülke çapında bir gezi yapmaya karar verecektir. Geziye, Demokrat Parti'den Nuri Özsan'ın eşlik etmesi, kritik bir gösterge olarak ifade edilebilir. Cumhurbaşkanı, uğradığı il ve ilçelerde yerel bürokrasiye tarafsız olması konusunda sürekli nasihatle bulunmuştur. 26 Eylül'de, Ankara'ya dönerken kendisini Fuat Köprülü karşılamıştır. O günlerde Celal Bayar iki parti arasındaki ilişkilerin seyrinden oldukça memnundur (*Cumhuriyet*,5.11.1947).

8.Dönem 2 Yasama Yılı, bu ılımlı hava eşliğinde, pozitif bir gündem ile açılacaktır. İnönü, Meclis konuşmasında, ilk kademe mahkemeler ile Yargıtay arasında üst mahkemelerin kurulması gerektiğini, sağlık planı ve sağlık sigortaları tasarılarının Meclise sunulacağını, Köy Enstitülerine 2 bin yeni öğretmen atandığı gibi konulara değinecektir. İnönü, iktidar ve muhalefet arasında dış politikada bir mutabakatın olmasından oldukça memnundur. İnönü'ye göre ülkenin önceliği, yurt içindeki huzuru muhafaza etmektir. Bu konu hakkında şöyle

³¹ 35'ler olarak anılan muhalif grup ise liderliğini Nihat Erim'in yaptığı ılımlı kanat olarak bilinmektedir. Nihat Erim'in uzlaşmacı politikalara yakınlığı İsmet İnönü'nün dikkatini çekecektir.

demektedir. *“Vatandaşlarımızın siyaset mücadelesi yaparken birbirine düşman haline gelmelerini memleketimiz için en büyük tehlike sayıyorum. Bu tehlikeyi önlemek için, iktidar ile muhalefet içindeki, en büyüktan en küçüğe kadar, bütün iyi niyetlerin siyasi faaliyetlerimize hâkim kalmalarını temenni ederiz.. İdare cihazımız vazife yaparken, siyasi partilerden birinin ve herhangi bir siyaset adamının iltizam veya sitemini düşünmeyecek derecede kuvvetli olacaktır.”*(T.B.M.M Tutanak Dergisi, 8.Dönem, 2 Yasama Yılı,1.Birleşim,01.11.1946).

Bu sözler 17 gün sonra toplanacak olan CHP 7.Olağan Kurultayı için yol gösteri olacaktır. Yumuşamakta olan iktidar-muhalefet ilişkilerine atıfta bulunan İnönü şöyle demektedir.*“Asıl varmak istediğim netice de ruhlar üzerine çökmüş olan emniyetsizliği kaldırmak ve memleketin siyasî hayatını karşılıklı partilerin faaliyeti üzerine kurmak prensipini yürekten kabul ettirmektir. Bu büyük neticeye karşılık olarak vatandaşlarıma verdiğim şey, idaremizin siyasî partilere karşı eşit ve tarafsız bulunmasını talep ve tavsiye etmek olmuştur”* (Ayın Tarihi, Sayı: 168, 17.11.1947)

Bu kongrede, CHP önemli kararlar almıştır. Nadir Nadi, kararların hepsinin uygulanmadığını ama buna rağmen dikkate değer olduklarını bildirmiştir. Parti Başkanı ile Devlet Başkanlığı olgusunun bir arada yürütülmemesi gerektiği, bu kararların başında gelmektedir. İsmet İnönü, devlet başkanı olduğu sürece başkanlık yetkilerinin vekâlet sistemine devredileceği ayrıca *de facto* olarak bu yetkilerin kullanıldığı bir yapı düşünmüştür. Genel Başkanlık Divanı ise artık işlevsiz olarak addedilmektedir.

İnönü konu ile ilgili şöyle demektedir; *“Genel Başkanlık Divanı kaldırılacaktır. Buna mukabil, Parti Divanı en ehemmiyetli teşekkül halini alacaktır. Parti, programını takip etmek yolunda bütün teşekküllerinin yakın ilgisini arttırıp kuvvetlendirecektir”*(Ayın Tarihi, Sayı: 168, 17.11.1947).

Bu kararlara ilave olarak inkılapların vurgusu değiştirilmiştir. İnkılaplar konusunda zamanın şartları gözetilerek devrimlere yapılan vurgu azaltılıp, reform kavramı ön plana çıkartılmıştır. Devletçilik kavramının ele alınmasında ise özel mülkiyet edinimi ve teşviki önünde bir engel olmadığını belirtilecektir.

Kongre, demokratikleşme istikameti açısından memlekette pozitif bir hava yaratsa da söz konusu süreç iktidarı eleştirilerden kurtaramayacaktır. Kasım’da, Fuat Köprülü’nün Kudret gazetesindeki eleştirileri bunun tipik örneğidir(Erogul,1998:62). Reformların yeterli olmadığı yönündeki eleştiriler, CHP üzerindeki baskıyı artırmayı hedeflemektedir.

Benzer bir baskı Demokrat Parti bünyesinde hissedilmektedir. Ne var ki, söz konusu baskı içeriden gelecektir. İnönü, yurt gezisine çıkarken yanına aldığı Nuri Özsan’a, iki parti arasında ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini, aradaki tansiyonun memleketin hayrına

olmayacağını ifade etmiştir. İktidara göre CHP üzerine düşeni yapmıştır. Şimdi sıra Demokrat Parti'deki radikal ve uzlaşmaz tarafın tasfiyesi edilmesine gelmiştir.

Söz konusu tasfiyeler, sadece bir temizlik operasyonu değildir. Gelişmelere bakılırsa kişisel husumet ve güç mücadelesine dair izler de mevcuttur. Demokrat Parti'de Sadık Aldoğan, Ahmet Tahtakılıç, Yusuf Kemal Tengirşenk gibi isimler gerek yaptıkları konuşmalarda gerekse parti faaliyetleri esnasında oldukça sivri bir söylem ve uzlaşmaz tutum takınmaları ile varlıklarını hissettirmiştir.³² Bu isimlerin tasfiyesi yadırganacak değildir(Eroğul,1998:63).Buna rağmen Kenan Öner gibi isimler, İstanbul İl Başkanlığı grubunun, merkez ile mücadelesi olarak görülmelidir. Yani, tasfiye sürecinin bir kısmı parti içindeki husumet nedeni ile gerçekleşecektir(Sarol,1983:77-84). Bu tutum, Türk Siyasi Hayatında sıkça karşımıza çıkacak kronik sorunların habercisi olacaktır.

Demokrat Parti içinde gün yüzüne çıkan tartışmaların doruğa ulaştığı ilk somut olay, Aralık'ta Meclise gelen milletvekilli maaşlarına zam teklifidir. CHP grubunun getirdiği bu teklif üzerine Bayar, teklifi reddetmenin gereksiz cömertlik olduğunu, Köprülü ise ret vermelerine rağmen tasarı Meclis'te kabul edilirse maaşları almakta sakınca görmeyeceklerini ifade etmiştir. Nihai grup kararı ise teklifin reddedilmesini kararlaştırmıştır. Kararın Meclisten geçmesi durumunda ise yapılan maaş zamlarının partiye bağış olarak verilmesi düşünülmüştür(Eroğul,1998:64-66).

Bu karar süreci ve Meclisteki oylama, parti içinde bazı ayrılıkların olgunlaşacağını teyit etmiştir.³³ Aralık'ta yoğunlaşan bölünme, Ocak ayının hemen başında DP İstanbul İl Başkanı'nın istifasına şahitlik etmiştir. Genel İdare Kurulu ile Parti Meclis Grubu arasına yansıyan bu tartışmalarda Bayar tarafını tutan merkez ile Meclis Grubunda milletvekillerinden oluşan muhalif kadro sık sık karşı karşıya gelmiştir.

Şubat ayında, Meclis grubunun Fuat Köprülü'yü Grup Başkanvekilliğine seçmemesi ve Celal Bayar'ın bunu tüzüğe aykırı bularak Grup Başkanlığından çekilmesi, olayları tırmandırmıştır. Yapılan ikinci seçimlerde de Köprülü'nün başkanlığa seçilmemesi üzerine; Bayar maaş artışlarından oluşan kısımları partiye vermeyen milletvekillerinin listesini açıklamıştır. Kısa bir süre sonra da ikinci kez Grup Başkanlığından istifa etmiştir. Bunu takip eden süreçte ise partiden ihraçlar başlayacaktır(Albayrak,2004:118-146).

Genel İdare Kurulu ile Meclis Grubu arasındaki çatışma, ilk önce 5 milletvekilinin tasfiye edilmesine neden olmuştur.³⁴ Bu ihraçlara karşı gelen 6 isim ise Genel İdare Kurulu

³²Gerek Sadık Aldoğan'ın konuşmaları gerekse Tahtakılıç'ın açıklamaları buna örnek gösterilebilir (Eroğul,1998 :63). "CHP siyasi irtica partisidir" açıklaması buna örnek gösterilebilir(Cumhuriyet,14.12.1947 ve Eroğul,1998:62-65).

³³ Kemal Silivrili ise "aleyhte oy verip cebe indireceğime lehte oy veririm" diyerek tepkisini dile getirmektedir.

³⁴ Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu, Osman Nuri Köni.

üyeliklerinden ayrılmıştır. Meclis Grubu bu ihraçları tanımamasına rağmen Genel İdare Kurulu; üyelikten çekilmeye karar veren kimseleri partiden atmıştır. Genel Merkezin ihraç kararlarının hukuki olmadığı, Meclis Grubu tarafından dile getirilmiş ve söz konusu yetkinin ancak Büyük Kongre’de olduğu bildirilmiştir.

Bu ihraçların onaylanmasına kadar geçecek sürede ise bağımsız-müstakil Demokrat Grubu olarak bilinen bir yapı meydana gelecektir. 10 Mayıs 1948’te şekillenen Müstakil Gruba 20 Mayıs tarihinde diğer grup katılacaktır. Aradaki fark ise 20 Mayıs oluşumunun bir parti çatısı altında olmasıdır. Millet Partisi olarak 20 Temmuz’da kurulan bu yapı, bir yıl içinde Müstakil Demokratları da bünyesinde toplayacak şekilde gelişecektir. Osman Bölükbaşı, Hikmet Bayur ve Kenan Öner, Mustafa Kentli, Enis Akaygen gibi isimler tarafından kurulan Millet Partisi, Fevzi Çakmak’ı da saflarına katmaya çalışan alternatif bir parti olarak gündeme gelmiştir(Ahmad,2010:31-55).

Kuruluş felsefesi itibarıyla sadece CHP’ye değil aynı zamanda Demokrat Partiye’de muhaliflik yapan Millet Partisi, siyaset gündeminde keskin eleştiriler ile anılacaktır. Demokrat Parti’nin ülkeye ihanet ettiği eleştirileri bu açıdan Adnan Menderes’in Fevzi Çakmak’a yönelttiği sert eleştiriler ile karşılık bulmaktadır³⁵(Eroğul,1998:66-67). Millet Partisi’nin kurulması sonrası Meclis’teki sayısının %40’tan biraz fazlasını kaybeden Demokrat Parti aslında daha homojen ve parti içi disiplin açısından daha konsolide olmuş bir parti olacaktır. Bu durum aynı zamanda partinin otoritesinin güçlenmesi anlamına geleceğinden, parti içi muhalefet ve demokrasi kavramlarının gelişmesini ileriye dönük olarak baskılayacaktır.

Lider ve lider kadronun seçtiği eylem paketini denetleme gücü, parti homojenleştikçe azalma riski taşımaktadır. Lidere sadakat ve sorgusuz itaat anlamına gelecek parti içi otorite, ileride Demokrat Parti’nin politikalarını dönüştürecektir. Henüz iktidara gelmeden gelişmeye başlayan bu otoriterlik eğilimi, kriz anlarında parti içindeki demokratik güçlerin elini zayıflatma riski ile karşı karşıyadır.

Bir parti içindeki demokrat güçlerin sınırlandırıcı etkisi Genel İdare Kurulu güçlendikçe yıpranabilir fakat siyasi hayata yeni girmiş ve dağılma endişesini yoğun yaşayan bir partinin bu noktaları önemsemediği söylenemez. Buna rağmen ifade edilebilir ki, partideki ayrışmaların ideolojik bir çatışma ve prensip farklılıklarından kaynaklandığını düşünmemeliyiz. Bu adımların daha çok kişisel kavga, parti içindeki sürtüşmeler ve otorite

³⁵ “Elbiseler ve rütbeler hiçbir cesaretin şaşmaz ölçüsü değildir”(Eroğul,1998:66-67).

özlemi ile geliştiği not edilmektedir. Aslında Türk siyasi sistemindeki partilerin temelde birbirinden çok farklı olmaması ise bunun bir başka nedeni olarak karşımıza çıkacaktır.³⁶

Bu dönemde Millet Partisi'nin kurulma çalışmaları, demokrasinin temsilcisi olduğunu iddia eden aktörlerin sayısını artırsa da siyasetin gündemini kızıştıracaktır. Sadece CHP'ye değil Demokrat Parti'ye de muhalif olma yoluna giden bu parti nedeniyle Demokrat Parti çok geçmeden konumunu değerlendirecek ve siyasi dinamizmini kaybetmemek adına sertleşecektir(Ahmad,2010:31-55).

Müstakil Demokratların ve daha sonra Millet Partisi'nin yönelttiği eleştirileri boşa çıkarmak kaygısıyla daha hırçın bir mücadeleye girişecek olan Demokrat Partililer adeta bahar havasının sona ermekte olduğunu göstereceklerdir. Bu yoldaki bir fırsat ise kritik olarak telakki edilmeyen Memurin Muhakemat Kanunu etrafında olgunlaşmıştır. Nisan ayının ilk haftası Çorlu'daki konuşmasında Bayar, bu konuda bir değişiklik olmadığı takdirde Ara Seçimlere girmeme kararı alacaklarını ifade ederek somut adım atmıştır. Aslında 1.Hasan Saka Kabinesi ile Demokrat arasında problem yaşatacak bir hadise mevcut değildir. Eylül ayında göreve başlayan kabine erken etapta Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'da önemli sayılabilecek değişiklikler yaparak iyi niyetlerini göstermiş, Ocak ayında ise Seçim Kanunu'nda değişikliğe gitmek için meclisten yetki almıştır(Albayrak,2004:118-146).

Nitekim Nisan ayı başında bu tasarı meclise geldiğinde, yargı denetimi üzerine bir çalışmanın olmaması neticesinde Demokrat Parti'nin tasvibini kazanmamıştır.³⁷ 1. Saka kabinesinin kısa sürede yıpranarak istifasını sunması ve 2. Saka hükümetinin aynı koşullar içinde 6 ay gibi kısa sürede görevden ayrılması daha çok ekonomi odaklı hadiselerden kaynaklanmaktadır.

Kabine'nin Haziran ayındaki istifasından iki ay evvel iktisadi durumun kötüleştiğine dair güçlü sinyaller gelmektedir. Nisan'dan itibaren piyasada buğday ve şeker sıkıntısı hissedilmeye başlandığında, bu durum muhalefet partisi için bulunmaz bir fırsat olacaktır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Bayar, hükümetin ileriye görecekt politikalar üretmediğini ve belli bir stratejisinin olmadığını yüksek sesle dile getirmeye başlayacaktır.³⁸

Söz konusu eleştiriler 2.Hasan Saka kabinesine karşı istikrarlı şekilde devam edecektir. Yeni kabinede Nihat Erim gibi kişilerin yer almasına rağmen siyasi dinamizmini

³⁶ 1948 yılı yeni partilerin kurulduğu ve partiler arası mücadelenin flört ve kızgınlık ile birlikte yol aldığı bir dönemi anlatsa da, ülke gündemi çoğulcu demokrasinin aksini ispatlayan olaylar ile doludur. 1970'lerin provasını yaparcasına ünlü şair Sabahattin Ali'nin öldürülmesi buna bir örnektir. Benzer şekilde üniversitelerden Niyazi Berkes, Pertev Naili, Behice Boran, Korkut Boratav gibi akademisyenlerin uzaklaştırılması sola karşı ezici bir mutabakatın olduğunu göstermektedir. Bu mutabakat çoğu zaman Sovyetler Birliği'ne karşı olan çekingenliğin yansıması olarak Türk siyasetinin temel şekillendirici unsurlarından birisi olacaktır.

³⁷ "Yargı güvencesi olmadan seçime girmeyiz" (Kudret Gazetesi,30.04.1948).

³⁸ "Celal Bayar'ın Ordu'da söylediği mühim nutuk"(Cumhuriyet 30.04.1948)

kaybetmekle itham edilen Cavit Oral gibi ismin kritik bir bakanlık olan Tarım Bakanlığında bulunması eleştirileri artırmıştır(Ahmad,2010:41). Adnan Menderes'in Kütahya'da 22 Haziran günü yaptığı konuşma bu açıdan önemlidir. Yeni kabinenin negatif bir seyir izleyen ekonomi politikalarını değiştirmede başarılı olmayacağını ifade eden Menderes, eskimiş fikirlerin yeni politika üretmediğinden bahsetmektedir.

Söz konusu zaman diliminde, Yeni Seçim Kanunu tasarısını Meclise getirme fikri olgunlaşmıştır. 9 Temmuz'da görülen tasarıda bazı değişiklikler yapılmıştır. Aslında tasarıda muhalefeti memnun etmeyen maddeleri belirlemek için tasarının aylar boyunca geri bırakıldığı unutulmamalıdır. Muhalefetin uzun süredir ısrarcı olduğu konulardan olan parti temsilcilerinin Seçim Kurulları'na katılması kararı zaten kabul edilmiştir. Buna rağmen Demokrat Parti'nin tezleri mevcut kanunun tamamen ilga edilerek yerine en baştan modern bir kanun ikame edilmesi yönünde gelişecektir. Bu tezin gereği olarak öne sürülen anti demokratik kanunların halen yürürlükte olduğu vurgusu öne çıkarılacaktır. (Albayrak,2004 :118-146).

Bu tez aynı zamanda Millet Partisi tarafından sahiplenmiş olacak ki, 17 Ekim 1948 Ara Seçimlerine sadece Demokrat Parti değil Millet Partisi de katılmayacaktır. Seçimlerin sönük geçmesi Demokrat Parti'nin kendine olan güvenini artıracaktır. Bu düşüncede, ekonomik vaziyetin istenilen seyrinde ilerlememesin de payı vardır. Bu motivasyonla siyasi dinamizmi artan Demokrat Parti daha aktif bir politika izleyecektir. Bunun en çarpıcı örneği Saka hükümetine verilen gensoru örneğinde kendisini hissettirmiştir. 18 DP'li vekilin, hayat şartlarının zorlaştığına ve şekere yapılan zamlara dair verdiği gensoru, Halk Partililerce kabul edilmiştir(Ahmad,2010:31-55).

Kendi hükümetini destekleyeceği açık olsa bile böyle bir gensorunun kabul edilmesi demokratik tartışma kültürü açısından pozitif bir adımdır. Buna rağmen verilen gensorunun sonucunun belli olduğunu vurgulayan DP'liler gensoru görüşmelerine katılmayacaktır.

Gensoru ve soru önergesi bu dönemde hükümeti denetleme mekanizmasından daha çok eleştirilerin yüksek sesle dile getirildiği bir protesto faaliyeti olarak düşünülmüş olabilir. Mecliste çoğunluğu olan bir partinin yarattığı hükümetin bu yolla doğrudan düşürülmesi gerçekçi olmasa bile iktidarı yıpratıcı özelliği göz önünde tutulmalıdır.

Saka hükümeti de bu yıpranmadan payını alacaktır. Aralık ayı itibarıyla Edirne'de yaptığı bir söyleşide Bayar, artık hükümetin manevra kudretini kaybettiğini ve karar alıp uygulayacak mekanizmalarının işlemediğini dile getirecektir. Bu eleştiriler 2.Saka kabinesinin yaklaşan sonunun habercisidir(Eroğul,1998:67-71).

Aslında ülkede elektrikten, altyapıya, hastanelerden, sosyal haklara kadar bir dizi atılım mevcuttur. İnönü, yapılan hamleleri 1 Kasım Meclis konuşmasında özetlemiştir fakat bunun neticeleri kısa zamanda alınacak hadiseler değildir. Yakın dönemde yaşanan enflasyonist baskı halkın düşünce dünyasında daha büyük bir etki yaratmaktadır. Öyle ki, Ocak ayında Hasan Saka istifa ettiğinde kendilerine yeni hükümet kurulması tavsiye edilen bazı CHP'liler yoğun eleştirilerden kaçmak adına buna cesaret edememiştir.³⁹

Bu ortamda, 16 Ocak itibarıyla görevi Şemsettin Günaltay devralmıştır. Bu durum CHP içinde yeni tartışmaları doğurmuştur. Günaltay'ın muhafazakâr profili ile onun kitleye hitap eden populist bakış açısı birleşince, hükümetin laiklikten tavizler vereceği kaygısı gündeme gelmiştir. CHP içindeki belli unsurlar bu ihtimalden oldukça rahatsız olmuştur. Behçet Kemal Çağlar gibi isimler bu yüzden partiden istifa etmiştir.⁴⁰

Günaltay'ın çok kısa sürede demokrasiye yaptığı vurgu ve bunun tesisi için çalışacağını açıklaması samimi olmadığı yönündeki eleştirilere rağmen bazı icraatlarla desteklenmiştir.⁴¹ Göreve gelir gelmez, Demokrat Parti Genel Merkezi'ni ziyaret etmesi ve hemen arkasından ülkenin ekonomik sorunlarına çözüm bulmayı hedefleyen bir komite kurulması bunlardan bazısıdır.⁴²(Eroğul,1998:71:82).

Nihat Erim başkanlığında kurulan Seçim Yasası Düzenleme Komisyonu yeni hükümetin ilk büyük icraatlarındandır. Daha sonra pembe kitap adıyla anılacak olan bu düzenlemeler esas olarak Seçim Kanunu'na dair yabancı hukukçuların görüşleri ve batılı ülkelerdeki uygulamaları temel alan bir çalışma niteliğindedir. Demokrat Parti için ise bu tip bir çalışma akademik tartışmalardan fazlası değildir. Demokrat Partililere göre akademik tartışmaların vakit çoktan geçmiş, acil bir değişim kaçınılmaz olmuştur.

Görünen o ki, tarihi momentumu arkasında hisseden Demokrat Partililer iktidarı hangi koşulda olursa olsun tazyik altına tutma ve hızla istedikleri istikamete yöneltme konusunda kararlıdır. Gerçekten de, bu baskı meyvelerini verecek ve seçim kampanyası eşliğinde yürütülen iktidarı sıkıştırma programı devam edecektir.⁴³ İktidar ise muhalefetin eleştirilerini daha çok demokratik açılım ile savuşturmaya gayret etmektedir(Albayrak,2004:118-146).

³⁹ Teklif edilen 4 kişi; Hilmi Uran, Necmettin Sadak, Fuat Sirmen, Nurullah Sümer.

⁴⁰ Günaltay'ın Meclis kürsüsünde "*İlahiyat Fakültesi açan Başbakanım*" demesi bunun tipik bir örneği olarak gösterilmektedir(T.B.M.M Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 4. Yasama Yılı, 104.Birleşim, 8.06.1949:598)

⁴¹ "Milletin istikbalı için yegâne çare, sağlam esaslara müstenit bir demokrasinin kurulması ve işleridir" (Ulus,25.01.1949)

⁴² Nihat Erim, Necmettin Sadak, Tahsin Banguoğlu, Nurullah Sümer öncülüğünde Ekonomi Planlama Komitesi kurulmuştur.

⁴³ Her ne koşulda olursa olsun muhalefetin, iktidarın attığı adımları yeterli bulmadığı görülmektedir. Bayar'ın Samsun'da 17 Mayıs tarihinde yaptığı konuşma, bunun açık bir örneğidir. Bu konuşmada iktidarın, beklenen momentumu koruyamadığı dile getirilmektedir(Cumhuriyet,18.05.1949)

İfade edilmelidir ki, bu dönemden 14 Mayıs 1950 tarihine kadar Demokrat Parti'nin sert bir şekilde muhalefet yapmasını gerektirecek önemli tartışmalar yoktur. Buna rağmen havayı gergin tutmanın, muhalefeti dinamik tutacağı yönündeki kanı Demokrat Partililerde hâkim olmaya devam etmiştir(Ahmad,2010:31-55).

Haziran ayında yapılan Demokrat Parti'nin 2.Büyük Kongresi bu anlayışın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ankara'da toplanan İkinci Kongre, geçen zaman içinde Demokrat Parti'nin siyasi yaşama başarı ile tutunduğunu göstermiş ve iktidarı hayli terlettiğini idrak etmiştir.

Buna rağmen istenildiği ölçüde bir Seçim Kanunu'nun kabul edilmemesi problem yaratmaktadır. Parti'nin Meclisteki sandalye sayısının %30'u ihraç ve istifalarla kaybedilmiş vaziyettedir. Ne var ki, Genel İdare Kurulu ile Meclis Grubu tartışmaları artık mevcut değildir. Bayar'a olan desteğin oranı bunu açık bir şekilde göstermektedir. Bayar bu inisiyatifi Genel İdare Kurulu'nu daha da güçlendirecek şekilde genişletecektir.

Kongrede merkezi yönetim eleştiriden tamamen muaf olmamıştır. 12 Temmuz'dan itibaren artan yumuşama havasının neden bir muvazaa olmadığını detaylı şekilde açıklamak zorunda kalan Bayar, Hürriyet Misakı'nın her memnuniyetsizlik anında uygulanamayacağını, Meclisi kalıcı şekilde terk etmenin isyan ve ihtilale varacak sebepleri olduğunu dile getirmiştir. Bayar'a göre Demokrat Partililere düşen görev daha fazla sabır ve ılımlı bir ilerlemedir(Eroğul,1998:67-71).

Kongredeki en önemli konu, kuşkusuz yaklaşan seçimlerdeki yargı güvencesiydi. Oy güvenliğinin namus meselesi olarak telakki edilmesi gerektiğini belirten hava içinde, asıl gayret seçimlerin hukuki teminat altına alınmasına odaklanmıştır. Demokratların işaret ettiği üzere yargı denetimine olan ihtiyaç, seçim güvenliği açısından kaçınılmaz bir hal almaktadır. Kongre bu kaygılar karşısında kendi içinde adı Ana Davalar Komisyonu olan bir yapı kuracak ve rapor hazırlayacaktır.

Bu rapor, Seçim Kanunu'nun istenildiği ölçüde değiştirilmediği takdirde yahut partiye ve seçimlere karşı anti demokratik eylemlerin vuku bulması halinde ne yapacağını tartışmıştır. Sonuç olarak rapora, idarenin, milletin husumetiyle karşılaşabileceği notu düşülmüştür.

Daha sonra adı Milli Teminat/Milli Husumet Andı şeklinde anılacak olan ve esas itibarıyla seçimlerin serbest bir ortamda yürütülmesini hedefleyen bu rapor, bir eylem planına benzemektedir. İfade edilen beklentilerin karşılanılmaması halinde hukuktan ayrılmadan meşru müdafaa hakkının kullanılacağı gibi karmaşık ifadeleri barındıran bu rapor, oy birliği ile kabul edilmiştir.

Dönemin havasının tamamıyla dışında olan ve manasız bir şekilde sert mesajlar veren rapora Başbakanlık tepki göstermede gecikmemiştir. Başbakanlığın medyaya verdiği demeçte Husumet andının kamu görevlilerine şantaj deklarasyonu olduğu, halkı paniğe sürüklediği ve ortamı baskı altında tutmaya çalıştığı ifade edilirken, demokratik hayatın ilkelerine tamamıyla zıt bir içerik taşıdığı ifade edilmiştir(Ulus, 28.06.1949).

Seçim Yasası tasarısının olgunlaştığı, muhalefetin radyodan istifade etmeye başladığı ve İstiklal mahkemelerinin kaldırıldığı bir ortamda böyle bir rapor gereksizdir. Buna rağmen CHP’de Demokrat Parti’yi eleştirmekten geri durmamaktadır. Gerek Nihat Erim’in gerekse İsmet İnönü’nün yurtiçi gezilerinde ortaya çıkan dedikodular, Demokrat Parti’yi normalden daha fazla tepki vermeye itmiştir(Albayrak,2004:118-146).

Erim’in muhalefete yönelik eleştirileri yahut Demokrat Parti’nin milis kuvvetleri olduğuna dair dedikodular, Demokratları olması gerektiğinden daha fazla paniğe sürükleyecektir. DP Genel İdare Kurulu hızlı bir şekilde toplantıya çağırılacaktır. Aslında, Demokratlara yöneltilen eleştirinin bu kesimde panik havası yaratmasına gerek yoktur. DP’lilerin seçimler öncesi partinin başına olumsuz bir şey geleceğine dair eski korkuları, iktidara gelme ihtimali arttıkça ara ara pekişmiştir. İşte böyle bir anda demokrasi dışı tertiplerin harekete geçme ihtimali, DP’nin refleksi olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Askeri tertip söylentileri üzerine, Bayar bir açıklama yapmıştır. “*İktidar bugünkü gaflet ve delalette devam edecek olursa bu işin ucu kardeş kavgası, hududu ölçülmeyecek facialara kadar gider*” demiştir(Cumhuriyet 10.08.1949). Hâlbuki o sırada İnönü, “*Halk Partisi’nin seçimi kaybedince iktidarda kalmasının mümkün olmadığını anlamıştır.*” diyerek bu kaygının yersizliğine dikkat çekmiştir(Ulus, 22.08.1949)

Gerçekten de seçim sonrası ne olacağının endişesini herkes yaşıyordu. İktidar gücü kaybettikten sonra gayri hukuki kovuşturmayla uğramaktan, muhalefet ise iktidar mücadelesini kazansa bile bu hakkın teslim edilmeyeceğinden az da olsa şüphelenmeye başlamıştı. Hâlbuki ortaya konulan eylemlerde bu kaygıları haklılaştıracak işaretler bulmak kolay değildi.

Bu havanın tesiri ve iktidarı baskı altında tutmanın hedefi ile Demokrat Partililer, 16 Ekim 1949 Seçimlerini de boykot etmeye karar verdiler. Bu oldukça gereksiz bir adımdı. Zira Halk Partisi seçimlerin yargı güvencesine bağlanmasını çoktan kabul etmişti. Meclisten bu karar geçmedikçe teyakkuzda kalmayı planlayan Demokrat Partililer, CHP’nin iyi niyet göstergesini önemsemedi.

14 Ağustos 1949 tarihinde Yeni Seçim Kanunu’na dair tasarı Ulus gazetesinde yayınlanmıştı ve muhalefetin istediği tüm maddeler kabul ediliyordu. Oy verecek kişilerin

listeleri hazır hale geldikten sonra hâkim teyiti verilmesi kaydıyla seçim listeleri yayınlanacaktı. İtiraz müessesesi yine hâkimler olacaktı. Ülkedeki tüm seçim alanlarının işleyişi, idaresi, eylem ve teftişi başkentte kurulacak olan Yüksek Seçim Kurulu'na tabi olacaktı. Kurulun başında kura ile seçilecek olan ve Yargıtay 2.Başkanları içinden belirlenecek bir hâkim olacaktı.(Eroğul,1998:71-84).

İl ve vilayetlerdeki Seçim Kurulları yine Ankara'daki bu kurumun emri altında olacaktı. Oy verme işleminin yapıldığı odalarda her partiden birer temsilci bulanacaktı. Halk Partisi bu kararları kabul edeceğini daha Ağustos ayında ilan etmişti. Nitekim 6 Aralık tarihinde CHP “adli teminat ilkesini” açık bir şekilde kabul etmişti.16 Aralık'ta tasarı Meclise sunulmuş, Şubat 1950'de ise tasarı Meclis Genel Kurulu'nun önüne gelmişti. 7 Şubat'ta başlayan görüşmeler 16 Şubat tarihinde Demokrat Parti'nin de tasarayı kabul etmesi ile kanunlaştı.

İçerik itibarıyla demokratik olan, gizli oy, açık sayım, yargı denetiminin üstünlüğü gibi ilkeleri kabul eden bu kanunun belki de tek eksik yanı, nisbi temsil yerine çoğunluk sistemini uygun görmesiydi. İki parti tarafından da desteklenen basit çoğunluk sisteminin temsil üzerinde yarattığı tehlike, o an için kimsenin farkında olmadığı bir durumdu. CHP az farkla kazanacağını hesap etmiş olacak ki, böyle bir sistemin kendisine fayda getireceğini düşünüyordu. Bu durumu düzeltmek için bir adım da atılmıyacaktı(Eroğul,1998:71-84).

Memleket, çoğunluk sisteminin yarattığı etkileri yaşayarak öğrenecekti. Ülke, Şubat ayının ortasından itibaren seçim havasına girmiş ve bu yönde çalışmalara hız verilmişti. seçim tarihi olan 14 Mayıs 1950 üzerinde uzlaşa sağlanınca, 24 Mart tarihinde meclis kendini fesih etmiş bulunuyordu. İnönü ise artık tarafsız devlet başkanı rolünü bırakarak partisi için oy isteyecekti.

23 Mart'ta Polatlı'da yaptığı konuşma, ülkedeki genel vaziyet için hem bir tespit, hem de kaygı dolu bir hatırlatmaydı. İnönü şöyle demektedir;“Önümüzdeki devrede çalışmamızın ana istikameti, memlekette demokratik rejimin yeni ve feyizli inkişafını temine hizmet ve gayret yolu olacaktır. Yeni çalışma mevzuunu başlıca iki temelde görüyorum: birisi, Anayasa'mızın demokratik hayatın icaplarına göre değiştirilmesidir. Mevcut Anayasa'mız, bu memlekete, büyük hizmetler ve ilerlemeler sağlamıştır; fakat kanaatimce, devrini ikmal etmiştir ve demokratik icapları karşılayacak yeni hükümlerin ve teşkilâtın lüzumu vardır.” (Ulus,24.03.1950).

İnönü'nün aklında savaş döneminin eseri olan bir anayasadan daha özgürlükçü anayasa vardı. Bununla birlikte ülkedeki kutuplaşmadan oldukça şikâyetçiydi. Eskişehir'de yaşanan sel felaketine atıfta bulunarak şöyle demektedir. “Vahim bir hâdise olarak söyleyeyim ki, uğradığımız felâketler bile, siyasî partileri idare edenleri birleşmeğe, sevk edemiyor. Su baskını gibi bir tabiat felâketi, muhtelif vatandaşları, partili partisiz ayırt etmeksizin felâkete götürüyor ve bu

vatandaşların evvelâ sel altından çekilip çıkarılmaları gibi ilk bir mecburiyet bile; şiddet politikacılarını insafa getiremiyor. Bunun en yakın misalini Eskişehir’de bir daha gördüm.” (Ulus,24.03.1950).

İşte bu kaygılar etrafında başlayan seçim kampanyası, İnönü ve Bayar’ın yatıştırıcı konuşmaları ile tansiyonu kontrol altında tutacak şekilde ilerledi. Bayar, ulusal bütünlüğü sarsacak eylemlerin karşısında olduklarını ve hükümet ile bu konuda istişare halinde olunacağını söyledi(Cumhuriyet, 20.04.1950).

Nisan ayında Fevzi Çakmak vefat etmişti. Vefat töreninde ortaya çıkan bazı gerici gösterilere karşı Demokrat Parti, CHP’nin kaygılarını artıracak hiçbir girişimde bulunmadı. Cumhuriyet devrimlerini destekleyen hâkim güçleri kışkırtacak hiçbir siyasi adım atılmadı(Koçak,2017:92-93).

Nisan ayında ise milletvekili aday listelerini açıklayan Demokrat Parti oldukça iddialıydı. Yargıtay Başkanı Halil Özyörük ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimler partiye ciddi bir saygınlık katmıştı(Erogul,1998:83). CHP, atılan demokratik adımların meyvesini toplayacağını düşünüyor ve muhafazakâr kitleleri de kazanmayı hedefliyordu. Ülkede buhran yaşanmadan çok partili sisteme geçilmişti. Seçim döneminde muhalefet radyodan yararlanıyordu. Siyasi reformlar başarılı bir şekilde tatbik ediliyordu. Bir yandan da özel sermayeyi geliştirmeye dair adımlar ile iş kesimlerine boncuk dağıtılıyordu. Kısacası karamsar olmak için büyük bir neden yoktu.

Demokrat Parti ise değişim beklentisinin yarattığı rüzgârdan beslenecekti. Üstelik özel sektöre açık şekilde göz kırpılıyordu. Demokrat Parti, uzun zamandır İsmet İnönü’yü partiler üstü tutarak CHP’den uzaklaştırma gayretine, bürokrasiyi tarafsızlaştırmak hedefini eklemişti. (Ahmad,2010:45). İktidar değiştiği takdirde bürokrasi kovuşturmaya uğramayacak ve eski defterler karıştırılmayacaktı. Böylece, bürokrasi ile iktidar arasında bir kader ortaklığı düşüncesinin anlamsız olduğu dile getiriliyordu.

İktidarı bırakmanın adli bir külfeti olmayacağı yönündeki açıklamalar en bilindik şekliyle devr-i sabık yaratmayacağız denilerek dile getirilmiştir. Ülke seçim ortamına sürüklendiğinde gazeteler de bu havanın bir parçası oldu. Ulus gazetesinden Peyami Safa muhalefeti aciz, çaylak ve deneyimsiz olmakla itham ediyor, daha yeni kurulmuş bir parti olduklarını hatırlatıyordu(Ulus,7.01.1950).

Demokrat Parti yanlısı basın ise ilginç bir şekilde CHP’ nin muhafazakâr oyları kazanmak adına laiklik olgusunu yıpratmak populist adımlara soyunduğunu ifade ediyordu.

Zafer gazetesinde Faik Fenik, CHP Ordu İl Kongresinde yaşanan gelişmeleri sert bir biçimde eleştirmişti⁴⁴

Şemsettin Günaltay kabinesi seküler olmayan gruplara şirin gözükme adına 1 Mart'ta 667 sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun'da bir düzenlemeye giderek, tarihe mal olmuş, ülke geçmişindeki büyük isimlerin türbelerinin açılmasına karar vermişti. Bu türbeler genel olarak padişahlar, önemli paşalar ve sanat, bilim adamlarına aitti.

Bir yandan bu tip gelişmeler olurken diğer yandan sola karşı kovuşturma devam ediyordu. Daha önce görevden geçici olarak uzaklaştırılan ünlü akademisyenler Berkes, Boratav gibi isimler bu sefer dava sonucu olarak görevden men edilmişti. 22 Mart itibarıyla yürürlüğe giren ve seçime yönelik bir adım olarak atılmış Kısmi Af Kanunu, halkın sempatisini kazanmayı hedeflemişti. Ne var ki, Nazım Hikmet gibi önemli şair ve düşünce insanları bu aftan yararlanamıyordu. Bu durumu protesto eden Orhan Veli Kanık gibi isimler açlık orucu tutmaya başlamıştı(*Cumhuriyet*, 9.04.1950).

İktidarın farkında olmadığı fakat muhalefetin oy potansiyelini anladığı yegâne konulardan birisi grev hakkıydı. İktidar grev hakkının yasalaşmasına karşı iken Zafer gazetesinden Ahmet Muhip Dranas, Türk İşçisi, Sirer'in kölesi midir başlıklı bir yazı yazacaktı⁴⁵. İnönü'nün grev konusundaki tutumu ise ileride gerçekleşebilecek bir hadise olarak görülüyordu. Bu durum an itibarıyla önceliği olmayan tartışmalı bir konu olarak değerlendiriliyordu(*Cumhuriyet*,5.05.1950).

İktidar özellikle Şubat ayından itibaren hayat koşullarını iyileştirmek ve seçmenin kalbini kazanabilmek için doğrudan tedbirlere başvurmaya başlamıştı. Gıda sıkıntısı yaşayan bazı bölgelere Şubat itibarıyla yardım kararı verilmiş, Marmara bölgesine un tedarikini artırarak, ekmek fiyatlarını düşürmeyi başarmıştı. Memurlara bir maaşlık prim verilerek en azından seçim öncesi bu kesimin gönlü hoş tutulmuştu.

İktidar seçim kampanyasının bir parçası olarak muhalefetin şikâyet ettiği baskı olgusunu halk önünde bertaraf etmek adına kolluk kuvvetlerine yönelik bazı soruşturmalar yapmayı ihmal etmedi. Bu çerçevede adı baskı ve dayak ile anılan İstanbul eski Sıkıyönetim Komutanı Sabit Noyan ve Emniyet Müdürü Ahmet Demir'e davalar açılmıştı(Zafer Gazetesi, 5.05.1950).

Başbakan dindar çevrelere boncuk dağıtırken, bu olaylar karşısında Nadir Nadi gibi isimler şaşkınlıklarını gizleyemiyor, laiklik ile böyle oynanılmasının ciddi sonuçlar doğuracağı gazete köşelerinde ilan ediliyordu(*Cumhuriyet*, 2.05.1950).

⁴⁴ Bu kongre için basılan propaganda broşürlerinde "Rabbimiz fitne çıkaranları sevmez, İnönü de bu durumu bertaraf etmek mücadele ediyor" yazıyordu(Zafer,10.01.1950)

⁴⁵ Çalışma Bakanı, Reşat Şemsettin Sirer, grev hakkı konusunda olumsuz görüşleri ile biliniyordu.

İktidar bir yandan sosyal, ekonomik, hukuki açılımlara girişirken, diğer yandan da kendi içinde yenilenmenin sözünü veriyordu. Bunun bir parçası olarak en yetkili ağızdan yani İnönü tarafından 6 ok'un anayasadan çıkarılacağı dahi açıklanmıştı (*Cumhuriyet*, 26.03.1950).

CHP yöneticileri seçimleri kazanacaklarına içtenlikle inanıyor, Saraçoğlu üç yüz üzerinde sandalye ile Meclise gireceklerini düşünüyordu(Barutçu,1977:412). Demokrat Parti ise halkın danışıklı olarak kurulmuş bir parti olduğunu düşünmesine imkân vermeyecek ölçüde aktif bir seçim kampanyası yürütüyordu. Bir yandan İl Parti Teşkilatları oluşturuluyor, öte yandan Genel Merkezin otoritesini tesis etmek adına İstanbul'un Eminönü gibi ilçelerinde partililer soruşturmaya tabi tutulup uzaklaştırılıyordu.⁴⁶

Ali Fuat Cebesoy, Fahri Belen, Halil Özyürük gibi isimlerin partiye katılması ve gazete manşetleriyle yaptıkları eleştiriler halkta önemli bir etki yaratıyordu(Albayrak,2004:162). Örnek olarak göstermek gerekirse, Ali Fuat Cebesoy iktidar partisinden ayrıldıktan sonra, Zafer Gazetesine verdiği mülakatta, Günaltay ile devam eden bir iktidarın ülke için olumlu adımlar atmasının mümkün olmadığını ifade ediyordu.

8 Mayıs'ta radyodan yayınlanan Demokrat Parti seçim bildirisinde iktidarın gerçekçi olmayan uydurulmuş taahhütler üzerine politikalar ürettiği dile getiriliyordu. Müdahaleci kapitalist sistemin gerçek bir kapitalizm olmadığı, bürokratik hantal bir yapı olduğu ve bunun mali ve finansal anlamda ülke için riskler taşıdığı ifade edilmişti. Demokrat Partililere göre tarım ve yerel ekonomi ihmal edilirken, kamu bütçesi ile finansal gerçekler arasında tutarsızlık mevcuttu. Demokrat Parti, yönetime geldiği takdirde denk bütçe prensibinden vazgeçmeden, özel sektörün önünün açılacağı, hantal bürokrasinin bertaraf edileceği, kamu idaresinin özel inisiyatif önünde engel teşkil etmeyeceğine dair söz veriyordu. Ayrıca ülke devrimlerinden, inkılaplardan ve son 4 yıldaki demokratik kazanımlardan geri gidilmeyeceğine dair garantiler sunmuştu. DP'nin Atatürk devrimlerine dair herhangi bir yozlaşmaya izin vermeyeceğini işaret etmesi, İsmet İnönü'nün hassasiyetlerini karşılaması açısından önemliydi.

Demokrat Parti, İnönü'nün dış politikadaki hassasiyetlerini bildiğinden ve müttefiklerin de seçim kampanyasını takip ettiğini idrak ettiğinden olacak ki, Batı kampına bağlı olduğunu seçim bildirisine eklemeyi ihmal etmemiştir.⁴⁷ Bu bildiri, 4 Mayıs'tan itibaren 6 gün boyunca tekrarlanmıştır.

⁴⁶ Esat Çağa, Nuri Atılgan gibi partililerin oluşturduğu İl İdare Kurulları parti yöneticileri ile ciddi sorunlar yaşıyordu. Adnan Menderes- Bayar ekibinin, İstanbul teşkilatlarını tamamen ele geçirmek istemesi üzerine artan bu baskı partililerde öyle tepkilere neden olmuştu ki, Esat Çağa gibi isimler, Celal Bayar için, "*Abdulhamid'den daha baskıcısın demişti.*" – Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakare Zabıtları, 10.Dönem 23Cilt,16.01.1951

⁴⁷ Cumhuriyet, Vatan, Zafer ortak manşetleri, 9.05.1950 bildirisi yukarıdaki taahhütleri sıraladıktan sonra "Yeter Söz Milletindir" cümlesi ile sonlanıyordu.

Aynı tarihte Demokrat Parti, İzmir ve İstanbul'da önemli mitingler yapmayı ihmal etmedi(Zafer, 11.05.1950).CHP ise 27 Nisan'da yayınladığı seçim bildirisine hukuki gelişmelerin nasıl bir istikamette seyredeceğini ifade ederek başlamıştır. Ülkenin yeni bir anayasaya kavuşacağı, çift meclisli bir yapının gerekli olduğu ifade edildikten sonra eğitime öncelik verileceği ve ülke sathının her noktasının temel eğitim, su, alt yapı imkânına kavuşacağını dile getirmekteydi.

Zirai anlamda köylü daha güçlü imkâna kavuşacak, sahip olduğu toprağını yeni verilecek kredilerle daha iyi işleyeceği belirtilmişti. Doğu illerinin kalkındırılacağı, salgın hastalıklara karşı yatak kapasitesinin 3 kat artırılacağı gibi önlemler söz konusuydu. Özel sektöre destek verilecek fakat bu destek yanında ağır sanayide kamu öncülüğünde atılımlar devam edecekti. Bütün bu gelişmelere karşısında CHP umutluydu. Demokratlar ise öteden beri iyimserdi.

İhtiyatlı olan ve seçimlerin kaybedilebileceğini düşünen ise sadece iki kişiydi. Yozgat Valisi İhsan Sabri Çağlayangil ve İsmet İnönü hariç herkes oldukça iyimser konuşuyordu. Çağlayangil; köylü herkese söz verir ama hangisini tutacağı belli olmaz derken, İnönü seçim öncesi köşke davet ettiği, Ankara Valisi Avni Doğan'a önemli bir tembihte bulunmuştur(Barutçu,1977:414). Albayrak'ın aktardığı ve Ankara Valisi Avni Doğan'ın anılarında yer alan ünlü sözlerini şöyle ifade etmiştir. “*CHP seçimi kaybedebilir, “İçişleri Bakanı hatta tüm vekiller Meclis’e giremeyebilir. Bu noktada, vekiller tüm sorumluluktan imtina ederler. Ankara’nın karışıklıktan korunması emniyet ve huzurun sağlanması vali olarak senin sorumluluğunda olacaktır.”*”(Albayrak,2004:165).

İnönü yurt içi gezilerinde, CHP'nin seçimi kaybetmesi durumunda şahsının da görevi terk edeceğini sıklıkla dile getirmiş ve meşruiyet krizi gibi bir durum oluşmaması için yoğun çaba harcamıştır. Gazetecilere verdiği mülakatta seçim sonuçları ne olursa olsun kadere boyun eğileceğini ifade etmiştir(Vatan,4.05.1950). İnönü'nün eşine, seçim kaybedildiğinde yolculuklarını toplu taşıma araçları ile yapması gerektiğini, artık özel şoförünün olmayacağını hatırlatması bunun aile içinde açık şekilde konuşulduğunun ve bu konuda oldukça olgun bir bakış açısının var olduğunu göstermektedir(Toker,1990:351).

Menderes seçime günler kala kendisine soru soran bir gazeteciye, CHP'nin bir muhalefet partisi olarak ülkeye önemli katkılarda bulacağını ifade etmektedir(Vatan, 8.05.1950).Benzer şekilde o günlerde Vatan gazetesinin beş bin kişiyle yaptığı anket çalışması, Demokrat Parti'yi açık ara önde çıkarmaktadır (Albayrak,2004:168).

Böyle bir ortamda yapılan seçimler, genel itibarıyla huzurlu ve çatışmadan uzak geçmiş sadece Trabzon ve Konya'da bazı münferit hadiseler yaşanmıştır. Seçim sonuçları İnönü'ye ulaştıkça, İnönü bunu büyük olgunlukla karşılamış, hatta Ankara'dan kendisinin

seçilmemesini dahi temenni etmiştir. Sonuçlar istediği gibi gelişecek, İnönü adaylığını koyduğu Ankara'dan seçilmeyecektir. Ne var ki, Malatya'dan aldığı oylarla Meclise vekil olarak girecektir. Barutçu'nun anılarında naklettiği gibi İnönü, iktidara derhal hükümeti kurmasını önerecek ve aksini kesinlikle düşünmeyecektir. *“Ben yönetimden vazgeçen bir satıha yönelmekle dostlarıma karşı ve hatta tarihe karşı mesul duruma gelebilirim fakat başka türlü bir tercih rejimi bir ayaklanmayla nihayete erdirmek olurdu. Gezgin İstiklal Mahkemeleriyle bir vatan yönetilemez”*(Barutçu,1977:417).

Seçim sonuçları açıklandığında, Demokrat Parti, 4 Milyon 242 bin oy olarak toplam oy oranının %53.59'nu elde etmiş ve Meclise 408 sandalye ile girmiştir. Bu oran Meclisteki sandalye sayısının %85'ine tekabül etmektedir. CHP ise 3 Milyon 165 bin oy ile toplam oy oranının %39.98'ini almıştır. Meclise 69 sandalye ile girmiştir. Bağımsızlar 9 adet vekillik elde edecek, Millet Partisi ise 1 milletvekili çıkaracaktır. CHP'nin ağır topları sayılan Nihat Erim, Şükrü Saraçoğlu, Refet Bele, Falih Rıfkı Atay gibi isimler Meclise giremeyecektir(Albayrak,2004:171).

Bu durum, aynı zamanda son iktidar kabinesinde Başbakan hariç hiçbir bakanın seçim bölgesinde başarılı olamadığını göstermektedir. Millet Partisi'nden ise partinin kurucusu Osman Bölükbaşı hariç Meclise girebilen yoktur. Bu sonuçlar Demokrat Partilileri bile şaşırtmıştır. Bayar, seçimi kazanmayı beklediklerini fakat hiçbir zaman bu oranda bir başarı kazanacaklarını düşünmediğini 1976 yılında bir röportajda dile getirmiştir (Tercüman,15.05.1976).

Seçim sistemi adil olmaktan oldukça uzak kalmıştır. Bu durumu İsmet İnönü oğlu ile yazışmalarında dile getirmiştir. Ne var ki, bu sistemi dizayn edenin kendisi olduğunu da bilmekte ve hatasını açık şekilde kabul etmektedir. *“Seçimleri kötü kaybettik ve bu durum majorite'nin menfi tezahürüdür”* derken bu noktayı vurgulamıştır (Albayrak,2004:172). Buna rağmen *“ülke için fazilettir”* demekten kendini alamamıştır (Albayrak,2004:172,). Adnan Menderes bu durumu biraz da alay edercesine *“Ebu Cehil gibi kazdıkları yere kendi düştüler”* diyerek ifade etmiştir(Barutçu,1977:454).

Seçimlerden hemen sonra İsmet İnönü, kararlı bir biçimde ve oldukça erken bir şekilde Bayar'a çağrıda bulunarak onu Çankaya'da beklediğini belirtmiştir. Bu çağrıya icabet eden Bayar'a, Kabine'nin görevden çekildiğini bildirdiğinde, Celal Bayar acele edilmemesini Meclis toplanıncaya kadar kabinenin görevde kalabileceğini söylemiştir. Böylece 22 Mayıs'a kadar Kabine 8 gün daha görevde kalacaktır. Seçimlerden sonra yaptığı ilk resmi söylevde İnönü, üzerlerine düşen görevin muhalefet olduğunu ve ülkeyi yönetenleri, Cumhuriyet ilkeleri ışığında denetleyeceklerini dile getirmiştir(Akbıyıkoglu,1986:26)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REJİM VE İKTİDARIN DEĞİŞİMİ

3.1. Rejim ve İktidarın Değişimi

Demokrat Parti'nin iktidara taşınması, hibrid rejim çerçevesinde analiz edildiğinde 1946-1950 arasındaki döneme dair önemli gözlemler içermektedir. Bu dönem, barışçıl şekilde yapılan seçimlerin iktidar devrini üretmesi açısından teorik olarak demokrasi kategorisine vurgu yapmaktadır. Ne var ki ileride ortaya çıkacak iktidar uygulamaları ile sistemin demokrasi açısından istenilen kriterleri yerine getirmekten uzak olduğu görülecektir. Bu noktada sistem otoriter rejim ile demokrasi arasında bir salınma girecek ve iki rejime ait özellikleri bir araya getirecektir.

İktidar değişiminin bir demokrasi yarattığı kabul edildiğinde bu demokrasinin oldukça sorunlu olduğu ifade edilerek buna bazı sıfatların getirilmesi kaçınılmaz olacaktır(Collier ve Levistky,1997).Sorunlu bir demokrasi bu aşamada daha çok yarı demokrasi, illiberal demokrasi, delegasyoncu demokrasi gibi kavramlar üzerinden okunacaktır. Rejimin demokrasi yaratmadığının düşünüldüğü noktada ise otoriter sistemin bir seçim mekanizması ve rekabet ürettiği ele alınmakta ve buradan rekabetçi otoriterlik yahut seçimli otokrasi gibi bir yapıya doğru vurgu güçlenmektedir(Levitsky ve Way,2002,2010; Bardall,2015; Wigell, 2008).

Her iki ihtimalde de görüldüğü üzere rejim tanımlamasının sıkıştığı noktada demokrasi yahut otoriterlik arasında kalan yapıya dair gri alan tanımlaması detaylandırılmak istenecektir. Söz konusu durum sıfatların üretildiği süreci tetikleyecek ve böylece kategorizasyon problemini aşmaya çalışacaktır(Mazepus vd., 2016;O'Donnell 1996; Carothers 2002; Levitsky and Way 2002, 2010;Bogaards,2009). Gri alanda yer alan rejime ait özelliklerin iyi analiz edilmesi ve vaka ile eşleştirme yapılması üzerinden rejim tanımlanması çözülmeye çalışılacaktır.

Söz konusu süreç kaçınılmaz olarak Sartori'nin(1970:1041) dile getirdiği gibi kavramsal genişleme ve tipler arası benzeşme probleminin bir uzantısı olarak görülecektir. Bu sıkıntıları aşmak için üretilen sıfatlar kimi zaman kategorizasyonu zorlaştırmaktadır.

Sorunu aşmak için ya daha az açıklayıcı karaktere ait olgular daha çok vakaya uygulanacak ya da daha çok açıklayıcı karaktere ait olgular daha düşük sayıdaki vakaya uygulanacaktır. Böylece, Sartori'nin genellik merdiveni dediği pozisyonda yaratılan çerçevenin ya üst basamakta yer aldığı konumuna atıf yapılacak ya da alt basamakta yer aldığı

bir tanımlama ihtimalini doğuracaktır. Sartori böylece olgusal farklılaşmayı artırmak için genellik merdiveninde daha aşağı gitmeyi ve daha çok açıklayıcı kavramlarla daha az bir vaka kataloğuna evrilen sürece işaret etmektedir.

Collier ve Levitsky yaratılan bu durumu (1997:435-437) genellikle demokrasiye ve otokrasiye ait oluşturulan bir alt tür olarak görmüş ve eğer bir ülkenin demokratik bir rejim yaratıp yaratmadığına dair teorik bir adaptasyon sorunu yaşıyorsa, bu hadisenin genellik merdiveninde yukarı doğru istikamete yönelerek ona bir rejim biçimi yakıştırıldığını ifade etmiştir. Söz konusu eylem, rejim gibi büyük bir kavramsal çerçeveye yöneldiğinde ise kavramsal farklılaşmaya dair açıklayıcılık problemleri yaşanmakta ve bu sorunu bilim insanları rejim terimine sıfatlar ekleyerek çözmeye çalışmaktadır. Bu dinamikler sonunda ise, yeni bir rejimden çok; azaltılmış alt türlerin doğması mümkün olmuştur.

Böylece bir rejime dair getirilen eklerin aslında yeni bir rejim olmadığı sadece söz konusu rejime ait azaltılmış alt tür olduğu görüşü alan kazanmıştır. Bu açıdan Demokrat Parti iktidarında ülke rejiminin ya otokrasiye ait ya da demokrasiye ait bir pozisyonda konumlanabileceği ve demokrasiye ait alanda, otoriter rejime daha çok yaklaşan azaltılmış alt tür vurgusu ile demokrasinin problemlerinin dile getirilebileceği görülmüştür(Özbudun,2011). Benzer şekilde ülke rejiminin otoriter alan içinde yer aldığı düşünüldüğünde ise bu durum demokrasiye daha yakın duran azaltılmış otoriter alt form olan otokratik rejim tanımlamasını gündeme getirecektir.

Bir sistemin konsolide olmuş bir demokrasi şeklinde tanımlanmaktan uzak kaldığı ve aynı anlamda tam otoriter sistemi yansıtmak için yeterli kriterler içermediği durumda, söz konusu rejimler doğal olarak otokrasi ile demokrasi arasında kalmaktadır(Ekman,2009:7-14). Bu rejimlerin ikisinden birine de dönüşmediği ve istikrarlı şekilde kendini idame ettirdiği durumlarda ise söz konusu rejimlerin kronik ara formlar olarak tecelli ettiği görülmüştür (O'Donnell,1996:7-34).

İster demokrasiye dair vurgu üzerinden gelişsin isterse otoriterliğe dair bakış açısından ele alınsın söz konusu rejimlerin gri alanda yer alması ve bu hususta ısrarlı olmaları onlara dair bakış açısını şekillendirmiştir(Diamond,2002:23-29). Söz konusu kronik ara formların aslında azaltılmış alt türler olduğu vurgusu ise bu yapıların doğasını yansıtmıştır.

Literatürde kavramsal doğum, benzerlik, kapsayıcılık, kavramsal açıklayıcılık, atıf yoğunluğu ve Türkiye örneklendirmesi açısından ele alındığında karşımıza bazı formlar çıkmıştır. 1980'li yıllardaki çalışmaları takiben 1994 itibarıyla demokrasiye dair problemli yapılar delegasyoncu demokrasi kavramı altında ele alınmış, otokrasiye dair yapılar ise söz

konusu çerçevenin eleştirilmesi üzerinden rekabetçi otoriterlik alanında şekillenmiştir(Özbuğün, 2000,2015;Esen vd. 2023).

Delegasyoncu demokrasi bu noktada demokrasiye dair sorunlu bir rejimi temsil ederken aynı zamanda demokrasiye geçişin aşamalarını ikiye ayırmıştır. İlk geçiş aşaması iktidarın seçimler ile değişmesi olarak telakki edilirken, bunun çoğulcu bir demokrasi olarak vurgulanmak için yetmeyeceğini, iktidarın devrini takiben ikinci geçiş aşamasının başlayacağını ve ancak bu aşamanın bitirilmesine müteakip rejimin konsolide olmuş bir demokrasi olarak görülebileceğini ifade etmiştir(O'Donnell,1994). Bu noktada delegasyoncu demokrasinin kendisi, ikinci geçiş aşamasını başaramamış ve süreç içerisinde sıkışarak kendisine ait kronik bir gri alan formu üretmiş yapıdır.

Rekabetçi otoriterlik ise söz konusu bakış açısına farklı bir noktadan ulaşacaktır. Bu sisteme göre; delegasyoncu demokrasinin önce teorik olarak kabul edip sonra başaramadığı için kronik forma dönüşmesine neden olan görüş bazı problemler içermektedir. Sıfatlı rejim vurgusuna göre aslında demokrasiye geçiş sürecinin söz konusu yapılar için mevcut olmadığı, gerçekleşen hadisenin o rejime ait azaltılmış alt türün açığa çıkması olduğudur. Böylece sıfatlı rejimler, demokrasiye geçiş sürecini otoriterlikten bir dönüşüm değil demokrasiye ait azaltılmış alt formun açığa çıkması olarak görmektedir. Otoriter rejimler ise demokrasiye geçmemekte sadece ılımlı bir forma evrilmektedir(Levitsky ve Way,2002,2020).

Her iki bakış açısı da demokrasi ve otokrasiye dair söz konusu rejimlerin problemler içerdiğini ve iki rejimin de ister azaltılmış alt tür olarak isterse geçiş sürecinde tıkanmış bir kronik yapı olarak, gri alanda konumlandığını kabul etmektedir. Bu rejimlerin ortak noktası ise hibrid doğasına yapılan vurgudur.

Türkiye özelinde, iktidarın değişmesinin seçimler ile başarılması aynı zamanda rejim değişikliği demek olduğundan, Demokrat Parti iktidarı 'demokrasi rejimine' geçişin ve ilk 'demokratik hükümetin' tesis edilmesi olarak not edilmektedir. İktidarın demokratik yollardan değişmesi demokrasi yönünde kritik bir gösterge olsa da, bu durum demokrasinin tüm aygıtları ile işlediği bir sistem olarak düşünülmemelidir. 1950 Türkiye'si bu noktada demokratik bir rejimin sağlıklı şekilde fonksiyon icra etmesi için gerekli olan siyasi, sosyal ve hukuki kurumsal dinamikleri içselleştirmekten fazlasıyla uzaktır.

O'Donnell'in(1994:56) ifade ettiği üzere demokratikleşme iki geçiş (*two transitions*) sürecini kapsamaktadır. Birinci Geçiş otoriter rejimden demokratik rejime geçiş ve demokratik hükümetin iktidara gelmesi süreci iken, İkinci Geçiş bu iktidarın yönetimi devralmasından sonra demokrasinin başarılı şekilde işlemeye devam etmesi, iktidarların sorunsuz değişmesi ve sistemin konsolidasyona başarı ile ulaştığı aşamadır. Birinci Geçiş

uzun olabileceği gibi İkinci Geçiş bu süreçten daha zorlu ve daha uzun sürebilmektedir. İkinci Geçiş sürecinin başarılabacağına dair bir garanti de söz konusu değildir.

İkinci Geçiş aşaması O'Donnell'in(1994:56) vurguladığı üzere otoriter gerilemeye her an açık bir durumda yer almakta, belirsizlikler içermekte ve başarı ihtimaline dair garantiler sunmaktan uzaktır. Demokratik rejimin tesisi için ilk koşul otoriter regresyondan kaçınmak olacaktır. Kaçınılamadığı nokta ise otoriter sistem, demokrasiyi çökertecektir. Bu regresyon ani ölüm şeklinde gelebileceği gibi yavaş ölüm şeklinde de tezahür edebilmektedir. Ani ölüm askeri darbe gibi vasıtalarla gerçekleşirken, yavaş ölüm ise sivil gücün tatbik alanlarının giderek azalması ve anayasanın getirdiği hukuki güvencelerin etkinliğinin erozyona tabi olarak azalmasıdır.

İktidarın değişimi, rekabetçi otoriterlik açısından ele alındığında ise Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, demokrasinin tesisi için yeterli değildir. Söz konusu iktidarın izlediği politikalar ve iktidar devrinin nasıl olacağı belli değildir. Sistem bu aşamada sadece otoriterlikten uzaklaşmış ve getirdiği bazı yenilikler ile ılımlı bir yapıya dönmüştür. Otoriter sistem bazı değişiklikler ile mevcut rejime seçim sistemini entegre ederek, rekabet sahası yaratmıştır.

Otoriter rejimin bünyesine seçim sistemini entegre etmesi, onu sadece tam otoriter sistemden uzaklaştırarak ılımlı bazı dinamiklerin görüldüğü azaltılmış alt türe dönüştürecektir. Bu açıdan rejim yine otoriterlik kategorisi altında konumlanmaya devam edecektir. Ne var ki bu otoriterlik tam ve kapalı değil bazı rekabet ve çekişme sahalarının görüldüğü bir otoriterliktir(Morgenbesser,2014:25-31).

Demokratikleşmeye dair karşılaşılan problemlerden birisi de demokrasinin ilerlemesi önünde güçlü otoriter aktörlerin varlığı yahut demokratik olduğu düşünülen aktörlerin otoriter bir yöne evrilmesidir. Bu aktörlerin iktidarı ve iktidarın getirdiği tüm önemli kaynakları kontrol etmesi, diğer aktörlerin ise henüz emekleme aşamasındaki yeni rejimde, demokrasiyi güçlü kılan birçok aygıttan yoksun olması kritiktir. Bu durum mücadelenin doğası ve zorluğu açısından önemli bir sinyal yaratmaktadır(Menocal vd.,2008:30-36).

Bunun yanında rejimin yeni değiştiği bir ülkede toplumun çoğunluğunun demokrat bir birey olup olmadığı, öyle olsa bile bunu siyasete nasıl yansıtacağı kuşkulu bir durumdur. Derin ekonomik problemlerin, fakirliğin ve sosyal yahut ekonomik eşitsizliklerin var olduğu bir ortamda demokrasinin ayakta kalma denemesi zorlukların niteliği hakkında fikir verecektir.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ortam, demokratik kurumların işleyişine dair zengin bir deneyimin olmadığı, hayatlarını ve eğitimlerini tek bir parti atmosferi altında

geçirmiş temsilcilerden oluşan, siyasi temsil sisteminin sağlıklı bir parlamenter dağılım yapmadığı, özgürlükçü olmayan bir anayasa altında ilerleyen, otoriter eğilimlerin hala güçlü olduğu bir ekosistemi resmetmektedir.

Demokrat Parti'nin liderleri de bu özelliklerden nasibini almıştır. İktidar değişimi bir arayış olduğu kadar, CHP'nin uzun süreli iktidarının yarattığı doğal bir yıpranma ile yakından ilişkilidir. Bu durum, Levitsky ve Way'in(2002,2010) vurguladığı gibi, demokratikleşmeye dair çıkmazları ve belirsizlikleri yakından tespit etmektedir.

Adnan Menderes'in (1950-1960) iktidar dönemi, hibrid rejimin tipik örneklerini sunmaktadır. Bu noktada, Türkiye'de rejim değişimi; sistem içindeki problemlerin otoriter savrulmalara yol açtığı fakat diktatoryanın doğmadığı bir gri alanı göstermektedir. Hibrid rejimin Türkiye nezdinde açıklanmasını gerektiren bu dinamikler, hem ülkenin genel manzarasına dair, hem de lidere dair teorik kurguyu önemli derecede test etmektedir.

Hibrid rejimlerdeki yönetici prototipi; konsensus ve kurumsal politika yapım süreçlerinden imtina eden, şahsileşmiş ve kurtarıcı rolüne soyunmuş, sürekli derecede güç artırımına giden ama demokrasinin tüm aygıtlarını toptan imha etmekten kaçınan, tam tersine bu durumu ülkede adil rekabetin varlığını göstermek için bir argüman olarak sunarak, yönetimini meşrulaştıran bir liderdir(Levitsky ve Way,2002;O'Donnell,1994, Peruzotti,2001).

Söz konusu lider demokratik görüntünün muhafazasına önem verirken bunun kurumsal noktada kök salması için gereken adımları atmaktan özellikle kaçınmaktadır. Politika hayatının her aşamasında liderin gücünü artırma çabası keskin şekilde gözlemlenmekte ve siyasi yönetim dinamikleri her daim aşkın şekilde yöneticinin kontrolü altında tutulmaya çalışılmaktadır.

Bu lider nezdinde hukukun üstünlüğü, ondan hesap sorulması, denetlenmesi hem istenmeyen hem de teferruat olarak görülen bir durumdur. Eğer lider yanlış yaparsa, seçmen zaten sandıkta bunun cezasını verecek ve lideri uyaracaktır. Bunun ötesinde kurumsal bir hesap verebilirlik mekanizmasının çalışması anlamlı değildir. Yatay Hesap Verebilirlik sisteminin çalışması, gerek bürokrasinin gerekse mahkemelerin özerk şekilde hareket ederek lideri denetlemesi, kontrol etmesi ve şahsi politikaların frenlenmesi yolunu açacağından, bu durum bireysel yönetimin gücünü ve etki sahasını daraltacak dolayısıyla da istenmeyen bir durum yaratacaktır(Menocal vd.,2008:33).

Lideri hesap vermeye götüren süreç aynı zamanda onun iktidarının doğasını sınırlandıracağından, lider hem istediği politikaları istediği hızda üretemeyecek hem de siyasi iktidarın kapsayıcı kudreti, muhalefeti dizginleme, medyayı kontrol etme, sivil toplumu kontrol altında tutma eğilimini istediği ölçüde gerçekleştiremeyecektir. Hibrid rejimin

doğurduğu bu bakış açısına göre kurumlar tarafından sürekli denetim altında bulunan bir lider, ülkede yaşanan ekonomik ve sosyal problemlerin ciddiyeti karşısında ivedi çözümler getirme ihtimali azalmaktadır.

Büyük sorunlar hızlı ve ani yanıtları gerekli kılmakta ve yerleşik bir demokrasinin kurumsal işleyişi bu hızlı yanıt arayışını zorlaştırmaktadır. Lider ekonomik problemler karşısında uzun ve bürokratik tartışma yahut görüş arayışı ile vakit kaybetmemeli ve kararlı doğrudan hızlı bir şekilde ele almalıdır. Bu bakış açısı lideri çözüm mekanizmasının tek kurtarıcısı olarak gösterdiği için hem etraflıca düşünülmüş bir politika üretim ihtimali azalmakta hem de lider tüm sorumluluğu üstlenmektedir(O'Donnel,1994).

Organikçi özellikler içeren bu çözüm arayışı lidere aşkın çözüm üretme gücü tevdi ederken, ulusu da bir biyolojik bünye olarak kabul etmektedir(O'Donnell,1994:61; Taş,2015:778). Böylece lider bir doktor havasıyla tek kurtuluşun kendisinde olduğunu ülkeye kabul ettirmekte, vatandaş ise ülkenin hasta olduğunu ve ivedi bir tedaviye ihtiyacı olduğuna inandırılmaktadır. Lidere aşkın bir nitelik yükleyen, onu kurtarıcı ve ulusun babası yapan bu bakış açısı liderin ülkeyi ve problemleri nasıl idrak ettiğini de göstermektedir.

Liderin etrafını saran ülkenin koşulları ise bu dönemde çok iç açıcı değildir. Ülkede ekonomik veriler yüksek bir ekonomik canlılığa ve refahı artıracak bir üretim gücünden yoksundur. Ülkenin genel ekonomik manzarasına bakıldığında kronik üretim sıkıntıları, ekonomik eşitsizlikler, gelir dağılımı adaletsizliği, yüksek enflasyonist ortam ve kurumsal problemler öne çıkmaktadır.

Lider bu sorunların giderilmesi için planlamaya dair adım atmaktan ya imtina etmekte ya da bu sorunları etkili lider gücünün yokluğu olarak telakki etmektedir. Kurumsal ve yapısal problemlerin varlığı yapı ve kurumların güçlendirilmesi ile çözülecek bir durum gibi gözükse de Menderes nezdinde bu sorunlar güçlü liderin süreç yönetimi ile çözülebilecektir. Liderin yönetme gücünün artması, bürokrasi ve idare mekanizmasına söz geçirebilmesi oldukça kritik bir noktadır. Lider bunu yapabildiği ölçüde politikalarını hayata geçirecek ve seçmen de onun arkasında durursa sorunlar çözülmeye başlayacaktır.

14 Mayıs 1950 seçim sonuçları lidere eski yönetimin yarattığı problemleri çözme yetkisi verecek ve bunu yaparken de CHP'nin dizayn etmiş olduğu basit çoğunluk sistemi ile yeni iktidara orantısız bir temsil ve güç tevdi edecektir. Hibrid rejimin doğurduğu orantısız temsil ve güçlü iktidar kriterleri işte bu şartlar altında Türk parlamenter sistemi üzerinden hayat bulacaktır. Güçler birliği ve görevler ayrılığı prensibi ile otoriter bir rejimin ürünü olan 1924 Anayasası hükümleri vasıtasıyla şekillenen bu sistem, klasik parlamenter sistemin

iktidara tanıdığı manevra sahasından çok daha geniş yetkileri DP iktidarına tanıyacaktı. Bunu yaparken de orantısız temsile yol açan seçim sistemi ve 1924 Anayasasından beslenecektir.

Teorik olarak güçlü bir iktidara yepyeni bir demokrasi denemesi altında görev yükleyen 1950 seçimleri aynı zamanda bu gücün nasıl kullanacağı ve ne ile sınırlanacağına dair detaylı bir yol haritası sunmaktan uzak kalmıştır. Celal Bayar ve Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti'nin iktidarı bu şartlar altında göreve gelecektir.

Söz konusu seçimler ilk önce ülkede değişim dinamiklerinin hayat bulması olarak algılanacaktır. Kısa sürede ise demokrasi yerine iktidarın kendi gücünü konsolide etme çabasına bürünecek, siyasi yetkinin hesap verebilirlik kriterleri dışında kullanıldığı, muhalefetin sürekli taciz edildiği, iktidarın politika yapımında muhalefet ile konsensüs üretme çabasında olmadığı, liderin kişisel yönetimi altında şekillenen bir idari sistem gündeme gelecektir.

Bu sistemde keyif politika üretimi, liyakatsizlik, liderin sürekli şekilde güç artırımına gitme isteği, diğer toplumsal güçlerin ise kontrol altına alınma gayreti görülecektir. Menderes, bir yönetici olarak iktidarının etki alanını devamlı şekilde artırmaya gayret edecek ve bunu yaparken de bürokrasiyi partizanlaştırmaktan, medyayı ise baskı altına almaktan çekinmeyecektir. Söz konusu zaman diliminde muhalefet ile ilişkiler hasım noktasında ele alınacak, kamu gücü iktidarın diğer güçleri denetimi altına alınmasında kullanılacaktır.

Demokrat Parti ve Adnan Menderes liderliği güçlü bir iktidar dizaynı ile hareket ederken, anti kurumsalcı ve anti planlamacı metotlar gözetmekte, kurumsal gelişme yerine, lidere bağımlı, partizan bir siyasi inşa süreci arzulayacaktır(Ahmad,2010:164-165). Türkiye'nin 'demokrasiye geçiş' sürecinde ilk dinamikler bu gaye üzerinden temel bulacak ve demokrasinin konsolide olması için başarı ile tamamlanması gereken aşamalar tıkanarak kronik şekilde bir çıkmaza girecektir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi sistem dışında bir çatışma olmaktan uzaktır. Parti, ülkenin kuruluş prensiplerini test eden bir yenilenme arayışında bulunmamamış ve halk tarafından yapay bir muhalefet partisi olarak telakki edilmemiştir(Eroğul,1998:75). Bu ise sonraki dönemde halkın alternatif bir siyasi gerçekliğin var olduğuna inanmasına neden olacaktır.

Demokrat Parti'nin kurucuları, daha sonraki dönemde yoğun eleştirilere ve tartışmalı uygulamalara rağmen ülkenin temel felsefesini dışlayan kişiler değildir. Bu bakış açısının itici faktörü olarak partinin temelini atan kişilerin, önceki rejimin içinden çıkması ve ülkenin batı kampının bir aktörü olarak konumlanmış olması gösterilmektedir.

Bayar gibi bir aktörün Demokrat Partili olması ve Fevzi Çakmak gibi isimlerin partiye erken dönemden itibaren sempati ile yaklaşması, bu partiyi irticai adımlara açık olan marjinal bir kuruluş değerlendirmesini zorlaştırmıştır(Eroğul,1998:22).Tam tersine, seçim dönemi yaklaştıkça CHP'nin kitlelere sempatik gözükmek adına türbeleri açması ve dini öğretim mevzuatına dair yumuşaması, partideki bazı grupları küstürmüştür.⁴⁸

Halk nazarında ise 27 yıllık bir iktidarın doğal yıpranışı karşısında alternatif bir iktidarın belirmesi onu seçmek için pekâlâ yeterli bir sebep olarak gözükmektedir(Ahmad,2010:137). CHP'nin ordu-bürokrasi çevrelerindeki etkin yapısı, bu partiyi bir kısım iddialara göre halk nezdinde daha kapalı ve kitleleri kucaklamayan bir parti yapmıştır. Savaş dönemi politikaları ve vergilendirmeler ise halk ve sermaye grupları açısından bir yabancılaşmayı hızlandırmış olabilirdi. Değişim beklentisi rüzgârları Demokrat Parti'yi iktidara taşıırken, İnönü'nün değişimi destekleyen bir açılımı reddetmediği aşikârdı. Demokratik iktidar değişimini her fırsatta desteklediğini ifade eden iktidar, kuşkusuz, demokratik teorinin hayata geçirilmesinde aktif bir unsur olacaktı.

Buna rağmen 1946 seçimlerinde yaşanan olaylar ve eleştiriler CHP'nin iktidarı kolay kolay terk etmeyeceğine dair eleştirilere maruz kalmasının önünü açmıştır. (Ahmad,2010: 189). Bu durum, sonraki seçimler için halkın fikrini etkileyen bir örnek olacak ve yerleşik nizama karşı tek başına mücadele eden bir lider algısının Menderes nezdinde şekillenmesine neden olacaktır.

Tipik bir populist lider motivasyonu böylece halk nezdinde temellerini atacaktır. Halkı arkasına alan ve onunla birlikte yerleşik kuvvetlere karşı güçlü bir mücadele verecek olan ulus ve demokrasi kurtarıcısı Menderes imajı, delegasyoncu dinamikler altında şekillenecektir(Ahmad,2010:68,92).

İktidar değişiminin arkasındaki gerçek kahraman ise “demokrasi” olgusuydu. Her türlü sorunun çaresi olarak görülen ve adeta sihirli bir kavram olan “demokrasi”, Anadolu insanı için Demokrat Parti iktidarından bağımsız başka manalara da gelmekteydi. “Demokrasi”, köylü nezdinde daha az baskı ve daha çok fırsat ile aynı anlama gelmekteydi(Eroğul ,1998:89). Demokrat Parti, bu cezbedici havanın etkisinde siyasi ve kültürel ajandasını takip etmeye başlayacak ve bu umut rüzgârı eşliğinde kendi lider iktidarını yavaş yavaş oluşturmaktadır.

⁴⁸ CHP iktidarında bir İmam-Hatip Okulu ve 1 adet İlahiyat Fakültesi tesis edilmiş, temel eğitim ve öğretimde 3.sınıfa kadar din eğitimi mecburi olmayacak şekilde hayata geçirilmiştir. Menderes, Hükümet Programını açıklarken bu noktaya temas edecektir. Bu derslerin ortaokula kadar çıkarılması ve mecburi tutulmasının faydalı olabileceğini ifade etmiştir(DPMGMZ,28.05.1950:124)

Ticaret erbabının ve büyük toprak sahiplerinin söz konusu havadan çekinmesini gerektirecek bir şey yoktu. Tam tersine seküler bakış açısı ve komünizm aleyhtarlığı bu kesimi cesaretlerinden bir atmosfer oluştuyordu. Bu gruplar, aradığı teminatı yeni iktidarın hükümet programı ile bir kez daha sağlamlaştıracaktı.

Bununla birlikte iktidar, diğer sınıfları yabancılaştırmamak adına herkese boncuk dağıtmayı hesaplıyordu. Çalışan kesimlere grev ve sosyal haklar getirilmesi meselesi, düşünceyi yayma özgürlüğü, akademik alanda özgürlükler, bu atılımın birer unsuru olarak planlanıyordu. Söz konusu adımlar daha iyi anlamak adına hükümet programına, parti tüzüğü ve programına ayrı ayrı odaklanmak önem arz etmektedir.

Demokrat Parti'yi yazılı manada tanıtan 3 önemli doküman mevcuttur. Bunların hiç birinde otoriter sistemin nitelikleri yasal mevzuata bağlanmayacaktır. Bu momentum, yavaş yavaş kanunlar ve idari uygulamalar nezdinde hayata geçirilecektir.

Demokrasinin aktif ve çoğulcu şekilde işlediğine dair genel kanaat, otoriter liderin meşruiyeti ile sıkı sıkıya bağlı olduğundan bu konuda liderin meşruiyetinin sağlamlaştıracak görünüşün yazılı şekilde sunulması önem arz edecektir. Bu noktada hibrid rejimin otoriter sinyallerini kuruluş metinlerinde görmemek doğal bir manzaradır. Buna rağmen partinin söylem olarak hangi noktada bulunduğunu göstermek açısından parti tüzüğü, parti programı ve hükümet programına göz atmak faydalı olacaktır.

3.2. Hibrid Rejimin Meşruiyet Metinleri: Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı

Demokrat Parti Tüzüğü her şeyden önce sistem ile çatışma halinde olmadan ve iktidarın demokratik bir seçim ile elde edileceği bilinci üzerinden ele alınmıştır. Hem ülke güçleri tarafından kabul edilecek, hem de ait olduğu hissedilen batı kampının bakış açısına uyacak bu deklerasyon iktidarın meşru addedilmesi için gösterge metinlerdir.

Bu noktada otoriter bir anlayışın resmi olarak kâğıda geçirilmesini beklemek manasızdır. Zaten partinin bir lider tarafından ele geçirileceği yahut onun şahsi kurumuna döneceği fikri bu noktada detaylandırılmış bir varsayım değildir. Buna rağmen bunu engelleyecek bir teorik çalışma da yoktur. Onun yerine lider ve liderin partisinin meşru zeminde hareket ettiğinin teminat kaygısı öne çıkmaktadır.

Bu açıdan liderler de meşru bir aktör olduklarını ve nizami partiye sahip olduklarını ifade etme gayretindedir. Liderler siyaset arenasında hareket etmek için gerekli bir lisansı beyan etmek zorunda olduklarını tahmin etmektedir. Bu lisans söz konusu aşamada tüzük ve parti programı olacaktır. Liderin bu safhada iktidara gelince bir güç artırımına gidip gitmeyeceğini tartışmak yahut gizli bir gündemi olduğunu da iddia etmek yersiz olacaktır. Bu

durum zamanla anlaşılacaktır. Söz konusu nokta, yasal olarak hareket etmeye karar vermiş bir aktörün yasal zeminde hareket ettiğine dair teminatı olarak görülmelidir.

Parti Tüzüğü oldukça teknik ve kısa şekilde ele alınmış, 6 kısımdan oluşan bir deklarasyondur. Bu metin Genel Esaslara, Parti Üyeliğine, Parti Teşkilatına, Seçimlere Katılım ve Aday Tespitine, Mali Hükümlere, Çeşitli Hükümlere ayrılmıştır. Parti'nin amacı ilk kısımda belirtildiği üzere toplum ve birey refahına odaklanan ve bu amaca nasıl ulaşılması gerektiğini kısa şekilde derleyen bir manifesto niteliğindedir.

Madde 2, özgür ve demokratik bir yapıyı öne çıkaran, egemenliğe vurgu yapmayı ihmal etmeyen ve ulusal bütünlüğü kucaklayan ilkeleri savunmaktadır. Türk Milliyetçiliğine yapılan referans bu açıdan önemlidir. Partinin temel hedefi olarak öne çıkan kavramlar ise sosyal güvenlik, adalet ve fırsat eşitliğidir. Bu açıdan liberal öğeler ile sosyal devletin getirdiği fırsatları barıştırmaya çalışan unsurların beraber kullanıldığı söylenebilir. Parti hedeflerine bir bütün olarak bakıldığında ise Demokrat Parti'nin liberal hedefler koyduğu ama toplumsal sorunlara vurgudan çekinmeyen bir dile sahip olduğu ifade edilebilir.

Madde 2'de belirtildiği üzere, halka, aileye ve bireye özgürlük, ekonomik yetkinlik ve mutluluk vaat edilirken, fakirlik ve istihdam problemini gidermeye yönelik bir kararlılık ortaya konulmuştur. Sosyal devlet jargonundan uzak kalmayacak şekilde gelir adaletsizliğini bertaraf etmeye yönelik sözler ve insan onuruna yakışan ekonomik imkânlarla vurgu yapılması ise çalışan kesimleri kazanmaya yönelik bir hassasiyet olarak görülebilir.

Demokrat Parti'nin liberal bir parti olduğunu ifade eden maddeler ise yine madde 2'de açık bir şekilde belirtilmiştir. Bireyin girişim kudretini cesaretlendiren ve memleketin ekonomik nizamında serbest piyasa sistemini asıl unsur kılma kararı açıkça görülmektedir. Aynı maddenin Atatürkçülüğe, çağdaşlığa yaptığı vurgu Demokrat Parti'nin rejime dair bakış açısını berraklaştırmaktadır. Madde 3, 21 yaşını doldurmuş herkesin partiye üye olabileceğini belirtir. Delege olabilmek için ise 12 aydan uzun süre parti üyesi olmak zorunludur. Parti Örgütü ise 13.madde'de derlenmiştir. Buna göre; Parti 3 ana gruba ayrılmıştır. Merkez Teşkilatı, İller Teşkilatı ve Meclis Grupları bu yapının parçalarıdır. Meclis Gruplarını ifade ederken, T.B.M.M yanında İl Genel Meclisleri ve Belediye Meclisleri de vurgulanmaktadır. Partiye asıl hareket gücünü kazandıran Merkez Teşkilatı ise Büyük Kongre, Genel İdare Kurulu, Haysiyet Divanı, Parti Meclis Grubu, İl-İlçe-Bucak Kongreleri ve İdare Gruplarından oluşmaktadır(Madde 13).

Teoride, Büyük Kongre hâkim yapı olarak gözüktüğü de fonksiyonel olarak tüm güç Genel İdare Kurulu'nun elindedir. Büyük Kongre 2 sene içinde en az bir kez toplanmaktadır. Bunun zamanı ise Genel İdare Kurulu tarafından belirlenmektedir. Büyük Kongre en yüksek

organ olmakla birlikte Genel İdare Kurulu'nun eylemlerini denetlemek ve bütçeyi onaylamaktan öte idari anlamda görev sahibi değildir.

Genel İdare Kurulu ise 18.madde'de belirtildiği üzere partiyi ve örgütü yönetip, genişletmekle yükümlüdür. Üye seçimlerinde karar ve parti örgütündeki denetim yine Merkezde toplanmıştır. Genel İdare Kurulu, Haysiyet Divanı aracılığıyla cezalandırıcı işlemleri gündeme getirebilmektedir. Haysiyet Divanı, cezai işlemde nihai karar mekanizması olsa da uygulamada Genel İdare Kurulu'nun istekleri ağır basabilmektedir. Nitekim geçmişte Parti Meclis Grubu ve Genel İdare Kurulu arasındaki sürtüşmelerde bu açık şekilde görülmüştür. Parti Meclis Grubu, partinin milletvekillerinden teşekkül bir yapı olarak farklı bir güce sahip gibi gözükse de Parti Başkanı'nın Meclis Grubu Başkanı olduğu unutulmamalıdır.

Daha sonraki dönemde görüleceği üzere, uygulamada Genel İdare Kurulu ve ona bağlı Haysiyet Divanı, otoriter liderin en önemli silahlarından birisi olacaktır. Bu yapıları zamanla kendisine sadık kişiler ile dolduracak olan Menderes, söz konusu yapılar üzerinden partide önemli tasfiyelere başlayacak ve partiyi tamamen lider odaklı tek sesli bir yapıya dönüştürecektir. Genel İdari Kurulu hem Parti Meclis Grubu üzerinde baskı kuracak hem de parti teşkilatlarında çok baskın bir denetleyici idari teşkilat olacaktır. Böylece Menderes parti teşkilatı ve mecliste kendisine son derece bağlı partizanca işleyen kadrolar ile iktidarını pekiştirecek ve şahsi bir yönetimin adımlarını atacaktır.

Demokrat Parti kurulurken, kurucuların yaptığı basın toplantısında partinin meşru bir sistem partisi olduğu özellikle belirtilmektedir. Bu dönemde sonradan partinin bir kişi tarafından ele geçirileceği ve otoriter bir liderin idari aygıtına döneceği tahmin edilmemiş olabilir. Nitekim bunu senaryoyu engelleyecek bir hipotetik adım da atılmamıştır. Tam tersine, Köprülü ve Bayar'ın söylem olarak hassas bir şekilde ifade ettiği üzere partinin şahıslara değil prensiplere bağlılık gösteren bir şekilde tasarlanacağı açıklanmıştır(Baban,2009:30). Ayrıca kurucuların Anayasa'ya ve Kemalizm'e bağlı kalacağını itina ile vurguladıkları gözükmemektedir. Farklı basın organlarına yapılan açıklamalarda ise partinin “*muvaazaa partisi*” olmayacağı, “*demokratik*” olduğu, “*siyasi yelpazenin sağ yahut solunda olduğunu tespit etmenin zor olduğunu*” asıl olanın “*ülke menfaatlerini gözetmek*” olduğunu dile getirmişlerdir (Sevgen,1951:102).

Demokrat Parti'nin kuruluş hedefi parti programında anlatıldığı üzere iki nedene dayanmaktadır. Madde 1'e göre öncelikle, ülkenin idare edilmesinde birbirine saygı duyan partilere ihtiyaç olduğu ve demokrasinin hayat bulabilmesi için bunun kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır. İkinci neden ise şöyle açıklanmaktadır. “*Demokrat Parti umumi siyasetin*

demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur.”(Demokrat Parti Tüzük ve Programı,1949).

Parti kendisini tanımlarken; Demokrat, Cumhuriyetçi, sosyal manada adaleti gözeten, vatandaşların hakkının teminat altına alınmasını savunan, Akademi harici kamu görevlisi memurların siyaset yapmasını yasaklayan, tek dereceli seçimleri hedef belirleyen bir parti olduğunu ifade etmektedir (Maddeler:1-13). Parti ilginç bir şekilde, Cumhuriyet Halk Partisi’nin altı ok prensiplerini tadil edilmiş haliyle benimsemiş gözükmektedir. Öyle ki, Madde 13’den itibaren bu ilkeler parti yorumu çerçevesinde kabul edilmektedir.

Cumhuriyeti bir yönetim biçimi için uygun bulan parti, Milliyetçiliği, Atatürk Milliyetçiliği çerçevesinde kültür, gönül, hedef ortaklığı üzerinden bütünleştirici unsurlar olarak okumaktadır. Parti’ye göre din ve ırk, milliyetçilik için belirleyici unsurlar değildir. Laiklik ise dinsizlik olarak telakki edilmeyecek şekilde ele alınmaktadır(Zorbay,2016). Devletin dinle ilişkisinin olmaması ve dini inancın kanun vasıtasıyla düzenlenmemesi kabul edilirken, inanç hürriyeti ve bu inancın gereği olan eğitimin önünün açılması gerektiği dile getirilmektedir(Madde:14). Bu açıdan dini eğitim, din adamı eğitimi, özerk bir İlahiyat eğitim kurumunun tesisi önemli görülmekle beraber, bu yapıların siyasete alet edilmemesi gerektiği kabul edilmektedir.

Devletçilik bakış açısına gelindiğinde, bu kavram, devletin doğrudan ve dolaylı şekilde ekonomik eylemlere girişmesi ve bunu yaparken ekonomik sahadaki öncü aktör olarak istihdam ve refah artırıcı adımlar atması olarak değerlendirilmektedir. Yeterli kaynakların ve sermayenin olmadığı, yüksek sermaye ve teknik bilgi gerektiren, ciddi donanım isteyen öncü sahalarda devletin bu tip adımları atması makul bulunmakla birlikte, özel girişim ve sermaye faaliyetlerinin cesaretlendirilmesi ve teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Devlet dolaylı yoldan teşvik ve kredi ile özel girişimin önünü açmalı, serbest teşebbüs kapasitesi geliştirilmelidir. Devletçilik, Demokrat Parti için ülkenin özel şartlarına has, statik olmayan ve ileride güncellenebilecek bir karakter içermektedir(Madde:17).

Parti programının 18. ve 19. maddeleri, dış politika ve iç politika ile ilgili bir manifesto niteliğini taşımaktadır. Dış Politikada ülkelerin eşitliği, iyi komşuluk ilişkileri, itimat ve kültürel yakınlaşma vurgulanırken, iç politikada hükümetin konumu şu şekilde dile getirilmektedir. *“Hükümet ve aygıtları, vatandaşın haricinde ve üzerinde bir yapı değil, halk vasıtasıyla vazife görmek, üzere kurulmuş bir idare cihazı sayılmaktadır.”*(Madde:19).

Programda 20. maddeden, 25.maddeye kadar olan kısımlar, demokrasinin bir unsuru sayılan yerele yetki aktarımı ile ilgilidir. Ayrıca bu maddeler ileride Adnan Menderes’in

dikkate almayacağı ve oldukça ihmal ettiği kalkınma planı olgusu ile desteklenmektedir. (Albayrak,2004:66).

Parti programının 2.kısımını oluşturan başlık, Hükümet İşleri olarak tanımlanmıştır. Burada Parti'nin iktidara geldiğinde hangi alanda nasıl bir reform yapacağını kısa şekilde özetlemektedir. Adalet sisteminden, eğitime, sanayiden, tarım ve ticarete kadar kısa bazı değerlendirmelerde bulunan parti programı, detaylı bir programdan ziyade bu alanda genel bir yaklaşımın altını çizmektedir. Örnek olarak Adalet sisteminde kamu çalışanlarının durum iyileştirilmesine gidilmesi, nihai üst mahkeme ile alt mahkeme arasında ikinci bir mahkemenin kurulması gerektiği, infaz kurumlarının nitelik olarak daha iyi bir altyapıya kavuşması gerektiği, yetişkin olmayan hükümlülere ait özel mahkemeler kurularak çocuk mahkemeleri kavramının hayata geçirilmesi gibi düzenlemelerden bahsedilmektedir(Madde 26-31).

Eğitim alanında ise mesleki ve teknik sahada ilerleme kaydetmenin gerekliliği vurgulanırken, manevi değerlerin ihmal edilmemesi gerektiği, eğitim görevlilerinin hizmetlerinin karşılığını ölçülü ve eşit şekilde alabilmesi, kıdem sistemi önündeki problemlerin en aza indirilmesi yönünde çalışmaların önemi vurgulanmaktaydı(Madde 34-41). Ayrıca ülkenin doğu illerinde her kademeye ait öğretim imkânlarının yaygınlaştırılması, kültürel faaliyet sahalarının geliştirilmesinin önemi ifade ediliyordu.

Üretim ve Kalkınma alanında ise müteşebbislerin ve hususi birikim imkânlarının öncelikli olduğu ve sermayenin huzur içinde faaliyet gösterebileceği platformun hazır edilmesi bir öncelik olarak telakki ediliyordu. Devlet, kendi ekonomik faaliyetlerini yürütürken, müteşebbislere ve özel sermayeye müdahil olmayacak, önünü kesecek adımlardan uzak duracaktır(Madde 43).

Devletin faaliyet yürütmeyeceği ve kritik derecede önemli olduğunu telakki etmediği noktalarda, özel sektör harekete geçebilirdi. Ne var ki, önemli kar oranları içermeyen, devlet için oldukça önemli olan ve müteşebbislerin kar etme potansiyeli görmediği yahut kar geri dönüşünün uzun zaman aldığı kritik sahalarda devlet yatırım yapmaktan geri durmayacaktı. Bu açıdan büyük sanayi faaliyetleri, alt yapı yatırımları, enerji ve ulaşım, yüksek sermaye isteyen milli savunma alanında devlet gerekli mali ve endüstriyel adımları atacaktı(Madde 43-45).

Madde 52'ye göre ise ülkede piyasaları boğan ve alım gücünü azaltan tekel kurumlarının özel sektöre devredilmesi ön görülmekteydi. Böyle bir noktada özel sektörün kısa süre içinde kar marjını korurken nasıl rekabetçi adımlar atacağı ve devlet kurumlarından daha uygun şartlarda ve daha kaliteli şekilde nasıl üretim yapacağı belirtilmiyordu. Ayrıca bu

endüstrilerin gerekli sanayi donanımına yapacağı yatırımın geri dönüşü hesaplanmadan sadece basit bir devir ile özel sektöre aktarılması, haksız kazanç olarak adlandırılabilirdi.

Demokrat Parti, parti programındaki mevcut durumun kamu kaynaklarının zarara uğratılması, hatta yağmalanması olarak telakki edilmesi ihtimaline karşı hiçbir açıklama yapmamaktaydı. Madde 48, bu kurumların elverişli şekilde özel sektöre aktarımından bahsederken, bu elverişliliğin kamu kurumları için mi, yoksa devralan özel sermaye için mi olduğu belirtilmemişti.

Kamu kaynaklarının özel sektöre devri mantığı serbest piyasa ekonomisi motivasyonu ile ele alınsa da ileride parti ve liderin kendine sadık bir iş çevresi grubu yaratma ihtimalini desteklemekteydi. Resmi İlanlar Kararnamesi ile reklamların hükümetin istediği gazetelere dağıtılması ekonomik bir cezalandırma sisteminin mümkün olduğu gösterecekti. Hibrid bir rejimde lidere yakın ve ona sadık grupların ekonomik imkânlardan ve ihalelerden faydalanması tamamen sistemin güvenliğini ve liderin gücünü pekiştirmek üzerine kurulacaktı ki, Demokrat Parti iktidarı da bu yola başvurmaktan çekinmeyecekti.

1950'lerde para piyasaları kavramı sık kullanılmadığından ticari eylemler olarak adlandırılan faaliyetler, Parti Programının 53. ve 55. maddelerinde Ticaret başlığı altında geçiyordu. Devletin, piyasalara güven sağlayıcı adımlar atması daha çok piyasalara müdahil olmama prensibi ile yakından ilgiliydi. Parti Programı bu noktanın altını özellikle çiziyor ve rekabeti sınırlayıcı faaliyetlere, devletin girişmeyeceğini bildiriyordu.

Tarım alanı ise Demokrat Parti için özel bir önem taşımaktaydı. Ülkenin %80'ninin bu sahada faaliyet gösterdiği ifade edilerek, üreticiler için uygun koşul ve imkânların seferber edilmesi gerektiği anlatılmaktaydı. Zirai donanım, doğru teknik cihazlar ve tarımsal enformasyonun doğru politikalar ile hayata geçirilmesi elzem görülmekteydi (Madde 56). Kredi imkânlarının doğru şekilde tarım kesimi için seferber edilmesi, çiftçi için efektif tarım politikalarının yaratılması, kooperatifleşmenin hayata geçirilmesi ve tohum kalitesini arttıran çözümlerin üretilmesi bu sahada atılması gereken diğer önemli adımlardı.

Mali alanda öne çıkan çözümler ise üretim felsefesinin aksine milli savunma için daha fazla kaynak tahsisine vurgu yapıyordu. Bunun yanında 73 ile 77.maddeler, vergi metotlarının yeniden gözden geçirilmesini, vergi kaynaklarının artırılmasını, borçlanmanın azaltılması gerektiğini ve açık bütçe yapısından sakınılmasının önemini vurgulamaktaydı. Parti Programındaki diğer maddeler, sağlık ve sosyal meseleler ile ilgiliydi. Bu açıdan toplum sağlığını tehdit eden sorunlarla mücadele edilmesi gerektiği hatırlatılıyordu(Madde 87).

3.3. Yeni Kurtarıcı İktidar: Demokrat Parti'nin Yükselişi

Aşağıdaki tablo(Şekil 1.1); Demokrat Parti iktidarı boyunca ortaya çıkan uygulamaların, hibrid rejim özellikleri çerçevesinde kategorize edilmesiyle oluşturulmuştur. Çalışma; bu noktadan itibaren söz konusu özellikleri, iktidarın uygulamaları eşliğinde analiz edecektir.

Hibrid Rejim Özelliği	Kapsamı	Demokrat Parti Dönemindeki Karşılığı
Kapsamlı Yürütme Yetkisi	Yürütme gücünün yasama ve yargı organları üzerindeki etkisini artırarak, demokratik denetim mekanizmalarının zayıflatılması.	Demokrat Parti iktidarı döneminde, Adnan Menderes'in liderliğinde kapsamlı yürütme yetkisi sağlanmış, yasama ve yargı organları denetim altına alınmıştır. Örneğin, Menderes, hükümetin politikalarını eleştiren yargıçları görevden almış, yargı süreçlerine müdahale etmiştir. Bu durum, yürütme yetkisinin merkezileşmesine yol açmış ve Türkiye'deki demokratik denetim mekanizmalarının zayıflamasına neden olmuştur.
Popülist Liderlik	Halkın taleplerine duyarlı görünmek için popülist söylemler kullanarak geniş destek kazanma, ancak bu desteği otoriter eğilimlerle pekiştirme.	Adnan Menderes, Demokrat Parti lideri olarak halkın geniş kesimlerinden büyük destek almış, popülist söylemlerle bu desteği pekiştirmiştir. Ancak bu süreçte, otoriter eğilimler güçlenmiş, Menderes muhalefeti susturmak için baskıcı yöntemlere başvurmuştur. Demokrat Parti, halkın taleplerine duyarlı görünmekle birlikte, demokratik normlar bu süreçte aşınmış, hükümet keyfi yönetim eğilimlerine kapılmıştır.
Kayırmacılık ve Himayecilik	Devlet kaynaklarının belirli gruplar lehine kullanılması, iktidarın sadık destekçilerine haksız ayrıcalıklar tanınması.	Demokrat Parti hükümeti, iktidarını koruma ve güçlendirme amacıyla, kendisine yakın grupları kayırmak devlet kaynaklarını bu gruplar lehine kullanmıştır. Örneğin, partiye sadık iş adamları ve tarımsal kooperatifler finansal olarak desteklenmiş, bu kesimler devlet kaynaklarından haksız şekilde faydalandırılmıştır. Bu tür kayırmacılık, toplumda adaletsizlik ve güvensizlik duygusunu artırmış, devlet mekanizmasının tarafsızlığına zarar vermiştir. Bu süreç, demokratik süreçlerin ve kurumların zayıflamasına yol açmıştır.
Düşük Hesap Verebilirlik	Muhalefet ve bağımsız basın denetim işlevinin zayıflatılması, yargının kontrol altına alınması ve denetleyici devlet kurumlarının asli görevlerini icra edemez hale getirilmesi.	Demokrat Parti hükümeti, muhalefetin ve bağımsız basının denetim işlevini yerine getiremediği, hesap verebilirliğin düşük olduğu bir yönetim yapısı oluşturmuştur. Yargı kontrol altına alınmış, denetleyici devlet kurumları asli görevlerini icra edemez hale getirilmiştir. Muhalefet partileri hükümet politikalarını eleştirme ve denetleme konusunda yetersiz bırakılmış, bağımsız basın baskı altına alınarak sansürlenmiştir. Bu durum, hükümetin keyfi kararlar almasına, yolsuzlukların artmasına yol açmış, demokratik denetim mekanizmalarının etkisiz kalmasına neden olmuştur.
Anti-Kurumsalcılık	Bağımsız kurumların zayıflatılarak hükümetin kontrolü altına alınması, devlet kurumlarının iktidarın çıkarlarına hizmet edecek şekilde yeniden yapılandırılması.	Demokrat Parti dönemi, bağımsız kurumların zayıflatıldığı, hükümetin kontrolü altına alındığı bir dönemdir. Özellikle yargı bağımsızlığına yönelik müdahaleler, Demokrat Parti hükümetinin anti-kurumsal bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Muhalefetin hukuk dışı yöntemlerle susturulması, bağımsız basının baskı altına alınması ve devlet bürokrasisinde partizan atamaların yaygınlaşması, Demokrat Parti'nin kurumları kendi iktidarını koruma aracı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, demokratik kurumların zayıflamasına yol açmıştır.

Şekil 1.1

3.3.1. Parti İçi Otoriteyi İnşa Mücadelesi: Menderes'in 1.Hükümeti ve Programı

Demokrat Parti iktidar olduğunda karşısında 27 yıl boyunca başka bir iktidarın emri altında çalışan yerleşik bir bürokrasi bulmuştu. Yeni iktidarın önceliği devlet aygıtlarına fiili anlamda hâkim olmak ve bürokrasiyi tam manasıyla kontrol altına almak olacaktı(Eroğul,1998). Bunu yaparken yönetici kadro bir hükümet programı oluşturacak fakat program Demokrat Parti grubunda bile doğru dürüst tartışılmayacaktı. (DPMGMZ,28.05.1950:3). Söz konusu durum birçok DP'li milletvekilinin tepkisini çekecekti. İktidarın başlangıçtaki yönetim anlayışını gösteren bu yol haritasında dahi uzlaşma fikrinden ayrı düşen ve kendi ajandasını parti grubu ile detaylı şekilde tartışmayı uygun bulunmayan, kendi eyleminin üstün doğru olduğuna inanan ve bu gündemi ona dayatan delegasyoncu bir lider bakış açısı yer alacaktır.

İktidarın 22 Mayıs'taki devrine kadar basın, daha çok kimin Başbakan ve Cumhurbaşkanı olacağı ile ilgilenmiş, Fuad Köprülü veya Menderes'in hükümeti yöneteceğini, Halil Özyörük'ün, Ali Fuat Cebesoy'un yahut Celal Bayar'ın da Çankaya'ya çıkacağı belirtilmişti(Vatan,18.05.1950).

22 Mayıs'ta Meclis açılmış, yapılan oylamada Celal Bayar 387 oy ile Cumhurbaşkanı olmaya hak kazanmıştı. Meclis Başkanlığına ise 385 oy ile Refik Koraltan gelecekti (TBMM Tutanak Defteri, 9.Dönem,1.Yasama Yılı,1.Birleşim,22.05. 1950). Muhalefette ise İnönü Genel Başkan olarak CHP'nin başına geçmiştir. Hızlı bir şekilde iktidarı devreden ve Meclis açılışında Bayar'ı samimi bir şekilde tebrik eden İnönü'nün jestine, Bayar iade-i ziyarette bulunarak karşılık verecektir (Ulus,23.05.1950).

Bayar, aynı gün Meclis Başkanlığına sunduğu tezkere ile Başbakanlığa Adnan Menderes'i uygun bulduğunu açıklayacak ve ardından Menderes'in Bakanlar Kurulu listesini hızlı bir şekilde onayacaktır. Adnan Menderes beklenenden daha önce kabinesini açıklamıştır. Daha sonra ifade edildiği üzere, 1. Adnan Menderes hükümeti parti içi dengeleri gözetmemekle itham edilecektir(Albayrak,2004). Belki de bu yüzden ilk kabine oldukça kısa ömürlü olacaktır. ⁴⁹ Adnan Menderes, 29 Mayıs'ta kabinesi ve hükümet programını Meclis'e sunmuştur. Menderes kürsüye çıktığında şöyle diyecektir “*Tarihimizde ilk defadır ki yüksek*

⁴⁹ Adnan Menderes'in 1.Hükümeti şu isimlerden oluşmuştur;

Adalet Bakanı: İzmir Milletvekili Halil Özyörük, Milli Savunma Bakanı: Manisa milletvekili Şevket İnec, İçişleri Bakanı: Edirne Milletvekili Rükneddin Nasuhoğlu, Dışişleri Bakanı: İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü, Maliye Bakanı: Bursa Milletvekili Halil Ayan, Milli Eğitim Bakanı: İzmir Milletvekili Avni Başman, Bayındırlık Bakanı: Bolu Milletvekili Fahri Belen, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: İzmir Milletvekili Zühtü Velibeye, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: İstanbul Milletvekili Nihat Yaşar Belger, Gümrük ve Tekel Bakanı: Muğla Milletvekili Nuri Özsan, Tarım Bakanı: Çanakkale Milletvekil Nihat Eğriboz, Ulaştırma Bakanı: Samsun Milletvekili Tevfik İleri, Çalışma Bakanı: Eskişehir Milletvekili Hasan Polatkan, İşletme Bakanı: Ankara Milletvekili Muhlis Ete(Cumhuriyet,23.05.1950).

heyetiniz millî iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor.” (TBMM Tutanak Defteri, 9.Dönem,1.Yasama Yılı,2.Birleşim,29.05.1950:24).

Yoğun duyguların ve heyecanlı atmosferin etkisiyle Menderes sözlerine şöyle devam edecektir. *“Şüphe yok ki; on dört Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihî bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihî günün hâtırasını yalnız Partimizin değil, Türk Demokrasisinin bir zafer günü olarak yâd ediyoruz”*(TBMM Tutanak Defteri, 9.Dönem,1.Yasama Yılı,2.Birleşim,29.05.1950:25).

Sıra hükümet programının okumasına geldiğinde ise Meclis sessizliğe bürünecektir. Hükümet programı temel olarak önceki iktidarın son dönemini yoğun bir şekilde eleştiriye tabi tutan kısım ile başlayıp, Demokrat Parti programının nispeten genişletildiği ikinci bölüm ile devam eden kısa bir yol haritasıdır (Neziroğlu ve Yılmaz,2013:750-762). 11 sayfadan müteşekkil bu programda Menderes, önceki iktidardan intikal eden manzaranın müsait ekonomik imkânlar yaratmadığını, *“müdahaleci, kapitalist, inhisarcı”* bir devlet yapısının meydana geldiğini, devletin ciddi bir borçlanma içinde olduğunu, İktisadi Devlet Teşekküllerinin verimsiz ve yüksek gümrük duvarları arkasında çalıştığını, kamu lojistiğinin ve özellikle demiryolu ulaşımının ciddi zararlar ettiğini, orman ürünlerinin çok pahalı olduğunu ifade etmiştir (TBMM Tutanak Defteri, 9.Dönem,1.Yasama Yılı,2.Birleşim,29.05.1950:24-26).

Kamu borçlarının 2.5milyar TL’ye yaklaştığını, devlet tahvillerinin ancak $\frac{1}{4}$ ’nün alıcı bulunduğunu, Altın stokunun 130 tona düştüğünü ifade eden Menderes, hayat pahalılığının bu şartlar altında karşımıza acı bir reçete olarak çıktığını belirtmektedir (TBMM Tutanak Defteri, 9.Dönem,1.Yasama Yılı,2.Birleşim,29.05.1950:26). 1950 bütçesinde 174 milyon TL açık öngörülmekte bunun 150 milyon liralık kısmı Marshall yardımlarından,19 milyon ise iç borçlanma yoluyla kapatılacaktır.

Hükümetçe takip edilecek stratejiyi, Menderes 4 ana başlığa bölmüştür.(TBMM Tutanak Defteri, 9.Dönem,1.Yasama Yılı,2.Birleşim,29.05.1950:26). İlk olarak maksimum derecede kamu tasarrufu sağlanacak, kamu bütçesindeki yük minimize edilecektir. İktisadi büyüme için ise yatırım artırıcı unsurlar ön plana çıkarılacak, özel teşşebüsün kendini güvende hissedeceği ortam yaratılacak, sermayenin yatırıma yönlendirilmesi kolaylaştırılacak, yabancı sermaye ve tekniğinden faydalanmanın yolları aranacaktır.

İktisadi büyüme için devlet bütçesinden yatırım bazlı ayrılan kaynaklar efektif şekilde kullanılacaktır. Nihayetinde, üretim hayatında devletin bir engel olmasına neden olabilecek bürokratik süreçlerin bertaraf edilmesi sağlanacaktır(TBMM Tutanak Defteri, 9.Dönem,1.Yasama Yılı,2.Birleşim,29.05.1950:27).

Menderes, temeli itibarıyla hayat pahalılığın ucuzlaması, üretim kapasitesinin artırılması, fiyat artışlarının engellenmesi, gümrük duvarlarının indirilmesi ve özel girişimin desteklenmesini içeren daha önceki parti programına çok benzer bir yapı ile iktidar sahnesine çıkmıştır. Partinin önceki görüşlerinin tekrarı olan bu hükümet programı, Meclis'e sunulmadan bir gün önce Demokrat Parti Meclis Grubu'nda ele alınmıştır.

Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtlarından görüldüğü üzere parti programı birçok kişi tarafından tenkit edilmiş ve detaylı bir tartışmaya dönüşmüştür. 95 sayfadan oluşan 28 Mayıs Tutanakları oldukça ilginç noktalara değinmektedir. Örnek olarak, Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller, hükümet programını analiz etmek için parti grubuna yeterince zaman verilmediğini ifade etmekte ve programı kısa bir tetkikten sonra yol ve sayım vergilerinin kaldırılmasını istemektedir(DPMGMZ,28.05.1950:3).

Bunun yanında Matbuat ve Memurin Muhakemat Kanunları'nın değiştirilmesini hararetle istemektedir. Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, turizm davasına değinilmemiş olmasını talihsiz bulmuş ayrıca marjinal bir şekilde öne sürdüğü teze göre Arap ülkeleri ile yakınlaşmanın gereğini vurgulamıştır(DPMGMZ,28.05.1950:9-10).

Sadri Maksudi Arsal gibi önemli isimler Irkçılık kelimesi ile milliyetçiliğin karıştırılmaması gerektiğini ve ülkede ırkçılık probleminin olmadığı ama gurbetteki soydaşlarımızın doğru milliyetçilik politikaları ile desteklenmeye mecbur olduğunu ifade etmiş ve bu görüş Menderes dâhil olmak üzere partililer tarafından desteklenmiştir (DPMGMZ,28.05.1950:86).

Elazığ Milletvekili Şevki Yazman, ezanın Arapça aslına dönmesi gerektiği şeklinde bir beyanda bulunmuş, isteyen muhitlerin bunu Türkçe okuyabileceğini ifade etmiştir(DPMGMZ,28.05.1950:12). Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik, 2 yıl önce açılan Espiyonaj ve Kontrespiyonaj dairesinin kapatılmasını isterken, Ankara Milletvekili Talat Vasfi Öz, Koruyucu Tıp alanında çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamıştır (DPMGMZ,28.05.1950:14-16).

Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik, Halkevlerinin kültür ocakları halinde bir dönüşüme tabi tutulmasının gerekliliğini vurgularken, Samsun Milletvekili Muhittin Özkefeli programı yeterince tetkik edecek zaman verilmediği için sitem etmiştir(DPMGMZ,28.05.1950:23-27). Aydın Milletvekili Namık Gedik, programda sağlık politikasının içeriğini oldukça kısa bulmaktadır.

Antalya Milletvekili Fatin Dalaman, Menderes'in detaylı bir şekilde hükümet politikasını anlatmamasından, şeker, tütün ziraat politikasını etraflıca incelememesinden yakınacaktır. (DPMGMZ,28.05.1950:30-35).Suat Başol gibi isimler ise bürokrasiden hesap

sorulmasını, iktisadi devlet teşekküllerindeki amirler ile idari kadrolarda kovuşturulması gereken çok fazla isim olduğunu söyleyecektir(DPMGMZ,28.05.1950:53).

Erzurum vekili Sabri Erduman ertesi gün Meclise sunulacak bu programın konu bakımından gelişi güzel sıralandığını, programın Meclise takdimi sırasında konuların bakanlıklara göre sıralanarak sunulması gerektiğini söyleyecektir(DPMGMZ,28.05.1950:58).

Diğer ciddi eleştiriler ise şöyle sıralanabilir. Remzi Oğuz Arık eğitim sistemine ve reform konusuna oldukça az yer verilmesini eleştirmiş, Cemal Hünel maden işletmeleri ve yeraltı cevherleri konusunda ciddi bir çalışma ve program maddesi olmamasını gündeme getirmiştir. Said Bilgiç ise ülkede vicdan ve fikir hürriyetinin güçlü bir şekilde genişletilmesini, ileride insanların ırkçı yahut komünist damgalamasına maruz kalmadan korkusuzca fikirlerini ifade edebilmelerinin alt yapısını oluşturmak gerektiğini dile getirmiştir(DPMGMZ,28.05.1950:60-86).

Menderes tüm bu eleştirilere karşı şöyle diyecektir. “Söz alan arkadaşlarımın birçokları programda şu iş yok, bu iş yok dediler. Arkadaşların her akıllarına geleni, bendeniz kaydetmiş olsaydım ve programda yer alacak maddeler halinde tespite çalışmış olsaydım 300-500 sayfalık bir kitapla gelmek icap ederdi”(DPMGMZ,28.05.1950:87-88). Menderes’e göre programda yer almayan unsurlar, hükümet tarafından ele alınmayacağı anlamına gelmemeliydi. Program nihayetinde bir genel çerçeveye işaret etmekteydi.

Menderes Kabinesinin programı Parti Grubunda firesiz şekilde onaylanmış fakat toplantıya katılım üye tam sayısının %60’ı civarında seyretmiştir. Bu durum programa dair hoşnutsuzluklar için ilk adımı oluşturacaktır. 29 Mayıs itibarıyla Meclis’e sunulan ve 2 Haziran itibarıyla Meclis’ten güvenoyu alan Menderes’e, muhalefetten ilk tepki hükümet programının görüşülmesi sırasında, CHP Grup Başkanvekili’nin söz istemesiyle vesilesiyle gelmiştir. 1946 yılında Peker Hükümeti’nin programını eleştirmek için söz isteyen DP’lilere söz verilmeyince Demokrat Partililer bilindiği üzere Meclis’i terk etmiştir. Aynı durum bu sefer CHP nezdinde yaşanmış ve hükümet programını Mecliste eleştirilmesine izin verilmeyen CHP grubu, Meclis’i terk etmiştir.

3.3.2. Otoriter Motivasyonun İlk Adımları

Hükümet Programı’nın onaylanması ile Menderes, çok önemli bir konu olarak gördüğü bürokraside kilit değişiklere odaklanma fırsatını yakalamıştır. Lider nezdinde onun politikalarını ve emirlerini takip edecek bunları sualsiz şekilde uygulayacak bir kadronun varlığı, otoritenin tesisi için elzem görülmektedir. Ne var ki bu otorite bürokrasi ile uyum içinde çalışan bir liderden çok kendi politikalarını bürokrasiye dayatan otoriter bir lider olacaktır. Otoriter liderin kritik bir özelliği ise her istediğini yaptırabileceği kadroların inşasıdır. Nitekim Menderes kendi ağzıyla bizzat her istediği işi yaptırabileceği kimseleri

aradığını ifade etmiştir(Baban,2009:50). Böylece ileride uygulayacağı politikların sorgunlamasının önüne geçecektir.

Hibrid bir rejimde, liderin güç konsolidasyonu ona sualsiz itaat edecek kadroların bulunması ile yakında ilişkilidir. Bu kadrolar daha sonraki aşamalarda liderin gücünü tüm kurumsal aktörlere karşı artıracığı bir manivela olacağı gibi liderin aşkın imajının, şahsi tercihlerinin inşa edilemesine de hizmet edeceklerdir. Bu hizmeti yaparken hukuksuz adımların atılabileceği aşkar olsa bile adımların yargı eliyle kovuşturmayla uğramaması asıl olandır. Bu yüzden otoriter lider nezdinde ilk savaş bürokrasinin ele geçirilmesi iken ileriki cepheler eğitim ve yargı kurumları olacaktır.

Sadık bürokratik kadroların inşası yaygın bir kıyım hareketine dönüşmeden de yapılabilir. Üst mevkilerdeki kadroların değişmesi bu açıdan önemli görülmektedir. Lider de bu yolu izleyecektir.

5 Haziran'da bir albay ziyareti ve Ankara vekili Seyfi Kurtbek'in Başbakan'a verdiği bilgiler ışığında bir hafta içinde hükümete darbe yapılacağı fikri iktidarda oluşacaktır(Eroğul,1998:68). Bunun üzerinde Bayar ile Menderes hızlı bir istişare içinde bulunarak, 6 Haziran günü askeri kadrolarda değişikliklere gitmişlerdir. Genelkurmay Başkanı görevinden alınarak yerine Org. Nuri Yamut getirilmiş, 1,2,3.Ordu Komutanları Askeri Şuraya atanmış, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ise merkeze alınmıştır(*Vatan*, 13.06.1950).

Buna ek olarak on beş general rütbeli personel ve yüz elliye yakın kurmay sınıf mensubu asker kısa süre içinde emekli edilmiştir(Nalbant,2019:69). Bu tip değişiklikler daha önceki dönemlere göre görülmemiş derecede büyük olmasına rağmen, bazıları için bürokrasinin kilit kademelerinde bazı değişikliklere gitmesi çok şaşırtıcı olmamıştır. Nadir Nadi bu tip bir görev değişimi ve tasfiyenin, mevcut hükümetin bürokrasi ile daha uyumlu çalışması ve etki sahasını artırması için yapılan bir uygulamadan ibaret olduğunu, buna çok şaşılması gerektiğini yazacaktır(*Cumhuriyet*,11.06.1950).

Sivil bürokraside ise dokuz ilin valisi görevden alınacak yerine hükümete yakın isimler atanacaktır. Cihad Baban'ın anılarında aktardığı üzere Menderes iktidara gelmeden önce İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'a oldukça kızgındır. Çünkü parti İstanbul'da onun emirleriyle istediği ölçüde rahat muhalefet yapamamıştır. Öyle ki, Menderes Fatih mitinginde iktidara geldiğinde bu valiye haddini bildireceğini belirtmiştir(Baban,2009:50). Ne var ki, Demokrat Parti iktidara geldiğinde vali görevinde kalmıştır.

Benzer şekilde İnönü'nün takdir ettiği ve partizan olarak anılan İstanbul Eski Valisi Etem Yetkiner, Menderes tarafından Emniyet Genel Müdürü yapılmıştır. Menderes bu

duruma şaşırın Zonguldak Valisi Safaettin Karanakçı'ya, Ethem Yetkiner'i neden bu göreve getirdiğini şöyle açıklayacaktır. *“Bu göreve seni getirseydim, her istediğimi yapar mıydın?”* (Baban,2009:51).Menderes bu açıdan kinden çok güç artırımını ile hareket eden bir profil çizmiştir.

Bürokraside kayda değer bir değişim olmayacağını yahut geçmişe yönelik soruşturmalar açılmayacağını söylemek bu dönemde zordu. Menderes Parti Grubunda şöyle diyecekti. *“ Kendisini politikaya kaptırmış ve politikacıların tesiri altında, memleketin menfaatlerini ve vazifelerinin icaplarını unutmuş olan devlet memurlarının bu yolda sarf ettikleri gayretler ve tesirleri tevsik etmek imkân bulduğumuz takdirde bunları kanun yoluyla tecziye edilmelerini isteyeceğiz.”*(DPMGMZ,13.06.1950).

Menderes'e göre Naci Rollas, Haşim İşçan ve Kayseri Valisi gibi baskıcı kimseler elbette soruşturulmalıydı. Fakat bu soruşturma peşin bir hüküm içermemeliydi. Bu adımlar atılırken bürokrasinin korkuya kapılmasını engelleyecek geniş bir kavuşturmaya yol açacak adımlardan sakınılıp orta yollu mesajlar veriliyordu. Menderes bir yandan devr-i sabık yaratılmayacağını ifade ediyor, bir yandan bunun hukuksuzluk manasına gelmeyeceği vurgulanıyordu.(DPMGMZ,13.06.1950:123).⁵⁰ Gerçekte ise bir güç artırımını projesini izlerken bunu hukuki argümanlar kullanarak yapıyordu.

Menderes erken aşamada ılımlı bir lider ve uzlaşmacı bir profil çizmek yerine çatışmadan ve tartışmadan kaçmayan, gücünün farkında olan ve daha da güç isteyen bir lider görüntüsü çizecektir. Menderes, İnönü'nün muhalefetin yaşam hakkı için garanti istemesini anlamsız bulunuyordu. Menderes, şimdiye kadar ülkenin özgürlüğünü elinden alanın bu açıklamayı yapan kimseler olduğunu ifade edecekti(DPMGMZ,13.06.1950:119). Kendisi ise yeni bir özgürlüğün temsilcisi idi. Menderes ilginç bir şekilde kendilerinin de oligarşiye yönelmeyeceğini, memleketin siyasi yapısının oligarşiye yönelmesinin engelleneceğini ifade ediyordu.

Söz konusu gelişmeler Demokrat Parti'yi destekleyen basında yankı bulmuştu. Bu organlar Hürriyet ve Ulus gibi gazetelerin yeni atamalar karşısında Silahlı Kuvvetleri kışkırtacak şekilde haberleri ele aldığını, yeni hükümeti ordu ile karşı karşıya getirmek istediğini yazacaktı(Ahmad,2010:48). Gerilen hava içinde mevcut gelişmeleri yorumlayan İnönü” *Henüz bir aylık zaman içinde şikâyet edecek sebepler olması anlaşılabilir bir şey olarak görülür. Fakat bu bir aylık hadiseler iyi işaretler değildir. Hükümet programı, yapacağı işlerden ziyade, seçim propagandası gibi bizi itham ile meşgul oldu”* diyecektir(Aydın Tarihi,29.06.1950).

⁵⁰ 18 Haziran 1950 tarihinde Menderes'in isteği üzerine, İl İdare Kurullarına gönderilen yazıda, önceki iktidar döneminde partizanlığa bulaşmış kimselerin görevlerine devam edemeyecekleri bildirilmişti. Bu adım yaygın bir görevden azil değil Demokrat Parti İl ve ilçe teşkilatlarını sakinleştirmeye yönelik bir adım olarak görülebilirdi.

Menderes'in 14 Haziran'da gereksiz yere CHP lider kadrosunu "iktidar hastası" olarak nitelediği göz önüne alınırsa, İnönü bu tartışmada tırmandırıcı bir dil kullanmamıştır diyebiliriz. Öyle ki 8.Kongre sona ererken İsmet İnönü "*DP iktidarının memleket ve millete yararlı hizmetlerini daima takdir ve elimizden geldiği kadar ona yardım edeceğiz*" demekteydi(Ayın Tarihi, 03.07. 1950).

Tüm bu tartışmalara bütün olarak bakıldığında, yeni iktidarın siyasi ve bürokratik yapıya tam anlamıyla hâkim olmadığını düşünmesi yahut iktidara alışma döneminde, İnönü gibi bir kimseden çekinmesi etkili olmuş olabilir. Bu çekincenin başka bir sebebi akademi, yargı, silahlı kuvvetler gibi çevrelerin konumunun belirsizliği idi. Bağımsız aktörlere çok alışmamış bir ülkede söz konusu kuvvetler yeni iktidarın kontrolü altında olmamasına rağmen eski iktidarla ne kadar bir gönül bağı taşıdığı belli değildi.

Diğer bir unsur ise Menderes'in konumuydu. 9 Haziran itibarıyla Parti Başkanlığını ele alan Menderes partiye tam anlamıyla hâkim gözüküyordu ve bu durum onu rahatsız ediyordu. Demokrat Parti hala 1946 ruhuyla hareket eden ve tam anlamıyla kişi partisi olmaktan ziyade CHP'yi iktidardan uzaklaştırmak isteyen ve farklı gruplardan temsilcileri olan bir yapıydı. Lider'e kayıtsız bir bağlılık bu dönem için oldukça erken bir olguydu. Üstelik parti içindeki kıdemli kimselerin tam anlamıyla tatmin edilip edilmediği bilinmiyordu.⁵¹

Unutulmaması gerekir ki Demokrat Parti iktidara gelirken, onu Meclise taşıyan grupların %70'ten fazlası yerel örgütlerin seçtiği kimselerden oluşmaktaydı. Merkez Örgüt'ün tüm çabalarına rağmen yerelin etkisi küçümsenemeyecek boyuttaydı. Bu durum ilerleyen dönemde hızla yıpranacak 1954'ten itibaren ciddi şekilde darbe yiyecektir.

Ne var ki, 1950 yılı için Menderes'in yapabileceği tek şey kendisini yüksek sesle eleştirenleri sorumluluğa davet etmek olacak ve bu kimseleri kısa süreli de olsa yatıştırmak adına kabineye alacaktı. Menderes ve Genel Merkez'in önemli bir şansı ise yerelde seçilen kimselerin seçim bölgesinde partiden bağımsız yüksek şahsiyetler olmaması ve kendinden menkul saygınlığı ve hususi isimleri olamayan kimselerin zamanla değiştirilebileceği gerçeğiydi. Belki de bu yüzden, Menderes kabine değişikliklerine başladığı andan itibaren ciddi tepkiler toplamamış, kemikleşmiş bir klike rastlamamıştı. Parti kontenjanından Meclise giren bu kimseler zamanla delegasyoncu liderin kontrol alanına girecekti. Bunun ilk emareleri ise Samet Ağaoğlu ve Tevfik İleri gibi şahısların kabineye girmesiyle gün yüzüne çıkacaktı(Ahmad,2010:86).

⁵¹ Örnek olarak Köprülü, ilk etapta Başbakan olmayı beklemiş ve bu gerçekleşmeyince en azından Dışişleri Bakanlığı ile beraber Parti Başkanlığını istemişti, Halil Özyörük ve Ali Fuat Cebesoy siyasi manada tatmin edilmiş değildi.

İktidarın erken dönem icraatları, popülist uygulamalar olarak görülebilirdi. Bayar, Cumhurbaşkanı olarak İnönü'nün oluşturduğu motosikletli birlikleri dağıtmış ve kamu dairelerinden İnönü'nün resmini indirtmişti. Bu açıdan iktidar haksız sayılmazdı. Yaşayan kimselerin resimlerinin kamu dairelerine asılması, isimlerinin sokak ve caddelere verilmesi demokrasi ile bağdaştırılacak bir hareket değildi. Bu açıdan iktidar eski lider ve kurtarıcı imajını kamu platformdan kaldırmadan yenisinin inşa edilmesinin imkânsız olduğunu bilmekteydi. Nitekim bu problem ileriki dönemde İnönü'nün etkinliği ve paşa faktörü olarak sık sık karşısına çıkacaktı.

Daha çok ses getiren uygulama ise arapça ezan yasağının kaldırılması ile gündeme gelecekti. Menderes'in Meclis Parti Grubu toplantılarında ifade ettiği gibi önceki iktidar birçok yasağı kaldırmış bulunuyordu (DPMGMZ,28.05.1950). Buna rağmen arapça ezanın tekrar yürürlüğe koyulması muhafazakâr çevrelerde sembolik ve önemli bir konuydu. Otoriter lider için ise populist her adım oy ve prestij meselesi idi.

Türk Ceza Kanunu'nun 526.Maddesi vesilesiyle yasaklanan bu uygulama, Demokrat Parti grubunda zaten gündeme getirilmiş bir konuydu. İktidar taraftarı basın ise konuyu Haziran başından itibaren sayfalarına taşımaya başlamıştı. Menderes'in temel argümanı laik bir iktidarın zorlayıcı hükümler koymaması gerektiği yönündeydi (DPMGMZ,13.06.1950). Ayrıca parti grubunda yaptığı konuşmada, bu uygulamanın “*millete mal olmamış bir tedbir*” olduğunu dile getirecekti(DPMGMZ,13.06.1950). Söz konusu vurgu kısa süre içinde halka mal olmuş yahut olmamış devrimler tartışmasını başlatacaktı.

Bu dönemde, Zafer Gazetesi'nin sahibi aynı zamanda Demokrat Parti milletvekili olan Faik Fenik gibi isimler köşelerinde iktidara yoğun bir destek kampanyası başlatacaktır. Tasarı, Demokrat Partili milletvekilleri tarafından parti grubunda onaylanmış, kanun teklifinin 16 Haziran'da Meclis'e gelmesine imkân tanınmıştır. Cihat Baban anılarında, Cumhurbaşkanı'nın böyle bir tartışmanın açılmasını gereksiz bulduğunu hatta buna sinirlendiğini fakat kanun Meclisten geçince onamaktan geri durmadığını ifade etmiştir(Baban,2009:55).

4055 Sayılı Kanun ile ilga edilen 526'cı madde Meclis'te hızlı bir şekilde oylanmıştır. Konunun hassasiyetini bilen CHP Grubu söz konusu tasarının politik sömürüye açık olduğunun farkında olduğundan tasarıya hiçbir şekilde karşı çıkmamış tam tersine, parti grubu olarak desteklemiştir. Menderes'te Meclis kürsüsünde konuyu özetlemiştir. “*Muhterem arkadaşlar; Arapça ezan hakkında Demokrat Parti Meclis Grubunda verilen kararın gazeteler ve radyo ile yayınlanması neticesinde kanuni mâniin kaldırılmış olduğu telâkkisinin hâsıl olması ve bâzı vatandaşların arapça ezan okuması muhtemel olduğu için bu bap/ta Hükümetçe Meclise sevk etmiş olduğumuz lâyiha'nın bugünkü ruznameye alınmasını ve müstacelen müzakere edilmesini yüksek*

tasvibinize arz ediyorum.”(TBMM Tutanak Defteri,9.Dönem,1.Yasama Yılı,9.Birleşim,16.06.1950).

Bu yasa ile Demokrat Parti hem taşraya verilen fiili sözü tutarak tabanındaki bazı grupları rahatlatmış, hem de CHP İktidarının son yıllarında yaptığı açılımlara karşı tarihsel bazı sembolik adımlar atmak istemiştir. Lider nezdinde populist adımların ve kolay başarıların imaj inşasına katkısı düşünüldüğünde, Menderes birçok grup için din adına müdacele eden ve dini sancağın taşıyıcısı profiline dair sinyaller vermiştir. Böylece personalismonun inşası yavaş yavaş başlayacaktır.

Bu adımlar atılırken erken bir açık çatışmadan kaçınmak ise liderin taktik başarısı olarak görülmelidir. Söz konusu kanun ile Türkçe ezan okunmasının yasaklanmadığı, tam tersine isteyen bölgelerde bu konuda seçme serbestliği getirildiği ifade edilmiştir. Uygulamada ise dini görevlilerin kısa sürede bunu yurt geneline Arapça’ya dönüş olarak gördüğü ve Türkçe ezanın tamamen terkedildiği görülecektir.

Bu durum Ulus Gazetesi’nin not ettiği gibi radikal dinci gruplarda bir hareketliliğe fırsat vermiş ve kısa süre içinde ülkedeki Cumhuriyet anıtlarına ve Atatürk abidelerine karşı yıkıcı bir faaliyete dönüşmüştür(Ulus,26.06.1950). Bu tip radikal grupların başında gelen Tıcani Tarikatı lideri kısa süre içinde tutuklanacak ve bu örgütün yıkıcı faaliyetine karışan kamu kurumlarındaki müritleri yakalanacaktır(Ulus,26.06.1950). Ne var ki, iktidar söz konusu kavuşturmaları yürütürken muhafazakâr çevrelerin gönlünü almayı önemli gördüğünden Temmuz ayının başından itibaren Devlet Radyosu’ndan Kuran tilaveti yapılması yönünde karar alacaktır.

1950 yaz ayları siyasi anlamda hem ulusal hem de uluslararası alanda önemli bazı hadiselerle şahit olmuştur. Yurt içindeki olaylara bakıldığında, ülkedeki 3.siyasi parti olan Millet Partisi, Büyük Kongresi yapılmış ve siyasi arena demokratik açıdan daha renkli görüntülere sahne olmuştur. Haziran sonunda CHP 8. Büyük Kurultayı toplanmış ve İnönü tekrar Genel Başkan seçilmiştir. CHP için değişim fırsatı olarak görülebilecek bu Kongre’de değişiklik planları olmasına rağmen, siyasi anlamda sonuca etki eden ve CHP’yi reforma tabi tutan bir değişim olmayacaktır.

Haziran sonu aynı zamanda Kuzey Kore ile Güney arasında savaşın başladığı ve ileride Türkiye’nin NATO’ya alınmasına yol açacak süreci başlatacaktır. Yurt içindeki basın bu savaşa oldukça ilgi göstermiş ve Atlantik’ten esen rüzgârlar eşliğinde bu savaşı özgür uluslar ile diktatorya arasında bir mücadele olarak görmüştür(Zafer,25.08.1950).

Menderes parti grubu toplantılarında, milletvekilinin bağımsız iradesinin parti disiplinini etkilememesi gerektiğini, Parti Grubu ile Mecliste ele alınması gereken konularda

bir farklılık olmasını isteyenleri anlamsız bulduğunu ifade edecektir (DPMGMZ,20 Haziran 1950). Nitekim liderin aklında sürekli şekilde partinin kontrolü bulunacaktır. Ona göre bu aşamada parti grubunda her konu konuşulmalıdır (DPMGMZ,24 Haziran 1950).

Menderes, kendi partisinde konsolidasyon hedefi güderken, bir yandan da hükümetteki ilk ayın hesabını parti grubuna vermek zorunda kalacaktır. Bu hesap verme olgusu ilk dönemde görülen bir zorunluluk üzerine doğacak ilerleyen aşamalarda parti sahnesinden kalkacaktır. Menderes, görevdeki ilk ayda 40 Milyon tl'lik bir tasarruf sağlandığını ve bu miktar ile şeker ve ekmeğin ucuzlatılacağını, ortalama kilo fiyatında 50 kuruşa kadar bir indirim yaşanacağını ifade etmiştir(DPMGMZ,24 Haziran 1950). Reform adına Memurin Muhakemat Kanunu, Ceza Kanunu ve Seçim Kanunu'nda yenileyici hükümlerin çalışıldığı dile getirilirken, Basın ve Genel Af Kanunu ön plana çıkmaktadır. 14 Temmuz'da her iki yasanın kabul edilmesi, fikir ve vicdan hürriyeti açısından önemli bir adım olarak görülüyordu.

Af Kanunu ile önceki iktidar döneminde işlenmiş suçların önemli bir bölümü af kapsamına alınmıştı. Bu yasa aynı zamanda 2.Dünya Savaşında tutuklu bulunan Alman ve İtalyan casusların salıverilmesine, Nazım Hikmet'in affedilmesine neden olacak sonuçlar doğurmuştu. Bu açıdan sonraki yıllarda Nazım Hikmet'i hapisten çıkaran iktidarın sağcı ve populist bir hükümet olduğu ithamı tarihin bir cilvesi olarak telakki edilebilirdi.⁵²

Basın Kanunu ise oldukça liberal ve Meclis Tutanaklarından görüldüğü üzere zamanın önde gelen liberal devletlerinin mevzuatları incelenerek ele alınmıştı(Meclis Tutanak Dergisi,9.Dönem,1.Cilt,14Temmuz 1950). Kanun o kadar liberal bir noktada yer almıştı ki Baban'ın da ifade ettiği gibi sonradan Başbakan Yardımcısı olacak olan Fethi Çelikbaş tarafından fazla özgürlükçü bulunacaktı(Baban,2009:151-152).Bu kanun kısa süre içinde otoriter hamleler ile bertaraf edilecektir

Yaz ayları aynı zamanda ticaret ve sanayide dışa açılmanın da gerçekleştiği dönem olacaktı. Meclis tatile girmeden önce çıkan Pasaport Kanunu ile ülkeye giriş çıkışların koşulları değişecek ve ülkeyi transit olarak kullanan yahut ülkede turizm yapacak kişiler sorunsuz şekilde yurda girecekti. Benzer şekilde Yabancıların Türkiye'de ikametleri Hakkında Kanun çıkartılacak ve ikamet ciddi kolaylıklara bağlanacaktı. Bunun yanında Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 7 Temmuz'da akdedilen Kredi Antlaşması yapılacak ve tasarı Meclis'in tatile girmesinden önceki son gün olan 14 Temmuz'da Meclis'ten geçecekti. Bu antlaşmalar ile ticarete liberalizasyon

⁵² Unutulmaması gereken bir nokta ise Nazım Hikmet'in hapsedilmesindeki gerekçedir. Nazım Hikmet, resmi olarak Komünistlik yüzünden değil, Askeri Ceza Kanunu'nun 94.Maddesine giren orduyu isyana teşvik etmek hükmü ile suçlanmıştır.

gözetilirken, yurt dışından sermaye akışı ve karşılıklı ticari kapasitenin artırılması hedeflenmekteydi.

Bu dönemde en önemli tartışma, hükümetin Bakanlar Kurulu vesilesiyle aldığı ve Meclise getirmekten imtina ettiği bir tutumla, Kore'ye asker göndermek olmuştur. Geleneksel siyaset üretimi kurumlarının ve meclisin dahi bu noktada bypass edilmesi aslında Hibrid rejimin tüm alanlara tezahür etmekte olduğunun ilk sinyalleri veriyordu. Lider ve ekibi siyaseti konsensüs üzerinden yürütmediği gibi asli icra yollarını çalıştırmıyor, tam tersine iktidarın idari mekanizmaları ile yasal durum oluşturan eylemlere giriliyordu. Bu durum delegasyoncu demokrasi terminolojisinde kapsamlı yürütme yetkisi oluşturma çerçevesine dair önemli bir adım olarak görülmekteydi. Hukuki olarak yurt dışına asker gönderme yetkisinin Meclis'te olduğu belli iken böyle bir adımın atılması muhalefet açısından önemli bir eleştiri nedeniydi.

İsmet İnönü, Kore'ye asker gönderilmesi kararı üzerine Hürriyet gazetesine verdiği demeçte, tek bir cephe hattı olmadığını bu cephenin Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzandığını ifade ederek şu sözleri söyleyecektir. *“Uzun müddet iktidarda kalmış bir partinin başkanı sıfatıyla benim de görüşümün alınması arzu edilirdi. Büyük memleket meselelerinde, hususiyile memleket müdafaası ve harp ihtimallerinde hükümetin muhalefet partisiyle fikir mutabakatı teminiyle tecrübe etmesi memleket birliğini sağlamak için esas tedbirdir”*(Hürriyet,28.07.1950). Meclis tatildeyken yaşanan diğer önemli bir gelişme, Ağustos başında Milli Eğitim Bakanı'nın sıhhat sorunlarını gerekçe gösterip istifasını vermesi ve yerine Tevfik İleri'nin gelmesiydi(Ulus,3.08.1950). Henüz 60 gündür iktidarda olan bir kabinede böylece ilk değişiklikler başlamıştı.

3.3.3. Otoritenin Yerelde Konsolidasyonu

Otoriter lider ve ekibinin kuvvet artırımı gayretleri, iktidarın sadece genel seçimler yoluyla değil yerel yönetimi de ele geçirmesi ile gerçekleşeceğinden, Demokrat Parti nezdinde çok önemli görülmüştür. Yerel seçimler, iktidarın kuşatıcı gücünün yerele uzanması nedeniyle yönetim kapasitesinin artışı ile yakından ilgilidir. Bu artış liderin ve partinin gücünü konsolide edecek ve liderin etki alanını iktidarı ile birlikte teminat altına alacaktır.

Yerel Seçimlere dair propaganda çalışmalarının başlayacağı yaz aylarında kabine, ilkokulların tüm sınıflarında dini öğretim programı açmaya karar verecek ayrıca sadece dini öğretim veren eğitim kurumlarını hayata geçirecektir. Bu durum, seçimlere yönelik köktenci kesimleri etkileyecek populist bir manevra olarak düşünülebilirdi.

Bu şartlar altında 13 Ağustos 1950'de Muhtar Seçimleri ile başlayan mücadele, tansiyonu önemli ölçüde yükseltecekti. Ülke çapındaki sonuçlara göre Demokrat Parti on dokuz bin muhtarlık elde ederken bu sayı CHP için on bin civarında kalacaktı. İki parti de sonuçlardan şikâyetçi değildi. CHP'liler iktidar ile arasında genel seçimlere benzer büyük bir

farkın olmamasından, iktidar ise muhalefette olduğu dönemdeki muhtarlık sayısını 18 kat artırıp, CHP'nin muhtarlık sayısının iktidardaki dönemine göre 3/4'ü oranında az olmasından ötürü kendini başarılı addedecekti(Cumhuriyet,14.08.1950 ve Zafer,17.08.1950).

Cumhuriyet Gazetesi seçimlerin sönük geçtiğini, Zafer Gazetesi ise iktidarın önemli bir oranda başarılı olduğunu ifade edecek, konu detaylı bir şekilde ele alınmayacaktır(Cumhuriyet,14.08.1950 ve Zafer,17.08.1950). 3 Eylül'de yapılacak Belediye Seçimleri ve 15 Ekim'de yapılacak İl Genel Meclisi Seçimleri bu dönemde iktidar ve muhalefetin diğer önceliği olacaktır.⁵³

Belediye Seçimleri öncesi İnönü radyoda yaptığı seçim konuşmasında kaygı verici bulduğu hadiseleri değerlendirmiştir. Ülkede genel bir istikrarsızlık halinin olduğunu, karşılıklı güven duygusunun hem kamuda hem vatandaşlar arasında yıprandığını dile getiren İnönü, bürokrasinin kendisini her an bir tehdit altında gördüğünü, emin şekilde hareket edemediğini ve komünizm ile mücadele adı altında alınan önlemlerin bir sürgün politikasına dönüştüğünü ifade etmiştir(Erdemir,1965:19). Bu durum aslında otoriter liderin rejimde kendisine ait partizan klik yaratma gayreti ile yakından ilgilidir. Himayecilik ve kendi kadroları oluşturma güdüsü otoriter liderin sadakat arayışının bir parçası idi. Bu durum hibrid rejimlerde iktidarın kendini siyasi olarak emniyette hissetmesinin bir yoluydu.

İnönü'ye göre hukukun üstünlüğüne sıkça saldırılmakta, ordu mensubundan tapu memuruna kadar tüm memurlar kimin iftirasıyla hangi muameleyi göreceğini bilmez durumdaydı(Erdemir,1965:20).Menderes ise *“iktidar hırsının bazı politikacıları nelere düşürebileceğini görmekten mütevellit bir acıma hissi duyduğunu”* söylemekteydi(Akşam,29.08.1950). Söz konusu çatışmalar aslında hibrid rejimin hem ayırmayı hem de partizanlaşmayı tetiklediğinin ilk belirtileri idi. Bu şartlar eşliğinde Belediye Seçimlerine girilecekti.

3 Eylül tarihinde, Belediye Seçimleri her iki partinin iyimser beklentileri arasında vuku bulmuş ve Demokrat Parti için oldukça başarılı bir netice vermiştir. 600 Belediye'den 560 Belediye'yi ele geçiren iktidar partisi, önemli bir sonuç elde etmiştir. Problemsiz bir şekilde tecelli eden seçimler sonunda, Zafer Gazetesi, Belediyelerin %90'nını iktidarın kazandığını yazacak, Cumhuriyet Gazetesi ise CHP'nin İstanbul'da üye kazanamadığını ana sütuna taşıyacaktı(Zafer ve Cumhuriyet, 04.09.1950).

⁵³ Diğer gelişmeler ise ekonomi alanında görülmüştür. Ağustos ayı, aynı zamanda özel teşebbüsü desteklemek adına Temmuz ayında atılan kapsamlı adımların devamı niteliğini taşımaktadır. Bu çerçevede ele alınabilecek en önemli husus ise özel sermayeyi desteklemek üzere kurulan Sınai Kalkınma Bankası olacaktır. Bu banka işadamlarını ve kamu bankalarını bir araya getiren fakat özel banka olarak teşekkül eden bir yapıdır. Sanayicileri destekleyen ve özel sermayeye kredi açacak olan bu banka, ABD'li kreditorler tarafından da desteklenmiştir. (Eroğul,1998:103 ve Cumhuriyet, 5.08.1950).

Menderes iktidarın ezici çoğunluğunun yerele de yansımından memnuniyet duyuyor ve gücünü kısıtlama potansiyeli olan aktörlerin ivme kaybetmesinin iktidarı için çok olumlu olduğunu düşünüyordu. Basına verdiği demeçte Menderes; “*Halk Partisi Muhalefet olarak ta tasfiyeye uğradı*” diyecektir.(*Akşam*,4.09.1950). Yani artık lider önüne taş koyan sistem aktörlerinden kurtulmuş ve dilediğinde ülkeyi yönetme fırsatına erişiyordu. İktidar partisinin diğer aygıtları olan iktidar yanlısı basın ise muhalefete dair karakter ve imaj infazına soyunacak ve muhalefeti adeta kriminal bir yapı gibi gösterecekti. Bu durum hibrid rejimlerde iktidarın kamuyu indoktrine etme hedefinin tipik bir göstergesiydi. İktidar dışı aktörlerin her şekilde güçten ve politika yapımından düşürülmesi ana hedef olarak düşünülebilirdi.

CHP’den Kemal Beyazıt’ın görüşüne göre, yenilgide en önemli faktör Muhtar Seçimlerini takiben iktidar tarafından yaratılan baskı havasının halkta etkili olması gösterilmekteydi(*Akşam*,4.09.1950:3). Ekim ortasında gerçekleşecek olan İl Genel Meclisi Seçimleri dikkate alındığında, Belediye Seçimleri sonrası bir yumuşama beklenmemekteydi. Nitekim İktidar yanlısı basın CHP üzerinde baskıyı artırarak başlıklara devam ediyordu.

Zafer gazetesi 5 Eylül’de milletin CHP’ye köle olmaması gerektiğini,6 Eylül’de CHP’nin bir parti olmadığını,8 Eylül’de ise CHP’nin iktidarı döneminde gasp ettiklerini Hazine’nin geri alacağını yazmıştı.(*Zafer Gazetesi* 5-8.09.1950).Bu partizanca bakış açısının görüş olarak kabinenin bazı mensupları tarafından paylaşıldığı sır değildi. Maliye Bakanı Halil Ayan Belediye seçimlerinden hemen sonra CHP’nin iktidarı döneminde ne kadar parayı zimmetine aldığına dair bir soruşturma yürüttüğünü ifade etmişti(*Cumhuriyet*,2.09.1950).

CHP Genel Sekteri Kasım Gülek’in bu gerilen havada Halkevlerine el konulması tartışması da gündeme geldiğinde “*Gerekirse muhalefeti çadırlarda yaparız*” sözü hissettikleri baskıya bir örnek olabilirdi(*Zafer*, 26 Eylül 1950). Maliye Bakanı Halil Ayan, önce 25 Milyon, daha sonra da 50 milyon lira olarak belirlediği bir miktarın devlet malı olarak CHP ‘den istirdat edileceğini açıklaması, gündemi gergin tutan bir açıklama olarak kayıtlara geçiyordu.

Adli yılın açılışına denk gelen tartışmalı ortamda Yargıtay Başkanı Fevzi Bozer’in yaptığı açıklama birçok gazete tarafından yüzeysel şekilde geçirilmiştir. Bozer, devlet erkânının hazır bulunduğu Yargıtay açılış toplantısında, yargıçların tayin ve terfilerinde yegâne organın Yargıtay olması gerektiğini, mevcut usulün yargıçlık istiklaline zarar verdiğini dile getirecekti(*Akşam*,7 Eylül 1950).

Böyle bir açıklama, bürokrasi ve yargı kurumlarında adaletin hâkim olması gerektiğine dair kaygıların tekrar dillendirilmesi olarak görülebilirdi. Nitekim iktidarın bir sonraki planı ise muhalefetin güçten düşürülmesine müteakip diğer denetleyici aktörlerin

kontrol altına alınmasıdır. Bu durum yönetimi tek başına gerçekleştirirken, anti kurumsal bir girişimin inşası olarak düşünülebilir. Söz konusu adımlar hesap verebilirlik kriterini de kesintiye uğratacağından hibrid rejimin otoriter gücünün vuku bulması için uygun bir manzara sunacaktır.

Gündem ise 13 Eylül'den itibaren, İl Genel Meclisi seçimlerine kilitlenecektir. Basın kuruluşlarının yaptığı haberlere göre iktidar ve muhalefet seçimler için hazırlıklarını hızlandırmıştı(Cumhuriyet,13.09.1950).Seçim gündemi içinde beklenmedik gelişme Sağlık Bakanı'nın istifası olarak görülebilirdi. Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre, Sağlık Bakanlığı'na bağlı 160 doktorun emekliliğine Başbakan engel olmuştu. Ne var ki, Sağlık Bakanı Reşat Belger'e göre Başbakan Sağlık Bakanlığı işlerine fazla müdahil oluyordu(Cumhuriyet ve Ulus,19.09.1950).

Ekim ayı başında Menderes, CHP'nin ülke gündemine dair olumlu bir katkısı olmadığını söylerken, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, iktidarın sözlerini yerine getiremediğini, hayatın pahalılaştığını ve göçmen⁵⁴ sorununa karşı çözüm üretilmediğini ifade edecektir(Akşam, 5.10.1950). İl Genel Meclisi Seçimleri öncesi İnönü, radyodan yaptığı bildiride iktidardan şikâyetçi olacak, İktidar Partisi İlçe Başkanlarının merkezle telgraflaşması ile hâkimlerin yerinin değiştirebildiğini, istedikleri kişiyi hain ilan edebildiklerini bildirecektir (Erdemir,1956:21).

İnönü'ye göre yönetimdeki kimselerin önceliği, muhalefete karşı yürüttükleri mücadeleydi ve bu durum demokrasiye zarar vermekteydi (Cumhuriyet,10.10.1950). Bu tartışmalar arasında 15 Ekim'de vuku bulan İl Genel Meclisi seçimleri iktidar açısından oldukça başarılı geçmiş, Demokrat Parti 55 ilde listeleri kazanarak 1000'e yakın üye elde etmiştir. CHP ise 23 ilçede 300'e yakın sandalye kazanmıştır. Bu oranlar ülke genelinde her sandalyenin 8/10'nunu Demokrat Parti'nin kazanması anlamına gelmekte ve CHP için başarısız bir sonuç olarak görülmektedir.

Seçimlerden sonraki yenilgi gündemi, CHP içinde bir karamsarlığa neden olurken, galibiyet 20 Ekim'de Demokrat Parti'nin istişari bir kongrede toplanmasına vesile olmuştur. Bu kongrede delegeler, yaşanan başarının da etkisiyle, muhalefetin üzerine daha çok gidilmesi

⁵⁴ Bulgaristan sınırında 1950 yılının ikinci yarısından itibaren bir yığılma olmuş, 500 bin Türk soydaşımız ve bazı Bulgar muhalifler, Bulgaristan sınırından Türkiye'ye doğru yönelmiştir. Bunun arkasında Bulgar yönetiminin etnik kökeni farklı olan gruplara karşı başlattığı baskı politikası ve sınırı kapatma isteği mevcuttur.

16 Ekim 1950'de İnönü ani bir kararla Çankaya Köşküne çıkarak, Bayar'la 45 dakikalık bir konuşma gerçekleştirmiştir. Basına resmi bir açıklama yapılmamasına rağmen, İnönü şahsına ve partiye yönelik karalama kampanyaları hakkında Bayar'a şikâyetle bulunacaktır(Cumhuriyet,17.10.1950). Adnan Menderes'in Parti Grubu Kapalı oturumunda yaptığı konuşmada ise asıl meselenin Bulgar sınırının kapanması ve Bulgar Ordusundaki terhislerin durdurulmasına rağmen, Türk Ordusunda ciddi bir terhisin olacağını ve bu durumun İnönü nezdinde milli güvenlikle ilgili yarattığı kaygıdır. Bu vaziyet görüşmenin önemli bir bölümünü oluşturacaktır (DPMGMZ,28 Kasım 1950).

ve adeta devr-i sabık politikaları üretilmesini gündeme taşımıştır. İktidar ise güçsüz ama tamamen yok edilmemiş bir muhalefetin varlığını gerekli bulmaktadır. Bu durum iktidarın meşruiyeti için de önemlidir. Dolayısıyla muhalefeti tamamen bertaraf edecek bir girişim mekanizması iktidar tarafından gündeme alınmamıştır(Eroğul,1998:71).

Yılsonuna kadar geçen süre zarfı daha çok CHP'nin taşınmazları ve Adnan Menderes'in önemli bulduğu konularda yaptığı değerlendirmeler üzerinden ele alınmıştır. Kapalı şekilde yürütülen Demokrat Parti Meclis Grubu toplantılarında Adnan Menderes, Kore'ye asker gönderme konusunun Meclis'e getirilmesinde anayasal bir zorunluluk bulunmadığını, hükümetin dış muhataplara karşı kararsız gözükebileceğini ve vakit kaybı yaşanabileceğini ifade etmiştir(DPMGMZ ,5.12.1950). Otoriter lider nezdinde kararların hızlı alınması önemli iken fikir teatisi ve etraflıca tartışmalar sık sık zaman kaybı olarak addedilmiştir. Bu yüzden kaliteli ve kapsamlı kararlar yerine, lider hızlı alınan ve kendisinin ürettiği tek taraflı adımları değerli bulacaktır.

Adnan Menderes'e göre muhalefet partisinin ekonomik açıdan da kontrol altında tutulması iktidarı için önemli bir nokta olmuştur. Ona göre bir partinin, CHP'nin sahip olduğu oranda taşınmaza sahip olması, demokratik mücadele nezdinde risk taşımaktadır. CHP'nin 800 parça taşınmazı ve 1milyon lira sabit geliri varken, Demokrat Parti telefon masraflarını dahi ödeyememektedir (DPMGMZ,12.12.1950).

Bu motivasyon ile CHP'nin 12 Aralık'ta Genel Merkez binasına el koyulacaktır. İlerleyen dönemde ise CHP'ye yönelik soruşturma ve haciz artacaktır. İfade edilmesi gerekir ki, CHP, ülkenin kuruluşu ile birlikte kader ve yönetim yapısı iç içe geçmiş bir parti-devlet organizmasına sahipti. Rejim değişimi ile birlikte partinin ülke yönetimi döneminde edindiği bazı mülklerin Hazine'ye devredilmesi, rasyonel olmalı.⁵⁵ Ne var ki, Demokrat Parti iktidarında bunun yapılış ve ele alınış şekli, ciddi bir taciz ve suçlama metodu üzerinden yürütülecek, dolayısıyla taraflar arasında derin kavgalara neden olacaktı.

3.3.4. Sadık Kadro Arayışı ve Mikro Yönetim Hedefi: Menderes Hükümeti'nin İstifası

1.Menderes Hükümetini istifaya götüren süreç aslında, bu hükümetin dizayn edilmiş şekliyle yakından ilgilidir. İlk kabinenin istifasını oluşturan şartlardan daha önce, Milli Eğitim Bakanı Avni Başman, Sağlık Bakanı Nihat Belger, Bayındırlık Bakanı Fahri Belen zaten istifa etmiş bulunuyorlardı(Albayrak,2004:202,Ahmad,2010:74-76).Bu istifaların arkasındaki temel sebep Menderes'in kendi istediği politikaları en ufak düzeyde dahi uygulatma isteği idi. İstifa eden bakanlardan her ikisi bunu dile getirmişti. Sağlık Bakanı ise bu durumu açık şekilde izah etmemesine rağmen basının iddialarını inkâr etmedi(Cumhuriyet, 19 Eylül 1950).

⁵⁵ CHP'nin taşınmazlarının önemli bir kısmını, Türk Ocakları'nın taşınmazları oluşturmaktadır.

Bayındırlık Bakanı da yapılan baskılardan şikâyetçi idi(Toker,1990:110). 1950 sonuna gelindiğinde ise Maliye Bakanı Halil Ayan, bütçe görüşmeleri üzerinde yaşanan fikir farklılıkları dolayısıyla kabineden ayrılacaktı. Tüm bu süreç Menderes'in yeni bir kabine ile göreve daha etkin şekilde devam etme özlemini tetikliyordu.

Menderes, otoriter bir liderin tipik özelliği olan her istediğini yaptırabilecek kadrolar hayal ediyor ve kendi mevkisiyle alakalı olmayacak ufak işlere dahi müdahil olarak, tüm idari sisteme hâkim olmak istiyordu. Bu durum, liderin ileride gerek parti ve meclis grubu gerekse bakanlar kurulunda tüm idari süreçleri ele almak isteyen bir otoriter bakış açısına dönecekti.

Söz konusu anlayış, rejimin belirli bir süre sonra yasama ve idari şemanın tamamen yürütmenin emri altına girecek dinamikleri üretmesinin tezahürü sayılabilirdi. Hibrid sistemlerdeki tipik bir özellik olan kapsamlı yürütme yetkisi ve güçler ayrılığının idare lehine bozulması durumu yavaş yavaş kendini göstermeye başlıyordu.

Menderes, yeni kabinesinde kendisine daha sadık bir grup oluşumu hayal ediyordu. Sadakatin bedeli ise demokratik manevra yeteneğinin gittikçe yozlaşması olarak telakki edilebilirdi. Menderes 9 Mart'ta istifa ederken bunu gerekli kılan durumu şöyle açıklamaktaydı. *“Çeşitli vaziyetin çetin bir şekilde vuku bulduğu bir dönemde, icraatta bulunan hükümetimiz, bugünkü şartları dikkate alarak yeni bir kabinenin teşkiline imkân vermiştir”*(Ulus,9.03.1951). Akşam Gazetesi yaptığı haberde Kabine'nin istifasına toplu şekilde görevi terk eden Tarım, İçişleri ve Adalet Bakanı'nın neden olduğunu söylecek, Cumhuriyet Gazetesi ise 3 Bakan'ın kabine dışı kaldığını, 6 Bakan'ın da yer değiştirdiğini haber yapacaktı(*Akşam*, 9.03.1951 ve *Cumhuriyet*, 10.03.1951).

Genel olarak ele alındığında 1.Kabine'nin zaten çok sağlam temeller üzerinde oturmadığı, kabinenin kuruluş esnasında Demokrat Parti Meclis Grubu'nun ancak 2/3 oranında kabineyi desteklediği ifade edilmekteydi. Buna ek olarak Albayrak'ın(2004:205) da belirttiği gibi Menderes'in duygusal ve fevri çıkışları, partideki kliklerin aynı anda ödüllendirilmesinin zorluğu, şahin kanatın CHP hakkında isteklerinin bu aşamada gerçekçi olmadığı için yerine getirilmemesi problem yaratan diğer unsurlardı. Ayrıca, Menderes'in baskıcı tarzı parti içinde ciddi rahatsızlık yaratmaya başlamıştı.

Bugün modern haliyle *micro management* (mikro yönetim) durumu olarak bilinen ve bir organizasyondaki en rütbeli kişinin, organizasyonun en altındaki ve kendisini hiç ilgilendirmeyecek basit işlere dahi karışması, Menderes'te artarak görülmeye başlamıştı.

Bu durum Başbakan'ın ilgilenmesi gereken asıl konuları ihmal etmesine neden olabilirdi. Örnek olarak, Demokrat Parti Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, Meclis Grubunda Adnan Menderes'i sert bir şekilde eleştirecekti. Ona göre, başbakan karşısında

boynunu eğen bir Bakanlar Kurulu kabul edilemezdi. İşte bu yüzden karakter sahibi olan bakanlar zaten Kabine'den istifasını sunmuştu.(DPMGMZ,29.03.1951:16).

Menderes kabinesinde bir bakan kendi kurmayını bile seçemez durumdaydı(DPMGMZ,29.03.1951:17). Fahri Belen ve Cihat Baban gibi Demokrat Parti Milletvekilleri bu durumu anılarına taşımış, her ikisi de Menderes'teki, kendi ifadeleri ile '*diktatoryal*' ruh halini eleştirecekti (Belen,1960:8-12. Baban,2009:182-186). Ayrıca partideki çoğu kimse, Menderes'in Parti Başkanlığı ile Başbakanlığı beraber yürütmesinden rahatsız gözüküyordu. İşte bu şartlar altında 2. Menderes Hükümeti kurulacaktı.

3.3.5. Lidere Sadakatın Kademeli Artışı: Menderes'in 2.Hükümeti

Cumhurbaşkanı'nın yeniden görevlendirmesi ile kabinesini kuran Menderes, 2.Kabine'de 3 yeni bakana yer vermiş ve 6 bakanın da yerini değiştirmişti.⁵⁶ Mart sonunda Meclis Grubuna sunulan Hükümet Programı, ilk programdan farklı değildi(Neziroğlu ve Yılmaz,2013:920-930). Temel olarak aynı şeyleri tekrar eden program, atılım ve özel teşebbüse ekstra vurgu yapmaktan öte bir değişiklik içermemektedir.

Kabine açıklandıktan sonra hükümet içi problemler yatışmamıştı. Devlet Bakanı Şevket İnec, Adnan Menderes'e tepki olarak hemen istifa etti. Parti Meclis Grubu toplantılarında ise Burhanettin Onat, Kazım Arat gibi isimler Menderes'i sert bir biçimde eleştirmeye devam ediyordu(DPMGMZ,29.03.1951).

Bu eleştiriler daha çok bakanların her adımına müdahil olunması ve hükümetin genel bir programsızlıkla yönetilmesi üzerineydi(DPMGMZ,29.03.1951:15-22,70-106).Diğer bir eleştiri ise Menderes'in bakanlarını yönetim açısından rahat bırakması gerektiğini hatta İnönü'yü taciz eden adımların anlamsız olduğu üzerineydi(DPMGMZ,29.03.1951:87-93). Oylama noktasında ise Parti Meclis Grubu, yeni kabinenin programını 250'ye yakın oy ile kabul edecek, altmış kişi ise hükümete onay vermeyecektir. Söz konusu program 31 Mart itibarıyla Meclis'te oylamaya sunulduğunda ise ekseriyeti Demokrat Parti milletvekili olan yetmiş kişi Meclis oturumuna katılmayacak, buna rağmen üçyüz kırk altı oyla program kabul edilecektir.

⁵⁶ Adnan Menderes'in 2.Hükümeti şu isimlerden oluşmuştur;

Adalet Bakanı: Edirne Milletvekili Rüknettin Nasuhioğlu, Milli Savunma Bakanı: Bursa Milletvekili Hulusi Köymen, İçişleri Bakanı: İzmir Milletvekili Halil Özyörük, Dışişleri Bakanı: İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü, Maliye Bakanı: Eskişehir Milletvekili Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı: Samsun Milletvekili Tevfik İleri, Bayındırlık Bakanı: Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Ankara Milletvekili Muhlis Ete, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: İzmir Milletvekili Ekrem Hayri Üstündağ, Gümrük ve Tekel Bakanı: Erzurum Milletvekili Rıfki Salim Burçak, Tarım Bakanı: Maraş Milletvekil Nedim Ökmen, Ulaştırma Bakanı: Ankara Milletvekili Seyfi Kurtbek, Çalışma Bakanı: Muğla Milletvekili Nuri Özsan, İşletme Bakanı: Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik (Cumhuriyet, 23.05.1951).

Söz konusu anlaşmazlıklara rağmen 2.hükümetin, ilk hükümete oranla fazladan altmış dört milletvekili tarafından desteklendiği not edilmelidir. Eleştirilecek diğer bir nokta ise Menderes'in muhalefetteyken anti demokratik bulduğu kanunlara yaptığı yoğun eleştirilere rağmen, bir yıla yakın süre zarfında bu kanunlarda hiçbir değişime gitmemesiydi.

Parti'nin İstanbul ayağından ise sekiz yönetici sert bir şekilde kovulmuştu(*Cumhuriyet*,27.02.1951). Parti 1951 yılı boyunca karışıklıktan uzak bir yapıda olduğunu ispat etmekte zorlanacaktı. Seyhan Kongresi ciddi problemlere sahne olmuş ve bunun sonunda 5 milletvekili istifa etmişti.

Bu dönemde, Menderes için kendisine boyun eğmesi gereken öncelikli üç alan bulunacaktı. Bu alanlar liderin otoritesinin artmasını ve yönetimde istediği gibi davranabilmesinin önünü açacaktı. Menderes'in sorgusuz sadakat yaratması gereken alanlar sırayla Bakanlar Kurulu, Meclis Grubu ve Parti yapısı içinde Genel İdare Kurulu idi.

Menderes partide diğer alanlara karşı daha güçlü olsa da İl yönetimleri zaman zaman problem çıkarmaktaydı. Meclis Grubu ise Menderes'in diğer alanlara göre en çok uğraşacağı yer olacaktı. Bakanlar Kurulu söz konusu alanlara göre sadakatın daha erken oluşacağı yer olacaktı.

Menderes kendi bünyesinde bu yapılarla katıksız bir otorite savaşı verirken aynı zamanda muhalefeti zayıflatmaya çalışacak ve bunun yanında basın, yargı ve bürokrasi gibi diğer toplumsal güçler ile mücadeleye girecekti. Birçok alanda aynı anda savaşı gerekli kılan bu süreç, zaman zaman Menderes'i yoruyor ve bu yüzden kimi alanlarda yapay iyi ilişkiler yaratılarak diğer alanlarda mücadele hızlanıyordu. Söz konusu alanda istenilen ilerleme kaydedilince ise başka bir alana dönerek ılımlı süreç sona erdirilip savaş tekrar başlatılıyordu. Bu durum otoriter liderin güç artırımı politikalarında önemli bir taktik olarak 1950'ler boyunca görülecektir.

3.3.6. Farklı Alanlarda Sıralı Kavgalar: Hibrid Rejimin Otorite Pekiştirme Planı

Hibrid rejimlerde, liderlerin iktidar konsolidasyonuna mani olacak kurumsal dinamikler olarak; muhalefet, basın, yargı ve liderin kendi partisi yahut hükümetteki potansiyel aykırı sesler öne çıkmaktadır(Levitsky ve Way,2002). İktidarın barışçıl bir şekilde seçimler ile devri sonrası otorite inşasının katı ve toptan yapılması kolay olmayacağı için lider, bu mücadeleyi sınırlı bir şekilde zamana yayarak ve kademe gözeterek yapmaktadır. Liderler, muhalefet partisine, kendi partisi içindeki muhalif fraksiyonlara, yargıya ve basına karşı vereceği mücadeleyi eşzamanlı olarak yürütebileceği gibi bunu tercih etmeyebilmekte, belirli bir sıra gözeterek kademe ile gerçekleştirmektedir. Bu yaklaşım, liderlerin otoritelerini daha kuşatıcı ve istikrarlı şekilde artırmasına neden olabilir.

Bu mücadele sıra gözetilmeden yapıldığı gibi sürekli şekilde ilerlemeden belirli bir tura tabi tutularak gelişebilir. Yani rotasyon gözetilerek yapılır. Belirli bir müddet muhalefete karşı adımlar atılmakta ve muhalefet yıpratılmakta ardından sentetik bir yumuşama sürecine girilerek, bu alanda kavgaya son verilip, başka bir alana odaklanılmaktadır. Söz konusu alan, bu sefer parti içi otoritenin inşası olabilmektedir.

Burada önemli olan iki cephede aynı anda savaşa girmemek ve iktidarın inşa aygıtlarını rotasyona tabi tutmaktır. Bu süreçte liderler, vatandaşları kutuplaştırarak kendi tabanlarını güçlendirmekte, muhalefeti ise güçten düşürme uygulamalarına soyunmaktadır. Muhalefet zayıflatıldıktan sonra, liderler genellikle bir süreliğine bu baskıyı azaltarak, ulusal ve uluslararası tepkileri yatıştırmaya gayret edebilir. Böylece sürekli ve niyeti açığa çıkaran yoğun çatışmadan kaçınılmış olur.

Diğer bir aşama ise, parti ve hükümet içi gücün konsolidasyon sürecidir. Bu noktada lider kendi iktidarı içindeki potansiyel grupları ve hükümet içerisindeki aykırı yahut kontrol altına alınamayan sesleri bastırır. Bu fraksiyonları denetim altına almak ve önemli mevkilere lidere sadık kimseleri getirmek, potansiyel liderlik savaşının önüne geçme stratejisinin bir aşaması olduğu gibi, iktidar gücünün sorgulanamayacak derecede ele geçirilmesinin yolunu açmaktadır. Bu temizleme süreci sürekli değil, kademeli turlar haline yapılarak ortaya bir siyasi kıyım görüntüsü vermemek önem arz etmektedir.

Üçüncü safha ise, yargı ve medya gibi bağımsız yapılara karşı verilen savaşı içerir. Yargının bağımsızlığı, iktidarın istediği şekilde politika icraatını engellediği gibi otoriterin kuşatıcı inşasını da engellemektedir. Bu yüzden yasa değişiklikleri, hâkimlerin görevden el çektilmesi, emekli edilmesi, yargı kurumlarındaki personel sayısının artırılarak siyasi nüfus sağlanması gibi yöntemler ile yargı bastırılmaya çalışılmaktadır.

Aynı şekilde, basın unsurları belirli vasıtalarla kontrol altına alındığında bu kurumlar hem yıpratıcı açıdan iktidara dair haber yapmamakta hem de tam tersi şekilde muhalefete yönelik bir silaha dönüşmektedir.

Hibrit rejimdeki iktidarlar yukarıdaki alanlarda güç artırımını aşamalı şekilde yapmaya gayret edebilir. Bu sürecin belirli bir kademe içermesi avantaj taşımaktadır. Öncelikle, aynı anda çok sayıda cephede savaşmak zorunda kalmayan liderler, enerjisi ve kaynaklarını daha aktif ve etkin bir şekilde güç projeksiyonuna dönüştürmektedir. Ayrıca, her saldırı kademesi arasında verilen kısa süreli aralar, ulusal ve uluslararası tepkilerin zayıflamasına vesile olmaktadır. Bu, durum iktidarın meşruiyetinin devam ettirilmesine yardımcı olmaktadır. Söz konusu meşruiyet, bu kavga dönemlerine serpiştirilen başka

alanlardaki reform dalgaları ile de artırılmaya çalışılmaktadır. Demokrat Parti, bu uygulamaları aşağıda görüleceği üzere sıklıkla yerine getirecektir.

Menderes'in ilk hükümeti tüm eleştirilere rağmen Bulgar sınırındaki göç krizini yönetmesini bilmiş, tarım konusunda belli adımlar atmıştı. 2.Menderes hükümetinin ilk adımları ise Ocak ayından itibaren Komünistlere karşı sıkı bir yıldırma politikasına başvurmakla açılışı yapacaktı. Burada, Kore Savaşına girişimiz kısmen etkendi. Akşam Gazetesi Ankara'da Komünist bir şebekenin çökertildiğini haber yapacak ve bu tip haberler sütunlarda sık sık yer alacaktı(Akşam,14.01.1951).

Ceza Kanunu'nun 141-142.'ci maddeleri bu politikanın bir uzantısı olarak değiştirilecek, Adalet Komisyonu'ndaki tartışmalarda bu maddelerin İtalyan Ceza Kanunu'ndan aynen transfer edildiği ortaya konacaktı. Komünist propagandayı cezalandırmayı hedefleyen tasarıda Çorum Milletvekili Hüseyin Ortakçioğlu'na göre propaganda tanımı çok dar tutulduğundan adeta aile mahremiyetine kadar girilmesine izin verilecekti(Cumhuriyet,17.02.1951). Buna rağmen ölüm cezası teklifi komisyondan geçmeyecekti.⁵⁷

İnönü, 2.Kabine'nin kurulmasını takiben Eskişehir'de yaptığı konuşmada hem dış politika hem de iç politikada hükümeti eleştirmiş, ülke savunması için hala çok taraflı antlaşmamız olmadığı halde, hesapsız adımlar atıldığını ifade etmiştir. İnönü'ye göre eksik kalan çok uluslu teminat hayata geçirilmeliydi(Akşam,29.01.1951). Ayrıca kendisine yönelik iftiralar hakkında açıklama yapan İnönü; “*Vatandaşların namusuna tecavüz eden bir iftira rejiminin hüküm sürdüğü memleketlerin, kendilerini müdafaa edebildiği görülmemiştir*” diyerek muhalefete mesnetsiz yapılan saldırıların ülke bütünlüğünü ve güvenliğini de tehlikeye attığına işaret etmiştir(Erdemir,1965:28).

19 Şubat'ta, Bütçe müzakerelerinin başlaması vesilesiyle yaptığı genel değerlendirmede ise İnönü, hükümeti sakin ve müsterih bir ruh hali içinde görmediğini, kendisine ve muhalefete çektiirdiği ızdırapların nedeninin bu ruh hali olduğunu ifade etmiştir(Cumhuriyet 20.02.1951).

İnönü, Kore'de askerimizin fedakârca mücadele ettiğini, fakat harp kararı ve milli kararların konuşulma yerinin Meclis olduğunu, hükümetin silahlı kuvvetleri kullanmak için nasıl taahhütler aldığının bilinmediğini, vatan savunması meselelerinin ancak milli birlik ile alınabileceğini ifade etmiştir(Erdemir,1965:33).Buna ilave olarak İnönü, devlet memurlarının güven içinde çalışabilmesini ve hükümetin fiilen savaşta olduğunu farkında olmadığını, yönetimin ciddiyetten oldukça uzakta olduğunu ifade edecektir (Erdemir,1965:34).

⁵⁷ Şubat başında ise ABD'den yarım milyarlık yardım paketi sağlanacaktı (Cumhuriyet,13.02.1951).

Mart ayından itibaren ülkede ve siyasi gündemde gerginliğe neden olan gelişmelerin başlangıcı, Konya'daki Demokrat Parti İlçe Kongresinde irticai olarak görülebilecek fes ve çarşaf kullanımı ve tekrar Arapça alfabeye dönülmek istenmesi gibi talepler olacaktır. Bu hadiseler memlekette infial uyandırmıştır(Ahmad,2010:64). Cumhuriyet'in "Konya Hadisesi bütün yurttaki akisler uyandırdı" başlığıyla yaptığı haberde olayın Demokrat Parti Merkezince zaten kınandığını ve geri kafalı birkaç şahsın talebinden ibaret olduğu ifade edilecektir(Cumhuriyet, 14.03.1951). Akşam Gazetesi ise Başbakan'ın verdiği emir uyarınca Konya Valisi'nin tahkikat yapacağını, Demokrat Parti'den 8 kişinin hızla uzaklaştırıldığını ve iki milletvekilinin de ihracının istendiği haberini yapacaktır(Akşam,16.03.1951).

Genel olarak Demokrat Parti irticai faaliyet suçlamalarını reddetmiş ve bu konuda bazı adımlar atmıştır. Buna karşılık Konya'da partili partisiz birçok kesim irticai faaliyetleri protesto ederek bir gösteri yürüyüşü yapılacağını ifade etmiş, CHP ise inkılapları korumak için partiler arası bir istişarenin gerekli olduğunu ifade etmiştir(Cumhuriyet,16.03.1951).

Bu sırada yaşanan gereksiz bir hadise hükümet ile muhalefet arasında tansiyonu yükseltmekten başka bir işe yaramamıştı. İzmir Belediye Başkanı Rauf Onursal yetkilerini aşacak şekilde ve politikaya dâhil olarak İnönü hakkında yurt dışı sürgün edilmesi fikrini ortaya atacaktı. DP milletvekillerinin de kınadığı bu adım hem ülkedeki tansiyonu yükseltmiş hem de İzmir Belediye Meclisi'nin feshini gündeme getirmişti(Akşam,14-15.03.1951).

Bu olaylar sırasında hükümet, Konya'daki irticai faaliyetleri kınayan gösterinin gece yapılmasının farklı bir şekle evrilmesinden korkarak 6 öğrencinin gözaltına alınmasına onay vermiş gözüküyordu. Menderes, İnönü'ye yapılan ziyaretleri dahi panik havasında takip ederek gösterileri temelsiz bir şekilde, bir tertip aracı olarak adlandırmıştı(Akşam, 22.03.1951).

İnönü, Yeni Sabah gazetesine verdiği demeçte CHP'nin ülke siyasi hayatında daima olacağını ve güçlenmekte olduğunu ifade etmişti(Yeni Sabah, 21.03.1951). 22 Mart tarihinde kendisini ziyarete gelen CHP heyetine hitaben İnönü, dinin siyasete alet edilmesine karşı olduklarını ifade edecektir(Erdemir 1965:35). İnönü'ye göre iktidar bu politika ile gelecek seçimlerde oy toplama gayesi gütmekte olduğunu ve bunun ülke için hayırlı olmadığını dile getirmiştir(Akşam,23.03.1951).

Hükümet olaylar üzerine bir tebligat daha yayınlarak memlekette irticai faaliyetlerin bulunmadığını tekrar edecek, öğrencilerin siyasetle meşgul olmaması gerektiğinin altını çizecekti(Akşam,23.03.1951).Samet Ağaoğlu öğrencilerle yaptığı bir mülakatta, irtica başkaldırırsa bunun başının ezileceğini söylemişti(Cumhuriyet, 24.03.1951). Bunu takiben

Bayar'da bir açıklama yapmak zorunluluğu duyarak söz konusu fikirleri destekleyecekti(Akşam,27.03.1951).

Belki de bu yüzden 2. Hükümetin programında yurt içi gelişmelere dair “*uyanık ve tedbirli olunması*” maddesi eklenecektir. Buna ek olarak 30 Mart'ta İçişleri Bakanlığı tüm valilere Atatürk büstlerinin korunması için bir yazı göndermiş ve irticai faaliyetleri destekleyen Büyükdöğü, Sebilreşad gibi dergilere soruşturmalar açılmıştır(Ahmad,2010:53).

Demokrat Parti'nin rejimin mahfuz alanlarına dair görüşleri ve bu konulardaki gerginlikler aslında erken dönemde rejim meşruiyetin sağlanması çalışmaları olarak görülmektedir. Böylece yeni iktidar ve yeni rejim, önceki düzenin yapı taşlarından olan bazı alanlarda bir farklılık göstermediğini ilk yıllarda ispatlama çabasına girecektir.

Bu durumlardan birisi de Atatürk'ün mirası ve onu koruma gayesi idi. Demokrat Parti diğer kesimlerin bu olayları bir sömürü aracı olarak kullanmasını engellemek niyetindeydi. Demokrat Parti'nin yöneticilerinin de farklı tonlarda da olsa Kemalist olduğunu iddia etmek marjinal sayılmazdı.⁵⁸

İnönü'nün, iktidara yönelik diğer bir saldırı sathı olan, ulusal güvenliğin eksik bırakıldığına yönelik eleştirilerine cevap olması adına ise Demokrat Parti Hükümeti bir güvenlik antlaşması elde edebilmek için Mart boyunca diplomatik girişimlerde bulunmuştur. İktidar bu dönemde ABD'yi, 1939 yılına ait olan Fransa-İngiltere-Türkiye Antlaşmasına katılmaya zorlamıştı. Bunun da etkisiyle ilerleyen aylarda Türkiye'nin NATO'ya alınması hızlanacak ve Ottawa Toplantısı'ndan bu yönde bir karar çıkacaktır.

İrticai tartışmaların alevlenmesi ve muhalefet ile olan çatışmanın artma ihtimaline karşı Menderes, ülke gündeminin huzur ve sükûnete dönmesi gerektiği konusunda bir kanıya sahip olacaktı. Böyle bir ortamda Menderes “*İyi bir çığıra girmiş bulunuyoruz. İki Partinin birbiri ile çarpışarak yaralanmasını isteyenleri beraberce hüsrana uğratalım*” diyecektir(Cumhuriyet,3.04.1951).

Bu motivasyon, aslında aynı cephede birçok aktöre karşı mücadele vermemenin ana gayesi üzerinden okunmalıydı. Menderes muhalefet ile çatışmaktan çekinmemekte sadece bunun zamanlamasını kendisi tayin etmek istemekteydi. Gerginliğin öncelik olarak görülmediği durumlarda bu aktörlere yönelik adımlar atılmamaktaydı. Buna rağmen ilişkiler

⁵⁸ Demokrat Parti'nin Kemalizm'ine göre, Atatürk serbest teşebbüsü öne koyan, kapitalist ve liberal bir sistem hayal etmişti. Ne var ki, dönemin zorunlulukları,1929 Buhranı, sermaye azlığı ve Sovyetlerle olan ilişkilerimiz üzerinden aldığımız yardımlar geçici bir mecburiyet olarak özel girişim faaliyetlerinin olgunlaşmasını zamana yaymıştı. Özel Sermaye olgunlaştıkça devletçi girişim ekonomik sahayı ona terkedecekti. Bu görüş Demokratlara moral açıdan da Atatürk'ü sahiplenme imkanı veriyor, devletçilik ve planlama komünist bir uygulama olarak kademeli şekilde küçümsenmeye başlıyordu.

ılımlı gibi gözükürken aniden iktidarın sert hücumları da görülecekti. Söz konusu duruma en büyük örnek, yakın bir zamanda CHP'nin malvarlığına saldırılar ile başlayacaktır.

Menderes'in ılımlılığa dair sözleri, CHP Meclis Grubu Başkanvekili Faik Ahmed Barutçu'ya göre gerçekleri yansıtmaktan uzaktı. Neredeyse 1 yıllık hükümette kanun ıslahatı yapılmamış, Basın Kanunu ile kaldırılan ağır maddeler, Ceza Kanunu ile tekrar ve farklı bir biçimde yürürlüğe konmuştu. Tüm bunlar düzeltilmeli, pahalılık kontrol altına alınmalıydı(T.B.M.M Tutanak Dergisi, 9 Dönem,2.Yasama Yılı,59.Birleşim,02.04.1951:76-81).

Yapılması gereken diğer şey vatandaşları birbirinden ayıran, tahrik edici havayı yok etmek olmalıydı(T.B.M.M Tutanak Dergisi, 9 Dönem,2.Yasama Yılı,59.Birleşim,02.04.1951:76-81). Ne var ki, bazı radikal milletvekilleri tansiyonu yüksek bir zamanda, siyasi havayı germekten geri durmuyordu. Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın verdiği kanun teklifi, askeri, mülki ve adli memurlar arasında geniş bir tasfiyeyi amaçlanmaktaydı. Bu teklifin Meclis İçişleri Komisyonunda görüşülmekte olduğu ortaya çıkmıştı(*Akşam*,07.05.1951). Hukuk Profesörü Sıddık Sami Onar'a göre böyle bir durum hukuk devleti kavramı ile kesinlikle bağdaşmazdı(*Akşam*,07.05.1951). Yaşanan hadise aslında rejimin tüm dinamiklerinin iktidarın anlayışı doğrultusunda yavaş yavaş test edilmesi ve tekrar dizayn edilmesi hedefiydi.

İktidarın 1.yılı münasabetiyle yapılan bir değerlendirme, hem Barutçu'nun Meclis'teki tenkidlerinde hem de basında ses getirmiş olmalıydı ki, 13 Mayıs'ta Demokrat Parti Müfettişi Hüsnü Yaman, anti demokratik kanunların kaldırılacağını söylemişti(*Akşam*,13.05.1951). Buna rağmen söz konusu hava ılımlı bir ortama yerini bırakmayacaktı. Mayıs ayı demokratik kanunlardan bahsetmek yerine iktidar için parti içi gerginliklerle geçecekti.

Adana Kongresinde Demokrat Parti Merkezi ciddi bir tepki ile karşılaşmıştı. Bu tepkinin nedeni İl Kongresinde Merkez'in istediği Ömer Başegmez Grubunu seçtirmek adına Demokrat Parti yerel örgütlerine büyük bir baskı yapılmıştı. Bu baskı il çevresinde partililerden büyük bir tepki toplayacak Demokrat Parti'den 7 milletvekili istifa edecektir(*Akşam*,30.05.1951).⁵⁹

Yaz ayları boyunca Demokrat Parti'nin meşgul olacağı konulardan birisi, basın üzerinde hâkimiyetin artırılmasına yönelikti. Daha önce liberal bir yasa ile herkesin takdirini toplayan Demokrat Parti bir yıl içinde keskin bir dönüş yapacak, kararnameler ile gazetelere

⁵⁹ İstifa eden milletvekilleri; Dr Cezmi Türk, Yusuf Ziya Eker, Remzi Oğuz Arık, Reşat Güçlü, Tevfik Güçlü, Arif Nihat Asya ve Selim Çerçe'dir. İstifa mektupları ise Demokrat Parti Yönetimini sert bir biçimde suçlamaktadır. Bu milletvekillerine göre Demokrat Parti, nizam tanımayan bir şahıs partisi haline gelmiştir(*Akşam*,31.05.1951).

dağıtılan ilanları kontrol altına alacaktı. Resmi İlanlar Kararnamesi ile hedeflenen şey basını finansal olarak kontrol altına alıp terbiye etmektir. Daha önceden bir kurum aracılığıyla gazetelere eşit oranda dağıtılan ilanlar artık hükümet eliyle dağıtılacaktı. Böylece muhalif basın cezalandırılabilir noktaya çekilmişti.

Toplumsal aktörlere karşı iktidarın güç artırımı devam ederken, diğer yandan rejimin mahfuz alanlarının korunduğu görüntüsü veriliyordu. Mayıs sonundan Temmuz sonuna kadar Demokrat Parti irticai faaliyetlere karşı kendini ispatlamak durumunda kalmıştı. İçel Kongresinde delegeler, kadın memurların işlerine son verilmesi, erkek öğrenciler ile kız öğrencilerin ayrı okuması gibi taleplerde bulunmuştu(*Akşam*,28.05.1951). Menderes'i müşkül bir durumda bırakacak bu hadiselerin en kuvvetlisi ise Tıcani Hareketi'nin ülkenin seküler temellerine yönelik eylemleri olarak görülmüştü.

26 Haziran'da Yenişehir Orduevi önünde ve 3 Temmuz'da Ankara Tıftık Cemiyeti Numune Çiftliği önündeki Atatürk heykellerine saldırı düzenlenmişti(*Akşam*, 27.06.1951 ve *Cumhuriyet*,04.07.1951). Hükümet bu konuda gereken adımları atacağını birden fazla kez dile getirdi. Nitekim bu örgüte 28 Haziran'dan itibaren ciddi bir darbe indirilmiş ve Temmuz boyunca örgütle iltisaklı birçok unsur tutuklanmıştı. İçişleri Bakanı 16 Temmuz'da Meclis'te yaptığı konuşmada bu örgütü kökünden yok edeceklerine dair tüm kesimlere güvence verdi(*Cumhuriyet*, 17.07.1951 ve T.B.M.M Tutanak Dergisi, 9.Dönem,2.Yasama Yılı,100.Birleşim,16.07.1951:176).

25 Temmuz itibarıyla da Meclis'ten Atatürk Kanunu olarak bilinen Atatürk Aleyhine Yönelik Suçlar Kanunu çıkacaktı. Bu krizin yatışmasından itibaren Demokrat Parti, diğer cephedeki savaşına odaklanacaktır. Aynı anda birçok cephede savaş vermek ve kendini ispatlamak yerine seçilen konu başlıkları üzerinden iktidar kendi gücünü kalem kalem tesis etme hedefi güdecekti.

Bu vesileyle, uzun süredir iktidarın ajandasında olan fakat hükümetin kendine yönelik güç konsolidasyonu ve rejim teminatı çalışmaları (irticai konular) nedeniyle odaklanamadığı bir konu gündeme gelecekti. Böylece, hükümet 1950 Aralık ayında konuşulan ve uzun zamandır müzakere ettiği Halkevleri'nin kapatılması ve CHP'nin Taşınmazlarına El Konulması tasarısını eylem planı yapıyordu.

24 Temmuz'da Demokrat Parti Meclis Grubu'nda tasarı hazırlanmıştı. Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş'a göre CHP'nin bin ikiyüz dolayında gayrimenkul vardı ve tasarı çoktan gecikmişti(DPMGMZ,24.07.1951).Oy birliğe ile kabul edilen tasarı CHP'nin sert tepkileri eşliğinde Meclis'e getirilecekti. Cumhuriyet CHP'nin ara seçimlere girmeme ihtimalinin belirlediğini yazarken, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Anayasa'nın, kanunların

ve hukuk prensiplerinin ayaklar altına alındığını beyan edecekti(Cumhuriyet ve Akşam, 26.07.1951).

Halkevleri Tasarısı Meclis'e getirildiğinde ise gerekçe, bu malların yüz milyonlarca lira olması ve devlet ait oldukları idi(Cumhuriyet,27.07.1951). CHP her hâlükârda ciddi bir protestoyu planlamaktaydı(Cumhuriyet,27.07.1951). Ne var ki, korkulan olmayacak CHP seçimlere girecekti. Protesto ise kınama ve kanun tasarısı görüşmeleri sırasında Meclis'i terk etmekten ibaret kalacaktı(Akşam,07.08.1951).⁶⁰

İnönü, Atatürk'e tevcih olunan mal gaspı iddiasının reddettiğini, böyle bir suç işlenmiş ise bunun hesabını vermeye hazır ve muktedir olduğunu söyleyecekti. Ona göre Türk Ocakları'nın partiye devri bu yapıların salahiyetleri ve yönetici rızası ile gerçekleşmişti(T.B.M.M Tutanak Dergisi,9.Dönem,2.Yasama Yılı,109.Birleşim, 06.08.1951).

Sonuç itibarıyla tasarı 8 Ağustos'ta iktidarın istediği şekilde, 362 vekilini oylarıyla kanunlaşacak ve Halkevleri bir tasfiyeye uğradığı gibi CHP'nin taşınmazlarına 1 ay içinde el konmaya başlanacaktı. Söz konusu hacizler 1953 yılında tekrar gündeme gelecek ve hükümet tarafından kademeli şekilde genişletilecektir.⁶²

CHP nezdinde ise protesto ve yerel seçim hazırlıkları bu noktada kaynaşmış bulunmaktaydı. 3 Ağustos'ta Parti'ye verdiği demeçte, İnönü “*bu bedahatler karşısında partimizin şerefi her türlü iftiranın üstündedir*” diyecektir(Erdemir,1965:51).İnönü'nün ifadesiyle “*müsadereye giden siyasi kudretlerin hepsi mahkemelerden kaçınmıştı*” (Erdemir,1965:584). CHP'ye göre ortada kanun dışı bir durum var ise mahkeme yolu açıktı, fakat hükümet bu yolu izlemiyordu.

İktidar bir cephede başlattığı saldırıyı o cephede sürekli yürütmek yerine ona ara vererek diğer cephelere dönmeyi, çatışmanın ve devlet yönetimin idamesi adına önemli görüyordu. Otoriter bir liderin sürekli aynı konuda angajmana tabi olması birçok faaliyetin ihmal edilmesi demek olduğundan bu durum sürdürülebilir değildi. Bunun yerine iktidar dışı aktörlere karşı dönemsel darbeler ile otoriterin inşası devam ederken, birçok konuya parça parça odaklanılabiliirdi. Bu strateji aynı zamanda diğer aktörler nezdinde hükümetin otorite inşası planlarını daha zor teşhis edilebilir kılmaktaydı.

Bu bakış açısı eşliğinde, Temmuz sonu itibarıyla hükümet hem icraat gereksinimleri sebebiyle hem de seçimlerdeki oy kaygısını gözeterek bir dizi reforma öncelik verecektir. 1

⁶⁰ Söz konusu yasaya verilen en büyük tepkiye Ulus Gazetesi'nden Peyami Safa örnek gösterilebilirdi. Ona göre bu yasa bir Terör Kanunu idi(Ulus, 26.07.1951).

⁶¹ Meclis'ten çekilmenin asıl nedeni ise CHP Meclis Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu'nun konuşması sırasında maruz kaldığı sözlü müdahalelerden kaynaklanmaktaydı(Akşam,7.08.1951).

⁶² CHP'nin mallarının Hazineye devrini öngören 5830 nolu kanun 9 büyük ildeki taşınmazlara odaklanmıştır. Diğer taşınmazları ile ilgili haciz ise 6195 nolu kanun ile 1954 Seçimleri öncesi tatbik edilecektir.

Ağustos'ta Yabancı Sermaye'yi Teşvik Kanunu kabul edilecek ve böylece enerji, maden, ulaştırma, turizm gibi alanlarda yabancı sermaye ülkeye davet edilecektir. Bu kanuna göre yabancı yatırımcı her yıl kazancının %10'luk dilimini kendi ülkesine transfer edebilecektir. İleride görüleceği üzere bu kanun istenen sonuçları yaratmayacak ve 1954 itibarıyla güncellenecektir.

Bir diğer vaat olan işçilere grev hakkı tasarısı komisyonlarda unutulsa da hükümet çalışan sınıflara şirin gözükmek adına 9 Ağustos'ta ücretli hafta sonu tatilini kabul edecektir(Şağan,2014).Bu adımı Denizcilik Bankası Kanunu takip edecektir. Ne var ki asıl önemli adımı, otoriter olmakla suçlanan Merkez İdare Kurulu atacak ve Ara Seçimlerde milletvekili adayı göstermeyerek, süreci İl Örgütlerine teslim edecektir(*Cumhuriyet*, 13.08.1951). Bu adım Demokrat Parti'nin yerelde itibarını zedeleyen gelişmeler sonrası "otoriter merkez" görüntüsünü yıkmak için bir taktiksel adım olarak görülebilirdi.

Ara Seçim çalışmalarına gidilen süreçte iktidarın muhalefete yönelik baskıyı artırma planını tekrar gündeme aldığı görülecektir (*Akşam*,19.08.1951). Bu baskı seçimler öncesi muhalefete dair imaj infazı fırsatı da doğuracaktır. Böylece, Ulus ve Zafer Gazetesi birbirine ağır şekilde saldıracaktır. Daha objektif olan Akşam Gazetesi ise hükümetin muhalefete yönelik gizli bir planının olup olmadığını sorgulayacaktır. (*Akşam*,26.08.1951).

Öyle ki, bu baskı ortamında Millet Partisi dahi ara seçimlere katılmama kararı alacak, Ahmet Oğuz, "iktidara yeter demenin vakti gelmiştir" diyecektir(*Akşam*,26.08.1951). Akşam Gazetesi Editoryali, Eylül başında oluşan toksik havayı değerlendirirken, "*Hürriyet'in 15 ayda bir adım ilerlemediği, tam tersine gerilediğini*" vurgulayacaktır(*Akşam*,7.09.1951).

Adeta bu bakış açısını doğrular şekilde, Bilecik'te seçimler öncesi bazı CHP'lilerin evleri aranacak, bu hadise Kasım Gülek tarafından sert bir dille kınanacaktır(*Cumhuriyet*,11.09.1951). İnönü'ye göre ise iktidarı doğru yolda yürütme görevi seçmenlerin iradesine kalmıştı. İktidar partizanca adımlar atıyor, radyoyu muhalefetin kullanmasını zorlaştıracak işlere giriyordu (Erdemir,1965:61).

Seçimlere bu gergin ortamda girilmesine rağmen süreç sakin işlemiş ve Demokrat Parti 15 ilde seçimleri kazanmıştı. CHP ise Sivas ve Sinop gibi illerde kazanmayı başarmıştı. Katılımın düşüklüğü basının gözünden kaçmamış ve %54,4 oranıyla iştirak edilen seçimler Cumhuriyet Gazetesi manşetine göre "*ilgisiz bir şekilde*" geçmişti(*Cumhuriyet*,21.09.1951).

Bu dönemdeki en önemli gelişme ise Türkiye'nin NATO'ya katılmasına dair protokolün imzalanmasıydı. Gerek muhalefet gerekse iktidar bu konuda olumluydu. İktidar ise bu rüzgârı arkasına alarak 3.Büyük Kongre'ye gidecekti.

3. Kongre, Demokrat Parti'nin iktidara geldikten sonra yaptığı ilk kongre olarak, tarihte önemli bir nokta teşkil etmektedir. Ne var ki, içerik itibarıyla kritik bir gelişmenin yaşanmadığını ifade etmek gerekir. Kongre eski icraatların ele alındığı, iktidara gelmek için nasıl bir mücadelenin verildiği, dış politika hakkında üyelere fikir verilen bir motivasyon toplantısı gibi gözükmemektedir. Buna rağmen Kongre, ilginç anlara tanıklık etmekten geri kalmamıştır. Demokrat Partili delegelerin CHP'ye benzemeyelim önerilerine karşı, Menderes CHP'ye kimsenin benzeyemeyeceğini hatta şu anki CHP'nin bile bundan uzak olduğunu ifade etmiştir (Albayrak,2004:226).

Parti programının güncellenmesi tartışmaları açıldığında ise, Başbakan, bir parti programının o kuruluşun kimliği olduğunu, karakterini taşıdığını dolayısıyla bunun üzerinde sürekli değişiklik yapmanın anlamsız olduğunu ifade etmiştir.

5 gün süren Kongre'de, parti merkez organlarına seçilen üyeler arasında da büyük bir değişiklik olmadığı not edilmelidir. Önceki Kongre'ye benzeyen bir ana davalar çalışması yapıp yapılmayacağı ise son iki gün içinde netleşmiştir. Önceki Ana Davalar raporları olarak bilinen Hürriyet Misakı, Milli Teminat Andı aynı şekliyle kabul edilirken, yeni ana davanın kalkınmak olduğu not edilmiştir. İçerik açısından ele alındığında Genel İdare Kurulu'na 6 yeni üyenin alındığı ve Kongre'nin Menderes'i kademeli olarak güçlendirdiği belirtilebilir(*Cumhuriyet*,23.10.1951).⁶³

Kongre'nin getirdiği belki de tek yenilik, milletvekillerinin vekillik görevi yanında parti örgütlerinde ek görevlere soyunmasının önüne geçilmesi yönünde verdiği karar olacaktır. Buna ilave olarak Parti Genel Kuruluna seçilenlerin Bakanlık'tan istifa etmesi gerektiği için Tekel Bakanı görevini terk edecektir.⁶⁴ Böylece parti içi kadroların etkinliği liderlik kliği hariç olmak üzere daha rahat kontrol edilebilir bir vaziyet alacaktır.

CHP 9. Büyük Kurultayı ise Kasım sonunda toplanacaktır. Muhalefetin en çok üzerinde durduğu husus, demokrasinin işlerliği ve milli güvenlik konularıdır. Adalet Bakanlığı'nın yeni iktidar görevi boyunca muhalefete açtığı dava sayısının 1406 olduğu göz önüne alınırsa, bu kaygıların yersiz olmadığı not edilebilir(*Ulus*,13.11.1951).

Kurultay'da, basının muhalefet için ne kadar önemli olduğu, adalet teminatının gerekliliği, radyonun iktidarın keyfi bir aygıtı olmadığı ve bunu her siyasi partinin özgürce kullanması gerektiği dile getirilecektir. İnönü, önceki senenin seçim tutanaklarını riske atan

⁶³ Meclis Grubu Başkanı olan Şevket İnçe'nin etkisinin, 1952'den itibaren kırılmasıyla, parti kurucularını dengeleyen tek etkili organ Meclis Grubu da zayıflayacaktır.

⁶⁴ Kongre sırasında yaşanan önemli bir gelişme ise *Ulus Gazetesi*'nin haberi üzerine ortaya çıkan skandal olmuştur. Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ait aracın plakasının değiştirilerek, İçişleri Bakanı Halil Özyörük'ün eşine tahsis edilmesi, ciddi bir problem yaratmıştır. Bu gelişme üzerine bakan hızlı bir şekilde istifa edecek ve yerine Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gelecektir. (*Ulus*,18.10.1951).

bir uygulama olarak milletvekili seçim tutanaklarının tasdikinin bir yıldan uzun sürmesinin demokrasiyle bağdaşmayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir(Erdemir,1965:78).

1952 yılı başında görece yatışmış olan atmosfer, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in İngiliz Yayın Organı British Broad Casting Company'ye verdiği mülakat üzerine artmıştır. İngiliz gazeteci ile söyleşide Gülek, ülkede hürriyet ortamının bulunmadığını, kendisinin sivil adli kurumlarda değil ordu mahkemesinde yargıldığını ve ülke iç politikasında işlerin huzurlu gitmediğini ifade etmiştir(Zafer,05.01.1952). Bu hadisenin çok büyümemesindeki etken ise BBC'nin yurt içi ile ilgili eleştirileri yayına vermemesi, sadece genel noktalara değinmesidir.⁶⁵

Bu dönemde, Meclis'e getirilen zam teklifleri muhalefeti tekrar harekete geçirecektir. Demir, tuz, gazyağı, petrol, pamuk, kömür, sigara ve demiryolu ulaşımı gibi kalemlerde fiyat artışı öngörülmesi muhalefetin güçlü bir argümanı olan hayat pahalılığı eleştirisini ön plana çıkarmaktaydı(Akşam,13.02.1952). Bu tip eleştirilere ise Maliye Bakanı, iktidarın hiçbir zaman vergi artışına gitmeyeceğine dair söz vermediğini ifade etmiştir(Akşam, 22.02.1952).

Şubat ayındaki bu huzursuz ortam, Arif Hikmet Pamukoğlu ve Abdurrahman Boyacıgiller gibi isimlerin Demokrat Parti'den istifa ederek Millet Partisi'ne geçmesiyle tırmanacaktır.⁶⁶ Söz konusu istifalar gölgesinde Mart ayı boyunca Demokrat Parti'de parti içi meseleler ve tartışmalar öne plana çıkmıştır. Daha sonra kurulacak olan Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin kilit ismi ve başkanı Ahmet Tahtakılıç'ın ifade ettiği üzere hükümet, bankaların ticaret imkânlarının ve tüm ekmek kapılarının %80'nini elinde tutmakta,900 kaymakam ve 89 valinin görev yerini değiştirerek,1200 hâkimi tayin etmiş bulunmaktaydı(Akşam,16.03.1952).

Kuşkusuz bu ifadeler, kaygı verici noktalar olarak göze batmaktaydı. İşte bu itham ve suçlamalar eşliğinde DP İzmir teşkilatındaki huzursuzluklar ve İstanbul İl teşkilatındaki iki hizip, Adnan Menderes'in parti içi sorunlara eğilmesini gerekli kılacaktı(Cumhuriyet, 11-21.03.1952).

Müşterek listeler hazırlayarak sorunları azaltmaya çalışan Menderes, Nisan ayından itibaren okları muhalefete çevirecekti. Bu taktik aslında Menderes'in sık sık tekrarladığı ve parti içi hadiseleri gündemden kopararak, partiler arası yeni bir gündem oluşturma siyasetinin

⁶⁵ Bu dönemde Demokrat Parti Meclis Grubu'nda, hükümetin plansız çalışması protestolara neden olacaktır(DPMGMZ,22.01.1952). Bu eleştirilere Samet Ağaoğlu'nun verdiği yanıt ise marjinaldir. Ağaoğlu'na göre eğer bir çalışma ve kalkınma planlaması yapılırsa bunu sonraki iktidar bozabilecektir. İfade edilmesi gerekir ki, felsefi olarak Demokrat Parti ve Menderes planlamaya karşı durmaktadır.Planlama, Demokrat Parti gözünde kavram olarak bürokrasi ile iç içe geçmiş prosedürler blokudur. Bu durum, Menderes nezdinde komünist bir yol haritasıyla eş anlamlıdır ve liberal serbest teşebbüs önüne set çekmektedir. Demokrat Parti planlamadan bahsettiğinde ise daha çok gündem maddesi ile eş anlamda kullanılmaktadır (Ahmad,2010:130-131).Adnan Menderes'in bu fikirleri 1954'ten sonra kademeli şekilde değişecek ve planlamanın gereğini kabul edecektir.

⁶⁶ Giresun Milletvekili Pamukoğlu'nun istifasında, Adnan Menderes için "Diktatör Namzedi" ifadesini kullanması, parti içi muhalif kanatın Menderes'e yönelttiği ithamlar ile örtüşmektedir(Akşam, 28.02.1952).

uzantısıydı. Belki de bu tercihinin etkisiyle 24 Mart'ta verdiği nutukla, Menderes; Anayasa'nın tadil edilmesi gerektiğini, memlekette işlerin iyi gittiğini, her gün bir tehlike varmış gibi hava yaratmak isteyenlerin bundan fayda göremeyeceğini ifade etmiştir(Zafer,24.03.1952).

Bu konuşmasında Menderes, muhalefete çatarak, muhalefetin umudu kendinde değil Demokrat Parti'nin zayıflığında aramasının, aslında muhalefetin ne kadar ümitsiz olduğunu gösterdiğini söylemiştir(Akşam,24.03.1952).⁶⁷

Takip eden aylar boyunca, Demokrat Parti ile CHP arasındaki ilişkiler karşılıklı suçlamalar eşliğinde ilginç bir noktaya evrilecektir. 13 Nisan'dan itibaren Şemsettin Günaltay, memurlar üzerinde baskı yapıldığı ve siyasi nüfus kullanıldığını iddia edecek ve ayrıca Menderes'in arzusuna karşı koyanların Demokrat Parti'den tasfiye edildiğini ifade edecektir(Akşam, 14.04.1952).

Diğer muhalefet partilerinin iktidar hakkındaki görüşleri farklı olmayacaktır. Millet Partisi Genel Başkanı Mustafa Kentli, ülkede vicdan hürriyetinin bulunmadığını söyleyirken, Osman Bölükbaşı; ABD'den gelen üçbin traktörün, iyi giden yağmurların ve Ziraat Bankası'nın çiftçiye verdiği kredinin yeni bir nizam olmadığını belirtecektir. Bölükbaşı'na göre, ülkede özgür bir ortam söz konusu değildir(Akşam 20.04.1952). Menderes ise bu iddiaları kanıtlayamayanların adı bir müfteriden ibaret olduğunu beyan edecektir(Cumhuriyet,14-22.04.1952).

Menderes'in iktidarı boyunca uyguladığı CHP'nin geçmişine saldırma taktiği havayı zehirleyen önemli bir aygıt olarak Nisan ayından itibaren tekrar yürürlüğe konmuştur. Bunun somut şekilde yansıması ise muhalefete daha fazla baskı olarak telakki edilebilir. Ulus Gazetesinde "*Vatandaş Gözü Kapalı Oy Verme*" başlığı ile çıkan haberinden ötürü Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması, 18 Nisan'da Meclis gündemine gelmiş ve 2 Mayıs itibarıyla, onaylanmıştır(Resmi Gazete, Karar Numarası:1798,02.05.1952).⁶⁸

Benzer gelişme ise finansal anlamda muhalefet partilerini yıpratmaya yönelik bir hamle olarak görülen, Cemiyetler Kanunu'ndaki değişikliktir. Tasarıya göre siyasi partilerin gayrimenkul edinmesi zorlaştırılmaktadır. Tüm partileri kapsayan bu adım, ilkesel olarak herkesi etkilese de tasarının fiili anlamda etkilediği kısım muhalefet olacaktır. Nitekim kısa

⁶⁷ Menderes bu konuşmayı yaptıktan bir gün sonra ise Köylü Partisi, siyasi hayata katılan yeni bir parti olarak evraklarını İçişleri Bakanlığına tevdi edecektir.

⁶⁸ Bu dönemde tartışılan hararetli bir konu ise Ceza Kanunu'nun 159.maddesinin değiştirilerek Bakanların manevi şahsına karşı eleştiri ve hakarete bulunana 1 yıldan 6 yıla kadar hapis cezası öngörülmesi tasarısıydı. Tasarının yeni hali bir bakanı, bayrak ve devlet gibi dokunulmaz bir cisim haline getiriyordu ki bu durum mukaddesat örneğiydi.Bu maddeden sonradan vazgeçilmesine rağmen, düşünülmüş olması dahi demokrasi ile bağdaşmayacak bir husustur.Bu durum dönemin avukatlarından Mehmet Ali Sebük'e göre bir diktatörlük tezahüründen farklı değildi ve muhalefeti yıldırma siyasetinin parçasıydı(Akşam,21.04.1952).

süre sonra CHP hakkında gayrimeşru servet ve emlak sahibi olduğu iddiaları tekrar gündeme gelecekti.

1952 yazında muhalefet ülke geneline seyahat kararı almış ve politik havayı vatandaşa anlatma gereği duymuştur. Bu çerçevede Kasım Gülek Ege'ye hareket ederken, İnönü'de Karadeniz'e 2 haftalık bir çalışma seyahati için gitmiştir. 13 Mayıs'ta Samsun'da ülkede bir huzursuzluk olduğunu bunun nedeninin ise idarenin partizan davranışları olduğunu ifade etmiştir(*Cumhuriyet*,14.05.1952). Ertesi gün Terme'de vatandaşlar arasında eşit muamele yapılması gerektiğini söyleyecektir(Erdemir, 1965:97). 15 Mayıs'ta Ordu'da; *“bir siyasi parti, iktidarı kaybetmeme korkusuna düşerse, o iktidarın temel zihniyetinde demokrasi aleyhtarlığı tabii olur”* diyecektir(Erdemir, 1965:99). 28 Mayıs'ta, İstanbul'daki basın toplantısında ise *“vazifesini ifaya muktedir bir basın varlığına vatandaşlar muhtaçtır”* diyecektir(Erdemir, 1965:115).

İnönü'ye göre partizan bir hükümet demokrasi için bir tehdit ve zehirdir (Albayrak,2004:244). Bu zulmün sahibi iktidardan arkadaşlarına gelecek bir kötülük, kendisini yok etmeden arkadaşlarına varamayacaktır.*“Şimdiye kadar görülmedik derecede siyasi bir küfürbazlık, gündemi işgal etmektedir ve bu durum kaygı vericidir”*(*Akşam*, 30.05.1952).⁶⁹ Tüm bu eleştiriler karşısında ise Menderes, Bursa ve Konya nutuklarında muhalefete çatacak ve gösterdikleri eserler önünde muhaliflerin susması icap ettiğini ifade edecektir(*Cumhuriyet*,22.05.1952).

Tartışmalı geçen Mayıs ayından sonra öne çıkan gündem maddesi, Demokrat Parti Meclis Grubu Başkanı Şevket İnçe'nin istifası olacaktır.⁷⁰ Ne var ki, bu hadise basın tarafından çok yeterli bir şekilde ele alınmamış daha çok devlet radyosunun kullanılması hadisesi, CHP'ye yönelik borçlandırma kanun tasarısı konuşulmuştur.

Şöyle ki, muhalefet uzun zamandan beri radyonun devlet malı olduğunu ve iktidar-muhalefet gözetmeksizin her kesimin özgürce konuşabildiği bir platform olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Demokrat Parti'nin yeni tezi ise devlet organlarını denetleme yetkisinin iktidarda olduğu ve radyonun içeriğinin parti politikalarından uzaklaştırılması gerektiği noktasıdır(Ahmad,2010:56).

Bu husus, başka bir kriz unsuru ile desteklenecektir.¹⁰⁰ Demokrat Parti Milletvekili'nin CHP'yi 50 milyon lira daha borçlandıracak şekilde kanun teklifi vereceği

⁶⁹ Bu tip konuşmalar sürerken basında hatta ılımlı gazetelerde dahi, Şemsettin Günaltay ve Cavit Oral gibi isimlerle İnönü'nün arasının açık olduğu, partide reform istekleri olduğu yazılacaktır(*Akşam*,17-21.05.1952).

⁷⁰ Mayıs ayında gündemi meşgul eden diğer konular arasında, önceki ay kuruluş dilekçesini veren Köylü Partisi'nin siyasi hayata katılması gösterilebilir. Diğer önemli bir olay ise işçi ve çalışan grupların hakları ile ilgilidir. Grev Hakkı konusunda muğlak bir şekilde pozitif görüntü sergileyen Demokrat Parti bu konuyu görüşmesine rağmen yasal bir adım atmayacaktır. Daha sonraki dönemde İstanbul ve İzmir'de gerçekleşen tekstil ve temizlik işçileri grevi ise iktidar tarafından tedirgin edici bulunmuştur.

haberleri 5 ile 8 Haziran arası gazetelerde yer almıştır(*Akşam,Ulus, Zafer*; 5-8.06.1952). Hiçbir partinin bu miktarı ödeme olasılığı olmadığı için tasarı açık bir şekilde CHP'nin tasfiyesi olarak görülmüştür. Öyle ki, bu günlerde çıkan gazete başlıklarında CHP'nin kapatılıp yerine Cumhuriyet Partisi adında bir parti kurulacağı, iktidarın amacının CHP'yi yok etmek olduğu ifade edilmiştir(*Akşam,Ulus, Zafer*; 5-8.06.1952).

Aslında bu hava muhalefeti konsolide eden bir bakış açısına fırsat vermiş olacak ki, bu tarihten itibaren Millet Partisi Başkanı Enis Akaygen ve Köylü Partisi Başkanı Remzi Oğuz Arık tek bir muhalefet cephesi fikrine sıcak bakmaya başlayacaktır(*Akşam* 8,18,22.06.1952).⁷¹

Bu puslu hava içinde Demokrat Parti Meclis Grubu Başkanlığı'ndan istifa eden Şevket İnçe'nin, Menderes'e yazdığı mektubun basına sızması ise muhalefet üzerindeki baskıyı bir nebze olsun hafifletmiştir. İstifa mektubunda Menderes'i sert bir biçimde eleştiren İnçe, Menderes'in içtimalara gitmediğini, kanun tekliflerinin DP Grubunun haberi olmadan geri çevrildiğini ifade etmiştir. İnçe'ye göre ara seçimlerin geri bırakılması da Anayasa'ya engel teşkil etmekteydi(DPMGMZ, 12.06.1952 ve *Akşam*, 15.06.1952).

Görüldüğü üzere Menderes, birkaç cephede otorite inşası savaşı veriyor ve kendi arzuladığı sistemi, iktidarının gücünü sürekli artıracak şekilde dizayn ediyordu. Bu inşa süreci, sadece muhalefete karşı bir savaş değil, kendi partisinin ve hükümetinin çeşitli kollarına karşı da yürüyordu. Bu savaş, yargı ve basını da kapsıyor, tüm devlet dinamikleri üzerinde ilerliyordu. Menderes söz konusu savaşı çeşitli aktörlere karşı kademe kademe yürütüyor, kavgaya ve saldırının zamanını kendisi seçmeye çalışıyordu. Daha da önemlisi, kavgaları birbirinden ayırarak zamana yayıyordu. Bu durum demokrasi ihtimalinin de güç kaybetmesi demekti.

Bu dönemde İnçe'nin istifası kuşkusuz, Meclis Parti Grubu'nun özerkliğine darbe vuracak ve Menderes'i güçlendirecekti (Ahmad,2010: 93).Yaz boyunca gazetelerde iktidarın muhalefetsiz bir demokrasi istediği, döviz açığının 367milyon tl olduğu gibi haberler yapılmıştır (*Akşam*,31.07.1952 ve 27.08.1952).

Bu haberlere ek olarak, Demokrat Parti'nin yerel kongrelerinde de iktidarı basın karşısında zora sokacak haberler görülecektir. Demokrat Parti Çorum İl Kongresinde kadın memurların işten çıkarılması, ilk ve ortaokullarda Kuran okutulması, mahkemelerde Kuran üzerine el basılarak yemin edilmesi, gazetelerde mayolu kadın resimlerinin yasaklanması,

⁷¹ Bu kanunun tasarı aşamasında olmadığı, henüz Maliye Komisyonu önünde olduğu ve CHP'nin zimmetinde 5 milyon tl haksız bir miktarın olduğu ifade edilmiştir. Bu oranın doğuş sebebi ise Hazine, belediye, özel idare ve iktisadi devlet teşekküllerinden kullanılmak üzere Halkevlerine aktarılan miktarların Halk Partisi kasasında kaldığı iddiasından doğmaktadır. Kendisini savunmak zorunda bırakılan CHP, parti müfettişlerine bu iddiaları inceletmiştir. CHP'nin Hazineye böyle bir borcu olmadığı, teorik olarak Maliye müfettişlerinin tezleri kabul edilse bile ortadaki borcun 267 bin lira olabileceği vurgulanmıştır(*Akşam*,13.06.1952 ve 22.06.1952).

dans ve balonun imansızlık olduğu için yasak edilmesi, güzellik kraliçeliği yarışmalarının iptal edilmesi gibi talepler kaleme alınmıştır(Akşam, 15.09.1952).

Bu taleplerin devamı ise Ankara Demokrat Parti Kongresi'nde gün yüzüne çıkacaktır. Buradaki taleplerde, Ziraat Bankası kredilerinin partili heyetlerce tayin edilmesi, Kaymakamların Demokrat Parti Merkezince onaylanması gibi partizan noktaların altını çizmekteydi. Ayrıca kongrede kavga çıktığı ve başkanın kongreyi tatil ettiği basına yansımıştı(Ulus,18.09.1952).

Bu huzursuzlukların ülkede yarattığı etki, muhalefet tarafından sürekli dile getirilmekteydi. Bu motivasyonla, Eylül sonu itibarıyla İnönü Ege Gezisine çıkmayı öngörmüştü. Kırklareli, Edirne, Uzunköprü, Keşan gibi yerlerde sık sık konuşma yapan İnönü nazarında *“demokratik rejimlerde hür vatandaşlar siyasi partiler içinde fikir ve tenkidlerini söyleyecek ve münakaşalardan dolayı vatandaş arasında soğukluk olmaması gerektiği”* ifade edilmiştir (Erdemir,1965:130).

Bursa'da ise İnönü; *“ülkeyi partizan yönetimden uzaklaştırmak gerektiği, problemin ucunun partizanlık olduğu.. Mahkemede adalet kararı verecek yargıcı, nüfuslu bir parti başkanının göz ucuyla kontrol altında tuttuğunu düşünmenin insanın tüylerini ürperteceğini”* ifade edecektir(Erdemir,1965:135). İnönü'nün 28 Eylül'de, Kestel'de sarf ettiği sözler önemlidir. *“Hem demokrasi ile yaşayacağım hem de iktidardan gitmeyeceğim. Dünyada böyle bir tılsım henüz keşfedilmemiştir. Demokrasi'de gününü dolduran gidecektir”*(Erdemir,1965:139). Gemlik'te aynı gün söylediği *“biz geçmiş hatalar üzerinde yalnız istifade bakımından ısrar ederiz, onları bir intikam vasıtası olarak asla görmeyiz. Bizim için esas, memleketin salim bir idareye kavuşmasıdır.”* sözleri de, yaşanan hadiselerle ışık tutmaktadır(Erdemir,1965:140).

İnönü; 5 Ekim'de İzmir'de yaptığı konuşma ile eleştiri dozunu artıracak ve *“Vatandaş haklarını iptal etmenin zulüm olduğunu,zulüm yoluna sapan güç sahiplerinin kendini kanun dışına sarmış olduğunu.., bir muhalif gazete olan Kudret Gazetesinin baskı ile kapatıldığını..,siyasi emniyetlerine kast edilmesini kabul etmeyeceklerini..,iktidarın muhalefet aleyhine din propagandası yapmasının kabul edilemez olduğunu”⁷² ve bir an evvel aklın vicdanın gösterdiği yolda ilerlemek gerektiğini”* dile getirecektir(Erdemir,1965:142-144). Menderes ise bu tip yurt gezilerinin amacının ne olduğunu soruyordu(Ahmad,2010:58). Ona göre, muhalefet ne istediğine karar vermeliydi(Ulus, 05.10.1952).

Yükselen gerginlik, olayları kısa sürede fiziki olarak tırmandıracaktı. İnönü, 7 Ekim'de Manisa'da kalabalığa hitap ederken bazı Demokrat Partililer, CHP binasını taşılayacak ve iki taraf arasında kavga çıkacaktır. Emniyet unsurlarının olayları bastırmada

⁷² Bu arada Samsun'da yerel bir gazetede Atatürk aleyhine ağır sözler sarf eden Demokrat Parti Milletvekili Fehmi Ustaoglu yüzünden tansiyon yükselecekti. Bu şahıs kısa bir süre sonra partiden ihraç edilecekti.

oldukça geç kalması ve etkili bir şekilde hareket etmemesi, CHP kanadı tarafından ağır şekilde eleştirilecektir(Erer,1966;Ulus,8.10.1952).

Yükselen tansiyon kendisini Balıkesir’de de hissettirecek, çıkan olaylar üzerine İnönü vali tarafından bilgilendirilip, şehre girmemesi tavsiye edilecektir. İki taraf arasında gerginlik yaratmamak adına İnönü, Balıkesir şehir merkezine girmekten vazgeçecektir (Eroğul,1998:126,Albayrak, 2004:246-247). Ankara Ajansı’na verdiği demeçte İnönü: “*Birkaç günden beri uğradığımız tecavüzler Balıkesir’de azami haddini buldu. Toplanma ve konuşma fiilen imkânsız hale geldi. Hükümetten hakkımız olan kanuni himayeyi göremedik ve bu şartlar altında seyahatimi şimdilik kestim*” diyecektir(Erdemir,1965:151).

Olayların bu noktaya evrilmesi üzerine CHP parti olarak ta bir demeç vermiş ve hükümeti kanun dışı davranmakla suçlamıştır(Ulus,12.10. 1952). İnönü, Meclis açılınca da bu olayların arkasını bırakmayacak ve soru önergesi verecektir(Albayrak 2004:247).

Siyasi havanın oldukça kırılgan olduğunu fark eden Menderes, kavgayı yönetilebilir kılmak ve zamana yaymak adına Ankara Teşkilatında “*muhalefete el uzatırken*” radikal bir militan, Malatya’da, Gazeteci Ahmet Emin Yalman’a suikast düzenleyecekti.

Bu hadise aslında hükümet ile muhalefet arasındaki dinamiklerin normalleşmesi gerektiğini gösteren önemli bir sinyal olacaktı. Belki de bu yüzden, Fehmi Ustaoglu gibi radikal isimler Demokrat Parti’den tamamen ihraç edilmiş, Said-i Nursi’ye dava açılmış ve Isparta teşkilatında Demokrat Parti temizliğe gitme gereği duymuştu. Menderes kendi kavgasında, çatışmanın boyutunu her daim yönetmek istemiş ve süreci kendi dinamiklerinden ayırarak kontrolü kaybetmesine neden olacak hızlandırıcı faktörleri kabul edilmez bulmuştur. Bu motivasyon eşliğinde, Menderes, kontrolü altında tutamayacağına inandığı radikal aktörleri kamu sahnesinden uzaklaştırma gereği duymuştur.

Şakşakçılık ile tetikçilik arasındaki farkı iyi bilen Menderes, Malatya suikastine gereken sert tepkiyi verecekti. Başbakan, hızlı bir şekilde Malatya’ya hareket etmiş ve halka hitap ederek, suikast olayı hakkında üzüntülerini bildirmiştir. CHP teşkilatını da ziyaret eden Menderes, hükümetin bir partizan idare yaratmadığını ve halkın kimi isterse onu iktidara getirebileceğini belirtecektir(Akşam, 23.11.1952).

1952 sonunda yaşanan bu gelişmeler, en azından belirli bir müddet, iktidar ile muhalefet arasında sentetik bir yumuşamaya neden olacak, taraflar 1953 sonuna kadar gerginliğin kontrol edildiği bir ortamda siyaset yapmaya devam edecektir.⁷³ 1952 sonunda sağlanan bu ateşkes, 1953 Ekim ayına kadar inişli ve çıkışlı bir seyir gösterecektir.

⁷³ 1952 Mart’ta Anayasanın güncel dili hakkında rahatsızlık duyan Demokrat Parti, Fuad Köprülü aracılığıyla dilin eski haline dönmesi kampanyası başlatacak ve bu çabalar meyve verecektir. 24 Aralık 1952’de Anayasa’nın eski dili olan 1924 Türkçesine dönmesi, Teşkilatı Esasi’ye geri dönüş olarak algılanmıştır. Yasadaki birçok

İnönü'nün bu dönemde yaptığı ve partiler arası ilişkileri ele alan açıklaması bunu doğrulayacak niteliktedir. İlişkiler hakkında ihtiyatlı bir iyimserliğe vurgu yapan İnönü, eleştiri tonunu ise oldukça hafif bir tavsiye boyutunda tutacaktır.(Erdemir,1965:168). İnönü'ye göre iktidar partisinin muhalefet ve inkılaplar hakkındaki güncel açıklamaları, memnuniyet verecek boyuttadır (Erdemir,1965:168). CHP Genel Başkanı'na göre memleketi geri götürmek isteyen siyasi irticacı ve istismarcılara karşı tüm hükümetlerin azimle mücadele etmesi gerekecektir. Bu süreç, tüm muhalefet unsurları ve vatandaşlar tarafından desteklenmelidir.

Basın'ın bu dönemdeki demeçleri, iktidar ve muhalefetin lider kadrosu arasında irtica konusu üzerinden bir yakınlaşmayı not etmiştir. İki tarafın da bu tip unsurların bertaraf edilmesi yönündeki mutabakatı bir iletişim kanalı olarak görülmüştür. İnönü bu yakınlaşmayı yapılması gereken reformları tatlı bir dille anlatmak için fırsat olarak görmüş ve hâkim teminatı ve hukukun bağımsızlığı gibi konuları tekrar dile getirmiştir(*Ulus*, 23.01. 1953).⁷⁴

Partiler arası ilişkiler iyi giderken Menderes, kavganın konumunu ve aktörünü tekrar değiştirerek, parti ve iktidar içi güç artırımı faaliyetlerine odaklanmıştır. Farklı cephelerde aynı anda savaşmanın maliyetini iyi bilen başbakan, bir cephede sağlanan ateşkesi diğer cephede güç artırma kavgası için fırsat olarak görmüştür. Şevket İnçe'nin istifasıyla gücünü önemli ölçüde artıran Menderes, parti içi otoritesini, retoriğe de yansıtmaya başlamıştır(*Cumhuriyet*, 8.02.1953). Parti'nin şahısların istediği zaman girip, istediği zaman uğramadığı bir yer olmayacağını ifade eden başbakan, yerel grupların gücünü de aşındıracaktır(Ahmad,2010:94).

Seyhan İdare Kurulu'nun kaldırılması yahut Isparta Milletvekili Sait Bilgiç'in Haysiyet Divanı'na sevk edilmesi bunun çarpıcı bir örneğidir. Başbakan, partiler arası yakınlaşmayı ve irtica olgusunu kendi kanun teklifleri için de uygun bir dinamik olarak görmüş olacak ki kısa bir süre içinde Vicdan Hürriyetini Koruma Kanunu gibi mevzuat çalışmaları gündeme gelecektir.

Pozitif bir hava, milletvekillerinin yanlış olduğunu bildikleri şeyleri söylemekten geri durmalarını engellemiştir. Bunun tipik bir örneği CHP'li Ferit Melen'dir. Bürokrasi ilişkilerinin gücüyle Melen'nin bir skandalı ifşa etmesi, Demokrat Parti'ye bir saldırı başlangıcı olarak gösterilecektir. Maliye Bakanı'nın, akrabalarına kamu bankasından kredi

modern Türkçe kelime bu vesileyle eski halini alacaktır. Tutanak Defterleri adının Zabıt Ceridesi olarak değiştirilmesi, kanun tasarısı yerine layihası denmesi bunun bir yansımasıdır. Bir diğer gelişme ise CHP iktidarının son yıllarında zaten içeriği değiştirilerek fonksiyonunu kaybeden Köy Enstitüleri ile ilgilidir. 1952 itibarıyla bu kurumlar, Köy Öğretmen Okullarına dönüşerek asıl mahiyetinden tamamen uzaklaşacaktır. 1954 yılına gelindiğinde ise tamamen kapatılacaktır.

⁷⁴ Bu yakınlaşma sembolik adımlara da vesile olacaktır. Örnek olarak radyoda iktidar diğer partilerin karalanmaması gerektiği konusunu kısa süreliğine kabul edecek ve Meclis İç Tüzüğünde CHP'nin değişiklik isteklerini kabul edecektir(Albayrak,2004:248).

verdirdiği iddiası, Polatkan tarafından güçlü bir şekilde inkâr edilememiştir. Fakat küçük düşen kişinin, önde gelen bir Demokrat Partili olması, hibrid bir rejimde, bu ithamların partizanca ve tüzel kişiliğe karşı bir saldırı olarak görülmesine neden olacaktır(*Ulus*, 10-12.04.1953). Ne yazık ki, bu atışmalar iyi giden ilişkileri bozan sürecin başlangıcı olacaktır.⁷⁵

Haziran ayında toplanan CHP 10. Kurultay'ı, İsmet İnönü'nün itidal gerektiren ortama katkı sunmasına fırsat vermiştir. CHP Genel Başkanı'na göre yurt içi siyaset hususunda iktidar ile ilkesel bir farklılık olmadığını fakat partici uygulamalara son verilmesi gerektiği ifade edilmiştir(*Ulus* 23.06. 1953).

İnönü'ye göre iktidar ile muhalefetin birbirinin hayatına kastetmesinin imkânsız olduğu fikri ülkede yerleştiği an en problemli safha çözülecektir(Erdemir,1965:187). Menderes ise Manisa'da CHP'nin iktisadi varlığını eleştirmiş ve partinin servetinin Merkez Bankasından bile fazla olduğunu ifade etmiştir. Ne var ki bu çatışma, Ekim sonuna kadar ciddi bir krize neden olmamıştır.

Bu arada yaşanan önemli bir gelişme, siyasi dinamikleri oldukça güçlü bir şekilde etkileyecektir. Bu hadise ise Millet Partisi'nin kapatılmasıdır. Millet Partisi bilindiği gibi Demokrat Parti'nin içinden çıkan bir ekol olarak, onun daha muhafazakâr ve daha sert politika yapan bir versiyonu olarak görülmektedir. Kurucuları çoğunlukla Demokrat Partili olan Enis Akaygen, Kenan Öner, Mustafa Kentli ve Osman Bölükbaşı gibi isimlerdir. Ayrıca Sadık Aldoğan, Fevzi Çakmak, Nuri Köni gibi kimseler bu partiye katkı sağlamıştır (Çiftçi,2019;Albayrak,2004:232).

Millet Partisi tüzük ve kuruluş prensipleri itibarıyla milliyetçi, muhafazakâr ve ekonomi alanında liberalizmi savunan; adalet, hakkaniyet prensiplerini önemseyen fakat siyaset açısından daha koyu ve radikalizme kayacak derecede tutucu denebilecek kesimleri kucaklamaya çalışan bir parti görüntüsü çizmiştir. Parti programı ise din, aile, manevi değerler gibi kavramlara sıkı şekilde atıf yapmaktadır(MPPT,1948).

1950 seçimlerinde, her iki tarafı da eleştiren parti, protest kimliğini oya dönüştürememiştir. Sadece Kırşehir'den Meclis'e milletvekili sokabilen parti, ülke genelinde 238bin oy almıştır. Demokrat Parti iktidarında, Millet Partisi eleştirilerin dozunu artırmış ve çatışmacı, hesap soran, provokasyonu teşvik eden, profesyonel siyasetten uzak hatta fevri bir portre çizmiştir. İktidara geldiklerinde dini tüm engelleri kaldıracakları gibi açıklamalar,

⁷⁵ Mart boyunca CHP'nin anti demokratik bulduğu kanunların değiştirilmesini talep etmesi, Seçim Yasası ve Anayasa hakkında demokrasiyi güçlendiren adımların atılmasını talep etmesi, aslında yadırganacak bir durum değildir(*Ulus*, 31.03.1953). Bir muhalefetin temel görevi olarak bu eksikleri sürekli dile getiren CHP, iktidar çevrelerince sıklıkla samimi bulunmuyor ve sadece muhalefet yapmış olmak için bunları gündeme getirdiği düşünülüyordu. Demokrat Parti iktidarı boyunca muhalefetin bitmeyen memnuniyetsizliğinden ve yıllar boyunca karamsar tablo çizmesinden, şikâyetçi olunacaktır. Bu ikilem; daha sonraki yıllarda Türk siyasi hayatının değişmez bir unsuru olarak iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri zehirleyecektir.

hamaset unsurunu siyasete entegre etme gayreti olarak tüm kesimleri rahatsız etmiştir(Ahmad,2010:83).Öyle ki; Atatürk'ün kabrine, Millet Partisi Kongresi öncesi çelenk konulmaması talebi üzerine Parti Başkanı Hikmet Bayur kongreden hızla ayrılacaktır(Ahmad,2010:97).

Başbakan Menderes'te Bölükbaşı'nın rejimi test eden reaksiyonlarından oldukça rahatsızdır. Menderes'e göre Osman Bölükbaşı kin ve ihtiras içinde hiç durmadan çalışmaktaydı(Zafer, 10.05.1951, Albayrak,2004:234). Millet Partisi'nin kapatılmasına neden olacak bu radikal tutumlar eşliğinde, partinin 5.Büyük Kongresinde radikal kanattan rahatsızlık duyan ılımlı kesimler istifa edecektir. Genel Başkan Hikmet Bayur ve 40 kişiyi aşan destekçisi istifa eden gruptadır. Parti'nin Atatürk devrimleri aleyhtarı tutum benimsemesi ise Genel Başkan'ın istifa gerekçesi olacaktır(Ulus, 5.07.1953).

Parti içinde önemli bir görev sahibi olan Ankara İl başkanı Hüseyin Orak'a göre partinin halka açıklanmayan emelleri olduğu ve hükümet olduklarında devrim kanunlarının tamamen bertaraf edilmek istendiğini not etmiştir. (DPMGMZ 14.07.1953 ve Albayrak,2004:234). Bu gelişmeleri ihbar sayan Başsavcılık, Bölükbaşı gibi isimlerin savunmasını istemiş, partiye soruşturma açılarak, tüm binaları aranmış ve 3 gün içinde parti merkezi, mahkeme kararı ile 'soruşturmanın sağlıklı yürümesi adına' kapatılmıştır.⁷⁶

Demokrat Parti Meclis Grubu'nda bu konu hararetli bir biçimde görüşülmüştür. Aydın Milletvekili, İçişleri Vekili Ethem Menderes, Millet Partisi'nin öteden beri zararlı ve rejime kast edecek faaliyetler yürüttüğünü, son kongre toplantısında buna dair bariz delillerin açığa çıkmasının önemli bir vesika olduğunu söyleyecektir (DPMGMZ, 7.07. 1953).Adalet Bakanı Osman Çiçekdağ ise var olan hadisenin Cemiyetler Kanunu 33 ve 34.maddeyi açık şekilde ihlal ettiğini, memleketteki müesses içtimai hukuk nizamını ortadan kaldırmak isteyen ve dini motivasyon ile donanmış bir yapı olduğunu ifade edecektir(DPMGMZ, 07.07. 1953:12-13).

Öyle ki; Çiçekdağ bu konuşmasında Demokrat Parti İstanbul teşkilatındaki bazı unsurların, 1952 yılında aynı motivasyon içinde olduğu için tasfiye edildiğini not edecektir. Adnan Menderes ise kapalı yapılan oturumda bazı eleştirileri cevaplayarak, Millet Partisi konusunun yargıya intikal etmesinin parti grubunca ele alınmayacağı manasına gelemeyeceğini söylemektedir(DPMGMZ, 07.07. 1953:17). Menderes'e göre Millet Partisi parti kılıfına bürünmüş, kin ve nefretten ibaret bir yapıydı(DPMGMZ, 07.07. 1953:21).

Cumhuriyet Gazetesi ertesi gün attığı başlıkla Millet Partisi'nin kapatılmasını ele alacak ve istifa eden Millet Partisi Başkanı Bayur'un kararın doğruluğu hakkındaki beyanatını verecektir(Cumhuriyet, 9.07.1953). 14 Temmuz'da, Demokrat Parti Meclis Grubu

⁷⁶ Millet Partisi 27 Ocak 1954'te temelli şekilde kapatılacaktır.

toplantısında konu tekrar gündeme geldiğinde ise Menderes, Millet Partisi'nin siyasi hayatına iftira ile başladığını, doğuşlarında kötü mayaya olduğunu, küfür, iftira ve yalanın Millet Partisi'nin günlük silahı olduğunu söylecektir(DPMGMZ,14.07.1953:72-76).

CHP, ilkesel olarak süreci desteklemesine rağmen, bir siyasi partinin bir gecede bu kadar rahat bir şekilde kapatılmasından korkarak, kendisine de aynısının yapılabileceğini düşünmüştür. Bir yanda devrimlere ve Cumhuriyet'e açık şekilde cephe aldığı iddiasıyla kapatılan bir partiyi savunmanın güçlüğü, diğer yanda parti kapatmayı destekleyerek muhalefeti ve demokratik ilkeleri zayıflatma ihtimaline karşı, sessiz kalmamak çekincesiyle muğlak bir tutum sergilemiştir. 15 Temmuz 1953'de Cumhuriyet Gazetesi CHP'nin tebliğini analiz etmiş, yargının icraatının tenkid değil inkılapların muhafazası nedeniyle ince bir şekilde ele alındığını açıklamıştır.

CHP bu konuda iktidarı eleştirmekten uzak bir tutum takınmasına rağmen, usul olarak ihtiyati tedbir kararı üzerinden bir partinin kapatılması durumuna dikkat çekmiştir(Albayrak,2004:236). 16 Temmuz'da toplanan Demokrat Parti Meclis Grubu ise CHP'nin kendisini tam manasıyla desteklememesinin aslında CHP'nin bu konuda düşünüldüğü kadar vatansever olmadığı manasına gelecek bir tartışma içine girmiştir. Menderes yaptığı konuşmada açıkça CHP'den beklediği desteği alamadığı için hayal kırıklığına uğradığını ifade edecektir(DPMGMZ,16.07.1953:46-49).

Görüldüğü üzere CHP, esas itibarıyla kapatılmaya karşı durmamış, usul açısından itiraz etmiştir. Demokrat Parti ise istediği desteği böyle hassas bir konuda bulamadığı için CHP'yi eleştirmiştir. Cumhuriyet Gazetesi bu durumun iki parti arasındaki ilişkileri bozduğunu yazmıştır(*Cumhuriyet*, 17.07.1953).

Söz konusu durum, aslında hibrid rejimlerin sık tatbik ettiği bir gerçekliğe işaret etmiştir. Bu rejimlerde siyaset, iktidar ve muhalefeti temsil eden iki parti arasında ilişkiler üzerinden gelişmekte ve sistem diğer partileri siyaset yapımından uzaklaştırmaya yahut marjinalleştirmeye gayret etmektedir. Bu durum, hem muhalefetin kontrol edilebilmesi ihtimalini artırmakta hem de iktidar ile felsefe olarak aynı tabana hitap eden bir partinin kapatılmasını sağlayarak, oyları tekrar iktidar partisine yönlendiren bir siyasi inşaya kapı aralamaktadır.

Bu hava içinde hükümet, daha sonra adı Milli Selamet Kanunları olarak anılacak bazı paket kanunları da yürürlüğe koyacaktır. Bu kanunların içinde, üniversitedeki profesörlerin siyasi partilerde görev almamasını tasarlayan, Ceza Kanununda değişiklik öngören ve basın hareket etmesini zorlaştıran Vicdan ve Toplanma Hürriyetini Koruma Kanunu gibi unsurlar bulunmaktaydı.

Söz konusu adımlar, aslında iktidarın otorite tesisi çabalarının kuşatıcı bir hal alarak, toplumsal aktörlere ve kurumsal dinamiklere doğru genişleme arzusu olarak görülebilirdi. Öğretim Üyeleri ve akademik kadroların öteden beri CHP'ye daha yatkın olduğu düşünüldüğünden, iktidar bu kanunla, CHP'yi besleyen entelektüel aygıtları siyasetten uzaklaştırmak istemişti(*Cumhuriyet*, 23.07.1953).

Ceza Kanunu'nda ise 159-161 nolu fıkralarının güncellenmesi ile savcılara, bakanlık onayını takiben resen hareket hakkı tanınırken, idarenin eleştirisi cezai koşullara bağlanmaktaydı. Bu durum basının görevini oldukça zorlaştırmaktaydı. Çünkü herhangi bir eleştiri isnadı ile soruşturmanın önü açılıyordu.

Vicdan ve Toplanma Hürriyetini Koruma Kanunu ise görünüşte daha çok irticai faaliyetleri engelleme amacıyla çıkmıştı. Ne var ki, bu durum, toplumsal protestoyu kriminal bir eyleme dönüştürüyordu. İktidara göre kanunun görünen yüzü, dinin politik gayeler elinde bir aygıtı dönüşmemesi idi. Kasım Gülek, bu paket kanunları içerik itibarıyla CHP'nin antidemokratik bulduğunu bildirecekti(*Cumhuriyet*, 26.07.1953).

Buna rağmen iktidar ile CHP arasında bu aşamada keskin bir kopuş henüz yaşanmamıştır.1 Ağustos'taki İzmir gezisinde Başbakan, CHP ofisini ziyaret etmişti. Aynı Başbakan, parti toplantılarında konuşurken ise CHP'ye daha eleştirel yaklaşıyordu. Bu durum, CHP'nin rahatsız olduğu bir husustu. Kasım Gülek bu yüzden iktidar sandalyesinde oturanların devlet adamı gibi konuşmaya alışamadıklarından yakınacaktı (*Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1953).

Ekim ayından itibaren Menderes'in CHP'ye karşı tutumu sertleşecektir. Bunda yaklaşan Genel Seçimler'in, Uşak'ta yapılacak olan İl Genel Seçimlerinin ve provokatif partizan aktörlerin etkisi olacaktır. CHP'nin yaz sonunda çıkan kanunlara karşı söyleminin, Zafer Gazetesince ağır şekilde lanetlenmesi, gerginliğin önemli açılış salvoları olarak görülebilirdi(*Cumhuriyet*, 16.10.1953).

Böylece, iktidar kanatının ifade ettiği üzere yasa çerçevesinde muhalefete karşı tedbirler alınması gerektiği basına yansıtacaktır. 25 Ekim'de Menderes, muhalefetin yapacağı yıkıcı faaliyetlere karşı tedbir alınacağını açıklarken, bu tedbirlerin ne olduğunu, yıkıcı faaliyetlerin ne olduğunu açıklamaktan uzak durarak ülkede siyasi güvenliği gri bir alan üzerinden okumaya başlamıştır(*Cumhuriyet*, 25.10.1953). Detaylara bakıldığında ise Demokrat Parti Genel Kurulu'na göre herhangi bir tedbirin asıl nedeninin memleketin iç kavgaya sürüklenmemesi olarak telakki edildiği görülmüştür(*Cumhuriyet*, 25.10.1953).

28 Ekim demecinde Menderes, kendilerinden hesap istendiğini ve bunun verildiğini ne var ki iktidarın da hesap soracağını ve özellikle CHP'nin gayri meşru serveti ile ilgili hesap

soracağını dile getirmiştir(Zafer, 28.10.1953,Albayrak,2004:250). Aynı gün CHP'nin neredeyse komünist propagandasından daha azgın şekilde düşmanca taşkınlık körüklediğini ifade eden Menderes'in sözleri, yaklaşan başka bir krizin ayak sesi olarak görülebilir.

Menderes'in bu adımları bir hırs yahut ani karardan ziyade yaklaşan seçimlere dair planlanmış adımlar gibi gözüküyordu. 16 Temmuz'da tatile giren Demokrat Parti Meclis Grubu bu konuda tatil öncesi bazı fikir teatisinde bulunmuştu(DPMGMZ,30.06.1953). Bu konu, 31 Ekim itibarıyla tekrar toplanan Demokrat Parti Meclis Grubunda olgunlaşacaktı.

İlk önce 2 Kasım'da Demokrat Parti Genel Kurulu 7 saat süren bir toplantı yapacak ve CHP'nin zimmetindeki menkul değeri tartışacaktı(*Cumhuriyet*, 2.11. 1953). Ardından 18 Kasım'da Meclis kürsüsünde Başbakan ve İsmet İnönü arasında 20 sayfaya sığan bir atışma vuku bulacaktır. Burada geçmişin eleştirisi, Kore Savaşı, demokrasinin tesisi, ekonomik vaziyet gibi konularda iki taraf ta birbirini eleştirecektir.

Menderes'in ton olarak biraz daha sert olmasındaki sebep ise Uşak İl Genel Meclisi seçimlerini CHP'nin kazanması olarak gösterilmektedir(Albayrak,2004:250). Bu tartışmada hakaret ve saldırgan bir yön söz konusu olmasa da, Menderes'in Osman Bölükbaşı'nı aynı oturumda tahrik ettiği ifade edilebilir(TBMM Tutanak Defteri,18 Kasım 1953,Cilt 25:18-37).

24 Kasım itibarıyla Demokrat Parti Meclis Grubu, CHP'nin malları konusunu detaylı bir şekilde ele alarak, kanun tasarısı vesilesiyle hacze konu olmasını kabul edip, tasarımı Meclis'e sunmayı görüşecektir(DPMGMZ,24.11.1953). Aynı gün Menderes, Trabzon'da CHP yönetimini ihtiraslı bir azınlık olmakla suçlayarak, CHP seçmenine şikâyet edecektir(*Cumhuriyet*, 24.11.1953). 8 Aralık'ta ise Demokrat Parti Grubu CHP taşınmazlarına el konulmasını karara bağlayıp, kanun olarak Meclis'ten geçirmeyi oylama sunarak kabul etmiştir(DPMGMZ,24.11.1953). 14 Aralık'ta tasarı kanunlaşarak, Meclis'ten geçecekti. CHP, hemen bir tebliğ yayınlayarak bağımsız bir mahkeme ile yargıç önünde hesap vermekten çekinmeyeceğini ilan edecekti.

Menderes bu sert adımlar karşısında kendisini eleştirenlere; eğer millet kendilerinin hata yaptıklarını düşünürse, bunun bedelini seçimlerde erkek gibi ödeyeceklerini ilan edecektir(*Cumhuriyet*, 15.12.1953). Bu durum, gerek delegasyoncu demokraside gerekse rekabetçi otoriterlikte, yatay hesap verebilirlik dinamiklerinin işlemediğini, hibrid rejimlerde hesap verebilirliğin sadece dikey manada kısmi olarak seçmene karşı çalıştığını göstermektedir. Bu açıdan Menderes Türkiye'si, hibrid bir rejim altına işlemeye çoktan başlamıştı.

Yılsonuna girerken iktidarın seçimlere yönelik olarak CHP'yi finansal açıdan zayıflatma hamlesi, bürokraside sadakatı artırmaya yönelik bir kanunla dengelenmek

istenmişti. Ülkedeki siyasi çalkantıda bürokrasinin memnuniyetini garantilemek için memurlara fazladan 3 maaş veren zam düzenlemesi, yıl kapanmadan onaylanmış oluyordu.

Görüldüğü üzere, 1953'ün son çeyreği; bürokraside sadakat, muhalefeti güçsüzleştirme, yargı ve basını sindirmeye odaklanan 3 ayaklı bir plana işaret etmekteydi.

3.4. Dikey Hesap Verebilirliğin İşletilmesi: Yeni İktidarın İlk Genel Seçimi

Bir rejimde demokrasinin işlemediğini gösteren dinamikler, iktidarın diğer kurumsal aktörler nezdinde nasıl uygulamalara soyunduğu ile yakından ilgilidir. İktidar yönetimi altına girmiş yasama kuvveti; toplumdaki diğer aktörlere, bağımsız kurumlara ve muhalefeti yıpratmak adımlara giriştiği müddetçe, demokratikleşme ihtimali zayıflayacak ve rejim bir açılım ihtimalini barındırmayacaktır.

Bu dönemde Türkiye deneyiminde görüldüğü üzere, 1953 yılında muhalefetin maddi gücünü sınırlandıran kanun ile muhalefet ilk büyük darbesini yiyecektir. Bu süreç, Resmi İlanlar Kararnamesi ile basının da kontrol altına alınmasına imkân tanıyacaktır. Dahası, iktidar tarafından genel seçimler öncesi çıkartılacak başka bir basın kanunu ile hükümete karşı eleştiriler, ciddi adli suçlamalara neden olacaktır.

Bu hukuksuzluğa ek olarak, basın davalarının Ağır Ceza Mahkemelerinde görülmesi gibi uygulamalar yürürlüğe konulacaktır. Bu tip sert adımlar, iktidarın kendi içindeki güç dinamiklerini kontrol etmek istediğini gösteren süreç yönetimi ile desteklenecektir. Söz konusu icraatlar liderin, parti konsolidasyonunu sağlayacaktır. Bu açıdan genel seçimler öncesi il yönetimlerine baskı yapılarak, parti genel merkezinin gösterdiği adaylar listelere yazılacaktır.

Görüldüğü üzere iktidar hibrid bir rejimin temel özelliklerinden olan diğer aktörleri sindirme gayretlerini kademeli olarak seçim öncesi artırmış ve kendi denetiminde olmayan bağımsız kurumsal dinamikleri sindirmeye kararlı olduğunu göstermiştir. Bu noktada ortaya çıkan uygulamaların hibrid rejim teorisinde anti kurumsalcılık girişimleri ve yatay hesap verebilirliğin bertarafı olarak görülebileceği açıktır.

Söz konusu saldırılar rejimin meşruiyetini sarsma ihtimali taşıdığından bu tip saldırıların icrasına müteakip genel seçim sisteminin çalıştırılması ile meşruiyet kaygıları baskılanmaktadır. Yatay hesap verebilirliğin tasfiye edilmek istenmesi ve anti kurumsalcılık hedeflerinin gözetildiği bir ortamda, rejim meşruiyeti adına en azından dikey hesap verebilirlik sisteminin işletilmesi gerekli görülmekte ve bu sistem genel seçimler vasıtasıyla bir meşruiyet yaratmaya çalışmaktadır. Söz konusu süreç bu çabaların bir parçası olarak görülecektir.

1954 Genel Seçimleri öncesi, içerde seçmene yönelik atılan adımlar, dış politikada bazı manevralar ile desteklenmiştir. NATO üyeliğinin garanti altına alınması sonrası ABD’den temin edilen krediler, ekonomik alandaki problemleri kısa vadede kontrol altında tutmaya yardım etmiştir.

1953 senesinde iklimin hasat için uygun olması, rekoltenin iyi gelmesini sağlamış bu durum ise fiyatlar üzerindeki enflasyonist baskıyı hafifletmiştir. Ücretli hafta sonu tatili, memur ikramiyeleri, köylüye Hazine’den kısmi toprak aktarımı, Ziraat Bankası’nın yerelde dağıttığı krediler ve tarımda mekanik aksama kolay ulaşım, kısa süre içinde kent ve kırsaldaki hayat standardı üzerinde pozitif bir intiba uyandırmıştır. Bu durum uzun vadeli sağlıklı ekonomik politikalar üretmek için yeterli olmasa da, 1954 Seçimlerinde iktidar için referans kaynağı olarak nitelendirilmiştir.

1953 yılında Meclis’ten çıkan ve taşınmazların haczini ön gören yasa ile CHP’nin maddi gücü ve organizasyon kapasitesi oldukça büyük bir darbe yemiştir. Muhalefetin önemli bir sesi olan Ulus Gazetesi, 1953’deki haciz kanunu ile kapatılmak zorunda kalmıştır. Daha sonra, Yeni Ulus adı ile tekrar yayın hayatına başlasa da gazete, eski mekanik donanımı ve maddi imkânlarını sağlamaktan uzak kalacaktır. Burada, gazete finansmanlarının İlanlar Kanunu ile önünün kesilmesi oldukça etkindir.

Millet Partisi’nin kapatılması ise siyasi dinamikler açısından küçümsenmemesi gereken sonuçlar yaratacaktır. Bir yanda muhafazakâr seçmenin Demokrat Parti’ye kayma ihtimali konuşulurken, diğer yandan da 10 Şubat 1954’te kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Millet Partisi geleneğini devam ettirme fırsatını arayacaktır.

1954 yılı, iktidar ve muhalefetin seçim öncesi atmosferi fazlasıyla yaşadığı ve halka da yansıttığı bir şekilde ilerlemiştir. İktidar 1950’den bu yana özgüvenini artırmış, muhalefet ise Uşak Seçimleri ile umudunu muhafaza eder bir konumdaydı. Ocak’ın ilk haftası çalışmalarına başlayan İnönü, ilk önce İstanbul’da bir gösteri tertip etmiş ve iktidarı tenkit ederken, gövde gösterisi yapmayı ihmal etmemiştir. 16 Ocak’ta İzmir Oğuz Sinemasında İnönü, partililere seslenirken şöyle demiştir. *“İktidara gelen her siyasi parti bilecektir ki, eline geçmiş olan çokluk kuvvetini, doğru yolda kullanmazsa, ertesi seçimlerde kaybedecektir, yerine gelen iktidar ise kendi çoğunluğunu, muhalefet aleyhine kullanma ihtimali vardır. Bu siyasi partilerin birbirini arka arkaya ezmek yarışına tutuşmaları gibi bir tehlike doğurur”*(Erdemir, 1965:234).

İnönü’ye göre bu yüzden siyasi ahlak ve yasal güvenceler oldukça kritiktir. Muhalefet bu eleştirileri yaparken, Demokrat Parti Grubu’nda Fuad Köprülü eleştiriye tutulmuştur. Mısır’daki juntanın iktidara gelmesi sonrası, Türk Büyükelçi’nin Kahire’den çıkartıldığı anlaşılınca, Dışişleri’nin etkili davranmaması, Demokrat Parti Grubu’nda eleştirilere sahne olmuştur. Özellikle Köprülü ağır bir şekilde eleştirilmiştir(DPMGMZ, 12.01.1954).

17 Ocak'ta ise CHP, seçimlerden önce izleyeceği yola dair bir toplantı yapmayı uygun görmüş aynı zamanda milletvekili adaylarının tespitinin teşkilata bırakılacağını fakat İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde Genel İdare Kurulu'nun birer aday gösterebileceği ifade edilmiştir(Akşam,17 Ocak 1954).

9 ve 11 Şubat'ta Demokrat Parti Meclis Grubu seçimlerin hangi gün yapılacağı ve Seçim Kanunu'nda hangi iyileştirmelerin hayata geçirilmesi gerektiğini belirlemek için toplanmıştır.11 Şubat itibarıyla seçimlerin 2 Mayıs'ta yapılması kararlaştırılmıştır (DPMGMZ,11 Ocak 1954).17 Şubat'ta ise Seçim Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmıştır. Böylece seçmen kütükleri, aday çizelgeleri, Yüksek Seçim Kurulu'nun teşekkülü hakkında çalışmalar hayata geçirilmiştir.

25 Şubat'a gelindiğinde ise CHP Kurultayı toplanacaktır. Bu kurultay hem geçmişin muhasebesi hem de bugünün eleştirisi açısından CHP için önemli bir ortam yaratmıştır. İnönü açılış konuşmasında 1953 yılının muhalefet için umut vadettiğini fakat 14 Aralık Kanunu ile yıkıcı bir darbe aldıklarını buna rağmen mücadeleye tam hızla devam edildiğini, haksızlık ve kanunsuzluğun her alanda hissedildiğini, bunun en açık örneklerinin devlet radyosunun kullanımı olduğu ifade edecektir(Erdemir,1965:241).

CHP maddi açıdan haciz sonrası bir mikrofon dahi bulmakta zorlandıklarını, siyasi emniyetleri için var güçle çalışacaklarını açıklamıştır (Erdemir,1965:242). 27 Şubat'taki kurultay kapanış konuşmasında İnönü, demokrasiyi kesin bir şekilde ülkeye getirenin CHP olduğunu, her türlü kanun dışı faaliyetlerin karşısında olduklarını beyan edecektir(Erdemir, 1965:244).

İktidar tarafından 9 Mart 1954'te çıkarılan Basın Yasası ise bağımsız haber kaynakları ile muhalefetin hareket kabiliyetine başka bir darbe vuracaktır. Resmi adı Yayın Yolu Veya Radyo ile İşlenecek Bazı Suçlar Hakkında Kanun olan yasa ile konuşmanın başlı başına suç olduğu tescil edilen bir manzara vuku bulacaktır. Basının hükümete karşı olan ve onu eleştiren haberleri vermesinin ağır cezai yaptırımlara bağlanması, kuşkusuz her basın mensubu için bir korku atmosferi oluşturmaktadır. Yasa bununla da kalmamış, ek tasarı ile Basın Davaları'nın Ağır Ceza Mahkemesi tarafından bakılması şartını da koşmuştur(Albayrak,2004:252).

Yapılan eleştirilere karşı Menderes, basına kısıtlama getirilmediğini, kişilerin haysiyet ve şerefini korumak için böyle bir adım atıldığını savunacaktır(TBMM Tutanak Defteri, 9.Dönem,5.Yasama Yılı,62.Birleşim,09.03.1954:409-413). Kanuna göre itibar ve şöhrete verilen zarar, 6 aydan başlayıp 3 yıla kadar hapis cezasına neden olmakta, devlet görevlilerine yapılan hakaret ise 2 katı oranda artırılmaktadır. Ayrıca, 10bin liraya kadar para cezası

öngören kanunda yapılan bir haber için haberi yapanın iddiasını ispat etmesine dahi olanak tanınmamaktadır(Eroğul,1998:138).

Seçim yarışında sık sık eleştiri konusu olan iki madde ise çıkartılan iki kanun ile ilgilidir. 18 Ocak 1954'te çıkartılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile 1951'de çıkartılan yasa yabancılar lehine oldukça iyileştirilerek, sıcak paranın yurt içine girmesi hedeflenmiştir. Sık sık döviz darlığı yaşanan bir ülke için ilk etapta bu kanun olağan görünse de yerli teşebbüsler ile tamamen eşit imkân tanınan yabancı sermaye, ülkeden istediği oranda karını transfer hakkına kavuşacaktır.

Bu durum ülkenin ucuz bir üretim tesisinden fazlası olmasının önünde engel teşkil edebilecekti. Nitekim yabancı sermaye sahipleri gümrük muafiyeti, teknik eleman istihdamı ve kar transferi ile yerli aktörlerin önüne geçmektedir. Elinde çok daha büyük bir sermaye bulunan yabancı bir yatırımcının, yerli oyuncuları bertaraf etme riski ise oldukça fazladır. Buna rağmen kanun müzakerelerinde Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, yabancı sermayenin yurda getirilmesini ana dava olarak isimlendirmiştir(Eroğul,1998:134).

Diğer önemli bir kanun ise Petrol Kanunu olacaktır. Bu madde o an için halk nazarında gündemi sarsmasa da, Demokrat Parti iktidarının eleştirilen en hararetli eylemlerinden biri olarak tarih sahnesinde yerini alacaktır. Petrol Kanunu, İnönü açısından seçim yarışında önemli bir itham kaynağı olarak gündeme sık sık getirilecektir.⁷⁷

Seçimlerde iktidarı mağlup etmek için CHP'nin bağımsız adaylar ve Cumhuriyetçi Millet Partisi ile bir işbirliğine gideceği sık sık gazetelere yansıtılacaktır(*Cumhuriyet* ve *Akşam*, 13-14.03.1954). Yeni Ulus gazetesi bu yakınlaşmayı doğrulayarak muhalefetin işbirliğini Rejim Cephesi olarak adlandırmayı uygun bulmuştur(*Yeni Ulus*, 14.03.1954).CHP de bu konuda bir tebliğ yayınlayarak, işbirliğini üstü kapalı şekilde destekleyecektir. CHP vermiş olduğu bildiride Laik Cumhuriyet ve İnkılapları programlarında kabul etmiş tüm parti ve bağımsızlarla ülke selameti açısından işbirliği yapacağını belirtecektir(*Yeni Ulus*, 14.03.1954).

19 Mart'ta yapılan tebliğde ise ana muhalefet partisi durumunda olan CHP'nin, muhalefetteki diğer partilerin siyasi emniyeti açısından da sorumluluk sahibi olduğu beyan edilecektir(Erdemir,1965:247). Bu durum birçok kimse tarafından CHP'nin dinci oylarını almak için ilkelerinden saptığı ithamına vesile olacak hatta parti içinde Barutçu gibi isimlerin dahi eleştirisine zemin hazırlayacaktır (Albayrak,2004: 254).

⁷⁷ Kasım Gülek Kahramanmaraş'taki toplantıda, ülkede pahalılık varken yok demenin Milletle alay etmek demek olduğunu dile getirecektir. İstanbul Milletvekili Mithat Benker ise Demokrat Parti'den istifa edecektir(Akşam,11.03.1954).

Muhalefet Partileri arasında süren görüşmelerde daha çok gösterilecek adayların kontenjanları üzerinde tartışmalara gidilmiş, CMP'nin tüm listelerde yarı yarıya hak iddia etmesini, İnönü kabul etmeyerek, her partinin Meclis'te yahut seçimlerdeki başarı sonrası varlık oranına göre yer almasını savunmuştur(*Yeni Ulus*,20.03. 1954).

İktidar kanadında yaşanan gelişmelere bakıldığında, seçim listeleri kısa süre içinde hazırlanıp ilan edilmiştir. Basına sızan bilgiye göre halen milletvekili olan 250 kişinin tekrar aday gösterileceği, 150 kişinin ise ilk defa milletvekili olmak üzere aday gösterileceği anlaşılmıştır(*Akşam*, 13.04.1954).⁷⁸

Seçim öncesi Demokrat Parti Genel Merkezi, İstanbul İl Başkanlığı'nın hazırladığı listeleri kabul etmeyecek ve listelere müdahale edip aralarında Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Nadir Nadi gibi isimlerin yer aldığı yeni aday grubu oluşturacaktır(*Vatan*,30.03.1954). Bu durum, Demokrat Partili Ahmet Emin Yalman'ın dahi tepkisini çekecek ve demokrasinin böyle bir şey olmadığını köşesinde yazacaktır(*Albayrak*,2004:255).

Seçim mücadelesinin propaganda ayağındaki salvoları ise Nihat Erim'in Menderes'i diktatör ilan etmesiyle başlayacaktır(*Yeni Ulus*,02.03.1954). Hüseyin Cahit Yalçın, iktidardaki partinin işleyiş mekanizmasıyla dalga geçen bir yazı kaleme alarak eleştirilerini artıracaktır (*Albayrak*,2004:255). Menderes, Malatya'ya geçerken, İnönü'de ilk önce İstanbul'da, sonra da Balıkesir'de konuşma yapacaktır. İnönü, Taksim'deki kalabalığa; ilk önce muhalefet partilerini felç eden uygulamalardan bahsetmiş, ardından Yabancı Sermaye Kanunu'nun hayata geçirilmesini usul ve içerik açısından eleştirmiştir. İnönü, bu yasaların nasıl bir kapitülasyon olduğunu uzunca anlatıp, iktidarı kınamıştır(*Erdemir*,1965:254).

Ticari hayatımızı yakından ilgilendiren bu kanunun nasıl normal komisyonlarda görüşülmeden karma komisyonlarda acele şekilde görüşüldüğünü, aynı durumun Petrol Kanunu kabulü sırasında da yapıldığı dile getirilmiştir. Bu kanunların zararlı yanlarını anlatmaya çalıştıklarını, yabancı sermayeyi kayıtsız ve şartsız ziraat yahut ticarete davet etmenin ne gibi bir yararı olduğu sorulmuştur. Devleti, petrol işletmekten men eden, yabancı kanunlara göre inşa edilmiş ve petrol üretme yetkisini tamamen yabancı firmalara transfer eden bir zihniyetin nasıl bir kalkınma meydana getireceği sorulmuştur(*Erdemir*,1965:255).

Yabancı sermayenin ziraat sahasına davet edilmesi, Türkiye gibi çoğunluğu küçük üretici olan bir ülkede, yabancı sermayenin tekel noktasına gelecek derecede zararlı bir süreç olarak addedilmiştir(*Erdemir*,1965:256). Yabancı üretici krediyi, mekanik donanımı çok ucuz

⁷⁸ Bu arada Silahlı Kuvvetlerden önemli isimler de siyasi partilerle yakın ilişkiye girecektir. Demokrat Parti'de Fahrettin Altay, CHP'den istifa ettikten sonra hiçbir partiye katılmayacağını söylemesine rağmen DP'ye üye olacaktır. General Zeki Doğan, General Sabri Odekon, Albay Celal Dora ise CHP'ye girecektir(*Akşam* 11-16.03. 1954). Hikmet Bayur, Nuri Demirağ, Behçet Uz, Orgeneral Nuri Yamut gibi tanınmış simalar ise Demokrat Parti'ye yönelecektir(*Eroğul*,1998:139).

şekilde bulabilecekken, yerli üreticinin sınırlı şartlarda bu güçle rekabet etmesinin imkânsız olacağından, yabancı sermayedarın kısa süre içinde piyasayı domine edebileceği ve her hâlükârda yerli üreticinin bu dev güçlerle eşit koşulda yarışamayacağı vurgulanmıştır.

İnönü, bu kanunların neresinin ülkeye katkı sunduğunu uzun uzun sorgulamıştır. İlaveten, sanayi kurmanın bir program işi demek olduğunu ama hükümetin bir sanayi programı olmadığı vurgulanmıştır.

Balıkesir’deki mitingde ise İnönü, Petrol Kanunu gibi milli bir konuyu neden apar topar seçim öncesinde Meclis’ten yeterince tartışılmadan çıkardıklarını sormuştur. İktidarın yabancı firmalara 5 sene, 10 sene ve 12 sene gibi yer altı kaynağı arama müddeti verirken, bulunması bu kadar süre alacak bir cevher için çıkan kanunun neden bu kadar acele şekilde üstelik seçim arifesinde Meclis’ten geçirildiğine değinecektir(Erdemir,1965:261).

İnönü, vatan sevdasıyla hareket ettiklerini, bu memleketi sokakta bulmadıklarını ve yabancı emellere kaptırmayacaklarını ifade etmiştir. Ertesi gün, Manisa’da yaptığı mitingde ise iktidara geldiklerinde partizan idareyi ortadan kaldıracaklarını, bu hastalığı mutlaka tedavi edeceklerini beyan edecektir(Erdemir,1965:264). İnönü, İzmir ve Mersin’de benzer konulara değinecektir. Mersin’de bir grup Demokrat Partilinin, İnönü’yü yuhalaması tansiyonu artırsa da konuşmasına devam eden muhalefet lideri, yabancı sermayenin Türkiye’de işleyebileceği bir arazinin olmadığını, imtiyazlı bir durumda bulunmasının ülke için fayda yaratmayacağını dile getirecektir (Erdemir,1965:271).

İktidar kanadında ise Menderes, ilk önce Erzurum’a gidecek ve oradan Karadeniz’e geçerek altı ili ziyaret edecektir(*Akşam*, 19.04.1954). Bayar’ın Demokrat Parti lehine bizzat seçim çalışmalarına katılacaktır. 5 ilde yaptığı konuşmalarda iktidar için oy isteyecek, özellikle seçim dönemine denk getirilen açılışlarla pozitif bir hava estirilecektir.

Nisan ayı boyunca Samsun Limanı, İzmir Kâğıt Fabrikası ve Mersin Limanı açılış yahut temel atma törenleri iktidarın seçim çalışmalarının bir uzantısı olmuştur. Menderes, Erzurum’daki konuşmalarında, İnönü’nün eleştirilerine; jurnalcilik yaptığını söyleyerek karşılık vermiştir. Başbakan, yabancı sermayeye kapıların tamamen açık olmadığını ve bu durumun kontrol edildiğini ifade edecektir (Albayrak,2004: 258).

Bu şekilde devam eden atışmalar, 28 Nisan Çarşamba akşamı seçim yasaklarının devreye girmesine kadar temposunu korumuştur. Seçim günü ise ülkede huzursuzluk çıkartacak bir olay ve gerilim görülmeyecektir. Oy verme işlemi bittikten kısa süre sonra ülkede 9,1 milyon kişinin oy kullandığı ortaya çıkacaktır.

Seçim sonuçları açıklandığında ise Demokrat Parti’nin %58,42, CHP’nin ise %35,11 oranında oy aldığı anlaşılabacaktır. Demokrat Parti oy oranını, yüzde 3 kadar artıracak, CHP ise

%5'e yakın oy kaybı yaşayacaktır. Katılım oranının %88.63 olması, yüksek bir katılıma işaret etse bile bu oran 1950 seçimlerinin neredeyse 0.7 puan aşağısında kalacaktır.

Bu sonuç ile Demokrat Parti tüm sandalyelerin %93'ünü alarak, Meclise 503 milletvekili sokacaktır. CHP ise önceki seçimlere oranla neredeyse milletvekili sayısının yarısını kaybederek, 31 milletvekili ile Meclis'e gelecektir. Bağımsızlar 2 adet, CMP ise 5 milletvekilliği ile yetinmek durumunda kalacaktır.

3.5. 1954 Seçimleri'ne Kadar Türk Ekonomi Modeli ve Demokrat Parti'nin Ekonomi Politikaları

2.Dünya Savaşı sonrasında Batı Bloku'nun hegemon aktörü olan ABD, 1929 Buhranı'ndan sonra uyguladığı Keynesyen politikaları, uluslararası bir entegrasyona dönüştürmeye başlayacaktır. Uluslararası Keynesçi strateji olarak görülen bu metot, sistem çarklarının işlemesi için küresel bir işbölümünde merkez ve çevre aktörler olarak yoğun bir uzmanlaşma ve iş paylaşımı gütmektedir.

Keynesçi sistem, ülke içinde devletin aktif olduğu yoğun bir karma ekonomiyi öngörse de, hegemon güç tarafından tatbik edildiğinde, Keynesçiliği uluslararası platformda kapitalist bir iş bölümüne dönüştürmeyi başaracaktır. Hegemon merkez, 1930'ların getirdiği yoğun sanayileşmeyi takiben çevre aktörlerin sistemden sapma ihtimalini öngörecektir şekilde müstakil gelişme potansiyelini denetim altına almayı hedeflemiştir(Turgut,1991:132).

Çevre ülke, küresel eklemlenmeyi gerçekleştirirken, ülkenin karma ekonomiye sahip olması, savaş sonrası dünyada çok ciddi bir problem olarak gözükmemektedir. Sistem entegrasyonu gerçekleştiği müddetçe kapitalist hegemonya karma ekonomi modelini kademeli olarak liberalleştirecektir. İthal İkameci sistemde bir ülke için sanayileşmenin olgunlaşmadığı her noktada o ülkenin ara mal, teknoloji ve finansman açısından hegemon aktöre bağımlı olma riski mevcuttur.(Boratav,2004:93-99).

Kısacası olgunlaşmamış bir ithal ikamecilik, merkez tarafından büyük bir tehdit olarak görülmemiştir. Sistemsel bir bağımlılık sürdüğü müddetçe çevre aktörler önceki nesil üretim aygıtlarına odaklanmışken, merkez sürekli şekilde yeni üretim aygıtları ve teknoloji kazanımı ile bu bağımlılığı yaratabilecektir(Turgut,1991:133).

Türkiye'nin 1947'den itibaren, 1954'e kadar geçen süreçte hegemon ekonomiye eklemlenme çabası, diğer ülkelerden kısmen farklıdır. Savaş sonunda 250 milyon dolarlık bir döviz rezervi olan, yani 2 yıllık ithalat hacmi kadar bir kaynağa sahip olan Türkiye, 1946 itibarıyla 100 milyon dolarlık bir ihracat fazlası vermiştir. Böyle bir ülkenin merkeze eklemlenme çabası ekonomik gerekçelere dayanmamıştır (Boratav,2004:99).

Boratav ve Turgut'un da ifade ettiği gibi, Türkiye'de 1947 itibarıyla dış yardım alınmasını gerektirecek nesnel koşulların oluşmadığı açıktır. Ayrıca bu duruma teknik açıdan ihtiyaç yoktur(Turgut,1991:134) Türkiye'nin kredi talebi oluşturması ve bir ekonomik eklemlenme sürecine girişmesi, ekonomik değil ideolojik gereklilik üzerine inşa edilmiştir. Ülkede yeterince altın ve döviz rezervinin olduğu bir noktada iktisadi zorunluluktan öte bir motivasyon söz konusu olmuştur.

ABD'nin küresel boyutta oluşturmaya başladığı bir kamp içinde yer alma isteği, bu eklemlenme sürecinin asıl noktasıdır. Bu entegrasyon aynı zamanda ithal ikameci sistemin ve sanayileşmenin olmadığı, 1929 öncesi dönemi andırmaktadır. Burada ilginç bir soru karşımıza çıkmaktadır. Savaş sonrası dönemde, müttefiklerden birisi olan Türkiye'nin sanayileşme arzusu, Türkiye'nin çevre aktör olma görevini zedelemekten onu güçlü bir ortak ülke de yapabilecektir(Turgut,1991:137).Dolayısıyla, merkez hegemon kuvvetin, neden Türk sanayileşmesini tasvip etmediği tartışılmalıdır.

Bu durumun kanımızca iki nedeni vardır. İfade edileceği üzere, söz konusu dönemde merkez için asıl öncelik, yıkıma uğramış Avrupa'nın bir an önce ayağa kaldırılmasıdır. Merkez'e daha yakın olan, hatta geçmişten gelen bir merkez-yarı merkez görevi yürüten aktörlerin güçlendirilmesi, yoğun hammadde, tarımsal destek ve geleneksel ürün tedariki ile donatılmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu öncelik ise çevre ülkelerin yeni görevini belirleyecektir.

Hegemon aktör, diğer çevre ülkelere daha geleneksel bir rol biçmiştir. Ne var ki, burada şöyle bir soru sorulabilir. Türkiye sanayi gelişmesini gerçekleştirirken konvansiyonel ihracat ürün tedarikini Avrupa'ya yapmaya devam edebilirdi. Nitekim 1930'lar boyunca Türkiye, özellikle Kara Avrupa'sı ve Almanya'ya bu yönde ihracat yapmakta, fakat sanayileşmesi devam etmekteydi. Burada ikinci neden karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşmenin öz kaynak ile yapıldığı, denk bütçe esasını gözeterek ilerleyen bir ülkede, ticari disiplin oldukça sıkıdır. Bir ülkenin sahip olduğu döviz oranında ithalat gerçekleştirmesi yani ihraç ettiği ürün kadar ithal ettiği bir sistemde, merkez-çevre teorisi bir tehlike ile karşılaşmaktadır. Ticari denge şartlarını sağlayan bir aktörün, müstakil bir ekonomiye evrileceği ve bağımlılık zinciri içine girmeyeceği düşünülebilir. Dolayısıyla hegemon aktör böyle bir ilişkiyi desteklemez.(Boratav,2004:93-99).

Hegemon güç nezdinde tüm çevre ülkelerinin geleneksel tarım ekonomisi görevini icra etmesi de anlamsızdır. Sanayileşmekte olan bir ülkenin döviz bağımlılığı yaşaması, ara mal ihtiyaçları gütmesi de hegemon aktör nezdinde merkeze doğru bir bağımlılık yaratacaktır. Merkez için esas tehlike çevrenin öz kaynakları ile kalkınmaya yönelmesidir.

Kapitalist sistemde bağımsız gelişme, bir iş bölümü zincirini kıracağından, küresel bağımlılık tezahür etmeyebilir. Nitekim bu öncelikler, Türkiye'nin kaleme almış olduğu planların merkez güç tarafından reddedilmesiyle görülecektir. 1945 yılında Türk Sanayisinin savaş zamanından barış zamanına geçişi ve barış zamanındaki yeni koşullar altında yapılanmasını içeren *İvedili Sanayi Planı* getirdiği perspektif açısından önemlidir(Turgut,1991:134). Savaş sebebiyle sekteye uğrayan sivil sanayinin devletçilik prensipleri esasında tekrar canlanmasını içeren rapor, ABD'nin desteğini alamamıştır.

Türkiye'nin dış yardım programlarına entegrasyonu için tarım ve geleneksel ekonominin ön plana alındığı bir proje, merkez güç nezdinde daha anlamlı olmuştur. ABD'ye sunulan ikinci plan olan *Vaner Planı* ise Türkiye'nin bir orta yol girişimi olarak gördüğü yumuşatılmış sanayileşme planıdır.

Bu plan nitelik itibarıyla yapılan yatırım harcamalarının büyük bölümünü tarım ve ulaştırmaya ayırmaktadır. İmalat sanayisine %14'lük bir büyüme dilimi verilirken, ulaştırma ve tarıma %60'lık bir pay ayrılmaktadır. Büyük bir kısmı geleneksel ekonomiden oluşan bu plan bile ABD tarafından fazla sanayileşmeci bulunmuş olacak ki, veto edilmiştir. (Turgut,1991).

ABD'nin Marshall Yardımları döneminden itibaren elde ettiği ve savaş zamanında kısmen detaylı bir şekilde sahip olduğu Türkiye verileri, ABD'li uzmanlar nazarında Türkiye'nin gelişme stratejisini açık bir şekilde devlet sosyalizmi olarak yorumlamasına neden olmuştur (Turgut,1991:139). Thornburg gibi uzmanlara hazırlatılan raporlarda ise, Türkiye makineli tarıma ve alt yapıya yönelik bir büyüme planı gerçekleştirecek aktör profiline haizdir(Thornburg,1949).

Bu strateji, merkez-çevre ilişkileri için de uygundur. Hegemon güç nezdinde, Türkiye'de yoğun şekilde tatbik edilen devlet işletmeciliği arzulanan bir hadise olmadığından, özel sektörü öne alan liberal bir devletsizleştirme programı tatbik edilmelidir. Tarım ve alt yapı yatırımlarını öne koyacak şekilde geliştirilmesi gereken ekonomi programı, Thornburg raporunun belkemiğini oluşturmuştur.1947'de başlayan dönüşümün eseri olarak Türkiye, reddedilen Vaner raporu sonrasında, Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi üzerinden ikinci bir yatırım programı kaleme alacaktır.

Bu programda imalat sanayi %9'a düşürülecek ve var olan imalat sanayisinin büyük bölümü ilaç kimyası, tekstil, gıda gibi tüketim kalemlerine ayrılacaktır. Tarım, sulama ile birlikte aynı oranlarda kalırken, ulaştırma %61'e çıkacaktır (Turgut,1991:133-139). Özet olarak bu program tarım ekonomisine önceki programların aksine 85%'lik bir pay ayıracaktır.

Unutulmamalı ki, Şemsettin Günaltay hükümeti döneminde Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan uzman bir heyet ülkemize davet edilmiş, bu heyet James Barker başkanlığında 14 Mayıs 1950 sonrasında Türkiye'ye gelerek çalışmalarını yürütmüştür. Barker raporunda belirtilen ilkelere bakıldığında öne çıkan felsefe, Türkiye'nin Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesine sunduğu plan ile benzerlikler içermektedir. Bu noktalar ışığında artık Türkiye'nin kendi üzerine düşen rolü oynamaya hazır olduğu görülecektir.

Ülke nüfusunun %80'ninin tarımsal alanda çalıştığı ve gayri safi milli hasılasının %42'sini tarımsal üretimden sağlayan bir ülkede, bu rol çok yadırganmamıştır. (Turgut,1991:133-160).1947'den itibaren artan dış ticaret açığı, bu misyonun kabul edildiğinin öncü sinyalleri olarak karşımıza çıkacaktır. Türkiye'nin bir çevre aktörü olarak tarımsal üretim rolünü oynaması, yerel ekonomik güçlere bir tehdit oluşturmamıştır. Büyük toprak sahipleri ve şehirli ticaret erbabı bu rolden maksimum derecede faydalanmıştır. Savaş ekonomisinin getirdiği devletçi uygulamalar, varlık vergisinin yarattığı kuşku, tarım mahsulü vergileri, sermaye sahibi aktörler açısından bir çekince yaratmakta ve devletin artık tanzimci bir role sahip olması gerektiği fikri olgunlaşmaktadır.

Merkez'e kolay eklenilebilecek bu gruplar, bir tarım ekonomisinde maksimum fayda sağlayabilecek boyuttadır. 1950 itibarıyla ülkedeki çiftliklerin $\frac{3}{4}$ 'ü 75 dönümden küçük iken, ülkede işlenen toprağın %70'i %20'lik bir toprak sahibi grubun elindedir. Ülkede işlenen tarım arazisinin $\frac{1}{4}$ 'ü ise %1,5 bir toprak sahipliği altındadır(Boratav,2004:93-107).Bu oranlar tarım yatırımlarına bakış açısını pozitif bir şekilde etkilemiştir. Ülke artık tarımsal ihracatı ana hedef olarak belirlerken, artan krediler ile hem tarımsal ekonomi, hem de tüketim ekonomisi güçlenecek, cari açık artarken Merkez'e bağımlılık katlanacaktır.

1953'e gelindiğinde bu bağımlılığın Başbakan Menderes tarafından dahi kabul edildiği görülecektir. Makinalı tarımın sermaye ilişkilerini desteklediği ortamda, ilk yıllarda döviz ve kredilendirme sıkıntısının çekilmemesi, bir eklemleme stratejisinin parçası olarak gözükmemektedir. Çok erken aşamada gelecek olan kredi sıkıntısı, yüksek şekilde borçlanmamış bir çevre aktör için merkeze eklemleme ihtimalini azaltarak, müstakil bir yöne dönme fırsatı verebilir. Bu yüzden çevrenin merkeze bağımlılığı kronikleşinceye kadar çevre aktörlerin kesintisiz şekilde krediye ulaşımı devam etmeli ve borçlandırma sektöre uğramamalıdır. Türkiye 1948'den, 1954'e kadar belki de bu yüzden kredilendirme sıkıntısı çekmemiştir(Albayrak,2004:316-359). Ne var ki, çevre aktörler için artan kredi ihtiyacı kısa sürede Türkiye örneğinde olduğu gibi kronik bir hal alacak ve merkeze bağımlılığın şartları olgunlaşacaktır.

Geleneksel ihracata talep 1950’li yılların ilk yarısında devam ederken, Kore Savaşı’nın oluşturduğu pamuk, tekstil gibi kalemlere olan ihtiyaç, Avrupa’nın hammadde ihtiyacı ile birleşerek bu süreci sırtlayacaktır. İlerleyen yıllarda ise, artan tüketim kalemleri cari dengeyi sarsmaya başlayacaktır.

Çok Partili dönemin ilk liberalleşme adımları çiftçilerin toprak sahibi olmasını reddeden bir anlayış ile doğarken daha sonra bu durum toprak sahipliğinin özel mülke karşı değil ama hazine arazisi üzerinden doğuşuna tanıklık etmiştir. Böylece küçük toprak sahipliği, kamu arazisi ve meraların özel mülke devri üzerinden genişlemiştir(Turgut,1991:150-151). Daha önceden devlet arazisini kullanarak tarım ve hayvancılık yapan topraksız köylü için özel mülke geçen bu topraklar, çiftçilik ve hayvancılık adına negatif bir çarpan olacaktır. Yeni toprak sahibi küçük çiftçi ise sahip olduğu toprağı büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu sisteme entegre edecektir.

Demokrat Parti döneminde toprak sahibi olan 350 bin köylü ailesinin elde ettiği 1,9 milyon hektar toprak, çoğu zaman makinalı tarımın gerektirdiği yatırımı geri kazanamayacak ölçüde küçük topraklar olduğundan, söz konusu araziler büyük toprak sahipliğine kiraya verilmiş yahut arsa satışına dönüşmüştür(Ezer,2019:123-155).

Her halükarda küçük toprak sahibi bu yeni zümre, eski toprak sahipliğinin yürüttüğü tarım ekonomisine eklenmiş gözükmetedir. Kamu arazisi olan çayırların ve meraların 38 milyon hektardan, 32 milyona indiğı bir ortamda, makinalı tarım geleneksel iş gücünü eritecektir. Büyük toprak sahibi yanında çalışmaya imkân bulamayan köylü nüfusun kısa sürede kente göçtüğü görülecektir. Bu dönem, şehirlerin nüfus patlaması yapmaya başladığı sağlıklı demografik hareketlerin itici gücünü oluşturacaktır(Aydemir,1987:203-222).

Demokrat Parti’nin bir siyasi oluşum olarak asıl başarısı, toprak sahibi ticaret kesiminin çıkarlarını tehdit etmeden, küçük üretici ve köylüden destek almasında yatmaktadır. Geleneksel ihracat kalemleri olan tarım ürünlerinin desteklendiğı bu süreç, tıkanmaya başladığında ise iktidar bu durumu yoğun sübvansiyon ve yüksek tarım ürünü fiyatlandırması ile destekleyecektir(Özer,2012).

Demokrat Parti’yi kuran kişiler felsefe olarak devletin özel sektör prensiplerine uyması gerektiğini düşünen ve liberal bir cennetin kendi kendine oluşacağına inanan toprak sahibi yahut ticaret erbabı gruplardır. Bu kadrolar nezdinde serbest girişim, mülkiyet, verimlilik, bireysel iktisadi hürriyet öne çıkan cazibeli kavramlar iken, kamu yatırımı, bürokratik hantallık, görev zararı, iktisadi verimsizlik, devletçilik ile eş anlamlı sözcükler olarak gözükmetedir.

Adnan Menderes'in planlama sözünden nefret ettiği bilinmekte ve planlamanın önemini ancak 1954'ten sonra anlamaya başladığı görülecektir. Bu durum Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete'nin deneyimleri ile ispatlanmış gözükmektedir. Devletin girişimcilikten, tanzimciliğe soyunduğu bu düzende Menderes, bakanların bile yabancı firmalarla konuşmasını tasvip etmemiştir(Ahmad,2010:131).

Bayındırlık Bakanı Fahri Belen'in hazırlamış olduğu 5 yıllık planı komünist ilkelere dayanmakla suçlayan Menderes, çok kısa zaman içinde kendi çizdiği ekonomik prensipleri reddederek, ekonomik verimlilikten uzak noktalarda seçmene yönelik popülist yatırımlar yapacaktır. Daha sonradan adı seçim fabrikaları olacak olan şeker ve çimento fabrikaları, bir ekonomik gereklilikten ziyade seçmen oyları gözetilerek inşa edilecektir.

Menderes'e göre, eğer bir iktidar liberalleşme için gerekli kanunları Meclis'ten çıkartır ve devlet girişimcilikten elini çekerse, sistemin çarkları kendi kendine işleyebilecektir(Ahmad,2010:131). Ne var ki, bunun öyle olmadığı çok kısa sürede görülecektir.

Türkiye'de 1950-1954 arasındaki verilere bakıldığında, tarımsal büyümenin %36'sı ekim alanlarının genişlemesinden, %32'si hava koşullarından, %7'si de ıslah çalışmalarından kaynaklanmıştır. Azot fabrikası gibi müstakil bazı gelişmelerin dışında, ülkenin kapsamlı bir tohum ıslah ve gübrelendirme projesi söz konusu olmamıştır. Buna rağmen hububat ekim sahasının 8,2 milyon hektardan, 1954'e yılına kadar 11.2 milyon hektara çıktığı görülecektir(Aydemir,1987 :203-222).

Ana misyonunu tarımsal üretim olarak belirlemiş bir ülkede, tarımsal alan ve zirai üretimin genişlemesi mantıksal bir yansımadır. 1953 yılının sonunda Türkiye, 14 Milyon tonluk hububat üretebilen bir konuma gelmiştir. Bu durum, aynı zamanda makinalı tarımın geliştiğinin de göstergesidir. Alınan ucuz kredilerle Türkiye, traktör stokunu 1948 yılındaki 1766 traktörden, 1950 yılında 10 bine, 1954 yılında ise 37,700'e kadar çıkartmıştır(Aydemir, 1987:203-222).

Bu makineleşme kendi içinde bazı sorunlar yaratmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi makineli tarım, geleneksel iş gücünü sektör dışına iterek kentlerde yoğun bir işsiz sınıf yaratacaktır. Diğer bir sorun ise ithal edilen traktörlerden istenilen maksimum verimin alınamamasıdır. Yedek sanayisi ve yedek parça sistemi güçlü olmayan bir ülkede, bu kadar plansız ve yoğun makine ithalatı, kısa zamanda önemli bir traktör mezarlığı oluşturmuştur. Buna rağmen tarımın zirai kredilerle de desteklendiği gözükümüştür. Bu kredilerin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığı ise kayıt altına alınmamıştır. 1950 yılında 336 milyon olan zirai kredi hacmi, 4 yıl içinde 4 kat artacaktır(Aydemir,1987:203-222).

Türkiye’de 1954 yılına kadar ulaştırma, tüketim ve imalat sanayinde canlanmanın olduğu bir gerçektir. Bu canlanmanın plansız ve programsız olduğu ise başka bir gerçek olarak telakki edilmelidir. 1950 öncesi, şekeri karne ile almak zorunda kalan köylünün pancar ekim teşvikleri ile üretim hacmini 6 kat artırdığı, tekstil ürünlerine daha kolay ulaşabildiği bir manzara, köylü üstünde ciddi bir psikolojik rahatlama yaratacaktır. Bu durum 1954 seçimlerinde açık şekilde gözükmemektedir. Ne var ki, bu rahatlık ciddi bir programın unsuru olmamıştır. 1950 yılında 737 milyon TL ithalat yapan Türkiye, 799 milyon TL ihracat gerçekleştirirken, 1954 yılında 1,4 milyar TL ithalat ve 937 milyon TL ihracat gerçekleştirmiştir (Aydemir,1987:203-222).

Görüldüğü gibi Türkiye, 1947 yılından itibaren kabul etmiş olduğu çevre ekonomi misyonu çerçevesinde düzenli olarak cari açık verecektir. Türkiye’nin nüfusu bu yıllarda ortalama yıllık 700 bin kişi artacaktır. 1950 yılında 20 milyon olan ülke nüfusu, 1955’te 24 milyonu bulmaktaydı. Bu nüfusun 17 milyonu halen köylerde yaşamaktaydı(Ahmad,2010:125-145).

Ülkedeki hububat randıman hareketine bakıldığında ise 1950 yılından 1955 yılına kadar hektar başına kilo değerinde buğday hariç hiçbir üründe ciddi bir rekolte artışının yaşanmaması aslında ülke tarımı için çok şey söylemektedir.⁷⁹ Ekilen alanın artması ve makineleşmeye rağmen hektar başına verimin artmamasının nedenleri bilinmektedir. Bu durum, doğru gübrelendirme ve ıslah programlarının yürütülmediğini göstermektedir. Buna rağmen mahsul artışı devam etmektedir(Ezer,2019:123-145).

1950-55 arası tütün %20, patates %100, şeker pancarı %100, pamuk ise %50 oranında mahsul artışına şahit olmuştur. Depolama tesisi ve silo kapasitesi tek parti dönemine göre ciddi şekilde artmıştır.1950’de Ankara’daki 4 bin ton depolama tesisi ve İstanbul’da Haydarpaşa Silosu haricinde ülkede depolama alt yapısı bulunmazken, bu değerler 1957 yılında 1.6 milyon tona ulaşacaktır. (Aydemir,1987:203-222).

Unutulmaması gerekir ki, bu veriler nüfusun ortalama yılda 700 bin kişi arttığı ve Bulgaristan’dan 200 bine yakın Türk göçmenin ülkeye yerleştiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Ziraî fiyatlara bakıldığında, 5 yıl içinde yaşanan artış hububat için %20, bakliyat için %100,canlı hayvanda %30, dokuma maddesinde %20 idi. Bu durum, enflasyona rağmen köylünün cebinde para kalmasına, ilk dört yıl için yardımcı oluyordu(Aydemir,1987:203-222).

⁷⁹ 1950 yılında hektar başına randıman hareketi kilo olarak buğday için; 866 kilo,arpa 1076,çavdar 908,yulaf 1.043,mısır 1.058,pirinç 2.120 kilo iken, bu değerler 1955 yılında buğday için 1.977,arpa 1.131,çavdar 1.014,yulaf 965,mısır 1.211,pirinç 2.125 kilodur.

Demokrat Parti iktidarı süresince tarımsal üreticiye kredi ve sübvansiyonu cömert şekilde vermekten çekinmemiştir. TMO henüz 1950 yılında 22.8 milyon hububat satım alımı gerçekleştirirken, bu oran 1954'ün ilk 6 ayında 520 milyon TL civarlarını görecektir.

Bir başka ilginç nokta ise 1950'lerin ilk yarısında DP iktidarının çok istemesine rağmen kamu üretimini tasfiye edememiş olmasıdır. Bunun nedeni ise bu kuruluşları devralacak yeterli bir sermayenin olmaması ve bu sermayenin yeterince karlı olmayan alanlara yönelmek istememesi idi. Bunun sonucunda devlet işletmeciliği 1954 yılına kadar tasfiye edilmekten uzak kalmıştır. 1954'ten sonra ise kamu işletmeciliği ve yatırımlarının önemi yavaş yavaş anlaşılırmaktaydı(Albayrak,2004:313-359).

Ekonomideki diğer verilere bakıldığında tablo bazı sektörlerde karamsar değildir. 1955 yılına kadar madencilik ve imalat sanayi yekûn olarak çok dramatik bir tablo çizmiyordu. Genellikle pazar için hammadde üreten imalat sanayii, demirde %50, çelikte %100, çimentoda %100, şekerde %100, şarapçılıkta %100'e yakın üretim artışı kaydetmiştir.

Aynı şey tüketimin bazı ayaklarında da görölmekteydi. 1950 yılında 137 bin ton olan şeker üretim hacmi, 1955'te 254 bin tona çıkacaktır. Çimento ise yapılaşma gereksinimleri ölçüsünde 400 bin tondan, 816 bin tona kadar yükselecektir(Aydemir,1987:203-222).

Altyapı stokuna bakıldığında ise temel tabaka, asfalt ve tesfiye olmak üzere yapılan yol inşaatı 1000 km'yi bulurken, bu sayı 1954 sonunda 3000 km'ye kadar ulaşacaktır. 1923'ten 1949'a kadar ülkede toplam 4300 km yol yapıldığı düşünülürse, bu sayılar kuşkusuz önem arz etmekteydi. Enerji projeleri, barajlar ve su sistemleri de tarımsal üretim için oldukça önemli görölmekteydi. Termik ve hidrolik olmak üzere 15 yeni santral kurulmuştu. 1950'lerin sonunda enerji üretim oranı 1950'ye göre %300 artmıştır (Aydemir,1987:203-222).

DP iktidarı, finansman tedariki kısmında ilginç bir noktada konumlanmıştı. 1950'den 1954 yılına kadar Türk ekonomisi, ABD'den 106 milyon dolar hibe ve 82 milyon dolar kredi almıştır. Bu kredilerin efektif kullanılıp kullanılmadığı ise tartışmaya açıktır (Aydemir,1987 :203-222).Çarpıcı olan hadise ise tüm siyasi ve iktisadi politikaların, sanayileşmeci bir öz kalkınma stratejisi yerine bağımlı ve borçlandırılmış bir çevre ülkesi olma istikametine evrilmesi sonunda hibe olarak 4 yılda ancak 100 milyon dolar alınabilmiştir.

Türkiye'nin enflasyondan arındırılmış milli gelirine bakıldığında, girilen istikamette bir ekonomik dönüşüm yaratılmadığı görülecektir. 1950 yılı itibarıyla Türkiye, ziraat sektöründe 4,5 milyar dolar, inşaat sektöründe 450 milyon dolar, ticaretten 952 milyon dolar, sanayi sektöründen ise 1 milyar dolar gelir yaratmıştır. Bu oranlar 1954 yılı için, ziraat sektöründe 5.1 milyar dolar, sanayi sektörü için 1.3 milyar dolar, inşaat sanayisi için 600 milyon dolar, ticaret sahasında 1.1 milyar dolar, ulaştırma sektöründe 836 milyon dolarlık

gelir yaratmaktadır(Aydemir,1987 :203-222). Nüfusu 4 yılda %20 artmış bir ülkede dolar bazında yaşanan büyüme sadece ulaştırma sektörü ile sınırlı kalmıştır. Bu sektörün ilerleyen yıllarda başka bağımlılıklar yaratacağı o dönem için tartışılmamış bir konudur.⁸⁰

Demokrat Parti'nin ekonomi sahasında uyguladığı para politikaları da izlenmeye değer niteliktedir. Demokrat Parti dönemindeki para hacmi artışı aslında enflasyonun nasıl yükseldiğinin önemli bir işaretidir. Alım gücünü ciddi şekilde düşürecek olan bu stratejiler, emisyon değerlerinin sürekli artmasına neden olmuştur.

1950 yılında piyasadaki para emisyon değeri 962 milyon lirayı bulurken, bunun 865 milyon lirası tedavülde işlem görmekte, 97 milyon lirası ise bankalarda saklı tutulan emisyon miktarını oluşturmaktadır. 1954 yılına gelindiğinde ise piyasadaki emisyon miktarı 1 milyar 533 milyon TL'ye ulaşacaktır(Aydemir,1987 :203-222). Bu durum neredeyse her 10 Türk lirası için 5 Türk lirasının basılması anlamına gelmektedir.

Söz konusu gösterge doğal olarak hayat pahalılığını artırmış ve geçinme endekslerini etkilemiştir. 1950 yılında 100 liralık bir toptan eşya fiyatı, 1954 yılına gelindiğinde 120 liraya çıkmıştır. Geçinme endeksi ise 103 birimden, 1954'te 122'e sıçrayacaktır(Aydemir,1987 :203-222). Yani, her 100 lira kazanım karşılığında, aynı hayat kalitesinin korunabilmesi için 122 lira kazanılması gerekmiştir. Bu durum, gıda fiyatlarında daha dramatik bir hal alacaktır.1950 yılında 900 gram ekmek 30 kuruş iken, 1958'e gelinceye kadar 500 gram ekmek 30 kuruş olmuştur(Aydemir,1987 :203-222).

İktidarın diğer kritik eylemleri arasında görülebilecek hadise ise Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları'dır. Bilindiği gibi ilk kez 1 Mart 1950'de, CHP vasıtasıyla Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkmıştır. Bu kanun Ağustos 1951'de daha da liberalleşerek, yabancı sermayenin kâr transferini %10 bandına çıkartmakta ve ulaştırma, alt yapı gibi alanlarda kolaylıklar tanımaktadır. Ne var ki, bu oranlar yeterli olmamıştır. 1953 yılında ABD Temsilciler Meclisi Dış Ticaret Komisyon Başkanı Clarence Randall'ın Türkiye ziyaretleri, bu yönde tavsiyeler içermektedir.

1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu güncellenmiştir. Bunu izleyen Petrol Kanunu'nda önemli liberal adımlar atmıştır. Hiçbir ülkenin yabancı sermaye olmadan kalkınamayacağına inanan Menderes, verilen teşviklerin çok önemli oranda yabancı sermayeyi ülkeye çekeceğini ümit etmiştir. Bu teşvikler verilirken, hükümet hiçbir zaman yerli kapitalist ortakların, güçlü çok uluslu şirketler karşısında mağdur olma ihtimalini

⁸⁰ Çevre ülkelerin 1970'lere doğru, bir otomotiv pazarına dönüşmesi önemli bir sorun yaratmıştır. Ulaşımın ana unsuru olan petrolün doğrudan ithalata tabi olması, döviz stoku olmayan çevre aktörler için ciddi bir ekonomik külfet yaratacaktır. Bu durum 1970'lerde artan petrol fiyatları ile gelişmekte olan ülkelerde sürekli bir cari açık kalemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

düşünmemiştir. Yerli sermayenin ekonomi sahasında yeterince aktif olacak gücü olmadığını anladığı zaman ise Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur. 1950-52 arası bu bankadan kredi çekmek için 900 şahıs başvuracak ve sadece 103 kişiye 51 milyon TL kredi tahsis edilecektir. Yerli aktörler, yabancılarla rekabet yerine işbirliği yoluyla küçük yerel temsilci rolünü oynamaya başlayacaktır (Ahmad, 2010:136).

Bütün bu çabalar karşısında 1950-54 yılları arasında yurda giren borç ve bağış harici yabancı sermaye ise 8.5 milyar dolar civarındadır (Turgut, 1991:146). Yatırımın yapıldığı sektörler ise daha çok tüketim ekonomisi nin ana unsurları olan plastik, ilaç, elektrikli el araçları, gıda, içki gibi alanlardır.

Genel olarak bakıldığında tarımsal büyüme, 1954'e kadar %10'nun altına düşmemiş ve ortalama %12 civarında seyretmiştir. İmalat sanayisinde ise bu oran % 6,5 seviyelerinde kalmıştır (Albayrak, 2004:313-349). Dönemin tipik bir özelliği olarak tarımsal kredilerin takibinin yapılmadığı ve verilen kredilerin çoğunun tüketim ve lüks tüketimde kullanıldığı iddiası önemli bir kaygı noktasını oluşturmuştur. Büyük toprak sahiplerinin ve tarımsal uygulamaların genel olarak hafif vergilendirildiği bir ortamda, kredi takipsizliği ilerleyen dönemde kamu bütçesinin krize girmesine yol açacaktır.

Kamunun zarar etmesinde ihale mekanizmalarının yarattığı problemler ayrıca tartışma konusudur. Dönem boyunca gizli ihale, dilediğine ihale ve değişebilir ihale metotlarının uygulandığı ifade edilmiştir. Söz konusu adımlar, artan para arzı ve enflasyon eşliğinde 1950'lerin ikinci yarısında sorunlar yumağı oluşmasına neden olacaktır. Bu sorunların, plansız bir ekonomi çerçevesinde ele alındığı gerçeği ise asıl dikkat çekilmesi gereken noktadır.

3.6. 1954 Seçimleri'ne Kadar İktidarın Yönetim Anlayışı

Yukarıdaki bölümde görüldüğü üzere, iktidarın barışçıl seçimler ile devri, teorik olarak demokrasinin hayatımıza girişi olarak görülmektedir. Uygulamada ise, yeni rejimin demokrasi olarak tanımlanması için muhalefet ile olan ilişkileri, bürokrasi ve yargı ile yürüttüğü ilişkiler, basına dair faaliyetleri analiz edilmelidir. Bu bakış açısı aynı zamanda devletin kurumsal işleyişi, bireysel ve kolektif hakların pozisyonu, kişi ve kuruluşların varoluş teminatların gözetilip gözetilmediğini ortaya koymalıdır.

Otoriter bir rejimin gerekli açılımları yaparak iktidarı değiştirmesi, söz konusu sürecin demokrasi yönünde anlamlı bir ilerleme kaydedileceğine dair garantiler sunmamıştır. (Eroğul, 1998:97-150). Türkiye örneğinde görüldüğü üzere, rejim değişikliği otoriter dönemin anayasası olan 1924 Anayasası altında gerçekleşmiştir. Seçim sisteminin güvenliğine dair bazı

iyileştirmeler yapılsa da seçim sisteminin kendisi olan tek turlu basit çoğunluk modeline dokunulmamıştır.

Bu tercih, otoriter iktidarın kendi ağırlığını yeni döneme taşıma gayretlerinin bir parçası olarak görülmüş fakat seçim sonucu tam tersi bir gerçeklik yaratmıştır. Oldukça orantısız bir temsile kapı aralayan bu metot sonucunda eski iktidar parlamentoda çok cılız bir şekilde yer alırken, aynı metot iktidarın gücünü tüm alanlarda artırmasının teminatı olarak görülmüştür.

Böylece, iktidarı sınırlaması gereken muhalefet dinamiklerin erken dönemde dahi bu güce sahip olmadığı, iktidar lehine çoğunlukçu bir temsil ve meclis doğmuştur. Söz konusu durum, muhalefetin iktidarı denetlemek için gerekli donanımına sahip olmaktan uzak olduğunu gösterecektir.

Daha önceki denemelere rağmen, esas itibarıyla 5 yıl içinde ortaya konulan reformlarla, otoriter bir sistemden demokrasiye geçmeye çalışan rejimin, demokrasinin işlemesi için gerekli olan kurumsal dinamiklere, iktidarı sınırlayıcı yapılara sahip olmaması önemli bir handikap sayılmaktadır(Demirel,2021:69-107). Tüm varlığını otoriter bir rejim altında geçirmiş yargı, bürokrasi ve basın, etkili şekilde hareket etmesini sağlayacak kurumsal özerklik bilincini ne ölçüde geliştirdiği soru işareti olarak kalmaktadır.

Böyle bir ekosistemin, hem teorik olarak, hem de uygulamada demokrasi ile otoriter sistem arasında bir salınımına girmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Teorik açıdan ele alındığında, ortaya çıkan rejimin anlamlı ve çoğulcu bir demokrasi yaratamadığı durumda, bu rejime demokrasi denilmesinin doğru olmayacağı, ortaya çıkan durumun aslında otoriter sistemin yarattığı azaltılmış bir alt tür olduğu görüşü vurgulanacaktır.

Rejimin tam otoriterlikten açılıma doğru gitmesi sonucunda rejim değişimi demokrasi yönünde bir dinamik ve geçiş oluşturmayacak, otoriter sistem kendi alt türüne doğru hareket edecektir.

Demokrasiye geçiş ihtimalini reddetmeyen bakış açısında ise rejim, seçimler sonucunda iktidarın değişmesine şahitlik ederek ilk geçiş dönemini tamamlayacak fakat daha sonraki demokratikleşme adımlarını atamadığı için ikinci geçiş olarak telakki edilen safhada ilerleme görülmeyecektir(O'Donnell,1994).Böylece rejimin dinamikleri otoriterlik ile demokrasi arasında bir sıkışmaya şahit olarak gri alanda kalacaktır. Söz konusu gri alan demokratikleşmenin görülmediği ama diktatoryaya kaymanın da görülmediği kronik bir ara form olarak karşımıza çıkacaktır (O'Donnell,1996:7-34).

Her iki görüşün bulunduğu husus ise demokratikleşme ile otoriterlik arasında bir yerde konumlanan rejimin iki yöne doğru da bir ilerleme kaydetmediği ve kendine ait kronik bir

yapı ürettiğidir. Bu yapı demokrasi olmayan bir form olarak hibrid özellikler göstermektedir(Ekman,2009:7-19).

Hibrid rejimlerin daha önce tartışıldığı üzere ortak özellikleri; hesap verebilirliği göz ardı etmeleri, kapsamlı yürütme yetkisini yasamanın önüne koymaları, kurumsalcılık prensiplerini reddetmeleri, kurtarıcı populist liderliğe vurgu yapmaları olarak görülmektedir. Bu rejimlerde muhalefet, basın ve yargı baskı altına alınmakta, devlete ait özerk kurumların varlığı istenmemektedir(Levitsky ve Way,2010;O'Donnell,1994;Diamond,2002; Wigell,2008; Brownlee,2007). Bu yüzden, sadık bir bürokrasi gözetilirken, toplumsal tüm aktörlerin iktidarı sınırlandırıcı güce ulaşması engellenmelidir.

Türkiye örneğinde söz konusu dönem, Adnan Menderes iktidarını ortaya çıkaracaktır. 1954' yılına kadar bu iktidar basını, yargıyı, muhalefeti ve iktidarın kendi dinamiklerini kontrol altına almaya çalışacaktır. İktidar söz konusu aktörlere karşı sırası ile uygun gördüğü dönemlerde zayıflatma politikalarına soyuncaktır. Rotasyon gözetilerek yapılan bu saldırılarda mücadele aynı anda birçok cephede görülmek yerine, suni yumuşamalar eşliğinde her defasında bir aktöre karşı gelişmektedir.

Bu açıdan iktidarın ilk hedefi CHP'nin finansal ve örgütsel yapısı olmuştur. Partinin malvarlığının önemli bir kısmına el konulması, devlet radyosundan muhalefet partisinin istifade etmesinin engellenmesi bunun önemli adımlarıdır.(Eroğul,1998:97-150).

Söz konusu süreç basının kontrol altına alınmaya başladığı saldırılarla desteklenmiştir. Bu açıdan ilk önce Resmi İlanlar Kararnamesi, daha sonra Basın Yoluyla İşlenecek Suçlar Hakkındaki Kanun ile muhalefet ve basın baskı altına alınacaktır. Basın davalarına ağır ceza mahkemelerinde bakılması ve hükümete eleştirilerde bulunan yayın organlarının finansal açıdan cezalandırılması, iktidarın diğer aktörlere karşı ipleri elinde tutmak istediği otoriter bir senaryonun önemli vesikalarıdır(Demirel,2021:131-149).

Benzer bir süreç parti ve hükümet içinde bağımsız aktörlerin denetim altına alınmasında görülecektir. Bu dönemde lider kliği, partinin il ve ilçelerdeki yönetimini tamamen kendi istekleri doğrultusunda dizayn etmeye çalışmış, özellikle İstanbul teşkilatında Menderes-Bayar ekibi güç mücadelesine soyunmuştur(Albayrak,2004:181-240).

Genel İdare Kurulu ve Haysiyet Divanını elinde tutan Menderes, partide önemli bir sadakat sağlama operasyonuna yönelmiştir. Bu sürecin diğer ayağı ise parti meclis grubu ve bakanlar kurulu olacaktır. Menderes, bakanlar kurulunda sadakati, yeni hükümetin kuruluşu ve eski hükümetteki bakanların yönetimden tasfiyesi ile sağlamaya çalışacaktır.

Parti meclis grubu ise ilerleyen dönemlerde partiden ihraç uygulamaları ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Demokrat Parti, tarihin bir cilvesi olarak, Cumhuriyet tarihinde oldukça önemli bir yer teşkil edecek seviyede parti içi muhalefete soyunmuş kimselerle doludur. Kendi bünyesinden Millet Partisi, Hürriyet Partisi gibi farklı siyasi partiler çıkartan Demokrat Parti’de, hem bakan seviyesinde hem de milletvekilliği seviyesinde iktidar erken dönemde sıklıkla eleştirilmiştir(Baban,2009). Bu durum, aslında Menderes’in hangi istikamette ilerlediğini de göstermiştir.

Menderes, 1954 yılına kadar kurduğu hükümetlerde, siyasi gücünü hem partiye hem de muhalefete karşı artırmaya çalışan bir lider olduğunu göstermiştir. Bu siyasi gücü elde etme gayreti ve gücün seviyesi ise rejimin doğasını etkilemiştir. İktidardaki ilk yıllarda, siyasi tansiyonu düşürmeyi başaramayan iktidar-muhalefet dinamikleri, tartışmaları partizanlık ve husumet boyutunda ele almıştır. Muhalefetin NATO üyeliğinin müzakere biçimi, Atatürk’ün hatırasına karşı saldırılar, ekonomi alanındaki eleştirilerine kendi perspektifi ile karşılık veren Başbakan, belki de eleştirilerin içeriği karşısında bir bocalama yaşayacaktır(Albayrak,2004:181-140).

İktidarda olan bir güç için eleştiri hatta yerginin hiç bitmeyeceği bilinci, bu genç başbakanın o yıllarda hazır olmadığı bir mevhum gibi gözükmektedir. Menderes ilk 4 yıl içinde, ne kadar çaba sarf ederse etsin, eleştirilerin sadece kendinden menkul bir yıpratma amacı olduğunu düşünmeye başlamıştır(Demirel,2021:130-160,176). Buna rağmen modern demokrasilerdeki ilişkilerde, muhalefetin iktidarı sürekli eleştirmesi ve yıpratmaya çalışması doğal bir dinamik gibi gözükmektedir. Bu eleştirinin yersiz yahut haksız olmasının bir önemi yoktur.

Muhalefetin sürekli açık araması, iktidarın siyasi icraatlarını manipülatif bir şekilde değerlendirerek, farklı bir biçimde halka aksettirmesi, demokratik mücadelenin kuşkusuz bir cilvesi olarak gözükmektedir. Bu eylemi yürütürken dokunulmaması gereken mahfuz alanların ne olduğu belli değildir. Elbette CHP muhalefet görevini yerine getirirken hangi konuda ne ölçüde eleştiri ve muhalefet yapacağını bir şablona oturtmuş değildir.

Menderes nezdinde bu görünmez sınırlar, muhalefet tarafından sıklıkla aşılmakta ve eleştiriler çizgisinden çıkarak hakaret, tahkir, taciz, iftira gibi kavramlara yönelmektedir. İcra gücü ve yasama kudreti elinin altında olan bir iktidar, onu sınırlandıracak kuvvetler olmadığına inandığı anda, güç kazanımı faaliyetine bu haklılaştırma gayretleri üzerinden girmektedir. Önemli olan iktidarın ne kadar bir güç artırımına gideceği ve nerede duracağıdır.

1952 yılından 1954’te kadar geçen dönem içinde Menderes siyasi güç maximizasyonunu idari ve yasama kanadı vasıtasıyla artırma gayretlerine devam edecektir. 1954 Seçimlerine kadar iktidarın güç artırımının arkasındaki ana savunma mekanizması,

iktidarın bu yönde adım atmadığı takdirde görevini yapamayacağını, atalet gösterdiğinde ise bir yıpranmaya maruz kalacağı yönündedir(Ahmad,2010:46-78).

Menderes, muhalefetin iyi niyetini sorguladığı ölçüde karşı tarafın samimiyetine inanmamaya başlayacak, dolayısıyla muhalefet-iktidar arasındaki uyum sarsılacaktır. Bu sarsıntı ekonominin kısmen iyi olduğu dönemde kavganın boyutunun sınırlı kalmasına neden olacaktır. İlerleyen dönemde ise çarklar çok daha farklı şekilde dönmeye başlayacaktır (Erer,1966).

Öyle ki, demokratikleşmenin bir sonraki aşaması muhalefet nezdinde; nispi temsil sistemini içeren yeni seçim yasası, hâkim teminatı, memur güvencesi, çift yapılı meclis sistemi ve Anayasa Mahkemesi gibi uygulamalardır.

İktidar ise bu maddelerin hiçbirini gerçekleştirmeyeceği gibi, hibrid rejimin tipik özelliklerinden olan anti kurumsalcılığın tesisi ve hesap verebilirlik kriterlerinin bertaraf edilmesine soyunacaktır. Bunu takip eden süreçte ise idarenin kapsamlı yürütme yetkisini, yasama kurumu ile ikame edecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HESAP VEREBİLİRLİĞİN BERTARAF EDİLMESİ VE ANTI KURUMSALCILIĞIN YÜKSELİŞİ

4.1. Hesap Verebilirliğin Bertaraf Edilmesi ve Anti Kurumsalcılığın Yükselişi

1954 sonrası Türkiye, Demokrat Parti iktidarının otoritesini artırmaya başladığı ve bunun demokratik normlarla bağdaşmayacak gelişmelere neden olduğu bir dönemdir. Menderes'in 3. ve 4. hükümetlerini kapsayan 1954-1957 arası dönem, otoriter iktidarın kendi gücünü; muhalefet, yargı ve toplumsal aktörler aleyhine sürekli genişletip, söz konusu grupları güçlü bir tazyik altına aldığı zaman dilimine işaret etmektedir. Bu dönemde ortaya konulan uygulamalar, iktidarın anti kurumsalcılık faaliyetlerini genişletmeye başladığının ve hesap verebilirlik mekanizmalarını zayıflatmaya çalışmasının bir tezahürü olarak görülmektedir.

Söz konusu dinamikler hibrid rejimlerin güç konsolidasyonu için başvurduğu tipik yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak, bu dönemde 6422 sayılı kanun ile yaş kaydı aranmaksızın 25 yılını doldurmuş hâkim, savcı ve profesörlerin resen emekliye ayrılmasının hayata geçirildiği görülecektir. Böylece, yargı mensupları üzerinde bir ihraç politikası yürürlüğe alınarak, hâkim ve savcı güvencesi ilkesi kaldırılacaktır(Ahmad,2010:80-81).

Bunu takiben aynı dönemde, 6435 sayılı Bağlı Bulundukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun düzenlemesi ile memur ve bürokrasi kadroları da büyük bir kontrol altına girecektir(Eroğul,1998:156). Söz konusu kanun ile memurların, hizmet yılına bakılmaksızın hükümet, istediği an istediği kişileri memuriyetten emekli etme ve işten uzaklaştırma hakkına kavuşuyordu.

Diğer bir gelişme ise seçim kanunu üzerinde görülecektir. İktidar, 6428 sayılı seçim kanununda bazı değişikliklere giderek, muhalefet partilerinin birleşerek karma listeler yapmasının önüne geçmekte, memuriyetten ayrılarak bir partiye geçmek isteyen kimselerin istifasını 6 aydan önce vermesini zorunlu kılacaktır(Eroğul,1998:154-155). Bu vaziyet, adayların güçlü bir ekonomik duruma sahip olmasını gerekli kılmaktaydı ve iktidar kendi kadrolarını destekleyecekti. Böylece, bürokrasinin muhalefete kadro sağlama ihtimalinin önü kesilecekti. Uygulamada ise seçilemeyen muhalefet partisi adayları işini kaybederken, seçilemeyen iktidar adayları işlerine geri dönüyordu.

Bir başka örnek olan 6429 sayılı kanun ile iktidar kurumsal işleyişin tamamen dışına çıkarak iktidar gücünü, halkı cezalandırma aygıtına dönüştürecek ve seçimlerde iktidar partisine oy vermeyen Kırşehir ilçe yapılacaktır.

Görüldüğü üzere yukarıdaki kanunlar vesilesiyle iktidar, yargı ve bürokrasiyi tamamen kontrolü altına almaktaydı. Bu durum, kurumsal dinamiklerin işleyişini bozmakta ve tahmin edilebilir, her kesime aynı uzaklıkta rutin bir sonuç üretecek kurumları partizanlaştırmaya doğru itmekteydi. Kurumların özerk işleyişini ve güvencesini kaldıran bu bakış açısı, bu yapıları çeşitli vasıtalar ile doğrudan baskı altına almaya devam ederken, partizan idarenin önünü açmaktaydı.

Söz konusu motivasyon, yargıyı tamamen kontrol altına alacak dinamikler üreterek, yatay hesap verebilirliğin gerçekleşmesini de engelliyordu. İktidar emri altına girmeye başlayan yargı organları, hukuk üretmek ve siyaseti denetlemekten hızla uzaklaşacaktı. Bunun en tipik örneği ise kısa zamanda ispat hakkı meselesinde görülecektir. Suç isnadında bulunan kimselerin bunu mahkemede ispat etmesinin dahi önüne geçilecekti. Yargıtay artık hukuk normları ile bağdaşmayacak içtihatlarla bulunmaya başlayacaktı.

Görüldüğü üzere, hibrid bir rejimde seçim dinamikleri işlerken aynı zamanda otoriter yönetim aygıtlarının hayata geçirilmesi, tipik bir idari eylem olarak belirmektedir. Adnan Menderes'in 3. ve 4. hükümetleri, bunun açık bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidar meşruiyetini idame ettirmek adına seçimler üzerinden muhalefet ile yarışmakta fakat otoriter dinamikler ile oyunun çerçevesini diğer aktörler aleyhine sürekli zorlaştırmaktadır(Levitsky ve Way,2002).

Yöneticinin gücünü sınırlayan bir düzen; hesap verme sorumluluğu ile sıkı sıkıya bağlı olduğundan, hibrid bir rejimde yönetici, bunu bir güç aşındırıcı çerçeve olarak algılamaktadır. (O'Donnell,1994:60).Menderes dönemi Türkiye'sinde de, iktidarın bu rahatsızlığı, ortaya konulan politikalar sonucunda açıkça görülmektedir. Yönetim, hem muhalefetin hem de yargının denetleme ve hesap sorma fonksiyonunu etkisiz kılmak adına, bu alanlarda yasama gücünü kullanarak anti demokratik adımlar atmakta ve kendisine hesap sorma ihtimalini zayıflatacak mekanizmalar ortaya koymaktadır.

Bu sürecin önemli bir parçası da kurumların zayıflatılması ile gerçekleşmiştir. Kurumların işlevselliği ve bağımsızlığı bu dönemde iktidarın kontrolü altına sokularak, partizan ve özerkliğini kaybetmiş müessese inşasına başlanacaktır. Kurumların özerkliği ve fonksiyonu kayboldukça hem hesap verme dinamikleri bozulacak, hem de kurumsal yapı iktidar altında asli görevini icra etmekten uzaklaşacaktır.

Menderes'in 3. ve 4. hükümet dönemleri, yukarıdaki değerlendirme ışığında anti-kurumsalcılık uygulamaları ve hesap verebilirliğin zayıflamasının tipik örneklerini sunacaktır. Muhalefetin gittikçe görevini yerine getirmekte zorlandığı, bürokrasinin asli görevini icra etmek yerine iktidar aygıtına dönüşmekte olduğu, yargının ise hukuk üretmekten uzaklaşmakta olduğu bu zaman dilimi sonraki dönemdeki krizlerin habercisi olacaktır.

Bu dönemde yaşanan gelişmeler, Türk akademik çevreleri ve basın organlarının Demokrat Parti'ye yönelik tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Özellikle liberal görüşlere sahip akademik çevreler, Demokrat Parti'nin muhalefette olduğu dönemde ekonomik liberalizmi savunduğu için bu partiye destek veriyorlardı. Ancak Menderes'in seçim zaferinden sonra ortaya çıkan otoriter eğilimler, akademik çevrelerin ve basın organlarının partiye olan desteğini sorgulamalarına sebep oldu.

Turan Feyzioğlu, Forum dergisinde yayınladığı yazılarla Demokrat Parti'nin giderek otoriterleştiğine dair endişelerini dile getirdi. Menderes'in çok güçlü olduğu ve hükümetin idaresinde dilediği kararları verebileceği bu dönemde, Demokrat Parti'nin önceki liberal görüşlerinden uzaklaşması ve otoriter bir siyasi çizgiye kayması, akademik çevreleri ve basın kuruluşlarını rahatsız etmeye başlamıştı(Ahmad,2010:63) .

1954 seçimlerinin ardından, CHP zayıf bir pozisyonda kalmıştı. CHP'nin milletvekili sayısı 69'dan 31'e düşerken, Demokrat Parti 504 sandalye kazanarak güçlü bir zafer elde etmiştir. Bu galibiyet birçok çevre tarafından Menderes'in başarısı üzerinden okunmuştur.

Kabine kurulurken yeni Bakanlar Kurulu, bu güç dinamiklerinden nasibini alacak ve Menderes'in etkisi altında şekillenecektir. Partide sevilmeyen kişilerin de bu kabineye entegrasyonu sonucunda ileride Menderes için sorunlar ortaya çıkacaktır. Mükerrerem Sarol gibi isimler üzerinden ilerleyen tartışmalar özellikle, Aralık 1955'te daha da belirgin hale gelerek, DP'de önemli bir krize neden olacaktır.

Bağımsız bir kabine yerine Menderes'in şahsi tercihleri üzerinden tasarlanmış bir oluşum, Türk siyasi hayatının bu dönüm noktasında toksik bir başlangıç yaratmıştır. Demokrat Parti, çoğunluk sistemi sayesinde, toplam oy farkı çok büyük olmasa dahi(arada 500bin oy farkı bulunmaktadır) %93 oranında milletvekili çıkarmayı başarmıştır.

Bu durum, parti içinde büyük bir özgüven oluşmasına yol açtığı ölçüde artık kimsenin DP'yi durduramayacağı fikir oluşmuştur. Bu kanaate, Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın da hâsıl olması, ülke demokrasisi için çok ağır yaraların açılmasına neden olacaktır. Türkiye'nin yeni iktidarı sınırlayacak derecede bir muhalefeti meclise sokmaması, sonradan takdir edileceği üzere ülkenin ağır siyasi bunalımlara sürüklenmesine neden olmuştur(Eroğul,1998:158). Kuşkusuz bu noktada önemli bir pay, çoğunluk sisteminin

iktidarı denetlemeye imkân tanımayan orantısız temsile kapı açmasıdır. Bu orantısız temsil ile liderlerin kalıcı iktidar hevesi ve özgüveni birleştiğinde demokratik sistem bir buhranla karşı karşıya kalabilmektedir(Eroğul,1998:159).

14 Mayıs'ta Meclisin toplanmasıyla önceki Menderes hükümeti istifasını vermiş ve yine bu tarihte Cumhurbaşkanı, yeni idarenin vücut bulması için Menderes'i görevlendirmiştir. Meclis toplantısında, Bayar yine Cumhurbaşkanı olmuş, Refik Koraltan ise Meclis Başkanı olarak seçilmişti(Eroğul,1998:160). Kurulan yeni kabinede eski Bakanlar Kurulu'ndan sekiz bakana görev verilmezken, yedisi yerini korumuş, dört bakan da yer değiştirmiştir (Albayrak,2004: 264).⁸¹

4.1.1 İktidar Programları

Menderes, 23 Mayıs 1954'te iktidar programını parti grubunda açıklamış ve Demokrat Parti, Meclis Grubu'nda kısa bir tartışma imkânı hâsıl olmuştur. 84 sayfalık bu zabıt, temel olarak iktidarın 1954'e kadar yaptıklarını özetleyen ve öven bir bölüm ile başlayıp, muhalefet partisinin antidemokratik yöntemlerle faaliyet gösterdiğini iddia eden kısımla devam etmektedir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,3 Birleşim,24.05.1954:21-34).

İktidara yöneltilen otoriterleşme iddiaları kesin bir dille reddedildikten sonra programın kalan kısmı, yeni hükümetin vaatlerini sıralamaktadır. Programın içeriğinde özel girişime yapılan vurgu geliştirilerek tekrar edilmiş bu yönde çabaların daha güçlü destekleneceği vurgulanmıştır. Yurt dışından gelecek yatırımın önemi üzerinde durulmuş ve ülkeye sermaye girişi hususunda daha özel gayretler gösterileceği ifade edilmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,3 Birleşim,24.05.1954:23-30).

Yabancı sermayenin istenilen ölçüden uzak kalması, bu doğrultuda ortaya konan hedefleri daha önemli kılmıştır. Ülke kurunun enflasyon altında erimesine karşı çıkılacağı söylenirken, yatırımların artacağı ve gerekli donanımın ülkemize transfer edileceği, vergilendirmede reforma gidilip önemli düzenlemeler yapılacağı açıklanmıştır(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,3 Birleşim,24.05.1954:23-30). İki gün sonra oylamaya sunulan program, Meclis tarafından kabul edilmiştir.

Demokrat Parti'nin bu kadar büyük bir çoğunluk ile iktidar olması, muhalefetin ülke siyasetindeki etkisini sayısal ağırlık olarak sınırlandırmıştır. Bu başarı aynı zamanda Demokrat Parti'nin psikolojik üstünlüğü de ele geçirmesine olanak tanıdı. Nihat Erim gibi

⁸¹ 3. Menderes Hükümeti şu isimlerden oluşmuştur; Adalet Bakanı: Osman Şevki Çiçekdağ, Milli Savunma Bakanı: Ethem Menderes, İçişleri Bakanı: Namık Gedik, Dışişleri Bakanı: Fuad Köprülü, Maliye Bakanı: Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı: Celal Yardımcı, Bayındırlık Bakanı: Kemal Zeytinoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Sıtkı Yırcalı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Behçet Uz, Gümrük ve Tekel Bakanı:Emin Kalafat, Tarım Bakanı: Muammer Çavuşoğlu, Çalışma Bakanı:Hayrettin Erkmen, İşletmeler Bakanı: Fethi Çelikbaş(Yeni Ulus,Cumhuriyet, 18.05.1954).

isimler artık CHP'nin iktidar olamayacağını düşünürken, Server Somuncuoğlu gibi kilit CHP'li aktörler büyük karamsarlık eşliğinde CHP'den ayrılarak, hükümet saflarında yerini alacaktı(Albayrak,2004:266).

DP'nin, Meclis aritmetiğindeki üstünlüğü, hükümete öyle bir öz güven getirmişti ki bu durum, kısa zamanda otoriter motivasyonun itici gücü olacaktı. Sayısal üstünlüğü bu kadar güçlü olan bir iktidarı sınırlamak için çok fazla aygıtı olmayan genç bir rejimde, henüz yeşermekte olan siyasi bilinç, öz sınırlamaya da olanak tanımamış, dolayısıyla iktidarın otoriter eğilimleri hızlı bir şekilde alan kazanmaya başlamıştı.

Seçimlerden sonra CHP, iktidar ile görüşmeyi ve fikir alışverişini önemsemiş, yapılan kanunlarla ilgili görüşme talebinde bulunarak fikrinin alınması gerektiğini dile getirmiştir. Bunun en açık örneği Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklere istinaden görüş alışverişi talebi olmuştur(*Akşam*, 18.06.1954). Menderes daha sonra bu talepleri, yasal zorunluluklar dışında muhalefet partisi ile görüşmeyeceğini açıklayarak red edecektir(*Vatan*,19.06.1954)⁸². Bu cevap aslında demokrasinin sağlıklı şekilde işlemesi gereken platformdan ülkenin mahrum kalması anlamına gelmekteydi.

Menderes'in 4.hükümeti ise bir önceki hükümette atılan hukuk dışı adımların konsolide edilmesi ve iktidarın, diğer kurumsal aktörler aleyhine saldırılarını devam ettirmesini temin eden politikalar üretecektir. Bu açıdan söz konusu dönem, demokrasideki hesap verebilirlik ve kurumsallığın tesis edilmesi ilkeleri ile doğrudan çatışacaktır.

Bu zaman diliminde iktidar, siyasi gücünü kurumsal dinamikler vasıtasıyla sınırlama ihtimali taşıyan yargı, muhalefet ve basına karşı doğrudan saldırılarda bulunacak, özellikle basın ve yargı kuruluşlarını zayıflatma politikası güdecektir. Bu motivasyon sonucunda, iktidarı hukuki manada denetleyebilecek yapılar zayıflayacaktır. Söz konusu yapıların zayıflaması, iktidarın eylemlerinin yasal olduğuna dair hesap verebilirlik mekanizmalarının doğrudan çözülmesine neden olduğu için, iktidar siyasi eylemlerinin sorumluluğuna dair bir kaygı gütmekten uzaklaşarak, keyfi ve hukuk dışı bir konuma savrulacaktır.

Bu politikaların en tipik örnekleri 5680, 6334,6761 nolu kanunlar vesilesiyle ortaya çıkacaktır. İktidar, bu kanunlar ile basın organlarına dair yeni suçlar üretecek, suçun doğasını değiştirerek ağırlaştıracaktır. Bir iddianın ispat edilmesinin yasal teminat altına alınmadığı ortamda, basın suçları, anayasal düzene karşı işlenmiş suçlar kategorisine alınacak ve basın tam anlamıyla susturulacaktır.

Bu dönemde, yargı kurumlarındaki en yetkili kimseler olan; Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 1.Daire, 2. Daire başkanları emekli edilecek, hâkim kadrolarda önemli tasfiyelere

⁸² Vatan'daki ana sütunda belirtildiği üzere Menderes: "CHP ile görüşülecek hiçbir mevzu yoktur" diyecektir.

gidilecektir. Söz konusu adımlar, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile artarak devam edip, toplumsal aktörlerin tümüne yayılacaktır. Bu yasa ile iktidar, siyasi propaganda ve gösteriyi seçim dönemi hariç suç kategorisine sokmakta ve açık hava gösterileri yasaklanırken, polisin kendi yurttaşına ateş etme iznine kavuştuğu görülmektedir.

4.1.2. Yatay Hesap Verebilirliğe Dair İlk Büyük Saldırı ve Anti Kurumsalcılığın İdrakı

İktidarın gücünün konsolide olması, her şeyden önce devletin diğer kurumlarının iktidar erki altına girmesi ile gerçekleşeceğinden, DP idaresinin bu yöndeki çabaları; hükümetin kuşatıcı gücünü arttırmakta fakat kurumsal işleyişi baltalayarak hükümeti en üst noktaya taşıyan bir güç piramidi oluşturmaktadır. Tüm emir ve ceza dinamiklerinin kendisini en yukarıda konumlandıran bir odak tarafından aşağıya doğru dayatılması; beraber ve paralel işlemesi gereken çarkların çalışmasını engelleyecek; bu ise kurumsal bir fonksiyon bozukluğu yaratacaktır.

Kurumların asli görevini siyasi direktif ve kontrolden uzak bir şekilde yerine getirememesi, kurumsal işleyişi bozduğu ölçüde, devlet organlarının denetleme kapasitesini zayıflatmakta, böylece idari ve adli denetleme mekanizması işlevsiz kalmaktadır. Sonuç olarak hükümetlerin kontrolsüz güç birikimi gerçekleşirken, hesap verebilirlik kriteri hasar almakta ve bu süreç anti kurumsalcılık faaliyetleri ile desteklenmektedir. Bu bakış açısını merkeze koyarak, 20 ve 21 Haziran 1954'te CHP Meclis Grubu ve CHP Genel İdare Kurulu bir tebliğ yayınlayarak, Meclis'te düzenlenmesi planlanan Seçim ve Emeklilik Kanunları ile iktidarın neyi hedeflediğini sormuştur. Seçim Kanunu ile radyodan yararlanmanın oldukça zorlaştığını ortamda, muhalefetin siyasi vazifesini yapmasının oldukça aksayacağı dile getirilecektir.

CHP'ye göre demokratik rejimin geleceği bu kanunlarla tehdit altındaydı ve söz konusu kanun, Yüksek Seçim Kurulu'nun daha önce kanuna aykırı görerek karara bağladığı kötü uygulamaları tekrar kanunlaştırma gayretinden başka bir şey değildi(*Cumhuriyet* ve *Akşam*, 20-21.06.1954). Aynı şekilde, Emeklilik Kanunu ile iktidar, yüksek dereceli mahkemelerin idare emri altına alınmasını ve üniversitelerde ciddi bir tasfiye niyeti gütmekteydi(*Cumhuriyet*, 21.06.1954).

Böylece, söz konusu kaygıları doğrular nitelikte bazı gelişmeler kısa sürede karşımıza çıkmıştır. Hükümetin ivedilikle yaptığı bir dizi kanun, ülkedeki güçler ayrılığını sarsacak, sivil toplumun gelişmesi ihtimaline ciddi bir darbe indirecek ve demokratik yönetim sistemi ile örtüşmeyecek bir manzara yaratacaktır.

İktidar ilk önce; yargıç, savcı ve profesörleri 6422 nolu kanun ile yaş kaydı aranmaksızın 25 yılını doldurmasına takiben, lüzum görüldüğü takdirde ve resen emekliye sevk eden bir düzenleme yapmıştır. Böylece, önceden 65 yaşını doldurduklarında kendi istekleri ile emekliye ayrılan hâkim, savcı ve akademik kadrolar, iktidar eliyle bu yaşı beklemeden zorla görevlerinden alınabilecek bir noktaya itilmiştir.

İktidar bunun arkasından, Seçim Kanunu'nda da değişikliğe giderek, 6428 sayılı yeni bir kanun ile 5545 sayılı kanunda ciddi değişiklikler yapmıştır. Kanuna göre *“Bir siyasi partinin aday listesine girmiş bulunan kimse, diğer bir siyasi parti tarafından aday gösterilemeyeceği gibi müstakil adaylığını da koyamaz. Muhtelif siyasi partiler müşterek liste halinde aday gösteremezler. Bir siyasi partiye adaylık için müracaat edip de o parti listesinde herhangi bir sebeple yer alamayan kimse, hiçbir seçim çevresinde o seçimde müstakillen adaylığını koyamayacağı gibi başka bir parti tarafından da aday gösterilemez ve seçilemez.... Devlet, vilâyet, özel idare ve belediyelerle bunlara bağlı daire ve müesseseler ve iktisadi devlet teşekküllerinde memur ve hizmetli olarak çalışanlarla, hâkim ve hâkim sınıfından sayılanlar genel ve ara seçimlerin başlangıcından altı ay önce, seçimin yenilenmesine veya ara seçimlerinin vaktinden evvel yapılmasına karar verilmesi halinde ise yenilen- menin ve kararın ilânından başlayarak yedi gün içinde istifa etmedikçe hiçbir seçim çevresinden namzetliklerini koyamazlar, aday gösterilemezler ve seçilemezler”* denmekteydi (Resmi Gazete, Sayı:8748,07.07.1954:9834).

Böylece muhalefet partilerinin birleşerek karma listeler yapmasının önüne geçilerek, iktidardan ayrılacak vekillerin karşı kampa katılması bloke edilecektir. Ayrıca memurların eğer milletvekili olmak istiyorlarsa, 6 ay gibi uzun bir süre öncesinde istifa etmesini gerekli kılarak, bürokrasiden muhalif partilere yönelecek kadro akışının önüne geçiliyordu.

Geçim kaygısı ve seçilememe belirsizliği içinde yargı organlarından, akademiden, bürokrasiden bir memur yahut bürokrat bu riski alarak muhalefet partisini desteklemek adına, istifa ederek siyasi bir mücadelenin içine girmesi kolay değildi. Üstelik bu maddeler ışığında, bir girişim finansal intihar olarak görülebilirdi.

İktidar, eğitilmiş ve iyi donanımlı grupların muhalefete kaymasının önüne geçerken, uygulamada iktidar partisinden aday gösterilen kimseler seçilsin yahut seçilmesin görevlerine dönüyor ve siyasi rengini belli ettiği halde problemsiz bir şekilde kamudaki konumunu koruyordu(Toker, 1965:14).

İktidar çok kısa bir zaman içinde, memurlar ve bürokrasiye yönelik daha sert bir kanun çıkartacaktı. 5 Temmuz 1954'te kabul edilen, 6435 sayılı “Bağlı Bulundukları Teşkilât Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun” ile memur grupları hizmet yılına bakılmaksızın istediği an işten el çektirilip, emekliye ayırabilecek bir düzenleme daha yapacaktı(Resmi Gazete, Sayı: 8749,8.07.1954:9842). Böylece, daha

önceden 25 yılını doldurması gereken bürokratik kadrolar söz konusu düzenleme ile tamamen iktidarın insiyatifi doğrultusunda görevde kalabilecek, belli bir hizmet yılına bakılmaksızın iktidar arzusu doğrultusunda görevinden uzaklaştırılabilecektir.

Bu durum, aynı zamanda akademi ve üniversite çevrelerinin özerkliğine de önemli bir darbe indirmiştir. Oldukça müstakil olan ve bu niteliği yüzünden daha verimli, eleştirel ve bağımsız kalan üniversite çevreleri, söz konusu kanunla Milli Eğitim Bakanı tarafından sıradan bir şekilde görevden uzaklaştırılabilecekti. Kanun; şekil itibarıyla Üniversite Senatoları'nın gücünü yok ederek, tüm bilim çevrelerini iktidarın boyunduruğu altına almıştır.

Söz konusu kanunlar, bürokrasi için de ciddi bir tehdit doğurmuştur. Modern demokratik devletin önemli hukuk argümanlarından olan “hâkim güvencesi” ve “memuriyet güvencesi” ilkelerinin Demokrat Parti iktidarında ağır yara aldığı görülmüştür. Bu uygulamalar, aynı zamanda bürokraside partizanlığı ilke kılma tehlikesinin de başlangıcı olacaktır. Böylece, hibrid rejimlerin tipik özelliklerinden olan hesap verebilirlik ilkesinin ilgası ve anti kurumsalcılık uygulamaları güç kazanacaktır.

Diğer bir uygulama ise Türk siyasi hayatında oldukça çok tartışılan ve Demokrat Parti'nin eleştirilmesinde önemli bir yere sahip olan vakadır. Kırşehir'in ilçe olması bu açıdan oldukça derin izler yaratmıştır. Hükümet, 30 Haziran 1954'te çıkardığı 6429 sayılı kanun ile Kırşehir'i ilçe yaparak Niğde vilayetine bağlamış, Nevşehir'i ise il yaparak demografik bir mühendislik yanında idari cezalandırma gayreti göstermiştir. Kırşehir'in cezalandırılmasındaki temel neden ise genel seçimlerde Demokrat Parti'nin başarılı olamamasının yanında CMP'den Meclis'e giren Osman Bölükbaşı'nı bertaraf etme hedefidir.

Bilindiği gibi oldukça etkili bir retoriğe sahip olan Bölükbaşı, Demokrat Parti iktidarına on yıl boyunca oldukça zor zamanlar yaşatmıştır. Etkili üslubu ve siyasilerin sınır sistemini bozabilecek derecede gözünü sakınmayan kürsü agresifliği, Demokrat Parti iktidarının Bölükbaşı'na olan tutumunu belirlemiştir. Bölükbaşı, çoğu Demokrat Partili'ye göre bir kişiden çok, başlı başına bir muhalefet partisi niteliğindedir(Toker,1965:19).

Yukarıda bahsedilen kanunların kabulü sırasında Meclis'teki tartışmalar nakledilmeye değer niteliktedir. CHP Meclis Grubu adına Sinop Milletvekili Nuri Sertoğlu yasaların, Anayasa'nın 8.maddesini ihlal ettiğini ifade etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,11.Birleşim, 21.06.1954:219).

Bu kanunlar, Menderes'in 2.Hükümetinde yani 1951 yılında sunmuş olduğu hükümet programına temelden karşıdır. Yargıç güvencesini genişleteceğini söyleyen bir hükümetin bunun tam tersi adımlar atması, Sertoğlu'na göre ibret verici bir durumdur(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,11.Birleşim, 21.06.1954).

Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu'na göre ise hükümet itiraf edemediği bir gaye gütmektedir. Bu kanunlara temyiz yolunun dahi açık olmaması ise ayrı bir facia olarak görülmelidir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,11.Birleşim, 21.06.1954:221-223). Kars Milletvekili Sırrı Atalay, Meclis kürsüsünde karşılaştırmalı olarak Avrupa'daki hâkim güvencesi yasalarını incelemiş ve iktidarın nasıl bir yanlış yaptığını dile getirmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,11.Birleşim, 21.06.1954:224).

Basın camiasındaki tepkiler de kayda değerdir. Forum dergisinde yazılar yazan Turhan Feyzioğlu, kararlara karşı hiçbir temyiz hakkının tanınmamasının hukuk değerlerinden ne kadar uzak olduğunu ifade edecektir(Forum,01.08.1954). Benzer şekilde Emin Yalman, gazetesinde iktidarın attığı adımların sakıncalarını dile getirerek, bu istikametten dönülmesi gerektiği yolunda serzenişte bulunacaktır(Albayrak,2004:268).

4.1.3. Dikey Hesap Verebilirliğe Dair İlk Sınamalar: Yerel Seçimlerin Ertelenmesi

Yatay hesap verebilirlik, demokratik sistemde kurumların birbirini denetlemesi iken, dikey hesap verebilirlik; idarenin seçmen karşısına çıkarak kendini referandum yahut genel ve yerel seçimler vasıtasıyla siyasi olarak onaylatması yahut reddedilmesidir. Bu açıdan dikey hesap verebilirlik; bir denetleme ve onaylama sürecinin ifası yoluyla hükümetlerin demokratik olarak belirlenmesi, yerel yöneticilerin yurttaşlar tarafından göreve getirilmesi olarak ifade edilebilir. Dikey hesap verebilirlik bu yönüyle demokratik bir denetleme mekanizmasının seçmen tarafından yürürlüğe konulmasıdır.

Demokrat Parti yukarıdaki ilkeleri demokratik sistemi aşındıracak şekilde askıya alarak, Kasım 1954 itibarıyla yerel seçimleri erteleyecektir. Modern demokraside seçimlerin ertelenmesi için olağanüstü durumlar ve afet gibi koşulların tezahür etmesi gerekirken, hibrid bir rejimde iktidarın şahsi tasarrufları yeterli bir sebep olarak gösterilmektedir.

Eylül ayının sonlarından itibaren iktidarın yargı eliyle muhalif gazetecilerin üzerinde baskıyı artıracaktır. Söz konusu uygulamalar, kanunlar ile muhalif kesimler üzerinde yaratılan baskı rejiminin, somut örnekler üzerinde kişilere uzanması olarak telakki edilebilir. İktidar sopası başta 79 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere Cemal Sağlam, Nihat Erim, Fuat Arna, Bedii Faik gibi isimler üzerinde sallanacaktır(Eroğul,1998:167).⁸³

⁸³ Hüseyin Cahit Yalçın 2 yıl 2 ay hapis, Cemal Sağlam 5 yıl, 5 ay hapis ve para cezası, Yeni Ulus gazetesinin sahibi Nihat Erim 35.000 lira para cezası, Millet Gazetesi yazarı Fuat Arna 8 ay hapis cezasına çarptırılmıştır(Eroğul,1998:167-169).İsmet İnönü'nün bu baskı karşısında gösterdiği ısrarlı tepki ve Cahit Yalçın'ı cezaevinde ziyaret ederek desteklemesi sonunda yurt çapında bir tepki oluşmuş ve iktidar, Cahit Yalçın özelinde geri adım atarak 5 ay içinde yani 19 Mart 1955'te yazarı cezaevinden çıkarmıştır. Bedi Faik hakkında dava kararı geri bırakılmasına rağmen söz konusu kararlar beraat mekanizmasından çok hükümlü bir kimsenin affedilmesi şeklinde ortaya konmuştur. Celal Bayar af yetkisini kullanarak, Bedii Faik'in hapisten çıkmasına olanak tanımıştır. Böylece iktidar ilk önce sopa göstermiş, ardından af mekanizmasını kullanarak karşı tarafta korku, sindirme politikası yaratmayı hedeflemiştir.

7 Kasım 1954'te yapılan Muhtar Seçimleri, seçmenlerin yoğun ilgisine mazhar olmadan sonuçlanacaktır. Ülkedeki kayıtlı 11.3 milyon seçmenden 5 milyon kişinin oy kullanmadığı bu seçimlerde, CHP 11.429 Muhtar, İhtiyar Heyeti ve Meclis Üyesi çıkartırken bu oran Demokrat Parti nezdinde 53.890 civarında olmuştur. CHP 6 bin civarında muhtarlık kazanırken, DP'de bu oran 27 bin civarında seyretmektedir(Albayrak,2004:266-271) Seçimlere CMP'nin girmeme kararı ve yakın zamanda yapılan genel seçimlerdeki partiler arası büyük fark, siyasi sürpriz beklentisinin oluşmasına engel olduğundan, seçmenin sandığa ilgisini azaltmıştır. Seçimler genel olarak problemsiz bir şekilde sonuçlansa da bazı bölgelerde seçmenlere baskı yapıldığı iddiası, Halkçı gazetesi gibi yayın organlarında dile getirilmiştir. Buna istinaden DP Milletvekili olan Hulusi Köymen, böyle bir durumun olup olmadığına dair hükümetten açıklama yapması için sual takriri vermiştir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,4 Birleşim,15.11.1954:66-70).

Bu vesileyle gelişen konuşmalarda İsmet İnönü söz alarak iktidarı eleştirmiş, Halkçı gazetesinin iddiası üzerine zaten mahkemeye verildiğini anlatmış ve kendisi başka örnekler vermiştir. Kırşehir vilayet merkezini kapsayan 76 muhtarlığın hepsinin Kırşehir'in siyasi tercihleri malumken nasıl Demokrat Parti'ye çıktığını sorgulamıştır(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,4 Birleşim,15.11.1954:73). Aynı şekilde; Merzifon, Bigadiç ve Bilecik'te şüpheli birçok durumun olduğunu ifade eden İnönü, kendisine köylüler tarafından yollanan mektubu Meclis kürsüsünde okumuş ve 24 Köyü bağımsız olarak kazanan Halk Partisi'nin oylarının hepsinin seçim sonunda Demokrat Parti olarak gösterildiğini ifade etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,4 Birleşim,15.11.1954:74).

İnönü'nün yoğun örneklerle dolu konuşmasından sonra kürsüye gelen Başbakan Adnan Menderes oldukça sert bir konuşma yaparak İnönü'yü profesyonel bir cani olmakla, milli journalcilik ve yalancılıkla suçlamıştır.(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,4 Birleşim,15.11.1954:77-86).⁸⁴

Bu tartışmaları takip eden süreç içinde iktidar, Kasım ayı içerisinde yapılması lazım gelen Belediye ve İl Genel Meclisi Seçimlerini bir sonraki yıla erteleyecektir. İktidar kanadının argümanına göre Belediye Kanunu'nda yapılması gereken teknik değişiklikler ve daha önce çıkan Memuriyet'e dair kanun değişikliklerinin sahada tatbik edilmesi belli bir süre gerektirdiğinden, seçimlerin ertelenmesi kararlaştırılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,2.Yasama Yılı, 6 Birleşim,19.11.1954:114-120).

⁸⁴ Cem Eroğul'a göre İsmet İnönü, Demokrat Parti İktidarı boyunca Adnan Menderes'in yaptığı hataları ona itham ederek hatırlatacak ve bu hataları yüzüne söylenen Menderes, daha çok sinirlenip daha çok hata yapacaktır(Eroğul,1998:169).

Bu karara tepki CHP Grubu adına Kars Milletvekili Mehmet Hazer ve DP İzmir Milletvekili Pertev Arat'tan gelmiş, hukuka sığmayan gerekçeler ile iktidarın zamanında yapılması gereken seçimleri bir sonraki yıla ertelemesinin Anayasa'ya aykırı bir keyfilik olduğunu ifade etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,2.Yasama Yılı, 6 Birleşim,19.11.1954:115).

4.1.4. Kronikleşen Husumet

CHP 4 Ocak 1955'te bir tebliğ yayınlamayı uygun görmüş ve hâkim teminatı, mahkemelerin bağımsızlığı konularında hassas olduklarını, bu ilkelerin demokrasinin temeli olduğunu ve bu kurallara uymayan cemiyetlerin ızdıraptan kurtulamayacağı ifade edilmiştir(*Akşam*,05.01.1955). Söz konusu tebliğ gazete manşetlerinde yerini alırken, CHP kendi içinde bir takım sıkıntıları da göğüslemek durumunda kalmış ve 6 Ocak'ta Nihat Erim'in partiden istifa edeceği, 8 Ocak'ta ise Cemil Sait Barlas'ın CHP yönetici kadroları ile problem yaşadığı iddia edilmiştir (*Akşam*,06-08.01.1955).

İç problemler ile meşgul olan CHP'in, bu zaman diliminde iktidarı tenkid politikasını belli bir süre için profesyonel bir tavsiye metoduyla yürüttüğünü söyleyebiliriz. Seçim ve basın kanunları, hâkim teminatına dair kapsamlı çalışma yürüteceğini açıklayan CHP Meclis Grubu, bu adımları ülke demokrasisinin gelişmesine yönelik detaylı bir yol haritası olarak görmüştür(*Akşam*,18.01.1955).

Nisan sonundan itibaren Türk Siyasi hayatı artık gerginlikler ve krizlerle dolu bir sürece girecek ve hiçbir dönemselsel yumuşama olmadan söz konusu krizler artarak devam edecektir.⁸⁵ 30 Nisan ile 2 Mayıs arasında Meclis'te bir grup DP'li milletvekillerinin, İspat

⁸⁵ Ocak ayından bu zamana kadar iktidar-muhalefet ilişkileri kısmi şekilde ılımlı geçmiştir. Bu dönemde ilginç bir gelişme ise CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in ABD'ye yaptığı gezi vesilesiyle yaşanacaktır. Gülek bu gezisinde Türkiye'nin ivedilikle arzu duyduğu kredilerin verilmesi konusunda hükümetle mutabakat halindedir. Gülek'in yaptığı açıklamada, ülkenin NATO sorumlulukları doğrultusunda sahip olduğu büyük askeri varlığın ülke ekonomisi üzerinde derin bir yük yarattığını, bir milyon vatandaş başına neredeyse bir tümen asker düşen bir ülkenin derin bir desteğe ihtiyacı olduğunu, bu desteğin sadece askeri temelli değil finansal olması gerektiğini, ülke ekonomisinin ilerleyen yıllarda çok daha güçlü olacağını vurgulamıştır(*Akşam*,28.01.1955).⁸⁵ Bu sözler Başbakan Adnan Menderes'in oldukça hoşuna gitmiş olacak ki, Birleşik Devletler'de bulunan Kasım Gülek'e bir tebrik telgrafı çekmiş, ardından Halkçı gazetesi hakkında açılan davalar geri çekilmiştir. Menderes 14 Şubat'ta İzmir'de yaptığı konuşmada, partiler arası münasebetlerin iyi olduğunu ve daha da iyileşeceğini ifade edecektir(*Akşam*,15.02.1955). Menderes sadece CHP ile değil CMP ile de temas halinde olduğunu göstermek ayında 11 Mart'ta CMP'li isimler Enis Akaygen ve Suphi Batur ile Park Otel'de görüşmeler yapmıştır(*Akşam*,12.03.1955). Benzer şekilde 25 Nisan'da İnönü ve Adnan Menderes, Refik Koraltan'ın evinde buluşacaklardır(*Akşam*,26.04.1955). Bu görüşmelerde dış politika konuşulduğunu yazmaktadır. Metin Toker, hatıralarında bahsettiği üzere Menderes ile İnönü arasında ciddi hiçbir konunun konuşulmadığını ve ikili arasında ciddi bir diyalog kurulamamasının ülke geleceğinde çok önemli bir tahribata neden olan süreci tetiklediğini yazmıştır(Toker,1965:35-41).Toker'e göre ikili baş başa kalsalar mutlaka konuşarak birçok meseleyi halledebilirlerdi. Ne var ki, Bayar, Menderes'in İsmet İnönü ile baş başa kalmasını hiçbir zaman istememiş ve onu çoklu görüşmelere zorlamıştır.

Hakkı Kanun Önergesi vermesi, sene sonunda Demokrat Parti de görülmemiş büyük bir buhrana dönüşecektir.⁸⁶

İspat Hakkı esas itibarıyla bir suç iddiası sonrası ithama maruz kalan kişinin, itham eden kişiyi dava etmesi üzerine, itham eden kişinin, iddiasını ispatlayarak hak mahrumiyeti yaşamaması üzerine gelişmiştir. Demokrat Partili Kenan Öner'in, Hasan Ali Yücel hakkında ortaya attığı iddialar sonrası Yücel, Kenan Öner'e dava açmış, Öner ise iddiasını ispatlayarak beraat etmiştir. Daha sonra Yargıtay bu kararı bozarak sansasyonel ve hukuk sistemimize zarar verecek bazı içtihatlarla bulunarak, ispat hakkı kararını iptal etmiştir.

Uygulamada ise Demokrat Parti, İspat Hakkı'nın mevcut olmamasını tercih ederek, bunu basın kuruluşlarına karşı kullanacaktır. Bir suç ve gayri hukuki durumu ortaya çıkaran basın mensubu, iktidar kadrosundaki kişiler tarafından hemen itibarlarının zedelendiği argümanları ile davaya maruz kalacak, iddiasını ispat etme hakkı verilmeyen basın mensubu ağır mağduriyetler yaşarken, potansiyel suçlular hakkında hiçbir işlem yapılmayacaktır.

Bu karar sadece CHP'yi değil, Demokrat Parti'de de önemli bazı isimlerin tepkilerine neden olacak, gerçek bir insafsızlık örneği olarak tarih sahnesindeki yerini alacaktır. İktidar kendi içinde yaşadığı problemlerin ilk sinyalleri İzmir ve Manisa kongrelerinde hissedecek, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fethi Çelikbaş gibi ispat hakkı meselesini savunan isimlerin arkasında duracaklardır.

11 Mayıs'a gelindiğinde, önceki yıl ertelenen ve yaz ayının başında yapılması düşünülen Belediye Seçimlerinin 2. kez ileriye atılarak, Eylül sonunda yapılması yönünde karar alındığı görülecektir. Sırrı Atalay, bu durumu Meclis kürsüsünde ağır şekilde eleştirecek ve seçim hazırlığı bahanesiyle sürekli şekilde meydana gelen ertelemenin Anayasa'yı ihlal ettiğini ifade edecektir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,74. Birleşim,11.05.1955:154-157).

Bir gün önce Demokrat Parti Meclis Grubu'nda bu konu hakkında Adnan Menderes'e soru sorulduğunda, *“her ülkede kanun çerçevesinde olmak kaydıyla iktidar kendisine en uygun gördüğü tarihte seçimleri yapacaktır”* diyerek İngiltere örneğini vermiştir(DPMGMZ,10.05.1955:20).

Bazı isimlere göre Adnan Menderes'in bu dönem itibarıyla sertleşmesindeki önemli bir pay, kendi partisi içindeki ihtilaflar ve parti disiplininin ispat hakkı meselesi ile sarsılması olabileceğini söylenmektedir(Toker,1965:57). Dikkatle bakıldığında, gerçekten de Adnan

⁸⁶ 19'lar olarak bilinen bazı Demokrat Partili milletvekillerine göre, basın kuruluşlarına ispat imkânı tanınmadıkça hâkim, bürokrat ve kabine üyeleri ile ilgili ithamlar karşısında kamuoyunda soru işaretleri oluşacaktı. Bu kaygıların giderilmesi için ya iddialar boşa çıkacak ya da söz konusu kişiler delilleri ile suçlanacaktı. Bu açıdan ispat hakkının varlığı önemliydi.

Menderes'in parti içi anlaşmazlıkların gün yüzüne çıkmaması ve tam otorite ile partiyi yönetme gayesiyle kademeli bir şekilde İl Kongreleri ve Büyük Kongre'yi ertelediği görülmektedir. Menderes ipleri partide tamamen ele geçirinceye kadar erteleme, partiden atma, belirli bir süre uyum içinde çalışıyormuş gibi yapma taktiklerini sıklıkla gerçekleştirecektir.

21 Mayıs günü Meclis kürsüsünde Menderes'in, muhalefetin hassas şekilde uzun zamandır üzerinde durduğu hâkim teminatı, seçim kanunu ve Kırşehir'in ilçe olması olayını, '*bir tekerleme*' olarak görmesi CHP'yi oldukça rahatsız etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,2.Yasama Yılı,79. Birleşim,21.05.1955:611). CHP bu ilkelerin teminatı sağlanmadan acele bir şekilde meclisin tatile girmesini doğru bulmadığı gibi, basın üzerinde artan baskıyı da eleştirmiştir. Öyle ki, İsmet İnönü'nün damadı Akis Dergisi sahibi ve yazarı Metin Toker'in dergide yayınlanan yazısındaki kedi ve fare benzetmesi, Toker hakkında bizzat Menderes tarafından açılacak davanın başlangıcı olacak ve Meclis kürsüsünde tartışma nedenlerinden birisi olacaktır.⁸⁷

İsmet İnönü, ülkede hakikaten bir rejim meselesi olduğunu, Temyiz mahkemelerinin çalışmadığını ve itiraz mercilerinin önünün kesildiğini, ilkokulların bile zorla hükümet yanlısı gazetelere abone edildiğini, üniversitelerin muhtariyetlerinin kaldırılmasının ülkeye zarar verdiğini, ülkede pahalılığın arttığını ifade etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,2.Yasama Yılı,79. Birleşim,21.05.1955:616-618).

İnönü sözlerinin devamında ispat hakkı meselesinin önemine de vurgu yapacaktır. Nitekim, 1955 yılı hakikaten ülkede ekonomik krizin iyice hissedilmeye başlandığı, polisin şeker kontrol grupları ile kaçakçılarla mücadele ettiği, elzem sarf malzemeleri dışında birçok malın ithalatının yasaklanacağı bir yıl olmuştur.

İnönü nezdinde Başbakan, partiler arası ilişkilerin iyi olmasını istemekte ama bu durumun yeni çıkan kanunlar sorgulanmadan ve uslu bir muhalefet mevcut olursa gerçekleşebileceğini düşünmektedir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,2.Yasama Yılı,79. Birleşim,21.05.1955:619). İnönü'ye göre, Menderes'in içinde bulunduğu istikamet memleket için oldukça yanlıştır fakat Menderes'i bulunduğu yoldan alıkoyacak, onu doğru hedeflere ve itidale yöneltebilecek, hiçbir güç ve kudret yoktur(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,2.Yasama Yılı,79. Birleşim,21.05.1955:619).

⁸⁷ O dönemde mevcut bir kanun boşluğu dergi ve gazete sahiplerinin hapse girmesini engellediği için Toker davası belli bir süre devam edecek ve iktidarın çıkartacağı özel düzenlemeler ile gazete sahipleri de hapse girebilecektir. Nitekim,Toker 1957 yılında hapis cezasına iktidarın özel gayretleri ile çarptırılacaktır.

Demokrat Parti sıralarında infial yaratan bu sözlerden sonra söz konusu ithamlara istinaden, Menderes tekrar kürsüye gelerek İsmet İnönü'ye istinaden, bu şahsın(İnönü'nün) imtiyazlı bir kimse gibi konuşturulmasına, Meclis'in müsaade verip vermeyeceğini sormuştur(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,2.Yasama Yılı,79. Birleşim,21.05.1955:621).

Menderes, İnönü'nün ihtilal öncülüğü yaptığını ve kanun tanımaz olduğunu ifade etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,2.Yasama Yılı,79. Birleşim,21.05.1955:622). Menderes'in benzetmeleri çoğu zaman maksadını aşsa da CHP'nin, iktidarı kışkırtmak için zaman zaman çaba sarf ettiğini söylemek abartı olmayacaktır.

Bu atışmaların ardından Meclis tatile girecektir. Meclis'in yaz tatiline girmesine müteakip, muhalefet sanki ilerleyen aylarda bir genel seçim yapılacaktı gibi hazırlıklara başlayarak, ülkenin dört her köşesine dağılmayı kararlaştırmıştır. CHP'ye göre yurdun her köşesinde hükümetin yaptığı yanlışlar halka anlatılmalıdır. Bu durum üzerine hükümet bir açıklama yapmak zorunda kalacak, ülkede yapay bir buhran havası yaratılmaya çalışıldığını ifade edecektir(Eroğul,1998:170 ve Cumhuriyet, 04.07.1955).

Söz konusu gerilim hükümeti sert adımlar atmaya sevk edecektir. 20 Temmuz'da CHP Isparta Kongresi'nin sebep gösterilmeden zabıta tarafından dağıtılması ve 23 Temmuz'da CHP'nin Lozan Günü vesilesiyle yapacağı toplantının Üsküdar Kaymakamı tarafından engellenmesi bazı örneklerdir(Eroğul,1998:170).Ayrıca bir toplantıda Kasım Gülek'in kolunun bir jandarma tarafından tutularak Isparta'da kürsüden indirilmesi, CHP'de büyük bir öfke ve üzüntü yaratacaktır. Öyle ki, bu şartlar altında seçime girilmesinin artık manasız olduğu söylenecektir(Akşam,21.07.1955).

Gerçekten de olaylar bu doğrultuda ilerleyecek ve CHP il örgütlerinin fikirlerini CHP Merkez yönetimi de paylaşacaktır. Bu duruma CMP de dâhil olacaktır. Böylece iki muhalefet partisi Ağustos başında yaptığı açıklamalar ile yerel seçimlere katılmayacaklarını açıklayacaklardır (Cumhuriyet, 06.08.1955).

Bu gelişmeleri takiben CHP ve CMP yöneticileri yurt gezilerine çıkmaya karar verecek ve halkı oy vermemeye teşvik eden toplantılar düzenleyeceklerdir(Akşam, 11.08.1955).Başbakan ise CHP'nin iddialarını gazetecileri toplantıya davet ederek cevaplandıracaktır. Menderes'e göre muhalefet 5 yıldan beri yapılanları göz ardı ederek sadece pahalılığa vurgu yapmakta, kötü bir muhalefet icra etmekte, seçimlere girmemekle demokrat hayata darbe vurmakta ve siyasi ahlak buhranı yaratmaktadır(Akşam, 11.08.1955).

Menderes, bu tarihte hükümetin yaptığı yatırımları gösterebilmek adına tüm gazete patronlarını toplayarak, Sarıyer Barajını gezdirecek, gazete yazar ve patronlarına yemek verecektir(Cumhuriyet,10.08.1955).

Bu arada yaşanan elim bir hadise kısa sürede yurttta büyük bir tepkiyle karşılanacaktır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek 12 Ağustos günü Zonguldak'ta işçilerle bir toplantı yapıp konuşacak ve bu toplantıda daha önce ifade edildiği gibi CHP'nin seçimlere neden girmeyeceğini ve hükümetin nasıl bir baskı politikası izlediğini anlatacaktır. Bu konuşma sonrası Sinop'a geçtiğinde Kasım Gülek tutuklanacak ve İstanbul Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla tutukluluğu devam ettirilerek İstanbul Paşa Kapısı Cezaevine getirilecektir. Kasım Gülek çok kısa sürede Eminönü 2.Sulh Ceza Mahkemesince serbest bırakılsa da, yaşanan bu hadise demokrasi anlayışında derin izler bırakacaktır(*Akşam ve Cumhuriyet*, 15-17.08.1955).

Ana Muhalefet Partisi Genel Sekreteri'nin miting yaptığı için bu kadar kolay şekilde tutuklanması ülke demokrasisi adına derin kaygı uyandıracaktır. Bu durum, tarafların itidal gösteren yaklaşımı ile ülke içi buhrana dönüşmeden kapatılacaktır. Bu sırada Başbakan'ın Ahmet Emin Yalman'a verdiği röportajda ise DP'nin söz konusu krize dair yaklaşımı şöyle özetlenecektir. Menderes'in ifadesiyle, ülkenin hürriyeti muhalefetin tehdidi altındadır ve muhalefet iktidarı istibdat idaresi olarak göstermek istemektedir(*Vatan*,15.08.1955). Muhalefet açıkça bir kör dövüşü yaparak iktidara gelmeye çalışmaktadır fakat muhalefetin menfi ve yıkıcı eylemlerine rağmen ülkede yapılan tüm iyi işler demokrasinin mahsulüdür(*Vatan*,15.08.1955).⁸⁸

İktidar, muhalefet ile sınır savaşı yaşarken bir yandan seçim kampanyası yapacağını açıklamış, diğer taraftan partideki eleştirel isimlerden birisi olan Feridun Ergin ile yollarını ayırmıştır(*Akşam*, 16-17.08.1955). Fuad Köprülü yaklaşan yerel seçimlerle ilgili olarak CHP'nin katılmamasını; “yenileceklerini anladıkları için kaçmak” olarak yorumlarken, muhalefetin hareket tarzının ülkeyi anarşiye götürmekte olduğunu ifade etmiştir(*Cumhuriyet*, 18.08.1955).

4.1.5. Lidere Son Başkaldırı

İki seçim arasındaki en önemli husus ise Demokrat Parti 4. Büyük Kongresi ve partiden yaşanan ihraçlar olacaktır.⁸⁹ Demokrat Parti'de zaten bir süredir ispat hakkı meselesi ile yoğrulmuş huzursuzluklar, 6-7 Eylül olayları ile daha da gün yüzüne çıkacaktır. Söz konusu huzursuzluk sıradan kadrolarda değil partinin ileri gelen kişileri tarafından hissedildiğinden, krizin boyutu kademeli şekilde tırmanmıştır.

⁸⁸ Yaşanan hadiselerde Zafer Gazetesi; İsmet İnönü'nün son Meclis konuşmasına istinaden artık muhalefetin ihanete gittiği ifade ederken, Yeni Ulus, öfkenin Demokrat Parti'nin en büyük zaafı olduğunu, fakat küfür etmesini de beceremediklerini, nitekim işlerin sarpa sardığı ifade edilecektir(*Ulus ve Zafer*,15.08.1955).

⁸⁹ Bu noktaya gelmeden önce 25 Eylül'de İl Genel Meclisi Seçimleri, 13 Kasım'da da Belediye Seçimleri yapılacaktır. Muhalefetin seçimlere katılmadığı ortamda 10,6 milyon seçmenden 4,2 milyon seçmen rey kullanacak ve seçimlere katılım %39,8 ile sınırlı kalacaktır(*Albayrak*,2004:273). Belediye seçimlerinde seçmen sayısı daha da düşecektir. %37 ile sınırlı kalan Belediye Seçimleri sonucunda Demokrat Parti %87.04 oranı ile 9 bine yakın Belediye Meclis üyesi çıkartacaktır.

Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu, Fethi Çelikbaş gibi isimler, Eylül olayları nedeniyle eleştirilerini artırırken, kısa süre içinde büyük kongrenin toplanacak olması, Merkez İdare Kurulu yani Menderes-Bayar ekibini de hareket etmeye zorlayacaktır.

Bu dönemde partideki 19 milletvekilinin bir önerge imzası vererek basına ispat hakkı tanınmasını istemesi, ispatçılar yahut 19'lar olarak adlandırılan grup ile Menderes-Bayar ekibi arasında savaşı başlatacaktır. Genel İdare Kurulu, ispatçıları imzalarını geri almaya teşvik ederken, Büyük Kongre'ye bu kadar problemlili bir sorunla gitmek istemeyen Menderes, elinde tuttuğu Haysiyet Divanı organıyla adeta darbe yaparcasına Kongre'den bir gün önce İspatçı kadrolardan 10 kişiyi partiden tasfiye edecektir.⁹⁰

Normalde böyle bir tasfiyenin Büyük Kongre yoluyla yapılması gerekirken bu kadar acele edilmesinin nedeni söz konusu kadroları, büyük kongrede konuşturmamak olabilir. Nitekim bu kişilerin partide öncü kimseler olması birçok üyeyi etkileyebileceğinden, Menderes acil önlemler almıştır.

Uzun zamandır bir araya gelmeyen ve olaylı bir şekilde 15 Ekim günü toplanan 4.Kongre'de Menderes, ilk önce CHP'yi eleştirmiş ardından hizipçi olarak adlandırdığı DP içindeki grubu kıyasıya yererek, 19'ların yokluğunda, bu kişilerin partiden çıkarılmasını Kongre'ye onaylattırıştır.

Menderes, bu kimselerin zaten partiden ayrılmak istediğini ve gelip aksi yönde karar bildirirlerse partide kalabileceklerini ifade ederek, Kongre'yi bu süreçte etkilemeyi başarmıştır(Albayrak,2004:275). Üç gün sürecek olan Kongre'nin ikinci günü Adnan Menderes, 1284 reyin 1247'sini alarak yeniden genel başkan seçilecektir(Albayrak,2004:275).

Ne var ki, parti içi muhalefet, Adnan Menderes'in istediği şekilde yatışmış değildir. Çeşitli muhalif kanatlar birleşerek, Meclis grubuna Burhanettin Onat'ı seçmeyi başarmış, Merkez İdare Kurulu'nun adayı olan Tefvik İleri seçilememiştir(Ahmad,2004:97-98). Parti organlarında ise Menderes-Bayar ekibi yani Merkez İdare Kurulu etkin kalmaya devam etmiştir.

Bu açıdan Divan Başkanlığı'na Bayar-Menderes'in desteklediği aday olan Rauf Onursal seçilirken, muhaliflerin adayları olan Karaosmanoğlu ve Üstündağ söz konusu mevki için göreve gelemeyecektir(Ahmad,2004:97). Benzer şekilde Meclis Başkanlığı için muhalif kanat Fahri Belen'i, Refik Koraltan'nın karşısına koysa da, yine muvaffak olamamışlardır.

⁹⁰İspatçılar ile Menderes arasında yapılan görüşmelerde, Menderes önergenin geri alınmasını istemiş hatta aralarında kavga dahi olmuştur(Toker,1965:108-109). Menderes ve Bayar Ekibi ile İspatçılar arasında iletişimi koparmamak adına aracılık yapan kimselere İspatçılar; fikirlerinden vazgeçmeyeceklerini, Ekim ayı ortasında tekrar etmişlerdir(Albayrak 2004:279). İspatçılar olarak adlandırılan kişiler Ekrem Alican, Kamil Mengü, Raif Aybar, Fethi Çelikbaş, Kasım Küfrevi, Enver Güreli, Mustafa Ekinci, İbrahim Öktem, Muhlis Bayramoğlu, Turan Güreş(Albayrak 2004:274 ve Zafer 16.10.1955).

Cevap olarak, parti ile ilişkisi kesilen 10 milletvekili dâhil olmak üzere 19'lar, 19 Kasım 1955'te Hürriyet Partisi'ni kuracaklarını açıklayan bir bildiri yayınlanmışlardır.

Böylece Hürriyet Partisi,20 Aralık itibarıyla kurulmuştur(Çakmak,2008;Eroğul, 1998:181-182).Söz konusu partinin kuruluşu Demokrat Parti'de muhalif kanadın tamamen bertaraf edildiği anlamına gelmemektedir. Muhaliflerin en güçlü olduğu yer parti organlarından ziyade Meclis Grubu olduğu unutulmamalıdır. Demokrat Parti Meclis Grubu 22 Kasım'da Menderes, Irak gezisindeyken oldukça problemlili bir şekilde toplanacaktı. Meclis Grubu, bu toplantıda hükümeti oldukça güçlü bir şekilde eleştirmiş, iktisadi konularla ilgili gensorusu vermiştir(*Cumhuriyet*,23.11 1955).

Grup bununla da kalmayacak, hükümeti ciddiyetsizlikle ve programsızlıkla itham edecektir. Bir noktadan sonra eleştirilerin dozu oldukça güçlü bir şekilde vurgulanmaya başlayacak ve kontrol edilemez bir hal alacaktır(*Cumhuriyet*,30.11.1955). Meclis Grubu böylece, bakanları teker teker kürsüde istifaya zorlayacak ve istediğini elde edecektir.

29 Kasım'da, Menderes'in de dâhil olduğu 6.5 saatlik toplantıda, Meclis Grubu eleştirilerini sakınmayacaktır(*Cumhuriyet*,30.11.1955)⁹¹.Meclis Grubu'na göre herkesten fedakârlık beklendiği bir ortamda, bazı kimseler sürekli zenginleşmekteydi ve hesap vermemekteydi. Meclis çift yapıli bir şekil almalı, anti demokratik kanunlar ilga edilmeli, basın ve seçim kanunu yeniden demokratik ilkeler gözetilerek ve ispat hakkını kapsayarak düzenlenmeliydi(Ahmad,2010:98-100).

Polatkan, Zorlu, Sıtkı Yırcalı, Sarol hakkında tahkikatlar etkili şekilde yürütülmeliydi. Bu kadar güçlü bir şekilde tüm kabinenin istifasını elde etmeyi başaran Meclis Grubu, Menderes'in otoritesini derinden sarsmıştı(Ahmad,2010:98-100). Öyle ki, o gün Menderes'in siyasi kaderi Meclis Grubu'nun elindeydi. Menderes'in ünlü ve talihsiz “*isterseniz hilafeti bile getirirsiniz*” sözü, bu olay üzerine söylendiği iddia edilen ve Meclis Grubu'nun o günkü motivasyonunu teyit eden bir açıklamadır(Albayrak,2004:282).

Demokrat Parti Meclis Grubu'nda kendisine yöneltlen eleştirilere istinaden, Menderes; tüm durumun düzeleceğini, Genel Seçimler'den önce talep edilen değişikliklerin yapılacağını, Seçim Kanunu'nun düzeltileceğini, Memuriyet Kanunu'ndaki baskıcı maddelerin ilga edileceğini, basına ispat hakkı tanınacağını, devlet yatırımlarının bir plan dâhilinde yapılacağını, bütçenin denk bir şekilde ilerleyeceğini ve karaborsa ile mücadele edileceğini ifade edecektir (Ahmad,2010:100). Kısacası, attığı otoriter adımların tümünü değiştirmeyi vadeden Başvekil, ilerleyen dönemde görüleceği üzere bu sözlerin hiçbirini yerine getirmeyecektir. Adnan Menderes, bu süreçte kendisine ‘itaat etmesi gereken’

⁹¹ TBMM fiziki ve dijital arşivinde 22 Kasım ve 29 Kasım 1955'te kesin olarak toplandığı bilinen Demokrat Parti Grubu'na ait Müzakere Zabıtları bulunmamaktadır.

milletvekillerinin bir araya gelip onu sorgulamasından korkmuş, hesap sorma gayretlerini gördüğü için zaman kazanmaya çalışmıştır.

Adnan Menderes o gün, adı Sarol Formülü olarak adlandırılacak bir siyasi manevra ile kendisini kurtarmayı başaracaktı. Mükerrer Sarol'un tavsiyesi ile o gün, tüm kabinesi zaten istifa etmiş olan Menderes, Demokrat Parti Meclis Grubu'ndan sadece ama sadece kendisi adına güven oylaması isteyecekti(Eroğul 1998:185).

Büyük ölçüde istediği istifaları elde etmiş, mevcut ve kesin bir lideri bulunmayan Meclis Grubu ise bu noktadan ileri gitmeyecekti. Menderes'ten sonrası için detaylı bir planı bulunmayan Meclis Grubu, ilginç bir şekilde Menderes'e güvenoyu verecekti. Böylece Menderes yerinde kalmış ama Bakanlar Kurulu toplu şekilde istifa etmiştir.

Bu durum esas itibarıyla hukuk normları ile çelişmekteydi. Bilindiği gibi literatüre kolektif sorumluluk ilkesi olarak geçen ve Bakanlar Kurulu'nun toplu şekilde Meclis'e karşı mesul olduğu sistemde, eğer bir kabine istifa edecekse, bu toplu şekilde yapılır ve başbakan dâhil tüm bakanlar siyasi idarenin sorumluluğunu sırtlanırdı. Bugüne kadar tüm bakanların istifa edip, başbakanın kaldığı bir kabine tahayyül edilmemişti.⁹² Ne var ki, bu durumun tersini yasaklayan bir kuralın bulunmaması, belki de kanundaki boşluk olarak düşünülebilirdi. Her halükarda, Demokrat Parti 3.Kabinesi bu garip durumun öncüsü olmuş, Menderes görevini korumuştur.

Menderes 4. Hükümet iktidar programını 13 Aralık 1955 Parti Meclis Grubu, 14 Aralık'ta ise Meclis kürsüsünden açıklayacaktı. Buna göre Parti Meclis Grubu'nda, 40'tan fazla kişi söz almış ve 3.Menderes Kabinesi'nin istifa ettirilmesindeki ana sebepler tekrarlanmıştı.⁹³ Adnan Menderes ise, Anayasa değişikliğine gidileceğini, mevcut Seçim Kanunu'nda 1954'ten sonra yapılmış değişikliklerin kaldırılacağını, ispat hakkı kanununun mükemmel bir şekilde çıkarılacağını, cari açık vermeyecek şekilde denk bir ticaret yürütüleceğini, bugüne kadar yapılan yatırımların plan dâhilinde bir şablona oturtularak icra edileceğini, hesapsız yatırım adımlarının atılmayacağını ifade etmiştir (Cumhuriyet,14.12.1955). Bu vaatlerin hiçbirinin gerçekleşmeyeceğini, süreç herkese gösterecektir. Nadir Nadi'ye göre, Menderes yatırım politikalarından vazgeçmeden ülkeyi demokratik manada ferahlatacak bir demokratikleşme adımı atmalıydı. Belki de anti demokratik kanunlardan vazgeçilecekti. Şu anda önemli olan ise programın içeriğinden ziyade, program karşısında Demokrat Parti Meclis Grubu'nun göstereceği tepkiydi. Nitekim

⁹² Muhalefet Partileri Adnan Menderes'in de istifasını vererek çekilmesi gerektiğini söylemiştir(Cumhuriyet,01.12,1955).

⁹³ Menderes, hükümet programını okuduğu gün Demokrat Parti'den üç milletvekili daha istifa edip 19'lara katılmıştır. Bu isimler Emrullah Nutku, Prof Muhlis Ete ve Asım Okur'dur (Cumhuriyet 15.12.1955).

düşünülen şey olmamış, Demokrat Parti Meclis Grubu Kabine'yi denetleyen baskı momentumunu sürdürememiştir. Nadir Nadi'ye göre bu kontrolün önemi, demokrasi için hayli kritiktir(Cumhuriyet, 13.12.1955).

Demokrat Parti Meclis Grubu'ndaki tartışmalarda Şevket İnçe, Menderes'in kürsüde olduğu bir ortamda programın ayrı ayrı maddeler halinde tartışılmasını istemiştir(DPMGMZ,13.12.1955:21).Trabzon Milletvekili Sabri Dilek ise Menderes'in hükümet olarak ne yapıldıysa beraber yapılmıştır sözüne karşı çıkmıştır(DPMGMZ,13.12.1955:23). Zeyyad Mandalinci program eksikliğine, kanunla karaborsanın önlenmeyeceğine, paramızın hakiki ve izafi kıymetleri arasında fark olduğuna, iyi idarenin değişmez prensibinin geliri giderine uydurmak olduğunu söylemiştir(DPMGMZ,13.12.1955:35-46).

Meclis Grubu'nda şüphesiz en etkili ve detaylı eleştiri Kastamonu Milletvekili Ziya Termen'den gelmiştir. Termen, programa yeni ulaştıkları halde hemen oylamaya koyulduğunu, yatırım politikasının plana bağlanması gerektiğini, iktidarın kanun dışı yaşamları af kanunu çıkararak teşvik ettiğini, bundan sonra kanun çıkartmanın, apartman dikmiş, Fransız yahut İsviçre bankasında mevduatı olan kişileri etkilemeyeceğini ifade etmiştir(DPMGMZ,13.12.1955:51-56). Termen devam ederek, Yabancı Sermaye Kanunu ile yatırım için giren miktarın ancak 1 milyon dolar olduğunu geri kalan miktarın efektif olmadığını söylemiştir(DPMGMZ,13.12.1955:57). Geçmişte Anayasa konuşulması lazım gelirken, dil konusunda 200 imza ile gereksiz bir tadilat yapıldığını, bunun düğün elbisesi almak yerine, olmamış elbisenin kutusunu almaya benzediğini ifade edecektir(DPMGMZ,13.12.1955:58).

Termen'e göre hükümet, Anayasa değişikliğinde hiçbir zaman esasa girmediği gibi, ispat hakkı meselesinde, bu partiyi kuran insanların Menderes tarafından gaddar şekilde uzaklaştırıldığını belirtmiştir(DPMGMZ,13.12.1955:60-61). Adnan Menderes'ten Kongre sonrası soğuduğunu ifade eden Termen, Demokrat Parti Kongresi'nde kendi fikirlerini, delegelere dayatmaya çalışarak, Anayasa'nın milletvekiline tanıdığı haklara zarar veren yeni tekliflerle gelmemesi gerektiğini söyleyecektir(DPMGMZ,13.12.1955:68).

Benzer şekilde İsmail Selçuk Çakıroğlu, Demokrat Parti'nin talihinin neden son bir buçuk yıldır kötü gittiğinin sorgulanması lazım geldiğini ifade edecektir(DPMGMZ,13.12.1955:113).

Ertesi gün Adnan Menderes, Meclis Kürsüsünde 5 sayfalık hükümet programını okuduğunda; önceki programlardan bir fark olmadığı görülecektir.⁹⁴ Bir yenilik olarak Sanayi ve Madenler Bakanlığı'nın kurulduğu, Yabancı Sermaye'yi Teşvik Kanunu'ndan daha iyi

⁹⁴ “Programın okunması yalnız 27 dakika sürdü”(Cumhuriyet 15.12.1955).

neticeler alınacağını ve Petrol Kanunu'nun tatbiki ve sonuçlarına dair dikkatli olunacağı söylenecektir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,14.Birleşim,14.12.1955:251-254).

16 Aralık'ta programın eleştirisi için Meclis toplanacaktır. İsmet İnönü, programın eleştirisinden ziyade genel olarak hükümetin son zamandaki baskı politikalarını ve anti demokratik uygulamalarını 80 dakika boyunca eleştirecektir(Cumhuriyet, 17.12.1955). İnönü, ayrıca dış politikadaki nazik noktaları dile getirirken, 6/7 Eylül olaylarının yurt içi ve yurt dışında yarattığı tabloyu analiz etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 15.Birleşim,16.12.1955:264-272). İsmet İnönü'nün yaptığı eleştirilerden önemli kesitler şunlardır *“Hükümetin istifasına müncer oları münakaşalar, malî ve iktisadi siyaset yüzünden çıkmıştır. Hakikatta ise,malî ve iktisadi siyasetle beraber her sahada cemiyetimizin içinde bulunduğu siyasi huzursuzluğun bütün unsurları harekete geçmiştir....Menderes'in plânsız ve israfi iktisadi siyaseti hem kendi kaynaklarımızı hem dışardan gördüğümüz yardım imkânlarını son derece zayıflatmıştır....ithalât mallarındaki darlık, memleketi ihtiyaca yeter miktarda, hammaddeden ve yedek parçadan mahrum etmiştir. Birtakım fabrikalar tamamen veya kısmen faaliyetlerini tatil etmeye mecbur olmuşlardır.....Dış ticaret açığımız beş yıl önce, 62 milyon idi. 1955 Ekiminde 10 aylık borç, 482 milyon olmuştur. Yani senelik açık dokuz misline çıkmıştır.....Bay Adnan Menderes'in en son aldığı ve en tesirli sandığı tedbir ise, radyoda vatandaşa hayat pahalılığı olmadığını vekillere söyletmek ve sakat siyasetini, iktisadi sahada millî istiklâl mücadelesi rengine boyamaktır....Serbest dolar, son günlerde 11 liranın etrafında dolaşmaktadır. Para derdi büyük mikyasta itimat tesirinin altındadır. Bay Adnan Menderes, Başvekil bulundukça, Türk parası tehlikeden kurtulamaz....Adnan Menderes Hükümeti mütehassıs vatan evlâtlarının iktisadi ve ilmî sahada sadece fikirlerini yazmalarına bile tahammül edemiyor.Vazife aşkı üniversite mensuplarımızın nasıl kıyasıya takibedildiği gözlerimizin önündedir..... Milletvekili Feridun Ergin surf fikirlerinden dolayı yalnız memleket içinde değil, Avrupa Konseyi içinde dahi takib edilmiştir. Bu hareketlerden memleket mânevi, siyasi ve tabiî olarak iktisadi sahada çok zarar görüyor.”* (TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı, 15.Birleşim,16.12.1955:264-272).

Osman Bölükbaşı da benzer eleştirilerde bulunarak, programın her alanda tatmin edici olmaktan uzak olduğunu söyleyecektir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 15.Birleşim,16.12.1955:272-280).

Söz konusu tartışmalar neticesinde, 4.Menderes Hükümeti'nin Programı oylamaya sunulurken, 398 oyla kabul edilecektir. Hükümet Programı'nın kabul edildiği günlerdeki en ilginç gelişmeler ise daha önceden döviz yolsuzluğu ile adları anılan Sıtkı Yırcalı, Hasan Polatkan ve Fatih Rüştü Zorlu gibi önde gelen isimler hakkında Meclis Soruşturması açılmasıdır (Cumhuriyet 12.01.1956).

Bu soruşturmalarla amaçlanan şey; söz konusu isimler hakkında ciddi bir tahkikat yapmak yerine, Demokrat Parti'deki farklı seslere, bağımsız teftiş sisteminin halen çalıştığını ve yolsuzluğa izin verilmeyeceği mesajını vermektir. Nitekim söz konusu soruşturmalardan bir şey çıkmayacağı ve bu isimlerin bakanlık mevkileri dahi alacakları, Haziran 1956 ve sonrasında görülecektir(Albayrak, 2004:284).

1956 Ocak ayında, Türk demokrasisine dair yaşanan önemli gelişmelerden birisi Hürriyet Partisi'nin teşkilatlanma çalışmalarını artırmak olacaktır(Çakmak,2008).CHP birçok vesileyle hem Meclis Kürsüsünde, hem de Hürriyet Partisi'nin merkezlerini ziyaret etmek suretiyle bu oluşuma destek vermiştir(*Cumhuriyet*,23.12. 1955 ve 4-12.01.1956).

Bu dönemde, Radyo'nun hükümet propagandası için kullanılması ve muhalefet partilerinin bu imkândan faydalanamaması eleştiri konusu olacaktır(*Cumhuriyet*, 10.01.1956). Öyle ki, Sırrı Atalay bu konuda Meclis'e cevaplanmak üzere şifaii soru (sözlü soru) yöneltecektir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı,21.Birleşim, 9.01.1956:11). 13 Ocak'taki Meclis Görüşmelerinde ise 6/7 Eylül olayları ek bilgiler dâhilinde tekrar tartışılacaktır (TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı,23.Birleşim, 13.01.1956: 11).⁹⁵

Günümüzde Meclis Arşivi, Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere zabıtları içinde yer almamasına rağmen, 11 Ocak 1956'da, Demokrat Parti'nin toplandığı bilinmektedir(*Cumhuriyet*,11.01.1956). Bu toplantıda, Erzurum Milletvekili, Şevket İnec, Demokrat Parti Meclis Grubu önünde, 6/7 Eylül olayları nedeniyle Adnan Menderes hakkında tahkikat yapılmasını oylamaya sunacaktır. Söz konusu oylama grup tarafından reddedilse de, bu durum Menderes üzerinde devam eden baskıya bir örnek teşkil etmiştir(*Cumhuriyet*,11.01.1956).⁹⁶

Bütçe görüşmelerine kadar geçen süre içinde göze çarpan diğer bir hadise, Adnan Menderes'in üniversite ve basın çevreleri hakkında yaptığı açıklamalardır. Menderes'in Parti Meclis Grubu'nda yaptığı açıklamasında, üniversitelerdeki profesörler ve doçentlerin Türkiye'ye finansal yardım yapılmasını istemediğini ve bunun için çalıştıklarını ifade etmiştir(DPMGMZ,24.01.1956:106-108).

Başbakan'a göre Basın; iktidara karşı ortak bir cephe kurarak, gerçekleri tahrif etmeye çalışmakta, iyi şeylerden hiç bahsetmemektedir (DPMGMZ,24.01.1956:111). İktidar

⁹⁵ Bu görüşmelerde 6/7 Eylül Olayları'nın yaşandığı gece, ABD Başkonsolosu Arthur Richard'ın ABD Dışişlerine çektiği telgraf ile olaylarda polis ve güvenlik güçlerinin hiçbir şey yapmadığı, Osman Bölükbaşı tarafından kürsüde ifade ediliyor(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 23.Birleşim, 13.01.1956:71).

⁹⁶ Benzer şekilde Demokrat Parti Meclis Grubunda, Şevket İnec, Menderes'e yönelik eleştirilerini derinleştirecektir. Bir senede 36 valinin değiştiğini söylemiştir. Diyarbakır Milletvekili Halil Turgut ise Menderes'in Irak gezisinden döndüğü sırada yaşanan bir olayı anlatmıştır. Vali herkesin önünde eğilip Etem Menderes'in elini öpmüştür(DPMGMZ,17.01.1956: 25)

nezdinde basın, ülkede özgürlüğün olmadığını savunmakta ve baskı ortamının varlığının propagandasını yaparak, iktidara karşı hareket etmektedir (DPMGMZ,24.01.1956:111-132).

Bu fikirler, gazete köşelerine de yansımıştır. Cumhuriyet gazetesi; 25 Ocak'ta Menderes sözlerini naklederken; "Matbuat ve Üniversiteye Hücumlar" başlığını atacaktır (Cumhuriyet, 25.01. 1956). Zabıtların içinde rastlamadığımız fakat dönem gazetelerinin haberine göre söylenmiş bulunan ve tepki alan açıklamaya göre Menderes, Parti Grubu'nda üniversiteler için "istersek çanlarına ot tıkayabiliriz" diyecektir (Cumhuriyet, 25.01. 1956).

Başbakan'ın bu sözleri üniversitelerde üzüntüyle karşılanacaktır. Prof. Hıfzı Timur, mevcut kanunlarla zaten çanların tıkalı olduğunu, Prof. Zeki Eren ise üniversitelerin muhtariyetinin kaldırılmaya çalışıldığını söyleyecektir (Cumhuriyet, 26.01.1956). Prof Sıddık Sami ise son dönemlerdeki sözler ile birlikte 3 doçent ve 3 profesörün görevden el çektiler olarak merkeze alınmasının büyük üzüntü yarattığını açıklayacaktır (Cumhuriyet, 26.01.1956).

Menderes'in bu hücumları, yaz aylarında meydana gelecek olan baskı kanunlarının bir habercisi olacaktır. Ayrıca, bu süreç kademeli şekilde birkaç ay içinde tezahür ederek, en sonunda katlanılmaz bir hal alacaktır. Eleştirilerin olgunlaşması için Şubat sonu, mali bütçe tasarısının kesinleşmesini bekleyen CHP ise, Şubat ayının ilk günlerinde kısa bir bildiri yayınlarak, yeni hükümetin kurulması ile beklenen ümitlerin gerçekleşmeyeceğini, yeni hükümetin eski yolundan ayrılmadığını ifade etmiştir. (Cumhuriyet,6.02.1956).

Bütçe öncesi ABD'den beklenen 72 milyon dolarlık Amerikan yardımının, bir plan dâhilinde oluşması için Eisenhower'ın müşaviri olan Clarence Randall'ın Türkiye ziyareti tartışmaların odağı olacaktır. Başbakan Menderes'in, Mecliste yaptığı açıklamaya göre Türkiye, Amerikan yardımına muhtaç bir vaziyettedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı,35.Birleşim,10.02.1956:144).⁹⁷ Randall Heyeti, yardım öncesi fonun nereye harcanacağını duymak için ülkemize gelecek, bu ziyaret hükümet çevrelerinde mutluluk uyandıracaktır. Ne var ki, hükümeti rahatsız eden başka bir husus açığa çıkacaktır. Bu ise, ABD'li bürokrat Randall'ın, Kasım Gülek'le de istişarelerde bulunmasıdır.

Menderes, Gülek'in, ABD'li heyet ile ne konuştuğunu merak ettiği gibi, Gülek'in ABD'li yetkililere, Türkiye'ye borç verilmemesini telkin ettiği yönünde kaygılar taşımaktadır(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı,35.Birleşim,10.02.1956:139).

Bu hava eşliğinde 8 Şubat'ta tekrar toplanan Demokrat Parti Meclis Grubu'nda Fevzi Boztepe gibi isimler basına yönelik eleştirilerine devam edecektir. Karşı kanatta ise İrfan Aksu gibi isimler basının tenkitlerinin doğal olduğunu ifade edecektir(DPMGMZ,8.02.1956:1-20).

⁹⁷ Menderes'in beyanatına göre Amerikan yardımları sayesinde ordunun genel durumu oldukça iyileşmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 35.Birleşim,10 Şubat 1956:144)

Önemli bir gelişme olarak telakki edilebilecek bir ihraç bu süreçte karşımıza çıkmıştır. Önceki grup toplantılarında Menderes'i eleştirmekten sakınmayan Şevket İnçe'nin Haysiyet Divanı eliyle partiden ihraç edilmesi siyasi arenayı hareketlendirecektir. Gelişmeler karşısında İnçe, DP Haysiyet Divanı'nı mahkemeye vermiştir(*Cumhuriyet*, 10.02.1956).

Bu şartlar altında olgunlaşan bütçe görüşmeleri İsmet İnönü tarafından detaylı şekilde analiz edilecektir. İnönü'nün hem ay sonunda gerçekleşen bütçe tasarısı görüşmeleri, hem de bütçenin son şeklini alması üzerine yaptığı açıklamalar, dönemin mevcut ruh halini yansıtmaları açısından önemlidir.

İnönü'ye göre Anayasa Mahkemesi'nin kurulması ve bir sonraki seçimlerde nisbi temsil sistemine geçilmesi, rejimin selameti açısından kritik önemdedir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 42.Birleşim, 23.02.1956:511). Bağımsız bir üniversite sisteminin olmadığı ve özgür bir basın kanununun yerleşmediği ortamda, rejim artık karanlık bir hususi rejim halini almıştır(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 42.Birleşim, 23.02.1956:511). Çoğunluğu elinde tutan iktidarın muhalefeti tanımadan ülkeyi yönetmesinin mümkün olmayacağı anlaşılmıştır(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 42.Birleşim, 23.02.1956:512).

İsmet İnönü, buna ilave olarak Çalışma Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında bazı beyanlarda bulunmuştur. Yapmış olduğu Sendika Birliği ziyaretleri dolayısıyla eleştirilmesinin yanlış olduğunu, her siyasi görüşten bireyin sendika ziyareti yapabileceğini ifade etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 47.Birleşim, 28.02.1956:1131). İnönü'ye göre grev hakkının, artık bu ülkede kabul edilebileceği sonucuna kanaat getirilmelidir. Daha önceki yıllarda grev hakkını düşündüklerini ve karar vermediklerini ifade eden İnönü, iktidarın ise grev hakkını tanıyacağını söyleyip tanımamasını büyük bir ilkesel fark olarak görmektedir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 47.Birleşim, 28.02.1956:1132).

CHP Genel Başkanı'nın üzerinde önemli durduğu diğer bir konu ise, örfi idare olarak adlandırılan sıkıyönetimin halen İstanbul'da kaldırılmamasının basın üzerinde yarattığı negatif etkidir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 47.Birleşim, 28.02.1956:1189). Bu statü kullanılarak, basın ciddi bir baskı altına alınmıştır.

İnönü, Meclis soruşturmaları devam ederken DP'li eski bakanları kastederek, 3.Menderes Hükümeti'nin önemli isimlerinin halen soruşturma altında olduğunu ve sıkıyönetim kararlarının bu soruşturmanın salahiyyetini etkileyeceğini dile getirmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 47.Birleşim, 28.02.1956:1189).

Bütçe tartışmalarından önce dikkat çeken konu ise ispat hakkı ile ilgili gelişmelerdir. Meclis Adalet Komisyonu'nda akamete uğratılan ispat hakkı meselesi, ilk önce sürüncemede bırakılacak, daha sonra Meclis'te red edilecektir. Ocak ayında hükümetin ilgileniyormuş gibi yapıp Adalet Komisyonu'nda beklettiği tasarı, Demokrat Partili birçok milletvekilinin tepkisini çekecektir.

Adalet Bakanlığı, o günlerde bir rapor yayınlayarak ispat hakkının getireceği problemlere dikkat çekecektir(*Cumhuriyet*,13.02.1956).Bunun üzerine Adalet Encümeni'nde söz alan Demokrat Parti Milletvekili Mehmet Ali Sebük, Prof. Fethi Çelikbaş gibi isimler, Halil Özyörük'ün Divan-ı Ali'ye(Yüce Divan'a) sevkini isteyecektir(*Cumhuriyet*, 14.02.1956).

Meclis'teki tartışmalara gelindiğinde ise, Adnan Menderes'in henüz yeni kurulan Hürriyet Partisi'ne sataşması öne çıkacaktır. Menderes'in Hürriyet Partisi'nden 'çete' diye bahsetmesi Meclis'te büyük gerginliğe neden olmuştur(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 41.Birleşim, 22.02.1956). Öyle ki, Demokrat Parti Edirne Milletvekili Cemal Köprülü, Mecliste'ki sandalyesinden kalkarak, Menderes'in yanına gelecek ve sözünü geri almazsa partiden istifa edeceğini söyleyecektir(*Cumhuriyet*,23.02.1956).

Menderes, ikinci konuşmasında, bu nedenle sözünü geri alacaktır(TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem,3.Yasama Yılı, 41.Birleşim, 22.02.1956:451). Bu durum gerginliklerin son bulduğu anlamına gelmemektedir. Tam tersine, Demokrat Parti'de kritik düşünce geliştirip, fikir üretebilen kişileri partiden ihraç edilmeye devam edecektir. Kastamonu milletvekili Ziya Termen de, Haysiyet Divanı yoluyla 8 Mart'ta Demokrat Parti'den uzaklaştırılacak ve Nisan ayında Hürriyet Partisine katılacaktır(*Cumhuriyet*,9.03.1956).

9 Mart'tan itibaren Menderes, basına çatismaya ve baskı altında tutmaya devam etmiştir. 21 Mart'ta, Türkiye'yi ziyaret eden ekonomist Max Thornburg bu gerginlikler içinde Türkiye'nin alım gücünü nasıl arttıracak sorulduğunda, alım gücünün artmasının iyi hükümetlerle mümkün olacağını, enflasyonun varlığını inkâr etmenin ise hata olduğunu söyleyecektir(*Cumhuriyet*, 21-24.03.1956).

Bu dönemde Karaosmanoğlu ve Bölükbaşı gibi isimler Anadolu'da toplantılar yapmaya devam edecektir. Bu toplantılar baskı politikasının eşliğinde, CHP harici siyasi partilerin çalışmalarını göstermesi açısından olumlu karşılanmalıdır. Ne var ki, muhalefet toplantılarına baskı yapıldığını gösteren en tipik örnek, Bölükbaşı'nın toplantıya savcıyı davet etmesi ve konuşması bittiğinde, hitabında suç olup olmadığını sormasıdır (*Cumhuriyet*,22.03.1956). Savcı suç olmadığını söylediğinde ise kalabalığı buna şahit tutacaktır. Bölükbaşı, bu

dönemde hükümeti tek parti dönemindeki uygulamaları tekrar eden bir iktidar olarak telakki ettiği için şöyle diyecektir. “*Sazlar aynı saz tel değişti, yumruk aynı yumruk eller değişti*”(Cumhuriyet, 22.03.1956).

Nisan başında açık hava toplantılarının yasaklanacağı tarzında bazı dedikodular gazete sütunlarında yer almaya başlamıştır. Bu iddialar karşısında Osman Bölükbaşı gibi isimler toplantıları kanun ile gasp etmenin, Anayasa’yı çiğnemek ve darbe yapmak demek olduğunu ve bu eylemlerin sadece iktidarın yıkılışını hızlandıracağını ifade etmiştir(Cumhuriyet,04.04.1956). Dedikoduları destekler nitelikte bir gelişme, Seçim Yasası Tasarısı’nın Meclis’te geri bırakıldığı haberi olmuştur. Hürriyet Partisi bu durumun ülkeyi buhranlı günlere götürmekte olduğunu işaret etmiştir(Cumhuriyet,07.04.1956).

Gerçek şu ki Adnan Menderes, parti içindeki nazik durumu atlatmasıyla, 1956 başından itibaren eski politikalarına dönmeye karar vermiştir. Menderes’in zihin dünyasında taviz ve ılımlı havanın, onu her zaman daha da zayıflatacağı ve iyi niyetinin karşılık bulmadığı düşüncesi olgunlaşmaktadır.⁹⁸ Kabinesinin istifası sırasında, verdiği sözlerin hepsini; hükümet kurulup, parti içi buhran atlatılınca unutacaktır.

Bu sürede, parti içi muhalefetin önemli bir kısmı, Hürriyet Partisi oluşumu vesilesiyle Demokrat Parti’den ayrılacaktır. Termen ve Şevket İnçe gibi muhalif isimler ise teker teker partiden kovulacaktır. Takip eden süreçte Menderes, Seçim Kanunu’nun demokratikleştirilmesi, adı yolsuzlukla anılan kimselerin soruşturulması, ispat hakkının kabul edilmesi gibi konuları gündeme getirmek şöyle dursun, tam tersi istikamette hareket edecek ve ağır baskı yasalarının çıkmasını sağlayacaktır.

Bu durum, onu siyasi zeminde çok daha sert olmaya iterek, ülke rejimini meçhul bir geleceğe sürükleyecektir. Menderes’in bu istikamette attığı adımlar, CHP kanadında oldukça kaygıyla karşılanmış olacak ki 7 Nisan’dan itibaren CHP kurmaylarının zihninde muhalefet partileri arasında geniş bir işbirliğinin kaçınılmaz olduğu fikri belirecektir.

Nitekim bu tarihte yapılan bildiri ile CHP, muhalefet partileri arasında bir işbirliği önerecektir(Cumhuriyet,8.04.1956).CHP tebliğinde, iktidarın rejim buhranını ve gerginliği arttıracak adımlardan çekinmediği, bu yüzden muhalefetin işbirliği yapması gerektiği ifade edilecektir. CHP’ye göre rejimi, anti demokratik yoldan döndürmek üzere sadece muhalefet unsurlarına değil Demokrat Partili kadrolara da ihtiyaç vardır(Cumhuriyet,8.04.1956).

⁹⁸ Adnan Menderes’in 1956 yılı boyunca yaptığı miting konuşmaları, Meclis ve Parti Grubu toplantıları bunu teyit etmektedir. Bunların ilk sinyalleri 3.Menderes Kabinesi’nin istifa etmesinden önce de görülmüştür.

CHP bu stratejisinin adını Hürriyet Kampanyası olarak adlandırmıştır. Menderes, muhalefetin bu adını Antep ve Tarsus'ta yaptığı konuşmalar ile karşılık verecektir.⁹⁹ Menderes'e göre, eğer muhalefet iktidarı tehdit edip, hesap soracağını söylüyorsa iktidarın onlardan daha önce hesap soracağı açıktır(*Cumhuriyet*,10.04.1956).

Bu söylemler üzerine hava daha da kızışmıştır. İnönü, 13 Nisan'da yaptığı açıklama ile rejimi demokratik yoldan döndürmenin kimsenin harcı olmadığını, buna kalkışana hayatın zindan olacağını ifade edecektir(Eroğul, 1998:191). Benzer şekilde, Hürriyet Partisi yetkilileri de açıklama yapacak ve Menderes'in demokratik rejim yerine totaliter rejimi ikame etmekte olduğunu söyleyecektir(*Cumhuriyet*,15.04.1956).

Menderes'in, rejimin demokratikleşmesini bir tarafa bırakarak, muhalefete karşı atağa geçtiğini gösteren diğer bir husus ise, 20 Nisan itibarıyla Meclis Adalet Komisyonu'nun ispat hakkı tasarısını reddetmesidir (*Cumhuriyet*,21.04.1956). İlerleyen süreçte, Meclis bu tasarıyı DP çoğunluğu vasıtasıyla tamamen hasır altı etmiştir. Söz konusu adım, muhalefet ve iktidar içinde bazı kesimler tarafından protesto edilecektir.¹⁰⁰

Bu kararın etkisiyle, CHP'nin 8 Nisan'da yaptığı açıklama ve 17 Nisan'da CMP'nin tasvibiyle ortak bir muhalefet cephesi kurulması konuşulacaktır. Erken aşamada karar almayan Hürriyet Partisi ise 23 Nisan'dan itibaren tüm muhalefet çevrelerinin işbirliği içinde hareket etmesi gerektiğini söyleyecektir(*Cumhuriyet*,17-23.04 1956). Bu noktada Menderes'in demokratik atılım yahut ilerlemeci bir pozisyon almayacağını gösteren en tipik hadise, Demokrat Parti Meclis Grubu'nda yaşanacaktır. DP Konya milletvekili Hidayet Aydın'ın grup toplantısında; Anayasa'da ne zaman demokratikleşme yönünde değişimlerin ele alınacağına dair yazılı sorusu, Adalet Bakanı tarafından cevaplandırılacaktır.

Bakan'ın ifadesiyle, anayasa değişikliğine ait bir gündem bulunmamakta olup, söz konusu çalışmaların, 1958'den itibaren gündeme geleceği ifade edilmiştir(DPMGMZ,24.04 .1956:32-40). Edirne Milletvekili Cemal Köprülü, ispat hakkının reddine ek olarak, anayasa tadilatının da reddedilmesini bir soru işareti olarak görmüştür(DPMGMZ,24.04.1956:42).

Böylece, demokratikleşme yönünde Seçim Kanunu'na ilaveten, Anayasa'da yapılması gereken özgürleştirici değişiklik beklentileri boşa çıkacaktır. Bu durumu, 2 Mayıs'ta verdiği demeçte, Kasım Gülek şöyle arz edecektir. “*Politikacıların üzerindeki baskı gazetecilere de*

⁹⁹ Bu dönemde Menderes ve Demokrat Partili isimlerin devam ettirdiği bir başka anti demokrat uygulama ise Parti görüşmeleri ve toplantılarını zaman zaman devlet kurumları içinde yapmaktır. Şöyle ki, Menderes ve kurmayları Demokrat Parti yönetimi olarak Çankaya gibi tarafsız olması gereken bir yerde yani Cumhurbaşkanlığı köşkünde rahatlıkla toplanıp parti meselelerini istişare edebiliyorlardı.

¹⁰⁰ Adalet Komisyonu'nda başta Halil Özyörük olmak üzere, Nail Geveci, Selami Dinçer, Nusret Kirişcioğlu, Muzaffer Önal, Şevki Hasırcı, Vacid Asena gibi isimler red oyu kullanacaktır(*Cumhuriyet*, 21.04.1956).

yansımaktadır. Ne var ki bizim korkmadığımız gibi, gazeteciler de bu baskıdan korkmamaktadır”(Cumhuriyet, 2.05.1956).

Bu dönemde, muhalefet kesimi tarafından büyük kızgınlığa neden olan bir gelişme, 16 hâkimin hukuk dışı biçimde emekliye sevk edilmesidir. CHP, söz konusu durum hakkında hemen Meclis Soruşturması önergesi verecektir. İnönü'nün Ulus'a verdiği mülakatta, çok ciddi bir vaziyet karşısında olduklarını, Adalet Bakanı'nın gördüğü lüzum üzerine teminatlı hâkimleri emekliye sevk edilebilmesinin siyasi hayatımıza çok ıstırap verici bir darbe yaptığını ifade edecektir(Yeni Ulus, 4.05.1956).

Bu hadisenin yarattığı problemler, hakikaten memlekette hissedilmiş olacak ki, aynı gün Yargıtay içindeki hâkimlerden oluşan bir temyiz heyeti, konu ile ilgili Adalet Bakanı Hüseyin Avni Gökçürk ile görüşmek isteyecek fakat Bakan, görüşmeyi reddedecektir(Cumhuriyet, 04.05.1956). Görülen o ki, söz konusu kriz, Demokrat Parti'de bazı kesimler için rahatsızlık yaratacak ve soru önergesi şeklini alacaktır.

4 Mayıs'ta gerçekleşen grup toplantısında, hâkimlerin keyfi şekilde emekliye sevk edilmesi ile ilgili verilen soru, çoğunluk oyu ile gündeme alınmayacaktır (Cumhuriyet, 08.05.1956).¹⁰¹ Buna ek olarak, Manisa milletvekili Muhlis Tümay, Adalet Bakanı'na, Kasım Gülek hakkında Tire Asliye Ceza Mahkemesinde açılan davanın içeriğini sormuştur(DPMGMZ, 4.05.1956:5). Adalet Bakanı ise, Tire'de yaptığı konuşmalar üzerine böyle bir davanın açıldığını ifade etmiştir(DPMGMZ, 4.05.1956:6).

Bu gelişmeler sonrasında Demokrat Parti'den kopmalar devam edecektir. 12 Mayıs 1956'da Fuad Köprülü'nün oğlu DP İstanbul İl Başkanlığından istifa etmiş, 18 Mayıs'ta ise Edirne Milletvekili Cemal Köprülü Demokrat Partiden ihraç edilmiştir. Cemal Köprülü'nün ihracı öncesi, DP Grubuna verdiği ve hayat pahalılığı, seçim kanunu, üniversite özerkliği gibi konuları eleştiren takririn, partiyi kınayan bir manifesto olduğu açıktır(Cumhuriyet, 18.05.1956).

Söz konusu buhran içinde CHP'nin 12.Kurultay'ı, Ankara Ulus Sinemasında toplanacaktır. Genel Sekreterlik için Kasım Gülek ve Nüvid Yetkin'in aday olduğu, Genel Başkanlık için ise İsmet İnönü'nün rakipsiz olarak addedildiği bu üç günlük kurultayda, Sırrı Atalay'ın, Kasım Gülek'e, partinin yenilenmesi konusunda yaptığı eleştirilerden daha fazlası gündem olmamıştır(Uyar, 2017:153-157; Cumhuriyet, 22.05.1956). Nadir Nadi'nin de belirttiği gibi, muhalefeti canlandıran ve ileride iktidara taşıyacak olan güç, muhalefetin yarattığı yeni bir farktan ziyade iktidarın hataları olarak görülebilir (Cumhuriyet, 23.05.1956).

¹⁰¹ Birçok Müzakere zabtı gibi bu zabıta Meclis arşivinde bulunmamaktadır. Ne var ki, söz konusu tarihte DP Meclis Grubu'nun kesin olarak toplandığı basının ertesi gün yaptığı haberler aracılığı ile bilinmektedir.

Bu durum günümüze kadar devam edecek olan kalıtsal bir tezdır. Kurultay, CHP'nin kendine gelen güveninin yansıması olarak görülebileceği gibi, aynı zamanda ileride yaşanacak canlanmanın da öncüsü olmuştur. İnönü'nün; 1021 oydan 1020'sini alarak tekrar Genel Başkan, Kasım Gülek'in ise açık ara oy farkıyla Genel Sekreter olduğu bu kurultayda, kapanış konuşmasındaki şu dizeler anlamlıdır. İnönü, kürsüde *“bugünkü yaşadığımız tüm sıkıntıların, muvaffak olmamış pek az sayıdaki güç sahibinin, şiddet tedbirlerine heves etmesinden kaynaklandığını”* söyleyecektir(Erdemir,1965:389). Bu sözler ayrıca ileride yaşanacak olan çetin bir siyasi mücadelenin habercisi gibi durmaktadır.

4.1.6. Yatay Hesap Verebilirliğin Tasfiyesine Dair Kararlılık: Basın ve Yargıya Karşı Devam Eden Saldırıları

Demokrat Parti iktidarı içindeki çekişme ve güç krizi aşıldığında, başbakanın ilk yaptığı şey, önceki dönem politikaların devamı sayılabilecek güç artırımı hedeflerine odaklanmak olmuştur(Albayrak,2004:264-295). Lideri eleştirebilecek ve iktidarın gücünü kurumsal manada kısıtlayabilecek yahut ondan hesap sorabilecek her oluşum, bu açıdan tehlikeli görülmüş ve bu yapıların baskı altına alınması kararlaştırılmıştır.

Bu bakış açısı tipik bir hibrid rejim profili çizmekte ve otoriter idarenin kendisine karşı denge olarak görülen yapıları bertaraf etme gayesini yansıtmaktadır. İktidar, yasal çizgide hareket ettiğini, belirli hukuki izahat mekanizmaları ile yargıya, meclise yahut devletin denetleyici kurumlarına göstermek zorunda olduğunu bilmektedir.

Bu durum ise iktidarın gücünü kısıtlamakta ve güç artırıcı eylemlere başvurmasını engellemektedir. Söz konusu vaziyet, iktidarın ömrünü ve güç yansıtma kapasitesini azaltabileceği için lider, bu yapılara odaklanmakta ve söz konusu dinamikleri baltalamaktadır. İktidar bunu yapabileceğine inandığı oranda ülke, demokratikleşme ihtimalinden uzaklaşmakta ve otoriter çerçeve ağırlık kazanmaktadır.

İktidar hesap verme dinamiklerindeki ana aktörler olarak, yargı kurumlarına yönelik ağır saldırılarda bulunacak ve bunun bir tepki doğurmasını engellemek adına basına yönelik hücumunu da artıracaktır. Böylece kurumsal dinamikler baltalanırken, aynı zamanda güç sınırlayıcı platformlar olan sivil toplum bilinci ve toplumsal aktörlere dair bir cephe saldırısı da planlanmıştır. Bu saldırı doğal olarak basın hürriyetini de hedef alacaktır.

Söz konusu anlayış, iktidarın ortaya koyacağı eylemler vasıtasıyla görülecektir. Bugün adı Baskı Yasaları olarak bilinen kısıtlamalar, iktidarın artık bir uzlaşmayı değil, ne pahasına olursa olsun güç konsolidasyonu düşündüğünü gösteren adımlardır. Bu çerçevede 6 Haziran 1956'da, 5680 ve 6334 sayılı kanunlarda önemli değişikliklere giderek, Menderes,

basını tam kontrol altına almayı hedefleyecektir. 14 madde değişikliği ve üç ek madde ile suçun konusu muğlaklaştırılacak, cezası ise artırılacaktır.

Ceza hukukuna tamamen aykırı olarak koyulan ve suç icadı olarak görülebilecek “*Hayasızca neşriyat, resmi mercileri iğfal*” gibi kavramların ne olduğu yahut hangi maddelerin bu kategoriye gireceği belli olmazken, suçu işleyenin çapı da genişletilmiştir(Resmi Gazete, Sayı:9327,8.06.1965:14506). Haberi yazan, haberi veren, sorumlu müdür, yayınevi sahibi de müteselsil bir şekilde suçlanabilecektir. İspat Hakkı’nın olmadığı bir ortamda, herhangi bir bürokrat yahut bakanın iddiası ile kişi ve kurumlara her türlü suç isnadı kolayca yüklenebilecektir.

6334 sayılı yasa vesilesiyle, basın kuruluşunun bir yolsuzluk yahut suç haberi yapması; ithamın ispat edilmesi imkânsızlaşırken, iktidar her kesime dair yeni suç kategorisi üretmekteydi. Suç isnat edilen kişi, haysiyet ve itibarına zarar verecek bir yayın yapıldığı iddiası ile rahatlıkla dava açıp, basın mensubu kişinin 3 yıl hapse çarptırılıp, 10 bin liraya kadar ceza almasına neden olabilecekti(Eroğul,1998:128).

Ayrıca, bu suçlara çok kolay bir şekilde Anayasal Suçlar eklenmiş görülmektedir. Yani bir habercinin yaptığı haber dolayısıyla devlete karşı suç işlemiş olması, kamu düzenine zarar verdiği iddiası mümkün kılınmıştır. Sonuç itibarıyla, cezalar da bu oranda çarpılarak(mali olarak on kat, cezai olarak ise bir kat) artacaktır.

Bu kanuna sadece muhalefet değil DP milletvekilleri de tepki göstermiş olacak ki Meclis’teki oylamalara iktidar milletvekillerinin neredeyse yarısı iştirak etmemiştir(Albayrak, 2004:287). Bu koşullar altında siyasi habercilik değil, olsa olsa magazin yayıncılığı yapılabileceği açıktır. Kanun’un getirdiği yeni düzen, siyasi çevreler ve muhalefet partileri açısından kabul edilebilir değildir. İnönü, söz konusu tasarılar kanunlaşmadan evvel, durumun vahametini görerek, Ulus Gazetesinde bir yazı yayınlatacaktır. CHP Genel Başkanı’na göre; “*çıkartılacak kanunların elimizde bulunan tasarısı ölçülemeyecek hudutta yıkıcıdır... Yazı yazan ve konuşan herhangi bir vatandaşa herhalde eziyet etmek arzusu hâkim görünüyor... Netice şu olacaktır ki, ilk kurbanlardan sonra tenkid kat’i olarak kalkacaktır... Bu suretle siyasette, ilimde tamamıyla karanlık yeni bir devre girmiş bulunuyoruz. Türk milletinin böyle karanlık bir devirde yaşaması kısa sürecektir. Adım adım mutlakiyete gidiyoruz... İktidarı destekleyenleri uyandırmak isterim. Gidiş tehlikelidir Mesuliyetinizi biliniz.*” diyecektir(Albayrak, 2004:286).

Diğer partilerin yetkilileri bu yorumlara katılacaktır. Hürriyet Partisi’nden Feridun Ergin, basının prangaya vurulduğunu, Turan Güneş’in ise “*bu kanun hürriyet nizamını ortadan kaldırmaya matuftur*” dediği, Enver Güreli’nin “*tasarı rejime karşı işlenmiş bir suçtur*” dediği gözlemlenecektir (Cumhuriyet,01.06.1956). Basından önemli kalemler köşe yazılarında yasaya tepki göstermekten geri durmayacaktır. Hüseyin Cahit Yalçın, “*Anormal Durum Devam*

Edemez” derken, Vatan’dan İhsan Ata, “*Türkiye susanların ülkesi haline gelecektir*” demektedir(Cumhuriyet,06.06.1956). Nadir Nadi ise “*iktidarın ruhu değişti, sayın büyükler kuruldukları koltuklara pek alıştılar*” diyerek hislerini ifade etmiştir(Cumhuriyet,01.06. 1956).

CHP’li kadrolar yaşanan hadiseler karşısında,“*bir sükût ve sessizlik devrinin yaratılmaya çalışıldığını*” söylemiştir(Cumhuriyet,04.06.1956). Söz konusu eleştiriler eşliğinde iktidar kendi projesini uygulamaya devam etmiştir. Hükümet, henüz geçen ay gördüğü lüzum üzerine emekliye ayırdığı hâkimlere ilaveten, 16 hâkimi daha emekliye sevk edecektir(Cumhuriyet,13.06.1956).

Bu seferki kararın önemi ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 1. ve 2. Daire Başkanları, dört Yargıtay üyesini kapsamasıdır(Eroğul, 1998:191). Bu gelişmeler, neredeyse yargı sistemindeki en üst kadroların tamamen tasfiyesi anlamına gelmektedir. CHP, konu ile ilgili Meclis’e soru önergesi verse de, makul ve tatmin edici bir açıklama elde edememiştir(Cumhuriyet,21.06.1956).

CHP ve CMP bu dönemde kuşkusuz zor şartlar altına görevini icra etmektedir. Örnek olarak, Genel Sekreter Kasım Gülek aylar önce açılan ve gizli olarak devam eden duruşma sonucunda 1 yıl hapse mahkûm edilecektir.¹⁰²

İktidar, 27 Haziran’da diğer bir baskı kanunu olarak tasarlanan 6761 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nu kabul ederek, tansiyonu tırmandırmaktan çekinmemiştir. Bu yasaya göre; “*ülkede siyasi propagandayı içeren toplantı ve gösterilerin sadece seçim zamanlarına denk gelen 45 günlük zaman diliminde yapılması, tüzel kişiliklerin üyelerinin yapacağı toplantıların kapalı yerlerde icra edilmesi, toplantı ve yürüyüş yapılmadan evvel o yerin en büyük idari yetkilisinden izin alınması, slogan atılmaması ve tüzel kişilerin en fazla yılda 3 defa toplanabilmesi*” gibi sınırlamalar konulmuştur (Resmi Gazete, Sayı:9346, 30.06.1956:14715-14717). Söz konusu kurallara uyulmadığı takdirde gösteri ve yürüyüşün sona erdirilmesi adına “*kolluk kuvvetlerine, hedef gözetmeksizin ateş açabilme hakkı*” dahi tanınmaktadır (Resmi Gazete, Sayı:9346, 30.06.1956:14716).

Kendi vatandaşını bir gösteriyi icra ettiği için vurma izni veren bu yasanın, kuşkusuz savunulacak bir yanı yoktur. Dikkat edilirse toplantıları dahi bir protesto sayan kanun, siyasi partilerin seçim süreci dışında toplanmasını sınırlayan maddeler içermekte ve oldukça muğlak suç unsurları yaratmaktadır. Söz konusu muğlaklık, yasanın tatbik edilmesinde de büyük problemler yaratacaktır.

Muhalefetin kanuna tepkisi, gerek kanun tasarısı görüşmelerinde, gerekse sonraki süreçte sert olacaktır. İnönü; “*toplanma hakkının yayın hürriyetinden bile önce gelen bir hak*

¹⁰² Hapse konu olan suç, Meclis’in manevi şahsiyetini tahkir ettiği için 2. Ağır Ceza Mahkemesince alınmıştır (Cumhuriyet,15.06.1956).

olduğunu, bunun uluslararası beyannameler ile garanti altına alındığını” ifade ederek, söz konusu hakları engellemenin asıl gayesinin hükümeti denetleme yetkisinin ortadan kaldırılması olduğunu ifade edecektir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı, 82.Birleşim,27.06.1956:525).

İnönü, ayrıca ifade ettiği üzere, iktidarla aralarındaki farkın derin olduğunu, kendilerinin mutlakiyetten günümüze ulaştığını ama iktidarın demokrasiden mutlakiyete gittiğini not etmiştir(*Cumhuriyet*,28.06.1956). Bölükbaşı da, hükümete ağır ithamlarda bulunacaktır. Meclis’teki ifadelerinin hakaret sayılması üzerine, tutanak zaptına geçirilmemesi kararı verilmiştir. Bölükbaşı kendi cümlelerinin aynı şekilde zabıta geçirilmesini isteyecektir. Hürriyet Partili Karaosmanoğlu ise sarf ettiği sözler yüzünden Meclis oturumundan çıkarılacaktır. Bu durum sonrası diğer muhalefet partileri ona eşlik edecek ve tüm muhalefet partileri Meclis’i terk edecektir.

11 Temmuz’a kadar sürecektir olan siyasi protestoları takiben muhalefet partileri Meclis’e geri dönme kararı almıştır. Menderes bu durumu bir alay nedeni yapmış olmalı ki dönen partiler için “*tıpış tıpış geri geldiler*” diyecektir(Eroğul 1998:170) .¹⁰³ Bu kararın arifesinde muhalefet partileri zaten bir iş birliğine karar vermiş gözükmektedir.

4.1.7. Seçim İttifakı Deneyimi

8 Temmuz 1956’da CHP, CMP ve Hürriyet Partisi ortak bir bildiri yayınlayacaktır. Söz konusu bildiride; *hükümetin sıkı bir rejim tasarladığını, muhalefet partilerinin olağan işlevlerini dahi kısıtlamak gayreti gösterildiğini, ülkedeki en önemli meselenin rejime karşı girişilen teşebbüslerin önlenmesi olduğunu... teminatlı bir demokratik rejimin kurulmasının en mühim mesele olduğunu... Türk milletinin imkânlarını son noktasına kadar kullanarak demokratik rejimi yaşatma mücadelesine devam azminde olduklarını*” ifade edilmiştir (Albayrak 2004:289-290).

Bu ve benzeri açıklamalar, iktidarı daha da kararlı bir baskıya itmiştir. Bundan kısa bir süre önce, cezaya çarptırılan Kasım Gülek’in Rize’de yaptığı esnaf ziyareti, 6761 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefet yüzünden, hukuk dışı bir eylem olarak görülecektir(*Cumhuriyet*,28.06.1956). Dolayısıyla Gülek tekrar suçlanıp hâkim karşısına çıkarılacaktır.

Ağustos ayında yaşanan gelişmeler sonunda, CHP dışındaki partiler de bir yakınlaşmayı arzulamaya başlayacaktır. Muhalefetin ortak bildirisi sonucunda işleyecek bir mutabakat olgunlaşmakta iken, Hürriyet Partisi iktidara karşı mevcut hukuksuzlukları kapsayan gensoru verecektir(*Cumhuriyet*,15.08.1956). Kuşkusuz bu gensorudan bir sonuç çıkacak değildir. Ne var ki, muhalefetin amacı şöyle yorumlanabilmektedir. Eğer bir

¹⁰³ Daha önceden Adalet Komisyonu eliyle geciktirilen ve gündemden düşürülen ispat hakkı meselesi Meclis’te tamamen reddedilmiştir.

hukuksuzluk varsa bunun resmi kayıtlara girmesi, ahlaki açıdan iktidarı sabık konumuna yerleştirmek için önemli bir aygıttır.

Yaz boyunca gözlemlenecek hadiseler, bize muhalefetin birlikte hareket etme iradesini göstermektedir. Ankara ve İstanbul'da yapılan görüşmelerde parti binalarından ziyade özel mülkler kullanılacaktır. İsmet İnönü'nün Taşlık'taki evi ve Heybeliada'daki mülkü bu konumlardan bazısıdır. Yapılan toplantılar, muhalefetin baskıdan uzak olduğu manasına gelmemektedir. Tam tersine yaz ayları boyunca iktidar muhalefet kanadına idari ve adli baskıyı sürdürecektir. Örnek olarak göstermek gerekirse, 3 Ağustos'ta İsmet İnönü'nün şerefine Bakırköy'de verilen yemek dahi yasaklanırken, 7 Ağustos'ta, CMP'nin Giresun Kongresinde Bölükbaşı alkışlandığı için 15 delege karakola götürülecektir(*Cumhuriyet*,08.08.1956).

Benzer motivasyonla, Hürriyet Partisi'nin İl Başkanları'nın Anıtkabir'e çelenk koyması engellenecektir.¹⁰⁴

Eylül ortasında muhalefet partileri arasında Temmuz ayında kararlaştırılan işbirliğini geliştirme hedefi tekrar gündeme gelmiştir. Hürriyet Partisi lideri Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu daha önceden İnönü'nün teklif etmiş olduğu ortak paydada buluşma gayesini kabul ederek, bu işbirliğinin geliştirilmesi için bir çıkış yapacaktır(*Cumhuriyet*,16.09.1956). Bu iradenin CHP tarafından daha güçlü şekilde desteklenmesi adına CHP parti ve Meclis Grubu olarak sürecin destekleneceğini söylemiştir (*Ulus*,19-29.09.1956).

Ana hatları itibarıyla yaz boyunca pozitif havanın daim olduğu bu ortam, görüşmeler ilerledikçe bir çıkmaza girecek ve arzu edilen sıkı bir koalisyon platformu oluşmamıştır. Koalisyon'nun oluşmamasında, iktidar sonrası senaryolar etken olacaktır(*Cumhuriyet*,29.09.1956). Kurucu Meclis'te 108 tarafsız milletvekilinin bulunması, partiler arası sandık kontenjanı gibi konular itici faktör olarak karşımıza çıkacak ve bu durum ittifakı riske atacaktır.¹⁰⁵

Aralık ayında, akademisyen Turhan Feyzioğlu hadisesi patlak verdiğinde, iktidarın yükseköğretimin özerkliğini sınırlandırmak için hangi ölçüde çaba verdiğini gösteren girişimler, basın tarafından ele alınacaktır. Feyzioğlu, gerek ODTÜ de gerekse Forum dergisinde yazdığı yazılarla hukuk ve basın haklarına dair iktidara önemli eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilerin devam etmesi üzerine, iktidar adım atmaya karar vermiş olmalı

¹⁰⁴ Bu dönemde yasal düzenlemeler, siyasi hayatın akışını kronolojik anlamda da etkileyecektir. Milletvekili Ara Seçimleri ertelenirken, Eylül ayı itibarıyla Köy ve Mahalle Muhtarlık Seçimlerinin 4 yıla çıkarılmasına karar verilecektir (Ahmad,2010:69).

¹⁰⁵ Söz konusu gelişmeler üzerine Menderes, muhalefet partilerine eleştiri olarak “Birleşseler ne olacak, birleşmeseler ne olacak” demiştir.

ki Feyzioğlu, Zafer gazetesinin hakkında yazdığı bir karalamaya cevap verdiği için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Merkeze alınacaktır(*Cumhuriyet*,02.12. 1956). Bu olay sonrası Muammer Aksoy gibi akademisyenler de tepki olarak görevlerinden istifa edecek, eğitim çalışanları ile iktidarın ilişkileri gerilecektir(*Cumhuriyet*,06.12.1956).¹⁰⁶

1957'ye girildiğinde, iktidar partisinden ayrılan vekillerin siyaset sahnesinde tutunduğu Hürriyet Partisi, CHP'den bir milletvekili fazlasıyla Ana Muhalefet Partisi haline gelmiş durumdadır. Bu aylarda basın üzerindeki baskı artarak devam edecek ve İsmet İnönü'nün çevresinde dahi hissedecektir. 11 Şubat 1957'de damadı ve gazeteci Metin Toker bazı suçlamalarla karşı karşıya kalacak ve Nisan ayında Akis dergisinde Mükerrer Sarol'a hakaret edildiği iddiası ile 7 aylık hapis cezasına çarptırılacaktır(Eroğul,1998:196).

Ülkede serbest bir tartışma ve münakaşa ortamının olmadığı bu dönemde İnönü, daha sonradan adı yalancı bahar olarak anılabilecek kısa süreli yumuşama taktiğini devreye sokacaktır(*Zafer*,26.02.1957). 3 ay sürecek olan bu itidal döneminin hiçbir sonuç vermeyeceğini gören CHP Genel Başkanı, CHP Parti Meclis'i kanalıyla 27 Mayıs 1957'de bir açıklama yaparak, yakınlaşmanın hiçbir karşılık göremediğini açıklayarak, kararlı çizgisine geri dönmüştür(Eroğul,1998:193-196).

Bu adımda yükselen enflasyonun, muhalefetin elini güçlendirmesi ve seçimin 1957'de yapılacağına anlaşılmamasının da payı olacaktır(Ahmad,2010:69). Ne var ki CHP'yi kararlı bir şekilde muhalefet yapmaya iten asıl hadise, Kırşehir'in tekrar il olmasına müteakip yapılan Meclis görüşmelerinde ortaya çıkacaktır. İktidar bir seçim yatırımı olarak, 3 yıldır cezalandırmakta olduğu Kırşehir'i tekrar il yapmaya karar vererek bir kanun çıkartacaktır. İktidarın oldukça eleştirildiği ve buna cevap vermekte zorlandığı Kırşehir hadisesi, böylece kapatılmaya çalışılmışken, 24 Haziran'daki Meclis görüşmelerinde Osman Bölükbaşı Meclis'e hakaret ettiği gerekçesiyle, TBMM oturumundan çıkarılacak ve dokunulmazlığı kaldırılacaktır.

Bu kararı takip eden çok kısa bir süre için Meclis tatile sokularak, 2 Temmuz itibarıyla Osman Bölükbaşı tutuklanacaktır(*Zafer ve Vatan*, 03.07.1957). Bunun üzerinde 4 Temmuz'da CHP Genel Başkanı diğer muhalefet liderleri ile istişarede bulunmuştur(*Ulus*,05.07.1957). İstişare sonunda Hürriyet Partisi ve CMP'nin İnönü'ye seçimleri takiben, Kurucu Meclis teklifi götördükleri iddia edilecektir(*Cumhuriyet*,5-6.07.1957). Özellikle CMP'nin 7 Temmuz'da yaptığı açıklama bir ortaklık talebi olarak görülebilir(*Ulus*,8.07.1957).

¹⁰⁶ Bu dönemde yaşanan diğer bir hadise ise 5018 nolu kanun üzerinden hareket ederek, iktidarın bazı sendikaları kapatması olmuştur. İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Güney Çukurova ve Ankara İhtisas Sendikaları kapatılan sendikalarından bazılarıdır.

CMP'nin seçim sürecinde birlikte hareket edilmesine yapılan vurgu neticesinde, Temmuz'un ortasından itibaren muhalefet kanadında ortaklık hedefi taşıyan istişari görüşmeler devam edecektir. CHP 7 Ağustos'ta ortaklığa hazır olduğunu deklere edecektir(*Cumhuriyet*,08.08.1957). 12 Ağustos sonrası süreçte görüşmeler hızlanıp, İsmet İnönü'nün Taşlık'taki konutunda yahut Heybeliada'daki evinde, CMP ve Hürriyet Partisi'nin lider kadrosu eşliğinde toplantılar yapılmıştır(Eroğul, 1998:198).

Lider kadrosunun görüşmesi, parti organlarını da harekete geçirecektir. Böylece muhalefet partilerinin Merkez Yönetim Kurulları beraber çalışmaya onay vererek ortak bildirgeye giden süreç, son safhaya gelecektir. Nihayet, İnönü Zafer Bayramı öncesi bir işbirliği konusunda muhalefet kanadının anlaştığını basına bildirecektir(Albayrak 2004:291). İktidar taraftarı basın bu hareketi, milli iradeye hıyanet, politik kargaşa denemesi gibi başlıklarla eleştirmiştir.(*Zafer*,28.08.1957).¹⁰⁷

Yayın organlarına göre anlaşmanın içeriği şu şekildedir. CHP, diğer iki muhalif partinin 2 katı oranında milletvekilliği alırken, bağımsızlar, CMP ve Hürriyet Partisi yüzde yirmilik bir kontenjana sahip olacaktır. Ortak Muhalefet, 4 Eylül 1957'de manifesto ilan ederek, bundan sonraki hükümet döneminde mahkemelerin özgür olacağını, hâkim teminatının gerçekleşeceğini, gazete ve toplum örgütlerinin hür bir şekilde bir araya gelebileceğini, yansız bir iktidarın kurulacağını, otoriter kanunların ilga edilip anayasanın demokratikleştirileceğini beyan edecektir(*Cumhuriyet*,5.09.1957).

Bu gelişmeler, seçim kanunundaki adil düzenlemeleri de içermektedir. Ulus'ta yayınlanan 5 maddeye göre Muhalefet Birliği, hak ve özgürlüklerin yasal düzenlemeler vasıtasıyla korunacağı, Anayasa Mahkemesi'nin kurulacağı, iki meclisli, hâkim teminatı olan ve yargıçları koruyan bir sistemi öngörmüştür(*Ulus*,5.09.1957).

İktidar kanadında ise yaz boyunca yaşanan en önemli gelişme, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü'nün, DP İstanbul İl Başkanlığı pozisyonunu kaybetmesi üzerine 18 Temmuz'da Demokrat Parti'den istifa ederek 23 Ağustos'ta Hürriyet Partisi'ne geçmesi olacaktır.¹⁰⁸ Seçimlerin yıl içinde yapılacağı 5 Eylül'de netlik kazandığı için bu gelişme önemli görülmüştür (Ahmad, 2010:70).

Önce DP Meclis Grubunda görüşülen ve ardından saatler içinde Meclis'e getirilen tasarı ile ülkede seçim tarihi gündemine geçilecektir. Bu gündem içinde 6 Eylül önemli bir yer

¹⁰⁷ Buna ilave olarak, Devlet Bakanı Emin Kalafat, muhalefet partilerinin ortaklaşa ilan ettiği bildirgeyi bir bozgunculuk olarak adlandıracaktır(Ahmad,1998:70). Meclis çalışmalarında DP bağımsız milletvekili Hikmet Bayur ise CHP ve CMP'yi kastederek, iki partinin Mustafa Kemal Atatürk konusunda aynı görüşleri savunmadığını, dolayısıyla bu partilerin ortak hareket etmesinin bir ahlaksızlık olduğunu söyleyecektir(TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,4.Yasama Yılı,91 Birleşim,11.11.1957:693)

¹⁰⁸ Menderes'e hitaben bir istifa mektubu yazan Orhan Köprülü, ayrılma gerekçesi olarak ülkenin demokrasiden koptuğunu belirtecektir(Ulus,19.07.1957).

teşkil etmektedir. Bu tarihte Fuad Köprülü kurucusu olduğu Demokrat Parti'den istifa etmiştir. Köprülü, mektubunda, Demokrat Parti'nin yoldan çıktığını, zihniyetinin bozulduğunu, kimliğini değiştirdiğini ve şimdiki Demokrat Parti ile uyuşmasının mümkün olmadığını açıklamaktan geri durmamıştır(Akşam,8.09.1957).

Mektupta ilave olarak, Demokratik rejime inanmış her Türk vatandaşının, arasındaki ihtilafı bırakarak demokrasi uğruna ve Demokrat Parti karşısında birleşmesi gerektiğini söyleyen satırlar dikkat çekmektedir(Eroğul,1998:198). Aynı günlerde, Demokrat Parti'nin marjinal simalarından olan Rüştü Özal ve Muammer Obuz da benzer şekilde iktidar partisinden ayrılacaktır(Cumhuriyet,07.09.1957).

Eylül'ün ilk haftasında muhalefet kanadı da yeni gelişmelerden uzak değildir. Muhalefet birlikte hareket ederek İçişleri ve Adalet Bakanlarını soruşturan bir gensoru önergesini Meclis'e sunmuştur.

Söz konusu birlikteliğin motivasyonu ile CHP 13.Kurultay'a giderken, 9 Eylül tarihinde iktidar, Meclis çoğunluğuna güvenerek yasa tasarısı faaliyetlerine devam etmiştir. Seçim Kanunu'na getirilen ilave maddelere göre; her seçim çevresinde, önceki seçim çevresinde yer alan milletvekili korunmakta hatta artırılmasının önü açılmaktadır(Resmi Gazete, Sayı:9704,12.09.1957:17837).

Hükümet, 11 Eylül itibarıyla Seçim Yasası'nın iki maddesinde değişikliğe giderek, herhangi bir partinin başka bir parti ile ortak liste teşkil ederek seçime gitmesini engelleyecektir(Resmi Gazete, Sayı:9704,12.09.1957:17837). Böylece muhalefet partilerinin üzerinde uzlaştığı, ortak liste stratejisi çökmüştür.

Menderes'in bu yasal düzenleme ile eli güçlenmiş olsa da, CHP Kurultayı'ndaki kararlılık vurgusu öne çıkacaktır. CHP Kurultayına nezaket ziyareti yapan Karaosmanoğlu ise “ *Bir araya gelmiş Türk Yurttaşları, kuşkusuz başarılı olacaktır diyerek*” ilginç bir tespitte bulunmuştur (Albayrak,2004:293). CHP Genel Başkanı, bu kararlılığı teyit ederek, birlikteliğin devam edeceği sinyalini vermiştir.

12 Eylül'de, Meclis'ten geçen düzenleme sonrası muhalefet kanadı, ortaya çıkan yeni hadiseyi değerlendirmek için toplanma gereği duymuştur(Albayrak,2004:293). Takip eden süreçte, Hürriyet Partisi ve CMP kendi kongrelerinde dayanışma mesajları verse de, bunun yasal olarak hayata geçirilmesi, yeni yasal düzenleme sonrası mümkün görünmemektedir. CHP Grubu'nun 19 Eylül'de yaptığı toplantı bunu teyit eder nitelikteydi. Tüm gün süren toplantılar sonrasında, 20 Eylül'de muhalefet liderleri tekrar bir araya gelerek mevcut durumu itiraf etmek noktasına sürüklenmiştir(Ulus, 21.09.1957).

İnönü, vermiş olduğu demeçte, CHP'nin hükümeti kurması durumunda, demokrasinin tekrar yaşam şansına kavuşacağını ve muhalefet partilerinin tüm taleplerinin karşılanacağını ifade etmekteydi. Ne var ki, bu beyan diğer muhalif partilerce, CHP'nin yalnız başına hükümete tabi olduğu şeklinde algılanmış olmalı ki liderler bu sözleri eleştirecektir(*Cumhuriyet*,21.09. 1957). CHP bu iddiaları reddetmesine rağmen sonuç itibarıyla ittifak dağılacaktır. CHP içindeki bir takım kadroların bu ittifakı istemediği çok sık tekrar eden bir iddia olsa da, yasal düzenlemelerin muhalefetin işbirliği sürecini sekteye uğratması elimizdeki tek somut veridir.

4.1.8. Seçimlere Doğru

Hükümet, 1957 yılında ekonomik vaziyetin daha kötü bir hal alması sebebiyle, seçimlerin daha erken bir tarihe çekilmesinin faydalı olacağına inanmıştır. Baharın erken tarihlerinde bu sinyali alan Halk Partisi, sandıktan kaçmayacağını işaretini vererek, süreci takip etmeye koyulmuştur. Bahar ayının başlarından Temmuz sonuna kadar bazı istifalar gündeme hareketlilik kazandıracaktır. Önce Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel daha sonra da baba ve oğul Köprülü hızla Demokrat Parti'den uzaklaşacaktır.

Denilebilir ki basın, 1957 itibarıyla siyasi gelişmeleri artık tarafsız veremeyecek kadar baskı altına alınmıştır. Forum ve Akis gibi dergiler ise daha profesyonel noktada eleştirilerine devam edecek, Ulus muhalefet partilerinin resmi tebliğlerini halka yansıtmaktan daha fazlasını yapamayacaktır.

Bu dönemde siyasi eleştirilerin yoğunluğu akademik camiada daha çok seslendirilecektir. Feyzioğlu'nun akademik alanda öğrencilere yaptığı açıklamalar, önce Forum Dergisi'ne yansımış daha sonra üniversiteden atılmasına neden olmuştur. Bu ayrılık onu CHP'ye daha çok yakınlaştırmış olduğundan, CHP listesinden aday olacaktır.

Hükümet ise genel seçimlerin öncesinde oldukça hırpalanmış bir vaziyettedir. Kitlelerin popülaritesini kaybetmekte olduğunu hissettikçe, yeni adımların atılması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle ekonomik alandaki problemler, Menderes ve ekibini bu yönde propaganda yapmaya zorlayacaktır.

Hükümet yetkilileri neredeyse tüm zamanlarını fabrika açılışlarında harcayacak ve bol bol temel atma töreni ile halka mesaj verecektir. İktidar oy hedefi ile şehrin banliyölerindeki derme çatma evleri yasal statü altında tapulandırarak, İstanbul'da elektrik tarifi düşürülecektir(Albayrak,2004:296).

Daha önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimde de Cumhurbaşkanı Bayar, makamının getirdiği tarafsızlık ilkesinin aksine, eline aldığı meşhur Demokrat Parti logolu bastonu ile Türkiye turuna çıkmıştır. Ekim itibarıyla Urfa ve Antep'te verdiği demeçlerde, hükümetin

yurttaşlar arasındaki alım gücü farkını kaldırdığını iddia etmiştir(Cumhuriyet, 17-21.10.1957). İstanbul, Konya, Bursa ve Afyon ziyaretlerinde Bayar, benzer temalara değinecektir. Ülkede alım gücünün arttığını, eskisine göre birçok malzeme ve gıdaya erişimin kolaylaştığı vurgulanacaktır(Akşam, 17-21.10.1957).

Menderes ise yaptığı gezilerde muhalefete çatmayı ihmal etmemiştir. Trabzon'daki mitinginde ülkede herhangi bir kaosu olmadığını, asıl kaosu muhalefetin beyininde olduğunu ifade edecektir(Zafer, 16.10.1957). Menderes'e göre CHP Genel Başkanı tekrar iktidar olma arzusu hastalığına yakalanmıştır(Eroğul,1998:201).

Giresun konuşmasında Başbakan, CHP liderinden bahsederken *“hiçbir dönemde yurttaşın hür oyu ile iktidara gelmemiş olan bu insanın; ilk gerçek oylama olan 1950’de görevden uzaklaştırılması manalıdır”* diyecektir(Albayrak,2004:297).

Bu seçimlerde de Menderes, iktidarda olduğu için oldukça avantajlı bulunduğu çoğunluk sistemini değiştirmeyi düşünmemiştir. Ona göre bunun aksi yönde bir değişim, ülke için hiç iyi olmayacaktır(Albayrak,2004:297).

Başbakan, yurt içi seçim konuşmalarında muhalefet tarafından inanç sömürüsü yapmakla da itham edilmiştir(Albayrak,2004:297). Ekim sonuna doğru Adana demecinde, tek parti döneminde inanç sistemi ve manevi değerlerin bilerek ihmal edildiğine dair beyanda bulunmuştur(Zafer,19-24.10.1957). Örnek olarak CHP'nin herhangi bir yasa çıkarmaya başvurmadan ezanın dilini değiştirmesi bile, başlı başına Menderes için önemli bir eleştiri konusudur(Zafer,23.10.1957).

Demokrat Parti, seçim öncesi en büyük gövde gösterisini 21 Ekim’de İstanbul’da yapacaktı. İktidarın yaptığı mücadeleyi halka anlatmak ve ülke refahı için gösterilen yoğun gayretlerden bahsetmek, Menderes’in uyguladığı klasik bir taktikti. Bu taktik konuşmanın sonuna doğru muhalefeti eleştiren kilit cümleleri kapsamayı hiç ihmal etmemiştir. Muhalefet’in öne sürdüğü seçim güvenliğinin olmadığı iddiasını sert biçimde reddeden Menderes; bu iftiraların bir haysiyetsizlik göstergesi olduğunu savunmuştur(Cumhuriyet,22.10.1957).

Seçim öncesinde Muhalefet kanadında da yoğun bir gündem vuku bulmuştur. İstedikleri ortaklığı yaratamayan partiler, kısıtlı imkânlarla bir seçim çalışmalarına girmiştir. İktidarın mali, finansal hataları seçim eleştirisinin ana gündem maddelerinden birisi olmuştur. Bu seçimlerde muhalefetin beklentisi özellikle muhafazakâr çevrelerin oy kullanırken CMP’ye yöneleceği, Demokrat Parti kimliğine yakın hissedenlerin ise bir çekim kaynağı olan Hürriyet Partisine döneceği yönündeydi.

Mevcut enflasyonun ülkenin ücra noktalarında dahi hissedildiği bir ortamda maliyetler köy kesiminin belini büküyordu. Darı, arpa gibi ürünler için verilen fiyatlarının kırsalda

beğenilmediği biliniyordu(Albayrak,2004:298). Köylü, ürününü düşük fiyattan elinden çıkartırken, kredi borcunu ödemekte zorlanıyordu. Kırsal kesim borcuna ek olarak şehirlerdeki işçiler hala hak mahrumiyeti yaşamaktaydı. Grev hakkı henüz mevcut değildi. Okumuş kesim, yazar, basın ve akademi ise özgürlüğün ve siyasi sosyal hakların baskılanmasından şikâyetçiydi.

Bölükbaşı'nın dahi hapse çarptırıldığı bir noktada DP'den istifa eden Fuad Köprülü'nün, Hürriyet Partisi kanadında kalarak hükümete yönelttiği istibdat eleştirileri birçok kişi nezdinde dikkate değer bulunuyordu. Yaşam pahalılığının özellikle şehirleri etkisi altına aldığı da idrak edilince, hükümetin seçmene karşı eli zayıflıyordu.

Bu şartlar altında, 27 Ekim 1957'de ülke Genel Seçimlere giriyordu. Seçim'in başlaması ile propagandanın durdurulması zorunlu olmasına rağmen iktidar kanadı radyo eliyle propagandaya devam etmiştir (Toker,1965:210-212). Seçimlerin mevcut iktidar lehine ilerlediği yolundaki haberler bir manipölasyon tekniği olarak kullanılmıştı.

Seçimler düşünüldüğü kadar huzurlu bir ortamda geçmemiştir. Özellikle Antep'te olaylar çığrından çıkmış gözükmekteydi. İktidarın çok az bir farkla kazandığı şehirde CHP'liler ile DP arasında önemli bir gerilim yaşanacak ve hemen arkasından DP gösteri düzenleyecektir. Bu gösterilerde CHP logosunun olduğu flama, DP İlçe Başkanlığı tarafından yırtıldığı için İnönü, Menderes'e bir protesto mektubu göndermiştir.

Genel Seçim sonuçları ise seçimden 3 gün sonra açıklanmıştır. 12.1 milyona yakın seçmenin bulunduğu ülkede, 9.2 milyon seçmen, oylamalara katılacaktır.%77'yi bulmayan katılım oranı önceki seçimlere nazaran 10 puan daha azdır(*Cumhuriyet*,29-30.10.1957).

Böylece ülkede politikaya dair heyecanın yahut değişim beklentisinin azaldığını iddia etmek marjinal olmayabilir. Sonuçlar itibarıyla Demokrat Parti 424 milletvekili çıkartırken, CHP 178 vekil çıkartacak, CMP ve Hürriyet Partisi ise dörder milletvekiline sahip olacaktır. 19 ilde CHP yarışı önde tamamlarken, bu sayı DP için 46 olacaktır.

Bu sonuçlar gerek iktidar, gerekse muhalefet cephesinin yüzünü güldürmemiştir. Muhalefet 11 ilde seçim sonuçlarına itiraz edecek fakat sadece Diyarbakır'daki seçimler tekrar edecektir. İktidar kanadında ise yapılan başvurular sonucu Adana'da seçimler tekrar edecektir.

Seçim sonrası tabloya bakıldığında, muhalefet kanadının kısmi derecede güçlendiği görülecektir. Bir önceki seçim sonuçları ile kıyaslandığında, CHP'nin oransal olarak yalnız % 6'ya varan rey yükselişi, milletvekili sayısını 5 kat artırarak, 147 milletvekilini Meclis'e sokmuştur. Bu fark çok önemli bir matematiksel kazanım olarak görülebilir.

İktidar 11 puanlık bir kayıp nedeniyle önceki seçimlere göre 80'e yakın milletvekili kaybetmiştir. 1954 seçimleri ile kıyaslandığında Demokrat Parti, CHP'den 2 milyondan fazla rey alırken, 1957 seçimlerinde bu sayı 530 bine kadar inmiştir.

Hürriyet Partisi ve CMP'ye bakıldığında durum daha ilginç bir hal almıştır. Ana Muhalefet liderliğini CHP'ye kaptıran Hürriyet Partisi, DP'den istifalar sonrası sahip olduğu 34 milletvekili sayısını 4'te indirmiştir. 357 bin oy için bu sonuç temsil problemi yaratmıştır. Bu tablo partinin önümüzdeki süreçte karamsarlığa kapılıp, politika sahasından ayrılmasında önemli bir etken olacaktır. CMP'ye bakıldığında ise partinin oy oranını önceki seçimlere nazaran 184 bin adet arttırdığı görülecektir. Buna rağmen önceki seçimlerde sahip olduğu vekil sayısı bir adet azalarak 5'ten dört vekile inmiştir.

Söz konusu sonuçlar mevcut seçim sisteminin oransal olarak ne kadar sağlıklı olduğunu teyit eden önemli örnekler içermektedir. Seçim sonrası atmosfere gelindiğinde, gazetelerin ilginç başlıkları ay boyunca dikkat çekmiştir. Zafer gazetesi seçimlerin kazananın Demokrat Parti olduğunu yineleyerek, CHP'nin hiçbir ilde Demokrat Parti'ye üstünlük sağlayamadığını fakat Demokratların birçok ilde önemli başarılar yakaladığını söylemiştir(*Zafer*, 22-24.11.1957). Cumhuriyet ise tüm muhalif partilerin aldığı oy oranının iktidardan 287 bin daha fazla olduğunu ifade eden bir manşet atacaktır(*Cumhuriyet*,29.10.1957).

Tüm oy oranları netleşince ise bu sayının 400binden fazla olduğu görülecektir(TDİEY,1966). Forum dergisi iktidarın oy oranının kentlerde ve şehirlerde hala yüksek olmasına dikkat çekerek, CHP'nin daha çok çalışması gerektiğini, Hürriyet Partisi'nin ise oldukça büyük bir talihsizlik yaşadığını ifade etmiştir(Forum, Seri:8, Sayı:87,1957).

Nihai resme bakıldığında ise CHP bu seçimlerden daha da kuvvetlenerek çıkmış ve Demokrat Parti kan kaybetmeye başlamıştır. Bu durum, Demokrat Parti'nin 27 Mayıs'a giden yoldaki politikalarında daha etkili olacak, belki de zayıflamakta olduğunu gören bir iktidarın daha da hırçınlaşmasına neden olacaktır. CHP'nin meclisteki vekil artışı, Demokrat Parti'nin çok daha sert otoriter adımlara başvurmasının önünü açacaktır. Unutmamak gerekir ki, 1957 seçimleri Demokrat Parti'nin katılmış olduğu son seçim olmuştur. Bundan sonra Türkiye'nin yaptığı ilk seçim 1961 yılında olacaktır.

4.2. 1954'ten 1960'a Uzanan Türk Ekonomi Modeli ve Demokrat Parti'nin Ekonomi Politikaları

1954-1960 arası Türk ekonomisi, bundan önceki dönemin yarattığı koşullar altında şekillenmiş tercihler toplamıdır. Ekonomi modelinin ana itici gücünü oluşturan tarımsal üretim ve ihracat ürünleri, önceki dönemde karşılaştığı elverişli koşulları bulamayacaktır.

Hava koşullarının önceki yıllardan daha kötü seyretmesi, Kore Savaşı'nın sona ermesi ve batı blokunun hammadde tedarikinde kaynak çeşitliliğini artırması, Türkiye'nin üretim gücünü etkilemiştir(Ahmad,2010:125-145).

Tarımsal üretimini 1950'lerin ikinci yarısına kadar yeni tarım sahaları ile geliştiren sistem, ilerleyen yıllarda tarıma yeni saha açamadığından, üretim artış hızı duracak fakat talep sürekli artmaya devam edecektir. Bu yıllarda dış ticaret açığı katlanarak devam edecek, ithalat ve ihracat dengesi, ithalat lehine sürekli açık verecektir.(Ezer,2019:129-177).

Türkiye, 1954-60 arasında borç ve hibe mekanizmaları ile kredi kaynaklarına ulaşmaya, bazı sıkıntılara rağmen devam etmiştir. Elde ettiği kredi ile vadesi gelmiş borçlarını da kapatmaya çalışan Türkiye, kredi kaynağının kullanım şeklini kreditörlere göstermek durumunda kalacaktır. Bu ise bir plan gerekliliğini artıracaktır.

Türkiye bu dönemde artan borçları yüzünden kaynak sağlayan aktörlere karşı daha da bağımlı hale gelmiştir. Çevrenin merkeze olan bağımlılığı artmaya devam ederken, döviz kıtlığı ihtimali, varlığını güçlü bir şekilde hissettirecektir. Türkiye'nin ihtiyaç ve gereksinimleri sürekli artarken, borç tedariki aynı oranda artmamıştır. Büyük resme bakıldığında, Türkiye'nin ithal ikameci bir kıpırdanma yaşamaya başladığı görülürken bunun daha çok iç pazara yönelik tüketim malları üzerinde yoğunlaştığı görülecektir(Boratav,2004:93-117).

İthal ikameci gelişmenin ilk aşama örneği olan bu sistem, bir bağımlılık zinciri kırma gücünden uzak olsa bile imalat hedefleri koymasından ötürü nisbi bir kazanım yaratacaktır. Bu dönemde devletçi uygulamalar etkili olmaktan uzak kalsa da, iç tüketime yönelik imalat sanayi gereklilikleri bazı adımların atılmasını sağlamıştır. Devlet işletmeciliği daha çok özel sektörün tamamlayıcı unsuru olarak görülmekte ve özel sektörün ana aktör olduğu bir platformda yardımcı rolü üstlenmektedir(Turgut,1991:168-185). Devlet işletmeciliği, özel sektörün kar yaratamadığı, yüksek yatırım isteyen ve uzun vadeli geri dönüşleri olan alanlarda kendini gösterecektir. Sadece makinalı tarım ekonomisi ile çarkların dönmeyeceğinin anlaşılması üzerine, Türkiye bir model arayışına girecektir.

Yeni ekonomik model tarım ekonomisi yanına, dayanıksız tüketim malları imalat sanayisini de koyacaktır. Bu sistem madencilikte, ihracata yönelik hammadde artışına gitmeyi ihmal etmeyecektir. Kısacası atılan adım, ithal ikameciliğin başlangıç noktası olarak görülmektedir(Turgut,1991:168-185).

Türkiye'nin nüfusu, 1960 yılında 27,7 milyon olarak kaydedilmiştir. Bu nüfusun 18,8 milyonu köylerde yaşamaktadır. 1960 yılında ekilen alan 23 milyon hektar olarak gözükürken, 1955 yılında bu değer 21 milyon hektardır. 1955 yılında alınan mahsul, 12

milyon ton civarında iken, 1960 yılında bu oran 12,9 milyon tona yükselmiştir. Mevcut mera ve çayır alanlarına bakıldığında ise 1955 yılında 32 milyon hektar olan alan 28,6 milyon hektara düşmüştür(Aydemir,1987:203-225).

Hububat üretimi açısından 1955 yılında buğday için hektar başına 1,9 ton, arpa için 1,1 ton, çavdar için 1,1 ton, yulaf için 965 kilo, mısır için 1,2 ton ve pirinç için 2,1 ton elde edilmiştir. 1960 yılına gelindiğinde bu rakamlar buğday için hektar başına 1 ton, arpa için 1,3 ton, çavdar için 1,1 ton, yulaf için 1,2 ton, mısır için 1,5 ton ve pirinç için 2,5 ton üretim olarak güncellenmiştir. (Aydemir,1987:203-225).

1955 yılında tütün üretimi 120 bin ton iken, 1960 yılında bu rakam 138 bin tona yükselmiştir. Aynı dönemde patates üretimi 1,1 milyon tondan 1,4 milyon tona, şeker pancarı üretimi 1,7 milyon tondan, 4,3 milyon tona ve pamuk üretimi 157 tondan 212 tona yükselmiştir. Bu veriler üretimin artmaya devam ettiğini, fakat artan nüfus göz önüne alındığında, üretimin çarpıcı rakamlar teşkil etmediğini göstermektedir(Aydemir,1987:203-225).

Sınai mamul fiyatları 1954 yılında 122 birim/TL'den 254'e, dokumada 113 birim/TL'den 186 liraya ve ithal mallarda ise 127 liradan, 296 liraya yükselmiştir. Şeker üretimi 1955 yılında 254 bin tondan, 1960 yılında 463 bin tona çıkmıştır. Çimento üretimi ise 1955 yılında 463 bin tondan, 1,7 milyon tona yükselmiştir. (Aydemir,1987:203-225). Böylece fiyat artışlarındaki enflasyonist hava geleneksel üretim maliyetlerinde açıkça teşhis edilebilir hal almıştır.

1954-1957 yılları arasında ABD tarafından her yıl olmak üzere 55 milyon dolar hibe verilmiştir. 1957-1960 yılları arasında ise 250 milyon dolar hibe sağlanmıştır. Böylece, 1954-1960 arası 415 milyon dolar hibe alınmıştır. Kredi olarak ise 1958 yılına kadar 70 milyon dolar kredi tahsisi sağlanmıştır(Aydemir,1987:203-225).

4 Ağustos 1958 tarihli karar sonrasında 234 milyon doları ABD, 100 milyon doları Avrupa Ekonomik Topluluğu ve 25 milyon doları IMF tarafından olmak üzere 359 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Enflasyondan arındırılmış şekilde ülkedeki milli gelir kalemlerine bakıldığında; 1954 itibarıyla 5,1 milyar TL olan ziraat sanayisi, 1958 sonunda 7,2 milyar TL'ye, imalat sanayisi ise 1,3 milyar TL'den, 1,7 milyar TL'ye çıkacaktır (Turgut,1991:168-185; Aydemir,1987:203-225).

Dönem içi gayri safi milli hâsıla 14,4 milyar TL'den, 1958 sonunda 17,7 milyar TL'ye çıkmıştır. Görüldüğü üzere kredi tedariki devam ederken, ülke ekonomisi önemli bir milli hâsıla artışı yaratamamakta ve enflasyonist açık, TL'nin gücünü düşürdüğü ölçüde üretimi negatif etkilemektedir.

Bu durum para politikalarında da benzer bir seyir izlemiştir. 1955-1960 arası dönemde piyasadaki emisyon oranı 1.5 milyar TL'den, 1960'ta 4.4 milyar TL'ye çıkmıştır. Yani tedavüldeki para miktarı 3 kat artacaktır. Bu durum kuşkusuz TL'nin hızlı bir şekilde değer kaybetmesine neden olmuştur(Aydemir,1987:203-225).

1954 yılında toptan eşya fiyatları 119 birim/TL olarak hesaplanırken aynı eşyayı satın alabilmek için 6 yıl sonra 275 birim/TL ödemek gerekmektedir. Satın alma gücünün düşüşü geçinme endeksine de yansımıştır. 1954 itibarıyla, 122 birim/TL olan geçinme endeksi, 1960 itibarıyla 261'e çıkacaktır. Yani aynı seviyede yaşamak için harcanması gereken para 5 yıl öncesinin 2 katını aşmıştır.

1954 itibarıyla ülkemizin yapmış olduğu ithalat 1,1 milyar dolar iken, ihracat 700 milyon seviyelerinde seyretmektedir. Bu değer 1960'a gelindiğinde ithalat için 800 milyon dolar, ihracatta ise 500 milyon dolar olacaktır(Aydemir,1987:203-225).

Borçlanmanın yarattığı devalüasyon ülke kurunun dolar karşısında nasıl eridiğini açık şekilde göstermektedir. Döviz sıkıntısı yaşayan ülke, bir zorunluluk olarak ithalatını 5 yıl içinde kısmak zorunda kalmış, kur devalüasyonunu takiben ihracat gücü dolar bazında önemli ölçüde değerini yitirmiştir.

1958'e gelindiğinde hükümet banka kredilerini, döviz krizi nedeniyle etkili bir biçimde kısmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde devalüasyon kavramı yerine, Demokrat Parti'nin icat etmiş olduğu bir terim olarak "*yabancı döviz prim*" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. 2.8tl ye karşılık gelen 1 dolar, 4 Ağustos 1958 itibarıyla yapılan devalüasyon sonucu, 9 liraya, 1 sterlin ise 7.84 liradan 25.16 liraya sıçrayacaktır(Aydemir,1987:203-225).

Dönem içinde Sanayi Kalkınması Bankası 300 milyon TL kredi kullanmıştır. Bu krediler 1958'den itibaren tedbir amacıyla kısıllacaktır. İmalat sanayisindeki üretim kolları olarak seramik, cam, tekstil ürünleri yeni bir girdi yaratsa da imalat sanayisindeki üretim oranları içinde, makine imalatının 0,5 bir yer tuttuğu unutulmamalıdır.

Gıda ve dokuma üretimi, tüm üretim hacminin %50'den fazlasını oluşturacaktır. Bu durum, Türkiye'nin ithal ikameci bir sisteme dair emekleme adımlarına karşılık gelmektedir. Türkiye'nin bu dönemde dayanıksız tüketim mallarına yöneldiği söylenebilir. Bunun yanında; MKEK, Gübre Sanayii, Et Balık, Çimento, TPAO, DMO, SEKA gibi kuruluşların temellerinin atılması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumların kapasite artışına gitmesi ve doğru yatırımlar olarak topluma katma değer yaratan çıktılar üretmesi için Türkiye'nin 1960'ların ortasına kadar beklemesi gerekecektir.

Unutulmamalı ki, 1954 yılında Menderes, ABD ve Federal Almanya ziyaretleri gerçekleştirerek, borç arayışına girecektir. Bu dönemde istenen 300 Milyon dolar krediyi

alamayan başbakan, bunun ancak 1/10'nunu hibe olarak elde etmiştir. Aynı dönemde kötü giden hava koşullarının sonucu olarak ABD'den 300 bin ton buğday alınacaktır (Aydemir,1987:203-225).

Bu durum, merkezin, çevre ülkelerdeki aktörlerin sadece birisine hammadde tedariki açısından bağlı olmadığını, birçok tedarik kanalı olduğunu, hatta merkezin çevreye zaman zaman hammadde tedariki yapabildiğini göstermesi açısından kritik bir örnektir(Borataş,2004:93-107).

Milli gelir olarak 1955 yılında 1953 seviyelerinin görülmesi daha sonra yaşanacak olan problemler açısından bir başlangıç kabul edilecektir. Dış ticaret açığını, tarımsal satışlar ile kapatmaya çalışan bir ülkenin ihracat dar boğazına girmesi, ithalatı kısmak zorunda kalmasına neden olduğunda, sorunlar katlanarak artmıştır. Demokrat Parti bu dönemde, çok eleştirdiği savaş dönemi karaborsacılık faaliyetlerinin tekrar yaşanmasına şahit olacaktır. Karaborsa ve ürün yokluğu ile mücadele için tanzim satışlar, kolluk kuvvetleri denetimi, hatta servet kontrolü gibi uygulamalar geri gelecektir. Ne var ki, söz konusu kontrol, yurt dışında yaşayan Türklerin yurt içindeki servetini yurt dışına çıkarmasının engellenmesi ile sınırlı kalacaktır.(Albayrak,2004:264-283,316,359).

Yabancı firmaların fon transferlerini engelleyemeyen ekonomi, kendi vatandaşının az miktarda yaratabildiği serveti yurt içinde tutarak en azından piyasadaki döviz hacminin erimesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Fiyat kontrollerinin arttığı bu dönemde tekstilde, şekerde hatta çimentoda sıkıntılar yaşandığı bilinmektedir.

Hükümet destekleme alımları ile köylü ve küçük üreticiye dair finansal enjeksiyon yaparak oy tabanının erimesini engellemeye çalışırken, bir yandan da zaruri ihtiyaçlar hariç birçok malzemenin ithalini yasaklamıştır. Milli Korunma Yasası'nın tekrar devreye alındığı bu dönemde, atılan adımların krizi geciktirici etkisi olmaktan öte bir fayda getirmediği görülecektir.

Mevcut mülkiyet ve üretim ilişkilerinin yarattığı dinamiklerin getirdiği sorunlar bu dönemde analiz edilmezken, hükümet 6 yıl boyunca çözümü genişlemeci para politikasında bulacaktır. 1955 yılında Menderes, biraz da popülist argümanlar ile Afyon'dan, Eskişehir'e, Konya'dan, Amasya'ya çimento ve şeker fabrikaları açılışlarına katılacaktır(Eroğul,1998:171-172). Bu fabrikaların yarattığı değer, plansız ölçekte etkisini kaybederken, ekonomik sorunların sosyal tepkilere de dönüştüğü görülecektir.

1960'a kadarki döneminde ana tabanını küstürmemeyi başaran iktidar için grev ve sosyal haklar çok gündeme gelen konular olmamıştır. Bu açıdan 1955'te İzmir'de liman

işçilerinin yaptığı grev, milli korunma kanunlarının daha çok sıkılaştırılmasından başka bir sonuç yaratmamıştır.

Ne var ki, 1955 Türkiye'si, Demokrat Parti'ye planlamanın önemini de gösterecektir. Çözüm olarak ise iktidar ilk önce Kıbrıs Sorunu ile seçmenin dikkatini dağıtacak, daha sonra da, dayanıksız üretim imalatını artırarak, devalüasyon ile ekonomiyi soğutmayı deneyecektir. 1960'a gelindiğinde ülkenin derin bir mali çıkmazda olduğu tüm ekonomistler tarafından kabul edilmektedir(Eroğul,1998:221-222). Nihai olarak bakıldığında ise merkeze bağlı bir çevre ekonomisinin temellerinin güçlendiği, merkez ekonomilere eklenmenin arttığı ve müstakil ekonomi modelinden uzaklaşarak, bağımlı çevre ekonomisi statüsünün gerçekleştiği bir manzara söz konusudur.

4.3. Demokrat Parti Döneminde Kararnamelerin Kullanım Biçimi

Demokrat Parti iktidarı boyunca yayınlanmış kararname sayısı 2798'dir. Bu mevzuatın önemi ise neredeyse tüm dönem boyunca bürokratik idare icraatlarının kararnameler üzerinden yürütülmesidir. Bu durum, hibrid rejimlerdeki yönetim modeli ile uyumaktadır. Söz konusu rejimlerde, iktidar yasama süreçlerinden çok idari mekanizmalar ile meclisi bypass etmekte ve hızlı karar alım aygıtları gözeterek kapsamlı yönetim yetkisi oluşturmaktadır(Levitsky ve Way,2002,2010; O'Donnell,1994).

Bu süreç, demokratikleşme sorunu yaşayan ülkelerde tipik bir icraat olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasamanın artık partizanlaştığı bu aşamada, söz konusu kararlar meclis çoğunluğuna başvurularak ta yapılabilmekte fakat muhalefet eleştirisi ve meclis tartışmalarının önüne geçmek adına, çoğu karar yürütmenin eylem mekanizmaları üzerinden değerlendirilebilmektedir. Türkiye bu adımları Turgut Özal ve Erdoğan döneminde tekrar yaşayacak ve siyasi hayatımıza kanun hükmünde kararname, bakanlar kurulu kararları, cumhurbaşkanı kararları gibi mekanizmalar girecektir. Söz konusu adımların hepsi yürütmenin yasama erki yerine güç kazandığı bir idari şema doğuracaktır.

Demokrat Parti'nin yasalar harici en çok kullandığı düzenleyici idare işlem kararname olduğundan, bu husus önem arz etmektedir. 1950-1960 arası Cumhurbaşkanı Kararnamesi, kanun hükmünde kararname gibi uygulamalar mevcut değildir. Bu tip düzenleyici işlemler daha sonraki yıllarda idari sistemimize girecektir.

Demokrat Parti iktidarında, Meclis İç Tüzüğü hariç genel tüzük işlemleri çoğunlukla kullanılmış formüllerden değildir. O zamanki adı tamim olan kararlar ise demokrasi çerçevesinde sonuç doğuracak işlemler olmamıştır. 10 yıllık Demokrat Parti hükümetleri, bugünkü adı yönetmelik olan eylemleri daha çok talimatname olarak kullanmış ve teknik meselelerin, bürokrasinin işleyişinin bir vasıtası olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu

yönetmeliklerde, kamu kurum ve kuruluşlarının işleyişi, bürokratik teknik meselelerin halledilmesi ile ilgili kararlar alındığı görülecektir.

Bir başka idari düzenleme mekanizması olan, tebliğler ise iktidarın kamuya yönelik eylemleri ile ilgili demokratik sonuçlar doğurmaktan oldukça uzaktır. Tebliğler daha çok, iktisadi koordinasyon ve ticaret rejimi ile ilgili meselelerde kullanılmıştır. Genelgeler ise bakanlıkların teknik eylemlerini konu alan bir idari tasarruf olarak karşımıza çıkacaktır. Bu idari işlem özellikle İçişleri bakanlığı, ticaret ve gümrüklerde sıkça kullanılacaktır.

Demokratik sistemimizi etkileyen kararların bu dönemde en çok yasa ile hayata geçirildiği malumdur. Onu takip eden diğer bir yöntem ise Bakanlar Kurulu vasıtasıyla ele alınan kararnamelerdir. Kararnameler ile temel hak ve hürriyetlerin ele alınması modern hukuk sisteminde kabul edilebilecek bir hadise değildir.

1950 ile 1960 arasında dönemde demokratik ve sosyal hayatı etkileyen birçok işlemin kararnameler vasıtasıyla ele alındığı görülebilir. Demokrat Parti döneminde içerik olarak kararnameler ile vatandaşlıktan çıkarma, vatandaşlığa alma, matbuat ve neşriyat yasaklama, yayınların yurt içine sokulmasının yasaklanması, şirketlere verilen bir imtiyaz olarak fazla mesai yaptırma hakkı tanınması, türbe açılması gibi uygulamalar dikkat çekmiştir.

Elbette onlarca hatta yüzlerce teknik detay, ticari, mali, idari hatta asayiş içeren tedbir yine kararnameler vasıtasıyla alınmıştır. Ne var ki, demokrat, laik ve sosyal konularda dikkati çeken başlıklar olarak yukarıda bahsi geçen alanlar öne çıkacaktır. Bu işlemlere yakından bakıldığında ise vatandaşlıktan çıkarma hadisesi, yurt içinde yetkili kurumlara bildirim yapmadan, bir başka devletin uyruğuna geçme, yurt dışına gittikten sonra beş yıl boyunca geri dönmeyerek, harici temsilcilikler ile iletişime geçmeme, pasaportsuz yurt dışına çıkma gibi konular üzerinden gelişmiştir.

1950’li yıllar boyunca (1948’de İsrail’in kurulması vesilesiyle) Musevi vatandaşların, 1955’ten sonra Rum vatandaşların, Türk uyruğundan çıktığı görülürken, 1952 ve sonrasında Bulgaristan’dan yoğun bir Türk nüfusun ülkeye girerek vatandaşlık aldığı görülecektir.

Diğer ilginç bir nokta ise birçok kitap yahut yayının engellenmesi, toplatılması, yurt içine girişinin yasaklanması, dağıtılması gibi başlıklar vesilesiyle çıkan kararnamelerdir. Buradaki kitaplara bakıldığında daha çok Sosyalizm, Marxisim, Yunanca neşriyat, Hristiyanlık, Yehova Şahitliği, Kürtçe yayın, haritalar, Orientalizm¹⁰⁹ hatta Arap Milliyetçiliği, gibi konular öne çıkmaktadır. Örnek olarak, 5/7386 sayı 9356 numaralı kararnameye göre, kapitalist bir dergi olduğu bilinen İngiliz Newsweek Dergisi’nin 6 Şubat 1956 tarihli ön kapağının yırtılarak yurda sokulması kararlaştırılmıştır.

¹⁰⁹ Bu bakış açısına tipik bir örnek 31.07.1958 4/10524 sayılı kararnamedir. Liig Olivero’nun “Turkey Without Harems”(Haremleri olmayan Türkiye) adlı eser fazla oryantalist bulunduğu için yasaklanacaktır.

Dergiye bakıldığında sadece bir fikir tartışması olarak Sovyet Rusya'nın endüstriyel bir savaşı kazanıp kazanamayacağı sorgulanmakta ve orak çekiç görüntüsü bulunmaktadır. Benzer şekilde Şam'da basılan Arap Sosyalizmi konularını içeren dergiler süreç boyunca engellenirken, Hristiyanlık propagandası olarak görülecek her yayın yine yasa dışı ilan edilmiştir. Öyle ki, Kazancakis'in ünlü Çarmıha Yeniden Gerilen İsa adlı eseri bir propaganda aracı görülerek 9420/9715 sayılı kararname ile yasaklanmıştır. Yine bu bakış açısıyla, Edinburgh Coğrafya Enstitüsü'nün hazırladığı Yakın Doğu Haritası 4/5404 kararname uyarınca yasaklanmıştır.

Demokrat Parti iktidarı boyunca çıkartılan kararnamelerde görüldüğü üzere Sendika Federasyonlarının yayınları, Sosyalist bulunan birçok Fransız edebi ürünü ve tüm Sovyet edebiyatı yine komünizm propagandası olarak görüldüğü için yasaklanacaktır (Resmi Gazete, Kararnameler, 4/10810 25.10.1958, 4/10941 28.11.1958, 4/13006 23.05.1960).

Buna eşlik edecek şekilde yabancı matbuatta sıklıkla rastlanan aylık iş ve işçi dergileri yahut sendika yayınlarının yurda sokulması engellenecektir (4/11672, 13.06.1959). Bu ve benzeri yasaklamaların yanında ilgi çeken diğer bir unsur ise Demokrat Parti'nin 1954 sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntıları, piyasadaki karanlık güçlerin çıkarmış olduğu suni bir buhran olarak nitelemesidir. Öyle ki, çıkartılan kararnamenin bile ismi bu yönde olacaktır¹¹⁰.

Genel olarak ifade edilmeli ki, genç rejim dönem boyunca fikir dünyasına karşı oldukça reaksiyoner ve çekingen davranmıştır. Bu durum demokratik yasal hakları gölgelemiştir. Soğuk Savaş'ın ideolojik prensipleri uyarınca Sovyet kampının temel hasım olarak görülmesi, demokrasi üzerinde de sonuçlar yaratmıştır. Bu vesileyle, iktidar her alanda kolektif önlem almayı gerekli görecektir. Bu dönemde İngiltere'de yayına çıkan ünlü derginin, yurt dışından gelebilecek birkaç yüz kopyası sonucunda ülke rejiminin sarsılabileceğine yönelik kaygı abartılmıştır. Ne var ki, Demokrat Parti bu konuda taviz vermeden hareket etmiştir. Bu ve benzer kaygılar 1980'lerin sonuna dek görülecektir.

¹¹⁰ Piyasada Suni Olarak Yaratılan Darlığın ve Bununla Alâkalı Olan İstifçilik İle İhtikârın Önlenmesi Hakkında Kararname, Mevzuat Türü: Kararnameler 4/5404 11.07.1955, 9051

BEŞİNCİ BÖLÜM

POPÜLİST LİDERLİK ALTINDA KAPSAMLI YÜRÜTME YETKİSİ VE İDARENİN YASAMAYI İKAME EDEN OTORİTESİ

5.1. Menderes'in 5.Hükümeti

Hibrid rejimlerdeki iktidarlar, demokratik geleneklerin aksine karar verme süreçlerinde yasama organlarını işlevselleştirmek yerine idari eylem mekanizmalarına odaklanmaktadır (Selçuk,2016:10-14). Bunun doğal yansıması ise yürütmenin idari düzenlemeleri olan kararnameler, kanun hükmünde kararnameler, cumhurbaşkanı kararları gibi uygulamalardır.

Hibrid rejimlerdeki iktidarlar, liderin görüşü etrafında şekillenen, hızlı, uzlaşma mantığına kapalı, seçmenin hoşuna gidecek ve derinlemesine analiz edilmemiş politika yapımına daha yakın durmaktadır. Bu vaziyet, meclisin politika üretim süreçleri ve yasa yapımından dışlanması olarak telakki edilebileceği gibi parlamentonun, iktidarın kayıtsız şartsız destekçisi bir kuruma dönüşmesinin yolunu açabilmektedir(Özbudun,2000:152).

Bu çerçevede, Adnan Menderes'in önceki hükümetlerinde artan anti kurumsalcılık faaliyetleri ve hesap verebilirlik mekanizmalarının bertaraf edilmesi, 5.hükümet döneminde farklı bir boyuta evrilecektir. Bu hükümet döneminde kapsamlı yürütme yetkisi, yasama fonksiyonunun yerini alacak ve idari eylem, yasama erkini ikame edecek şekilde hukuki norm yaratacaktır.

Hibrid rejimlerde, iktidarın yasama organını bypass ederek, hükümet kanadı üzerinden yasal faaliyetleri tasarlaması, daha çok kararnamelerinin sık şekilde kullanılması olarak dile getirilmektedir. Yasama organını süreç içinden dışlayarak tüm yasal icraatları; kararnameler, bakanlar kurulu kararları, cumhurbaşkanı kararları gibi vasıtalarla yerine getiren iktidar, terminolojide decretismo olarak bilinen mekanizmaları kullanmaktadır(O'Donnell,1994:66-67).

Kapsamlı yürütme yetkisi eliyle kural koyan iktidar, yönetimin eylemlerini söz konusu kurallar manzumesi ile yasallaştırmakta ve rutin bir yönetim biçimi geliştirmektedir. Bu açıdan 5. Menderes hükümeti, Meclis İç Tüzüğü vasıtasıyla yasama faaliyetlerinin tümünü derinden etkileyecek ve mecliste toplanma, yasa yapımı, konuşma, oturum süreleri, ceza mekanizmalarını düzenleyecektir. Böylece iktidar, bir idari eylem aygıtını silah olarak kullanıp yasa yapım sürecini kısıtlarken, muhalefetin görevini zorlaştırmaktadır.

Benzer bir hadise ise Tahkikat Komisyonu tesis etme çalışmalarında karşımıza çıkacaktır. İktidarın seçtiği bazı vekillerin oluşturduğu komisyon, normlar hiyerarşisinde hem meclis, hem de yüksek mahkemelerin üzerine çıkarak, hukuk ve ceza yaratan bir yapı oluşturacaktır. Bu yapının kararlarına karşı temyiz yolunun da kapalı olduğu düşünülürse, iktidar; belirli bir idari eylem şeması altında, tüm yasama ve yargı faaliyetlerini tek potada eriten bir soruşturma komisyonu ile siyasi hayatı kuşatması altına alacaktır(Ahmad,1998:97-99).

Bu idari mekanizmalar, orijinal anlamıyla yasamayı bypass eden kapsamlı yürütme yetkisi dinamiklerinin de ötesine geçerek, yasamayı kontrol ve sınırlama gücü getirecektir. Böylece iktidar, yürütmenin ortaya koyduğu idari eylemler ile yasamayı bypass etmenin ötesinde, onu sınırlayan, kontrol eden ve tasarlayan bir yapı oluşturmuştur.

Söz konusu eylemlerin sistem aşındırıcı bir etkisi olduğu bilinmektedir(Esen vd.,2023:21-31). Ülkenin yaşamsal hakları ve üstün öncelikleri doğrultusunda, iktidar; vatanın geleceğini doğru yönetebilmek adına, bu tip yönetim hakları ile donatılması gerektiğini sık sık tekrarlayacaktır. Bu açıdan söz konusu dönem, populist bir iktidarın kurtarıcılık misyonuna soyunduğunun da göstergesidir.

Kapsamlı yürütme yetkisini hukuken işlevsel kılabilmek için iktidar, bazı karanlık odaklarla savaştığını, gizli yapılar ve kötü niyetli vatan düşmanları ile mücadele ettiğini sık sık vurgulamalıdır. Ülkenin bu düşmanlara karşı savaşması için, söz konusu yetkilerin kaçınılmaz olduğu ifade edilmelidir. Bu durum, hem bir meşrulaştırma arayışı olacak hem de kurtarıcı liderliğin inşasını gerçekleştirecektir(Mazepus vd. 2016,3-14).

Menderes'in 5.hükümeti, bu bakış açısına tamamen uyacak şekilde, kurtuluş mücadelesi verildiğini ifade eden söylem dili oluşturacaktır. Muhalefetin gayrimeşrulaştırıldığı bu zaman diliminde, muhalefet partilerine kin ve husumet cephesi yakıştırmaları yapılacaktır. Muhalefet bu durumu anayasaya darbe yapılması olarak adlandıracaktır(TBMM Zabıt Ceridesi,11 Dönem,3 Yasama Yılı,61. Birleşim,27.04.1960:300). Bu noktada hâkimiyet artık millet yerine hükümetin olmaya başlayacaktır(*Cumhuriyet*,28.12.1957).

Gerçekten de, hibrid yönetimle idare edilen yapılarda iktidarlar, ciddi yönetsel kaos ile mücadele ettiklerini ve bu adımların elzem olduğunu dile getirmektedir(Esen vd.,2023:239).

Devamlı şekilde, sıradışı hadiseler ve tehditlerin olduğu bir ülkede, iktidar kendi kurtarıcı populist idaresini haklılaştırmakta, halkı ise kolektif travma ve güvenlik siyaseti vasıtasıyla iktidar şemsiyesi altına almaktadır. Böylece, yasama gücü haklı nedenler

üzerinden iktidara tevdi edilmektedir. Bunun yaratacağı sonuç ise, iktidar gücünün yasama erki ile ikamesi olacaktır. Aşağıdaki gelişmeler bu ilkeler ışığında netlik kazanmaktadır.

Seçimlerin yapılmasına müteakip ilk parti grubu toplantısında DP, önceki dönemlerden farklı olmayacak şekilde, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan'ı da Meclis Başkanı yapmak konusunda bir mutabakata varmıştır(DPMGMZ,31.10.1957:4-8). 2 gün sonra Meclis'teki oylamada DP, toplantıya katılanların oyu ile Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Koraltan'nın da Meclis Başkanı seçilmesini sağlayacaktır. Cumhurbaşkanı seçilen Bayar, yeni hükümeti oluşturma misyonunu hemen Menderes'e verecektir. Ne var ki, 5.Adnan Menderes hükümeti önceki hükümetlerin aksine hemen kurulmayacaktır. Bir aya yakın süren bocalama, muhalefetin de eleştirisine neden olacak ve CHP tarafından uzun süren bir kriz olarak adlandırılacaktır(*Cumhuriyet*,23-24.11.1957).

Menderes'in hükümeti dizayn etmesinden önce bir araya gelen Demokrat Parti Meclis Grubu, aslında hükümetin yeni dönemde ne gibi problemlere odaklanacağını göstermiştir. Kasım ortasındaki bu toplantıda, üniversitelerin muhalif pozisyonu, bürokrasideki potansiyel iktidar karşıtlığı, basının daha kontrol edilebilir olması gibi maddeler üzerinde durulmuştur(DPMGMZ,14.11.1957:19-81).

Görüldüğü üzere iktidar yeni dönemde, tehdit algısı ve tehditle mücadele adı altında hükümet dışı organizasyonları, sivil toplum unsurlarını daha rahat yönetmek için bir fikir teatisine girişmiştir. İktidar'a göre DP'nin oy kaybetmesinde, kontrol altına alınamayan basın ve üniversite rol oynamıştır. 14 Kasım 1957, DP Meclis Grubu toplantısı bu tip örneklerle doludur(DPMGMZ,14.11.1957:19-81).

Yeni Bakanlar Kurulu, 25 Kasım'da ilan edildiğinde yedi yeni bakan ve 2 yeni bakanlık dışında eski isimlerden Hasan Polatkan, Namık Gedik, Ethem Menderes, Sıtkı Yırcalı, Nedim Ökmen önemli görevler icra etmeye devam etmiştir.¹¹¹ İmar ve İskân Bakanlığı, Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı, yeni kurulan bakanlıklar olarak göze çarpmaktadır. Basın'a dair kurulan yeni bakanlık aslında iktidarın basın konusuna verdiği önemden ziyade, basının kontrolüne verdiği önem olarak ifade edilebilir.

Aralık ayı başında söz konusu liste ve parti programı, Parti Grubu'nda eleştiriye açıldığında, toplantıya katılanlardan büyük bir tepki gelmemiştir(DPMGMZ,3.12.1957:40-

¹¹¹ 5. Menderes Hükümeti şu isimlerden oluşmuştur; Adalet Bakanı: Esat Budakoğlu, Milli Savunma Bakanı: Şemi Ergin, İçişleri Bakanı: Namık Gedik, Dışişleri Bakanı: Fatih Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı: Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı: Celal Yardımcı, Bayındırlık Bakanı: Ethem Menderes, Ticaret Bakanı: Abdullah Aker, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Lütfi Kırdar, Gümrük ve Tekel Bakanı:Hadi Hüsman, Tarım Bakanı: Nedim Ökmen, Çalışma Bakanı:Hayrettin Erkmen, Ulaştırma Bakanı:Fevzi Uçaner, İmar ve İskan Bakanı:Medeni Berk,Basın-Yayın ve Turizm Bakanı:Sıtkı Yırcalı(TBMM Zabıt Ceridesi,11Dönem,1 Yasama Yılı,13. Birleşim,12.12.1957:235-236).

62). Tepki ve eleştirinin doğası isimlerden çok ekonomi konusunda atılması gereken adımlara, hayat pahalılığı, ürün tedarik sıkıntısı gibi konulara yoğunlaşmıştır(DPMGMZ,3.12.1957:40-62). Ne var ki, toplantıya katılmayanların oranı, toplam milletvekili oranının ¼ olduğu göz önüne alınırsa, sessiz ve ciddi bir mutsuzluğun olduğunu inkâr etmek yanıltıcı olabilir. Bu mutsuz gruplar DP yıkılana kadar ne eleştirilerin dozunu yükseltecek, ne de organize olacaktır.

4 Aralık 1957’de Meclis’e gelen Hükümet Programı, muhalefet grupları tarafından hem usul hem de esas yönüyle eleştirilmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 10.Birleşim, 04.12.1957:66-81).CHP programın incelenebilmesi için 2 gün müddet tanınmasını teklif etmiş, fakat bu kabul edilmemiştir.

İnönü’ye göre program, toplanma, ifade hürriyeti, düşünceyi yayma hakkı, ekonomik problemler ile ilgili hiçbir iyileştirici düzenleme içermemektedir. Hükümet’in kamu imkânları ile yaptığı tek taraflı propaganda ve radyonun kullanım biçimi yahut laiklik dışı anlayışın siyasete sızma ihtimali, İnönü’nün diğer eleştirilerini oluşturmaktadır(TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 10.Birleşim, 04.12.1957:67-73).

Menderes’in programına bakıldığında, daha evvel açıklanan hükümet programlarına oldukça benzer ilkelerin tekrar edildiği söylenebilir. Başlangıç kısmı muhalefeti yeren bir dile sahip olan program, kendi ilan ettiği ve adı henüz konulmamış bir illegal yapı ile mücadeleye girişileceğinin haberini vermektedir (TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 10.Birleşim, 04.12.1957:57-64). Bu niyet, çetin bir siyasi krizin ön habercisi gibidir.

Programın mali ve iktisadi kısmı ise önceki yılların programından farklı değildir. Zaten Menderes, yeni programda önemli bir değişiklik olmayacağını bizzat kendisi ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 10.Birleşim, 04.12.1957:59).

Metin Toker’e göre bu plan, otokrasinin gücünü kabul etmiş ve tüm eleştirilerden sıyrılmayı hedefleyen, denge ve denetlemeden kurtulmayı prensip edinmiş bir anlayışa sahiptir(Akis,11,1957:186). Toker’e göre eleştirilerin odağındaki hükümet, iktidardan düşerse kimse için sürpriz bile olmamalıdır. Benzer ithamlara Ulus Gazetesi de müdahil olacaktır. 26 Kasım’daki yazıda Başbakan’ın mevcut politikalarıyla diktatörlüğe yöneldiği vurgulanmıştır(Akis,11,1957:187). Bu eleştiriler karşısında iktidarın yaptığı şey ise daha çok baskı ve kontrol düzenlemesi olacaktır.

5.1.1. Yürütmenin Yasama Fonksiyonunu Sınırlandırması: Meclis İç Tüzüğü

Sosyal ve Siyasi tüm faaliyetleri iktidar lehine düzenleyen bir niyet, bu dönemde daha da belirginleşmektedir. Bu duruma Meclis içi uygulamalar da dâhil olacaktır. Nitekim,

Meclis çatısı altında iktidar, muhalefetin söylemlerinden oldukça rahatsız olmaktaydı (DPMGMZ,12.12. 1957:14-17).

Basın, radyo, üniversiteler ve bürokrasi dizginlenmiş gözükse bile iktidar, muhalefeti istediği gibi kontrol etmekten uzaktı. İşte bu bakış açısından yola çıkarak iktidar, muhalefeti Meclis'te kontrol etmek istiyordu. Meclis dışı faaliyetler zaten, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu yahut Basın Kanunu ile hükümetin baskısı altındaydı. Ne var ki, muhalefet Meclis'te hala çok etkindi.

Bu motivasyonla DP Meclis Grubu, Meclis İç Tüzüğü'nü yeniden düzenleme yoluna gidecekti. Aralık sonunda Meclis'e gelen tasarı, yoğun tartışmalar eşliğinde tansiyonu yüksek bir ortamda kabul edildi(TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 19.Birleşim, 25.12.1957:234-258).

27 maddesi değişen İç Tüzük, çok ciddi bir revizyona tabi tutulmuştu. Buna göre; Meclis'in yüzde 1'i oranını yakalayamayan partilerin grup kurması imkânsızlaşıyordu(TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 19.Birleşim, 25.12.1957:310-322). Böylece, Hürriyet Partisi ve CMP grup kuramıyordu.

Komisyon görüşmelerinde, milletvekillerini salondan çıkarmak kolaylaşıyordu. Meclis'i denetleme metotlarının hiçbirinde itham söz konusu olamıyordu(TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 19.Birleşim, 25.12.1957: 310-322). Meclis oturumlarında yalnızca parti grup liderleri tek sefer olmak üzere konuşabiliyordu. Sözlü sorulara bakanların cevap verme zorunluluğu kalktığı gibi, verilmek istenen cevaplar haftada bir kez, son iş günü veriliyordu(TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 19.Birleşim, 25.12.1957: 310-322).

Her soru cevap zaman aralığı 5 dakikadan fazla olamıyor, toplam süre ise 1 saati geçemiyordu. Meclis uyarı cezalarında hem milletvekili maaşından kesme, hem de Meclis'e, 12 oturuma varacak şekilde iştirak edememe cezaları geliyordu. Dokunulmazlığın kaldırılması ise suçlama üzerinden kolaylaşıyordu. Meclis konuşmaları, dil temizliği adında muğlak nezaket kurallarına uyulmadığı takdirde, tutanaklardan konuşmalar çıkartılıyordu(TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 19.Birleşim, 25.12.1957: 310-322).

Bu cezalar doğal olarak iktidar ile muhalefet arasındaki dinamikleri kötü şekilde etkileyecek, muhalefetin Meclis'te dahi görevini yapmasını zorlaştıracaktır. CHP bu değişiklikler üzerine vermiş olduğu demeçte, demokratik katılımın önemli bir ayağının zedelendiğini belirtecektir. Öyle ki, CHP'ye göre artık; *“hâkimiyet millet yerine hükümetin olacaktır”*(Cumhuriyet,28.12.1957).

Başbakan ise bu eleştirilere, TBMM'ye olan saldırıları bertaraf etmek için gerek duyulduğunu, özgürlüklerin bir sınırının olması gerektiğini yoksa kaosu açtığı gediğe girmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir(DPMGMZ,12.02.1958:26-48).

Meclis İç Tüzüğü'ndeki değişiklikler Hukuk insanlarını da etkilemiştir. Kararlar karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Hıfzı Veldet Velidedoğlu gibi Anayasa Hukukçuları, bu adımların yasa yapımı, basın ve ifade özgürlüğüne zarar verdiğini yineleyecektir (Cumhuriyet,02.01.1958). Prof. Naili Kubalı, bu yönde yaptığı açıklamalar sonrası görevden el çektirilecektir. Bu tarihten itibaren CHP, iktidara karşı tutumunu sertleştirecek ve yapılan tüm hukuksuzluklara dair bir soru önergesi verecektir.¹¹²

5.1.2. Popülist Kurtarıcı Liderlik ve Düşmanlar

Bir ülkede sivil toplum bilincinin ve yerleşik demokrasi alışkanlıklarının bulunmaması sonucunda, kitlelerin siyasallaşması daha çok parti liderleri ve onların mizacı üzerinden şekillenecektir. Türkiye, 1950 yılında bu deneyimden bağışık olmayacaktır. 40 bine yakın köyün demokratik seçim pratikleri ile doğrudan siyasi yaşama entegre olması, karizmatik karakter olgusunu destekleyecektir(Sunar,1995:2078).

Tek parti döneminde CHP'nin halka rağmen halkçılık olarak adlandırılan ve çevreye dair kuşkular içeren yaklaşımı, çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti elinde kitlelerin siyasete entegre edilmesi ile sonuçlanacaktır(Sunar, 1995:2081).

Demokrat Parti'nin iktidara gelişi bu açıdan, halkçı anlayışın popülist temalar içermesi ve çevreyi kucaklaması ile yakından ilişkilidir. Bir kitle partisi olarak, tabana ulaşma gayreti gösteren Demokrat Parti, tek turlu basit çoğunluk seçim sistemini kazanmanın kitleyi kucaklamak ve kırsala ulaşmak ile yakından ilişkili olduğunu erken dönemde fark etmiş gözükmektedir.

Demokrat Parti'nin popülizmi, ne bir ideolojik motivasyon ne de sınıfsal bir vurgu üzerinden gelişecektir. Tek parti yönetiminin bir ürünü olan Demokrat Parti kadroları, kırsalın tepkisi ve huzursuzluklarını tespit edebilmenin yanında, eşraf ve toprak sahibi kesimi kucaklayacak politikalar ile iki ayrı tabanı aynı partide buluşturmayı başarmıştır. Bunun en büyük vasıtası ise kamu kaynaklarını iki kesimin emrinde farklı ölçülerde kullanması ile gerçekleşecektir.

Demokrat Parti'nin siyasi bir eylem haritası olarak gözettiği şey, ekonomik kalkınma ve makineleşmeyi tabana yayarak kırsala ulaşma ve devleti halkla kucaklaştırma olarak

¹¹² Mart ayında CHP'nin başlattığı soru önergeleri sayısı gittikçe artarak, yaz başında düzinelerle ifade edilecektir.

telakki edilmiştir. Bu adımlar aynı zamanda himayecilik ve popülist tezlerin bir potada eritilmesi ile gerçekleştirilecektir. Halkla kucaklaşma daha çok rejimin mahfuz alanlarının halkın inançları doğrultusunda yorumlanması ile laiklik-din ilişkilerinin tekrar ele alınmasında yatacaktır.

Bu motivasyon aynı zamanda popülist dinamiklerin siyasi-sosyal ayağını oluşturacaktır. Popülist dinamiklerin diğer ayağı ise, kamu kaynaklarının kırsala sübvansiyon için kullanıldığı, kırsalın ekonomik kalkınması ve tabanın devlet desteğine ulaşması üzerinden gelişecektir.

Bu adımlar Demokrat Parti'nin kısa sürede kitlelerin teveccühünü kazanmasının yolunu açacak ve siyasi başarısına katkıda bulunacaktır. Destek, tabandan kırsala ve köylüye ulaşırken aynı zamanda tavanda, iş çevresi ve özel sermaye kesiminin kucaklanması ve geliştirilmesi hedefi mevcuttur. Eşraf, toprak ağası, kentli işadamları ile yakın bir ilişki içinde bulunan Demokrat Parti, devletçilik ilkesini yeniden yorumlayarak birçok alanda özel teşebbüslerin önünü açacaktır. Demokrat Parti'nin özel girişimciliğe yaklaşımı, onun devletçilik ilkelerini popülist bir aygıt ve destek şeması olarak kullanması ile çatışmayacaktır. Kırsalı, kamu kaynakları ile yoğun şekilde destekleyen iktidar, aynı desteği sınai ve kalkınma bankası kredileri ile kentli iş çevrelerine de verecektir.

1950'lerin ikinci yarısına kadar kamu sübvansiyonları ve ucuz krediler ile tüm üretim gruplarının desteklenmesi, ülke dinamikleri üzerinde belli bir değişim yaratacak ve tarım ülkesi olan Türkiye'de bir bahar havası estirecektir. Himayeciliğin yükseldiği bu dönemde alt yapı çalışmaları, yol, baraj, elektrik ve tarımsal makineleşmeye dair önemli adımlar atılacaktır. Böylece, popülist argümanların altı ekonomik gayretler ile doldurulacaktır.

Efektif şekilde takip edilmeyen, bir plana bağlanmayan, geniş bir satıhta yayılan kamu sübvansiyon ağı, kaçınılmaz olarak hiper enflasyon olgusunu gündeme taşıyacaktı. 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren yüksek enflasyon ve ekonomik parametrelerin bozulması popülist temaların tekrar yorumlanmasına neden olacaktır.

Kamu kaynaklarının dağıtım imkânının azalması sonucunda patronaj ilişkilerinin kaynak aktarımı yaratamadığı büyük enflasyonist dönemlerde, popülizm ekonomik tabandan ayrılarak daha çok hasımlaştırıcı, kamplaştırıcı aidiyet gruplarına vurgu yaparak, seçmen mobilizasyonu üzerinden ilerleyecektir. 1950-1954 yılları hazine de birikmiş kamu kaynakları ve kolay temin edilebilen dış borç sistemi üzerinden, himayecilik sisteminin işletilmesine izin verecek derecede bir kaynak yaratmaktaydı. DP popülizminin belkemiğini oluşturan bu dinamikler, ülke ekonomisi kötüye gitmeye başladıkça kaynak yaratamayacak ve oyu azalan parti popülist siyaseti, otoriterleştirecektir.

Demokrat Parti liderliğinin iktidar gücünü, çoğulcu bir demokrasi yaratmak için kullanmaması, bu partinin kurumlara bakış açısı ile yakından ilişkilidir. İktidarın, kurumsalcılık ilkesini kamu ve bürokraside tesis etmek için gayret etmemesinin arkasında, böyle bir oluşumun gerekliliğine dair inancın yokluğu yatmaktadır. İktidar, milli egemenliğin yegâne temsilcisinin kendisi olduğuna inanmakta ve diğer siyasi üniteleri kendisine karşı bir tehlike olarak addetmektedir.

1950'lerin ikinci yarısından sonra, ekonomik problemlerin yükselişi, iktidarın ödül mekanizmaları üzerinden bağıllık yaratma projesinin kapasitesini azalttığı ölçüde, iktidar gücünün demokrasi dışı iktidar takviye metotları ile idame ettirilebileceği inancını getirmiştir. Bu durum, parti içi ve bağımsız aydınların, üniversite çevrelerinin, iş dünyasının Demokrat Parti'ye olan sempatisini azaltmıştır. Ne var ki, kırsala yönelik ekonomik destek ve köylü kesimlere yönelik enflasyonist takviye araçları, iktidarın vazgeçemeyeceği ve seçim dönemleri öncesi sık sık işlettiği bir metot olacaktır. Bu durum, ekonominin ilerleyen dönemde daha da bozulmasına neden olmuştur(Sunar,1995:2082-83).

Söz konusu şartlar altında, 1956'dan sonra iktidar, ideolojik mobilizasyonu artırmaya başlayacaktır. Muhalefetin var gücüyle yönelttiği eleştiriler karşısında; din, vatan, ülkeyi kurtarabilecek yegâne gücün iktidar olduğu gibi temalar sık sık işlenmeye başlayacaktır. Kendi tabanını konsolide halde tutmak için vatan cephesi gibi uygulamalara soyunan iktidar, ekonomik buhran eşliğinde gittikçe sertleşecektir. Muhalif dinamikleri sınırlandırmanın ve iktidarı yaşatmanın tek yolunun anayasal hak ve özgürlüklerin azaltılması ile geleceğine, iktidar gittikçe inanmaktadır(Sunar,1995:2082-86).

Hibrid rejimlerin özelliklerinden olan popülist temalar ve ülkenin kurtarıcısı olduğunu iddia eden iktidar söylemi, Türk Siyasi hayatının birçok noktasında görülecektir. Bu gözlemlerin başlangıç noktası ise Demokrat Parti iktidarında güç kazanacaktır. Demokrat Parti'nin kurtarıcı ve popülist temalar işleyen bir yapı olduğu ve lider grubunun iktidarın erken döneminden itibaren bu özellikleri taşıdığı tezi, birçok iktidar nutkuna atıf yapmaktadır. Örnek olarak; iktidarın erken bir dönemi olarak görülebilecek, 27 Ekim 1953'te Menderes, muhalefet partisinin siyasi partiler kanunu taslak çalışmasını şöyle eleştirecektir. *“Bir parti, bütün partiler için teminat istiyor. Hayır! Bu parti bir parti değil... Bir şekavet grubudur... Allah bu memleketi onların şerrinden muhafaza etsin...”* (Aydemir,1987:112).

Menderes ve Bayar, birçok noktada görüleceği üzere, Demokrat Parti popülistliğini 3 alan üzerinden inşa edecektir. Seçmen ile yakınlaşma ve ona fayda sağlama taahhüdü vesilesiyle iktidar halk desteğini temin ederken, bu destek ile hukuk normlarına sığmayacak

iktidar gücü artırma faaliyetlerine girilecektir. Bu sürecin diğer parçasında ise muhalefet hasımlaştırılarak, kriminal bir güç odağı olduğu vurgusu işlenecektir.

Onlara göre bu üç nokta, iktidarın modus operandi'si olarak partiyi iktidarda tutmanın anahtarı sayılacaktır. Menderes ve Bayar'a göre, ülkenin yegâne koruyucusu ve kurtarıcısının Demokrat Parti liderliği olduğu, sarsılmaz bir inanç gelişecektir. Bu liderliğe muhalefet eden kimseler ise ülkenin düşmanı olarak yaftalanacaktır.

Menderes, bu bakış açısının bir yansıması olarak “*Ben, benden önce gelmiş, geçmiş başvekillerin en müktediriyim*”(Aydemir,1987:73) derken, kendi gücünün sarhoşluğunu yaşadığı ölçüde muhalefete dair görüşlerini de husumet çerçevesinde olgunlaştıracaktır. Menderes, kendi erkine ve kapasitesine her daim inanan bir lider olarak, büyük bir devlet adamı olduğu fikrini içselleştirmiş gözükmemektedir. Öyle ki, “*Aman Adnan, her şeyi yüzüstü bırak git' diyen şeytana uyacağım geliyor. Kimi getirecekler yani, Köprülü hazretlerini mi? Yoksa midesinden başka bir şey düşünmeyen Nedim Beyefendi'yi mi? Kömür işini yüzüne gözüne bulaştıran Çelikbaş'ı mı? Bunlar hiç mi tarih bilmiyor, bir lider, bir başvekil kolay mı yetişir. Churchill, Adenauer, Roosevelt'in yerini doldurmak kolay mı oldu?*” (Sarol,1983:20). Bu ifadeler, kendisine bakışını özetleyecektir.

Menderes'e göre bu liderliği kabul etmek istemeyenler ile bir çatışma kaçınılmaz olacaktır. Kendi ifadesiyle “*Bir içtimai ve siyasi cereyan, sili hurûşan (coşkun sel) halinde gelir, eskiyi yıkar. Eski yıkıntının bekası, kılıç artığı kendisini yenen silahın ne olduğuna, yattığı yerden bakar. Onu elde edip tekrar varlığını devam ettirmek yollarını arar. Yattığı yerden görüp de elde etmek istediği silah, hak ve hürriyet silahıdır. Bunu sizlerden almak istiyorlar. Sizler, hak ve hürriyet silahını, hak ve hürriyet bayrağını elinizden başkalarına kaptıracak bir teşekkül değilsiniz arkadaşlar!*”(Aydemir,1987:117) diyerek, iktidar-muhalefet ilişkilerini normal bir siyasi dinamiğin ötesinde, ülkeyi yöneten kadrolar için bir ödül ve silah olarak telakki edecektir.

Bu bakış açısı, Menderes'in kendi partisinde de büyük soru işaretleri yaratacak ve 1955-56 arasında Adnan Menderes'in artık kendi kadroları tarafından da otoriter bir yönetici olduğu fikri ile desteklenecektir. Öyle ki, Menderes kendisine güvenoyu isterken partisi için “*Arkadaşlarım beni diktatörlükle itham ettiler. Benim sizin karşınızda diktatör olmama ihtimal var mıdır? Sizin kudretiniz o kadar büyüktür ki, şu anda istesiniz Anayasa'yı bile değiştirebilirsiniz.*” demek zorunda kalacaktır(Aydemir,1987:271). Bu ifade ile başbakan, hem partideki serzenişleri dile getirecek, hem de meclis çoğunluğunun sınırlanamayan bir kuvvet olduğunu düşünerek, bunu çoğunlukçu bir rejim uygulaması olarak kabul edecektir.

1956 yılından sonra Menderes'in Türkiye'ye dair görüşleri onun De Gaulle'cu yönetim sistemini tetkik etmesine neden olacaktır. Gerçekten de bu dönemden sonra Menderes, De Gaulle Fransa'sını analiz edecektir(Aydemir,1987:335;2013:275). Fransa, bu

dönemde oldukça özgürlükçü olarak addedilen anayasadan ötürü, hükümetler kuramamakta ve iktidar partileri sık bir şekilde düşmektedir. De Gaulle, bu duruma müdahil olarak bir anayasa tetkik grubu teşkil edip, yeni bir anayasanın kurulmasını sağlayacaktır. Yeni düzenin Fransa’da getirdiği değişikliklerde ise meclise temel kanunları çıkarma yetkisi tanınırken, iktidar icracı gücü ile diğer kanunları oluşturabilecektir. Ülke başkanının icra gücü artırılmakta ve düzenleyici idari eylemler alan kazanmaktadır. Seçim kanunu değiştirerek komünist fraksiyonların güç kaybetmesi sağlanacaktır.

Bu sonuçları taşıyan bir düzenleme, Aydemir(1987:335-336) nezdinde otoriter bir demokrasi olarak görülmektedir. Menderes’in icra gücü kapasitesine duyduğu özlem ise gözlerden kaçmayacaktır. Hâlbuki Menderes’in meclisten şikâyetçi olması anlamsız görülmektedir. Çünkü Demokrat Parti istediği kanunu Meclis’ten çıkarabilmekte ve muhalefeti baskı altında tutmaktadır. Menderes’in analiz ettiği Fransız sisteminde hiçbir başbakan bu oranda güçlü değildir. Örnek olarak; bu dönemde Türkiye’deki tüm radyolar başbakana sadakat yeminleri ile yankılanırken, muhalefet radyodan faydalanamaz duruma gelmiştir. Aynı radyolar 1960 yılına gelindiğinde ise Yeşilhisar olaylarına atıfla çok tehlikeli beyanlarda bulunacaktır. Radyo Gazetesi 24 Mart konuşmalarında “*Meşruluk vasfını kaybeden Cumhuriyet Halk Partisi, ihtilal bayraktarlığı yapan, tehlikeli bir fesat ocağı haline gelmiştir.*” diyerek muhalefeti gayrimeşru olarak takdim edecektir(Aydemir,2013:346).

Menderes’in bu sürece gelmeden önce, 1956 sonrası arzuladığı şey, meclis dışında kullanılabilen bir icra gücünün artırılması olacaktır. Meclise hâkimiyet zaten garanti edildiğinden, icra gücündeki artışa odaklanmak; başbakan nezdinde daha anlam kazanacaktır. Bu yöndeki adımlar ise 1957’den sonra artacaktır. Bu dönemde Menderes’in demokrasiye dönük saldırılarını idrak etmesini beklemek zor görülmektedir. Tam tersine başbakan, demokrasinin koruyucusu olduğuna inanmaktadır. “*Demokrasi egzotik bir çiçek gibidir. Onu serlerde, saksılarda muhafaza ederek yetiştirmek lazımdır. Hülasa demokrasi, artık bir bahçıvanın eline verilmelidir.*” sözlerini dile getirirken, ülke yönetiminin en yetkin ellere verilmesi ve bunu yapabilecek kişinin kendisi olduğunu ifade edecektir. (Aydemir,1987:335).

Bu sürecin gerekli kıldığı bir özellik ise, lider kanadın ülkenin kurtarıcısı olduğu ve muhalefet kesiminin sürekli gayrimeşru olarak gösterildiği bir yönetim anlayışı olmalıdır. Nitekim 29 Kasım 1958’de Bayar, Çorlu’daki söylevinde “*Kıskançlar, dış yardımı istemeyenler, milli kalkınmayı istemeyenlerdir. Milli kalkınmaya mani olmak isteyenler, milli irade karşısında, karınca gibi ezileceklerdir*” derken, Menderes ise bu süreci “*Bu demokrasi değildir, bu bir kan davasıdır!*” şeklinde analiz edecektir(Aydemir,1987:344;2013:267-268).

İktidara göre muhalefet, ülkenin gelişmesini ve güçlenmesini istememekte ve iktidarın adımlarını kıskanarak baltalamaktadır. Bu bakış açısı, muhalefetin ülkeye zarar vermek

istediğini ve vatanın hayrına bir işi engellemeye çalışacağını vurgulamaktadır. Kuşkusuz bu anlayışın uzantısı, muhalefetin hukuk dışı bir yapı ve düşman olduğu algısını gündeme getirecektir. 1958 sonrası yaşanan hadiseler bu anlayışa doğrudan referans vermektedir. İktidara göre, muhalefetin eylemleri bir yönetim krizi çıkartacaktır. Menderes bu durumu 7 Nisan 1960'ta Demokrat Parti Grubunda “*Memleket idare edilemez hale geliyor efendiler, memleket idare edilemez hale geliyor!*” diyerek ele alacaktır (Aydemir, 1987:367). İktidara göre bu ortamda seçimlerin yapılması da mantıklı olmayacağından seçimlerin ertelenmesi tartışılacaktır. Bu husus muhalefet nezdinde ise demokrasiye dair işletilen son mekanizma olan seçimlerin de yok edilmesi tehlikesini barındıracaktır. Bu nedenden ötürü İnönü, “27 Ekim 1961 akşamı güneş batarken, yeni seçimi yapmamışlarsa gayri meşru olacaklardır ve bunu millete ben ilan edeceğim” demekten geri durmayacaktır (Aydemir, 1987:368).

Gerçekten de önceki dönemlerde yerel seçimlerin sık sık ertelendiğine şahit olan ülkede, genel seçimlerin de ucu açık bir tarihe doğru ertelenme ihtimali taşıması kaygı verici bir gelişme olacaktır. Yatay hesap verebilirlik kanallarını uzun süredir zayıflatan iktidarın, artık doğrudan dikey hesap verebilirlik sistemini de sorgulaması, muhalif kesimler için büyük endişe kaynağı olacaktır. Buna dair bazı örnekler Cihad Baban’ın Mükerrer Sarol ile 20 Eylül 1955’te yaptığı görüşmede tespit edilecektir. “*Cihad Baban - Maksadınız örfi idareye dayanıp iktidarı sürüklemek. Baksana Aknoz Paşa, sıkıyönetim karargâhını Dolmabahçe sarayında kurmak istemiş, adamı bu işten zorla vazgeçirmişsiniz! Bu kafada giderseniz...(Sarol gülüyor). Sarol- Ne zannediyorsun? İktidara geldikten sonra, iktidarı bırakacak kadar enayi mi sandın bizi? Elbette, 1957 seçimlerini sıkıyönetim altında yapar, bir dört yıl daha kazanırsak sonrası Allah kerim...*” (Baban, 2009:210)

Benzer şekilde Menderes te, muhalefetin tutumunu ve protestolarını eleştirerek “*Böyle yapacaklar ama, böyle yapınca da iktidar partisi, "Gitmem!" der. Ben iktidar elimdeyken, yaparım derim... Çünkü milletimizi ve memleketimizi bunların şerrinden muhafaza etmek en kutsi vazifemizdir*” diyecektir (Aydemir, 2013:274; 1987:349).

Genel olarak bakıldığında, Demokrat Parti iktidarının popülist bir iktidar olmasına imkân veren dinamikler bulunmasına rağmen, söz konusu süreci negatif etkileyen faktörlerin varlığı da söz konusudur. Tek parti mirası, popülist dinamiklerin etkin kullanılmasını sınırlamakta ve rejimin temel taşları olarak görülen bürokrasi, asker ve entelektüel kesim popülist paradigmaya uzak görülmektedir. Bu gruplar, halkçı ve halkı gözetken kesim olarak değerlendirilse bile bu halkçılık tabana uzanan bir mobilizasyon yaratmayacaktır. İktidar ise söz konusu süreci, serbest seçimlerin toplumu siyasallaştırması ile tetikleyecektir. Bu açıdan demokrasinin bir yan ürünü olan popülist vurgu, iktidarın bunu kamplaşma aygıtı olarak kullandığı nispette demokrasiye zarar verecektir (Sunar, 1995:2079).

Bu dönemde siyasi tansiyonun yükselmesi için önemli bir olayın olmasına gerek bile duyulmuyordu. Ulus Gazetesi'nin, Gençlik ve Spor Bayramı vesilesiyle yayınladığı Atatürk'ün Bursa Nutku, iktidar tarafından bir ayaklanmaya teşvik girişimi olarak görülüyordu(*Ulus*, 19.05.1958 ve *Cumhuriyet*, 21.05.1958). Muhalefet ise CHP iktidarında dahi bu nutkun okunduğunu söylemekle yetinecekti(Albayrak,2004:518).

Haziran başında CHP Genel Başkanı, İstanbul Parti Başkanlığı binasında verdiği demeçte, iktidarın yürüttüğü mali ve finansal stratejilerin başarılı olmaktan uzak olduğunu, hukuk teminatının olmadığını, basın tam bir baskı altına alındığını, konut projelerinin adaletsizliklerle dolu olduğunu, muhalefetin Meclis'te dahi fonksiyonunu icra etmesine mani olduğunu söyleyecekti(Erdemir,1965:120-126).

Menderes ise Grup konuşmasında, bu demeci “*vatan sathında tahrik sahnesi*” olarak değerlendirmişti(DPMGMZ,5.06. 1958:144). Yaz aylarındaki gerginliği fırsat bilen iktidar, Genel Seçimlerin ardından sayıları 10'u bulan milletvekilliği için ara seçim yapmayı gereksiz bulacaktı(DPMGMZ,12.06.1958). Müfid Erkuyumcu'nun deyiimiyle *masrafları mucip ve büyük külfetli olduğundan ve halkın nabzı 7 ay önce zaten yoklandığından*, seçimler ertelenecekti(DPMGMZ,12.06.1958:22).

Bu vaziyet politik dinamikleri daha da hararetli bir alana çekecekti. Forum'a göre iktidarın yasama sistemini yasaklayıcı tedbirler getirmek için bir manivela olarak kullandığını söylemesi, umutsuzluğun önemli bir göstergesiydi(*Forum*,9:99-103).

4 Ağustos Kararlarının tatbik edilmeye çalışıldığı bu ortam, iki noktaya işaret etmekteydi. Ülke enflasyonist bir buhran altında, mali ve finansal şoka maruz kalırken, muhalefet eleştirilerini artırmakta, iktidar ise daha da sertleşmekteydi.

Ağustos başında muhalif basın, Irak'ta ortaya çıkan ihtilali köşelerine taşırken, yurt içindeki otoriter uygulamalarla devrik rejim arasında sık sık benzerlikler kuruyordu(*Forum*,9:105). Bu benzetmelere CHP aktörleri de katılınca iktidar muhalefet atışması kızışacaktı(*Ulus*,4-5.08.1958). Kasım Gülek'in *Ulus*'taki yazısında, Irak'taki baskıcı devlet idaresi anlayışının iktidarı devirdiğini ve bu hatalardan diğer iktidarların ders alması gerektiği söylenecekti(*Ulus*,4-5.08.1958).

Demokrat Parti Meclis Grubu ise bu söylemden oldukça rahatsız olduğunu gösterecek şekilde, CHP'nin böyle bir ihtilal hevesi güdüp gütmeyeceğinin anlaşılması ve araştırılması gerektiğini ve sonuç itibarıyla bu yönde bir emare varsa sert önlemler alınması gerektiğini ifade edecektir(DPMGMZ,08.08.1958:193-196). 8,9 Ağustos ve 11 Ağustos'ta yapılan Demokrat Parti Meclis Grubu toplantıları tamamen CHP'yi ihtilalci bir oluşuma benzetme,

hatta gayrimeşru ilan etme iradesinin nüve haline geldiği toplantılar olarak kaydedilebilir(DPMGMZ,8-11.08.1958).

DP'li vekiller Parti Grubuna verdiği önergelerde, CHP'yi yıkıcı olmakla, ülke ve rejimi tehdit etmekle, ihtilalcilikle suçlarken, Menderes ülkede ihtilal olması ihtimalinin yok sayılamayacağını ifade edecektir(DPMGMZ,8-11.08.1958). Bu dönemde Menderes, farklı konuşmalarında ülkenin ihtilale sürüklenmesine karşı mücadeleye hazır olduğunu, iktidara karşı ihtilal yapılabileceğini sıklıkla ifade eder olmuştu(*Cumhuriyet*,8.09.1958). Bu görüşler daha sonra adı Tahkikat Komisyonu olacak olan, soruşturma komisyonlarının teorik temellerinin atıldığı platformlar olarak kaydedilmelidir.

Görüldüğü üzere, Ağustos 1958'den itibaren Menderes, duygu dünyasında muhalefetin iktidarı devirmek istediğini ve ülkenin temsilcisi olmadığını, bunun karşısında ülkenin asıl kurtuluşunun kendisinde olduğunu, fakat ülkeyi bazı grupların görünmez metotlarla kaosa sürüklemek istediğine inanmaya başlamıştır.

Karşılığında ise iktidar, sıklıkla baskı mekanizmalarını hayatı geçirerek hem kutuplaşmayı artırmış hem de toplumsal güçlerin nefes alabileceği ortamı soluksuz bırakmıştır. Eylül ayında İnönü verdiği demeçte, ihtilalin istibdat getireceğini ve buna karşı olduğunu söylerken, iktidarın ifade etmesi gereken olgular olarak basın hürriyeti, seçim güvenliği ve taraf tutmayan bir yönetimi öne çıkartmaktaydı(*Ulus*,08.09 1958)

CHP, Adnan Menderes'in Balıkesir nutkunda yaptığı suçlamaları 16 Eylül'de tamamen reddedecek ve partinin doğru, ilkeli eşitliğe önem veren, hür bir sistemi desteklediğini söyleyecektir (*Cumhuriyet*,17.09.1958). Demokratik kurallar uygulanırsa, siyasi sistem, iktidarın değişimine olanak tanıyacağından, ihtilal ihtimali söz konusu bile olmayacaktır. Benzer görüşler CHP'yi destekleyen basın kuruluşlarından olan Forum gibi dergilerde işlenmiş, fakat ihtilalin hangi durumlarda teorik bir hak olduğuna dair eleştirileri aşan görüşlere de yer verilmiştir(Forum,9:107-110).

Hükümetin izlediği strateji, muhalefet partilerinin hem var oluş, hem de görevi ifa imkânlarını kademeli şekilde zorlaştırmaktaydı. Çare olarak muhalefet partileri, Ekim 1958'in ilk haftasından sonra tekrar istişarelere başlayacak ve ortak hareket etmenin yollarını arayacaklardır. CHP Genel Başkanı bu vesileyle verdiği demeçte, muhalefet partilerinin değişik siyasi tasavvurlarına rağmen beraber yol almasının önemli olduğunu dile getirecek ve ortak ideal yolunda aralarında önemli farklar olmadığını vurgulayacaktır(*Ulus ve Cumhuriyet*, 13.10.1958).

Seçimlerden sonra CHP harici muhalefet partilerinin, Meclis'te 8 milletvekili ile temsil edildiği hatırlanırsa, bu partilerin herhangi bir el yükseltme ve otoriterleşen iktidar

karşısında yalnız ilerleme lüksü olmadığı tahmin edilebilirdi. Bu prensipler ışığında 16 Ekim’de ilk sinyal, CMP’nin Köylü Partisi ile birleşerek adını Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi(CKMP) yaptığı görülecektir.

1958’in Ekim ayı muhalefet partileri arasındaki safların sıkılaştığı bir dönem olarak görülmüştür(*Cumhuriyet*,18.10.1958). Görüşmelerin sonrasında, 24 Kasım itibarıyla Hürriyet Partisi Kongre’ye gidecek ve vermiş olduğu seri bir kararla partinin CHP’ye katılması kararlaştırılacaktır(Eroğul,1998:227). CHP bu onayı, Ocak ayında toplanacak olan 14.Kurultay’ında verecek ve birleşme gerçekleşecektir.

Kurultay’da kabul edilen ve adı İlk Hedefler Beyannamesi olan bildirge, partiler arası birleşmenin bir ürünü olacaktır.¹¹³ Muhalefet Partileri’nin bu seviyede bir kenetlenme içinde olması iktidarı ürkütmüş olmalı ki, Başbakan ikili bir strateji gibi gözükken kararlar almıştır. Muhalefete her yönden eleştiri devam ederken, kutuplaştırıcı adımların atılması, bu stratejinin ana hedefi olacaktır. Başbakan, bu reaksiyonun bir sonucu olarak, 12 Ekim’deki Manisa nutkunda, muhalefetin birleşmeye doğru giden adımlarını; *Kin ve Husumet Cephesi* olarak tanımlamış ve buna karşı ülkeyi kurtaracak bir Vatan Cephesi’nin meydana gelmesini istemiştir(*Zafer*,13.10.1958).

Muhalefetin bir araya gelişi, Menderes nezdinde bir kin ve husumet cephesi olarak telakki edilmiştir(Şavkılı,2018:229). Bu icraat, muhalefet ve iktidar mensupları tarafından karışık tepkilerle karşılanmıştır. DP mensupları, vatan cephesi olgusunun, yerelde mücadele eden diğer parti organları ile yarış halinde olması ihtimalinden çekinmiştir(Albayrak,2004:522). Bu durumun partiye zarar verebileceği ifade edilirken, muhalefet ise asıl vatan cephesinin, iktidara karşı kurulmakta olduğunu söylemiştir(*Ulus*,28.10.1958).

Menderes 24-26 Kasım’da Trakya, konuşmalarında muhalefet güçlerinin birleşmesini eleştirirken, basına çatmayı ihmal etmeyecektir. Ona göre basın, 31 Mart Vakasının olmasında, hatta Atatürk’ün demokrasiyi yurttan getiremeyeşinde başrolü oynamıştır (*Ulus*,27.11.1958). Cumhurbaşkanı Bayar, ertesi gün yaptığı Çorum konuşmasında, ülkenin durumunun iyi olduğunu ve söz konusu ilerleme karşısında duranların bir karınca gibi ezileceğini belirtmiştir(*Zafer*,29.11.1958).

Nitekim yıl sonuna doğru ülkenin her yerinde DP’nin yerel yapılanması dışında, vatan cephesi oluşumu tahakkuk etmeye başlamıştır. Bu oluşumun her ne kadar tüm

¹¹³ Muhalefetin üzerinde mutabık olduğu on ilke şu şekilde sıralanabilir; Partizanlığın bertaraf edilmesi, çift kanatlı bir meclis yapısının teşekkülü, oy güvenliği, Anayasa Mahkemesi’nin hayata geçirilmesi, Yüksek Hakim Kurulu’nun oluşturulması, memurların yargıya başvuru hakkı, basın özgürlüğü, yüksek öğretim kurumlarının muhtariyeti, uzman mali kuruluşların hayata geçirilmesi ve sosyal hakkaniyet kavramının yasal güvence altına alınması(Eroğul,1998:227-228).

vatandaşlara ulaşmayı hedeflediği bildirilse de, uygulamada ülkede ciddi bir kutuplaşma sürecinin başlangıcı olacaktır. Vatan Cephesi'ne iktidar tarafından radyo ve basın desteği verilecek ve ilerleyen süreçte bu oluşuma katılanların ismi her gün radyo anonsları ile halka açıklanacaktır(Demirel,2011:291-292).

Bu taktik halk nezdinde bıktırıcı bir hal alıncaya kadar devam etmiştir. Söz konusu propaganda, Meclis'te en yetkili ağızlar tarafından da desteklenecektir. Menderes'in, 1958 Ağustos'ta başladığı ve giderek belirgin bir hal alan tazyikleri, temel ilke olarak muhalefeti kademeli şekilde ve en azından söylem olarak gayrimeşrulaştırmaya yönelmekte ve bunu yaparken karşı kampın bir ihtilal hazırlığında olduğu iması kullanılmaktadır. Kendisi ise İzmir'de yaptığı konuşmada görüldüğü üzere, iktidardan gitmemesi gerektiğini, karşı tarafın kötülüğünden memleketin korunmasının kendisi için kutsal bir görev olduğunu dile getirmektedir(Aydemir,2013:274-375).

12 Şubat 1959 DP Meclis Grubu toplantısında, Menderes yine bir ihtilal vurgusu yapmış ve ardından her çareye başvurarak bu ihtilali bertaraf etmeyi başaracaklarını ifade etmiştir(DPMGMZ,12.02. 1959:115). Normal bir parlamenter demokraside bu tip ithamların yeri olmadığı kuşku götürmese de asıl önemli olan 1958 sonrasında iktidar ve muhalefetin söylem olarak birbirlerini gayrimeşru görmeye başlamalarıdır.

Bu arada yaşanan bir gelişme, kısa süreliğine de olsa partiler arası son teması gün yüzüne çıkarmıştır. Kıbrıs'ta bir orta formül bulunma ihtimalinin olgunlaşması ve ortak bir Kıbrıs Cumhuriyeti fikrinin gelişmesi üzerine Menderes, 17 Şubat 1959'da İngiltere'ye gidecektir. Varış günü beklenmedik şekilde, Gatwick havaalanı pistine yakın bir mesafede, Menderes'i taşıyan uçağın düşmesi, ülke gündemini sarsmıştır(Ahmad,2010:75).

Uçakta bulunan personel ve bürokratların aksine Menderes'in kurtulması, ilginç bir sonuç doğurmuştur. Kaza sonrası halkın bir kısmı nezdinde Menderes'in üstün bir güç tarafından korunduğu ve mübarek olduğu hissi oluşmuştur ki, bu durum parti mensupları tarafından sık şekilde gündeme getirilmiştir(Ahmad,2010:75).

Ne var ki, bu hava kısa süreli bir etki yaratacaktır. Bunun nedeni ise muhalefetin ülke genelinde canlı bir şekilde kendini ifade etme arzusunda yatmaktadır. Meclis İç Tüzüğü, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Vatan Cephesi gibi icraatlardan sonra Muhalefet'in Meclis içinde dahi çalışması oldukça zorlaşınca muhalefet çalışmalarını sokağa doğru yöneltecektir.

5.1.3. İnönü'ye Saldırıları

Meclis'in muntazam bir şekilde toplanmadığı ve toplandıktan sonra hızlı bir şekilde dağıldığı ve toplantı aralarının kısa olduğu bu dönemde, muhalefetin halka inmesi bir etki-

tepki politikasının sonucu gibi gözükmetedir. Bahar aylarından itibaren CHP tüm gücüyle ülke sathına yayılmaya ve halkı bilinçlendirme seyahatleri yapmaya karar vermiştir.

Bu gezilerin ilki, Büyük Taarruz döneminde esir alınan düşman generalinin yakalandığı yer olan Uşak'tan başlayacaktır. CHP'nin 1960 Nisan'ına kadar birçok saldırı ve kışkırtmaya maruz kaldığı yurt içi seyahatlerinde ilk nokta bu vilayet olmuştur.

Ziyaretin ilk durağı olan Uşak'ta 30 Nisan 1959 itibarıyla istenmeyen olayların yaşanması, DP Uşak İl Başkanı vesilesiyle gelişmiştir(Eroğul,1998:232). İnönü, henüz tren garına vardığı sırada Valilik vasıtasıyla toplantı yapılması engellenirken, hadisenin yatışması üzerine şehirde yapılan ziyaret esnasında DP Uşak İl Başkanı'nın CHP'li kalabalığa elindeki bardağı fırlatması ile ortam gerilecek, ciddi bir arbede yaşanacaktır(*Zafer ve Cumhuriyet*, 30.04;01.05.1959). Bu sırada İnönü, başına atılan bir taş nedeniyle yere düşmüştür(Eroğul,1998:232).

Benzer şekilde ilerleyen günlerde İnönü, İzmir'e geçmek istediğinde Bornova Kaymakamı bu geziye engel olmaya çalışacaktır(Albayrak,2004:525). İllerin mülki amirinin Ankara emriyle muhalefet gezilerini hiçbir hukuki temel olmaksızın engellemek istemesi, bu dönemde tipik bir tema olarak karşımıza çıkmıştır. İzmir'de de benzer gerginliklerin yaşandığı gözlenmiştir. İzmir Valisi'nin siyasi parti gösterilerini yasaklaması ve haberlerin iktidar sansürü ile karşılaşması, basın tepkisini çekmiştir(*Cumhuriyet*,2.05.1959).

Bazı tedbirlerle geçici olarak kapatılan Yeni Ulus gibi gazetelerin yokluğunda, birçok gazete 2-3 Mayıs tarihinde tepki olarak tam sayfa beyaz sütun ile yayına çıkmıştır. İzmir'de haberleri vermek isteyen yerel bir gazete olan Demokrat İzmir'in DP'li gruplarca basılması, bölgede mevcut olan gerginlikleri yansıtmaları açısından önemlidir(Toker,1966:166).

30 Nisan'da yaşanan Uşak, Akhisar, Turgutlu ve İzmir olaylarına müteakip, 4 Mayıs itibarıyla İnönü'nün İstanbul'a döndüğü sırada Topkapı yakınlarında aracının saldırıya uğraması başka bir şiddet girişimidir. İnönü'nün arabasının taşlandığı ve CHP'li kadronun sıkıştırılarak saldırıya uğradığı bu anda, oradan tesadüfi olarak geçen kıdemli bir kurmay askerin emrindeki kuvvet grubuna talimat vermesi üzerine saldırı önlenmiştir(Toker,1966:167).

Muhalefet liderinin bir saldırıyla baş başa kaldığı ortam sonrasında toplanan Demokrat Parti Grubu, itidal yerine sorumluluğu Muhalefet Partisi liderine yüklemeyi seçmiştir (Toker,1966:168). Grup toplantısında bazı vekiller, sorumlunun İnönü olduğunu ve ülkeyi ihtilale sürüklemek istediği gibi fikirlerle, İnönü'nün siyaset sahasından uzaklaştırılması gerektiğini ifade etmişlerdir(DPMGMZ,06.05.1959:39-58,64).

İktidar bununla da kalmamıştır. Meclis grubu vasıtasıyla 7 Mayıs'ta bir açıklama yaparak, muhalefete karşı etkili önlemlerin uygulamaya konması için Tedbirler Komisyonu adında bir komisyon oluşturulmuştur(Zafer ve Cumhuriyet,8.05.1959). CHP ise yaşanan saldırılar üzerine Menderes ve İçişleri Bakanı hakkında bir soru önergesi vermiştir(Cumhuriyet 10 Mayıs,1959).

Kuşkusuz bu önerge Demokrat Partili milletvekilleri tarafından hızlı bir şekilde reddedilecekti(Eroğul,1998:234). Bu gerginlik ortamında Milletvekili Ara Seçimleri ile Köy ve Mahalle Muhtarlık Seçimleri ikinci kez ertelenirken, Belediye ve İl Genel Meclisi Seçimlerinin de ertelemeye tabi olduğu ilan edilmiştir(Albayrak,2004:526).

Mevcut durum karşısında CHP, halka yönelik faaliyetlerine ağırlık vermeyi önemsemiştir. 11 Eylül 1959'da, CHP kadroları yanlarında parti Sekreteri Kasım Gülek ile birlikte yurt gezisi kapsamında Çanakkale'ye geçmiş ve Ezine taraflarında Geyikli Köyüne varmıştır.¹¹⁴ Burada toplanan DP'lilerin CHP'li isimlere protestosu kısa zamanda arbedeye dönüşecek ve Gülek'in ifadesiyle öldürme teşebbüsünden son anda kurtulmasına neden olacaktır (Toker,1966: 178).

Gösterilerde kolluk kuvvetlerinin şiddeti bertaraf etmekte başarısız kalması yahut bu yönde güçlü bir girişim içinde olmadıkları iddiası, CHP'lilerin asıl eleştirdiği konu olacaktır(Toker,1966: 178).

CHP'li kadronun Çanakkale'ye dönüşü anında, benzer tacizlerin yaşanması ise CHP'lilerin yol güvenliğinin sağlanamadığının önemli bir göstergesidir. Öyle ki, CHP'lilerin saldırı ihtimaline karşı Çanakkale'ye varmak için beklemeleri gerekmiştir. Bu sırada Vali'nin merkezden aldığı talimat ise Geyikli tarafına hiçbir CHP'linin geçirilmemesidir. Bunun üzerine CHP'li kadro İstanbul'a dönecek, yol dönüşü dahi gerilim yüksek boyutta seyredecektir(Toker,1966:178-178).

Olaylar sırasında muhalif kadrolardan ve basından isimlerin gözaltına alınması, CHP'nin araştırma yapmak üzere Geyikli'ye yolladığı ikinci grubun bölgeye sokulmaması, gerilimin dozunu artıran önemli unsurlar olarak görülecektir. Ne var ki, kolluk kuvvetlerinin hukuk dışı bir şekilde de olsa, CHP'li isimlerin Geyikli'ye girmesine engel olması, bir bakıma hayat kurtarıcı olmuştur. Polis kordonunu yarıp o bölgeye geçecek muhalif isimlerin partizan gruplarca linç edilme riski kuvvetle muhtemeldir. Bu olaylar sırasında Çanakkale Mahkemeleri konu ile ilgili yayın yasağı koymuştur.

1959 Eylül'ü itibarıyla CHP'nin kapatılması fikri dillendirilmeye başlayacaktır (Eroğul,1998:234).Örnek olarak DP'li İbrahim Arvas gibi isimler miting alanında dahi

¹¹⁴ Genel Sekreterlik görevinden, yaşanan olaylar sonrası ayrılmıştır.

CHP'nin kapatılması gerektiğini vurgulamaktadır(Eroğul,1998:234). Bu metot, kuşkusuz, Menderes'in kademeli olarak muhalefeti gayrimeşru zeminde konumlandırma gayretlerinin bir parçasıydı.

1957 seçimleri sürecinde tevkif edilen ve Meclis'te yaptığı konuşma nedeniyle Cumhuriyet tarihinde hapse giren tek kişi olan Bölükbaşı, Kasım ayına gelindiğinde tekrar bir hapis cezasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu olaylar, CHP yönetimini derinden etkilemiş olacak ki 1960 Ocak ayı başlarında İnönü, Bursa İl Kongresinde; *“yurttaşların müsterih olması gerektiğini, seçimi kaybedecek kişilerin iktidarda kalmak istemeleri durumunda, dünyanın başlarına yıkılacağını, bunun için onlara özel derslerin en ağırını vermesini bileceğini”* ifade etmiştir(Toker,1966:207-208).

20 Ocak'taki konuşmasında ise İnönü, *“baskı rejimi kurmak isteyenlerin kendilerini daimi bir ihtilal tehlikesi altında görmelerinin doğal olduğunu, fakat yapılması lazım gelen şeyin dürüst seçim teminatı olduğunu, aksi halde iktidarı kaybedeceklerini”* yinelemiştir(Erer,1966:384). Bu olayları takiben 1960'ın Şubat ayında İnönü, Konya'ya bir gezi düzenleyecekti. Bu gezi de ülkedeki toksik atmosferden dolayı sancılı geçecek, yer yer çatışma ve kavgalar olacaktır. Ülkede artık kavgaların rutin hal aldığı söylenebilirdi. Meclis koridorlarında dahi vekillerin birbirini tartaklaması ve küfürleri sıradan bir vaziyet sayılıyordu(Eroğul,1998:237). Mart başında Meclis'in tatil edilmesi, çetin mücadelenin sadece bir sathının en azından azalmasına neden olacaktır.

Bu gelişmeler esnasında CHP'nin aklında seçimler olduğu söylenebilir. İnönü, henüz Şubat ayı içerisinde seçimlerin bir yıl öne alınma ihtimalini göz önünde tutarak çalışmalarını yoğunlaştıracaktır.

Bu çalışmalar çerçevesinde ilerleyen yoğun gündem, 24 Mart 1960'da yaşanan hadiselerle oldukça ilginç bir boyut kazanmıştır. Kayseri'nin Yeşilhisar beldesinde Tarım Ofisi seçimlerini CHP'nin kazanması, DP'li kadroları hayli sinirlendirecek ve çıkan gerginlik kısa sürede kavgaya dönüşecektir(Toker,1966:217-219).

Şiddete maruz kalan CHP'lilerin karakolda dayak yediği, üstelik DP İlçe Başkanı'nın CHP'lilere silah çektiği haberi, CHP'de infial yaratacaktır(Toker,1966:217-219). Kayseri Valisi'nin açıklaması ise CHP'lilerin olay çıkardığı yönündedir. Her hâlükârda durum tespiti yapmak ve CHP'lileri yalnız bırakmamak için İsmet İnönü bölgeye gitmeye karar verecektir.

İnönü, Kayseri'ye varmadan önce vali tarafından bilgilendirilerek, şehri ziyaret etmemesi talep edilmiştir(Toker,1966:217-219). Ne var ki, İnönü Kayseri'ye doğru hareket edecek ve şehrin çok yakını olan Himmet dede garında durdurulacaktır. Burada kolluk kuvvetleri eşliğinde bir süre bekleyen İnönü, ısrarları sonucunda hareket edecek ve

Kayseri'ye varacaktır(Toker,1966:224). Kendisini engellemek için İncesu önünde kurulan askeri barikatı aşarak buraya ulaşmıştır(Toker,1966:228).

Ana muhalefet liderinin ülke içinde bir yerden başka bir yere gitmesini engellemek adına düşman unsurlara yapıldığı gibi askeri barikat kurma girişimi, skandal bir uygulama olarak görülebilir. Bu gelişmeler sadece muhalif kanadı değil kamuoyunu da rahatsız etmeye başlamıştır. Söz konusu adım, iktidarın muhalefet varlığını daha güçsüz hale getirmek için giriştiği orijinal bir örnek olmuştur.

5.1.4. Kapsamlı Yürütme Yetkisinden Daha Fazlası: Tahkikat Komisyonu

Kayseri hadiselerine müteakip, 7 Nisan'da 1960'da, Demokrat Parti bir araya gelecektir. Hadiselerin tekrar etmesi yahut farklı şekilde gün yüzüne çıkması ihtimaline karşı bir önleyici adım atılması konuşulacaktır. Varılan sonuç itibarıyla verilen demeçte, CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetler yürüttüğü ve bunun içeriğinin araştırılması gerektiği vurgulanmış, adli ve idari mevzuat açısından bu fiillerin bir tahkikatı gerekli kıldığı ifade edilmiştir(*Cumhuriyet*,08.04.1960).

Böylece, 1958 yazından beri olgunlaşan fikirler, DP'nin Tahkikat Komisyonu adı altında bir yapı meydana getirmesine yol açacaktır. İktidar, bu dönemde ortaya koyduğu idari eylemler ile yasamayı bypass edecek adımların çok daha ötesine geçerek, yasamanın görevlerini ikame eden bazı yeni mekanizmalar geliştirecektir. Bu idari eylemler, kararname gibi uygulamaların daha ötesinde sonuçlar doğuran; yasama gücünü ve yargı erkini bir araya toplayan güç aygıtlarına dönüşecektir. Elinde çok güçlü yetkileri olan bu komisyon, Anayasa ile sınırlandırılmadan cezai işlem yürütebilecek, siyasi partileri bile kapatabilecek bir mahiyette teşekkül edecektir(DPMGMZ, 12.04.1960:6).

Muhlis Erdener gibi DP milletvekilleri bile, grup toplantılarında bu komisyonun yetkilerini Takriri Sükûn'a benzetmiştir(DPMGMZ, 12.04.1960:24). Gidilen istikametten endişe duyan Şevki Erker, Hüseyin Balık gibi birçok milletvekili, CHP'nin çalışma şartlarını ve görevini yerine getirmesini engelleyecek olan bu komisyonun, pozitif sonuç getirmeyeceğine inanmıştır(DPMGMZ, 12.04.1960:31-35)

Ne var ki, Başbakan mutlak şekilde böyle bir komisyonun kurulması fikrini destekleyecektir(DPMGMZ, 12.04.1960:41-42).Ona göre muhalefetin bozguncu çalışmaları ülkeyi kötü şekilde etkilemekte ve mevcut kanunlar hadiseleri çözmek için kafi gelmemektedir. Menderes, daha önce çıkartılan 6761 sayılı yasanın muhalefeti etkisiz kılmada yetersiz olduğu düşünmekte ve baskının artırılması gerektiği ifade etmektedir.

Menderes,12 Nisan'daki Grup toplantısında tahkikat komisyonuna yoğun bir şekilde gerek duyulduğunu birkaç kez dile getirecektir. Bu aşama itibarıyla muhalefeti gayrimeşru

zeminde gören bir iktidarın, muhalefeti sindirmek için yasal ve anayasal kaideler üstünde bir yapı meydana getirmeye çalışması, mevcut dünya görüşünün doğal bir yansıması olarak görülebilir.

Nitekim 18 Nisan 1960'da, Meclis'e verilen önergede CHP'nin vatandaşları, idareye ve hükümete karşı isyana teşvik ettiği, kardeş kavgası yarattığı, silahlı kuvvetleri siyasete dâhil ettiği, hücre yapılar kurduğu gibi ithamlara rastlanmaktadır(TBMM Zabıt Ceridesi, 58.Birleşim, 18 Nisan 1960:190-191).

Meclis istişareleri esnasında, CHP Genel Başkanı, söz konusu önergenin CHP'ye yönelik tasarlanmış bir mekanizma olduğunu, bu önergenin Meclis'ten geçmesi halinde politik yaşamın onarılamayacak derecede hasar alacağını ifade etmiştir. Komisyonun yetkilerinin normlar hiyerarşisinde Anayasa üstünde olduğu, yasalarla bağlanmadığını ve bariz şekilde kanun dışı olduğunu ifade eden İnönü, çıkan tartışmaları takiben Meclis'te şu sözleri söylemiştir; *“Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Demokratik rejim istikametinden ayrılmış baskı rejimi haline dönüşmek tehlikeli bir şeydir. Bu yola devam ederseniz ben de sizi kurtaramam”*(TBMM Zabıt Ceridesi, 58.Birleşim, 18 Nisan 1960:207).

İnönü görüldüğü üzere mevcut suçlamaların asıl hedefinin bir sis bulutu olduğunu, asıl motivasyonun iktidar nezdinde artan kontrol talebi olduğunu uzun zamandır tespit etmiş gözükmektedir. Tartışmalar sonrası CHP oturumu terk edecek ve önerge kabul edilecektir. 15 üyeden oluşan komisyon tasarısının kabulü esnasında, görev tanımı olarak komisyona verilen yetkiler arasında; Türkiye'deki her türlü siyasi faaliyetleri durdurma kararı, lüzumlu görülen tüm tedbirleri alma, bu tedbirlere karşı itiraz hakkının bulunmaması, komisyon tedbirlerinin Meclis içi ve dışı faaliyetleri kapsamı gibi maddeler mevcuttur (Resmi Gazete, Sayı:10491,28.04.1960).

28 Nisan'da Resmi Gazete'de yayınlanan kanun, olağanüstü yetkiler getirmektedir. Komisyon, Ceza Muhakeme Usul Kanunları, Askeri Mahkeme Usul Kanunları, Basın Kanunu olmak üzere sulh hâkimi, askeri ve adli amirlere verilen tüm haklara sahipti(Resmi Gazete, Sayı:10491,28.04.1960:1241-1242). Her türlü yayın yasağı koyabilme, matbaa kapatma, evrak ve eşyaya el koyma, toplantı ve gösterileri siyasi nitelik taşıyan taşımanın engelleme hakkına haizdi(Resmi Gazete, Sayı:10491,28.04.1960).

Komisyon'un aldığı kararlar kesindi ve muhalefet edenlere, bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası verilebiliyordu(Resmi Gazete, Sayı:10491,28.04.1960). Komisyon'un verdiği görevleri yapmayan, aldığı önlemlere uymayan görevlilere ise üst sınırı 3 yıl olmak üzere ceza verilebilirdi.

Kuşkusuz bu tip bir yetki ile donatılmış komisyonun, demokratik bir ülkede vücut bulması düşünülemezdi. Verilen kararlara itiraz yolunun dahi kapalı olduğu bu sistem, açık şekilde komisyona üst mahkeme niteliği tanımaktaydı. İnönü, kanunun oylanması esnasında belki de bu yüzden, şu ünlü sözleri söylemeyi gerekli görecekti. “Sözün kısası arkadaşlar, bu tedbirlerle Anayasaya bir darbe vurulmaktadır. Anayasa dışı, gayrimeşru bir baskı idaresi kurulmaktadır. Bizden başka dünyanın herhangi bir memleketinde okuma yazması olan bir adama 'Türkiye’de Demokrat iktidar rakibi hakkında ithamname ile böyle bir tahkikat açtı ne dersiniz?’ deyiniz alacağınız cevaba razıyım.”(TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem,3.Yasama Yılı,61.Birleşim, 27.04.1960:300)

Yasa tasarıları hakkında hukukçu ve CHP milletvekili, Turhan Feyzioğlu, kanunun Anayasa’nın 8.maddesine aykırı olduğunu söylerken, yasanın yayınlandığı gün CHP bir açıklama yaparak, yeni kanunun hukuk devleti ilkelerini ayaklar altına aldığını, anayasal olmadığını, özgürlüklerin hukuk dışı yöntemlerle baskı altına alındığını ifade etmiştir(Albayrak,2004:532).

Hukukçu Naili Kubalı ise söz konusu kanunun Anayasa ve hukuk devletini ağır şekilde inkâr ettiğini, Prof. Tarık Zafer Tunaya ise tartışılmaz şekilde anayasa ihlali bulunduğunu söyleyecektir(Albayrak,2004:534). Tunaya’ya göre iktidarın çoğunluk tekeli kurduğu bir ortamda demokrasinin rüya olduğu ifade edilmiştir(*Ulus*,27.04.1959).

Tahkikat Komisyonu’nun görevine oldukça sıra dışı bir şekilde başlayacağını ve ilk icraat olarak, Meclis Tutanaklarının yayınlamasını engelleyeceği görülmüştür (*Cumhuriyet*,19.04.1960). Bu adım bile tek başına, ülkenin ciddi bir korku iklimine sürüklendiğini göstermekteydi. Demokrat Parti’nin daha önceki yaptığı açıklamalar gözetildiğinde, CHP’nin siyasi hayatına son verileceği şeklinde şüphelerin oluşması kaçınılmazdı. Bu arada yaşanan önemli bir gelişme ise kanunun kabulü ve Meclis görüşmeleri esnasında, Ankara ve İstanbul’da ortaya çıkan öğrenci gösterileri olacaktı. Bu gösteriler önemli bir protesto halini alarak ülke gündemine oturacaktır.

5.1.5. Öğrenci Gösterileri ve Menderes’in Ege Gezisi

19 Nisan’da başlayan öğrenci gösterileri, kökeni itibarıyla iktidarın giderek otoriterleşmekte olduğu fikrine istinaden sosyal bir tepki olarak doğacaktır. 1954’ten itibaren sistematik olarak üniversite özerkliğini ve basın haklarını kaybeden gruplar nezdinde iktidar, baskı uygulamalarını norm haline getirmekteydi.

Çıkarılan memuriyet kanunu ile Demokrat Parti, üniversite yönetimlerine müdahil olmakta ve öğretim üyelerini görevden almaktaydı. Birikmiş bir tepkinin eseri olan protesto arzusu, Tahkikat Komisyonu Kanunu ile tekrar canlanacaktı(Aydemir,1987:372). Kanun’un kabulünün hemen sonrasında İstanbul’da ilk kapsamlı öğrenci protestosu yaşanacaktır.

Beyazıt'tan sloganlarla ilerleyen kalabalığı, kolluk kuvvetleri durdurmakta yetersiz kalacaktı. Olayların genişlemesine karşı İstanbul'da tedbirler daha sıkı hale getirilecek ve fakülteler ilerleyen günlerde tatil edilecektir.

Ankara Kızılay'da da aynı günlerde ilk önemli gösteriler yaşanacak ve öğrencilerin hükümete yönelik kızgınlıkları, yoğun bir protestoya dönüşecektir(Eroğul,1998:246).Çıkan olayları polis bastırmakta güçlük çekse de, ikinci günde olaylar yatışmış gözükmektedir. 20'ye yakın öğrencinin tutuklandığı olaylar bir hafta sonra tekrar alevlenecektir.

Bu arada yaşanan önemli gelişmeler ise Tahkikat Komisyonu'nun Meclis Tutanaklarının yayınlanmasının engellenmesi nedeniyle vuku bulacaktır. Meclis oturumunda çıkan tartışmalardan görüldüğü üzere durumu protesto eden milletvekillerine, değişen iç tüzük vasıtasıyla ağır cezalar verilmiştir(Toker,1966:242). Fethi Çelikbaş ve İnönü gibi isimlerin Meclis Kürsüsü'nde yaptığı konuşmalar nedeniyle 12 oturum ceza alması, muhalefetin Meclis çatısı altında dahi çalışmasını engellemeye yönelik girişimler olarak görülmüştür (Toker,1966:242).

28 Nisan'da Milli Eğitim Bakanı; İstanbul Siyasal ve Hukuk Fakültelerindeki bazı öğretim üyelerinin merkeze çekilmesi için Üniversite Senatosu'na yazı yazdığında, üniversitede protestolar tekrar artmaktadır (Albayrak,2004:536). Çıkan arbedede iki öğrenci kolluk kuvvetlerinin eylemleri nedeniyle hayatını kaybedecek ve üniversite Rektörü Prof. Sıddık Sami Onar dahi polisler tarafından şiddete maruz kalacaktı(Albayrak,2004:536).

Gelişmeler üzerine iktidar, 28 Nisan itibarıyla Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edecektir. Bundan sonraki süreç ise, Menderes'in üniversiteleri hasımlaştırdığı açıklamalara şahit olacaktır. Yeni düşmanlar ilan eden Menderes, üniversitelerin temeline ineceklerini, gösterileri CHP'li akademisyenlerin tasarladığını, ülkenin ihtilal içinde olduğunu dolayısıyla tedbirleri artırarak gazeteleri kapatıp, sorumluları içeri tıkacaklarını ifade etmiştir(DPMGMZ, 29.04.1960:9-18).

Menderes, konuşmasında, üniversitelerin temeline gireceklerini söylerken aslında bu kurumları iktidarın istekleri doğrultusunda yeniden tasarlayacaklarının mesajını vermiştir. Bu arada ilan edilen Sıkıyönetim ise üniversiteleri tatil etmekte, öğrenci konaklama tesislerini boşaltmakta ve şehirlerde gösteriler yasaklamaktaydı.

Sıkıyönetim'in ilan edildiği günden bir hafta sonra Ankara'da 555-K adı ile anılan bir olay gerçekleşecekti. Mayıs ayının 5.ci günü, saat 17.00'de yapılması kararlaştırılan bu gösteride iktidar aleyhine yoğun sivil protestolar yaşanmıştır(Toker,1966:247). Öyle ki, gösteriler esnasında Ankara'da kalabalığın yanından geçerken arabasını durduran Menderes,

aracından inerek kalabalığa tepki gösterecekti. Akşam'a kadar süren olaylardan bahseden Zafer gazetesi dahi iktidarın hışmına uğrayarak, 15 gün kapatılacaktı.

Önceki hafta durumu istişare etmeyi uygun gören iktidar içinde dahi bir hoşnutsuzluk söz konusu idi. Menderes'in hukuk danışmanı Prof. Ali Fuad Başgil, Menderes'in istifası lazım geldiğini, iktidarın bazı eylemlerinin doğru olmadığını söylemiştir(Başgil,1966:138). Bazı kilit isimler, Menderes'in mizacı gereği bu noktada çok ısrarcı olmadığını, duygusal kişiliği sebebiyle moral olarak hayli kötü durumda olduğunu, fakat Bayar'ın ısrarları sonrası görevi bırakmaktan vaz geçtiğini söylerken, diğer kimseler aksini iddia eder(Başgil 1966:139 ve Baban,2009:234).

Toker gibi isimler eğer Bayar siyasi hayatta olmasaydı, Menderes ve İnönü'nün ilişkilerinde başka ihtimaller gündeme gelebilirdi demektir(Toker,1965:36-38). Ne var ki, tarihin bu kısmında günahıyla-sevabıyla kader ortaklığı yapmış olan Bayar-Menderes ikilisinin, herhangi bir problemde beraber sorumluluğu üstleneceğini, Bayar'ı ise terk edilme ihtimaline rıza göstermeyeceği düşünülmektedir. Belki de Bayar'ın bu ısrarları sonucunda Menderes istifa ihtimalini bir kenara atarak, moral depolamak için yurt içi ziyaretlerine çıkacaktır. İktidara en fazla desteğin verildiği illeri kapsayan bu ziyaretler, hem Menderes için bir isteklendirme kaynağı olacak hem de arkasında çok güçlü bir halk desteği olduğuna inanmasına neden olacaktır. Bu gösteriler kuşkusuz Menderes'in duygu dünyasında, onun doğru yolda olduğunu ve ülke yönetiminde mevcut herhangi bir yanlış uygulama olmadığı kanaati doğuracaktır.

3 Mayıs'ta Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel izne ayrılırken Milli Savunma Bakanı'na oldukça ilginç bir mektup yazmıştır(Aydemir,1987:397-400). Bu mektupta ülkenin huzur ortamına kavuşması için Cumhurbaşkanı'nın istifa etmesi gerektiği, hükümetin değişerek yeni bir hükümetin kurulması lazım geldiğini, antidemokratik yasaların ilga edilmesi, politik nedenle hüküm giyenlerin serbest bırakılması gerektiği şeklinde bir uyarı metni kaleme alınmıştır(Aydemir,1987:397-400).

Bugün bir muhtıra olarak bilinen bu uygulama, içerik itibarıyla demokratik normlar dışında bir ikaz niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu mektup,1960 yılında ülkedeki siyasi havanın ciddiyetini göstermesi açısından kritik bir noktadır. Bu aşamada ülkede demokrasiden bahsetmenin güçlü bir zorlamaya tabi olduğu tartışılabilir.

11 Mayıs'ta Meclis gerekçesiz bir şekilde 11 günlük tatile sokulacak ve bu arada Menderes'in Ege seyahatleri başlayacaktır(Eroğul,1998:247).¹¹⁵ Menderes, İstanbul'dan vapurla hareket edip daha İzmir'e varmadan Çanakkale'de binlerce Çanakkaleli'nin sevgi

¹¹⁵ 14 Mayıs'ta, Ankara'da 10 binleri bulan bir kalabalık, içlerinde subay, harp okulu öğrencisi ve sivil halkın da olduğu önemli bir gösteri yapmıştır.

gösterileri ile karşılaşacaktır. İzmir'e vardığında ise bu sevgi seli katlanarak artacak ve kimi verilere göre 200bini bulacaktır(Eroğul,1998:248). Bu muhteşem ve bir o kadar da baş döndürücü sevgi, Menderes'in bozuk moralini düzelterek eylemlerindeki kararlılığı da artıracaktır. Menderes kürsüde; *"iktidarı iş başına getiren siz değilsiniz ki.. Gelin de görün İzmir'deki şu manzarayı Yüzbinlerce vatandaşımız büyük bir heyecan ve inanişla isteriz diye diye haykırıyorlar"* diyecektir(Eroğul,1998:248).

Bu açıklama aslında çoğunlukçu anlayışın, tezahürünü gösteren bir vakadır(Özer ve Bekcan,2008:13).İstatistik itibarıyla çoğunluğun desteklediği lider nezdinde yaşanan mutsuzluklar hatta gayri hukuki hadiseler tartışılmaya değer olmayabilir. Söz konusu plebisit, iktidarın eline mutlak bir güç vermekte ve bu mutlakiyet bir dahaki seçimlere kadar sorgusuz ve sualsiz bir siyasi eyleme kapı aralamaktadır. Bu siyasi eylemin hukuki statüsünü tartışacak kimsenin olup olmadığı belirli değildir.

Bu motivasyon, Menderes'in Manisa'daki konuşmalarına da yansımaktadır. O günlerde Kore'nin güneyinde yaşanan hadiseler, Türk muhalefетinin tasavvurunda sık sık yer almakta ve diktatör olarak kabul edilen Syngman Rhee'in 26 Nisan 1960'ta devrilmesiyle birlikte muhalif kanat nispi benzetmeler yapmaktadır (Aydemir,1987:380) . Menderes bu tip bir yakıştırma ihtimaline sert tepki gösterecek, Kore'nin ve Irak'ın iç siyasi dinamiklerinin ülkemizden farklı olduğunu ifade edecektir(Ahmad,2010:161).

Muhalefet kanadı ise kapatılan Meclis sonrası, Meclis dışı gündemi takip etmekle meşgul olmuştur. Başbakan'ın Ege gezisinde yaptığı açıklamalara karşılık olarak İnönü, 16 Mayıs'ta yaptığı açıklamada, yapılan protestoları tasvip ederek, Menderes'in ülkeyi doğru teşhis etmesini istemiş, ülkeyi huzura kavuşturacak tek yolun dürüst seçimler olduğunu dile getirmiştir(*Cumhuriyet*,18.05.1960).

5.1.6. İktidarın Devrilmesi

Olayların ne kadar tehlikeli bir boyuta evrildiğini gösteren diğer bir gelişme ise 21 Mayıs tarihinde Harbiyeli öğrencilerin düzgün kıtalar halinde eğitim kurumlarından ayrılarak protesto yürüyüşü yapmasıyla anlaşılacaktır (Eroğul,1998:249). Bu durum üniversite öğrencilerinin yaptığı gösterilerden çok daha derin bir mana taşımakta ve hükümetin, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güvenini kaybettiğinin ifadesi olarak yorumlanmaktaydı.

Ordu artık hükümet karşısında konumlandığını açık bir şekilde göstermekteydi(Nalbant,2019:197). Demokrat Parti içindeki bazı gruplar, ülkedeki hadiselerin ciddiyetini artık kavramaya başlayacak ve siyasi hayattaki dinamiklerin ne derecede sarsılmakta olduğunu görerek, gerginliği yatıştırıcı acil önlemlere başvurmaya çalışacaktır.

22 Mayıs'ta bir araya gelen 8 Demokrat Parti milletvekili, Demokrat Parti Meclis Grubuna takdim edilmek üzere bir önerge kaleme almıştır(Burçak,1976:43-52). Önerge içerik itibarıyla baskı kanunları olarak bilinen Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile Tahkikat Komisyonunu yetkilerle donatan Kanunların kaldırılmasını teklif edecektir.

Bu gelişmeler esnasında DP Merkez İdare Kurulu da toplanmayı uygun görmüş olacak ki, Genel İdare Kurulu'nun çoğunluğunu oluşturan sekiz üyesi bir araya gelecektir. 24 Mayıs'taki toplantıda Menderes, itidal yanlısı olanlarla tartışacak ve muhalefete karşı yöneltilen adımlarda herhangi bir değişikliğin söz konusu olmadığını yineleyecektir(Burçak,1976:43-52). Bazı milletvekillerinin bu görüşü paylaşmaması üzerine, Menderes toplantıyı terk edecektir.

Genel İdare Kurulu'nda yaşanan kriz, Parti Meclis Grubu'nda da görülecektir. DP Meclis Grubu'nun toplanması için verilen imza sayısı 98'i bulması sebebiyle 25 Mayıs'ta toplanan DP Meclis Grubu, Başbakan'ın, CHP'ye yönelik eleştirilerine şahit olmuştur (Burçak, 1976:43-52). Esas olarak, CHP'nin yaşanan olaylar sonrası parlamentoya sunduğu soruşturma önergesi Menderes'i sinirlendirecektir(Aydemir,1987:405).

Grup içinde homojen bir yapının olmadığı, yaşanan gerginlik ve tartışmalardan kolayca anlaşılabilir. Parti Meclis Grubu'nda kürsüye gelenlerin çeşitli sebeplerle eleştirilmesi ve Grupta her daim bir gürültü olduğunun görülmesi ortamı daha da germiştir(Aydemir,1987:405). DP Grubu'nun 20 gündür yaşanan olaylar hakkında görüşme açılması talebinin oylamaya sunulması ise Menderes'i daha da sinirlendirecek ve gruba teessüflerini iletip, bu toplantıyı da terk edecektir(Aydemir,1987:405).

Menderes aynı gün Eskişehir'de halka hitap etmek ve şerefine verilen yemeğe katılmak üzere bölgeye gitmiştir. Askeri havalimanına varışına müteakip, hava subayları selam kıtası önüne doğru ilerleyen Menderes, saygı duruşu yapıldığı esnada buradaki askerlerin kendisine sırtını dönmesi üzerine çok şaşırmıştır(Aydemir,1987:408).

Başbakan'ı bariz bir şekilde protesto eden askerler, aynı zamanda Adnan Menderes'e gücünün sona ermekte olduğunun işaretlerini vermiştir. Başbakan, şehre inip halka hitaben konuşma yapacağı sırada mikrofon sistemindeki elektrik aksamının kasıtlı olarak kesilmesi, askeri protestonun darbeye dönüşmekte olduğunu gözler önünde sermektedir(Aydemir,1987:409).

Menderes, Başbakan olarak son konuşmasını, Şeker Fabrikası'nın verdiği yemekte yapacaktı. Burada öğrenci gösterilerinin arkasında profesörlerin olduğunu ve bu kadroların CHP ile bağlantılı olduğundan bahsedecekti(Aydemir,1987:410). Darbe'nin başladığını öğrendiğinde ise Eskişehir'den Konya'ya geçmeye çalışırken Kütahya'da tutuklanacaktı.

Aynı saatlerde Bayar, Çankaya’da Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı tarafından teslim alınmıştır. Fatih Rüştü Zorlu ise elinde seyahat çantası ile yakalanacak ve çantanın içinde farklı ülkelerden birçok döviz ve gezi terlikleri bulunacaktır. Böylece 10 yıl boyunca Türkiye’nin kaderine hükmeden Demokrat Parti iktidarı hazin bir şekilde sona ermiştir.

5.1.7 Darbe: Ordu ve Demokrat Parti

Demokrat Parti döneminde, ordunun siyaseti doğrudan şekillendirici bir konumda olmadığı var sayılsa da, ordu gibi bir kuvvetin siyasi parametreleri etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. CHP seçimleri kaybettiğinde ordunun İnönü’nün yanında yer alabileceği söylenmiştir. Benzer şekilde, DP milletvekili emekli kurmay Seyfi Kurtbek’in darbe yapılacağı yönünde ihbarı gergin bir başlangıç gibi gözükse de, 1960’a kadar silahlı kuvvetler siyasete müdahil olmamıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri’nde, İnönü’ye koşulsuz bir bağlılık olduğu söylemi de büyük resmi tanımlamaktan uzaktır. 27 Mayıs Darbesi kurmay kadrosu içinde bizzat yer alan ve 50’lerde yaşanan hadiselerin merkezinde olan, Milli Savunma Bakanlığı Emir Subayı Albay Adnan Çelikoğlu’nun bu konudaki hatıraları kilit önem arz etmektedir. Çelikoğlu’nun aktardığına göre İsmet İnönü, ordu nezdinde hayli yıpranmış ve itibar kaybına uğramış bir paşaydı(Çelikoğlu,2010:54-57).

Kurmay kadrosunu İnönü’den soğutan şey, ordunun iyi donatılamaması ve gerekli yenilenmenin yapılmaması yanında, Fevzi Çakmak’ın emekliliği sırasında ona gereken hürmetin gösterilmemesidir(Çelikoğlu,2010:54-57). Gazeteci Örsan Öymen’nin naklettiğine göre, 1946 sonrası TSK içinde bazı subayların İnönü’ye karşı gizli bir örgüt bile kurduğu iddia edilmekteydi(Öymen,1986). Ayrıca, 14 Mayıs seçimlerinde, seçim hilelerine karşı bir ikaz olarak, Ankara’da birçok subayın Kurmay Yarbay Nüşet Bulca eşliğinde köşke yakın bir noktada nöbet tuttuğu anlatılmıştır(Çelikoğlu,2010:63). 1960 darbesini yapan grubun İnönü’ye hayran askerler olduğu iddiası ispata muhtaçtır. Kaldı ki, Talat Aydemir gibi isimler daha sonradan İnönü’yü de devirmeye çalışacaktır. Ordu, kanımızca kişi sevgisinden ziyade inandığı prensipler üzerinden hareket etmiştir.

Kısacası İnönü’nün 1937 yılında sahip olduğu itibar, 1950 yılı ile karşılaştırılamayacak noktadaydı. Ordu’nun o dönemde en beğendiği yönetici isim olarak Korgeneral Salih Omurtak ismi geçmekteydi. Ordu’nun İnönü’nün gayretleri sonunda darbe yaptığı fikri ise tartışmalıydı.

İfade edilmeli ki, Türk askeri prensip olarak ülkenin dikta rejimi ile yönetilmesine her daim karşı çıkmıştı. Başarısız olduğu noktada hayatına mal olacak bir girişim olan hükümeti

devirme işine kalkışan askerlerin, bu kadar riskli bir eylemden sonra en kısa sürede ülkeyi tekrar sivil bir idareye vermek istemesinde bu neden aranmaktaydı.

1950'lerin başında önemli sayıda kurmay kadronun Demokrat Parti'ye sempatiyle yaklaştığı da bilinmekteydi. Emekli Kurmay Alb. Seyfi Kurtbek, Fahri Belen gibi kurmay kadrosunda oldukça saygı duyulan isimler bunlardan bazılarıdır. Seyfi Kurtbek'in askeri doktrine hâkim olması hatta orduya "Kolektif Savaş Doktrinini" tanıtmayı onu daha da saygıdeğer yapmıştı(Çelikoğlu,2010).

Ne var ki, Demokrat Parti iktidarında ardı sıra yaşanan olaylar, iktidara sempatinin yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Ordu içinde yeni askeri doktrinleri tanıyan, ABD ve diğer NATO ülkelerine yaptıkları ziyaretler sonrası bir ıslahatın gerekliliğine inanan kurmayların yazdığı raporlar yeni dönemde önemsenmemekteydi. Diğer ülke subaylarının ekonomik durumunu kendisi ile karşılaştıran Türk askeri, sosyal ve ekonomik bir güven problemi de yaşamaya başlamıştı. Islahat fikrinin değer görmemesi ise zamanla bir karamsarlık yaratacaktı.

Ordu ile Demokrat Parti iktidarının ilişkileri Ahmet Kocabaş isimli bir DP milletvekilinin "*Hizmet erlerini, subay hanımlarının koynundan çıkaracağız*" dediği konuşma ile ilk gerginliğini yaşayacaktı (Çelikoğlu,2010:68). Hizmet eri kavramı Osmanlı'dan beri Türk ordu sistemine entegre olmuş, subayın şahsi emrine verilen bir görevliydi. Bu erler, zamanla subaylar ile birlikte yaşayacak ve subayın günlük hayatındaki yardım işleri de yapacaktı. Bu statünün yer yer sömürüye uğradığı hatta erlerin subayların ev işlerinde kullanıldığı doğrudur. Hatta subayın evinde bulunan erin, aile hayatında bazı uygunsuzluklara neden olduğu bilinmekteydi. Ne var ki, bu problemin böyle bir şekilde dile getirilmesi subay kadrosunun gururunu zedeleyecekti.

Demokrat Parti dönemi artık devrin değiştiği ve seçmene hoş gözükmeyen birincil öncelik olduğu bir düzendi. Bu değişiklik askerin konumunu arka planda bırakmaya başlayacaktı. Yeni dönemde başbakan, halka karşı popülist öncelikleri yürütürken, aynı başbakan, ordunun yerleşik yapısına da bir güvensizlik duyacaktı.

Menderes nezdinde yerleşik ordu sistemi İnönü'cü subaylar yaratıyordu. Bu nedenle ordu hiyerarşisindeki geleneksel er, subay, üstsubay sistemi değiştirilecekti. Ordu mekanize sisteme geçtiğinden beri dışarıdan okumuş ve harp akademilerine gitmemiş gedikli çavuş grubu, normal çavuş grubunun önüne geçecektir. Bu kadrolara daha sonra astsubaylık yolu açılacaktır.

Geleneksel subay kadrosu İnönü'cü olarak görüldüğünden, astsubaylık kolu asıl sıklet merkezi seçilecek ve bu gruplara birçok hak tanınacaktı. Böylece, harp okulu okumadan

dışarıdan subay olabilen birçok kimse için albaylık yolu açılmış oluyordu. Bu durum, subay kademelerinde ciddi bir rahatsızlık yaratacaktı. (Çelikoğlu,2010:60-68).

Demokrat Parti iktidarında üst düzey subayların makam telaşı ise kurmay kadrosunda üzüntü ile karşılanıyordu. Demokrat Partili yöneticiler erken aşamada ordu ile ilişkilerinde hassas iken generallerin daha iyi makam uğruna Demokrat Parti büyüklerine yaranmaya çalışması, ordudaki saygın general algısını zedelemişti.

Böylece Menderes'in elini öpen, Savunma Bakanı'nın sigarasını çakmakla yakmaya çalışan bir grup türüyordu. Bu grup subay kadrolarında, ordunun içine düştüğü durum dolayısıyla üzüntüye neden olmuştur. Menderes'in dahi "*ben bu generalleri bir şey zannederdim*" demesi bu tip yaranma faaliyetlerine gösterilen bir tepkidir(Çelikoğlu,2010:70).

Kısacası darbeye giden yolda etken olarak ordu mensupları ve subay kadrolarına arka çıkılmaması, itibarlarının korunmaması, normal hiyerarşinin bozulması gibi tali kaynaklar da etkili olmuştur. Elbette ana nedenler olarak iktidarın, muhalefete neredeyse var olma hakkı tanımaması, hukuk devleti ilkelerinin çiğnenmesi ve artan otoriterleşmenin ciddi boyutlara varması gösterilmekteydi. Ayrıca ekonomik durum oldukça içinden çıkılmaz bir hal alıyor ve demokrasideki kuvvetler ayrılığı kavramı ağır derecede zedeleniyordu.

Bu bakış açısıyla, ordu içinde bir fikir teatisi olarak gelişen fikir grupları oluşuyordu. Söz konusu fikir grupları zamanla reaksiyoner bir hal alacaktır. Bu anlayış sonunda ihtilal komiteleri doğacaktır. Bir ihtilal komitesinin genişlemesi ise dönem hatıralarına bakıldığında oldukça kolay olmuştur(Aydemir,1968). İki subayın bir araya geldiği her konuşmada "*bu ülkenin hali ne olur*" kaygısı verilen cevaba göre komiteyi genişletiyordu.

Bir başka iddia ise İsmet İnönü'nün bu komitelerden haberi olup olmadığı idi. İnönü açık bir biçimde bir ihtilalin olabileceğini en az 3 yıl önceden söylemeye başlayacak hatta Meclis konuşmalarında net bir şekilde dile getirecektir. İhtilalin mantığını anlattığı bu konuşmalarında, ihtilalin hangi koşulda olabileceğini, olursa kendileri ile alakalı olmadığını ama ihtilal olursa onun bile bir şey yapamayacağını ifade etmiştir.

Cemal Gürsel'in de anlattığı gibi İnönü'ye darbe zamanında haber verilmemiştir. Çünkü bunu engelleyebileceği tahmin edilmiştir. Her hâlükârda, 1960'tan itibaren ülkede birçok kesimin darbe olacağını konuştuğu bilinmektedir. Öyle ki, Aydemir anılarında siyasetten hiç anlamayan yaşlı bir kadının 26 Mayıs'ta darbe olacağını evvelden söylediğini aktarmaktadır(Aydemir,1987:415). İsmet İnönü, hem oğlu Erdal'la, hem de damadı Toker ile konuşurken ihtilalin olabileceğini söylemiştir(Aydemir,1987:416). Subaylar nezdinde ihtilale neden girildiğinin açıklaması ise basittir. Ülkede demokrasinin başka bir koşulda devam etmesine olanak görülmediği için böyle bir işe kalkışılmıştır.

NATO'ya uyum ile TSK'nın dönem boyunca görev tanımında bir değişim yaşandığı malumdur. Ne var ki, bu durum ordunun önemi ve operasyonel faaliyetleri açısından yurt içindeki dinamikleri etkilememiştir. Silahlı Kuvvetler dünya görüşü ve teşkilat prensipleri açısından Türk İnkılaplarını sıkı şekilde sahiplenmiş ve bünyesinde bunu tatbik etmiş bir kuruluştur. 1950'ler itibarıyla en alt kademedен en üst kademeye kadar bu bilincin kuvvet unsurlarına yansıdığı söylenebilir.

Her şeyden önce TSK'yı oluşturan unsurlar, ülkenin geneline göre daha eğitimli, laik ve Atatürkçü kadrolardan ola gelmiştir. Demokrat Parti hükümetlerinde siyasetin günlük yaşantıyı etkilemesi ölçüsünde ordu mensupları da bu etkileşimden payını almış, yılların politikasının ürettiği sonuçlara vatandaş olarak iyi yahut kötü sonuçları ile maruz kalmıştır.

Bilindiği üzere Demokrat Parti'nin ekonomi politikaları 1955 itibarıyla, kademeli şekilde çökmeye başlayacak ve ekonomik modelin yarattığı sonuçlar ülke çarklarının sağlıklı şekilde dönmesine mani olacaktır. Doğal olarak bir memur olan ordu personeli de bu durumu günlük yaşantısında hissedecektir. Subay kadrosunun yaşadığı mali problemler, arttığı ölçüde üniformanın cezbedici gücü azalırken, sıradan bir memuriyet daha makul bir seçenek haline gelecektir.

Menderes dönemi boyunca ordu, laikliğin ve demokratik kaidelerin yıprandığını gördükçe bundan rahatsız olacaktır. Laiklik konusunda popülist siyasetin istenmeyen sonuçlar yaratmasına ek olarak, partiler arası gerginliğin artması ve hukuk devleti ilkelerinin çiğnenmesi orduda kaygı uyandıracaktır. Rejimin yarattığı temel direklerden biri olan ordu, yine temel direk olarak gördüğü akademik camianın mağduriyeti, bilim dünyası ve hukukçuların serzenişleri yahut basının baskı altına alınması nedeniyle bu rahatsızlığı yakından hissedecektir.

Ordudaki kurmay kadrosunun olaylar karşısında pozisyonu düşünüldüğünde, Menderes'e derinden bağlı bir vekilin bakış açısından çok, İstanbul Üniversitesi'ndeki bir hukuk profesörüne daha yakındır diyebiliriz. Elbette, Cumhuriyet'in kurucu babalarından olan İsmet İnönü'nün muhalefet yaparken yaşadığı saldırılar ve dönem boyunca yaptığı uyarılar, bu duygu dünyasının konsolide olmasında nisbi bir rol oynamayı başaracaktır.

Darbenin gelişimine baktığımızda ise, orduda yaşanan huzursuzlukların, orduda küçük çaplı izole fikir kulüplerine, 1954 tarihi gibi erken bir noktada dönüştüğü tahmin edilmektedir. Bu birliktelik belli bir süre sonra gizli klikleşmeye yol açacaktır. Bir komite olarak ortaya çıkan ilk örgütlenme, İstanbul Uçaksavar Kolejinde teşkilatlanmaya dönüşecektir. Yüzbaşı Orhan Kabibay ve mevkidaşı Dünder Seyhan tarafından kurulan bu

komite, Harp Akademileri'ne sığıracak binbaşı kadrosunu da bünyesine dâhil etmiştir(Albayrak,2004:541-548).

27 Mayıs İhtilali'ne katılan diğer askerlerin açıklamalarına bakıldığında bu gelişmelerden bağımsız başka komitelerin de kurulduğu görülmüştür. Talat Aydemir'in hatıralarında bu kadroların isimleri detaylı şekilde verilecektir(Aydemir,1968:28-70). Söz konusu komiteler zamanla ordu içindeki yapılaşmadan haberdar olarak birbiriyle temas etmeye başlamış ve 1957 yılının ortasında tek bir çatı altında toplanmıştır.

Faruk Güventürk ve Dündar Seyhan liderliğinde genişleyen bu komitenin, İstanbul'da belli aralıklarla bir araya geldiği not edilmiştir. Komite'nin çalışmaları sorunsuz olmamıştır. Binbaşı Samet Kuşçu gibi isimler kişisel hırs, ödül beklentisi yahut komitenin iç kadrolarına dâhil olamadığından bir ifşaya yöneldiğinde, ilk ciddi kriz yaşanacaktır.

Bayar'ın özel teşebbüsü ile soruşturmanın genişletilmesi yönünde karar verildiğinde, ifşaya maruz kalan ve gerçekten komite üyesi bulunan isimler gözaltına alınmıştır. Komite üyelerinin hiçbirisi bu sorgularda konuşmadığı gibi zamanla Samet Kuşçu'nun dengesiz davranışları, kaçması, ifşasını sonradan geri alması hatta en sonunda kaçarak, ABD Büyükelçiliğine sığınması, Kuşçu'nun güvenilirliğini sarsacaktır.

Namık Gedik bu şahsın deli olduğunu düşünecek, Milli Savunma Bakanlığındaki komiteci subaylar da, soruşturma hakkında ihtilalci kadrolara bilgi transferi yaparak delil toplanmasını engelleyen adımlar atacaktırlar (Çelikoğlu,2010:89). 9 Subay Olayı olarak bilinen bu hadiseler, ordu tarafından sevilen Milli Savunma Bakanı Şem'i Ergin'in itidal çağrısı ile yatışacaktır.

Soruşturmada suç isnat edilen subaylardan hiçbirisi tutuklanmayacaktır. Hüküm giyen tek kişi ise ifşayı yapan Samet Kuşçu olmuştur. Dokuz Subay Olayı'nda komiteci kadroların isimsiz mektuplar ile soruşturmayı yöneten generale suikast yapılarak öldürüleceğini yazması ve mektupta Milli Savunma Bakanı'na dokunulmayacağını bildirilmesi sonucunda Bayar'ın Şem'i Ergin'e karşı güvensizliği artacaktır(Çelikoğlu,2010:90-94).

Gerçekte ise bu klikler ile hiçbir bağı olmayan Ergin'in istifası bu güvensizlik sonucunda yaşanacaktır(Çelikoğlu,2010:94-96). Yerine ise rasyonel, çalışkan ve Menderes'e çocukluğundan beri bağlı olan Ethem Menderes gelecektir.

İhtilal komitesi 1959 yılına kadar olgunlaşmaya devam edecektir. Zaman zaman toplantıları kesintiye uğrasa da tayin sistemi ile ordudaki birçok önemli görevlere kendi kadrolarını getirmeyi başaracaktır. Komite, Ankara ve İstanbul'da iki kanattan toplantılarına devam ederken, kurmay sınıftan oldukça fazla katılım olduğu bilinmektedir. Öyle ki, Osman

Köksal gibi isimler en sonunda Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alay Komutanlığı'nı tamamen kontrol altına almıştır(Albayrak,2004:541-547).

Sadi Koçaş anılarında, 1959 itibarıyla istedikleri tüm kilit pozisyonlarda adamları olduğunu teyit etmiştir(Koçaş,1977:521-530). Orhan Erkanlı ve Orhan Kabibay gibi isimler, İstanbul ve Ankara arasında koordinasyonu sağlayacaktır. Siyasi sahnedeki kriz ise Uşak Olaylarından sonra tırmanışa geçecek ve 1960'daki öğrenci olayları ile zirveye ulaşacaktır. Öyle ki, komite mensuplarının anılarında anlattığı üzere, yangına körükle giden İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç öğrenciler için vur emri verecektir(Elevli,1960).

Aslında bu emirin Cemal Bayar'ın baskısıyla Genelkurmay başkanı Erdelhun'a verildiği, onun da bu emiri 1.Ordu Komutanı Özdilek vasıtasıyla, Korgeneral Argüç'e ilettiği söylenmiştir. Ethem Menderes'in olaylara müdahale ederek kesinlikle silah kullanılmaması istediği söylenmiştir. Ayrıca, komite üyelerinden Vehbi Ersu gibi kimseler bu kararları uygulamadığı için toplatılan öğrenciler kısa sürede serbest kalmıştır.

Bu tarihten sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel izne ayrılacak ve ayrılırken Ethem Menderes'e hitaben bir ihtilal bildirisi olarak görülebilecek mektup yazacaktır. Bu mektupta demokratik düzenin tekrar işleyebilmesi için baskı kanunlarının kaldırılması, basına hürriyet tanınması, tahkikat komisyonunun lağvedilmesi, İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetimin sona ermesi ve Bayar'ın istifa etmesi istenmektedir.

Bir generalin yetkilerini aştığı açık olan bu mektup, Gürsel'in ifade ettiği üzere ihtilalin önlenmesi için son bir görev olarak addedilmiştir Bu mektubun Ethem Menderes ve başbakan tarafından, Bayar'dan gizli tutulması kritik bir değer taşımaktadır. İttihat ve Terakki geçmişi olan, Kurtuluş Savaşı yıllarında İzmir'deki deneyimleri vasıtasıyla komitacılığın ne olduğunu iyi bilen Bayar'ın, böyle bir mektup karşısında farklı reaksiyon verebileceği tartışılabilir.

Ne var ki, Menderes bu mektup sonrasında ordunun darbe yapacağına inanmadığı gibi mektupta, Bayar yerine Menderes'in Cumhurbaşkanı olması istendiğinden Menderes ilişkilerinin bozulmaması adına Bayar'a bu yazıyı göstermemiş olabilir. Her halükarda yönetici kadro, ihtilalin yapılacağına inanmamış gözükmektedir. Öyle ki, harp okulu öğrencilerinin gösteri yürüyüşü bile bu fikrin oluşmasını sağlayamamıştır.

Bu arada Cemal Gürsel'in izne ayrılması ise komitede liderlik problemi doğurmuştur. 27 Mayıs İhtilali, anatomik olarak kurmay subay sınıfını oluşturanların yaptığı bir darbe olduğundan, yüksek komuta kademesinde her daim bir temsil problemi bulunacaktır. Darbeye hazırlık aşamasında bu sorun sık sık karşılımlara çıksa da, darbe sonrası her statüden asker darbeyi sahiplenmiştir.

27 Mayıs öncesi komite birçok isime teklif götürmüş ve en son Tümgeneral Cemal Madanoğlu, General Sıtkı Ulay gibi isimler, sorumluluk almayı kabul etmiştir(Çelikoğlu,2010). Mayıs sonundaki toplantılar Genelkurmay Başkanlığı'nın içinde rahat bir şekilde yapıldığı gibi, bu dönemde ihtilalin albay kadrosu son toplantılar ile konsolide olacaktır. Nihai hareket ise 27 Mayıs sabahı gerçekleşecektir.

5.1.8. Demokrat Parti ve Himayecilik

Himayeciliğe dair süreç, toplumun statüsü ve bulunduğu konum ile yakından ilgili gözükmemektedir. Bu açıdan merkez ve çevre anlayışı özel bir önem taşımaktadır. Türkiye'deki merkez çevre dinamikleri Osmanlı'dan günümüze uzanan sosyal ve ekonomik bir mirasın kalıntısı olarak telakki edilebilir. Bu açıdan merkez ve çevre dinamikleri günümüze ait sosyal-siyasi-ekonomik etkileşim üzerinde önemli bir yere sahiptir(Mardin,1973:169-173).

Osmanlı döneminde merkez olan saray ve bürokrasi karşısında, çevresel unsurlar yani yerel klan, aile yapıları, heterodoks dini oluşumlar, çeşitli milletlere ait avam yani ahali grupları öne çıkmaktadır. Merkez, her daim çevreyi kontrol edebilmek ve toprağa dair otorite sağlamak yahut vergilendirme çabaları içinde bulunmuş bu ise merkez-çevre çatışmasının doğuşunu sağlamıştır.

Söz konusu ayrılığın temelinde, ekonomik ve siyasi gücü bulunduran merkezin, çevreye her daim otorite sağlama çabası, yönetme kaygısı, heterojen sistemleri imparatorluğa entegre etme endişeleri yatmaktadır. Bu ayrılık sosyal bir farklılık içerdiğinden, merkezin kontrolünün, büyük bir kültürel çeşitlilik içeren coğrafyalarda yekûn olarak sağlanması zor görülmüştür(Mardin,1973).

Bu durum, merkezin çevreyi entegre edememesi ve sadakat kaygıları yanında; çevrenin merkeze dair güçlü bir şüphe duymasına yol açmıştır. Batılılaşma ve modernleşme sürecinde merkez-çevre ayrışması devam etmiş, artan merkezileşme çabaları çevrenin direnişi ile karşılaşmıştır. Eşrafın özerklik talepleri yanında, ayanların bir aracı olarak kendi gücünü oluşturma çabaları merkezin çevreye, çevrenin de merkeze dair güvenirlilik algısını etkilemiştir.

Cumhuriyet döneminde, devletin merkeziyetçilik adımları güçlense de, tarihten gelen ayrışma, siyasi hayatın üzerinde derin izler bırakmıştır. Günümüzde, taşra ve kırsal kesim, çevrenin merkeze dair geleneksel çekingenliğini taşımakta ve siyasi hayat bu dinamiklerden yoğun şekilde etkilenmektedir. Aynı şekilde merkez nezdinde, metropol ve büyük şehirler politika yapımının odak noktasında yer almasına rağmen, kırsal kesim ve doğu illeri daha arka planda kalmıştır. Bu durumun yarattığı siyasi anlayış ise seçmen profili ve tercihleri ile doğrudan bir etkileşim içine girmiştir.

Bu dinamikler, siyasi hayatta himayecilik ve kayırmacılık gibi faktörlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Osmanlı döneminde, merkez ile çevre arasında bir bağ görevi gören yerel ileri gelen kimselerin(ayanların) yarattığı ilişkiler; kayırma ve himayeciliğe dair önemli bir başlangıç noktası olarak görülmektedir. Merkezin otoritesini yayamadığı yahut etkin olarak bulunmadığı her satıhta, merkeze dair kuşku; söz konusu kimselerin temsil gücünü artırmaktaydı. Merkezi idarenin keyfi yahut rasyonel olmayan her işlemine karşı köylü, merkezin kararından kendi korumak adına yereldeki önde gelen kişilere sığınmakta ve bu kimseler zamanla aracılık, siyasi temsil, sözcülük gibi niteliklere haiz olmaktadır.

Bu durum, cumhuriyetle birlikte ayanların yerini, toprak sahiplerine, kasaba tüccarlarına, eşrafa bıraktığı sosyal bir tabaka oluşturmaktaydı. Tek parti döneminde CHP'nin gerek merkez teşkilatı gerekse taşra oluşumunda söz konusu gruplar temsil imkânına kavuşacaktır. CHP içinde eşraf kesiminin temsilcileri, ağalar, toprak sahipleri sık sık yer almakta ve merkezi idare ile kırsalın ilişkilerini yürütmesine imkân tanımaktaydı. Söz konusu yapılar yerelde kaymakam yahut vali ile de iyi ilişkiler içinde bulunuyordu. Bu ilişkiler iki kesime de yarar sağlıyor gözükmekteydi. Merkez, eşraf ve toprak sahibi kesim üzerinden çevredeki köylü ve kırsal nüfusu kontrol etmekte ve rejime sadakati sağlamaktaydı. Çevre ise merkezin ekonomik kaynaklarına dair talepte bulunmak ve cezai tedbirlerine karşı kendini korumak için temsil gücüne kavuşmuştu.

Çok partili hayata geçişle birlikte partilerin yaşadığı rekabet, çevreye dair fikirlerin olgunlaşmasına hizmet etmekteydi. Köylü yığınları bir oy deposu olarak görülmekte ve yereldeki eşrafın bu oy depolarını temsil ettiği bilinci ile partiler söz konusu kimseleri partilerine dâhil etme çabasına soyunacaktır. Demokrat Parti ve CHP bu anlayışla ağaların, eşrafın ve aşiretlerin siyasi desteğini gözetin çetin bir mücadele içine girmektedir(Sayarı, 2011:108-110).

Serbest seçimlerin hayatımıza girmesiyle, 39 bine yakın köyde yaşayan milyonlarca kişinin birer seçmen olarak siyasi dinamiklere dâhil olduğu bir iklim doğmuştu. Tek parti rejiminden duyulan birikmiş huzursuzluklar, ekonomik sorunlar, merkez çevre dinamiklerinin yarattığı geleneksel kuşkular eşliğinde köylü seçmen, hızla politikleşmekte, eşraf ve toprak sahibi kesim ise temsil gücünü artırmaktaydı(Sayarı,2014:658-659).

Çevrenin politikleştiği bu satıhta, yerel çekişmeler ve kavgalar, partilerin yarışmasına da sıçrayacak ve yereldeki problemin siyasi alanda görülmesine neden olacaktır. Söz konusu çatışmalar, parti rekabetinde temsil edildiği ölçüde partiler arası ilişkileri de etkileyecektir. (Sayarı,2011:107).

Buna rağmen Demokrat Parti, 1946 sonrasında yereldeki yapıların önemine varmış ve kırsal kesim ile güçlü ilişkiler içinde olması gerektiğini anlamıştır. Kurucularının başında gelen Adnan Menderes'in, Ege'de önemli bir toprak ağası olduğu bilinmektedir. Demokrat Parti, söz konusu ilişkileri iyi bilen bir parti olarak eşraf, kasaba tüccarı ve toprak ağalarının önemini kavramış gözüküyordu dolayısıyla bu grupların siyasallaşması hızlanacak ve parti bu süreçte önemli bir rol oynayacaktır(Sayarı,2014:658-659).

Böylece, geleneksel patron-maraba ilişkileri 1940'lerden itibaren parti güdümlü bir yapı alacaktır. Kayırmacılık ve himayeciliğin doğasındaki değişim, çok partili hayata geçişle birlikte siyasi üniteler olan partiler üzerinden gelişecektir. Dolayısıyla, daha önceki patron-yandaş ilişkileri parti güdümlü patronaj(himayecilik) sistemine evrilecektir(Sayarı,2014:658).

Türkiye'de politik sistemin getirdiği kayırmacılık, mal ve hizmetlerin tedariki karşılığında oy bloklarının garanti altına alındığı, seçim dönemlerinde kitlelerin gövde gösterisi yapacak şekilde mobilize edildiği bir düzenin yansıması olarak görülecektir. Söz konusu mobilizasyon dönemlerinde, ağ ve eşraf etkin şekilde rol alacak ve seçim döneminin getirdiği gereklilikleri ifa edecektir(Sayarı,2011:108-110).

Parti sistemleri üzerinden gelişen himayecilik anlayışında bazı noktalar önem arz etmektedir. Çok partili hayata geçişle birlikte, yeni iktidarın bürokrasinin tüm alanlarında etkin olması, kendisine sadık kişileri önemli pozisyonlara getirmesi; hem kaynakların, hem de talebin kontrolü açısından önemliydi. Çevredeki himaye arayan kişilerin, kaynakları kimin kontrol ettiğini idrak etmesiyle, söz konusu kimseler partilere yakınlaşmakta aynı zamanda bürokratik yapılar ile iş görme zorunda olan köylünün temsil edilme kaygısını artırmaktaydı.

Dolayısıyla parti ile bağlantısı olan kimselerin, bu kaynakları yönlendirmesi, köylü ile ilişki içinde olması hem oy teminatı anlamına gelmekte hem de kaynakları partinin emri altında yönetme ihtiyacını karşılamaktaydı. Parti ile organik ilişkileri olmayan bir eşraf yahut politik yönelimi olmayan bir toprak ağası, bu sürecin dışında kalacağı gibi kendi konumunu da riske atabilirdi. Bu nedenle söz konusu ilişkiler, iki kesimin bir araya gelmesini gerekli kılarak vaziyeti bu gruplar nezdinde haklılaştırmaktaydı(Sayarı,2011:108-110).

Yeni düzende, eski sistemdeki ileri gelen kimselerin artık partiye doğrudan bağlı araçlara dönüşmesi, himayeciliğin yayılmasına olanak sağlıyordu. Bu durum, Doğu illerinde daha farklı bir dinamik gösteriyordu. Söz konusu bölgelerde, çok partili hayata geçiş önemli bir farklılık yaratmadı. Kayırmacılık ilişkileri, bu bölgelerde aşiret ağaları, toprak sahipleri ve şeyhler üzerinden alışlagelmiş patron-maraba yapısını korumaktaydı. Ne var ki, diğer bölgelerde 1940'ların ikinci yarısından sonra kademeli şekilde eski kayırmacılık sistemi yerine parti yönetiminde gelişen patronaj ilişkileri görülecektir.

Kamu kaynaklarının, iktidar eliyle yönlendirilmesi karşılığında oy ve siyasi destek temin edilmesi, yeni iktidar nezdinde halkın teveccühünü elde etmenin kritik bir vasıtası olmuştur. Bu bakış açısı, sonraki dönemlerde kalıcı bir metot olarak karşımıza çıkacaktır. 1950’li yıllarda partisini iktidarda tutmayı başaran Menderes, söz konusu anlayıştan önemli derecede güç alacaktır.

Sandıkta Demokrat Parti lehine tercihini yapan yahut yapma taahhütünde bulunan köy ve kırsal kesim, iktidar eliyle desteklenmekte ve kamu kaynaklarına ulaşma fırsatını yakalamaktaydı. Demokrat parti kendisini tercih etmeyen kesimleri benzer araçların yokluğu üzerinden bir cezaya tabi tutacaktı. Bu açıdan alt yapı tedariki, enerji ve ulaşım fırsatları sopa ve havuç politikasının bir parçasını oluşturmaktaydı Bu durum, siyasi kayırmacılığın Demokrat Parti eliyle profesyonelce tatbik edildiği bir dönem olarak görülmekteydi (Sayarı,2014:660).

Demokrat Parti iktidarında asıl gaye özel sektörün büyütülmesi olsa da, bu dönemde devlet ekonomide güçlü bir rol oynayacak ve bu alan, patronaj sisteminde önemli bir girdi teşkil edecektir. Devlet yatırımları, krediler, tarımsal sübvansiyonlar kırsalın himaye edildiği, ekonomik olarak takviye edildiği, köylü kesimin sık şekilde ekonomik kaynaklardan yararlandırıldığı bir düzeni 1950’lerin ortasına kadar idame ettirecektir.

Söz konusu patronaj ilişkileri, enflasyonist bir ortam yaratırken, iktidarın oyunu garanti altına almasına neden olacaktır. Enflasyonist görünümün sürdürülemediği noktada ise himaye edilen kesimlere kaynak aktarımı zorlaşacaktır. Böylece iktidar, popülist bir otoriterlik ile seçmen kitlesini konsolide etmeye çalışacaktır. 1957 itibarıyla, patronaj kaynaklarının erimesi otoriter tonlar içeren popülizmi tetikleyecektir. Cihad Baban’ın(2009) anılarında dile getirdiği bu nokta, Demokrat Parti’nin himayecilik ve kayırmacılık dinamiklerine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Önceden Demokrat Parti Milletvekili olan Cihad Baban, 1957 seçimleri arifesinde Hürriyet Partisi adına bir konuşma yapacak ve kalabalıktan oy isteyerek, demokrasinin fazilet rejimi olduğunu dile getirecektir. Bunun üzerine Menderes ve Cihad Baban arasında şöyle bir diyalog yaşanacaktır.

“Menderes: Sen nutuklar çekmişsin, demokrasi fazilettir demişsin...

Baban: Evet ne olacak?

Menderes: Bu sözler bizim milletin bir kulağından girer bir kulağından çıkar. Rey almak için ona ne menfaat temin ettin? Bak ben sana bir şey söyleyeyim, o konuştuğun yerde benzin istasyonunun sahibi Demokrat Partilidir. Ben onu çağırır "Halk Partisi iktidara gelirse, senin elinden tulumbanı alır ananı ağlatır Git bana oranın oylarım topla" derim. Benim işim biter, o adam, o oyları toplamak için güler yüz gösterecek, vaatlerde bulunacak sökmeyecek tehdit edecek, olmazsa para verecek. Amma... O oylar benim olacak, anladın mı? Sen de git enayilere ahlak dersi ver!” (Baban,2009:206).

1950'li yıllarda CHP, bu dinamikleri okumakta çeşitli nedenlerden ötürü geri kalıyordu. Parti'nin oy deposu olarak telakki edilen Doğu bölgelerinde geleneksel ilişkiler üzerinden siyasi mekanizmalar yürütülüyordu. Geleneksel patron-yandaş ilişkisi bu noktada bir değişime gitmemişti. Parti'nin iktidarda bulunmaması ise kaynakların yeni anlayışa göre dağıtımını zorlaştırıyordu. Kamu kaynakları üzerinden patronaj politikaları geliştirebilmek için her şeyden önce kaynakları kontrol etmek gerekiyordu. CHP'nin bu sürece adapte olarak, parti güdümlü patronaj siyaseti üretmesi daha sonraki dönemlerde ağırlık kazanacaktır.

Demokrat Parti'nin, tüm ekonomik problemlere rağmen siyasi hayatta etkin konumu kaybetmemesi, bir tarım ülkesi olan Türkiye'de, köy ve köylünün etkisini gösterdiği kadar, iktidarın kırsal kesime yönelik etkin bir siyasi girişim ağı üretmesine bağlıdır (Sayarı,2011:111). Köylünün desteğini kazanmanın kritik bir durum olduğunu bilen iktidar, kamu kaynaklarını himaye ağı geliştirmek için kullanacaktır.

Bu strateji Adalet Partisi döneminde de benzer sonuçlar üreterek, partiyi iktidarda tutacaktır. AP, kamu kaynaklarının yönetimini ele geçirdiğinde, bunu nasıl oya çevireceğini önceki deneyimler nezdinde bilecek ve kendi destekçilerinin taleplerini etkin bir şekilde yerine getirecektir. AP'nin siyasi başarısı bu açıdan köylünün yanına kentli yoksulu da entegre ederek, himaye ağını şehirlerde geliştirmesinde yatmaktadır. Söz konusu eylem, sonraki partilerin iktidar mücadelesinde önemli bir aracı olacaktır.

İfade edileceği üzere, ülkemizde kayırmacılık ve himayecilik sistemi geleneksel olarak köy ve kırsal kesimi temel alsa da, günümüzde bu dinamiklerin büyük şehirlerde de işlediği görülmektedir. Bu açıdan şehir banliyöleri ve fakir muhitler, himayecilik ve kayırmacılık mekanizmalarında önemli bir yer tutmaktadır. 1960'lı yıllardan sonra kırsaldan şehre artan göç, gecekondulaşma olgusunu artıracak ve banliyölerin kırsal kökenli demografik tabanını oluşturacaktır. Bu dinamikler, 90'lı yıllarda İslam inancının siyasi hayatta bir vurgu olarak kullanılması ile himayeciliğin inanç ortaklığı, fakirlik ve dışlanmışlıkla harmanlanmasını gündeme getirecektir. Bu çabalar Refah, Fazilet ve AKP gibi partilerin büyük siyasi başarılar yakalamasına neden olacaktır.

Himayeciliğin demokrasinin işleyişi üzerinde yarattığı etki çerçevesinde bazı vurguların öne çıktığı da not edilmektedir. Darbe dönemleri sonrası, siyasi partilerin kapatılmasına rağmen, sosyal tabanlarının yok olmaması, sosyal tabanların varlığının yanında kayırmacı yapıların varlığı üzerinden okunmaktadır. Bu durum, darbe sonrası benzer parti profillerinin oluşmasına yol açmış ve darbe ile yönetimden uzaklaştırılmak istenen dinamikler tekrar tekrar gün yüzüne çıkmıştır(Sayarı,2014:664).

Bu olgunun ne derecede sağlıklı bir durum yarattığı kuşkuludur. Himayeciliğin ve kayırmacılığın varlığı; demokrasi anlayışının temeli olan yurttaşlara eşit uzaklıkta bulunma ilkesini ihlal etmektedir. Mal ve hizmetlerin, toplumun tüm kesimlerine eşit dağıtımını gözeten çoğulcu demokrasi ile himayecilik ve kayırmacılık çatışmaktadır. Ayrıca patronaj ilişkileri, siyasi görev ve sorumlulukların belirli kısa vadeli çıkarlar gözetilmesi sonucunda ipotek altına almasına neden olmaktadır. Oy vermenin getirdiği modern yurttaşlık bilinci ve sorumluluğunun bir mal ve hizmet ifası ile ilişkilendirilmesi demokratik bilincin sağlıklı şekilde tezahür etmesini engellediği gibi, mal karşılığı oy motivasyonunun doğuracağı siyasetin kalitesi de sorgulanmalıdır

5.1.9 1954-1960 Arası Demokrasi Anlayışına Dair Gözlemler

1954 Seçimleri siyasi tarihimizde muhalefete minimum temsili, iktidara ise aşkın bir milletvekili sayısı vermesi ile demokrasi açısından talihsiz bir dengesizlik yaratmıştır. Elbette bu sonuçların üzerinde çoğunluk oy sisteminin belirleyici bir etkisi mevcuttur. Önceki iktidardan kalan bu uygulama ancak 1961 sonrasında değişecektir. 1954 Seçimleri, iktidara kimsenin beklemediği ölçüde bir özgüven getirmiştir.

Bu özgüven, her şeyden önce ülkeyi yöneten lider kadronun düşünce dünyasında demokrasiyi aşındırıcı bir etki yaratmıştır. Öyle ki, bu seçimler ile Menderes'e göre "*Türk Milleti CHP'yi muhalefet sahnesinden silmiştir*" (Cumhuriyet 5.09.1950). Benzer bir anlayışa, Celal Bayar da teslim olmuş gözükmemektedir. Seçim sonrası Çankaya'da toplanan Parti Genel İdare Kurulu üyelerine biraz mağrur bir biçimde; "*artık ince demokrasiye paydos*" diyecektir (Toker, 1966:13).

İnce demokrasi ile anlatılmak istenen şey ise demokratik kaidelere hassas bir şekilde uyulması meselesi olacaktır. Yani artık ülkeyi yönetenler, demokratik gereklilikler konusunda hassas olmaya lüzum görmediği gibi, muhalefet ile iktidar arasındaki nazik denge bozulduğundan, iktidarın devlet aygıtını yönetişinde makuliyet esası hasar alacaktır. Devlet yönetiminde makuliyetin darbe aldığını onaylayan gelişmeler kısa sürede, somut şekilde gün yüzüne çıkacaktır.

Yargı ve Memuriyet ile ilgili getirilen emeklilik kanunları sonucunda, hem hâkim teminatı hem de memur güvencesi ağır şekilde yara alacaktır. Böylece, bürokraside iktidarın keyfiyete varacak derecede tam kontrolünü sağlayan uygulamaları yasal bir nitelik alacaktır. Kırşehir aynı motivasyonla ve gerekçesiz şekilde ilçeye dönüştürülecektir. Muhalefet ise buna tepki olarak yerel seçimlere girmeme kararı alacaktır. Demokratik dinamiklerin bir sarsıntı içine girdiğini gösteren bu gelişmeleri; ispat hakkının reddedilmesi, basın kanununun sertleşmesi, sıkıyönetim ilanı, Kasım Gülek'in tutuklanması gibi uygulamalar izleyecektir.

Lider kararları doğrultusunda atılan adımlar, liderlerin kendilerini gördüğü pozisyonum konumu ile bağlantılı olarak ilerleyecektir.

Demokrasinin güçlenmesi yahut zayıflaması ekonominin bir sonucu olmaktan ziyade, ekonomik vaziyetin siyasi liderliğin fikirleri üzerinde yarattığı etki ile alakalıdır. Ekonomi bozuldukça iktidarın konumu kaybetme riskinin artması doğaldır. İktidarın zayıfladığı fikri ise farklı siyasi reaksiyonlara sahne olmaktadır. Karar verici kimseler, pozisyonlarının zayıfladığına inandığı ölçüde, rasyonel karar verme mekanizması zayıflayacak ve panik katlanarak artacaktır.

Demokrasilerde hiç istenmeyen bir durum olarak konum koruma kaygısı, panikleyen liderleri güç artırımı yönünde aksiyon almaya yöneltecektir. Güç artırımına götüren her adım ise demokratikleşmeyi azaltan sonuçlar doğuracaktır. İktidarın zayıflamasını durdurma isteği doğal görülebilir. Ne var ki, uygulanan reçeteler bazı liderler nezdinde otoriterleşme yönünde atılan adımlardır. Türkiye’de bu süreç genellikle muhalefet ile iktidar arasında bir hasımlaşma olarak, iktidarın otoriterleşme çabası çerçevesinde ilerlemiştir.¹¹⁶

Nitekim bu durumu kanıtlayan eylemler 1956’dan itibaren Demokrat Parti hükümetinde sıkça görülmüştür. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile tırmanan otoriterleşme eylemi, Basın Kanunu’nda bir kez daha değişiklik yapılması, Osman Bölükbaşı’nı Meclis konuşmaları yüzünden tutuklanması, Seçim Kanunu’nda muhalefetin birleşmesini önleyen yeni maddeler çıkarılması gibi uygulamalar sonunda kronikleşecektir.

İktidar kendi içinde de yoğun tepki görecektir ve önemli kopuşlar yaşayacaktır. Parti kurucusu olan ve yıllarca Dışişleri Bakanlığı’nı yürütmüş Köprülü gibi ismin, Demokrat Parti’den ayrılması bu açıdan önemli bir olaydır. Demokratikleşme tarihinde genel olarak iktidar-muhalefet ilişkilerine odaklanılması doğal sayılsa da, kanımızca iktidarın parti içi muhalefete karşı tutumu da kritik bir gösterge olmuştur. Demokrat Parti, hiçbir partide görülmemiş derecede ilk dönemde liderini eleştiren, devinim içinde olan ve farklı seslerin bir arada barındığı bir parti olarak doğmuştur. Bu mozaik yapısı demokratikleşme için bir şans olarak görülse de, siyasi kronoloji bunun tersini ispat edecektir.

Menderes ve Bayar ekibinin oluşturduğu Genel İdare Kurulu, Haysiyet Divanı organına da sahip olmayı başararak, Demokrat Parti’yi başka bir partide görülmeyecek derecede tasfiye hareketine yöneltecektir. 1950’den 1957’ye kadar onlarca isim farklı gerekçeler ile ya partiden atılmış, ya da kendisi istifa etmiştir. Bu durum daha sonra siyasi tarihimize girecek olan *parti içi disiplin* kavramı ile haklılaştırılmaya çalışılacaktır. Ne var ki,

¹¹⁶ 19.yüzyıl boyunca ortalama ömrü 3 yılı aşmayan İngiliz hükümetlerinde otoriterleşme yönünde adım atılmamıştır.

parti yönetiminin bu gayretleri, her defasında demokratikleşme sürecine zarar veren bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

Bütün bu gelişmelerin nihai noktası ise milli egemenlik kriterini doğrudan sarsacak olan ve bir encümene hem anayasa mahkemesi statüsü atayan, hem de cezai ve idari aşkın yetkiler tanıyacak olan Tahkikat Komisyonu'nun teşkil edilmesidir. Tahkikat Komisyonu'nun elde ettiği yetkiler yukarıdaki bölümlerde tartışıldığı için burada tekrar vurgulamaya ihtiyaç olmasa da sahip olduğu güç açısından bu komisyon adeta kurucu bir iktidardır. Komisyon ne yazık ki, hukuki açıdan normlar hiyerarşisinin en tepe noktasındadır. Hukuk devletinin ilga edildiği bu noktanın haklılığını savunmak için günümüzde savaş ve işgal durumları dahi yeterli bir neden olarak görülmemektedir.

Türkiye'nin demokratikleşme serüveninde yaşadığı büyük buhranın iktidara gönül veren kişiler nezdindeki açıklaması ise muhalefetin ağır tahriki sonucunda iktidarın temeli sarsılacak ve ülke yönetilemez olduğu için darbe yaşanacaktır. İktidar açısından ele alındığında, muhalefet tüm dönemler boyunca bir tahrik vesilesiyle iktidara görevini yaptırmama gayesi gütmüştür. Meydana gelen hadiselerin tek sorumlusu olan muhalefet, ağır tahrikler sonunda demokrasi idealine zarar vermiştir.

İfade edilmeli ki, demokrasilerde hem muhalefet hem de iktidar birbirini sıkça tahrik etmekte ve bu durum doğal karşılanmaktadır. 10 yıllık Demokrat Parti döneminde, iktidar muhalefeti sık sık tahrik ettiği gibi muhalefet te iktidarı tahrik etmiştir. CHP'nin çok başarılı ve yüksek siyasi değerler taşıyan bir muhalefet icra ettiğini söylemek zordur. Ne var ki, elinde hem cebri, hem de icraat gücü olan iktidarın tahriki ile muhalefetin salt söylem gücü arasında ciddi bir kapasite ve sonuç farkı bulunmaktadır. Tahrik yahut haksız eleştirinin demokrasilerde olağan bir vaka olduğu bilindiğine göre muhalefetin yaptığı tahrikin maksimum sonucu iktidarın itibarının azalması olabilecektir.

İktidarın tahriki ise elinde bulundurduğu kuvvetler vesilesiyle ucu belirsiz eylemlere yönelebilecektir. Bu açıdan iktidarın muhalefetten şikâyeti ile muhalefetin iktidardan şikâyeti arasında bir eylem gücü vardır. İktidarın faaliyetlerinin yarattığı güç oranında sorumluluğun artması ise doğaldır. Artan gergin atmosferde iktidarın sorumluluk payının çok daha fazla olması ise tarihsel bir veri olarak durmaktadır. Buna rağmen demokrasi treninin devrilmesinde muhalefetin de payı olduğu unutulmamalıdır.

Dönem boyunca iktidarın güç artırımında kullandığı strateji ise muhalefetin başka yollara saptığı iddiası olacaktır. Özellikle 1957'den sonra iktidar, muhalefeti kademeli şekilde gayrimeşrulaştırma faaliyetlerine girerken, bir yandan da artan sosyal ve siyasi kriz karşısında ülkenin yönetilemez olduğu tezini işleyecektir. Ülkenin yönetilemez olması demek bir iktidar

için daha çok güç ve güvenlikçi politikalara haiz olunması demektir. Gücün yasal şekilde artırılabilceği belki de yegâne kaideler olan asayiş ve kamu düzeni ilkeleri, otoriterliğin üstünün hukuki bir tül ile kaplanması olarak görülebilir.

Ülkenin yönetilemez olduğu ve muhalefetin gayrimeşru olduğu fikrinin uzantısı ise ilk önce söylem sonra da eylemi gerekli kılacaktır. 1960'ın ilk aylarından itibaren bu yönde çabalar iktidar kadrolarının sözlerine yansımıştır. Menderes, 24 Mart'ta radyoda “*Meşruluk vasfını kaybeden Cumhuriyet Halk Partisi, ihtilal bayraktarlığını yapan, tehlikeli bir fesat ocağı haline gelmiştir*” diyecektir(Aydemir,1987:362).¹¹⁷ 7 Nisan 1960'ta Başbakan Parti Grubu toplantısında “*Memleket idare edilemez hale geliyor efendiler, memleket idare edilemez hale geliyor*” diyerek hayıflanacaktır(Aydemir,1987:367).

¹¹⁷ Dışişleri Komisyonu'nda yapılan tartışmalar esnasında Fatih Rüştü Zorlu'nun zamanında ABD ile yapılan ikili antlaşmalara istinaden bir diğer ikili antlaşma metni Dışişleri Encümeni'nde patlak verecektir. Bu antlaşma uyarınca Demokrat Parti iktidarı silahlı bir saldırı karşısında ABD desteğini isteyebilecektir. Bülent Ecevit'in, komisyonda Rüştü Zorlu'ya hitaben “*silahsız tecavüz*” kavramının ne olduğu sorusu, hiçbir zaman açıklık kazanmayacaktır(Aydemir,1987:369). Bu hadise sonunda CHP nezdinde asıl meşruluğunu kaybedenin iktidar olduğu sık sık vurgulanmıştır.

SONUÇ

Hibrid rejimlere dair bakış açısı, demokrasi ile otoriter rejimlerin arasında yer alan ve iki sınıfa da ait olmayan gri alanların varlığı üzerinden gelişmiştir. (O'Donnell 1994; Carothers 2002; Levitsky ve Way 2002, 2010). Demokratikleşme alanında bir ilerleme gösteremeyen fakat tam bir otoriter rejim olarak telakki edilemeyecek bu yapılar, kendilerini iki platformun dışında bir sahada konumlandıracaktır. İki sistemin de içinde yer almayıp, gri noktada bulunan bu yapıların, istikrar gösteren kronik rejimler olduğu ve böyle adlandırılması gerektiği düşüncesi zamanla olgunlaşacaktır (Levitsky ve Way,2002;Mazepus vd,2016:2-9;Cassani,2013:542-547).

O'Donnell ve Schmitter(1986:9) bir sistemin dönüşüme girmeden önce iki bölge arasında yer teşkil ettiğini ve bu bölgelerin yarı demokratik alanlar olarak, iki olgu üzerinden tanımlandığını dile getirmiştir. Söz konusu iki bölge '*dictablanda*' yani sınırlı otoriterlik ve '*democradura*' yani sınırlı demokrasi olarak adlandırılmıştır. Bu rejimler, otoriter sistemlerin süreç içinde hem demokrasiye hem de otoriterliğe evrilebileceği ve rejim değişiminde demokrasiye yönelime dair bir teminatın olmadığını dile getirmektedir.(Zinecker 2009:302-311; Cassani,2013:542-547).

Hibrid rejimlere giden kavramsal süreç söz konusu motivasyon eşliğinde, iki noktadan güç alacaktır. Demokrasiye doğru bir geçiş paradigması yaşandığı iddia edilen görüşe göre "*iki geçiş*" kavramı öne çıkmakta, yaşanmadığı düşünülen anlayışa göre ise bir geçişten bahsetmenin gerçekçi olmadığı ve demokrasiye geçiş paradigmasının süreci okumada yetersiz kaldığı ve geçiş sürecinden bahsetmek yerine, kendine has otoriter kalıcı formların oluşturduğu düzeni incelemek gerekmektedir.(Brownlee,2009;Levitsky ve Way,2002; O'Donnell,1994:56).

İlk bakış açısı temel alındığında, demokrasiye ilk geçiş anı ile otoriter rejimin son bularak otoriter olmayan bir rejime geçiş süreci tanımlarken, ikinci geçiş süreci ise demokratik rejimin başlamasından sonra bu kazanımların demokratik konsolidasyonla sonuçlandığı yol haritasını ifade etmektedir(Taş,2015:787). İkinci geçiş sürecinin tamamlanamadığı her nokta bizi bazı kronik formlara götürmekte ve karşımıza hibrid rejimler çıkmaktadır.

Kavramsal sürecin ikinci bakış açısı ise söz konusu geçiş paradigmasının erken dönem çalışmalara ait olduğunu ve yeni dönemdeki çalışmalarda geçiş sürecini ele almanın anlamsız

olduğu yönündedir. Ortada bir geçiş paradigmasının olmadığı çünkü demokratikleşme yönünde bir ilerlemenin görülmediği ifade edilmektedir. Kendine has bu kronik yapıların aslında otoriter bir sistemin alt türü olduğu dile getirilmektedir. (Levitsky ve Way,2002,2020).

Söz konusu süreç, kaçınılmaz olarak Sartori'nin(1970:1041) ifade ettiği gibi kavramsal genişleme ve tipler arası benzeşme probleminin bir uzantısı olarak görülecektir. Bu sıkıntıları aşmak için üretilen sıfatlar kimi zaman problemin kendisi olacaktır.

Sorunu aşmak için ya daha az açıklayıcı karaktere ait olgular, daha çok vakaya uygulanacak ya da daha çok açıklayıcı karaktere ait olgular daha düşük sayıdaki vakaya uygulanacaktır. Böylece, Sartori'nin genellik merdiveni dediği pozisyonda yaratılan çerçevenin ya üst basamakta yer aldığı konumuna atıf yapılacak ya da alt basamakta yer aldığı bir tanımlama ihtimalini doğuracaktır. Sartori, olgusal farklılaşmayı artırmak için genellik merdiveninde daha aşağı gitmeyi ve daha çok açıklayıcı kavramlarla daha az bir vaka kataloğuna evrilen sürece işaret etmektedir.

Collier ve Levitsky yaratılan bu durumu (1997:435-437) genellikle demokrasiye ve otokrasiye ait oluşturulan bir alt tür olarak görmüş ve eğer bir ülkenin demokratik bir rejim yaratıp yaratmadığına dair teorik bir adaptasyon sorunu yaşıyorsa, bu hadisenin genellik merdiveninde yukarı doğru istikamete yönelerek, ona bir rejim biçimi yakıştırıldığını ifade etmiştir. Söz konusu eylem, rejim gibi büyük bir kavramsal çerçeveye yöneldiğinde ise kavramsal farklılaşmaya dair açıklayıcılık problemleri yaşanmakta ve bu sorunu bilim insanları rejim terimine sıfatlar ekleyerek çözmeye çalışmaktadır. Bu dinamikler sonunda ise, yeni bir rejimden çok, azaltılmış alt türlerin doğması mümkün olmuştur.

Bu noktada, azaltılmış alt tür olgusu bir değişime işaret etmektedir. İktidar değişiminin bir demokrasi yarattığı kabul edildiğinde, bu demokrasinin oldukça sorunlu olduğu ifade edilerek buna bazı sıfatların getirilmesi kaçınılmaz olacaktır(Collier ve Levistky,1997). Sorunlu bir demokrasi daha çok yarı demokrasi, illiberal demokrasi, delegasyoncu demokrasi gibi kavramlar üzerinden okunacaktır. Rejimin demokrasi yaratmadığının düşünüldüğü noktada ise, otoriter sistemin bir seçim mekanizması ve rekabet ürettiği ele alınmakta ve buradan rekabetçi otoriterlik yahut seçimli otokrasi gibi bir yapıya doğru vurgu güçlenmektedir(Levitsky ve Way,2002,2010;Bardall,2015;Wigell,2008).

Her iki ihtimalde de görüldüğü üzere, rejim tanımlamasının sıkıştığı noktada demokrasi yahut otoriterlik arasında kalan yapıya dair gri alan tanımlaması detaylandırılmak istenecektir. Söz konusu durum, sıfatların üretildiği süreci tetikleyecek ve böylece kategorizasyon problemini aşmaya çalışacaktır(Mazepus vd., 2016;O'Donnell 1996;

Carothers 2002; Levitsky and Way 2002, 2010; Bogaards, 2009). Gri alanda yer alan rejime ait özelliklerin iyi analiz edilmesi ve vaka ile eşleştirme yapılması üzerinden rejim tanımlanması çözülmeye çalışılacaktır.

1990'lardaki çalışmalarda görüldüğü üzere azaltılmış alt türlerin kendine has bir yapı oluşu, yeni bir bakış açısının habercisi olmuştur. Bu dönemde söz konusu yapıların birer ara form görevi icra ettiği idrak edilmiştir. Tam otoriterlik ve modern demokrasi sisteminden farklı olan bu rejimlerin kendine ait ılımlı yahut problemli noktaları bulunduğu için bazı sıfatlar kazandığı ve gerçekte bir rejim değişiminden çok alt tür oluşumlarının yaşandığı ifade edilmektedir. Bu alt türler, hibrid rejim çerçevesinin ikinci dayanağını oluşturacaktır. Böylece geçiş süreci olgusuna vurgu yapmanın artık anlamsızlaştığı çünkü bu yapıların kendine has bir gerçeklik olarak kronikleştiğini ve demokrasi yahut otoriterlik noktasında azaltılmış alt türlerde konumlanarak, hibrid bir form icra ettiği fikri alan kazanmıştır.

Azaltılmış alt formların detaylıca incelenerek hibrid rejimlere dair önemli analizlerin yapıldığı süreçte bazı ara formların diğerlerinden daha çok kullanıldığı ve temsil çerçevesinde güç kazandığı görülmektedir. Bunlar Delegasyoncu Demokrasi ve Rekabetçi Otoriterlik olarak ifade edilebilir. Delegasyoncu Demokrasi demokratik rejimlerin azaltılmış alt türünü temsil ederken, Rekabetçi Otoriterlik, otoriter rejimlerin azaltılmış alt türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Gilbert ve Muhsani, 2011: 273-277; Levitsky ve Way, 2002: 53).

İki yaklaşım da hibrid rejimler ve kronik ara formlara dair bakış açısı sunarken bunun dışında birçok sıfatlı demokrasi ve hibrid rejim vurgusu bulunduğu unutulmamalıdır. Bunlar arasında vesayetçi demokrasi, yarı demokrasi, illiberal demokrasi, seçimli otoriterlik, hayali demokrasi, kontrollü demokrasi gibi onlarca çerçeve bulunmaktadır. Ne var ki Delegasyoncu Demokrasi ve Rekabetçi Otoriterlik olgusu yaratılış zamanı, açıklayıcılık, benzerlik, teorik sunum ve kavramsal açıdan öne çıkmaktadır. Söz konusu rejimler hem yazarların karşılıklı olarak birbirini kavramsal olarak tanımlarını, hem de azaltılmış alt form olarak pozisyonel açıdan kabul etmeleri noktasında daha karşılaştırmacı imkânlar sunmaktadır (Levitsky ve Way, 2002: 53).

Bunun yanında söz konusu çerçeveler teorik açıdan kendilerine benzer sıfatlı rejimlere dair çok daha fazla araştırma ve literatür taramasına konusu olmuş ve kavramların içi teori noktasında daha fazla detaylandırılmıştır. Üçüncü olarak ise bu rejimlere dair Türkçe literatürdeki atıflar daha kapsamlı yer ve kabul arz etmektedir dolayısıyla benzetmeler daha sık yapılmıştır (Mete, 2022: 15).

Her iki bakış açısı da demokrasi ve otokrasiye dair söz konusu rejimlerin problemler içerdiğini ve iki rejimin de ister azaltılmış alt tür olarak, isterse geçiş sürecinde tıkanmış bir kronik yapı olarak, gri alanda konumlandığını kabul etmektedir.

Dolayısıyla geçiş paradigmasını reddeden ve azaltılmış alt türler vurgusunu öne çıkaran çalışmalarla, geçiş sürecinde tıkanarak kendine ait kronik yapıların oluştuğunu vurgulayan bakış açısının kaynaştığı yeni bir süreç gün yüzüne çıkmıştır. Bu türlerin hepsine ortak bir çatı altında hibrid rejim atfının yapılması ise, 2000’li yıllarda karşımıza çıkacaktır.

Bu bakış açısının, Türkiye’ye uygulanabilirliğine dair bir tartışma önem arz etmektedir. Esas itibarıyla çökme riski göstermeyen fakat konsolide olma noktasında ilerleme içermeyen bu ülkeler kimi zaman demokrasi çerçevesi ile ele alınmakta kimi zaman ise otoriterlik sahasında gösterilmektedir(Özbudun,2000:149-154). Gri alanlara dair teşhisin zorlaşmasındaki neden ise bu olguların birbiri içine geçmiş demokrasi ve otoriterlik kümesinde yer almasıdır. Bu sorunu aşacak bakış açısı ise söz konusu mekanizmaların aslında azaltılmış alt formlar olduğunu ve bir ülkenin demokrasi nazarında azaltılmış alt form teşkil ediyorsa delegasyoncu demokrasi, otoriterlik noktasında azaltılmış bir alt form içinde ise rekabetçi otoriterlik olarak telakki edildiği ama her hâlükârda hibrid rejim çerçevesinde yer aldığı görülmektedir (Zinecker,2009:304-310, Collier ve Levisky,1997:430-440).

Bu kavram tercihi dönemlere göre ayrılmaktadır. Örnek olarak Özbudun, Türkiye’nin 2015’e kadar delegasyoncu demokrasi, 2015’ten sonra ise Rekabetçi Otoriter rejim içinde olduğunu ifade edecektir(Özbudun,2000,2015). Çok ince bir çizgi üzerinde gösterilen bu ayrımın çoğu zaman söylem farkı içerdiği de düşünüldüğünde, Türkiye’nin siyasi tarihi ya azaltılmış alt form noktasında tek tek incelenecek yahut azaltılmış alt tür ayrımı yapmadan bir üst basamakta hibrid rejim olarak telakki edilecektir. Bu çalışma demokrasi ve otoriterliğe dair azaltılmış alt formların karşılaştırılması üzerinden ortak bazı bulgulara odaklandığı için, Türkiye’nin 1950-1960 arası zaman dilimini, hibrid rejim kavramı içinde ama azaltmış alt türlerin ortak göstergeleri eşliğinde analiz etmiştir.

1950-1960 arası dönemin yönetim özelliklerine bakıldığında, kişiselleşmiş idari anlayışın bulunduğu, liderin sıkça övülerek ona bilge niteliklerin atfedildiği, ulusun kurtarıcısı olduğu fikrinin halka dayatıldığı gözlemlenmekte ve siyasi kurumlar oldukça zayıf bir şekilde iktidarın etkisine açık durumda bırakılmaktadır. Yasama organının iktidar eliyle fanatikleştirildiği bu anlayışta, yargı organları ve bürokrasi gerektiği gibi işleyememekte ve ülke kurumlarına karşı hesap verebilirlik olgusu çalıştırılmamaktadır. Söz konusu dinamikler teorik noktada hibrid rejimlerin ortak özellikleri ile örtüşmektedir. Hibrid rejimlerin getirdiği bakış açısı; sadece demokrasiye geçilen(yahut otoriterlikten uzaklaşan) ilk dönem olan

1950-1960 arasını değil günümüze kadar tatbik ettiğimiz Türk Siyasi hayatını açıklama noktasında güçlü argümanlar sunmuştur(Taş,2015,779;Özbudun,2000:153).

Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşma problemleri yaşaması, popülist liderlerin siyasi tartışmaların doğasını ve içeriğini etkilemesi, yürütme yetkilerinin diğer aktörlere karşı güç artırıcı aygıt olarak kullanılması, yatay hesap verebilirlik ilkesinin aşındırılması, dikey hesap verebilirlik ilkesinin iktidar tarafından manipüle edilmesi her daim önemli anti demokratik göstergeler olagelmıştır.

Çoğulcu ve temsili demokrasiye doğru güçlü adımların büyük alan kaplamadığı Türkiye gibi ülkelerde, kişisel liderlik ve siyasi partilerin sadece bir lider ile anıldığı yönetim biçimi kısa sürede devlet yönetimine sirayet etmekte ve kurumsallık yerine birey odaklı bir idare tarzı tesis edilmektedir(Esen vd,2023:88-94). Yöneticiler için hukuka ve kurumlara karşı hesap verme bilinci gelişmediği gibi bu mekanizmaların yöneticinin görevini yerine getirme noktasında engel çıkartan birer baş ağrısı olduğu fikri siyasi hayatta yerleşmiş gözükmemektedir.

Türk siyasi arenası, politika yapımında fikir alışverişinden, konsensüs olgusundan ve kapsayıcı karar alım mekanizmalarından istikrarlı şekilde kaçınan iktidarlar ve siyasi partiler ile doludur(Tekin,1966;Karpas,1967:467-490). Bilimsel bakış açısını gündeme taşımak, çıkar grupları, sivil toplum ve muhalefet partileri ile fikir alış veriş yapmak çoğu zaman arzulanan bir şey olmadığı gibi, mümkün olduğu noktada iktidar; kararnameler, kanun hükmünde kararnameler ve cumhurbaşkanlığı kararları ile birçok adımı tek taraflı şekilde atmıştır.

Kanunlar ise; iktidarın mecliste güçlü çoğunluğu oluşturduğu noktada muhalefetin rızası aranmadan, iktidarın talepleri doğrultusunda çıkarılmıştır. Meclis komisyonlarındaki kavgalar kapsayıcı ve her kesimin katıldığı bir düzen yönetiminin olmadığını açık ispatıdır(Ahmad,2010). İktidar ve muhalefet arasındaki bu husumet hibrid rejimlerin tipik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bakış açısı unutulmadan demokrasi deneyimine odaklanılmalıdır. Türkiye'nin ilk demokrasi denemesi, Başbakan Adnan Menderes (1950-1960) hükümetleri ile başlayan ve darbe ile sona eren tipik bir hibrid rejim görüntüsü sunmaktadır. Adnan Menderes'in başbakanlığı dönemi, Türk tipi hibrid rejimin doğuşu olarak değerlendirilebilir(Özbudun,2000:11,152). Liderin güç artırımına gittiği, siyasi sürecin her aşamasını kontrol etmek isteyen mikro yönetim kurgusu içinde olan, muhalefeti bastıran, yargıyı kontrol altına alan uygulamalar bu sürecin yansımasıdır. 1950 seçimleri, ülkede demokrasiye dair genel bir sevince neden olsa da, takip eden süreçte; güçlü merkezi yönetimin diğer kurumlar aleyhine tesisi, yetkinin denetimsiz şekilde icraya dönüşmesi, parlamento çoğunluğunun iktidarın tek yanlı politikaları altında partizanca şekil alması,

bireysel liderlik ve aşkın güç hırısı, muhalefet ve basının sürekli baskı altında tutulması gibi uygulamalar rutinleşecektir (Ahmad,2010,Eroğul,1998,Ataay,2019:126-135). Bu dönemde başbakan, gücünü her defasında konsolide etmeye çalışan bir lider olarak sık sık medya ve sivil özgürlükleri kısıtlayan adımlar atmıştır.

1950 Türkiye'si, demokratik bir rejimin sağlıklı şekilde fonksiyon icra etmesi için gerekli olan siyasi, sosyal ve hukuki kurumsal dinamikleri içselleştirmekten fazlasıyla uzaktır (Sarıbay ve Kalaycıoğlu,2014:277). Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ortam, demokratik kurumların işleyişine dair zengin bir deneyimin olmadığı, hayatlarını ve eğitimlerini tek bir parti atmosferi altında geçirmiş temsilcilerden oluşan, siyasi temsil sisteminin sağlıklı bir parlamenter dağılım yapmadığı, özgürlükçü olmayan bir anayasa altında ilerleyen, otoriter eğilimlerin hala güçlü olduğu bir ekosistemi resmetmektedir.

Adnan Menderes'in (1950-1960) iktidar dönemi, hibrid rejimin tipik örneklerini sunmaktadır. Bu noktada, Türkiye'de rejim değişimi; sistem içindeki problemlerin otoriter savrulmalara yol açtığı fakat diktatoryanın doğmadığı bir gri alanı göstermektedir. Hibrid rejimin Türkiye nezdinde açıklanmasını gerektiren bu dinamikler, hem ülkenin genel manzarasına dair, hem de lidere dair teorik kurguyu önemli derecede test etmektedir.

Unutulmamalı ki, hibrid rejimlerdeki yönetici prototipi; konsensus ve kurumsal politika yapım süreçlerinden imtina eden, şahsileşmiş ve kurtarıcı rolüne soyunmuş, sürekli derecede güç artırımına giden ama demokrasinin tüm aygıtlarını toptan imha etmekten kaçınan, tam tersine bu durumu ülkede adil rekabetin varlığını göstermek için bir argüman olarak sunarak, yönetimini meşrulaştıran bir liderdir(Levitsky ve Way,2002;O'Donnell,1994, Peruzotti,2001). Menderes bu anlayışın dışında bir yönetim sergilemeyecektir. Lider, demokratik görüntünün muhafazasına önem verirken, bunun kurumsal noktada kök salması için gereken adımları atmaktan hususi olarak kaçınmaktadır. Siyasi platformun her noktasında, liderin gücünü artırma çabası keskin şekilde gözlemlenmekte ve siyasi yönetim dinamikleri her daim aşkın şekilde yöneticinin kontrolü altında tutulmaya çalışılmaktadır.

Bu lider nezdinde, ondan ve partisinden hesap sorulması yahut iktidarın denetlenmesi hem istenmeyen hem de teferruat olarak görülen bir durumdur. Eğer lider yanlış yaparsa, seçmen zaten sandıkta bunun cezasını verecek ve lideri uyaracaktır. Bunun ötesinde, kurumsal bir hesap verebilirlik mekanizmasının çalışması anlamlı değildir. Yatay Hesap Verebilirlik sisteminin çalışması, gerek bürokrasinin gerekse mahkemelerin özerk şekilde hareket ederek lideri denetlemesi, kontrol etmesi ve şahsi politikaların frenlenmesi yolunu açacağından, bu durum bireysel yönetimin gücünü ve etki sahasını daraltacak dolayısıyla da istenmeyen bir durum yaratacaktır(Menocal vd.,2008:33).

1954 sonrası Türkiye, söz konusu portrenin uzağında değildir. Bu dönem, Demokrat Parti iktidarının otoritesini artırmaya başladığı ve bunun demokratik normlarla bağdaşmayacak gelişmelere sahne olduğu bir zaman dilimidir. Menderes'in 3. ve 4. hükümetlerini kapsayan 1954-1957 arası gelişmeler, otoriter iktidarın kendi gücünü; muhalefet, yargı ve toplumsal aktörler aleyhine sürekli genişletip, söz konusu grupları güçlü bir tazyik altına aldığı zaman dilimine işaret etmektedir. Bu dönemde ortaya konulan uygulamalar; iktidarın anti kurumsalcılık faaliyetlerini genişletmeye başladığının ve hesap verebilirlik mekanizmalarını zayıflatmaya çalışmasının tipik bir tezahürü olarak görülmektedir.

Bahse konu olan uygulamalar, hibrid rejimlerin güç konsolidasyonu için başvurduğu tipik yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak, 6422 sayılı kanun ile yaş kaydı aranmaksızın 25 yılını doldurmuş hâkim, savcı ve profesörlerin resen emekliye ayrılmasının hayata geçirildiği görülecektir. Bu durum doğrudan yargıç teminatına saldırı olarak görülmektedir. İktidar, yargı mensupları üzerinde bir ihraç politikası yürürlüğe alarak, hâkim ve savcı güvencesi ilkesini kaldıracaktır(Ahmad,2010:80-81).

Benzer bir uygulama, 6435 sayılı Bağlı Bulundukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun düzenlemesi ile memur ve bürokrasi kadrolarının kontrol altına alınması sürecinde görülecektir(Eroğul,1998:156). Bu kanun ile memurların, hizmet yılına bakılmaksızın hükümet, istediği an istediği kişileri memuriyetten emekli etme ve işten uzaklaştırma hakkına erişerek, kamuda partizan sadakatini önünü açarken, kendi kadrolarını kurumsal tarafsızlık ilkesi aleyhine genişletecektir.

Başka bir hadise ise seçim kanunu vasıtası ile gün yüzüne çıkacaktır. İktidar, 6428 sayılı seçim kanununda bazı değişikliklere giderek, muhalefet partilerinin birleşerek karma listeler yapmasının önüne geçmekte, memuriyetten ayrılarak bir partiye geçmek isteyen kimselerin istifasını 6 aydan önce vermesini zorunlu kılacaktır(Eroğul,1998:154-155). Bu vaziyet, adayların güçlü bir ekonomik duruma sahip olmasını gerekli kıldığı için genel bir zorluk yaratmaktaydı. İktidar ise kendi kadrolarını destekleyecekti. Böylece, bürokrasinin siyasete dair insan kaynağı aktarımı, iktidar yönünde işlerken, muhalefet bundan mahrum kalıyordu.

Bu sürecin radikal bir yansıması ise rasyonel olmayan, siyasi cezalandırma mekanizmaları idi. İktidar, kanun yapma gücünü hıncı aygıtı olarak kullanmaya başlayacak ve 6429 sayılı kanun ile kurumsal işleyişin tamamen dışına çıkarak, iktidar gücünü halkı cezalandırma aygıtına dönüştürecek. Böylece, seçimlerde iktidar partisine oy vermeyen Kırşehir ilçe yapılacaktır.

Bu yasaların getirdiği düzen ile iktidar, yargı ve bürokrasiyi tamamen kontrolü altına almaktaydı. Muhalefet bir sindirme operasyonu ile karşı karşıya kalırken, devlete dair kurumsal çarkların işleyişi hasar almakta, bürokrasi ise rutin sonuç üreten profesyonel ve tarafsız konumunu kaybetmekteydi. İktidarın getirdiği siyasi tasarım, yargıyı emri altına alacak bir ekosistem üreterek, yatay hesap verebilirliğin tesisini imkânsız kılmaktaydı. İktidar kontrolü altında işleyen yargı müessesesi, kanunların uygulamasını denetlemekten ve adalet dağıtmaktan uzaklaşıyordu. Bunun en anlamlı örneği ise ispat hakkı hadisesinde ortaya çıkacaktır. Böylece, suç isnadında bulunan kimselerin bu durumu mahkemede ispat etmesinin dahi önüne geçilecekti.

Hibrid sistemlerde, bir yandan seçim sistemi çalışırken, diğer taraftan yukarıda dile getirilen otoriter mekanizmaların tatbik edilmesi planlı bir idari icraat olarak gözükmektedir. Adnan Menderes'in 3. ve 4. hükümetleri, bunun belirgin bir örneği olarak ifade edilebilir. İktidar meşruiyetini sağlamak için seçimler vasıtasıyla bir yarışmaya tabi olduğunu göstermekte fakat otoriter mekanizmalar ile siyasi arenanın kurallarını diğer aktörler aleyhine kesintisiz şekilde zorlaştırmaktadır(Levitsky ve Way,2002).

Söz konusu rejimlerde iktidarlara, yerleşik demokratik uygulamaların aksine, karar verme süreçlerinde kapsamlı yürütme yetkisi denilen icraatlara girilmektedir. Bu süreçte iktidar, yasama organı yerine idari eylem mekanizmalarını tercih etmektedir(Selçuk,2016:10-14). Bunun doğal uzantısı ise, yürütmenin idari düzenlemeleri olan kararnameler, kanun hükmünde kararnameler, cumhurbaşkanı kararları gibi idari icra aygıtlarıdır. Düzenleyici eylemler genellikle liderin tercihini yansıtan, kapsamlı bir tartışma içermeyen, kısa vadeli çözümler sunan, seçmenin hoşuna gidecek ve uzun vadeli stratejiler içermeyen politika yapım araçlarıdır. Bu durum, meclisin politika üretim süreçleri ve yasa yapımından uzaklaşmasına neden olabileceği gibi, meclisin iktidar gölgesi altına düştüğü süreci tetiklemektedir (Özbudun,2000:152).

Bu çerçevede, Adnan Menderes'in ilk döneminde ortaya çıkan Resmi İlanlar kararnamesi, hibrid rejime ait olarak telakki edilen kapsamlı yürütme yetkisi icraatlarının erken örneğini sunacaktır. Bu süreç, yukarıda dile getirilen kanunlar ile 3. ve 4. hükümetler döneminde, yasamanın partizanlaştığı bir noktaya ulaşacaktır. Söz konusu hükümetlerde görülen anti kurumsalcılık faaliyetleri ve hesap verebilirlik mekanizmalarının bertaraf edilmesi, 5.hükümet döneminde ise farklı bir boyuta evrilecektir. Son hükümet döneminde kapsamlı yürütme yetkisi, yasama fonksiyonunun yerini alacak ve idari eylem, yasama erkini ikame edecek şekilde hukuki norm yaratacaktır.

Hibrid rejimlerde iktidar, gerek partizanlaşmış yasama kanadı ile gerekse doğrudan idari eylemler olan kapsamlı yürütme yetkisi süreçleri ile kural koymaktadır. Bu açıdan 5. Menderes hükümeti, Meclis İç Tüzüğü vasıtasıyla kanun yapım süreçlerinin tümünü derinden sarsacak bir idari eylem aygıtı geliştirecektir. Bu aygıt, iktidar eliyle güç kaldırıcı görevi üstlenerek muhalefet yapma hakkını sınırlandıracaktır.

Bu süreçle örtüşen diğer bir adım ise Tahkikat Komisyonu inşa sürecinde karşımıza çıkacaktır. İktidar kanadı içinden bazı kimselerin meydana getirdiği bir komisyon, normlar hiyerarşisinde hem meclis, hem de yüksek mahkemelerin üzerine çıkarak, hukuk ve ceza yaratan bir yapı oluşturacaktır. Bu komisyonun kararlarına karşı temyiz yolunun da kapalı olduğu düşünülürse, iktidar; tüm yasama ve yargı faaliyetlerini tek bir komisyon aygıtı ile kuşatması altına alacaktır(Ahmad,1998:97-99).

Söz konusu adımlar, yasama dinamiklerini bypass eden kapsamlı yürütme yetkisi aygıtlarının da ötesine geçerek, idari eylemler ile yasama süreçlerini sınırlayan ve tasarlayan bir yapı oluşturmuştur. Bu yol haritası, bir haklılaştırma projesini de gerekli kılacaktır. Atılan adımların yasal olduğunu vurgulayan iktidar, ulusun kaderinin bu eylemler ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu dile getirecektir. İktidar nezdine düşmanlara karşı verilen kutsal mücadele, iktidarın sıra dışı güçler ile donatılması gerektiğini, bunun bir kurtuluş misyonu olduğunu ifade edecektir. Böylece popülist bir iktidarın kurtarıcılık misyonuna soyunmasının önü açılacaktır.

Menderes'in 5.hükümeti, bu anlayışın ürünü olan bir siyasi dil üretimini üstlenecektir. Muhalefetin söylem olarak gayrimeşru addedildiği bu dönemde, muhalefet mensubu olmak bir şer cephesinin üyesi olmakla eş değer görülecektir(TBMM Zabıt Ceridesi,11 Dönem,3 Yasama Yılı,61. Birleşim,27.04.1960:300). Söz konusu dinamiklerin ülkeyi sürükleyeceği yer ise darbe olacaktır.

Siyasi sistemin ürettiği gerilim, ilerleyen dönemde de karşımıza çıkacaktır. Ekim 1961'deki parlamento seçimleriyle darbe dönemini ardında bırakmak isteyen Türkiye, 1971 Mart'ında bir muhtıra ile seçilmiş hükümetin istifaya zorlanmasına şahit olacaktır. Siyasi dinamikler Adalet Partisi'ni iktidardan uzaklaştırırken, 1973'ten sonraki siyasi kutuplaşmayı artıracaktır. (Ahmad,209-255). Bu dönemde siyasetin doğası, özgürlükçü yeni bir anayasanın sağladığı imkânlardan faydalanamayacaktır. Tam tersine siyasi simalar, bu anayasanın getirdiği özgürlükçü adımları, çatışmacı ortamın müsebbibi olarak görecektir. Bu dönemde siyasi dinamiklerin çatışmayı giderecek çözümler üretememesi, genel bir huzursuzluk olarak sokağa da yansıyacak ve toplumsal düzen, genel bir barış ortamından uzaklaşacaktır. Bu gerginlikler muhalefet ve iktidar partilerinin 3 yıl boyunca iletişim içinde bulunmadığı ve

siyaset yapımının tıkanıp bir sürecin habercisi olacaktır. Söz konusu süreç, 12 Eylül 1980 darbesine yol açacak ve kesintiye uğrayan demokrasi özlemi, Kasım 1983 parlamento seçimleriyle büyük problemler eşliğinde tekrar işlemeye devam edecektir(Ahmad, 255-262).

Siyasi sistemin baraj üzerinden büyük partileri oyuna dâhil ettiği ve temsile dair problemlerin görüldüğü bu dönemde, siyasi figürlerin anlayışı da önceki dönemlerden farklı olmayacaktır. Adalet Partisi iktidarında Demirel gibi isimlerin, 1983'ten sonra da ANAP'ın doğurduğu liderliğin, siyasete dair kapsayıcı çözüm üretme gücünü arzuladığı görülmeyecektir. 1983-1989 yılları arasında Özal idaresindeki iktidarların, liderin siyasi gücünü artırmak isteyen ve muhalefeti politika yapım süreçlerinin bir parçası görmekten uzak adımlar atmış olduğu görülecektir. Bu dönemde iktidar, sık sık yasama organını bypass eden kararnameler ile oldukça kişiselleşmiş ve mutabakattan uzak liderlik sergilemiştir(Ataay,2019:183-190).

Söz konusu adımlar, Ronald Reagan'ın executive order uygulamaları üzerinden Özal'lı yılların haklılaştırmasına şahit olacaktır. Benzer bakış açısı Çiller ve Mesut Yılmaz hükümetlerinde de sıkça görülmüştür. Koalisyon ortaklarına dahi politika yapım süreçlerinde danışılmaması, hem bazı krizlerin nedeni olacak, hem de koalisyon hükümetlerinin ömrünü kısaltacaktır. Bu dönemde liderler, politika adımlarını yakın çemberindeki birkaç bakan ve bürokrat haricinde istişareye tutmaktan imtina etmiş, kabine üyelerini dahi mümkün olduğu noktada politika yapım sürecinden dışlamıştır. Takip eden süreç ise siyasetin koalisyon hükümetleri altında bir istikrar yaratamadığı olguyu gündeme getirecektir.

Bu zaman aralığında siyasi uzlaşının olmaması, birden fazla partinin bir hükümeti kurup idame ettiremeyecek derecede siyasi olgunluktan uzak olduğunu resmetmektedir. Koalisyon hükümetleri, seçmenin tek bir partiyi iktidarda görmek istemediği durumda dahi siyasilerin bunu beceremediği ve ortak yönetim anlayışından uzak olduğunu göstermiştir. Bu açıdan siyasi sistem tek bir iktidara yönetimi tevdi ettiğinde, iktidar bu durumu otoriterleşme fırsatı olarak görmekte, seçmen koalisyona fırsat verdiğinde ise yöneticiler bir araya gelip bir hükümeti istikrarlı şekilde sürdürememektedir. Dolayısıyla her iki durumda da yönetim anlayışına dair zafiyet görülmektedir.

Bu süreç, 2000'li yıllardan itibaren seçmenin, istikrar özlemi içinde tek bir partiye yönelmesi ile tekrar tatbik edilecektir. Söz konusu zaman dilimi, ülkede kutuplaşmanın arttığı, liderin kişisel özelliklerinin artan şekilde övülerek aşkın bir hal aldığı, parlamentonun yani yasama kuvvetinin bypass edildiği, cumhurbaşkanlığı kararlarının politika yapımında standart bir uygulama olduğu, muhalefet ve basın sindirildiği manzarayı tekrar karşımıza çıkartacaktır.

Bu deneyimlerin benzerliği, hibrid rejimlerin gösterdiği özelliklerinin, 1950-1960 arası dönemle sınırlı kalmadığını ve günümüze kadar gelen bir birikimi test etme ve örneklendirme yetisini taşıdığını göstermektedir. Bu açıdan, hibrid rejimlerin doğasını anlamak ve özelliklerini idrak etmek, siyasi hayatımıza dair sınırlı bir zaman diliminden öte genel çıkarımlar yapma ihtimalini doğurmakta ve teorik çerçevenin günümüze dair sorunları analiz ederek, süreci temsil etme gücünü artırmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar, Demokrat Parti iktidarı döneminin Türk siyasi hayatı üzerinde bıraktığı etki ile doğrudan bağlantılıdır. Bu açıdan hibrid rejimlerin ele alınması ve gösterdiği özelliklerin damıtılması noktasında ulaşılan sonuçlar, Türkiye'nin demokratikleşme serüveninde yaşadığı kronik problemler ile beraber anılabilmekte ve bir tablonun bütününe oluşturan parçalar olarak telakki edilebilmektedir.

Bu vesileyle, hibrid rejimlerin gösterdiği ortak özellikler olan; anti kurumsalcılık uygulamaları, kapsamlı yürütme yetkisi, popülist-kurtarıcı liderlik, hesap verebilirlik kriterinin yokluğu, himayecilik ve kayırmacılık gibi dinamikler; Demokrat Parti iktidarı döneminde doğrudan siyasi hayatımızı şekillendiren yansımalar içermektedir.

Şöyle ki; Demokrat Parti iktidarında sistem, demokratik normların erozyona uğramasına maruz kalmış ve yürütme, kendi gücünü her manasıyla tekelleştirerek diğer sistem aktörlerini kuşatmıştır. Yargının bağımsızlığının ortadan kaldırılması, muhalefetin hareket edemez hale getirilmesi, devlet kurumlarının görevini icra edemez noktaya sürüklenmesi, demokratik normların darbe almasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmıştır.

Demokrat Parti iktidarında ortaya çıkan güç kazanma arzusu, onu kurumlar karşısında güç biriktiren ve bunu yaparken de kurumlar aleyhine zayıflatıcı adımlar atan bir noktaya sürükleyecektir. Böylece iktidar, kurumların güçlenmesine ve bağımsız olarak sağlıklı şekilde hareket etmesine katkı sunmak yerine bunu dizginleyen ve iktidar buyruğunun altına alan bir motivasyona yönelecektir. Bu durum, iktidarı güçlendirip devletleştirdiği ölçüde kurumları zayıflatacak ve kurumların fonksiyon dışı kalmasına neden olacaktır. İşlevsiz hale gelen kurumların ise denetleyici güçten uzaklaşması doğal bir yansıma olarak karşımıza çıkacaktır.

Denetleyici gücünü yitiren kurumlar karşısında iktidar, hem hesap verebilirlik ilkesini çiğneyecek hem de onu sınırlandıran diğer aktörleri baskı altına alarak otoriterleşecektir. Anti kurumsalcılığın iktidarı taşıdığı nokta ise devletin kurumsal olarak zayıflaması ve iktidarın hukuk dışı adımlar eşliğinde otoriterleşmesi olarak ifade edilmektedir. Bu uygulamalar, sonraki dönem Türk siyasi hayatına kötü bir referans olarak katkı sunacak ve Türk siyasetinin otoriter idare anlayışına doğru savrulmasında bir hareket noktası oluşturacaktır.

Bu süreç, otoriterleşmeye doğrudan katkı sunmanın yanında siyasi kültürümüzde popülist paradigmanın alan kazanmasına da etki etmiştir. İktidarın halk desteğini konsolide etmek için ortaya koyduğu yeni bir manivela olan popülist söylem, hamaset ve ötekileştirme anlayışını merkeze taşıırken, kendisini kurtarıcı ve halkın gerçek temsilcisi olarak sunmayı görev edinecektir. Bu anlayış içinde lider, kitleleri hem politikleştirecek hem de toplumsal kamplaşmaya neden olacaktır. Söz konusu durum, siyasetin sağlıklı bir temsil görevi olmaktan uzaklaşarak, çatışmaya evrildiğinin göstergesi olacaktır.

Demokrat Parti iktidarı, çatışmanın getirdiği sonuçlardan çekinmekten çok seçmen oylarının konsolide edilmesine odaklanmaya başladığında ise kayırmacılık ve himayecilik gibi uygulamaların Türk siyasi hayatında kalıcı bir yer teşkil edeceğinin ilk sinyalleri görülecektir. Söz konusu uygulamalar eşliğinde kamu kaynakları, belirli kesimler için imkân ve fırsatlar yaratırken, toplumun geri kalan büyük çoğunluğu bu süreçten dışlanacaktır. İktidar, siyasi ilişkiler ağı ile kendi sadık kitlesini yaratırken kurumsal tarafsızlık, fırsat eşitliği ve kaynakların adil dağıtımı ilkeleri büyük yaralar alacaktır. Bu durum, sonraki dönemlere kötü bir miras bıraktığı ölçüde, yolsuzluk, adaletsizlik gibi kronik problemlerin devlete olan güveni sarstığı not edilecektir. Böylece, mevcut durumun kamusal vicdan üzerinde ağır bir travma yarattığı görülecektir.

Söz konusu öğelerin yanında, Demokrat Parti iktidarı uygulamaları farklı sonuçların da doğmasına neden olacaktır. İktidarın otoriter adımları sonrasında yaşanan darbe süreci, ordu-siyaset dinamiklerini tamamen değiştirecektir. Askeri darbe, Türk siyasi hayatını anti demokratik bir tasarıma sevk edecektir. Darbe ile gelen yeni süreç, ordunun Türk siyasi hayatı üzerinde kritik bir söz sahibi olmasını temin edecektir. Asker, yeni bir siyasi aktör olarak politikada yerini alacaktır. Darbelerin meşruiyet kazanmasının önünü açan bu süreç, sivil siyaset ve demokratik geleneğin güç kazanmasını engelleyecektir.

Bu dönemin getirdiği diğer bir husus ise Türkiye'deki siyasal parti sisteminin nasıl değiştiği ile yakından alakalıdır. Demokrat Parti iktidarı ile Türk siyasi hayatı, popülist ve otoriter bir hükümetin gücünü idrak edecek, dolayısıyla bu erk, siyasi partilerin anatomisi ve hareket tarzını yeniden dizayn edecektir. Demokrat Parti, partiler arası mücadeleyi iktidar olduğu dönemde zorlaştırarak demokrasi dışı adımları olağan hale getirmekle kalmamış, parti sisteminin de otoriterleşmesine katkıda bulunmuştur.

Demokrat Parti'nin varlığı da, yokluğu da demokrasinin bu yönüyle yara almasına neden olmuştur. Şöyle ki, Demokrat Parti'nin yokluğu; darbe sonrası siyasi partiler arası mücadelenin asker gölgesinde ilerlemesine kapı aralamış, parti kapatma uygulamalarını

gündeme taşıyarak, demokratik yaşamın hasar almasına neden olmuştur. Demokrat Parti'nin varlığı ise hem kendisinin hem de rakip siyasi partilerin kurumsallaşmadan çok lider odaklı otoriter bir yapıya bürünmesine neden olarak, siyaseti otoriterleştirmiştir. Bu durum, Demokrat Parti iktidarı döneminde görüldüğü gibi sonraki dönem siyasi hayatımızda da, parti içi demokrasi kavramını negatif şekilde etkileyerek, lider odaklı otoriter bir anlayışın doğmasına neden olacaktır. Dolayısıyla liderin gücünü merkeze koyan, kişi partisi olan ve onun arzusu ile şekillenen siyasi bir anlayış politika hayatında istikrarsız bir görünüm oluşturacaktır.

Demokrat Parti dönemindeki siyasi uygulamaların yarattığı belki de en önemli problem, Türkiye'deki siyasi havanın kamplaşmaya doğru evrilmesi ve toplumsal kutuplaşmayı tetiklemesidir. Muhalefet partilerinin ötekileştirilmesi ve düşmanlaştırılması, iktidarın popülist söylemleri ile birleşince toplumsal çatışma olgusu güçlenmiş ve kitleler birbirine daha çok husumet beslemeye başlamıştır. Toplumsal kutuplaşma arttığı ölçüde, siyaset daha çok çatışma üretmiş ve söz konusu gerilim sokağa, kamusal alana ve toplumun tüm dinamiklerine yayılmıştır. Bu durum, demokrasinin istikrarlı bir şekilde işlemesini engellerken, siyasetin değer üretmesini imkânsız kılmıştır. Kamusal barışın olmaması ise yeni bir darbe sürecine kapı aralayacaktır.

Sonuç itibarıyla, Demokrat Parti dönemi, Türk siyasi hayatında, sonraki dönemleri şekillendirecek manada önemli bir referans noktası olmuştur. Bu dönemde iktidarın yaptığı siyasi tercihlerin ve ortaya koyduğu uygulamaların, hibrid bir rejimin ortaya çıkmasına nasıl katkı sunduğu görülmüş ve hibrid rejim dinamiklerinin, siyasi hayatımızda nasıl tezahür ettiği değerlendirilmiştir. Sürecin yansımaları olarak demokratikleşme adımlarının tıkanması, demokratik değerlerin aşınması, anti kurumsalcılık faaliyetlerinin güçlenmesi, himayecilik ve kayırmacılık dinamiklerinin işlemesi not edilmiştir. Bu uygulamalar eşliğinde Demokrat Parti iktidarı, kendi gücünü konsolide edecek şekilde hesap verebilirlik kriterini bertaraf edecek, popülist söylemi siyaset sahnesine taşıyacak ve kapsamlı idari yetkileri tesis edecektir. Bu adımlar iktidarın güçlenmesi ile birlikte sistemin otoriterleşmesini mümkün kılacaktır. Nihai aşamada, demokratikleşmenin tıkanması kaçınılmaz bir hal alacak, siyasi sistem; hibrid bir rejimin ortaya çıktığını not edecektir.

İfade edilmesi gerekir ki, her akademik eserin kısıtlı olduğu noktalar ve kapsayamadığı hususlar bulunmaktadır. Bu yönlerin okuyucuya aktarılması, hem sonraki çalışmalar için hareket noktasını oluşturmakta hem de çalışmanın içerdiği analizin daha doğru tetkik edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu açıdan Demokrat Parti dönemini kapsayan hibrid rejim dinamikleri de söz konusu kısıtlılıktan muaf değildir.

Çalışmadaki kısıtlılıklar, genel olarak veri ve kaynaklara dair sınırlılık, ikincil kaynakların subjektif değerlendirmeleri, yöntemsel kısıtlılık, zaman ve ülkeye ait yerel özgünlüğün oluşturduğu genelleştirme problemleri, ülkeye has sosyal ve kültürel değerler olarak sıralanabilir. Veri ve kaynaklara dair kısıtlılık denildiğinde ilk olarak, Demokrat Parti iktidarı dönemindeki resmi belgeler akla gelmektedir. Günümüzde, dönemle ilgi resmi kaynakçanın çoğu problemsiz bir şekilde temin edilebilse de iktidarın iç yazışmaları, parti müzakere yazışmalarının bir kısmı ve gizli oturumlar tamamen kayıt altına alınmış değildir. Örneğin dönemin gazetelerinden Demokrat Parti Grubunun belirli günlerde toplandığı bilinmesine rağmen o günlere ait bazı müzakere zabıtlarının arşivde yer almadığı görülmüştür. Bu durumun bir kısmı arşiv ile ilgili kayıt sorunlarından kaynaklanabileceği gibi bir kısmı da Demokrat Parti grubunun belirli oturumları kayda geçmemesinden kaynaklanabilir.

Bir darbe ile devrilmiş iktidarın bazı tutanaklarının sonraki kurucu iktidar tarafından sağlıklı şekilde saklanıp tasnif edilmesinde sorunlar yaşandığı düşünülebilir. Sabık bir hükümetin tutanaklarının sonraki rejim tarafından tam anlamıyla korunup gözetildiği şüpheli olabilir. Buna ilave olarak dönem için yaşanan 6-7 Eylül gibi olaylar ve ilan edilen sıkıyönetim uygulamaları, belirli tarihlerde matbuata ulaşımı zorlaştırmıştır. Dönem içinde belirli aralıklarla ohal ve sıkıyönetim uygulamaları üzerinden gazetelerin faaliyetlerinin durdurulduğu ve yazım sürecinin aksadığı, sansür uygulamalarının yaygın hal aldığı bilinmektedir. Tüm bu noktalar, dönem içinde ortaya çıkan politikaların ve alınan kararların gerisinde ilerleyen dinamikleri analiz etmede belirli bir zorluğun yaşandığını göstermekte ve araştırma gayretlerini zorlaştırmaktadır.

Diğer bir nokta ise dönem içinde yazılan birincil ve ikincil kaynakların objektifliğine dair sorunlardan kaynaklanmaktadır. İkincil kaynakların bazıları, dönemi bizzat yaşayan yahut dönemin eylem insanları ile doğrudan ilişkili olan kimseler tarafından ortaya konulan çalışmalardır. Siyasi olaylara ve aktörlerin karar mekanizmalarına yakından şahit olan bu yazarların bazılarının sadece bir yazar olmadığı, olaylara yakınlık derecesinde siyasi aktörlerle de yakın olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan Samet Ağaoğlu'nun *Arkadaşım Menderes* kitabı yahut Mükerrrem Sarol'un *Bilinmeyen Menderes* eseri dönemin olaylarını yansıtmaları açısından önemli bir referans olsa da, bu kitaplar iktidarın müdafaası havasından kurtulamamaktadır. Benzer şekilde Metin Toker'in İsmet İnönü'nün damadı olduğu unutulmamalıdır. Cihad Baban'ın DP milletvekilliği yaptığını göz önünde tutmadan yahut 27 Mayıs sürecinde askerlerin hatıralarının aslında eski hükümetin reddiyesi olduğu fark etmeden, yapılacak yorumlar akademik ihtiyatı elden bırakmak manasına gelebilir.

Aynı nokta birincil kaynaklarda da görülmektedir. Olayların bizzat merkezinde olan Bayar ve İnönü gibi kilit figürler için vaziyet daha da karmaşıktır. Karmaşıktır çünkü bu isimlerin gözlemleri hiçbir noktada göz ardı edilemeyecek boyuttadır. Olayı bizzat yaratan ve şekillendiren, siyaset yapımını ve devlet idaresini ele alan kişilerin aynı zamanda tarih yazımına katılması çok önemlidir. Nitekim bu kimseler söz konusu eylemi hayata geçirmiştir. Yansızlık motivasyonu nedeniyle ortaya konulan hassasiyet bu noktada kaynakları göz ardı etmek için yetersiz kalmaktadır. Çünkü söz konusu isimler siyasi havanın nasıl geliştiğini değerlendirirken, nasıl olması gerektiği ve karşı tarafın tutumu hakkında da kendi algılayış biçimi ile çok önemli bilgiler vermektedir.

Bu bilgilerin tarafsız olduğunu iddia etmek zordur. Elbette bir siyasi aktör olarak kendi pozisyonunun haklılığını savunacak olan bu isimlerin tarihin şekillendiricisi olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan Bayar'ın *Başvekilim Menderes* isimli çalışması ve İsmet İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri* önemli bilgi kaynakları olsa da kendi pozisyonlarını haklılaştırma çabası olarak ihtiyatlı şekilde ele alınmalıdır. Bu kaynaklar üzerinden her iki kanatın politikalarını gözlemlemek ve nedenleri hakkında bir analize ulaşmak, objektiflik bakımından karşılaştırmalı şekilde nakledildiği ölçüde değer kazanmaktadır.

Diğer bir kısıtlılık ise yöntemsel alanda karşımıza çıkmaktadır. Hibrid rejimler, siyaset bilimi literatüründe hala sınıflandırma problemi ile karşılaşılacak bir sahayı temsil etmektedir. Hibrid Rejim modelleri birçok rejim tipolojisi içerdiğinden, sınıflandırma ve kategorizasyon problemi devam etmektedir. Çok farklı rejim tipolojilerinin bulunması, bu rejimler arasında çok sağlıklı bir sınıflandırmayı zorlaştırmakta ve bu sorun bazı sıfatlar ekleyerek çözülmektedir. Bir üst çatı olan hibrid rejim sınıflandırması söz konusu süreci kolaylaştırarak, rejim özellikleri üzerinden soruna çözüm getirmektedir. Ne var ki bu çözüm, tipolojiler arası kronik sorunların benzerliği üzerinden ilerlemektedir.

Unutulmaması gereken başka bir nokta ise çalışmadaki analizlerin aynı zamanda tarihsel yorumlardan güç almasıdır. Bu durum ise zaman ve yerel dinamiklerin etkileşimi içinde gelişmektedir. Dönemin getirdiği problemler ve ülkenin sahip olduğu kültürel, sosyo-ekonomik koşullar, ülke dinamiklerini etkilemekte ve kendine has bazı noktalar oluşturmaktadır. Bu noktaların her ülke hakkında her dönemde aynı tarihsel yorumlar üzerinden ilerleme ihtimali bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmakta ve araştırmacının bakış açısından etkilenmektedir.

Sonuç olarak yukarıdaki gözlemler bu çalışmanın sınırlılıklarına işaret etmekte ve yapılan analizlerin kusursuz olduğunu iddia etmenin yanıltıcı olacağını idrak etmektedir. Böylece söz

konusu eser sonraki çalışmaların referans alacağı noktaları gösterirken, araştırmacının karşılaşılabileceği zorluklar konusunda bir yol haritası sunmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu değer ve ifade ettiği anlam, siyasi tarihimiz ile doğrudan alakalıdır. Çalışma, demokrasi sermayemiz ve demokrasiye dair anlayışımız açısından derinlemesine bir dönem perspektifi sunmaktadır. Demokrat Parti dönemi bu yönüyle, demokrasi yolculuğunda ortaya çıkan sorunları göstermekte ve bu sorunların sonraki dönemlere sirayet edecek şekilde kronikleşmesinin temelini hazırlamaktadır. Bu nedenle döneme ait gözlemler, hibrid rejim özelliklerinin ne şekilde sistemsal yansımalar içerdiğini örneklendirmektedir. Dönemin getirdiği siyasi eylemler, demokratik normların nasıl bir sınamaya maruz kaldığını ve demokrasinin uğradığı mutasyonu göstermesi açısından önemli bir vaka havzası oluşturmaktadır.

Bu çalışma, siyasi erkin; yasama, muhalefet, yargı ve sivil toplum unsurları üzerinde nasıl bir baskı yarattığını gösterdiği ölçüde, yürütme kanadının anti demokratik şekilde biriktirdiği güce odaklanmaktadır. Böylece; iktidarın ortaya koyduğu eylemlerin otoriter ve popülist bir siyasi tasarıma dönüşme hikâyesi ele alınmıştır. Bu hikâye, Türkiye’deki hükümetlerin devlet organları ve güç ayrılığı üzerinde oluşturduğu kuşatıcı baskıyı göstermesi açısından hem bir analiz hem de bir referans değeri taşımaktadır.

Demokrasi olgusunun üzerinde oluşan söz konusu kuşatıcı baskı, popülist tezler aracılığı ile halkın bir kısmının desteğini kazanmayı bilirken, demokratik denetim mekanizmalarını felce uğratmakta, muhalefeti görevini yapamaz noktaya sürüklemekte ve demokrasiye dair normları yozlaştırmaktadır. Himayecilik ve kayırmacılık gibi uygulamaların sistemdeki tarafsızlık ve adalet duygusunu nasıl sarstığı gösterilmekte, yürütme erki güçlenirken onu denetleyecek mekanizmalar zayıflamaktadır. Yozlaşmış sistem; iktidarın kapsayıcı yürütme yetkisi ile donatıldığı, hesap verebilirlik ilkesini her noktada göz ardı ettiği, popülizmi merkeze koyarak gücünü konsolide ettiği ve demokrasiye dair kurumsallaşma hedefinden kararlı bir şekilde uzaklaştığı tabloyu gözler önüne sermektedir.

Bu husus, Türkiye için önemli bir ödev konusu olarak telakki edilebilir. Otoriter adımların yükselişe geçtiği ve demokratik dinamiklerin kurumsal anlamda yıkıma maruz kaldığı ortamın dinamiklerini görmek, bu konuda bir bilinç oluşmasına katkı sunacağı gibi, güncel siyasi mekanizmaları anlamlandırmada bir kılavuz görevi icra edecektir. Bu çalışma, Türkiye’nin politik kültüründe var olan söz konusu faktörlerin tarihsel kökenlerini anlamamıza yardımcı olmakta ve ileriki dönemlerde bu tip kaygı verici dinamikler ile karşı karşıya kalınmaması konusunda bir ikaz görevi icra etmektedir. Söz konusu ikaz Türkiye’nin

demokrasi deneyimine dair yaşadığı problemlere karşı bir ses olmakla birlikte, hibrid rejim mekanizmalarının nasıl hayata geçtiğini ve bu tip rejimlerin demokrasiye hangi ölçüde tehditler sunduğunu idrak etmemize yardımcı olacaktır. Çalışmanın ortaya çıkardığı bulgu ve sonuçlar hem Türk siyasi hayatının diğer dönemlerini analiz etmede bir çerçeve görevi icra etmeyi hedeflemekte hem de demokratikleşmede problem yaşayan diğer ülkelerin demokrasi çıkmazlarını anlamada bir hareket noktası olmayı ön görmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, F.(2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul
- Akbıykoğlu, A. R. (1986). *Demokrasi ve İsmet Paşa*. Ümit Kitapevi.
- Albayrak,M.(2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1950-1960)*. Phoenix Yayınları
- Ansell, B. W., & Samuels, D. J. (2014). *Inequality and Democratization*. Cambridge University Press.
- Armaoğlu, F. (1980). *Siyasi Tarih 1914–1980*. C. I, Türkiye İş Bankası Yay, 8.
- Aristotle (1981) *The Politics*, Penguin Classics, Harmondsworth,
- Ataay, F. (2019). *Türkiye Demokrasi Tarihi*, Nika Yayınevi, Ankara.
- Aydemir, Ş. S. (2013). *Menderes 'in Dramı*, 14. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1966). *Suyu Arayan Adam*. Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1987). *İkinci Adam (Cilt. 3)*. Remzi Kitabevi.
- Aydemir T. (1968). *Talat Aydemir'in Hatıraları* Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi .
- Baban, C. (2009). *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul
- Barutçu, F. A. (1977). *Siyasi Anılar (1939-1954)*. Doyuran Matbaası.
- Başgil, A. F. (1966). *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*. Yağmur Yayınevi.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Menderes*. Der. İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Belen, F. (1960). *Demokrasiden Diktatörlüğe: On Senelik Siyasî Hayatımıza Dair Tenkid ve Tahliller*. İstanbul Matbaası.
- Bellamy, R. (1987). *Hegel and Liberalism*. History of European Ideas, 8(6), 693-708.
- Boratav, K. (2004). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 17. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Burçak, R. S. (1976). *Yassıada ve Öncesi*. Çam Matbaası.
- Bratton, M., & Van de Walle, N. (1997). *Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective*. Cambridge University Press.
- Carr, C. (2010). *Liberalism and Pluralism: The Politics of E Pluribus Unum*. Springer.
- Connolly, W. E. (2008). *Capitalism and Christianity, American Style*. Duke University Press.

- Chehabi, H. E., & Linz, J. J. (Eds.). (1998). *Sultanistic Regimes*. John Hopkins University Press.
- Clark, C. M. (2006). *Iron Kingdom: the Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947*. Harvard University Press.
- Crowder, G. E. (2004). *Galston's Liberal Pluralism*. . Longman, Green.
- Çelikoğlu, A. (2010). *Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*. Yapı Kredi Yayınları
- Dahl, R. A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. University of Chicago Press.
- Dahl, R. A. (1963). *Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent*. Rand McNally.
- Dahl, R. A. (1982). *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1984). *Polyarchy, Pluralism, and Scale*. Scandinavian Political Studies.
- De Tocqueville, A. (1835). *Democracy in America*. Palgrave MacMillan.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Devlet İstatistik Enstitüsü Raporları(TDİEY) (1966). *Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllığı*, Ankara.
- Dosdoğru, M. H. (1993). *6/7 Eylül Olayları: 6/7 Eylül 1955'in Karası Topluma Sürülemez* (Cilt 26). Bağlam Yayınları.
- Downing, J. D., & Hart, R. P. (1992). *Is There an American Public?: An Exchange of Correspondence*.
- Edwards, B. (2004). *Civil Society*. Polity Press.
- Elevli, M. A. (1960). *Hürriyet İçin: 27 Mayıs 1960 Devrimi*. Yeni Desen Matbaası.
- Erdemir, S. (1956). *Muhalefette İsmet İnönü, Konuşmaları, Sohbetleri ve Yazılarıyla*, Cilt: I (1950-1956).
- Erer, T. (1966). *Türkiye'de Parti Kavgaaları*. Çınar Matbaası, İstanbul.
- Ergun, A. Y. (2017). *CHP'li Menderes (1931-1945): Tek Parti Önemi'nde Adnan Menderes'in Siyasi Yaşamı*. Boyut Yayıncılık.
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. Yordam Kitap, İstanbul.

- Esen, B., Gümüşçü, ř. ,Yavuzylmaz H. (2023). *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*. İletişim Yayınları,
- Ferrari, G. R. F. (ed.) (2000) *Plato: The Republic*. Cambridge University Press.
- Gallie, D., Marsh, C., & Vogler, C. (1994). *Social Change and The Experience of Unemployment*. Oxford University Press.
- Güven, D. (2018). *6-7 Eylül Olayları: Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gözler, K. (2020). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri* (25th ed.). Bursa: Ekin.
- Harris, A. L. (1956). *John Stuart Mill's Theory of Progress*. Ethics, 66(3), 157-175.
- Hobbes, T. ve Macpherson, C. B. (1968). *Leviathan*; Edited with an Introduction Pelican Classics, New York.
- Hsiao, K. C., & Xiao, G. (2001). *Political Pluralism: A Study in Contemporary Political Theory*. K. Paul, Trench, Trubner & Company.
- İnalcık, H. (2007). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. Kırmızı Yayınları.
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar (Vol. 21)*. Bilgi Yayınevi.
- İpekçi, A. (1981). *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*. Ka Kitap.
- Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A. Y. (Eds.). (2014). *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. Sentez Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (1967). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul Matbaası.
- Karpat, K. H. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi, 1800-2012* (pp. 47-69). Timaş.
- Kazin, M. (2017). *The Populist Persuasion: An American History*. Cornell University Press.
- Kellerman, B. (Ed.). (1986). *Political Leadership: A Source Book*. University of Pittsburgh Press.
- Koçak, C. (2017). *Demokrat Parti Karşısında CHP*. Timaş Tarih.
- Koçaş, M. Sadi.(1977). *Atatürk'ten 12 Mart'a. Cilt. 1*. Doğu Matbaası.
- Kriesi, H. (2017). *The Populist Challenge.The Role of Parties in Twenty-First Century Politics* , Routledge,131-148
- Laski, H. J. (2005). *Grammar of Politics*. Anamika Pub & Distributors.
- Lassman, P. (2011). *Pluralism*. Polity.

- Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.
- Lewis, B. (2019). *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. İstanbul: YKY. (İlk baskı tarihi: 2003)
- Lijphart, A. (1984). *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, CT and London: Yale University Press.
- Locke, J. (1688) *The Second Treatise of Government*. In Democracy (pp. 120-123). Columbia University Press ,2016
- Locke, J. (1689). *An Essay Concerning Human Understanding*. Kay & Troutman.
- MacKenzie, J. M. (1994). *Edward Said and the Historians*. Nineteenth Century Contexts, 18(1), 9-25.
- Madison, J. (1787). *Federalist Number 10*. The Federalist Papers, 42-49.
- Madison, J. (1841). *The Papers of James Madison (Vol. 3)*. Langtree & O'Sullivan.
- Mahoney, J. ve Rueschemeyer D.(2003) *Comperative Historical Analysis In the Social Sciences*, Cambridge University Press.
- Makal, A. (1999). *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, 1920-1946*. İmge Kitabevi.
- Márquez, X. (2016). *Non-Democratic Politics: Authoritarianism, Dictatorship, and Democratization*. Bloomsbury Publishing.
- Mazduca, S. L., & Munck, G. L. (2020). *A Middle-quality Institutional Trap: Democracy and State Capacity in Latin America*. Cambridge University Press.
- Mainwaring, S. (1989). *Transitions to Democracy and Democratic Consolidation: Theoretical and Comparative Issues*. University of Notre Dame Press.
- Mill, J. S. (1865). *Considerations on Representative Government*. Longman, Green.
- Mill, J. S., & De Quincey, T. (1885). *On Liberty*. Library of Congress
- Milletvekili Genel Seçimleri Dolayısıyla Yayınlanan Ulusa Bildiri* (1946). Ülkü Milli Kültür Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 116, 18.07.1946: 1-3.
- Müller, J. W. (2016). *What Is Populism?*. University of Pennsylvania Press.
- Møller, J., & Skaaning, S. E. (2010). *Requisites of Democracy: Conceptualization, Measurement, and Explanation (Vol. 19)*. Routledge.
- Neziroğlu İ.ve T. Yılmaz (2013). *Hükümetler ve Programları*, Cilt 2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları,Ankara

- Oakeshott, M. (1996). *The Politics of Faith and the Politics of Scepticism*, Yale University Press.
- O'Donnell, G., Schmitter, P. C., & Whitehead, L. (Eds.). (1986). *Transitions From Authoritarian Rule: Southern Europe*. JHU Press.
- Öymen, Ö. (1986). *Bir İhtilal Daha Var 1908-1980*. Milliyet Yayınları.
- Özbudun, E. (2000). *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*. Lynne Rienner Publishers.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler. Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Papadopoulos, Y. (2016). *Accountability*. In *Handbook on Theories of Governance* (pp. 205-216). Edward Elgar Publishing.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press.
- Przeworski, A. (1986). *Some Problems in the Study of the Transition to Democracy*. In *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. The Johns Hopkins University Press
- Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A., & Limongi, F. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge University Press. Retrieved from Cambridge University Press
- Paine, T., & Philp, M. (1776). *Thomas Paine: Rights of Man, Common Sense and Other Political Writings*. Library of Congress
- Rawls, J. (2020). *A Theory of Justice: Revised Edition*. Harvard University Press.
- Rescher, N. (1995). *Pluralism: Against the Demand for Consensus*. Oxford P, Clarendon Press,
- Rousseau, J. J. (1950). *A Dissertation on the Origin and Foundation of the Inequality of Mankind. The Social Contract and Discourses* (GDH Cole, Trans.). EP Dutton, New York, 196-282.
- Rueschemeyer, D., Huber Stephens, E., & Stephens, J. D. (1992). *Capitalist Development and Democracy*. University of Chicago Press.
- Peters, B. G. (2014). *Accountability in Public Administration*. The Oxford handbook of public accountability, 211-225.
- Sarol, M. (1983). *Bilinmeyen Menderes*. (Vol. 2). Kervan Yayınları.
- Sevgen, N. (1951). *Celâl Bayar Diyor Ki. 1920-1950*. Nutuk Hitabe Beyanat Hasbihal. Tan Yayınları.

Sunar, İ. (1995). *Demokrat Parti ve Popülizm*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 8, 2076-2086.

Taggart, P. (2000). *Populism*. Open University Press.

Taggart, P. (2002). *Populism and the Pathology of Representative Politics*. In Y. Mény & Y. Surel (Eds.), *Democracies and the Populist Challenge* (pp. 62-80). Palgrave Macmillan.

Tekin, E. (1966). *Türkiye’de Parti Kavgaıları*. Çınar Matbaası, İstanbul.

Terchek, R. J., Conte, T. C., & Littlefield, R. (Eds.). (2001). *Theories of Democracy: A Reader*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Thornburg, M. W., Spry, G., & Soule, G. H. (1949). *Turkey: An Economic Appraisal*. Twentieth Century Fund.

Toker, M. (1965). *İsmet Paşayla 10 Yıl: 1954-1957*. Akis Yayınları.

Toker, M. (1966). *İsmet Paşayla 10 Yıl: 1957-1960*. Akis Yayınları.

Toker, M. (1966). *İsmet Paşayla 10 Yıl: 1960-1961*. Akis Yayınları.

Toker, M. (1990). *Tek Partiden Çok Partiye (Vol. 2)*. Milliyet Yayınları.

Tuncay, S. (2016). *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*. Gündoğan Yayınları.

Turgut, S. (1991). *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi: Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme*. Adalet Matbacılık, Ankara.

Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, (1946). *Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları*, Millî Eğitim Basımevi,

Tüzük, D. P. (1949). *D. P. Programı*. Ankara: Doğu Matbaası.

Uyar, H. (2017). *Demokrat Parti İktidarında CHP, 1950-1960*. Doğan Kitap.

Welzel, C. (2018). *Democratization*. (Ed.). Oxford University Press.

Yazıcı, S. (2017). *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri. Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yurtoğlu N. (2017). *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri: 1950-1960*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Enstitüsü, Ankara.

Zürcher, E. J. (1993). *Modern Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.,

Süreli Yayınlar

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge University Press.
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2005). *Institutions as a Fundamental Cause of Long-run growth*. *Handbook of Economic Growth*, 1, 385-472.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2008). *The Role of Institutions in Growth and Development* (Vol. 10). Washington, DC: World Bank.
- Alexander, M. (2008). *Democratization and Hybrid Regimes. Comparative Evidence from Southeast Europe*. *East European Politics and Societies*, 22(04), 928-954.
- Anderson, L. (1999). *Transition to Democracy*. *Comparative Politics*, 31(3), 337-357.
- Ayn Tarihi Mecmuası İndeksi (1945). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1945.
- Ayn Tarihi Mecmuası İndeksi (1947). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: 164, 11.07.1947: 14-16.
- Ayn Tarihi Mecmuası İndeksi (1947). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: 168, 17.11.1947.
- Ayn Tarihi Mecmuası İndeksi (1950). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 29.06.1950,
- Ayn Tarihi Mecmuası İndeksi (1950). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 03.07.1950,
- Bäck, H., & Hadenius, A. (2008). *Democracy and State Capacity: Exploring a J-shaped Relationship*. *Governance*, 21(1), 1-24.
- Bardall, G. (2016). *Coding Competitive Authoritarianism*. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, 10, 19-46.
- Burkhart, R. E., & Lewis-Beck, M. S. (1994). *Comparative Democracy: The Economic Development Thesis*. *American Political Science Review*, 88(4), 903-910.
- Brinks, D. M., Levitsky, S., & Murillo, M. V. (2019). *Understanding Institutional Weakness: Power and Design in Latin American Institutions*. Cambridge University Press.
- Brinks, D. M. (2003). *Informal Institutions and the Rule of Law: The Judicial Response to State Killings in Buenos Aires and São Paulo in the 1990s*. *Comparative Politics*, 36(1), 1-19.
- Brinks, D., Leiras, M., Peruzzotti, E. & Mainwaring, S. (2014). *Accountability deficits of delegative democracy. Reflections on Uneven Democracies: The Legacy of Guillermo O'Donnell*, 269-286
- Brownlee, J. (2009). *Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions*. *American Journal of Political Science*, 53(3), 515-532.
- Canovan, M. (1999). *Trust the People, Populism and the Two Faces of Democracy*. *Political Studies*, 47(1), 2-16.
- Carothers, C. (2018). *The Surprising Instability of Competitive Authoritarianism*. *Journal of Democracy*, 29, 129.

- Carothers, T. (2002). *The End of the Transition Paradigm*. *Journal of Democracy*, 13(1), 5-21.
- Cassani, A. (2013). *Hybrid What? Partial Consensus and Persistent Divergences in the Analysis of Hybrid Regimes*. *International Political Science Review*, 35(5), 542-558.
- Castaldo, A. (2018). *Populism and Democratic Decay: The Case of Turkey Under Erdoğan*. *South European Society and Politics*, 23(4), 515-533.
- Coatsworth, J. H. (2008). *Inequality, Institutions, and Economic Growth in Latin America*. *Journal of Latin American Studies*, 40(3), 545-552.
- Cohen, C. B. (1969). *Thomas Jefferson and the Problem of Slavery*. *Journal of American History*, 56(3), 503-526.
- Collier, D. Levitsky, S. (1997). *Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research*. *World Politics*, 49(3), 430-451.
- Climent, A. (2008). *On the Distribution of Education and Democracy*. *Journal of Development Economics*, 87(2), 179-190.
- Croissant, A. (2003). *Legislative Powers, Veto players, and the Emergence of Delegative democracy: A Comparison of Presidentialism in the Philippines and South Korea*. *Democratization*, 10(3), 68-98.
- Çakmak, D. (2008). *Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)*. *Gazi Akademik Bakış*, (03), 153-186.
- Çiftçi, A. (2019). *Mareşal Fevzi Çakmak 1946-1950 Yılları Arasındaki Siyasal Faaliyetleri*. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 967-985.
- Dargent, E., Feldmann, A. E., & Luna, J. P. (2017). *Latin American Political Economy: Making Sense of a New Reality*. *Latin American Politics and Society*, 59(3), 4-12.
- Davies, W. (2017). *Elite Power Under Advanced Neoliberalism*. *Theory, Culture & Society*, 34(5-6), 227-250.
- Diamond, L. J. (2002). *Thinking About Hybrid Regimes*. *Journal of Democracy*, 13(2), 21-35.
- Di Tella, T. S. (1997). *Populism into the Twenty-First Century*. *Government and Opposition*, 32(2), 187-200.
- Doorenspleet, R. (2004). *The Structural Context of Recent Transitions to Democracy*. *European Journal of Political Research*, 43(3), 309-335.
- Ekman, J. (2009). *Political Participation and Regime Stability: A Framework for Analyzing Hybrid Regimes*. *International Political Science Review*, 30(1).
- Elçi, E. (2019). *The Rise of Populism in Turkey: A Content Analysis*. *Southeast European and Black Sea Studies*.19(3), 387-408.

- Elçi, E., Erol, F., & Paksoy, C. Çarkoğlu, A. (2022). *Popülizm Teorileri Işığında Türkiye’de Popülizmin Tarihsel Gelişimi: Siyasi Partiler Üzerine Bir İnceleme*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1), 323-348.
- Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2016). *Rising Competitive Authoritarianism in Turkey*. Third World Quarterly, 37(9), 1581-1606.
- Fukuyama, F. (2020). *30 Years of World Politics: What Has Changed?* Journal of Democracy, 31 (1), 11-21.
- Galston, W. A. (2017). *The Populist Moment*. Journal of Democracy, 28, 21.
- Galston, W. A. (2018). *The Populist Challenge to Liberal Democracy*. Journal of Democracy, 29(2), 5-19.
- Gandhi, J., & Przeworski, A. (2007). *Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats*. Comparative political studies, 40(11), 1279-1301.
- Gasiorowski, M. J., & Power, T. J. (1998). *The Structural Determinants of Democratic Consolidation: Evidence from the Third world*. Comparative Political Studies, 31(6), 740-771.
- Geddes, B., Wright, J., & Frantz, E. (1999). *Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set*. Perspectives on Politics, 12(2),
- Gilbert, L., & Mohseni, P. (2011). *Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes*. Studies in Comparative International Development, 46, 270-297.
- Goldsmith, A. A. (1995). *Democracy, Property Rights and Economic Growth*. The Journal of Development Studies, 32(2), 157–174.
- Glaeser, E. L., Ponzetto, G. A. M., & Shleifer, A. (2007). *Why Does Democracy Need Education?* J Econ Growth, 12, 77-991.
- Gradstein, M., & Milanovic, B. (2004). *Does Liberté = Égalité? A Survey of the Empirical Links Between Democracy and Inequality with Some Evidence on the Transition Economies*. Journal of Economic Surveys, 18(4), 515-537.
- Gradstein, M. (2007). *Inequality, Democracy and the Protection of Property rights*. The Economic Journal, 117(516), 252-269.
- Grugel, J., & Bishop, M. L. (2014). *Democratization and Civil Society* (pp. 135-163). Red Globe Press, London.
- Heper, M. (2002). *Conclusion-The Consolidation of Democracy Versus Democratization in Turkey*. Turkish Studies, 3(1), 138-146.
- Herrera, H., & Martinelli, C. (2013). *Oligarchy, Democracy, and State Capacity*. Economic Theory, 52(1), 165-186.
- Howard, M. M. (2010). *Civil Society and Democracy*. International Encyclopedia of Civil Society, 186–192.

- Huber, E., Rueschemeyer, D., & Stephens, J. D. (1997). *The Paradoxes of Contemporary Democracy: Formal, Participatory, and Social Dimensions*. *Comparative Politics*, 29(3), 323-342.
- Kenyon, T., & Naoi, M. (2010). *Policy Uncertainty in Hybrid Regimes: Evidence from Firm-Level Surveys*. *Comparative Political Studies*, 43(4), 486-510.
- Kurban, V. (2014). *1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler*. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 253-282.
- Kubiček, P. (1994). *Delegative Democracy in Russia and Ukraine*. *Communist and Post-Communist Studies*, 27(4), 423-441.
- Knutsen, Carl Henrik. (2011). *Democracy, Dictatorship and Protection of Property Rights*. *The Journal of Development Studies*, 47(1), 164–182.
- Knutsen, Carl Henrik. (2013). *Democracy, State Capacity, and Economic Growth*. *World development*, 43, 1-18.
- Levitsky, S., & Murillo, M. V. (2013). *Building Institutions on Weak Foundations: Lessons from Latin America*. *Journal of Democracy*, 24(2), 93-107.
- Levitsky, S., & Way, L. A. (2002). *The Rise of Competitive Cuthoritarianism*. *Journal of Democracy*, 13, 51.
- Levitsky, S., & Way, L. A. (2020). *The New Competitive Authoritarianism*. *Journal of Democracy*, 31(1), 51-65.
- Levitsky, S., & Loxton, J. (2013). *Populism and Competitive Authoritarianism in the Andes*. *Democratization*, 20(1), 107-136.
- Linz, J. J., & Stepan, A. (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes*. *Ethics*, 91(4).
- Lipset, S. M. (1959). *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*. *American Political Science Review*, 53(1), 69-105.
- Mares, I. (2005). *Social Protection Around the World: External Insecurity, State Capacity, and Domestic Political Cleavages*. *Comparative Political Studies*, 38(6), 623-651.
- Mayer, D. Y. (1968). *John Stuart Mill and Classical Democracy*. *Politics*, 3(1), 55-65.
- Mazepus, H., Veenendaal, W., McCarthy-Jones, A., & Trak Vásquez, J. M. (2016). *A Comparative Study of Legitimation Strategies in Hybrid Regimes*. *Policy Studies*, 37(4), 350-369.
- Menocal, A. R., Fritz, V., & Rakner, L. (2008). *Hybrid Regimes and the Challenges of Deepening and Sustaining Democracy in Developing Countries*. *South African Journal of International Affairs*, 15(1), 29-40.

- Mete, M. D. (2022). *Delegasyoncu Demokrasiden Yarışmacı Otoriterizme; Türk Demokrasisinin “Sıfatlı Demokrasiler” ve “Sıfatlı Otoriter Rejimler” Arasındaki Yeri*. Ankara Barosu Dergisi, 80(3), 103-139.
- Michels, R. (1993). *The Iron Law of Oligarchy*. In *Power in Modern Societies* (pp. 111-124). Routledge.
- Morgenbesser, L. (2014). *Elections in Hybrid Regimes: Conceptual Stretching Revived*. Political Studies, 62, 21-36.
- Moore, B. (1973). *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Politics & Society, 4(1), 1-34.
- Mounk, Y. (2018). *The Undemocratic Dilemma*. Journal of Democracy, 29(2), 98-112.
- Mudde, C. (2004). *The Populist Zeitgeist*. Government and Opposition, 39(4), 541-563.
- Mudde, C. (2019). *Populism in Europe: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism*. Leonard Schapiro Lecture. Government and Opposition, 56(4), 577-597.
- McLaverty, P. (2002). *Civil Society and Democracy*. Contemporary Politics, 8(4), 303-318.
- O'Donnell, G. A. (1994). *Delegative Democracy*. Journal of Democracy, 5(1), 55-69.
- O'Donnell, G. (1996). *Illusions About Consolidation*. Journal of Democracy, 7, 34.
- Mardin, Ş. (1973). *Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?* Daedalus, 102(1), 169-190.
- Öniş, Z. (2010) *Crises and Transformations in Turkish Political Economy*. Turkish Policy Quarterly, 9(3): 45-61.
- Özer, İ. ve Bekcan, U. (2008). *Demokrat Parti İktidarı (1950-1960): Bir Dönemin Demokrasi Analizi*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2), 1-14.
- Özbudun, E. (2015). *Turkey's Judiciary and the Drift toward Competitive Authoritarianism*. The International Spectator, 50(2), 42-55.
- Pasquino, G. (2008). *Populism and Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis*. Theoria, 55(116), 20-36.
- Pelke, L. (2023). *Reanalysing the link Between Democracy and Economic Development*. International Area Studies Review, 26(4), 361-383.
- Peruzzotti, E. (2001). *The Nature of the New Argentine Democracy. The Delegative Democracy Argument Revisited*. Journal of Latin American Studies, 33(1), 133-155.
- Eleches, P. G., & Robertson, G. B. (2015). *Structural Conditions and Democratization*. J. Democracy, 26, 144.

Przeworski, A. (2004). *Democracy and Economic development*. In Mansfield & R. Sisson (Eds.), *The Evolution of Political knowledge: Democracy, Autonomy, and Conflict* Comparative and International Politics (pp. 300-324).

Przeworski, A. (2005). *Democracy as an Equilibrium*. *Public Choice*, 123(3), 253-273.

Remmer, K. L. (1996). *The Sustainability of Political Democracy: Lessons from South America*. *Comparative Politics*, 29(1), 62-84.

Robinson, J. A. (2006). *Economic Development and Democracy*. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 9, 503-527.

Rustow, D. (1970). *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. *Comparative Politics*, 2(3), 337-363

Rueschemeyer, D., Stephens, E. H., & Stephens, J. D. (1992). *Capitalist Development and Democracy* (Vol. 22). Cambridge: Polity Press.

Sartori, G. (1970). *Concept Misformation in Comparative Politics*. *The American Political Science Review*, 64(4), 1033-1053.

Sayarı, S. (2011). *Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society*. Sabancı University

Sayarı, S. (2014). *Interdisciplinary Approaches to Political Clientelism and Patronage in Turkey*. *Turkish Studies*, 15(4), 655-670.

Selçuk, O. (2016). *Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador*. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 571-589.

Schneider, C. Q., & Schmitter, P. C. (2004). *Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization*. *Democratization*, 11(5), 59-90.

Schmitter, P. C. (2004). *The Ambiguous Virtues of Accountability*. *J. Democracy*, 15, 47.

Schmitter, P. C., & Karl, T. L. (1991). *What Democracy Is and Is Not*. *Journal of Democracy*, 2(3), 75-88.

Shin, D. C. (1994). *On the Third Wave of Democratization: A Synthesis and Evaluation of Recent Theory and Research*. *World Politics*, 47(1), 135-170.

Sprong, S., Jetten, J., Wang, Z., Peters, K., Mols, F., Verkuyten, M., & Wohl, M. J. (2019). *Our Country Needs a Strong Leader Right Now”: Economic Inequality Enhances the Wish for a Strong Leader*. *Psychological Science*, 30(11), 1625-1637.

Stepan, A. (2001). *Arguing Comparative Politics*. Oxford University Press.

Şağan, A. (2014). *Demokrat Parti İktidarı ve Grev Hakkı*. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 3(7), 108-128.

- Şavklı, C. (2018). *Demokrat Parti İktidarının Son Yılında Başbakan Adnan Menderes'in Adana, Mersin, Maraş ve Hatay Ziyaretleri*. Türk Dünyası Araştırmaları, 119(235), 205-232.
- Taggart, P., & Kaltwasser, C. R. (2016). *Dealing with Populists in Government: Some Comparative Conclusions*. Democratization, 23(2), 345-365.
- Taş, H.(2015) *Turkey from Tutelary to Delegative Democracy*, Third World Quarterly, 36(4),
- Toepler, S., Zimmer, A., Fröhlich, C., & Obuch, K. (2020). *The Changing Space for NGOs: Civil Society in Authoritarian and Hybrid Regimes*. Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 31, 649-662.
- Tusalem, R. F. (2015). *Democracies, Autocracies, and Political Stability*. International Social Science Review , 90(1),
- Uzman, N. (2017). *Adnan Menderes ve M. Fuad Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden İhraçları*. Tarih Araştırmaları Dergisi, 36(62), 205-228.
- Von Beyme, K. (1996). *The Concept of Political Class: A New Dimension of Research on Elites?*. West European Politics, 19(1), 68-87
- Warren, M. E. (2012). *Civil Society and Democracy*. The Oxford Handbook of Civil Society, 377–390.
- Way, L. (2014). *Civil Society and Democratization*. Journal of Democracy, 25, 35
- Wigell, M. (2008). *Mapping 'Hybrid Regimes': Regime Types and Concepts in Comparative Politics*. Democratization, 15(2), 230-250.
- Wnuk-Lipinski, E. (2009). *After Communism: Democracy in Poland*. Journal of Democracy, 20(1), 675-692.
- Yaşar, B. (2014). *Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)*. Tarih Okulu Dergisi, 7(18), 503-541.
- Yılmaz, H. (1997). *Democratization from Above in Response to the International Context: Turkey, 1945–1950*. New Perspectives on Turkey, 17, 1-37.
- Zinecker, H. (2009). *Regime-Hybridity in Developing Countries: Achievements and Limitations of New Research on Transitions*. International Studies Review, 11(2), 302-331.

Doktora Tezleri

- Nalbant T.(2019).*Demokrat Parti Döneminde Ordu-İktidar İlişkileri* ,Doktora Tezi,Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
- Özer S.(2012). *Demokrat Parti'nin Köylü Politikaları (1946-1960)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zorbay, T. (2016). *Demokrat Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi / Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Meclis Zabıt ve Tutanakları

- TBMM Zabıt Ceridesi,6.Dönem,1.Yasama Yılı,39.Birleşim, 11.09.1939
- TBMM Zabıt Ceridesi,6.Dönem,5.Yasama Yılı,1.Birleşim,01.11.1942:8-11
- TBMM Zabıt Ceridesi,7.Dönem,4.Yasama Yılı,1.Birleşim, 01.11.1945.
- TBMM Tutanak Dergisi,7.Dönem, 3.Yasama Yılı,54.Birleşim,14.05.1945:70,82.
- TBMM Tutanak Dergisi,7.Dönem,3.Yasama Yılı,54.Birleşim,14.05.1945
- TBMM Tutanak Dergisi, 7.Dönem, 3.Yasama Yılı,54.Birleşim,14.05.1945:70,82
- TBMM Tutanak Dergisi,7.Dönem, 3.Yasama Yılı,68.Birleşim,4.06.1945:106
- TBMM Tutanak Dergisi,7.Dönem,3.Yasama Yılı,54.Birleşim,14.05.1945:70
- TBMM Tutanak Dergisi,7.Dönem, 4.Yasama Yılı,45.Birleşim,29. 04.1946: 216
- TBMM Tutanak Dergisi,8.Dönem,1.Yasama Yılı,8.Birleşim,26.08.1946
- TBMM Tutanak Dergisi,8.Dönem,1.Yasama Yılı,3.Birleşim,14.08.1946)
- TBMM Tutanak Dergisi,8.Dönem,1.Yasama Yılı,14.Birleşim, 13.09.1946:281
- TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 2. Yasama Yılı,1.Birleşim, 01.11.1946
- TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 2. Yasama Yılı,18.Birleşim, 18.12.1946:28
- TBMM Tutanak Dergisi,8.Dönem, 2. Yasama Yılı,18.Birleşim, 18.12.1946:15-23
- TBMM Tutanak Dergisi,8.Dönem, 2 Yasama Yılı,1.Birleşim,01.11.1946
- TBMM Tutanak Dergisi,8.Dönem, 4. Yasama Yılı,104.Birleşim, 8.06.1949:598
- TBMM Tutanak Dergisi,9.Dönem,1.Yasama Yılı,1.Birleşim,22.05. 1950
- TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem,1.Yasama Yılı,2.Birleşim,29.05.1950:24
- TBMM Tutanak Dergisi,9.Dönem,1.Yasama Yılı,9.Birleşim,16.06.1950
- TBMM Tutanak Dergisi,9.Dönem, .Yasama Yılı,9.Birleşim ,14.07. 1950,
- TBMM Tutanak Dergisi,9.Dönem,2Yasama Yılı,1.Birleşim,01.11.1950
- TBMM Tutanak Dergisi,9.Dönem,2.Yasama Yılı,59.Birleşim,02.04.1951:76-81
- TBMM Tutanak Dergisi,9.Dönem,2.Yasama Yılı,100.Birleşim,16.07.1951:176
- TBMM Tutanak Dergisi,9.Dönem,2.Yasama Yılı,109.Birleşim, 06.08.1951
- TBMM Tutanak Dergisi, 9.Dönem. 5.Yasama Yılı,6.Birleşim, 18.11.1953:18-37
- TBMM Tutanak Dergisi,9.Dönem,5.Yasama Yılı,62.Birleşim,09.03.1954:409-413
- TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,3 Birleşim,24.05.1954:21-34
- TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,1.Yasama Yılı,11.Birleşim,21.06.1954:219
- TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,4 Birleşim,15.11.1954:66-70

TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı, 6 Birleşim,19.11.1954:114-120
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,74. Birleşim,11.05.1955:154-157
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,79. Birleşim,21.05.1955:611
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,2.Yasama Yılı,80.Birleşim,12.09.1955:669
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,13.Birleşim,12 Aralık 1955:235-236
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,14.Birleşim,14.12.1955:251-254
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,15.Birleşim,16.12.1955:264-272
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,21.Birleşim,9.01.1956:11
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,23.Birleşim,13.01.1956:11
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,23.Birleşim,13.01.1956:71
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,35.Birleşim,10.02.1956:144
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,42.Birleşim,23.02.1956:511
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı,47.Birleşim,28.02.1956:1131
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı, 35.Birleşim,10 Şubat 1956:144
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı, 41.Birleşim,22.02.1956
 TBMM Zabıt Ceridesi,10.Dönem,3.Yasama Yılı, 82.Birleşim,27.06.1956:525
 TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem,1.Yasama Yılı, 10.Birleşim, 04.12.1957:66-81
 TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem,1 Yasama Yılı,13.Birleşim,12.12.1957:235-236).
 TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem, 1.Yasama Yılı, 19.Birleşim,25.12.1957:234-258
 TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem,3.Yasama Yılı, 58.Birleşim,18.04.1960:190-191
 TBMM Zabıt Ceridesi,11.Dönem,3.Yasama Yılı,61.Birleşim,27.04.1960:300

Resmî Gazete ve Kararnameler

Resmî Gazete, Sayı:9327,8.06.1965:14506
 Resmî Gazete, Sayı:1798,02.05.1952
 Resmî Gazete, Sayı:9346, 30.06.1956:14715-14717
 Resmî Gazete, Sayı:9704,12.09.1957:17837
 Resmî Gazete, Sayı:10491,28.04.1960
 Resmî Gazete, Sayı:8748,07.07.1954:9834
 Resmî Gazete, Sayı: 8749,8.07.1954:9842

Kararname No:4/10810 25.10.1958,
 Kararname No :4/10941 28.11.1958,

Kararname No :4/13006 23.05.1960

Kararname No: 4/5404, 9051, 11.07.1955

Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakare Zabıtları

DPMGMZ,28.05.1950:3

DPMGMZ,28.05.1950:124

DPMGMZ,13.06.1950

DPMGMZ,20.06.1950

DPMGMZ,24.06.1950

DPMGMZ,28.11.1950

DPMGMZ,5.12.1950

DPMGMZ,12.12.1950

DPMGMZ,16.01.1951

DPMGMZ,29.03.1951:16

DPMGMZ,24.07.1951

DPMGMZ,22.01.1952

DPMGMZ,12.06.1952

DPMGMZ,30.06.1953

DPMGMZ,7.07.1953

DPMGMZ 14.07.1953

DPMGMZ,14.07.1953:72-76

DPMGMZ,16.07.1953:46-49

DPMGMZ,24.11.1953

DPMGMZ,11.01.1954

DPMGMZ,12.01.1954

DPMGMZ,23.05.1954:18-25

DPMGMZ,10.05.1955:20

DPMGMZ,13.12.1955:21

DPMGMZ,17.01.1956: 25

DPMGMZ,24.01.1956:9-11

DPMGMZ,24.01.1956 :106-108

DPMGMZ,8.02.1956:1-20

DPMGMZ,24.04.1956:32-40

DPMGMZ,4.05.1956:5

DPMGMZ,31.10.1957:4-8
DPMGMZ,14.11.1957:19-81
DPMGMZ,3.12.1957:40-62
DPMGMZ,12.12.1957:14-17
DPMGMZ,12.02.1958:26-48
DPMGMZ,5.06.1958:144
DPMGMZ,12.06.1958
DPMGMZ,8.08.1958:193-196
DPMGMZ,12.02.1959:115
DPMGMZ,06.05.1959:39-58,64
DPMGMZ,12.04.1960:6
DPMGMZ,07.04.1960
DPMGMZ, 29.04.1960:9-18

Gazete ve Dergiler

Akis,11,1957:186
Forum,1.08.1954
Forum, Seri:8, Sayı:87
Forum, Seri 9:107-110
Forum, Seri 9:99-103
Akşam,29.08.1950
Akşam,4.09.1950
Akşam,7.09.1950
Akşam,14.01.1951
Akşam,29.01.1951
Akşam,9.03.1951
Akşam,14.03.1951
Akşam,16.03.1951
Akşam,15.03.1951
Akşam, 22.03.1951
Akşam,23.03.1951
Akşam,27.03.1951
Akşam,7.05.1951
Akşam,14.05.1951

Akşam,28.05.1951
Akşam,30.05.1951
Akşam,27.06.1951
Akşam,26.07.1951
Akşam,7.08.1951
Akşam,19.08.1951
Akşam,26.08.1951
Akşam,7.09.1951
Akşam,17.01.1952
Akşam,23.01.1952
Akşam,28.01.1952
Akşam,13.02.1952
Akşam,28.02.1952
Akşam,22.02.1952
Akşam,16.03.1952
Akşam,24.03.1952
Akşam,14.04.1952
Akşam,20.04.1952
Akşam,21.04.1952
Akşam,17.05.1952
Akşam,21.05.1952
Akşam,28.05.1952
Akşam,30.05.1952
Akşam,5.06.1952
Akşam,6.06.1952
Akşam,8.06.1952
Akşam,13.06.1952
Akşam,15.06.1952
Akşam 18.06.1952
Akşam,22.06.1952
Akşam,31.07.1952
Akşam,18.08.1952
Akşam,27.08.1952
Akşam,15.09.1952

Akşam,23.11.1952
Akşam,17.01.1954
Akşam,11.03.1954
Akşam,14.03.1954
Akşam,16.03.1954
Akşam,13.04.1954
Akşam,19.04.1954
Akşam,18.06.1954
Akşam,20.06.1954
Akşam,21.06.1954
Akşam,05.01.1955
Akşam,06.01.1955
Akşam,08.01.1955
Akşam,13.01.1955
Akşam,18.01.1955
Akşam,28.01.1955
Akşam,15.02.1955
Akşam,12.03.1955
Akşam,26.04.1955
Akşam,21.07.1955
Akşam,1.08.1955
Akşam,2.08.1955
Akşam,11.08.1955
Akşam 15.08.1955
Akşam,16.08.1955
Akşam,24.08.1955
Akşam,26.08.1955
Akşam,28.08.1955
Akşam,30.08.1955
Akşam,5.09.1955
Akşam,8.09.1957
Akşam,17.10.1957
Akşam,21.10.1957
Cumhuriyet,9.10.1946

Cumhuriyet,5.11.1947
Cumhuriyet,14.12.1947
Cumhuriyet,30.04.1948
Cumhuriyet,18.05.1949
Cumhuriyet,10.08.1949
Cumhuriyet,20.04.1950
Cumhuriyet,9.04.1950
Cumhuriyet,5.05.1950
Cumhuriyet,2.05.1950
Cumhuriyet,26.03.1950
Cumhuriyet,23.05.1950
Cumhuriyet,11.06.1950
Cumhuriyet,14.08.1950
Cumhuriyet,04.09.1950
Cumhuriyet,2.09.1950
Cumhuriyet,13.09.1950
Cumhuriyet,10.10.1950
Cumhuriyet,17.10.1950
Cumhuriyet,19.09.1950
Cumhuriyet,23.05.1950
Cumhuriyet,19.09.1950
Cumhuriyet,27.02.1951
Cumhuriyet,13.02.1951
Cumhuriyet,17.02.1951
Cumhuriyet,20.02.1951
Cumhuriyet,10.03.1951
Cumhuriyet,14.03.1951
Cumhuriyet,16.03.1951
Cumhuriyet,24.03.1951
Cumhuriyet,3.04.1951
Cumhuriyet,04.07.1951
Cumhuriyet,17.07.1951
Cumhuriyet,26.07.1951
Cumhuriyet,27.07.1951

Cumhuriyet, 13.08.1951
Cumhuriyet, 11.09.1951
Cumhuriyet, 21.09.1951
Cumhuriyet, 23.10.1951
Cumhuriyet, 25.02.1952
Cumhuriyet, 11.03.1952
Cumhuriyet, 14.04.1952
Cumhuriyet, 21.03.1952
Cumhuriyet, 13.05.1952
Cumhuriyet, 22.05.1952
Cumhuriyet, 18.08.1952
Cumhuriyet, 8.02.1953
Cumhuriyet, 9.07.1953
Cumhuriyet, 23.07.1953
Cumhuriyet, 26.07.1953
Cumhuriyet, 5.08.1953
Cumhuriyet, 6.09.1953
Cumhuriyet, 16.10.1953
Cumhuriyet, 25.10.1953
Cumhuriyet, 2.11. 1953
Cumhuriyet, 24.11.1953
Cumhuriyet, 15.12.1953
Cumhuriyet, 14.03.1954
Cumhuriyet, 21.06.1954
Cumhuriyet, 30.08.1954
Cumhuriyet, 04.07.1955
Cumhuriyet, 06.08.1955
Cumhuriyet, 10.08.1955
Cumhuriyet, 28.08. 1955
Cumhuriyet, 15.08.1955
Cumhuriyet, 17.08.1955
Cumhuriyet, 18.08.1955
Cumhuriyet, 25.08.1955
Cumhuriyet, 26.08.1955

Cumhuriyet,5.09.1955
Cumhuriyet,30.11.1955
Cumhuriyet,1.12,1955
Cumhuriyet,2.12.1955
Cumhuriyet,3.12.1955
Cumhuriyet,14.12.1955
Cumhuriyet,15.12.1955
Cumhuriyet,16.12.1955
Cumhuriyet,17.12.1955
Cumhuriyet,12.01.1956
Cumhuriyet,23.12.1955
Cumhuriyet,4.01.1956
Cumhuriyet,10.01.1956
Cumhuriyet,11.01.1956
Cumhuriyet,25.01. 1956
Cumhuriyet,26.01.1956
Cumhuriyet,6.02.1956
Cumhuriyet,10.02.1956
Cumhuriyet,13.02.1956
Cumhuriyet,14.02.1956
Cumhuriyet,23.02.1956
Cumhuriyet,9.03.1956
Cumhuriyet,21.03.1956
Cumhuriyet,24.03.1956
Cumhuriyet,22.03.1956
Cumhuriyet,4.04.1956
Cumhuriyet,7.04.1956
Cumhuriyet,8.04.1956
Cumhuriyet,22.03.1956
Cumhuriyet,10.04.1956
Cumhuriyet,15.04.1956
Cumhuriyet,17.04 1956
Cumhuriyet,21.04.1956
Cumhuriyet,23.04 1956

Cumhuriyet,2.05.1956
Cumhuriyet,4.05.1956
Cumhuriyet,8.05.1956
Cumhuriyet,18.05. 1956
Cumhuriyet,22.05.1956
Cumhuriyet,23.05.1956
Cumhuriyet,1.06.1956
Cumhuriyet,6.06.1956
Cumhuriyet,1.06.1956
Cumhuriyet,4.06.1956
Cumhuriyet,13.06.1956
Cumhuriyet,21.06.1956
Cumhuriyet,15.06.1956
Cumhuriyet,28.06.1956
Cumhuriyet,28.06.1956
Cumhuriyet,15.08.1956
Cumhuriyet,8.08. 1956
Cumhuriyet,16.09.1956
Cumhuriyet,29.09.1956
Cumhuriyet,2.12. 1956
Cumhuriyet,6.12.1956
Cumhuriyet,5.07.1957
Cumhuriyet,8.08.1957
Cumhuriyet,5.09.1957
Cumhuriyet,7.09.1957
Cumhuriyet,21.09.1957
Cumhuriyet,17.10.1957
Cumhuriyet,22.10.1957
Cumhuriyet,29.10.1957
Cumhuriyet,30.10.1957
Cumhuriyet,23.11.1957
Cumhuriyet,24.11.1957
Cumhuriyet,28.12.1957
Cumhuriyet,2.01.1958

Cumhuriyet,21.05.1958
Cumhuriyet,8.09.1958
Cumhuriyet,17.09.1958
Cumhuriyet,18.10.1958
Cumhuriyet,30.04.1959
Cumhuriyet,1.05.1959
Cumhuriyet,2.05.1959
Cumhuriyet,8.05.1959
Cumhuriyet,8.04.1960
Cumhuriyet,9.04.1960
Cumhuriyet,18.05.1960
Hürriyet, 28.07.1950.
Kudret,30.04.1948
Tercüman, 15.05.1976.
The Times, 24.08.1955.
Ulus,7.03.1939
Ulus,02.12.1945
Ulus,25.01.1949
Ulus,28.06.1949
Ulus,22.08.1949
Ulus,7.01.1950
Ulus,24.03.1950
Ulus,23.05.1950
Ulus,26.06.1950
Ulus,3.08.1950
Ulus,19.09.1950
Ulus,9.03.1951
Ulus, 26.07.1951
Ulus,18.10.1951
Ulus,13.11.1951
Ulus, 04.06.1952
Ulus,18.09.1952
Ulus, 05.10.1952
Ulus,08.10.1952

Ulus,12.10.1952
Ulus, 23.01.1953
Ulus, 31.03.1953
Ulus, 10.04.1953
Ulus,12.04.1953
Ulus 23.06.1953
Ulus,5.07.1953
Ulus 15.08.1955
Ulus,19.09.1956
Ulus,29.09.1956
Ulus,5.07.1957
Ulus,8.07.1957
Ulus,5.09.1957
Ulus,19.07.1957
Ulus, 21.09.1957
Ulus, 19.05.1958
Ulus,4.08.1958
Ulus,5.08.1958
Ulus,8.09.1958
Ulus,13.10.1958
Ulus,28.10.1958
Ulus,27.04.1959
Vatan,4.05.1950
Vatan,8.05.1950
Vatan,18.05.1950
Vatan,13.06.1950
Vatan,30.03.1954
Vatan,19.06.1954
Vatan,29.06.1954
Vatan,25.07.1954
Vatan,26.07.1954
Vatan,15.08.1955
Vatan,3.07.1957
Yeni Sabah, 21.03.1951.

Yeni Ulus,2.03.1954
Yeni Ulus,14.03.1954
Yeni Ulus,20.03.1954
Yeni Ulus,18.05.1954
Yeni Ulus,4.05.1956
Zafer,10.01.1950
Zafer,5.05.1950
Zafer,11.05.1950
Zafer,17.08.1950
Zafer,25.08.1950
Zafer,26.09.1950
Zafer,10.05.1951
Zafer,05.01.1952
Zafer,24.03.1952
Zafer,5.06.1952
Zafer,8.06.1952
Zafer,5.01.1953
Zafer,28.10.1953
Zafer,15.08.1955
Zafer, 24.08.1955
Zafer 28.08.1955
Zafer 29.08.1955
Zafer 30.08.1955
Zafer 16.10.1955
Zafer,26.02.1957
Zafer,28.08.1957
Zafer,16.10.1957
Zafer,23.10.1957
Zafer,22.11.1957
Zafer,24.11.1957
Zafer,13.10.1958
Zafer,29.11.1958
Zafer,30.04.1959
Zafer,1.05.1959

Zafer,8.05.1959

İnternet Kaynakları

Active IMF Lending Commitments as of July 31, 2021, <https://www.imf.org/external/np/fin/tad/extarr11.aspx?memberKey1=ZZZZ&date1key=2021-07-31&tsvflag=Y> (erişim tarihi: 14.12.2021)

Dünya Değerler Anketi, <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> erişim tarihi:23.01.2022

Millet Partisi Parti Tüzüğü(1948) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/3151?locale-attribute=en> (erişim tarihi 02.09.22)

Under the Pressure, The Squeezed Middle Class (OECD,2019:169) <https://www.oecd.org/els/soc/OECD-middle-class-2019-main-findings.pdf> (erişim tarihi:12.06.2022)

EK-1 DÖNEME AİT RESMİ BELGE VE HABERLER

1. Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Verilen Kanun

Şehir ve Kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dair olan 4541 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair kanun tasarısı ve geçici komisyon raporu (1/164)

T. C.
Başbakanlık
Muameleât Genel Müdürlüğü
Tetkik Müdürlüğü
Sayı : 71 - 729, 6/1076

16 . IV . 1947

Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

4541 sayılı Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve mezkûr kanuna bazı maddeler eklenmesine dair İçişleri Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 15 . IV . 1947 tarihli toplantısında Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan kanun tasarısının gerekçesiyle birlikte sunulduğunu arz ederim.

Başbakan
R. Peker

Gerekçe

1. — 4541 sayılı Kanunun 6 nci maddesinde mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinin en büyük mülkiye memurunun nezareti altında olacağı tasrih edilmiştir.

Bir halk müessesesi olan muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimlerinin Belediye meclisleri ve muhtarlardan mürekkep bir seçimi idare komisyonu tarafından nezaret ve murakabe edilmesi umumî esaslara uygun görülmüş olduğundan madde buna göre tanzim edilmiştir.

2. — Muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinin de Belediye meclisleri seçimine mütenazır olarak bir günde yapılması ve oyların gizliliği ve seçimin emniyeti bakımından aynı hükümlere tâbi olmasını sağlamak amacı ile 11 nci madde tanzim edilmiştir.

3. — Sandığın açılması ve oyların tasnifi ve tasnifte gözönünde tutulması icabeden hususat da yine Belediye seçimlerindeki esaslar gözönünde bulundurulmak suretiyle değiştirilerek tenazur temin edilmek maksadıyla 12 nci madde tanzim edilmiştir.

4. — 12 nci maddenin 9 neu bendinde seçim komisyonlarının seçim neticesini belirten tutanakların kaç nüsha olacağı ve nerelere verileceği belirtilmiş olduğundan 13 ncü maddede tekrarlanış olan bu hükümler çıkarılmak suretiyle işbu madde değiştirilmiştir.

5. — Seçim halk iradesiyle teayyün ettikten sonra artık bunun en büyük mülkiye memurluğınca tasdikı lüzumu yersiz görüldüğünden 16 nci maddede bu esas dairesinde değiştirilmiş ve bu madde ile 5 nci maddede 14 ve 19 neu maddelerde de işaret olunduğu veçhile (Seçimi tasdikı salâhiyetli makamlar) ibaresi yerine (Seçimi tebliğe yetkili makamlar) ibaresi ikâme olunmuştur.

6. — Yeni hükümlerle seçimin bazı masrafları olacağı tabii olduğundan bu giderlerin belediyelerce temin edileceği yeni bir hüküm olarak tasarıya ilâve edilmiştir.

7. — Elyevm yürürlükte olan Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Kanunu, seçimlerin (Belediye meclisleri)

2.Celal Bayar'ın Parti Kuracağına Dair Haberler

PAZAR
2
ARALIK
1945
5 kuruş

C.H.P. ULUS MÜDÜRLÜĞÜ
Çarşın Cadusu Ankara
Telgraf Adresi: ULUS Ankara

Saygıncı
Yeni İktisat Müdürlüğü 1971
Yeni İktisat Müdürlüğü 1982
Müesses Müdürlüğü 1144
Muharrem, İktisat Ted-
rği, Etil ve Abone İşleri 1064

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

Regin 2 ne sayfanında
PAZAR KONUŞMASI
Yazar: Fahi Etil ATAY

Açık bulunan 6 Milletvekilliği için

Seçimler bugün yapılıyor

En fazla aday İstanbul'da : 26

Seçimler İstanbul'da 9.30 da diğer dört ilimizde 10 da başlayacak

Bes ilimizde açık bulunan 6 milletvekilliği için bugün seçim yapılacaktır. Aday sayı İstanbul'da 26'yı bulmuştur. İzmir'de 13, Irmir'de ise 10'dur. İstanbul'da seçime saat 9.30 da, diğer ilimizde ise 10 da başlanacaktır.

Seçimlerin neticesi akşam doğru belli olabilecektir. Bu hususta muhabirlerimizden aldığımız son haberleri sırasıyla veriyoruz:

Seçim

İstanbul'da

İstanbul 1 (Yeniçeri) — Açık bulunan İstanbul Milletvekilliği için bugün kadar başvuruların sayısı 26'dır. Başvuran adaylar şunlardır:

Celâl Bayar Parti kuruyor

Eski İzmir Milletvekili "Görüşler," dergisi ile ilgisi olduğunu yalanlıyor

İstanbul 1 (Özel muhabirimizden telefondan) — Bugün çıkan İstanbul gazetelerinden Tan, Vatan ve Tasvir gazeteleri, Ankara muhabirlerinin Celâl Bayar'a yaptığı bir konuşmaya yayımlanmaktadır. Bu konuşmada Celâl Bayar'ın kendisine "Görüşler" dergisinin yazarları arasında ilân edilmesini dolayısıyla Tasvir gazetesinin bir sayısına yer alan sözünü söylemiştir:

3. Ezanın Arapça Okunabilmesine Dair Kanun

S Sayısı : 3

Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı Kanunla değiştirilmiş olan 526 ncı maddesinin değiştirilmesi hakkında Kanun tasarısı ile Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşının ve Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın, Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin ikinci fıkrasının değiştirilmesine dair Kanun teklifleri ve Adalet Komisyonu raporu (1/9, 2/6, 7)

Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı Kanunla değiştirilmiş olan 526 ncı maddesinin değiştirilmesi hakkında Kanun tasarısı (1/9)

15 . VI . 1950

T. C.
Başbakanlık
Muameleat Genel Müdürlüğü
Tetkik Müdürlüğü
Sayı : 71 - 1626

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin değiştirilmesi hakkında Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 14 . VI . 1950 tarihli toplantısında Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan Kanun tasarısının gerekçesiyle birlikte sunulmuş olduğunu saygılarımla arz ederim.

Başbakan
A. Menderes

GEREKÇE

1939 senesinde Ceza Kanununun 526 ncı maddesine eklenen fıkralar arasında Arapça ezan ve kamet okuyanların teeziye edileceklerine dair bir hüküm bulunmaktadır. Bu hükmün sevkini gerektiren mücip sebeplerde : Diyanet İşleri Reisliğinin, teşkilâta yaptığı bir tamimle ezan ve kametin okunmasını menettiği ve buna muhalif hareket edenlerin 526 ncı maddenin ilk fıkrasıyla teeziye-leri mümkün isede, memnuniyetin fertlere de şumulünü sağlamaya bu müeyyidenin kâfi gelebileceği ve Arapça lisanının eski zihniyete ve eski ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak için ikinci fıkradaki hükmün ve bunun müeyyidesi olan ezanın konulmasına lüzum hâsıl olduğu, belirtilmektedir.

Halbuki Anayasanın Türk vatandaşı için tabii hak saydığı viedan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete lâyık görülmesi gerekir ve bunun taâil olan din serbestisi her türlü müdahaleden âzade kalmak iktiza edarken ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve viedan hürriyetinden vatan-dası her hangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum etmek ve bu hususu, kanuni ceza teyit-leri altında bulundurmamak doğru olamaz. Böyle bir kayıtlama, Türkiye Devletinin esas vasıflarını gösteren Anayasanın 2 ncı maddesindeki lâiklik esasına da uygun düşmez. Din ile Devletin ayrıl-ması ve Devletin din işlerine karışmaması ve Devletle dinin birbirlerine karşı tamamen bitaraf kal-maları şeklindeki telâkkinin ifadesi olan lâikliğin, ibadetin iera şekline taalluk eden her hangi bir faaliyet veya faaliyet safhasında tadilini tazammun eder tarzda müdahalede bulunulmamasını zaruri kılan bir ana hüküm olarak muhafaza ve idame edilmesi zaruridir. Arapça lisanının eski zihniyet ve ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak gayesinin takip edildiğine taalluk eden görüşte de

4. Kore'ye Giden Öncü Türk Birliğine Dair Haberler

Yıl : 2 — No. 514 ★ Telgraf adresi: Zafer Gazetesi — Ankara ★ CUMA 29 EYLÜL 1950 ★ Fiyatı her yerde 10 kuruş ★ Telefon: 15619, 15315 ve 16882 ★ Denizciler Caddesi 2 ★ Posta Kutusu : 193

BİRLİĞİMİZ KORE YOLUNDA

Genelkurmay Başkanı Nuri Yemü'le Birlik Komutanı General Tahnî Yassı vedalaşıyor

Kore'ye hareket eden kahraman erlerinin Birleşmiş Milletler emrindeki gemiye binmelerken

Askerî birlik candan tezahüratla uğurlandı

Vedâ merasiminde Genelkurmay Başkanı ve hava kuvvetleri komutanı da hazır bulundular

Amerikan kuvvetleri Şimalî Koreye girecek

Truman ve müsavirleri Mac Arthur'ü

İl Genel Meclisi seçimi

D.P. radyoda yapacağı konuşma saatleri

5. Demokrat Parti'nin İlk Kongresi'nin Yapıldığı Yer, Ankara Yeni Sinema

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Arda Can ÇELİK
YETKİNLİKLER	
Eğitim	Lisans-Sakarya Üniversitesi/ Kamu Yönetimi Yüksek Lisans- Uppsala Universitet (İsveç) Political Science/ Peace and Conflict Resolution- Eurasian Studies Yüksek Lisans Tez Konusu: China's Projected Image - A Structured, Focused Comparison in the United States of America
Sertifikalar	Uluslararası Kriz Yönetimi(International Crisis Management (İsveç Ulusal Savunma Koleji- Förvarshögskolan) React, Javascript,HTML,CSS,GIT,WEB Design Sertifikaları Gemi Acenta Personeli Belgesi Gümrük Müşavir Yardımcısı İzin Belgesi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
Yayınlanmış Çalışmaları	
Ulusal Yayın	
1- 1830-1865 Yılları Arası, İngiliz Dış Politikasına Dair Alternatif Bir Doktrin Önerisi: Palmerston Dönemi ve “Seçici Müdahale”. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 81-106. 2021 (Sorumlu Yazar Arda Can Çelik) 2- ÇELİK, Arda Can. “XVIII. Yüzyıl’da Karşılaştırmalı Strateji: Osmanlı İmparatorluğu Merkezli Bir Tetkik”. Ortadoğu Etütleri, Cilt 14, Sayı 4, Mayıs 2023, 288-314. https://doi.org/10.47932/ortetut.1219615	
Uluslararası SSCI yayın	
3-Hakan Mehmetcik & Arda Can Çelik (2022) The Militarization of Turkish Foreign Policy, Journal of Balkan and Near Eastern Studies , 24:1, 24-41, DOI: 10.1080/19448953.2021.1992190.	
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	2015-17-- D MARIN MARINALAR GRUBU MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ- GÖCEK 2017-24 BSM BLUESTAR GEMİ ACENTASI - Operasyonlar Sorumlusu